LOGOS

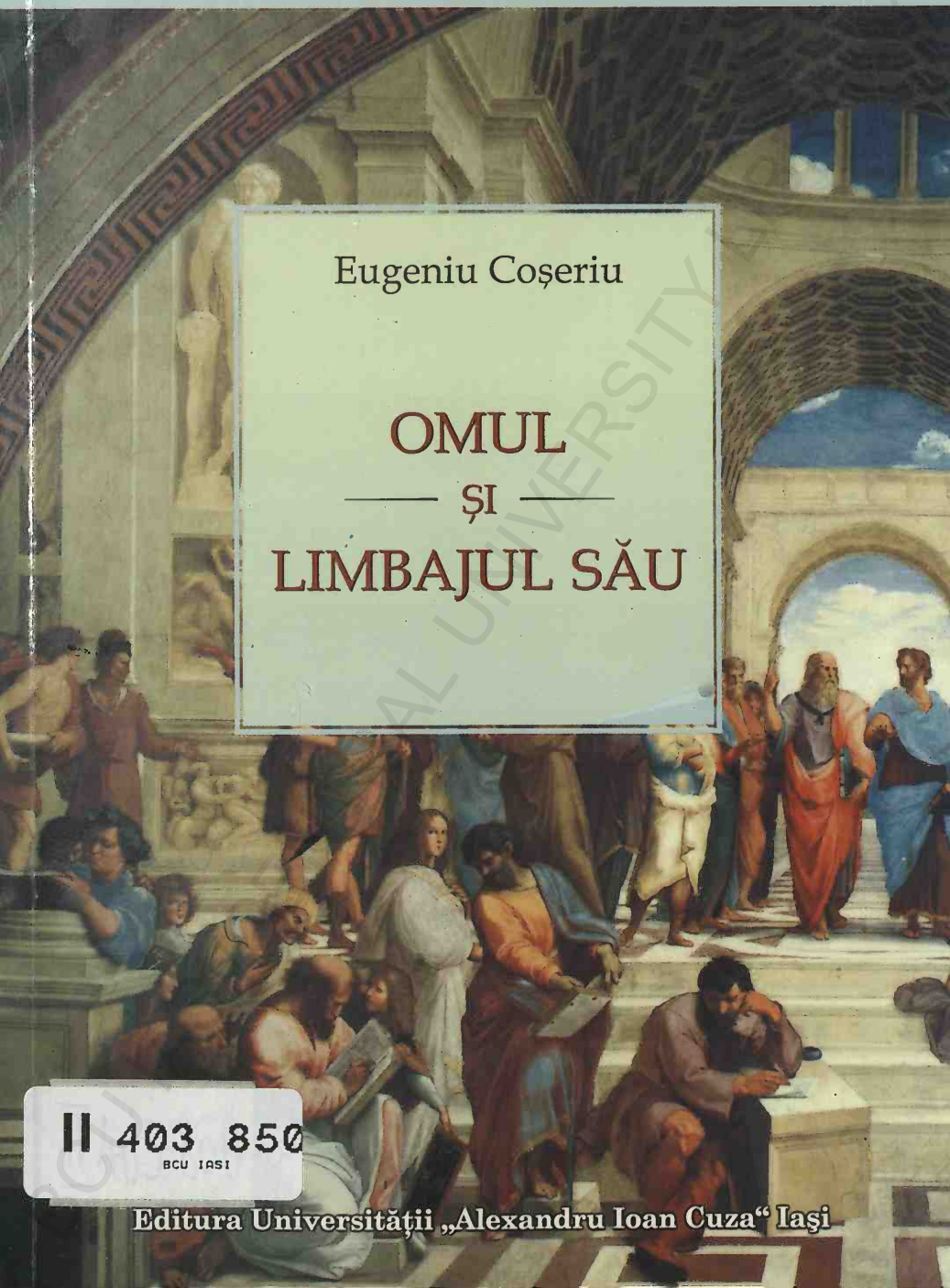

Eugeniu Coșeriu

OMUL
ȘI
LIMBAJUL SĂU

II 403 850
BCU IASI

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
II 403.850

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

L O G O S

1

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LINGVISTICĂ • POETICĂ • STILISTICĂ

Coordonator: Prof.univ.dr. **Dumitru Irimia**

Colegiul ştiinţific:

Prof. **Lorenzo Renzi** – Università degli Studi di Padova
Prof.acad. **Anatol Ciobanu** – Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău
Prof. **Valeria Guţu-Romalo** – Universitatea din Bucureşti

Redactor: **Dana Zămosteanu**
Tehnoredactor: **Luminiţa Răducanu, Anişoara Nina Dumitrov**
Coperta: **Manuela Oboroceanu**

ISSN 2066-0480
ISBN 978-973-703-386-4

© Dorel Fînaru (e-mail: dorelfinaru@yahoo.com)

© Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009
700511 – Iaşi, str. Păcurari, nr. 9, tel./fax: (0232) 314947

http:// www.editura.uaic.ro e-mail: editura@uaic.ro

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Eugeniu Coşeriu

OMUL ŞI LIMBAJUL SĂU

STUDII DE FILOZOFIE A LIMBAJULUI, TEORIE A LIMBII ŞI LINGVISTICĂ GENERALĂ

533205

Antologie, argument şi note de
Dorel Fînaru

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi

2009

ALE

451067
B.C.U. IASI

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lista traducătorilor:

Eugenia Bojoga, Florian Bratu, A. Covaciu, Constantin Dominte, Vasile Dospinescu, Dorel Fînaru, Dumitru Irimia, Lucian Lazăr, Laura Mihăileasa, Nicoleta Loredana Moroşan, Eugen Munteanu, Angela Petriuc, Cătălina Pînzariu, Mihaela Pohoaţă, Ramona Pohoaţă, Ciprian Popa, Ana-Maria Prisăcaru, Georgeta Raţă, Ioana Rostoş, Nicolae Saramandu, Lavinia Seiciuc, Dan Stoica, Emma Tămîianu.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

COŞERIU, EUGEN

Omul şi limbajul său : studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală / Eugeniu Coşeriu ; antolog., argument şi note de Dorel Fînaru. - Iaşi : Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 2009

Bibliogr.

Index.

ISBN 978-973-703-386-4

I. Fînaru, Dorel (antolog. ; pref.)

81

14 SEP. 2009

CUPRINS

Argument 7
Notă asupra ediției 18
Lingvistica generală, teoria limbajului, filozofia limbajului 28
Omul şi limbajul său 36
Limbajul între φύσει şi θέσει 54
Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii 73
Semn, simbol, cuvînt 112
Limbajul şi înțelegerea existențială a omului actual 135
Teze despre tema „limbaj şi poezie” 161
Creația metaforică în limbaj 167
Determinare şi cadru 198
Logicism şi antilogicism în gramatică 234
Logica limbajului şi logica gramaticii 255
Semantica, forma interioară a limbajului şi structura profundă 282
Dincolo de structuralism 294
Competența lingvistică 301
Nu există schimbare lingvistică 317
Timp şi limbaj 333
Anexă: Scrisoare din Tübingen 355
Résumé 356
Bibliografie Eugeniu Coşeriu 361
Opere citate de autor 401
Indice tematic 411
Indice de autori 453

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ARGUMENT

Dacă e „să spunem lucrurile aşa cum sînt", atunci trebuie să afirmăm foarte clar că, în perioada postsaussuriană, Eugeniu Coşeriu este cea mai importantă şi mai complexă personalitate a ştiinţelor limbajului din secolul al XX-lea iar opera sa, aşa cum remarca Mircea Borcilă, a însemnat „o mutaţie radicală a orizonturilor teoretice ale lingvisticii contemporane şi, ca atare, o adevărată 'revoluţie', mult mai profundă şi mai vastă decît oricare alta efectuată sau numai produsă în această 'disciplină pilot' a ştiinţelor umane"[1]. Prin temeinica sa pregătire filozofică, prin fabuloasa cunoaştere a cîtorva zeci de limbi clasice şi moderne, prin anvergura deschiderii către tot ceea ce înseamnă cultură, printr-o viziune totală asupra limbajului, care îmbină originaritatea cu originalitatea, tradiţia cu noutatea, Coşeriu nu poate fi integrat în nici o orientare, şcoală sau curent aflate succesiv la modă şi cu care nu a ezitat să polemizeze, cel mai adesea reproşul vizînd excesiva îngustare a perspectivei. Din acest punct de vedere lingvistul român este figura dominantă a unei pleiade de mari lingvişti din care fac parte, printre alţii, E. Sapir, L. Bloomfield, R. Jakobson, A. Pagliaro, L. Hjelmslev, A. Martinet sau N. Chomsky. Situat *peste mode şi timp*, Eugeniu Coşeriu este autorul unei opere care, *pe cît se poate omeneşte prevedea*, va infuenţa decisiv lingvistica şi ştiinţele limbajului pentru multe secole de acum înainte.

Spre deosebire de alţi lingvişti, care se concentrează de obicei asupra unui domeniu sau a altuia, Coşeriu a abordat, practic, toate domeniile ştiinţelor limbajului: filozofia limbajului, teoria limbii şi lingvistica generală; fonologia, teoria gramaticală, semantica lexicală; lingvistica „aplicată" (traducere, corectitudine idiomatică, învăţarea limbilor, politică lingvistică) şi lingvistica comparată (în special lingvistica romanică); lingvistica vorbirii şi lingvistica textului; metalimbajul şi discursul repetat; dialectologia, sociolingvistica şi stilistica limbii;

teoria lingvisticii istorice, gramatica istorică şi istoria limbilor, istoria filozofiei limbajului şi a lingvisticii istorice, gramatica istorică.

Eugeniu Coşeriu este un „uomo universale", dar nu în sensul renascentist al sintagmei, ci prin faptul că aşază propriul domeniu de cercetare în perspectivă universală şi în strînsă legătură cu toate domeniile cunoaşterii: „Nu mai este posibil, astăzi, omul Renaşterii, pentru că, între timp, cultura a devenit mult mai vastă. În zilele noastre universalitatea omului de cultură este dată, mai curînd, de faptul că se realizează într-un anumit domeniu, dar cu deschideri universale. Este vorba de a situa propriul domeniu de cunoaştere în această perspectivă şi de a înţelege legătura cu celelalte domenii ale cunoaşterii. De a înţelege, de exemplu, care este poziţia limbajului în raport cu arta, filozofia, mitul etc. Dacă vrei să ajungi la o definiţie a limbajului, trebuie să vezi care e legătura lui cu arta şi filozofia. Cred că în special lingvistica – atunci cînd nu se limitează la informaţia măruntă – este disciplina care deschide cele mai multe perspective, deoarece are cele mai multe legături cu modul de a fi al omului, cu toate activităţile umane în general. Din perspectiva universalităţii culturii, limbajul ocupă poziţia centrală".

Spre deosebire de alţi lingvişti, creatori de şcoli ajunse la modă, Coşeriu nu pregetă să-şi recunoască sursele şi predecesorii. „Sînt lingvişti, afirma el, care se cred unici şi înălţători, care afirmă sau cred că nu datorează nimic altor lingvişti şi pretind că la alţi învăţaţi nu au întîlnit, eventual, decît confirmarea propriilor idei şi convingeri. Dar se înşală". El îşi recunoaşte în mod constant „izvoarele", influenţele şi „maeştrii ideali".

În lingvistică e vorba, în primul rînd, de Saussure, dar şi de Antonino Pagliaro, Ramón Menéndez Pidal sau chiar Herman Paul şi Leonard Bloomfield. La toţi a găsit „intuiţii care pot fi dezvoltate" sau „nuclee de formulări importante." Nu se poate vorbi însă de un eclectism al operei coşeriene pentru că „nu e vorba de o sinteză făcută din diferite bucăţi, ci de o confirmare a acestor *orizonturi* ale lingvisticii, care au fost construite, în realitate, de mine însumi, încetul cu încetul, însă în această colaborare cu toată tradiţia." Mereu a identificat „los alcances y los límites", anvergura, dar şi limitele anumitor teorii, teze sau concepţii.

În plan filozofic şi epistemologic influenţele vin de la Platon, Aristotel, Leibniz, Vico, Kant, Hegel, Humboldt, Husserl şi Croce, însă deasupra tuturor stau Aristotel, Hegel şi Humboldt.

Principala problemă a perspectivei filozofice şi epistemologice e cea a esenţei însăşi a limbajului, concepţie pe care Eugeniu Coşeriu şi-a rezumat-o într-un text-sinteză extrem de dens, intitulat ***Zece teze despre esenţa limbajului şi a semnificaţiei***, şi pe care îl reproducem în continuare*):

1. Prioritatea absolută a limbajului

Eroarea fundamentală a celor mai multe teorii (sau filozofii) ale limbajului e de a dori să reducă limbajul la o altă facultate sau la o activitate printre facultăţile (sau activităţi libere) ale omului: la înţelegere (gîndire raţională), la spiritul practic sau la artă. Limbajul nu se lasă redus la altceva. Limbajul – Hegel a văzut bine acest lucru – este una dintre cele două dimensiuni ale *existenţei* omului; cealaltă fiind munca. Omul este singura fiinţă care munceşte şi care vorbeşte, în sensul propriu al acestor termeni. Prin *muncă*, omul îşi contruieşte neîncetat o lume potrivită existenţei sale fizice. Prin *limbaj*, el îşi construieşte o lume potrivită existenţei sale spirituale: o lume *care poate fi gîndită* (lumea experienţei sensibile poate fi reprezentată, însă nu poate fi gîndită). Limbajul este, astfel, *deschiderea* tuturor posibilităţilor culturale ale omului (aici fiind incluse gândirea discursivă, ştiinţa, filozofia, poezia). Tocmai în acest sens constata Hegel**) că limbajul este „voreilig"***), întrucît conţine dinainte toate formele dezvoltării spiritului. Toate celelalte aspecte referitoare la trăsăturile caracteristice ale limbajului decurg din acest fapt fundamental.

2. Limbaj şi cultură

Limbajul este activitate *creatoare* şi, prin aceasta, activitate culturală infinită. El este în acelaşi timp o formă a culturii şi baza acestei culturi, îndeosebi ca *tradiţie* culturală.

3. Universaliile limbajului

Limbajul este caracterizat prin cinci universalii, dintre care trei sînt primare: *creativitate, sematicitate, alteritate* iar două sînt secundare sau derivate: *istoricitate* şi *materialitate*. *Creativitatea* (*enérgeia*)****) caracteri-

*) Textul, în limba franceză, ne-a fost oferit de autor la ediţia a VI-a, 2001, a CISL de la Suceava. Traducerea este realizată de noi în colaborare cu Nicoleta Moroşan.

**) În *Filozofia istoriei* (n.n.).

***) *grăbit, prematur* (n.n.).

****) La Aristotel prin Humboldt (n.n.).

B.C.U. M. EMINESCU IAŞI

zează toate formele culturii. Printre aceste forme, limbajul este activitatea care creează *semnificate*, creînd semne cu semnificaţii, şi în acest fapt constă *semanticitatea* sa. Aceste semne sînt întotdeauna create pentru altul sau, mai bine zis, ca fiind dinainte şi ale altuia, şi în aceasta constă *alteritatea* sa. În acest sens, limbajul este manifestarea primară a *alterităţii*, a *existenţei împreună cu altul*, caracteristică omului. *Istoricitatea* rezultă din *creativitate* şi *alteritate*. Ea înseamnă că tehnica activităţii lingvistice apare întotdeauna sub forma unor sisteme tradiţionale proprii comunităţilor istorice, sisteme care se numesc *limbi*: ceea ce se creează în limbaj se creează întotdeauna într-o limbă. *Materialitatea* rezultă din *semanticitate* şi din *alteritate*. Într-adevăr, *semanticitatea* este un fapt ce ţine de conştiinţă şi nu părăseşte conştiinţa: pentru ca ea să fie pentru altcineva, trebuie să fie reprezentată în lumea sensibilă prin semnificanţi *materiali*. Bineînţeles că aceasta este situaţia şi în cazul celorlalte activităţi culturale, ale căror conţinuturi, se ştie, se constituie doar în conştiinţă şi trebuie să fie toate reprezentate în lumea sensibilă. Totuşi, *materialitatea* limbajului este diferită de cea a altor activităţi culturale, deoarece ea este întotdeauna *materialitate specifică unei limbi*. Acelaşi lucru se întîmplă şi în cazul specific caracterului *istoricităţii* lingvistice faţă de cea a altor activităţi culturale; în acest sens, stilurile, în artă, nu sînt analoge limbilor. Vom remarca, de asemeni, că limbajul este singura activitatea culturală (deci creatoare ca atare) definită de *două* universalii (*semanticitate* şi *alteritate*), şi nu de una singură, şi că *alteritatea* apare aici de trei ori, avînd în vedere că ea condiţionează *istoricitatea* şi *materialitatea*.

4. Comunicare şi comunitate

Limbajul (ca *spunere*) este, cu certitudine, comunicare. Însă trebuie să facem diferenţa între *comunicarea a ceva*, fapt practic care pur şi simplu poate să nu existe, fără ca limbajul să fie, prin aceasta, abolit, şi *comunicarea cu altul*, fără de care limbajul nu mai este limbaj şi care există întotdeauna (ea este prezentă deja în crearea semnificaţiilor), deoarece corespunde alterităţii funciare a limbajului. Din punctul de vedere al comunităţii, limbajul nu este doar un fapt social, un produs al societăţii comparabil cu instituţiile sociale, ci, dimpotrivă, el este, prin alteritate, (şi Aristotel a surprins foarte bine acest lucru în *Politeia*), fundamentul oricărei asocieri umane.

5. A numi şi *a spune*

Cele două funcţii fundamentale ale limbajului sînt *onomázein* şi *légein* (Platon): *a numi* şi *a spune*, ceea ce corespunde aproximativ distincţiei între *lexic* şi *gramatică*. Dar, în timp ce în *numirea* (primară) totul este limbaj (pentru că e vorba de organizarea lumii în categorii şi specii), în *spunere* (unde se pune problema stabilirii de relaţii în această lume şi cu această lume) doar forma generică – modalitatea semantică a acestor relaţii – este, propriu-zis, limbaj, căci, din perspectiva substanţei sale, *spunerea* este de asemenea ştiinţă, activitate practică, sentiment, artă (poezie) etc.

6. Conţinutul lui *a spune*

În conţinutul exprimat şi comunicat de *spunere*, trebuie să distingem *desemnarea, semnificaţia* şi *sensul. Desemnarea* este referinţa la lucruri (stări de lucruri, evenimente, procese) extralingvistice (sau, mai bine spus, exterioare semnelor). *Semnificaţia* este posibilitatea obiectivă de desemnare dată în semnele unei limbi. *Sensul* este finalitatea fiecărei *spuneri*, conţinutul propriu unui discurs ca atare (sau unui fragment de discurs). Astfel, constatarea, replica, răspunsul, întrebarea, obiecţia, acordul, dezacordul, rugămintea etc (toţi acei *lógoi* ai stoicilor) sînt unităţi de *sens* şi nu de semnificaţie. Din punct de vedere lingvistic, *sensul* este finalitatea discursului dat (exprimat) prin semnificat (lexical, categorial, gramatical, ontic) şi prin desemnare; la constituirea sa contribuie şi cunoaşterea lucrurilor şi a cadrelor (contextelor). Conţinutul exclusiv (şi propriu-zis) lingvistic este, în consecinţă, *semnificaţia.*

7. Limbaj şi poezie

Ca identificare a unei modalităţi a existenţei, *semnificaţia* este un act de cunoaştere, mai precis, asemeni poeziei (şi artei în general), de *cunoaştere intuitivă*. Aceasta i-a făcut pe unii filozofi să identifice limbajul cu poezia, cel puţin în ceea ce priveşte actele imaginare de creaţie. Cu toate acestea, semnificaţia (şi, în consecinţă, limbajul) nu este identică cu poezia. Pe de o parte, semnificaţia este întotdeauna opera unui subiect înzestrat cu *alteritate*, în timp ce poezia (ca şi arta în general) este opera unui subiect absolut (care se instituie ca absolut). Pe de altă parte, limbajul ca atare nu este decît semnificat (lexical, categorial, gramatical, ontic), în timp ce poezia este o *spunere* cu substanţa sa proprie. Filozofii care identifică limbajul şi poezia nu consideră limbajul decît ca *spunere* (a unui subiect absolut). Noi afirmăm, dimpotrivă, prioritatea limbajului

şi faţă de poezie. E cu totul altceva a spune că limbajul poetic este limbajul în plenitudinea sa funcţională.

8. Semnificaţie şi fiinţare

Semnificaţia unui nume este *diacriticon tes ousias* (Platon): delimitare şi, prin aceasta, constituire a unei *modalităţi* (tot virtuale) a fiinţării. În sine, *semnificaţia* unui nume este întotdeauna universală, deoarece ea nu numeşte *entităţi* recunoscute ca atare, ci o posibilitate infinită a *fiinţării*. Ea se găseşte nu la sfîrşitul, ci la începutul constituirii unei clase (care, în raport cu lumea reală, poate să fie şi o clasă cu un singur membru cunoscut – de exemplu *soare*, *lună* – sau chiar o clasă vidă). De aceea, desemnarea nu este faptul primar al limbajului, ci un fapt secundar, subordonat *semnificaţiei*: este faptul de a raporta un lucru constatat la o *semnificaţie* deja dată. Numele propriu este, în limbaj, un fapt secundar: este un nume de identificare istorică a unei entităţi în interiorul unei clase deja recunoscute ca atare.

9. Semnificaţie, adevăr, existenţă

Semnificaţia (şi, prin ea, limbajul ca atare) nu este nici adevărată, nici falsă: ea este anterioară distincţiei înseşi între adevărat şi fals. La fel, nereprezentînd decît o modalitate virtuală (posibilitate) a fiinţării, ea este anterioară distincţiei între existenţă şi inexistenţă (Aristotel). Adevărată sau falsă nu poate fi decît *spunerea* înţeleasă ca propoziţie (*logos apofantikos*). La fel, doar cunoscînd o *semnificaţie* putem constata existenţa entităţilor desemnabile care îi corespund. Este ceea ce eu numesc *caracterul deictic* al limbajului: un nume „arată" *o modalitate a fiinţării* (sau, mai bine zis, el o constituie şi o reprezintă), dar nu ne spune nimic despre ea. (Derivatele şi compusele îl conţin deja pe *a spune*, i.e. corespund din punct de vedere lingvistic unei anumite „gramaticalizări").

10. Limbaj şi lucruri

Limbajul e cel care conferă *existenţă* „lucrurilor": el nu este o nomenclatură pentru clase de „lucruri" recunoscute dinainte ca atare. Bineînţeles, limbajul nu creează *entităţile*, *ci* le creează *fiinţarea*: le face să fie *într-un fel sau altul*, le face să fie *acesta* sau *acela*. Astfel, limbajul nu creează arborii, ci îl creează pe *a fi arbore* (şi nu, de exemplu, plante în general sau reprezentînd o altă specie). Acesta este modul în care limbajul ne conduce spre o lume ordonată de lucruri. Delimitînd modalităţi ale *existenţei*, el ne permite să constatăm sau să

recunoaştem în lume *entităţi* corespunzînd acestor modalităţi oferindu-ne, în acest fel, posibilitatea de a cerceta lucrurile în ele însele şi, în consecinţă, posibilitatea unor noi delimitări: delimitări de data aceasta obiective, avînd în vedere că sînt realizate în chiar lumea lucrurilor şi pentru care se pot crea nume (termeni). Orice ştiinţă începe în mod necesar prin clasificări operate de limbaj, însă nu se opreşte la aceste clasificări. Astfel se formează limbajul tehnic (sau terminologia). Orice terminologie (chiar terminologia cunoaşterii comune) este, în acest sens, inversul limbajului originar non-terminologic: ea merge de la desemnare la semnificare şi numeşte în mod efectiv clase recunoscute dinainte ca atare. Însă limbajul tehnic nu poate fi constituit decît în plan secundar dacă se pleacă de la delimitări deja realizate în şi prin limbajul non-tehnic.

*
* *

S-a afirmat că lingvistica lui Coşeriu ar putea fi considerată o încercare (cu rezultate remarcabile) de a concilia viziunea saussuriană a limbii ca sistem de opoziţii funcţionale cu viziunea humboldtiană, de sorginte aristotelică, a limbajului ca *enérgeia*, ca activitate creatoare, ca sistem dinamic.

Acestea sînt însă doar punctele de plecare în edificarea, pe fundamentele filozofiei limbajului, a unei lingvistici „totale", pe care Coşeriu o numeşte „lingvistică integrală". Parametrii săi au fost sintetizaţi de cel mai important exeget român al operei coşeriene, Mircea Borcilă, sub forma unui „*pentalog* al integralismului lingvistic":

1. întemeierea întregii lingvistici pe un fundament epistemologic antipozitivist;
2. schimbarea radicală a perspectivei de abordare şi constituirea lingvisticii, pe această bază, ca ştiinţă integrală a *vorbirii* şi nu doar a *limbilor*;
3. definirea obiectului noii lingvistici ca fiind reprezentat de „funcţia semnificativă", i.e., a *creaţiei de semnificaţii* şi/sau de „competenţa lingvistică", în sensul coşerian;
4. delimitarea subdomeniilor fundamentale („vorbirea în general", limbile, textul), corespunzătoare celor trei planuri ale competenţei (elocuţională, idiomatică, expresivă) şi straturi de conţinut (designaţie, semnificaţie, sens);

5. dezvoltarea, în acest cadru, a investigaţiilor sistematice preponderent descriptive sau „empirice".

Coşeriu fundamentează impresionantul edificiu al lingvisticii integrale pe propria filozofie a limbajului, în special pe conceptul de „funcţie semnificativă" (prin care înţelege, în primul rînd, „creaţie de semnificaţii"), concept prin care afirmă atît autonomia funcţională a limbajului, cît şi trăsăturile sale primare: *creativitatea*, *semanticitatea* şi *alteritatea*.

Funcţia semnificativă se manifestă în trei planuri distincte ale limbajului: *universal, istoric-idiomatic* şi *individual*. E o distincţie pe care o fac intuitiv şi vorbitorii oricărei limbi între *vorbire în general*, *a vorbi o limbă* şi *discurs* (*text*) şi corespunde la trei tipuri de conţinut: *desemnare*, *semnificaţie* şi *sens*. În consecinţă, alături de binecunoscuta şi tradiţionala „lingvistică a limbilor" (ca lingvistică a semnificaţiei), Coşeriu a întemeiat altele două: o lingvistică a vorbirii (ca lingvistică a desemnării) şi o lingvistică a textului (ca lingvistică a sensului).

Simplificînd sever complexa arhitectură a edificiului coşerian, să amintim doar cîteva dintre consecinţele acestei viziuni exhaustive:

- înlăturarea permanentelor confuzii anterioare între planul universal şi cel idiomatic;
- distingerea a trei niveluri ale limbii funcţionale: *tipul* lingvistic (stratul principiilor de structurare materială şi semantică); *sistemul* de opoziţii distinctive; *norma* limbii (ca normă de realizare a sistemului funcţional). Această trihotomie face necesare, alături de *lingvistica structurală a sistemului*, o *lingvistică a normei* şi o *tipologie lingvistică*, aceasta din urmă văzută nu ca o clasificare a limbilor după anumite trăsături comune, ci ca studiu şi descriere a limbilor în planul principiilor structurante;
- limba istorică nu înseamnă doar omogenitate, ci şi diversitate, varietate de cel puţin trei tipuri: în spaţiu, în straturile socio-culturale ale comunităţii şi după circumstanţele şi finalităţile vorbirii – tipuri pentru care Eugeniu Coşeriu foloseşte termenii de varietate *diatopică, diastratică* şi *diafazică* (sau varietate „stilistică"). În consecinţă, alături de lingvistica structurală a omogenităţii se justifică alte trei discipline ca „lingvistici ale varietăţii", tot sincronice ori descriptive şi analitice: dialectologia şi sociolingvistica, deja existente, însă refundamentate de cadrul

teoretic al lingvisticii integrale, dar şi o „stilistică a limbii", o disciplină incipientă ce urmează să se dezvolte;
- lingvistica istorică nu mai este, ca la Saussure, o ştiinţă incoerentă a unei diacronii atomiste, ci o ştiinţă globală a dezvoltării limbilor istorice, o parte concretă şi unitară a lingvisticii integrale;
- este avut în vedere nu doar limbajul primar (referitor la „extralingvistic"), ci şi *metalimbajul*: vorbirea şi ştiinţa de a vorbi despre vorbirea însăşi, şi de aici necesitatea unei lingvistici a metalimbajului;
- vorbirea nu e doar „tehnică liberă", ci şi „discurs repetat" (construcţii fixe de diferite tipuri). E necesară, prin urmare, o lingvistică a acestui tip de discurs, foarte diferită însă de studiile curente de „frazeologie";
- „competenţa expresivă" manifestată în planul individual al limbajului, căruia îi corespunde stratul semantic al *sensului*, fundamentează *lingvistica textului* şi/sau *analiza discursului*, văzută ca o „creaţie de sens" în toate tipurile de discurs.

*
* *

O viitoare monografie românească despre opera lui Eugeniu Coşeriu nu ar trebui să evite discutarea unor aspecte ale „stilului Coşeriu". Contactul cu textul său dă cititorului impresia de transparenţă şi, în acelaşi timp, de profunzime. Această impresie de „profunzime limpede" vine, poate, din simplitatea limbajului care îmbracă, însă, o adîncime nebănuită a gîndirii. Trebuie amintită apoi logica impecabilă a mecanismelor argumentative. De exemplu, capodopera intitulată *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"* este structurată formal pe etapele *dialecticii* hegeliene, un proces logico-ontologic în care determinarea abstractă este întîi afirmată („teza"), apoi negată („antiteza") pentru ca în final să fie reabilitată într-o unitate mai profundă („sinteza"):

Teză: Poezia este identică cu limbajul-ca-atare pentru că reprezintă realizarea tuturor posibilităţilor limbajului, fiind spaţiul desfăşurării integrale, al plenitudinii funcţionale a acestuia. Poezia este limbajul absolut.

Antiteză: Identificarea dintre limbaj şi poezie nu este acceptabilă pentru că limbajul nu este absolut (el înseamnă înţelegere şi structurare

a „lumii", dar nu este interpretare a ei, nici creator de lumi posibile, ca poezia) şi, în plus, are dimensiunea „alterităţii" (care lipseşte poeziei).

Sinteză: Poezia este „absolutizare" a limbajului, dar numai în planul „sensului" textului, acesta din urmă fiind o modalitate superioară a faptului lingvistic (semnificant-semnificat-desemnare) în care limbajul ca atare devine expresie pentru conţinuturi de nivel superior.

Nu ar trebui uitat în această viitoare monografie nici umorul coşerian. „Eugenio es un genio" – spunea uneori despre sine, zîmbind cu un amestec de orgoliu şi autoironie –, dar un geniu care le reamintea confraţilor lingvişti că „lingvistul nu trebuie să uite niciodată că limbajul există prin şi pentru vorbitori, şi nu prin şi pentru lingvişti". „Lingviştii 'de meserie' se aventurează, de fapt, destul de rar pe tărîmul filozofiei limbajului, deşi nu arareori ei cred că fac asta"; „un lingvist onest, conştient de graniţele posibilităţilor sale, ar putea preciza, la finalul lucrării sale: 'Aici se sfîrşeşte contribuţia mea. Tot ceea ce ar mai fi de spus este o problemă de filozofie a limbajului'". Acestui umor provenit dintr-o superioară îngăduinţă sau compătimire se transformă uneori într-o ironie polemică devastatoare: vorbind despre imposibilitatea de a interpreta limbajul în temeni cauzali, de stimuli şi reacţii fizice, Coşeriu observă că, de fapt, „comportamentul care ar fi de studiat este cel al lui Pavlov, nu al cîinelui"; Noam Chomsky pur şi simplu nu îl înţelege pe Humboldt şi îi echivalează, nejustificat, unele concepte cu propriile concepte. Rezultatul e un fel de „Struţocămilă": „Humboldt-ul despre care se vorbeşte atît de des în zilele noastre în publicaţiile transformaţionaliste nu este acel Wilhelm von Humboldt istoric, ci un hibrid *Noam von Humboldt*".

*

* *

Opera lui Coşeriu a creat adevărate „şcoli lingvistice coşeriene" în Germania, în Spania sau în Japonia. În România – cu excepţia Centrului de Studii „Eugeniu Coşeriu" de la Cluj (coordonat de Mircea Borcilă şi ai cărui membri au obţinut unele rezultate cu totul remarcabile în traducerea, interpretarea şi aplicarea concepţiei coşeriene asupra limbajului şi lingvisticii în diferite domenii de cercetare ale ştiinţelor limbajului) – nu putem vorbi astăzi decît de „afinităţi", „atitudini" sau „orientări coşeriene" individuale, plasate îndeosebi în principalele centre universitare din România şi din Republica Moldova. Trebuie

totuşi amintite şi concretizările, extrem de importante, în cunoaşterea creaţiei coşeriene, înfăptuite de Mircea Borcilă, Nicolae Saramandu şi Eugenia Bojoga, sau importanţa Colocviului Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului „Eugeniu Coşeriu" de la Suceava, ajuns la a X-a ediţie (colocviu al cărui întemeietor şi patron spiritual a fost şi rămîne Coşeriu însuşi).

Faptul că astăzi marele lingvist şi filozof al limbajului este mai bine cunoscut în Japonia, de pildă, decît în România, unde nu s-a tradus nici măcar un sfert din creaţia sa, sau faptul că nu avem încă o monografie românească despre opera sa – ar trebui să ne îngrijoreze. Un necesar remediu ar putea fi acţiunea, coordonată, de traducere şi editare în limba română a operei sale integrale.

După traducerea volumelor *Limba română în faţa occidentului, Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică, Introducere în lingvistică, Sincronie, diacronie şi istorie, Lecţii de lingvistică generală, Teoria limbajului şi lingvistică generală* şi publicarea cîtorva volume de prelegeri şi conferinţe, prezenta antologie vrea să însemne un alt pas înainte în cunoaşterea operei de dimensiuni impresionante şi cu adevărat geniale a lui Eugeniu Coşeriu.

Apariţia prezentului volum nu ar fi fost posibilă fără munca, extrem de anevoioasă, a peste 20 de traducători şi fără sprijinul constant şi substanţial primit de la Eugenia Bojoga, Nicolae Saramandu, Eugen Munteanu şi Dumitru Irimia. Tuturor le adresăm mulţumirile noastre.

BCU IAŞI/CENTRU DE RESURSE LIBRARY

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Editǎm aici 16 traduceri ale unor studii coşeriene de filozofie a limbajului, teorie a limbajului şi lingvistică generală. Volumul include lucrări traduse în româneşte şi publicate deja în volume, altele publicate în diverse reviste, dar şi studii traduse acum pentru prima dată în limba română.

Cuprinsul acestei prime antologii româneşti de studii ale lui Eugeniu Coşeriu a fost stabilit, în cea mai mare parte, împreună cu autorul, în anul 2001 la Suceava, la ultima ediție a Colocviului Internațional de Ştiințe ale Limbajului la care a participat. Față de cele convenite atunci am introdus în plus două texte: *Logicism şi antilogicism în gramatică* (complementar tematic cu *Logica limbajului şi logica gramaticii*) şi *Dincolo de structuralism* (pe care l-am inclus alături de *Semantica, forma interioară a limbajului şi structura profundă*, în care e analizată teoria transformațională).

După cum probabil se ştie, Eugeniu Coşeriu avea obiceiul să colaboreze efectiv la realizarea unor traduceri sau măcar să revizuiască el însuşi multe din traducerile studiilor sale prin adăugiri, explicitări sau adaptarea exemplelor la limba în care se traduce textul-bază. De aceea, această antologie foloseşte pentru unele dintre versiunile cuprinse aici un procedeu traductologic mai puțin uzitat, şi anume o *traducere comparativ-cumulativă* constînd în înglobarea tacită în traducerea românească a diferențelor care apar între versiunile în limbile spaniolă, germană, italiană, franceză şi engleză. În acest scop am folosit, pe lîngă textul originar, numai traduceri realizate în colaborare cu autorul sau revizuite de autor. Am avut în vedere şi observația lui Coşeriu, adesea repetată, că „ediția definitivă şi forma definitivă este, ca de obicei în lucrările mele, forma în limba spaniolă. Adică, e vorba ori de lucruri scrise de mine direct în spaniolă, ori de traduceri revăzute de mine în spaniolă, care au apoi – să zicem aşa – statutul de formă de bază pentru toate aceste lucrări, mai ales dacă e vorba de teorie strictă."

Acest volum înglobează munca a 23 de traducători, profesori la universitățile din Suceava, Cluj şi Iaşi şi de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, care au tradus din limbile spaniolă (Mihaela Pohoață, Ramona Pohoață, Angela Petriuc, Lavinia Seiciuc, Cătălina Pînzariu, Eugenia Bojoga, Lucian Lazăr, Constantin Dominte, Nicolae Saramandu, Dorel Fînaru), germană (Laura Mihăileasa, Ioana Rostoş, Ana-Maria Prisăcaru, Eugen Munteanu), italiană (A. Covaciu, Ciprian Popa, Dumitru Irimia), franceză (Nicoleta Moroşan, Dan Stoica, Dorel Fînaru, Florian Bratu, Vasile Dospinescu) şi engleză (Georgeta Rață, Emma Tămâianu).

Am încercat, atît cît a fost posibil, o unificare terminologică în variantele finale ale traducerilor.

Notele noastre, plasate în subsolul paginii, sînt marcate cu *) pentru a le putea deosebi de notele autorului, marcate normal, cu cifre.

La sfîrşitul volumului includem:

- Bibliografia Eugeniu Coşeriu
- Lista lucrărilor citate de autor
- Un indice de nume proprii
- Un indice tematic

În cele ce urmează prezentăm pentru fiecare studiu inclus în această antologie, folosind numerotarea din *Bibliografia Eugeniu Coşeriu*,

- prima ediție a fiecărui studiu
- lista lucrărilor utilizate pentru traducerea românească
- tipul traducerii şi numele traducătorilor:

1. [LINGVISTICA GENERALĂ, TEORIA LIMBAJULUI, FILOZOFIA LIMBAJULUI]

Fragmentul tradus aici reprezintă o adaptare a capitolului 2, *Die philosophische Problematik in bezug auf die Sprache: Was ist Sprachphilosophie?* al volumului [358] Eugenio Coseriu, *Geschichte der Sprachphilosophie.* Von den Anfängen bis Rousseau, Neu bearbeitet und erweiert von Jörn Albrecht, Mit einer Vor-Bemerkung von Jürgen Trabant, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2003, pp 12-18.

Traducere din limba germană de IOANA ROSTOŞ şi LAURA MIHĂILEASA.

2. OMUL ŞI LIMBAJUL SĂU

[46] *Der Mensch und seine Sprache*, în H. Haag şi F.P. Möhres (editori), *Ursprung und Wesen des Menschen* (prelegeri ţinute la Universitatea din Tübingen în semestrul II, 1966), Tübingen, 1968, pp. 67-79. Reluat în: Zutraven zur Wahrheit. Groβe Tübinger Reden aus fünf jahrzehnten, editat de G. Veding, Tübingen, 1993, pp. 189-202.

[68] *Teoria del linguaggio e linguistica generale*. Sette studi, Bari, 1971. Traducere în italiană de R. Simone şi Luigi Ferrara degli Uberti

[118] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüistica, Madrid, 1977, retipărire 1985; ediţia a doua, 1991.

[130] *L'uomo e il suo linguaggio*, în rev. *Angorà*. Filozofia e letteratura, nr. 14-15, 1977, L'Aquila, pp. 9-22 (traducere în italiană din nr. 46 de G.B. Bucciol).

[252] *El hombre y su lenguaje*. Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediţia a II-a a nr. [118], cu traducerile revizuite de autor.

[263] *Omul şi limbajul său*, traducere în română a nr. [46], în rev. Cronica, XXVII, nr. 7, 1992, pp. 6-7, 10; traducere din italiană [*cf.* nr. 68] de D. Irimia.

[319]^{bis} *Omul şi limbajul său*, traducere în română din nr. [118], în „Revista de filozofie", XLIV, nr. 1-2, pp. 133-145, Bucureşti, 1997. Traducere din spaniolă de Lucian Lazăr.

[346] *L'homme et son langage*. Textes réunits par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Sterling, Virginia, 2001.

Versiune comparativ-cumulativă de DOREL FÎNARU. Sînt folosite traducerile în limba română deja publicate (nr. [263], traducere din italiană de DUMITRU IRIMIA şi nr. [319]^{bis}, traducere din spaniolă de LUCIAN LAZĂR) precum şi nr. [46], [251], (traducere din spaniolă de MIHAELA POHOAŢĂ, RAMONA POHOAŢĂ şi DOREL FÎNARU) şi nr. [346], (traducere din franceză de DOREL FÎNARU).

3. LIMBAJUL ÎNTRE φύσει ŞI θέσει

[238] *Die Sprache zwischen φύσει und θέσει*, în Natur in den Geistes wissenschaften, I, Erstes Blaubeuren Symposium, Tübingen, 1988, pp. 89-106; apărut în germană cu un „Abstract" în engleză şi în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Philologia I, Cluj-Napoca, 1989, pp. 3-18.

Traducere din germană de ANA-MARIA PRISĂCARU şi EUGEN MUNTEANU.

4. UNIVERSALIILE LIMBAJULUI ŞI UNIVERSALIILE LINGVISTICII

[91] *Les universaux linguistiques (et les autres)*, raport prezentat la al XI-lea Congres Internațional al Lingviştilor (1972) şi publicat în *Preceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, I, Bologna, 1974, pp. 47-73.

[132] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, Traducere de Marcos Martínez Hernández, Cu o prefață a autorului, Biblioteca Románica Hispánica, Gredos, Madrid, 1978; cuprinde, printre altele, şi nr. [91].

[222] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, ediția a II-a a nr. [132], revizuită de autor, 1987; cuprinde, printre altele, studiul *Los universales del lenguaje* (*y los otros*), pp. 148-205.

[346] *L'homme et son langage*. Textes réunits par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Sterling, Virginia, 2001; cuprinde, printre altele şi [91], pp. 69-108.

[357] *Universaliile limbajului* (*şi altele*), în rev. „Dacoromania", serie nouă, VII-VIII, 2002-2003, Cluj-Napoca, pp. 19-50. Traducere din nr. [222] de Eugenia Bojoga.

Versiune comparativ-cumulativă de LAVINIA SEICIUC. Sînt utilizate nr. [222], [346] şi [357]. Traduceri de ANGELA PETRIUC, LAVINIA SEICIUC şi EUGENIA BOJOGA.

5. SEMN, SIMBOL, CUVÎNT

[259] *Zeichen, Symbol, Wort*, în vol. *Zur Philosophie des Zeichens* [= Volum omagial Josef Simon], editat de T. Borsche şi W. Stegmaier, Berlin-New York, 1992, pp. 3-27.

[303] *Semn, simbol, cuvînt*, în Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi, III E, Lingvistică, XXXIX, 1993 [publicat: 1995], pp. 5-22. Traducere în română din nr. [259], de Eugen Munteanu.

Versiunea publicată aici reprezintă reluarea nr. [303]. Traducere din limba germană de EUGEN MUNTEANU.

6. LIMBAJUL ŞI ÎNŢELEGEREA EXISTENŢIALĂ A OMULUI ACTUAL

[38] *Das Phänomen der Sprache und das Daseinsverständnis des heutigen Menschen*, în „Die pädagogische Proviz", 1-2, 1967, pp. 11-28.

[252] *El hombre y su lenguaje.* Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediţia a II-a a nr. [118], cu traducerile revizuite de autor. Volumul cuprinde, între altele, studiul *El lenguaje y la comprensión de la existencia del hombre actual*, pp. 34-65.

Versiunea din prezentul volum reprezintă traducerea studiului din [252]. Traducere din limba spaniolă de MIHAELA POHOAŢĂ, RAMONA POHOAŢĂ şi DOREL FÎNARU.

7. TEZE DESPRE TEMA „LIMBAJ ŞI POEZIE"

[70] *Thesen zum Thema „Sprache und Dichtung"*, în W.D. Stempel (editor), *Beiträge zur Textlinguistik*, Munchen, 1971, pp. 183-188; reluat de R. Brütting şi B. Zimmermann în *Theorie-Literatur-Praxis*, Frankfurt / Main, 1975, pp. 85-90.

[118] *Tesis sobre el tema „lenguaje y poesía"*, în vol. *El hombre y su lenguaje*, Estudios de teoría y metodología lingüística, Gredos, Madrid, 1977; retipărire 1985; segunda edición, revisada, Gredos, Madrid, 1991, pp. 201-207 [traducere în spaniolă a nr. 70 de Marcos Martínez Hernandez, revizuită de autor].

[156] *Tesis sobre el tema „lenguaje y poesia"*, în „Lingüística española", I, 1, 1979, pp. 181-186; ediție revăzută de nr. [118], traducere în spaniolă a nr. [70].

[252] *El hombre y su lenguaje.* Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediția a II-a a nr. [118], cu traducerile revizuite de autor.

[304] *Teze despre tema „limbaj şi poezie"*, în rev. „România literară", XXVIII, nr. 41, 1995, p. 11; traducere în română din nr. [252] de Dorel Fînaru.

Versiunea tipărită aici reprezintă traducerea din [252], publicată în [304]. Traducere din limba spaniolă de DOREL FÎNARU cu colaborarea autorului.

8. CREAȚIA METAFORICĂ ÎN LIMBAJ

[18] *La creación metafórica en el lenguaje*, Montevideo, 1956; şi în Revista Nacional, Montevideo, nr. 187, 1956, pp. 82-109.

[118] *El hombre y su lenguaje.* Estudios de teoría y metodología lingüistica, Madrid, 1977, retipărire 1985.

[251] *El hombre y su lenguaje.* Estudios de teoría y metodología lingüística, Segunda edición, revisada, Biblioteca Románica Hispanica, Editorial Gredos, Madrid, 1991; ediția a II-a a nr. [118], cu traducerile revizuite de autor. Cuprinde între altele studiul *La creación metafórica en el lenguaje*, pp. 66-102.

[354] *Creația metaforică în limbaj*, în rev. „Dacoromania", serie nouă, IV, 2000-2001, Cluj-Napoca, pp. 15-37. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, din nr. [118].

Versiunea tipărită aici reproduce [354], uşor revizuită prin comparație cu [251]. Traducere din spaniolă de EUGENIA BOJOGA.

9. DETERMINARE ŞI CADRU. DOUĂ PROBLEME ALE UNEI LINGVISTICI A VORBIRII

[21] *Determinación y entorno.* Dos problemas de una lingüística del hablar, în Romanistisches Jahrbuch, 7, 1955-1956, pp. 24-54 [apărut în 1957].

[217] *Determinare şi cadru.* Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii, traducere parţială în română din nr. 21, în vol. *Lingvistică saussuriană şi postsaussuriană.* Texte adnotate, Editat de L. Wald şi E. Slave, Tipografia Universităţii, Bucureşti, 1985, pp. 208-248; traducere şi note de Constantin Dominte; cu explicaţiile traducătorului (pp. 234-248).

[329]^{bis} *Determinare şi cadru.* Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii, în „Forum", XL, 1998, nr. 469-470-471 (I), pp. 22-28; nr. 472-473-474, pp. 13-22 (II); XLI, 1999, nr. 478-479-480, pp. 36-41 (III), (traducere integrală din limba spaniolă de Constantin Dominte).

[357] *Teoria limbajului şi lingvistica generală.* Cinci studii, Ediţie în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.

Versiunea publicată aici reprezintă o preluare din [357], pp. 287-329. Traducere din limba spaniolă de CONSTANTIN DOMINTE, revizuită de NICOLAE SARAMANDU.

10. LOGICISM ŞI ANTILOGICISM ÎN GRAMATICĂ

[20] *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1957; şi în Revista Nacional, Montevideo, nr. 189, 1956, pp. 456-473.

[30] *Teoría del lenguaje y lingüística general.* Cinco estudios, Gredos, Madrid, 1962; ediţia a II-a, 1967

[84] *Teoría del lenguaje y lingüística general.* Cinco estudios, Gredos, Madrid, 1973; ediţia a III-a, aprofundată şi îmbunătăţită a nr. [30]; retipăriri: 1978, 1982, 1990.

[94] *Sprachteorie und allgemeine Sprachwissenschaft.* 5 Studien, Wilhelm Fink Verlag, München, 1975.

[357] *Teoria limbajului şi lingvistica generală.* Cinci studii, Ediţie în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.

Versiunea publicată aici reprezintă reluarea studiului *Logicism şi antilogicism în gramatică*, publicat în [357], traducere din spaniolă după nr. [30], confruntat cu nr. [94].

Versiune comparativ-cumulativă de NICOLAE SARAMANDU şi colaboratorii.

11. LOGICA LIMBAJULUI ŞI LOGICA GRAMATICII

[105] *Logique du langage et logique de la grammaire*, în vol. J. David şi R. Martin (editori), *Modèles logiques et niveaux d'analyse linguistique*, Paris, 1976, pp. 15-33.

[222] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, Biblioteca Románica Hispánica, Gredos, Madrid, 1987; ediția a II-a a nr. [132], revizuită de autor; cuprinde, printre altele, studiul *Lógica del lenguaje y lógica de la gramática*, pp. 15-49.

[319] *„Modele logice şi niveluri de analiză lingvistică. Logica limbajului şi logica gramaticii"*, traducere în română din nr. 105; în vol. *Limbaje şi comunicare*, II, Editat de F. Bratu, C. Mănicuță, G. Rață şi G. Rangu, Institutul european, Iaşi, 1997, pp. 36-65; traducere de Dan Stoica.

[346] *L'homme et son langage*. Textes réunits par H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour et F. Rastier, Éditions Peeters, Louvain-Paris-Sterling, Virginia, 2001.

Versiune comparativ-cumulativă de DOREL FÎNARU, după nr. [319], traducere din franceză de DAN STOICA şi nr. [222], traducere din spaniolă de LAVINIA SEICIUC.

12. SEMANTICA, FORMA INTERIOARĂ A LIMBAJULUI ŞI STRUCTURA PROFUNDĂ

[55] *Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur*, Romanisches Seminar, Tübingen, 1969; publicat şi în „Folia linguistica", 4, 1970, pp. 53-63.

[132] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, Traducere de Marcos Martínez Hernández, Cu o prefață a autorului, Biblioteca Románica Hispánica, Gredos, Madrid, 1978.

[222] *Gramática, semántica, universales*. Estudios de lingüística funcional, ediția a II-a a nr. [132], revizuită de autor, 1987; cuprinde, printre altele, studiul *Semántica, forma interior del lenguaje y estructura profunda*, pp. 112-127.

Versiunea cuprinsă aici reprezintă traducerea din [222]. Traducere din limba spaniolă de ANGELA PETRIUC, CĂTĂLINA PÎNZARIU şi DOREL FÎNARU.

13. DINCOLO DE STRUCTURALISM

[196] *Au-delà du structuralisme*, Comunicare prezentată la „XVI Congrés Internacional de Lingüística [i] Filologia Romàniques, Palma de Mallorca 1980, Actes, I, Sessions plenàries i taules rodones, Palma de Mallorca, 1982, pp. 163-168. Publicată în versiune adăugită în „Linguistica e Letteratura", Pisa, VII, 1-2, 1982, pp. 9-16 şi reluată în [346], pp. 109-115.

Versiunea publicată aici reprezintă traducerea din [346]. Traducere din franceză de NICOLETA LOREDANA MOROŞAN şi VASILE DOSPINESCU

14. COMPETENŢA LINGVISTICĂ. CE ESTE EA ÎN REALITATE?

[216] *Linguistic Competence: What is it Really?*, în The Presidential Address of the Modern Humanities Research Association, The Modern Language Review, 1985, vol. 80, partea a IV-a, pp. XXV-XXXV.

[302] *Competenţa lingvistică: ce este ea în realitate?*, în vol. *Limbaje şi comunicare*, (comunicări prezentate la ediţia a II-a a Colocviului Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului, Suceava, 15-17 oct. 1993), I, Institutul European, Iaşi, 1995, pp. 40-57. Traducere în română din nr. 216, de Georgeta Raţă.

[338] *Die sprachliche Kompetenz*, ediţie germană originală a nr. 216; în vol. Bruno Staib (editor), *Linguistica romanica et indiana.* Festschrift für Wolf Dietrich zum 60, Geburtstag, Tübingen, 1999, pp. 83-97.

B [28] *Prelegeri şi conferinţe* ţinute în anii 1992 şi 1993, la universităţile din Iaşi, Suceava şi Chişinău; editori: E. Munteanu, I. Oprea, C. Pamfil, A. Turculeţ şi S. Dumistrăcel. Volumul apare ca supliment al publicaţiei „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXXIII, 1992-1993, Seria A Lingvistică, Iaşi, 1994. Volumul include conferinţa *Competenţa lingvistică*, pp. 27-48.

Textul inclus aici reprezintă [302] într-o versiune revizuită de noi. Traducere din engleză de GEORGETA RAŢĂ.

15. NU EXISTĂ SCHIMBARE LINGVISTICĂ

[209] „Linguistic Change does not Exist", raport prezentat la „UCLA Conference on Causality and Linguistic Change", Los Angeles, mai, 1982 şi publicat în rev. „Linguistica nuova ed antica", Anno I, Galatina, 1983, pp. 51-63; reluat în „Studi di linguistica e filologia", II. 2, Charisteria Victori Pisani oblata, editat de G. Bolognesí şi C. Santoro, Galatina, 1992, pp. 167-179.

[266] *Le changement linguistique n'existe pas*, traducere în franceză din nr. [209] în rev. „Communication & Cognition", 25, nr. 2-3, 1992, pp. 121-136; traducere din engleză de Annie Stas cu colaborarea autorului; tipărită şi în vol. *Diatopie, diachronie, diastratie.* Approches aux variantions linguistique, editat de R. van Deyck, Gent, 1992, pp. 9-23. Reluat în [346], pp. 413-429.

[272] *Nu există schimbare lingvistică*, traducere în română din nr. [209], în rev. „Cercetări de lingvistică", XXXVII, nr. 1, 1992, pp. 9-20; traducere de Emma Tămâianu.

Versiune comparativ-cumulativă realizată de DOREL FÎNARU după [272], traducere din engleză de EMMA TĂMÂIANU şi [346], traducere din franceză de FLORIAN BRATU.

16. TIMP ŞI LIMBAJ

[237] *Tempo e linguaggio*, în vol. *Undici conferenze sul tempo*, a cura di E. De Angelis (= Jacques e i suoi quaderni, 11), Pisa, 1988, pp. 203-230.

[239] *Timp şi limbaj*, traducere în română din nr. 237, în rev. „Echinox", XX, nr. 5, 1989, pp. 12; 6-7. Traducere de A. Covaciu.

Versiunea publicată aici reprezintă traducerea [237] cu luarea în considerare a [239]. Traducere din italiană de CIPRIAN POPA şi DUMITRU IRIMIA.

[LINGVISTICA GENERALĂ, TEORIA LIMBAJULUI, FILOZOFIA LIMBAJULUI]

0. Se cuvine ca de la bun început să clarificăm în ce constă specificul întrebărilor filozofice în raport cu limbajul. Este limpede din capul locului că istoria unei anumite limbi nu poate constitui obiectul acestor întrebări (spre deosebire de istoricitatea limbajului). De aceea, nu există nici un pericol de a confunda istoria limbii cu filozofia limbajului. Referitor la lingvistica generală şi la teoria limbajului (în măsura în care se mai face această diferenţiere care, de altfel, va fi explicată în cele ce urmează) există totuşi, de bună-seamă, un astfel de pericol. Sînt lingvişti care vor să reducă filozofia limbajului la lingvistica generală şi la cea teoretică. Ceea ce se înţelege aici prin „filozofia limbajului" nu ţine totuşi de aria de preocupări a lingvisticii şi, mai mult decît atît, se situează şi în afara competenţelor multor reprezentanţi ai acestei discipline, care au pretenţia că se ocupă, printre altele, şi de filozofia limbajului.

1. Lingvistica generală

După cum arată chiar denumirea sa, lingvistica generală se înscrie în domeniul ştiinţelor generalului. Înţeleasă în adevăratul ei sens, ea este o disciplină empirică ce foloseşte metode inductive. Domeniul său de lucru îl constituie limbile, identificate şi diferenţiate între ele în prealabil prin metode „pre-ştiinţifice"; scopul ei principal constă în a face analogii şi a găsi asemănări între diverse limbi, precum şi în a face generalizări inductive. Lingvistica Generală[1] ca disciplină consacrată se încadrează în domeniul empiric-generalului.

2. Teoria limbajului

Ca şi Lingvistica Generală (scrisă, în cele ce urmează, cu majuscule), şi teoria limbajului aparţine domeniului ştiinţelor generalului. Şi ea îşi află punctul de pornire *în interiorul limbii*; şi ea porneşte de la limbă şi

[1] Scrierea cu majuscule arată că nu este vorba de o sintagmă liberă, ci de o expresie lexicalizată.

de la limbi ca obiecte deja identificate şi delimitate. Totuşi, în momentul formulării întrebărilor şi al răspunsurilor se merge în direcţia opusă: la început se află teoria cu ale ei concepte inter-relaţionate, cum ar fi *limbă în general*, *limbă particulară*, *cuvînt*, *propoziţie* etc., din care sînt deduse în mod teoretic anumite particularităţi. Particularităţile deduse în acest mod au caracterul unor criterii definitorii; sînt – în terminologia folosită aici – *universaliile lingvistice* propriu-zise. Utilizînd bogăţia de sinonime pe care o oferă vocabularul, vom vorbi în continuare de *generalitate* cînd ne situăm în domeniul empiricului şi al inducţiei, şi de *universalitate* cînd ne situăm în domeniul teoriei şi al deducţiei[1]. Lingvistica Generală stabileşte ce are valoare *generală*, în timp ce teoria limbajului propune ce ar trebui să fie considerat ca *universal*.

3. Filozofia limbajului

Spre deosebire de Lingvistica Generală şi de teoria limbajului, în cadrul filozofiei limbajului este vorba despre fiinţa limbii în sine, drept pentru care problema filozofiei limbajului nu se poate pune, sau cel puţin nu exclusiv, „în interiorul limbii". Ea trebuie să depăşească graniţele limbii. În contextul filozofiei limbajului, limba trebuie privită în relaţie cu celelalte îndeletniciri umane şi, în general, cu fiinţa umană. Doar pe baza obiectului său, aceasta rămîne străină de Lingvistica Generală şi de teoria limbajului. Aceste discipline se preocupă de „cum" în limbă şi în limbi, pe cînd în filozofia limbajului este vorba despre „ce", despre sensul limbii ca atare. Delimitarea conceptului de „limbă" se face, în lingvistica generală şi în cea teoretică, de la sine; pentru filozofia limbajului însă tocmai această delimitare devine o problemă. De aceea putem susţine, în funcţie de punctul de pornire, că disciplinele lingvistice încep acolo unde se sfîrşeşte filozofia limbajului, sau invers: un lingvist capabil, conştient de graniţele posibilităţilor sale, ar putea preciza, la finalul lucrării sale: „Aici se sfîrşeşte contribuţia mea. Tot ceea ce ar mai fi de spus este o problemă de filozofie a limbajului". Mai idealistă, filozofia limbajului precedă, în orice caz, lingvistica generală şi teoretică, şi anume tocmai atunci cînd trebuie să facă uz de particularităţile şi de rezultatele lingvisticii, fiindcă filozofia limbajului consideră drept problematic tocmai ceea ce în lingvistică

[1] O explicaţie amănunţită cu diferenţieri şi mai nuanţate se găseşte în studiul nostru „Universaliile limbajului", în volumul de faţă v. *infra*, pp. 73-111.

este privit, explicit sau implicit, ca punct de pornire. Prin aceasta se explică înrădăcinarea mai adîncă a oricărei lingvistici în filozofia limbajului. În cadrul punctului de vedere exprimat aici, nu poate fi de interes pentru filozoful limbajului să pună problema existenţei deja descrise a limbii; îndatorirea lui este de a face din existenţa intuitiv înţeleasă a limbii obiectul eforturilor sale – tocmai din acea existenţă care şi în lingvistică este acceptată, dar nu tematizată.

Poate fi interesant şi dătător de satisfacţii să descoperim principiile de filozofie a limbajului specifice diverselor forme de lingvistică, dar această întreprindere nu trebuie confundată cu filozofia propriu-zisă a limbajului. Este vorba mai degrabă de convingeri (doar neclar formulate), decît de o cercetare sistematică.

Dacă o întrebare trebuie privită din punctul de vedere al „lingvisticii" sau al „filozofiei limbajului", desigur că nu depinde de specializarea principală a celui care formulează întrebarea. Nimeni nu-l poate împiedica pe lingvist să pună întrebări „filozofice", tot aşa după cum nu-l poate reţine pe filozof să pună întrebări „lingvistice". Pe cînd lingviştii „de meserie" se aventurează destul de rar pe tărîmul filozofiei limbajului (deşi nu arareori ei cred că fac asta), filozofi precum Platon, Aristotel ş.a. au discutat şi probleme pur lingvistice.

În fine, trebuie să mai atragem atenţia şi asupra pericolului unei alte confuzii. O dată cu încercarea de a defini lingvistica şi principiile ei metodice în interdependenţă cu scopul cunoaşterii, oricare ar fi el, s-ar putea crea impresia că ar fi vorba de o pură chestiune de filozofie a limbajului. Nu este cazul. Este vorba de o problemă filozofică, dar care nu ţine de filozofia limbajului. Întrebările de acest tip pot fi adresate oricărei discipline ştiinţifice: ele aparţin filozofiei ştiinţei, nu filozofiei limbajului. Aşa se explică faptul că lucrările despre esenţa lingvisticii, concepute sau scrise de exemplu de Ferdinand de Saussure, Leonard Bloomfield sau chiar şi de Noam Chomsky[1], trebuie privite de fapt ca nişte contribuţii la epistemologie – indiferent dacă aceste contribuţii sînt acceptabile sau nu.

3.1. Filozofia „directă" şi „indirectă" a limbajului

S-ar putea susţine faptul că filozofia limbajului de pînă la Giambattista Vico şi de pînă la romantismul german nu se ocupase de fapt cu limba

[1] Saussure 1916/71; Bloomfield 1933/73; Chomsky 1966/71.

ca atare. În lucrările mai vechi de filozofie a limbajului este întotdeauna vorba despre limbă dintr-un punct de vedere diferit, care, la o analiză mai atentă, se dovedeşte a fi tocmai scopul real al formulării problemei. Din considerente metodice, trecerea de la o filozofie „directă" a limbajului la una „indirectă" va fi schiţată deja aici, înainte de a ajunge la partea istorică a acestei introduceri. Trebuie însă luat în considerare şi faptul că pentru unii dintre cititori anumite aspecte vor deveni cu adevărat clare abia retrospectiv.

Pînă la Vico şi pînă la romantismul german filozofia limbajului nu a tematizat limba ca atare. Nu este vorba numai despre sensul limbii în sine ci, mai mult decît atît, despre sensul limbii în contextul rolului său de instrument în exprimarea gîndirii, despre funcţia ei de intermediar în redarea realităţilor extra-lingvistice sau a „realităţii" propriu-zise. Se poate aşadar susţine – şi au făcut-o deja alţii, deşi cu alte cuvinte – că filozofia limbajului de pînă la Vico şi de pînă la romantismul german a fost mereu doar „pe drumul spre problema limbii"[1].

În plus, tocmai în aceasta se regăseşte o chestiune specifică de filozofie a limbajului. De ce aspectul filozofic al limbii devine atît de tîrziu o problematică autonomă? În lunga istorie a filozofiei mai vechi a limbajului, limba este tratată întotdeauna numai ca o punte spre altceva, un altceva căruia i se cuvine tot interesul: cînd şi în ce măsură se poate ajunge, cu ajutorul limbii, la cunoaştere? Există în limba propriu-zisă vreo valoare cognitivă? Sau se pun alte întrebări, cum ar fi: ce valoare are limba din punctul de vedere al dialecticii şi al logicii? Putem să ne bazăm pe ea? Deja John Locke pune, în cartea a treia operei sale de căpătîi, *An Essay Concerning Human Understanding* (această carte este nu întîmplător intitulată „On words"[2]), problema sensului şi a valorii limbajului pentru filozofia însăşi. În aceste din urmă cazuri este vorba, de fapt, de epistemologie. Limba este tratată doar ca instrument, – şi aceasta ar trebui să ne neliniştească – ca treaptă intermediară indispensabilă pe drumul spre altceva.

Din cele de mai sus reiese că la reconstrucţia etapei timpurii a filozofiei limbajului trebuie să dăm dovadă de precauţie. Nu mai

[1] Pentru cei cărora acest studiu le serveşte într-adevăr ca o primă introducere: *cf.* Heidegger 1959.

[2] Locke 1690/1975, Book Three.

devreme de perioada de după romantismul german a devenit problema limbajului o problemă centrală a filozofiei ca atare, ceea ce este încă valabil şi în prezent. Aşadar nu avem voie să proiectăm pur şi simplu problematica şi soluţiile epocilor mai apropiate asupra perioadei începuturilor. Adeseori se creează impresia că o problemă dezbătută în perioada modernă ar fi apărut deja, într-o formă mai mult sau mai puţin asemănătoare, în stadiile incipiente ale istoriei filozofiei. La o cercetare mai atentă, acest fapt se dovedeşte a fi o eroare, căci vechii filozofi ai limbii şi problematica ridicată de ei se situau într-un context diferit. Ea este valabilă indirect doar pentru limbă, nu însă şi pentru scopul de a determina sensul acestei activităţi omeneşti în sine.

Poate că toate acestea vor deveni mai clare, dacă vizualizăm (într-o formă schematică) cele două dimensiuni principale ale limbajului:

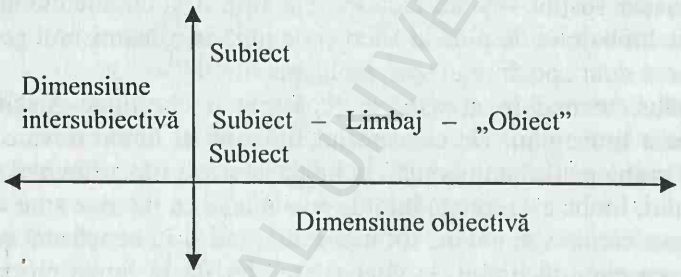

Mai întîi referitor la dimensiunea „obiectivă” a limbajului[1]. Limba este orientată asupra unui obiect. Ea desemnează, prin latura ei semnificativă, un fenomen care „corespunde” subiectului ei; ea descrie realitatea sau corespunde existenţei[2]. Într-un anume fel, care de altminteri ar trebui studiat mai îndeaproape, limba reprezintă înţelegerea realităţii, înţelegerea existenţei. Acestea fiind spuse, ne-am putea declara mulţumiţi, dacă limba ca îndeletnicire omenească ar avea un subiect absolut. Dar din schema de mai sus se deduce imediat faptul că limba este îndeletnicirea unui subiect care se află în legătură cu alţi

[1] Pentru a evita neînţelegerile, menţionăm că termenul „obiectiv” din limbajul curent corespunde *cum grano salis* cu ceea ce noi desemnăm aici ca „intersubiectiv”. Cînd cineva susţine că ceva se poate stabili „obiectiv”, se referă de regulă la ceva ce se poate verifica intersubiectiv.

[2] *Cf.* Coşeriu 2003, cap. „Filozofia limbajului în evul mediu”, în principal relaţia dintre *modi essendi, modi intelligendi* (*concipiendi*) şi *modi significandi*.

subiecți tocmai prin intermediul acestei îndeletniciri. Unui astfel de subiect, care din punctul de vedere al îndeletnicirii sale, vorbirea, este din capul locului doar unul dintre numeroşii subiecți posibili legați prin această îndeletnicire de alți subiecți, i se poate atribui o dimensiune deosebită, o dimensiune pe care eu o numesc, la fel ca Antonino Pagliaro, *alteritate*[1]. Această „alteritate" poate fi demonstrată dintr-o dublă perspectivă: vorbim „ca alții" pentru a putea vorbi „pentru alții"; subiectul unei acțiuni recunoaşte „în afară de sine" şi alți subiecți, pentru a li se adresa. Acest lucru este valabil pentru o altă îndeletnicire umană, arta, dar într-un sens practic, şi nu într-unul teoretic. Arta poate fi concepută ca îndeletnicire a unui subiect absolut, universal, care nu se orientează în funcție de alți subiecți[2]. Dar nu şi limbajul. Chiar şi atunci cînd subiectul limbii desfăşoară o activitate creatoare, cînd nu se mulțumeşte a se folosi de ceea ce a fost deja creat, recunoaşte alți subiecți „în afară de sine" ca subiecți ai uneia şi aceleiaşi activități.

Rezultă că dimensiunea „alteritate" relativizează subiecții care iau parte la ea. Subiectul admite că alți subiecți îl pot recunoaşte şi înțelege pe el ca obiect, aşa după cum şi el îi percepe pe ceilalți subiecți, mai întîi, ca obiecte. O percepție imediată a celuilalt ca subiect nu este posibilă în nici un caz. Ceilalți sînt obiecte ale propriei percepții, ca de altfel toate celelalte obiecte şi conținuturi. De-abia cu ajutorul limbajului, care prin dimensiunea lui intersubiectivă, dimensiunea alterității, uneşte între ei subiecții, un subiect este adus în situația de a nu-i percepe pe ceilalți ca obiecte, ci de a le recunoaşte direct subiectivitatea.

Se poate susține că aceste două dimensiuni şi relația dintre ele – în cadrul unor variații şi combinații mereu noi – reprezintă preocuparea principală a filozofiei limbajului. Pe de o parte, este vorba despre însemnătatea limbajului pentru oameni din punct de vedere obiectiv: care este contribuția limbajului la înțelegerea realității de către oameni? Poate fi vorba la început doar de limbă în general – o anumită limbă

[1] *Cf.* Pagliaro 1951 [1952]; Coşeriu 1978[3], III, mai ales p. 74 şi urm. (trad. germ. 1974).

[2] *Cf.*, în special în legătură cu întrebarea dacă literatura are un „destinatar", demonstrațiile din lucrarea noastră *Lingvistica textului*, din păcate prea puțin studiată; v. Coşeriu 1994, mai ales pp. 82-84. În plus, rețineți şi cea de-a cincea „Meditație carteziană" a lui Edmund Husserl, referitoare la reconcilierea celor două dimensiuni (Husserl 1950/1992, pp. 91-161).

poate avea un rol exemplar pentru limbă în general. Pe de altă parte, este vorba şi despre funcţia limbajului în cadrul interacţiunii dintre oameni. Şi, de îndată ce luăm în considerare această a doua dimensiune, nu mai putem să neglijăm nici faptul că limbajul se manifestă întotdeauna numai sub forma unor limbi diferite. În consecinţă, o dată cu problema intersubiectivităţii se pune şi problema istoricităţii; o dată cu funcţia limbajului de a realiza comuniunea multitudinii limbilor.

Abia din studiul simultan al celor două dimensiuni – după cum am arătat, în cadrul unor variaţii şi combinaţii mereu noi – rezultă şi o a treia problemă: cum se poate concilia funcţia universală a limbajului, în dimensiunea lui obiectivă, cu cea intersubiectivă, de vreme ce a doua pare a o relativiza pe prima, prin faptul că se dovedeşte a fi istorică şi, prin aceasta, particulară? Înseamnă aceasta în final că înţelegerea realităţii cu ajutorul limbajului nu este universală, ci condiţionată în cazul fiecărei limbi în parte? Se deosebeşte înţelegerea realităţii de la o comunitate lingvistică la alta? Sau relativitatea limbajului în dimensiunea lui intersubiectivă poate fi, în cele din urmă, în vreun fel, depăşită şi dedusă din universalitatea limbajului în dimensiunea lui obiectivă? Poate fi în cele din urmă rezolvată contradicţia care pare a exista între limba în general (fr. *langage*) şi diferitele ei forme de manifestare istorică (fr. *langues*)? Problema se pune şi la nivelul lingvisticii. Astfel, chestiuni gramaticale sînt discutate într-un context istoric, adică în cadrul gramaticii fiecărei limbi în parte, sau/şi într-un context care subliniază universal-valabilul, în cadrul gramaticii universale. Conflictele care rezultă din aceste puncte de vedere diferite sînt rezolvate adesea în mod naiv, şi totuşi iese la iveală în acelaşi timp o aporie mai profundă a limbajului, care nu îi preocupă numai pe lingvişti, ci care se numără şi printre cele mai importante probleme de filozofie a limbajului.

3.2. Autonomia limbii ca problemă a filozofiei limbajului

În sfîrşit, o altă problemă a filozofiei limbajului, doar amintită: problema autonomiei limbii. Această problemă se pune atît din punct de vedere obiectiv, cît şi intersubiectiv. Este limbajul o îndeletnicire omenească autonomă, sau poate fi ea interpretată pe baza altor activităţi omeneşti? Dacă negăm autonomia limbii, trebuie să continuăm prin a ne întreba: pe baza cărora dintre activităţile presupuse sau general recunoscute poate fi ea interpretată? Este ea o activitate practică, în

primul rînd instrumentală, sau/şi o îndeletnicire teoretică? Dacă îi fixăm un loc printre îndeletnicirile teoretice, trebuie din nou să ne întrebăm dacă ea aparţine poeziei sau logicii, gîndirii intuitive sau celei raţionale[1]. Dacă, dimpotrivă, acceptăm autonomia limbii, se cuvine să ne întrebăm în ce loc trebuie ea plasată printre celelalte activităţi practice şi teoretice ale omului.

[1] Aceste consideraţii sînt preluate din lucrarea „Filozofia spiritului" de Benedetto Croce (1866-1952); *cf.* Croce 1902.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

OMUL ŞI LIMBAJUL SĂU

0. Despre limbaj s-a spus, de fapt, aproape tot ce era de spus. Dar s-au mai spus şi continuă să se spună multe lucruri – prea multe – care ar fi fost mai bine să nu se fi spus. În parte, acest fapt se datorează limbajului însuşi. Într-adevăr, chiar la o examinare foarte sumară, limbajul se prezintă ca un fenomen atît de polifaţetic şi care impregnează într-o măsură atît de considerabilă restul manifestărilor omului – fiind chiar expresia necesară a unora dintre ele – încît confuziile şi parţializările apar, poate, în acest domeniu, cu o mai mare uşurinţă decît în altele. Şi, mai ales, se poate foarte uşor întîmpla să se ia drept esenţial şi primar cu ceea ce este secundar, auxiliar şi derivat. Prin urmare, este necesar să reconsiderăm problema din perspectiva trăsăturilor ei esenţiale şi să încercăm să separăm, în rezolvarea ei, ceea ce este pertinent de ceea ce nu este, identificînd, îndeosebi, punctele în care, în interpretarea limbajului, există un pericol mai mare de a ne abate pe căi greşite.

1.0. Prima constatare cu privire la limbaj – şi care, ca să spunem aşa, ni se impune încă de la prima vedere – este aceea că limbajul se prezintă concret ca o activitate umană specifică şi uşor de recunoscut, şi anume ca *vorbire* sau *discurs*.

1.1. Această primă constatare face posibilă, pe de o parte, o definiţie a omului: omul este „o fiinţă vorbitoare", ba mai mult, este „ *fiinţa* vorbitoare", definiţie ce poate fi ulterior dezvoltată şi fundamentată prin intermediul determinării a ceea ce înseamnă la modul propriu „a vorbi". Pe de altă parte, aceeaşi constatare deschide posibilitatea unei valorizări a „non-vorbirii". Non-vorbirea înseamnă, la fiinţele umane normale, adulte şi conştiente, *a tăcea,* adică ori a-fi-încetat-de-a-vorbi, ori a-nu-vorbi-încă; este, prin urmare, o determinare negativă a vorbirii, ca delimitare sau suspendare a acesteia. Este ceea ce într-un fel se remarcă chiar în concepţia ingenuă şi originară despre limbaj, care se manifestă în limbajul însuşi: în anumite limbi există cuvinte diferite pentru tăcerea lucrurilor şi tăcerea oamenilor (de exemplu, lat. *silere / tacere*).

Ca suspendare intenţională a vorbirii, tăcerea poate deveni chiar mijloc expresiv.

1.2.0. Dar aceeaşi constatare nemijocită deschide şi calea interpretărilor eronate sau unilaterale.

1.2.1. Pe de o parte, apare pericolul de a considera limbajul doar ca o modalitate expresivă printre altele, alături de tăcere: ca una dintre variatele activităţi de expresie empirico-subiective; ceea ce ar constitui, în mod sigur, o corelaţie greşită. De fapt, tăcerea, de exemplu, are *sens* – mai bine spus, ea *poate*, împreună cu semnificatele lingvistice, să contribuie la sensul unui discurs –, dar nu este în nici un caz limbaj, din moment ce nu are *semnificat* propriu. Acelaşi lucru se poate spune şi despre celelalte mijloace expresive, în măsura în care nu este vorba despre activităţi derivate din limbaj şi concepute ca substitute ale vorbirii. Mai mult decît atît, limbajul însuşi se poate întrebuinţa, în ipostaza sa materială, ca mijloc de expresie cu sens subiectiv, dar fără semnificat obiectiv (de exemplu, pentru manifestarea unei atitudini sau a unei stări sufleteşti a vorbitorului). Însă, tocmai în acest caz, limbajul nu se realizează ca *limbaj*. Deci, respingînd reducerea limbajului la o simplă activitate de expresie subiectivă, remarcăm de asemenea – şi aceasta să rămînă pentru moment o simplă observaţie – că semnificatul obiectiv este esenţial pentru manifestarea limbajului ca atare.

1.2.2. Pe de altă parte, considerarea limbajul ca *vorbire* poate duce la echivalarea funcţiei proprii şi, drept urmare, a finalităţii limbajului cu funcţia sau tipurile de funcţie ale actelor de vorbire. Astfel, este posibil să presupunem în mod unilateral că limbajul are menirea de „a exprima ideile" (sau viceversa, de a le ascunde), sau să încercăm să determinăm finalitatea expresivă predominantă în actele de vorbire şi să căutam să definim limbajul prin intermediul unui „serveşte la" sau „serveşte în special pentru aceasta sau aceea", în timp ce, în realitate, în astfel de cazuri nu e vorba de *finalitate* a limbajului, ci doar de *scopurile* actelor de vorbire. Şi nu este dificil de remarcat faptul că pe calea unor asemenea parţializări nu se poate ajunge la determinarea esenţei limbajului, pentru că vorbirea se poate folosi în multiple şi variate scopuri, unele chiar contradictorii.

2.0. Cea de-a doua constatare care ni se impune este că limbajul, ca vorbire, este o *vorbire cu altul*. Aceasta diferenţiază deja limbajul de celelalte activităţi expresive, care nu se îndreaptă în mod necesar către

altă fiinţă (chiar dacă, desigur, „celălalt" poate primi şi interpreta expresia şi îşi poate determina conduita pe baza acestei interpretări; aşa-numita „comunicare" a animalelor aparţine în mare măsură acestui tip: în realitate, nu se „comunică" nimic, ci animalul îşi adaptează reacţia la altă reacţie, interpretată).

2.1. Această a doua constatare ne dezvăluie, în mod indirect, că esenţa limbajului se manifestă în dialog, în „vorbirea-unuia-cu-celălalt", mai precis, că esenţa limbajului este strîns legată de ceea ce interlocutorii au în comun.

2.2. Dar, pe de altă parte, însăşi această constatare poate duce la presupunerea că esenţa limbajului rezidă doar în comunicarea practică, în „a cere ceva altuia", în a-l determina pe altul să facă ceva pentru noi sau în locul nostru. Şi vom vedea mai tîrziu că nici acest fapt nu este acceptabil.

3.0. A treia constatare care se impune prin examinarea nemijlocită a limbajului este că acesta, ca vorbire, se realizează în fiecare caz *după o tehnică determinată şi condiţionată istoric*, adică în acord cu *o limbă*. Limbile sînt, într-adevăr, tehnici istorice ale limbajului şi, în măsura în care se stabilizează ca tradiţii ferme şi specifice, recunoscute de propriii lor vorbitori şi de vorbitorii altor limbi, se obişnuieşte a fi desemnate prin adjective „proprii" ce le identifică din punct de vedere istoric („limba *română*", „limba *germană*" etc.); aceasta se întîmplă şi în cazul limbilor care, altminteri, nu fac distincţia între „limbaj" şi „limbă" (de exemplu, în germană: „*deutsche* Sprache", „*rumänische* Sprache" etc.).

3.1. Prin urmare, vorbirea înseamnă întotdeauna *a vorbi o limbă*, fapt prin care vorbitorul se prezintă în fiecare caz ca membru al unei comunităţi determinate istoric sau, cel puţin, ca cineva care îşi asumă temporar tradiţia idiomatică a unei comunităţi oarecare. Faptul că limbajul se manifestă întotdeauna ca „limbă", ca vorbire condiţionată istoric, este atît de evident şi atît de simptomatic pentru modul de a fi al limbajului însuşi, încît conştiinţa ingenuă identifică adeseori limbajul cu o limbă determinată, şi anume cu propria sa limbă: cei care aparţin aceleiaşi comunităţi idiomatice se numesc adeseori pe ei înşişi „vorbitorii" (şi chiar „oamenii"), în timp ce pe cei care nu vorbesc limba lor îi numesc „muţi", „nevorbitori", „barbari"; sau îşi consideră doar propria limbă drept corespunzătoare esenţei lucrurilor desemnate, ca „limbă naturală", în timp ce alte limbi sînt considerate simple nomenclaturi arbitrare. De

altminteri, o identificare într-o oarecare măsură asemănătoare apare, de asemenea, în mod implicit, pe treptele superioare ale analizei limbajului, de exemplu atunci cînd se încearcă să se impună altor limbi categoriile unei limbi determinate sau cînd o limbă istorică particulară e privită ca realizarea ideală a limbajului în general.

3.2.0. O limbă, considerată izolată de vorbirea căreia îi corespunde, este un fapt istoric obiectiv, un „obiect istoric" şi, prin urmare, un asemenea obiect este uşor de „materializat" şi de conceput prin intermediul unui concept substanţialist. Cu aceasta, este limpede că se trece cu vederea, în realitate, faptul că modul de a fi al limbajului este, ca să-i spunem aşa, un mod „verbal" (fiind vorba de o activitate) şi că tehnicile istorice ale vorbirii sînt, în acelaşi sens, „adverbiale", fiind modalităţi ale unei activităţi. Anticii vedeau încă limbile în vorbirea concretă ca atare, altfel spus ca modalităţi ale vorbirii. Astfel, pentru „a vorbi cutare sau cutare limbă", grecii foloseau verbe speciale (*ἀττικίζειν*, *ἑλληνίζειν*, *βαρβαρίζειν*) şi romanii expresii adverbiale (*latine loqui, graece loqui*). În schimb, conform concepţiei moderne, *se vorbesc limbi, se ştiu limbi*, adică limbile sînt concepute „substantival".

3.2.1. Pe de o parte, aceasta constituie un cîştig important (care, de altfel, îşi are rădăcinile încă în Antichitate, mai ales în ceea ce priveşte investigarea limbajului), tocmai pentru că este ceea ce face posibil studiul direct şi comparativ al tehnicilor istorice ale vorbirii: gramatica şi, într-un anumit sens, toată lingvistica se fundamentează pe această perspectivă. În acelaşi timp, studiul limbajului ca „limbă" ne permite să-l separăm de condiţionările şi scopurile ocazionale ale actelor de vorbire şi, prin urmare, să ne apropiem de ceea ce este universal în limbaj şi să considerăm scopurile ocazionale ale vorbirii ca *posibilităţi*, nu ca *esenţă* a limbajului. Mai mult, constatarea diversităţii limbilor şi firească lor comparare ulterioară ne permit să separăm limbajul de lucrurile desemnate şi să remarcăm, în acest fel, că limbajul nu este o nomenclatură pentru lucruri deja date ca atare, că nu se datorează nici φύσει, nici θέσει, unei experienţe extralingvistice, că nu este „în mod natural" necesară nici o delimitare idiomatică şi că, drept urmare, atît conţinuturile, cît şi faptele materiale („sunete") ale limbilor sînt, cum se obişnuieşte să se spună, „arbitrare", adică motivate doar istoric şi nu în mod „natural" (sau în sens cauzal).

3.2.2. Dar, pe de altă parte, considerarea limbilor ca separate de vorbire ascunde o serie de riscuri care ne pot duce pe căi greşite:

a) Riscul de a ignora relaţia limbajului cu extralingvisticul şi de a pierde din vedere faptul important că limbajul, în pofida autonomiei sale, este tocmai o formă de cunoaştere a „realităţii" extralingvistice.

b) Riscul să fie respinsă cu uşurinţă sau pur şi simplu să nu se ţină cont de concepţia „ingenuă" asupra limbajului, adică de concepţia proprie vorbitorilor ca atare. Fără îndoială, o asemenea concepţie nu se poate considera *explicaţie*, dar trebuie să se considere drept *condiţie* importantă şi efectivă a limbajului, dat fiind că limbajul nu funcţionează pentru şi prin lingvişti, ci, de fapt, pentru şi prin vorbitori. În acest sens, ceea ce gîndeşte un vorbitor ingenuu despre limba sa este decisiv pentru funcţionarea acesteia. Opiniile vorbitorului despre limbă aparţin, şi ele, în realitate, obiectului „limbă" şi de aceea nu pot fi ignorate.

c) Riscul de a confunda sau de a echivala generalitatea empirică a ceea ce se observă în limbi cu ceea ce este universal în limbaj. Pe de o parte, aceasta duce la încercările de a defini categoriile lingvistice prin raportare la una sau la alta dintre limbile determinate; încercări destinate încă de la început eşecului, deoarece în interiorul limbilor particulare este posibilă *observarea* categoriilor şi a relaţiilor între categorii, ca şi *descrierea* expresiei lor materiale, dar nu este posibilă *definirea* categoriilor: pînă şi o categorie constatată într-o singură limbă este, ca atare, universală şi definibilă doar în mod universal. Pe de altă parte, aceeaşi echivalare implică faptul de a concepe limbajul numai ca sumă a limbilor particulare, fără a se pune întrebarea de ce există limbile, precum şi de a considera teoria limbajului ca rezultat şi punct final al investigaţiei empirice a limbilor, în timp ce, în realitate, orice investigaţie a unei limbi determinate se bazează în mod necesar şi încă de la început pe o anumită teorie a limbajului (cel puţin implicită).

d) Riscul de a supraestima diversitatea limbilor, adică de a considera fiecare limbă ca pe ceva închis în sine însuşi şi de a nu mai găsi nici o cale de acces de la o limbă la alta, în timp ce, în realitate, fiecare limbă este, într-adevăr, un sistem istoriceşte specific, dar specific în interiorul a ceea ce este „universal" în limbaj, aşa încît fiecare limbă, după cum a văzut deja Humboldt, este o cheie pentru toate celelalte.

e) Riscul de a nu înţelege în mod corect caracterul tehnic al limbii. De fapt, tehnica oricărei limbi se prezintă în descriere ca aproape infinit

de complicată; şi chiar se poate afirma că, dintre toate tehnicile dezvoltate de om, limbile sînt cele mai complexe. Aşa se şi explică de ce nici o limbă nu a fost pînă acum descrisă într-un mod definitiv şi exhaustiv. Dar, în ciuda acestui fapt, limbile *se vorbesc*, cu alte cuvinte „se realizează" spontan şi fără nici o dificultate. În consecinţă – pentru a explica acest fapt în aparenţă surprinzător – se tinde adeseori să se considere vorbirea ca o activitate inconştientă şi să se presupună că vorbitorii nu sînt conştienţi de regulile limbii lor. În realitate, însă, capacitatea de a vorbi – mai bine spus de a vorbi şi în acelaşi timp de a înţelege vorbirea – nu se bazează cu siguranţă pe o cunoaştere „teoretică" (precum cea a lingviştilor şi a gramaticienilor care descriu limba), ci evident pe o cunoaştere clară şi sigură. Este vorba tocmai despre cunoaşterea pe care Leibniz a numit-o „clar-confuză" (adică sigură, dar nejustificabilă), şi „distinct-inadecvată"(adică doar parţial justificabilă), sau pur şi simplu de o *cunoaştere tehnică.* În plus, principiile acestei cunoaşteri sînt adesea foarte simple: complexitatea ei ţine mai curînd de descrierea explicită a acestor principii, adică de trecerea de la ceea ce este dat în intuiţie la planul cunoaşterii „distinct-adecvate" sau „teoretice". Complexă este, ca să spunem aşa, gramatica gramaticienilor, nu gramatica vorbitorilor.

f) Riscul de a înţelege limbile – care se abstrag din vorbire şi se obiectivează cu scopul de a le cerceta – ca *produse* statice şi de a înceta să mai considerăm limbajul ca *producere.* De aici faptul că vorbirea este concepută adeseori doar ca realizare circumstanţială a limbilor – şi nu, în acelaşi timp, ca producere (creaţie) şi dezvoltare a limbajului – fapt prin care relaţia limbă-vorbire este redusă doar la o relaţie de tipul cod-mesaj *(code-message).* Or vorbirea se realizează, desigur, în cadrul şi conform regulilor limbilor, dar este de asemenea, şi în acelaşi timp, producerea lor; sau, mai simplu spus: vorbirea este limbajul ca producere concretă. Şi dacă limbile se consideră ca produse statice, deja nu se mai înţelege dinamicitatea limbajului, aşa-numita „schimbare lingvistică". De aici decurge faptul că schimbarea lingvistică a fost considerată ca un paradox al limbilor (limbile nu ar trebui să se schimbe şi, totuşi, se schimbă) şi că s-a încercat interpretarea ei ca ceva exterior limbilor înseşi şi motivat prin „cauze" externe.

4.0. Această ultimă eroare (dar nu numai aceasta) poate fi evitată şi pretinsa aporie a faptului sincronic („funcţionarea limbii") şi a faptului

diacronic („schimbarea lingvistică") poate fi rezolvată (adică anulată) dacă se înţelege limbajul ca *enérgeia,* în sensul lui Humboldt.

4.1. În tratatul său *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues,* Humboldt scrie: „El însuşi [limbajul] nu este un *Werk* [operă, produs] (*ergon*), ci o *Tätigkeit* [activitate] (*enérgeia*)"*). Ei bine, această frază a lui Humboldt este repetată frecvent în lingvistica modernă, dar, din păcate, doar de foarte puţine ori este interpretată cu exactitate. Aproape mereu se spune că Humboldt voia să pună în relief ceea ce e „viu" în limbaj, că a considerat limbajul, înainte de toate, ca „vorbire", ca activitate de vorbire, şi chiar se ajunge la suprapunerea distincţiei humboldtiene între *ergon* şi *enérgeia* cu distincţia lui Saussure între *langue* şi *parole*, care în realitate are un sens cu totul diferit. Şi aproape întotdeauna se uită ceea ce este cel mai important, şi anume că Humboldt era un gînditor aristotelic şi că în această frază făcea aluzie tocmai la fundamentele sale aristotelice.

4.2. De fapt, Humboldt nu scrie pur şi simplu *Werk*, „produs" şi *Tätigkeit,* „activitate", ci adaugă expresiile tehnice ale lui Aristotel *ergon şi enérgeia*, fapt prin care arată în mod clar că prin *Tätigkeit* nu înţelege o activitate oarecare, ci un tip special şi determinat de activitate, mai exact *ἐνέργεια* aristotelică: activitatea anterioară potenţei (*δύναμις*), adică activitatea creatoare sau „liberă" (în sensul filozofic al cuvîntului *liber*). Or, o activitate „liberă" este o activitate al cărei obiect este în mod necesar infinit (Schelling). A înţelege limbajul ca *enérgeia* înseamnă, în consecinţă, a-l considera ca activitate creatoare în *toate* formele sale. *Enérgeia* este atît limbajul în general, cît şi limbajul ca vorbire. Orice act de vorbire este, într-o oarecare măsură, un act creator; de aici necesitatea de a apela la contextele şi la situaţia vorbirii în interpretarea oricărui act lingvistic (doar că – pentru a cunoaşte, în general, contextele şi situaţiile, care sînt de asemenea *contextele noastre* şi *situaţiile noastre* – de foarte multe ori trecem cu vederea faptul că fiecare act de vorbire se află în infinite relaţii care-i pot completa şi determina sensul). Dar *enérgeia* sînt şi limbile, care nu reprezintă decît

*) *Cf.* Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii,* Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 82.

modalităţi particulare ale limbajului ca determinat în mod istoric. De aceea şi limbile trebuie interpretate în sens dinamic. O şcoală lingvistică nord-americană care, în parte, acceptă în mod formal principiile humboldtiene a ajuns în ultima vreme să interpreteze limbile ca sisteme de producere lingvistică. Însă reprezentanţii acestei şcoli*) nu l-au înţeles corect pe Humboldt, rămîn la separaţia dintre sincronie şi diacronie şi chiar îi reproşează lui Humboldt că nu a făcut distincţia între activitatea creatoare care aplică reguli şi activitatea creatoare care modifică reguli (ale limbilor). Contra unui astfel de reproş trebuie să avertizăm că, dacă limbajul este înţeles ca *enérgeia,* această distincţie nu-şi găseşte locul şi, mai mult, este lipsită pur şi simplu de sens, dat fiind că în realitate funcţionarea regulilor şi „schimbarea lingvistică" nu sînt, în limba însăşi, două momente, ci unul singur. Acesta din urmă depinde de planurile de structurare a tehnicii lingvistice şi de interacţiunea dintre aceste planuri, la care aici nu ne putem referi decît foarte pe scurt**). Planurile invocate sînt *norma* şi *sistemul* limbii şi *tipul lingvistic.* Iar interacţiunea dintre aceste două planuri, în ceea ce priveşte creaţia lingvistică „internă", constă în aceea că ceea ce în norma limbii se prezintă ca fapt diacronic („schimbare"), din punctul de vedere al sistemului este doar o simplă aplicare de reguli de producere (funcţionare „sincronică") şi în aceea că ceva analog apare în relaţia dintre sistemul limbii şi tipul lingvistic. Astfel, o limbă nu este un „lucru făcut", un produs static, ci un ansamblu de „moduri de a face", un sistem de producere care, în orice moment, doar parţial se prezintă ca deja realizat în mod istoric în produse lingvistice.

4.3. Implicaţiile unei astfel de concepţii asupra limbajului şi asupra limbilor sînt foarte numeroase şi foarte importante. Aici ne vom limita la a semnala cîteva puncte esenţiale:

a) Limbajul ca activitate creatoare poate fi pus, în acest sens, pe acelaşi plan cu celelalte activităţi libere ale omului, precum arta, ştiinţa şi filozofia.

---

*) E vorba de şcoala generativistă americană, întemeiată de Noam Chomsky.

**) O referire amplă la această problemă în studiul lui E. Coşeriu intitulat *Sincronía, diacronía y tipología,* în vol. *El hombre y su lenguaje,* Gredos, Madrid, 1991, pp. 186-200, precum şi vol. *Sincronie, dicronie şi istorie.* Problema schimbării lingvistice, Versiune în limba română de N. Saramandu, Ed. Enciclopedică, Buc., 1997.

b) Caracterul creator al limbajului nu trebuie nici el să fie trecut cu vederea în investigarea tehnicii lingvistice: tehnica lingvistică este în mod esenţial un sistem pentru crearea de fapte noi, nu doar pentru repetarea a ceea ce a fost făcut deja în limba realizată istoric.

c) Faptul lingvistic propriu-zis trebuie să fie explicat în fiecare caz prin funcţie, nu prin materialitate.

d) Pentru interpretarea şi explicarea faptelor lingvistice singura abordare potrivită este cea finalistă, nu cea cauzală.

e) Descrierea unei limbi, dacă vrea să fie într-adevăr adecvată obiectului său, trebuie să prezinte limba însăşi ca sistem pentru a crea, ca sistem de producere, nu doar ca produs. O limbă, de exemplu româna, este suma posibilităţilor de „a vorbi româna", posibilităţi care, în parte, au fost deja realizate istoric şi, în parte, rămîn încă de realizat. Aceste posibilităţi sînt în acelaşi timp sistematice şi dinamice. Drept urmare, o limbă trebuie să fie considerată mai degrabă ca permanentă „sistematizare" decît ca sistem închis.

5.0. Prin determinarea limbajului ca *enérgeia* am ajuns într-un punct decisiv. Limbajul este acum pentru noi o activitate liberă. Ţine, deci, de ceea ce e specific uman, căci doar omul este, în mod liber, activ. Dar, dacă deja ştim *ce tip* de activitate este limbajul, nu ştim încă *despre ce* activitate este vorba de fapt, căci nu ştim ce anume îl diferenţiază de celelalte activităţi libere. Nu am determinat încă ceea ce este specific limbajului şi, în consecinţă, nu ştim nici de ce tocmai limbajul trebuie să fie hotărîtor pentru definirea omului, nici de ce limbajul se prezintă întotdeauna ca limbă, de ce există *limbi*, la plural.

5.1. Trebuie, de aceea, să ne întoarcem la limbajul ca funcţie. Faptul că funcţia primordială a limbajului este o funcţie semnificativă este în mod general acceptat şi nimeni nu-l pune la îndoială. Dar cînd trebuie determinată mai îndeaproape această funcţie, adeseori apare riscul de a echivala *funcţia* cu *instrumentalitatea.* De aici tendinţa de a reduce limbajul la alte activităţi, adică de a-l considera ca fenomen non-autonom. Aducînd în prim plan instrumentalitatea limbajului, posibilităţile sale de *folosire*, se ajunge adeseori să se ia drept funcţie de bază şi definitorie acel fapt pentru care limbajul deja constituit poate fi utilizat, acel fapt pe care limbajul îl face posibil sau îl facilitează; adică se determină esenţa limbajului nu prin *finalitatea* sa internă, care constituie motivaţia sa primară, ci prin *întrebuinţarea* sa externă.

5.2.1. Cea mai veche dintre aceste reduceri „la altceva" este, fără îndoială, reducerea limbajului la instrument (expresie sau „produs") al gîndirii raţionale sau logice. Cu siguranţă, tendinţa de a identifica limbajul cu gîndirea raţională nu este complet lipsită de fundament. De fapt, este evident că şi toate manifestările voinţei şi ale afectului trebuie să fie convertite în fapte conceptuale, adică în manifestări ale „gîndirii", pentru a putea fi exprimate lingvistic, întrucît limbajul exprimă în mod propriu doar conceptualul. Dar „conceptual" nu înseamnă încă „raţional" sau „logic" şi reducerea faptului lingvistic sau a celui conceptual la logos-ul raţional este o simplificare arbitrară a lui „ceea ce se poate spune" (*dicibile, λεκτόν)*, a logosului în totalitatea sa. Deja Aristotel a arătat că limbajul ca atare, „logosul semantic" (*λόγος σημαντικός*), este anterior limbajului care afirmă sau neagă ceva în legătură cu ceva, „logosului propoziţional" (*λόγος ἀποφαντικός*). În limbajul ca atare, după Aristotel, nu se face încă distincţia între existenţă şi inexistenţă, nici distincţia între adevărat şi fals, care apar doar în „propoziţie" (sau „judecată"), adică în acel logos care converteşte relaţiile lingvistice în relaţii „obiective" (privitoare la „obiectele" desemnate). Astfel, deci, limbajul propoziţional, acel *λόγος ἀποφαντικός*, este, fără îndoială, „limbaj", *λόγος σημαντικός*, dar nu limbaj pur şi simplu, ci limbaj cu o determinare ulterioară.

5.2.2. Altă reducere este cea a înţelegerii limbajului ca instrument al vieţii practice, al manevrării practice cu persoanele şi cu lucrurile. O asemenea reducere îşi găseşte justificarea în faptul că, într-adevăr, limbajul poate fi folosit în scopuri practice şi chiar facilitează într-o mare măsură multe forme ale activităţii practice. Dar trebuie să ne întrebăm de ce, pentru asemenea scopuri, a fost nevoie să fie create semnificaţii conceptuale, căci, strict vorbind, pentru manevrarea practică cu lumea, conceptualul nu este, în realitate, absolut necesar. Mai mult, o „comunicare" practică se observă şi între animale (*cf. supra*, 2.0) care nu dispun de limbaj propriu-zis (în sensul uman). De aceea, nu este admisibil nici ca o limbă (formă istorică a limbajului) să fie definită ca un sistem de activităţi „care serveşte în principal pentru scopurile comunicării şi coordonării activităţilor între membrii unei comunităţi" (cum o face Carnap, cu referire la engleză). Întrucît „comunitatea" la care se face aici referinţă nu este independentă de limbă, şi nu există *înainte* de aceasta, ci apare şi continuă să fie delimitată, ca

atare, doar prin limba însăşi (este vorba, de fapt, de o *comunitate idiomatică*), o asemenea „definiţie" este, evident, un cerc vicios.

5.2.3. Unii dintre gînditorii care apără autonomia limbajului şi, în consecinţă, resping reducerea limbajului la alte categorii, consideră o astfel de reducere şi identificarea dintre limbaj şi poezie (ca, de exemplu, W.U. Urban), ceea ce, totuşi, nu poate fi acceptat. *Utilizarea* unei limbi în poezie este, fără îndoială, un fapt cu caracter practic şi corespunde, ca atare, instrumentalităţii limbajului. Însă identificarea dintre limbaj şi poezie are în realitate un alt sens pe care îl vom vedea mai departe (v. *infra* 6.1).

5.3.0. Dar, – dacă se respinge reducerea limbajului la determinările sale ulterioare şi la utilizările sale extrinseci – unde trebuie căutată autonomia sa? Să ne întoarcem încă o dată la funcţia semnificativă.

5.3.1. Faptul lingvistic este, în mod evident, *expresie cu semnificat,* sau *expresie şi semnificat* în acelaşi timp. Iar uniunea dintre expresie şi semnificat se numeşte în mod comun *semn.* În acord cu aceasta, ar trebui să interpretăm faptul lingvistic prin ceea ce îi este propriu semnului şi ar trebui să considerăm limbajul ca un domeniu parţial în ampla lume a semnelor. Totuşi, cînd este vorba de limbaj, *semn* este, fără îndoială, un termen foarte comod şi util, însă doar dacă se interpretează corect, mai bine zis doar dacă sînt înţelese ca intralingvistice cele două feţe ale semnului: expresia şi conţinutul, „semnificantul" şi „semnificatul". Semnul *nu stă pentru* („un alt lucru"), pentru ceva extralingvistic, ci *poate* fi doar orientat înspre desemnarea extralingvisticului. În schimb, folosirea termenului *semn* produce impresia că, înainte de limbaj, ar exista deja un *signandum*; şi în acest mod se ajunge foarte uşor la conceperea limbajului ca un simplu sistem de desemnare („nomenclatură") pentru „lucruri" deja date ca atare. Dacă se adoptă o asemenea concepţie, domeniului limbajului îi rămîne doar semnul material, în timp ce conţinutul se consideră a fi ceva extralingvistic. Într-un caz extrem s-a presupus, chiar în lingvistică, că semnificatul nu aparţine limbajului susceptibil a fi studiat şi descris din punct de vedere lingvistic şi ar trebui să fie studiat de ştiinţele „lucrurilor". Împotriva acestei teze trebuie observat că semnificate lingvistice precum „roşu", „prieten", „patrie" etc. există în lumea lucrurilor mai mult sau mai puţin în măsura în care există cercul matematic; iar semnificate ca „adevăr", „sănătate", „lungime", „măsură"

există în lume chiar mai puţin. Cît priveşte semnul material, acesta serveşte, în primul rînd, pentru a fixa semnificaţiile şi doar în plan secund, şi împreună cu semnificatul, se poate folosi pentru desemnarea extralingvisticului.

5.3.2. Şi funcţia semnificativă trebuie înţeleasă din punctul de vedere al limbajului ca *enérgeia,* altfel spus, ca activitate creatoare. De fapt, limbajul nu este, în primul rînd, *întrebuinţare*, ci *creaţie* de semnificate, şi, de aceea, nu este nici o simplă producere de semne materiale pentru semnificaţii deja date, ci este creaţie de conţinut şi expresie în acelaşi timp. Dar creaţia de semnificate este cunoaştere şi unirea lor cu un semnificant sau altul, adică transformarea lor în conţinuturi de „semne", este un mod de a le fixa şi a le face obiective; prin urmare, se poate spune că limbajul ca *enérgeia* este, într-un singur act, cunoaştere şi formă de fixare şi obiectivare a cunoaşterii înseşi. Or, a cunoaşte înseamnă a concepe ceva ca identic cu sine însuşi şi ca diferit de toate celelalte; şi tocmai în aceasta constă funcţia primară a limbajului. Dar ceea ce, în cunoaşterea lingvistică, este conceput ca identic cu sine însuşi şi diferit de toate celelalte nu este decît un conţinut al conştiinţei. E clar că pot să fie şi „obiecte" ale experienţei fizice, dar, mai precis, doar în măsura în care – ca ceva experimentat – aparţin deja conţinutului conştiinţei. Şi, pe de altă parte, nu e deloc necesar să fie vorba de obiecte ale experienţei fizice. De aceea, existenţa unui semnificat nu e în nici un fel proba existenţei „lucrului" care poate să-i corespundă. „Centaur", „*τραγέλαφος*" etc. sînt semnificate lingvistice în aceeaşi măsură în care sînt „cal" şi „arbore"; şi, din punct de vedere lingvistic, sînt semnificate perfect analoge: limbajul ca atare nu distinge între obiecte interioare şi exterioare (obiecte „mentale" şi obiecte „reale"). Mai mult: limbajul nu depinde absolut deloc de existenţa „lucrurilor" – căci este anterior distincţiei înseşi între existenţă şi inexistenţă (*cf.* 5.2.1) – ci, invers, este condiţie necesară pentru confirmarea existenţei lucrurilor (sau a „inexistenţei" lor). De fapt, existenţa lucrurilor se poate proba doar plecînd de la limbaj, întrebîndu-ne dacă anumite entităţi corespunzătoare semnificatelor deja date în limbaj se găsesc sau nu în lumea experienţei fizice. În acest fel, adeverim că în lume există „arbori", „rîuri", „animale"; dar ca „arbori", „rîuri" sau „animale" aceste „existenţe" sînt cunoscute şi delimitate întîi în limbaj. Iar delimitarea ar putea fi şi alta, complet diferită, cum

observăm comparînd limbi diferite. De fapt, delimitările lingvistice nu urmează criterii obiective, date în general prin lucrurile înseşi, ci, dimpotrivă, se impun lumii experienţei. În sfîrşit, un cuvînt ca *arbore* nu semnifică nici un arbore real („un arbore" sau „acest arbore de aici"), ci doar „faptul de a fi arbore", „arboreitatea".

5.3.3. Semnificatul, aşadar, implică doar *posibilitatea* „entităţii" – un „a-fi-aşa-şi-aşa" – şi nu entitatea însăşi. Doar în secundar limbajul poate ajunge la *desemnarea* entităţii prin intermediul lui „a-fi-aşa-şi-aşa". „Faptul de a fi arbore" („arboreitatea") este primar, iar aplicarea la arbori, la entităţile care corespund unui atare *mod de a fi*, este un fapt secundar. Dar simpla posibilitate este ceva *universal*; prin urmare, doar prin intermediul unei operaţiuni secundare de individualizare, pornind de la universal, limbajul poate ajunge la desemnarea exemplelor particulare ale lui „a-fi-aşa-şi-aşa". Şi desemnările individuale istoric fixate – „numele proprii" – sînt, în această privinţă, un fenomen secundar care presupune înţelegerea universalului (există nume proprii numai pentru entităţi deja numite prin apelative, şi nu invers).

5.3.4. Desemnarea este, deci, o posibilitate a limbajului care se întemeiază pe limbajul ca semnificaţie. Iar desemnarea este ceea ce ne conduce în lumea lucrurilor care, în consecinţă, ca lume „structurată" (diferenţiată în anumite „clase de lucruri"), poate fi percepută doar prin intermediul limbajului. Limbajul face posibil, prin urmare, accesul la extralingvistic, la lucrurile înseşi. De aceea, poate fi şi instrument al vieţii practice, ceea ce înseamnă tocmai manevrarea lucrurilor în lumea extralingvistică. Dar încă mai important şi esenţial este că limbajul face lucrurile accesibile investigaţiei obiective, fapt pentru care poate fi considerat drept principiu şi bază primă a ştiinţei. Altfel spus, lumea lucrurilor (sau „obiectelor") îi este dată omului, însă doar prin intermediul lumii semnificaţiilor: prin intermediul configuraţiei lingvistice. Şi tocmai limbajul este cel care împarte „obiecte" ştiinţelor: ştiinţelor generalului, obiecte ca „arbore", „peşte"; istoriei, obiecte ca „Petru", „Roma"; filozofiei, obiecte ca „adevăr", „virtute" etc. De asemenea, întrebările proprii investigaţiei obiective sînt mediate de limbaj; astfel, întrebările ştiinţelor naturale şi ale culturii, adică întrebările privitoare la existenţa unei „clase" (de exemplu, „ce este un arbore?", „ce este un cuvînt?"), întrebarea istorică, adică întrebarea privind existenţa unui „individ" (de exemplu, „cine este Petru?") şi întrebarea filozofică, adică

cea cu privire la sensul fiinţării (de exemplu, „ce este adevărul?"). Sau, dacă vrem să folosim acelaşi cuvînt în cele trei cazuri: „ce este o navă?" (problemă a ştiinţelor generalului), „ce navă este aceasta?" (problemă istorică), „ce este a fi navă?", „ce este navitatea?" (problemă filozofică)*). Asemenea întrebări apar deja în folosirea curentă a limbajului în viaţa practică; doar că în viaţa practică nu primesc un răspuns complet şi metodic: ne mulţumim cu ceea ce este necesar pentru acest sau acel scop practic. În schimb, investigaţia ştiinţifică urmăreşte astfel de probleme cu consecvenţă şi în acord cu o metodă şi aspiră să le răspundă într-un mod cît mai exact şi complet. Şi ştiinţele relaţiilor pur formale, adică ştiinţele matematice (care constituie un tip special de ştiinţe ale generalului), se întemeiază, fireşte, pe intuiţia numerelor şi a formelor pure, deja date ca atare în limbaj.

5.3.5. Relaţia dintre ştiinţă şi limbaj este, aşadar, relaţia unui fapt secundar şi condiţionat cu un fapt primar şi condiţionant. Dar această relaţie trebuie să fie interpretată în sensul ei propriu. „Lucrurile", ca ceva cunoscut şi delimitat, sînt accesibile doar prin intermediul limbajului; însă o cunoaştere tehnică în ceea ce priveşte lucrurile este posibilă şi fără limbaj: animalele dispun, şi ele, pînă la un anumit punct,

---

*) Într-una din conferinţele sale, Eugeniu Coşeriu detaliază acest exemplu preluat de la filozoful american John Dewey. Acesta „dă un exemplu cu privire la aceste întrebări, aplicate la un singur obiect, dar de fiecare dată la un alt nivel. El zice: cu privire la o navă ne putem întreba: „Ce navă este aceasta?" Ca să răspundem, trebuie mai întîi să facem istoria acestui obiect (numele, la ce foloseşte, cum se construieşte etc.). Dacă vrem să răspundem complet, vom face întreaga istorie, întreaga descriere a navei respective. Putem însă întreba şi altfel: „Ce este nava?" Atunci spunem că facem ştiinţa care ar fi „navologia", „vaporologia". Răspunsul complet la această întrebare ne dă modul general de a fi al navelor, ne dă ceea ce numim „navitatea" (starea de navă). Putem întreba apoi, la un al treilea nivel: „Ce este navitatea?" Ce este acest mod de a fi, cum poate fi el definit în sensul originar al cuvîntului, de „delimitare", căci *a defini* înseamnă a pune un hotar, un *finis*, un *horismós*. În acest sens, filozofia întreabă cu privire la esenţa esenţei, cu privire la tot ceea ce explică şi poate constitui justificarea acestei esenţe, conducîndu-ne la primele principii ale fiecărui mod de a fi.

Atunci cînd studiem *navele* şi ajungem la *navitate*, ne găsim în cadrul aceleiaşi clase. Nu trecem mai departe. De aceea, cînd ne întrebăm ce este navitatea, avem în vedere alte tipuri de obiecte. Navitatea ţine de esenţa instrumentalităţii, a maşinii create de om.

Deci, în acelaşi sens, filozofia pune întrebări şi cu privire la un obiect în particular, referitor la esenţa esenţei. Ce reprezintă justificarea acestei esenţe? Ajungem astfel la primele principii ale fiecărui mod de a fi" (Eugeniu Coşeriu, *Filozofia limbajului*, în vol. *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994, pp. 8-9).

de o cunoaştere de acest tip. Ceea ce nu este posibil fără limbaj este ştiinţa, ἐπιστήμη, şi aceasta nu doar pentru că este mai practică şi mai comodă folosirea unui cuvînt în locul lucrului, de exemplu, cuvîntul *tigru* în locul unui tigru, nici pentru că ştiinţele lucrurilor ar trebui să investigheze doar fapte lingvistice. Dimpotrivă, ştiinţele pretind – pe bună dreptate – şi trebuie să se ocupe de lucrurile înseşi şi să recunoască lucrurile înseşi, dincolo de limbaj. Limbajul este presupus de ştiinţe în sensul că doar prin intermediul lui se poate declara *ce*-ul unui obiect oarecare şi pentru că doar cu privire la ceea ce este dat lingvistic este posibilă întrebarea privitoare la *ce*-ul lucrurilor. În enunţul *Tigrul este un animal sălbatic*, pe care îl folosim de exemplu în zoologie sau într-un silogism, nu am putea nicidecum să ne folosim de un tigru în loc de cuvîntul *tigru*, deoarece aici *tigrul* nu desemnează *un* tigru, ci un *ens rationis* ce reprezintă toţi tigrii: pe cei existenţi, pe cei care au existat şi pe cei care încă nu există. Şi nici în cazul filozofiei nu este vorba de o analiză a limbajului; este vorba de „lucrurile" înseşi de care se ocupă filozofia, chiar dacă, în primă instanţă, de „lucruri" oferite ca atare de limbaj. Nu cuvîntul *fiinţă*, ci *fiinţa însăşi*, fiinţarea, este obiectul filozofiei, deşi posibilităţile folosirii cuvîntului *fiinţă* se pot dovedi revelatoare pentru interpretarea fiinţei înseşi. Şi chiar se poate admite că ontologia a devenit posibilă doar graţie cuvîntului *fiinţă,* adică graţie intuiţiei fiinţei dată în limbaj; dar aceasta nu înseamnă în nici un caz că ontologia se ocupă cu un obiect pur lingvistic. Orice ştiinţă trece dincolo de limbaj în două sensuri esenţiale: pe de o parte, se îndreaptă spre realitatea lucrurilor înseşi şi de asemenea a lucrurilor care nu sînt date în limbaj (pe care le descoperă pe cont propriu sau le delimitează cu ajutorul propriilor criterii); pe de altă parte, întreprinde o determinare specială a limbajului ca *limbaj tehnic,* atît pentru ceea ce este dat deja în limbaj, cît şi pentru ceea ce descoperă sau delimitează ea însăşi. Doar că, atît într-un sens, cît şi în celălalt, ştiinţa îşi găseşte în limbaj baza şi punctul de plecare. (Şi limbajele tehnice îşi au modelul lor în ceea ce, deja în tradiţiile lingvistice [„limbi"], este limbaj tehnic, adică nomenclatură sau terminologie, ceea ce înseamnă, de fapt, manifestare a unei „ştiinţe", chiar dacă a unei ştiinţe populare).

6.1. Ca unitate de intuiţie şi expresie, ca pură creaţie de semnificate şi de „semne", limbajul – dacă vom considera subiectul creator ca

absolut (adică, doar în relaţie cu ceea ce creează) – se poate echivala cu poezia, sau cu arta în general, care este tocmai prima treaptă în înţelegerea fiinţei. (Acesta este, de altminteri, sensul propriu al identificării între limbaj şi poezie). Ca şi poezia, limbajul este obiectivare de conţinuturi intuitive ale conştiinţei; şi, la fel ca poezia, este anterior distincţiei între adevăr şi falsitate şi între existenţă şi inexistenţă. Limbajul absolut este, aşadar, poezie*).

6.2. Dar trebuie să ne întrebăm dacă limbajul ca atare este „absolut", adică, dacă înţelegîndu-l ca activitate a unui subiect absolut, îl considerăm în mod propriu ca limbaj. De fapt, obiectivarea intuiţiei, relaţia între creatorul de limbaj şi creaţia sa, este doar *o* dimensiune a limbajului. Limbajul are însă şi o altă dimensiune, care este dată de „alteritatea" subiectului, de faptul că subiectul creator de limbaj presupune alţi subiecţi, adică de deschiderea conştiinţei creatoare de limbaj spre alte conştiinţe. John Dewey remarcă în această privinţă că limbajul are, înainte de toate, o referinţă intersubiectivă, înspre alte persoane cu care se stabileşte comunicarea, în aşa fel încît ceva devine comun şi că tocmai prin această referinţă intersubiectivă îşi dobîndeşte generalitatea şi „obiectivitatea" referinţa obiectivă. Şi Heidegger arată, într-un mod poate chiar mai adecvat, că există comunicare pentru că interlocutorii au deja ceva în comun care se manifestă în faptul de a vorbi unul cu celălalt. Dar este clar că trebuie să distingem *comunicarea a ceva* cuiva, care aparţine aspectului practic al limbajului şi care poate lipsi uneori, de *comunicarea cu* celălalt, presupusă drept condiţie originară pentru orice act lingvistic. Tocmai în acest al doilea sens comunicarea este esenţială pentru limbajul ca atare, în timp ce nu este astfel pentru poezie (limbaj absolut). Limbajul este întotdeauna îndreptat către altul, chiar şi în calitate de creaţie lingvistică primară. Semnificaţiile şi semnele nu se creează doar „ca să fie" (ca în artă), ci se creează pentru a fi şi pentru alţii; încă mai mult: ca fiind *deja* şi ale altora (se creează, de fapt, întotdeauna într-o limbă determinată).

În această privinţă s-a spus şi continuă să se spună că limbajul este un fapt social şi că limba pur şi simplu „se impune" vorbitorilor. În realitate, limbajul este mai curînd fundament şi în acelaşi timp manifestare primară a socialului, a acelui „a-fi-cu-altul" al omului, iar

*) V. şi studiul lui E. Coşeriu, *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"*, *infra*, pp. 161-166.

limba nu este „obligatorie" ca impunere exterioară, ci ca obligaţie liber asumată (acesta este, de altminteri, sensul genuin şi originar al lat. *obligatio*). Limbajul, prin urmare, este şi expresie a intersubiectivităţii, şi tocmai în dublul sens al solidarităţii cu o tradiţie istorică şi al solidarităţii „contemporane" cu o comunitate vorbitoare, care este şi istorică. Iar libertatea limbajului este libertate istorică, libertate a omului ca fiinţă istorică: Giovanni Gentile*) a formulat odată această idee în maniera următoare: „– E allora invece di tavolino potrei dir penna! – In astratto, certamente, ma in concreto no, perché io che parlo ho una storia dietro a me, o meglio dentro di me, e sono questa storia; e però son tale che dico e devo dire tavolino e non altrimenti." (*Sommario di pedagogia*, I[5], Florenţa, 1954, p. 65)**).

6.3. Aceast fapt ne lămureşte de ce limbajul se prezintă întotdeauna ca „limbă", altfel spus ca limbaj care s-a dezvoltat în istorie şi care este istoric determinat. Limbajul este înţelegere a fiinţei, dar nu din partea unui subiect absolut, nici a individului empiric, ci din partea omului istoric care, tocmai de aceea, este în acelaşi timp o entitate socială.

7. În acest sens, aşadar, limbajul este fundamental pentru definirea omului. Pe de o parte este *logos*, înţelegere a fiinţei; pe de alta este *logos intersubiectiv*, formă şi expresie a istoricităţii omului. Omul trăieşte într-o lume lingvistică pe care o creează el însuşi ca fiinţă istorică. Acestea sînt cele două dimensiuni esenţiale ale limbajului: dimensiunea subiect-obiect şi dimensiunea subiect-subiect. Ca limbaj în general, limbajul corespunde primei dimensiuni, relaţiei omului cu fiinţa. Ca limbă, corespunde în acelaşi timp relaţiei cu ceilalţi oameni cărora, tocmai prin intermediul limbajului însuşi, li se atribuie „umanitatea": capacitatea de a se întreba asupra fiinţei şi de a o interpreta. Despre alte chestiuni, pe care nu le putem trata aici şi acum, ajunge să spunem că, la rîndul lor, aceste două dimensiuni apar ca *două* doar în interpretarea explicită a limbajului, dar ele sînt, în fond, una singură.

*) Giovanni Gentile (1875-1944), filozof, istoric al filozofiei şi pedagog, cel mai important reprezentant al neoidealismului italian.

**) „– Şi atunci în loc de *birou* aş putea spune *pană* (de scris)! – În mod abstract, cu siguranţă, da, dar în mod concret, nu, întrucît eu care vorbesc am o istorie îndărătul meu sau, mai exact, înlăuntrul meu, şi eu sînt această istorie. De aceea, eu spun şi trebuie să spun *birou* şi nu altfel." (*Breviar de pedagogie*, I[5], Florenţa, 1954, p. 65).

LIMBAJUL ÎNTRE *φύσει* ŞI *θέσει*

0. Sarcina mea în acest scurt referat constă doar în schiţarea problematicii opoziţiei *φύσει/θέσει* şi în oferirea unui cadru lingvistico-teoretic al discuţiei reprezentanţilor altor discipline. Aşadar nu voi trata această problematică în sine, ci mă voi limita la prezentarea şi explicarea pe scurt a aspectelor ei esenţiale, precum şi la formularea unei serii de teze atît din perspectivă ştiinţifico-istorică, cît şi din perspectiva lingvisticii teoretice.

1. Prima teză se referă la sensul general şi la statutul istoric al acestei problematici. De ce opoziţia *φύσει/θέσει* referitoare la limbaj? Pentru că – şi aceasta este teza noastră cultural-istorică – grecii au văzut o problemă în faptul că toate cuvintele (formele sonore ale acestora) „au", fiecare, o anumită semnificaţie dată într-o limbă, fiind astfel „nume" pentru anumite „lucruri", *ὀνόματα*, şi s-au întrebat mereu asupra cauzei şi sensului relaţiei „nume" – „lucru". În alte culturi, spre exemplu în cea indiană, nu se problematizează relaţia formă sonoră a cuvîntului – semnificaţie a cuvîntului şi, în special, relaţia „nume" – „lucru", adică nu se pun întrebări cu privire la cauza care generează semnificaţii. Astfel, în *Tarkasamgraha* de Annambhatta*) (secolul al XVI-lea), care continuă o tradiţie mult mai veche, semnificaţia (*çakti*) este definită drept „voinţă a lui Dumnezeu ca printr-un anumit cuvînt (*pada*) să se înţeleagă un anumit lucru"; adică se acceptă ceea ce este dat (das Gegebene), problematizîndu-se apoi în teoria lingvistică, în mod aşa zis „prospectiv", în primul rînd rolul limbii în procesul de dobîndire a cunoaşterii. Deci, se distinge ca la greci, începînd cu Platon, între *pada*, cuvîntul ca unitate lingvistică izolată (Vokabel), şi *vākya*, expresia verbală, respectiv enunţarea: cuvîntul ca atare nu ar fi un mijloc de cunoaştere, pentru că nu ar oferi nici o informaţie (nouă) despre lucruri; mijloc de cunoaştere în acest sens ar fi enunţarea, adevărată sau falsă, care ar reprezenta cunoaşterea verbală (*çabda-*

*) *Tarkasamgraha* de Annambhatta (~1560) este cea mai cunoscută prezentare a Şcolii Nyāya.

anubhava)[1]. Dimpotrivă, gîndirea grecească este caracterizată chiar prin „aducerea în discuţie a acestui dat (das Gegebene)." Nu se pune doar „prospectiv" problema a ceea ce se poate înfăptui prin limbă, ci, mai ales, „retrospectiv", cercetîndu-se primele principii, *ratio* lingvisticului. De aici rezultă problematica *φύσει/θέσει*, care va fi prezentată în continuare total altfel decît în concepţia indiană, chiar şi atunci cînd răspunsul la întrebarea despre *ratio* limbajului poate fi analog cu cel din accepţia indiană, adică atunci cînd semnificaţiile sînt reprezentate ca fiind stabilite printr-un nomotet divin.

2.0. A doua teză a noastră este una istorico-ştiinţifică şi se referă la diferenţierea internă a problematicii *φύσει/θέσει*[2]. Opoziţia pe care, deocamdată, o numim şi noi tot cu termenii *φύσει-θέσει* („prin natură" – „prin convenţie", adică „condiţionat, motivat natural" –„stabilit arbitrar, respectiv convenţional") nu este, aşa cum se presupune adesea, simplă şi constantă de-a lungul istoriei, chiar şi atunci cînd ne referim doar la termenii folosiţi pentru a o denumi; şi chiar dacă se utilizează termeni identici, nu se asigură, astfel, o identitate a problemelor privind conţinutul şi sensul şi nici o identitate a soluţiilor găsite pentru aceste probleme.

2.1.1. Din păcate, în istoriile lingvisticii nu se vorbeşte diferenţiat despre o opoziţie *φύσει-θέσει* referitoare la esenţa semnelor lingvistice din Antichitate pînă cel puţin în epoca Renaşterii, stabilindu-se că teoria lingvistică mai recentă – ca, de altfel, mulţi gînditori din Antichitate - a fost hotărîtoare pentru impunerea concepţiei *θέσει* (adică pentru „convenţionalitatea", respectiv „caracterul arbitrar" al numelor). În realitate, însă, opoziţia *φύσει-θέσει* în această formă a apărut mai tîrziu, după perioada aristotelică. Chiar şi în privinţa termenilor utilizaţi trebuie să se distingă trei faze:

1. *φύσει-νόμῳ, ἔθει, ὁμολογία, ξυνθήκη* („prin natură" – „prin lege, uz, convenţie, acord": în filozofia lingvistică pre-platoniană şi la Platon, la care aceşti patru termeni apar pentru a exprima opoziţia cu *φύσει*);

---

[1] *Cf.* N. Altuchow, *El Tarkasamgraha de Annambhatta*, Montevideo, (1959); *Storia della filozofia indiana*, Bari, 1957, pp. 529-546.

[2] Aici urmărim, în principiu, prezentarea noastră din: *Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, I², (1975), p. 32 şi urm.

2. *φύσει-κατά συνθήκην* („prin natură" – „ca (ceva) impus" : la Aristotel şi la urmaşii săi).

3. *φύσει-θέσει* („prin natură" – „prin convenţie": abia după Aristotel; de fapt, soluţia *θέσει* i se atribuie lui Democrit, însă punctul ei de pornire este o concepţie mult mai tîrzie, anume cea a lui Proclus din secolul al V-lea e. n.).

2.1.2. Unul dintre termenii dihotomiei, *φύσει*, este utilizat aici cu aceeaşi semnificaţie, celălalt însă diferă mereu în accepţie, ceea ce nu este lipsit de importanţă pentru sensul opoziţiei, deoarece, în realitate, este vorba despre trei aspecte ale problematicii diferite cel puţin ca grad de importanţă, în parte chiar radical diferite, chiar dacă aceste aspecte sînt relaţionate din punct de vedere istoric.

În primul rînd, obiectul problematicii înseşi – ceea ce se analizează – este mereu diferit. Primul aspect al problematicii aduce în discuţie *ὀρθότης τῶν ὀνομάτων „corectitudinea numelor"* – prin care nu se înţelege însă corectitudinea formală sau semantică într-o limbă, ci *corespondenţa* actuală sau originară, motivată natural, dintre expresia sonoră a cuvîntului (forma cuvîntului) şi lucrul desemnat –, indiferent dacă această corespondenţă se afirmă (ipoteza *φύσει*) sau se neagă (ipoteza *νόμῳ*). În cazul celui de-al doilea aspect al problematicii este vorba despre *esenţa funcţională* a semnelor lingvistice şi, prin urmare, despre stabilirea conceptului corespunzător, adică despre delimitarea „numelui" de „non-nume" (foarte clar prezentată doar la Aristotel, vezi *infra*). În sfîrşit, cel de-al treilea aspect al problematicii nu pune accent nici pe corespondenţa nume – lucru, nici pe statutul funcţional al semnelor lingvistice, ci mai degrabă pe *geneza numelor* şi, implicit, dintr-un anumit punct de vedere, pe apariţia limbilor individuale (aspect foarte precis expus, spre exemplu, în concepţia lui Ammonius, în urma însuşirii căreia grecii ar fi căzut de acord ca lucrurile să fie denumite cu aceleaşi nume).

În al doilea rînd, în cazul celei de-a doua faze terminologice nu este vorba despre o alternativă, ca în cazul primei faze (şi, probabil, şi în cazul celei de-a treia), adică nu există posibilitatea „sau *φύσει* sau *κατά συνθήκην*", ci doar posibilitatea „nu *φύσει*, ci *κατά συνθήκην*". Există aşadar o anumită *soluţie* a problemei, care exclude opţiunea pentru unul dintre cei doi termeni ai primei opoziţii, impunînd depăşirea acestei problematici (vezi *infra*).

În al treilea rînd, chiar sensul lui *φύσει* este diferit, în ciuda identităţii materiale a expresiei în cele trei faze ale opoziţiei. În cazul primei faze, *φύσει* se referă la *natura lucrurilor desemnate*, implicînd astfel şi întrebarea dacă acestea reclamă sau nu o anumită desemnare, imitativă, respectiv descriptivă sau, cel puţin, dacă pentru „numele originare" trebuie presupusă sau nu o analogie materială între natura lucrurilor şi natura cuvintelor care le desemnează. În privinţa celei de a doua faze a opoziţiei, *φύσει* se referă la *natura sunetelor*, implicînd întrebarea dacă un sunet „natural" poate fi nume pentru sine, ipoteză, de altfel, infirmată. În orice caz, eventuala analogie între forma sonoră a cuvîntului şi lucrul desemnat este importantă aici pentru statutul funcţional al numelor (chiar dacă aceasta aparţine motivării etimologice a unui cuvînt): ea nu este *ratio* existenţei cuvîntului (*cf.* Fn. 5). Pentru cea de-a treia fază a opoziţiei, *φύσει* relevă semnificaţia de *structură analogă originară* a numelui şi a lucrului; în cazul acceptării soluţiei *θέσει*, această eventuală analogie nu poate fi considerată cauză a funcţionării numelor, ci doar o motivare a numirii: şi cuvintele imitative ar fi „nume" prin convenţie, nefiind motivate natural.[1]

2.2.0. Pentru această evoluţie, ba chiar pentru clarificarea conţinutului acestor aspecte ale problematicii, două momente sînt deosebit de importante: dialogul *Cratylos* al lui Platon şi poziţia lui Aristotel (mai ales în *De interpretatione*). Pentru a aprecia sensul acestei evoluţii la justa lui valoare este însă necesar ca, mai întîi, să prezentăm exact insuficienţele opoziţiei pre-platonice *φύσει – νόμῳ* etc. În principiu, există trei insuficienţe: a) În cazul ambelor soluţii, problematica este trasată cauzal: se pune problema cauzei semnificaţiei (das „Warum" der Bedeutung), adică semnificaţia este înţeleasă ca fiind motivată cauzal.

[1] Termenul φύσει, utilizat în legătură cu limbajul, se poate referi, de altfel, şi la „natura" umană (ca la Epicur). În acest caz este vorba, totuşi, despre opoziţia *natura-ars* (*φύσις - τέχνη*), şi nu despre opoziţia *φύσει-θέσει* referitoare la semnele lingvistice. În plus, φύσει *poate* intra concomitent în opoziţie cu *θέσει*, respectiv *κατά συνθήκην* (chiar dacă diversitatea limbilor este explicată prin diversitatea „naturală" a popoarelor, precum la Epicur), însă se poate referi, de asemenea, doar la limbaj în general (capacitate lingvistică) şi nu şi la limbile individuale, care nici nu pot fi considerate aici *natura*, ci *ars humana*, fiind stabilite *κατά συνθήκην*. Astfel, după cum se ştie de la Dante: „Opera naturale è ch'uom favella; / ma così o così, natura lascia / poi fare a voi secondo che v'abbella" (*Divina Commedia, Parad.*, 26, 130-132).

b) În ambele cazuri, „numele" este înţeles ca simplă formă sonoră, acesta referindu-se ca atare direct la lucrul desemnat; adică nu se face nici o distincţie între semnificaţie (conţinut lingvistic) şi desemnare (raport extralingvistic), respectiv semnificaţia este redusă la desemnare.
c) Nu se face nici o distincţie între cuvînt şi enunţare, între a numi şi a spune: în ambele cazuri se caută un „adevăr al cuvîntului", adică un adevăr al lucrului desemnat, conţinut în forma sonoră a cuvîntului. Reprezentanţii tezei φύσει consideră că acest adevăr există realmente în cuvînt; aşadar, ei consideră cuvîntul ca fiind cel puţin descrierea sau enunţarea implicită în raport cu lucrul. Reprezentanţii tezei *νόμῳ* contestă chiar acest „adevăr al cuvîntului", dar nu din cauză că un astfel de cuvînt nu poate fi nici adevărat, nici fals, ci pentru că, în principiu, cuvîntul nu ar corespunde naturii lucrului, iar „adevărul" său ar reieşi doar din uz.

2.2.1. Despre dialogul lui Platon, *Cratylos*, se spune adesea că doar ar prezenta detaliat şi ar comenta critic această opoziţie, fără a oferi însă o soluţie, deoarece Platon nu s-ar fi decis nici pentru o teză, nici pentru cealaltă. Aprecierea noastră vizează tocmai această poziţie fermă a lui Platon de a nu dori să ia o decizie: Platon respinge opoziţia însăşi, considerînd-o deplasată şi lipsită de sens şi cere modificarea radicală a problematicii[1]. De altfel, el respinge în acest fel şi identificarea existentă implicit în aşa-numita „corectitudine" a numelor, respectiv confuzia dintre adecvabilitatea şi „adevărul" numelor, distingînd în mod clar, în *Sofistul*, cele două funcţii de bază ale limbajului, a numi şi a enunţa (*ὀνομάζειν* şi *λέγειν*) şi atribuind calităţile „adevărat" şi „fals" doar enunţului. În plus, în *Cratylos*, Platon vorbeşte, chiar dacă aparent doar în treacăt, despre funcţia dublă a numelui: pe de o parte, acesta ar fi „delimitare a fiinţării", *διακριτικόν τῆς οὔσιας* (388c) şi, pe de altă parte, „manifestare" (*δήλωσις*) a unui conţinut mental (434e, 435b). Aceasta înseamnă că pentru Platon numele nu este doar formă sonoră, iar semnificaţia nu este, sub nici o formă, egală cu desemnarea.

2.2.2. Despre Aristotel s-a spus adesea, în parte încă din Antichitate, că în vechea controversă *φύσει-θέσει* s-ar fi pronunţat pentru *θέσει*. În

[1] *Cf.* observaţia făcută deja de U. von Wilamowitz-Moellendorff: „Într-adevăr, opoziţia dintre natură şi convenţie (lege) nu este aplicabilă pentru discursul platonic despre limbă" (Platon, I, *Leben und Werke* [1919], p. 236). Vezi şi p. 294: „Deoarece nu mai încape nici o îndoială că trebuie indicată inutilitatea întregului demers."

realitate, Aristotel operează acea modificare radicală a problematicii cerută implicit de Platon, deplasînd motivarea semnelor lingvistice de la „cauză" la „scop", din planul cauzalității în cel al finalității (nici un sunet nu este „nume" prin sine decît dacă este transpus intenționat într-un simbol) şi distingînd strict între *semnificație, desemnare* şi *valoarea de adevăr*; în sfîrşit, Aristotel exclude relația directă formă sonoră a cuvîntului – lucru şi stabileşte în locul ei trei relații diferite: (1) formă sonoră a cuvîntului – semnificație a cuvîntului (*φωνή – πάθημα τῆς ψυχῆς*), (2) nume, adică formă sonoră a cuvîntului + semnificație a cuvîntului (*φωνή σημαντική*) – lucru (*ὄνομα-πράγμα*), (3) [nume în reprezentarea lucrului ca] subiect – predicat, ceea ce poate fi explicat cel mai bine printr-o schemă:

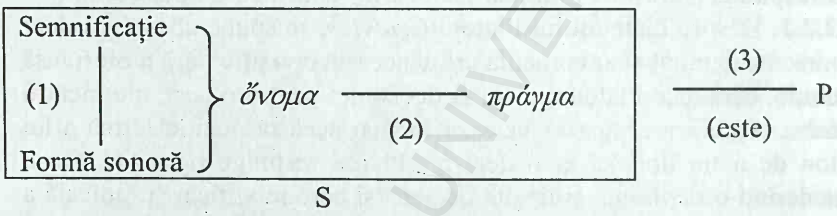

Prima relație, adică relația internă a semnului dintre semnificant şi semnificat, prin care ia naştere semnul ca atare, este liberă, instituită intenționat *μετά φαντασίας τινός* (*De anima*, 420b). Conform acestei relații, semnul nu este nici „adevărat", nici „fals", deoarece nu reprezintă analiză şi sinteză, ci o „înțelegere unitară" (*νόησις τῶν ἀδιαιρέτων*, *De anima*, 430a). De asemenea, în cadrul acestei relații nu poate fi stabilită forma sonoră a cuvîntului plecînd de la lucrul desemnat, deoarece forma sonoră nu se raportează direct la lucru, ci la un conținut al conştiinței (*πάθημα τῆς ψυχῆς*) şi, sub acest raport, fiecare formă sonoră este adecvată dacă corespunde unei anumite *πάθημα* (în caz contrar, nu mai este simbol, „formă sonoră", ci doar sunet material)[1]. În

[1] Desigur, aici se poate stabili forma sonoră prin analogie cu *πάθημα*. Însă forma sonoră nu este un simbol grație analogiei structurii sale materiale cu *πάθημα*, ci pentru că a fost instituită ca simbol. Aceasta înseamnă că şi în cazul acestei analogii este vorba despre o determinare finalistă şi nu cauzală: forma sonoră analogă nu este „semn", *deoarece* imită, ea este „semn *pentru a imita*". Acesta este şi motivul pentru care

relaţia a doua, semnul ca *ὄνομα* (formă sonoră + semnificaţie) se referă chiar la un „lucru", dar nici aici nu este motivat de lucru şi nici nu poate fi „adevărat" sau „fals", ci este, pur şi simplu, *κατά συνθήκην*, adică „instituit [prin tradiţie]" (astăzi am spune „motivat istoric"). Abia în cadrul celei de a treia relaţii – care, ce-i drept, nici măcar nu este valabilă pentru fiecare enunţ, ci doar pentru „*λόγος ἀποφαντικός*", enunţul afirmativ sau negativ – se pune problema unei valori de adevăr a limbajului; dar nici aici nu putem vorbi despre „adevărul" sau „falsitatea" numelui şi nici a limbajului pur şi simplu („*λόγος σημαντικός*"), ci doar a enunţului ca atare, mai exact, a conţinutului său mental: a *analizei* şi *sintezei* lucrului însuşi, rezultate prin predicaţie.

2.3. După Aristotel problematica cunoaşte o deplasare generală în direcţia geneticului, adică a apariţiei semnelor (ceea ce aducea, parţial, în discuţie şi concepţia pre-platoniană în raport cu *ὀρθότης* originar al anumitor nume), abordîndu-se uneori şi problema relaţiei directe formă sonoră a cuvîntului – lucru desemnat (chiar şi de către aristotelici). Ipoteza „non-*φύσει*" se menţine, dar ideea aristotelică a convenţionalităţii (*κατά συνθήκην*) nu mai este percepută doar din perspectivă funcţională şi istorică, ci şi din perspectivă genetică, fiind „impunere arbitrară, respectiv convenţională", aidoma ipotezei „*θέσει*" (ideea este foarte clar expusă de Ammonius: *τό κατά συνθήκην, τ'αυτόν σημαίνον τῷ θέσει*). Totuşi, în Evul Mediu latin se impune unanim o altă interpretare, mai corectă, în ciuda traducerii de către Boëthius a sintagmei *κατά συνθήκην* prin „secundum placitum", care implică aceeaşi redirecţionare spre genetic. Astfel, Toma d'Aquino se decide ferm pentru perspectiva funcţională[1], considerînd eventuala semnificaţie etimologică ca lipsită de importanţă pentru funcţionarea actuală a semnelor lingvistice; ce-i drept, în textul citat din Aristotel, el menţine traducerea sintagmei *κατά συνθήκην* prin „secundum placitum", însă, în comentariu, o explică prin „ex institutione humana", „secundum institutionem humanam"; el nu interpretează semnificaţia ca desemnare nemijlocită a lucrurilor, ci chiar (expres!) ca *νόησις τῶν ἀδιαιρέτων*, „indivisibilium intelligentia", şi, astfel, ca numire a „quidditătii"

Aristotel spune că *nicium* nume nu este nume existent ca atare prin natură: nici onomatopeele nu sînt semne prin sine.

[1] *In Peri Hermeneias expositio*, mai ales Lectiones II-IV.

lucrurilor; şi atribuie adevărul, respectiv falsitatea exclusiv judecăţii (*iudicium)*, nu numelui şi nici numirii considerate drept înţelegere a *quidditătii*. Chiar dacă se pune un accent deosebit pe *secundum placitum* genetic, aceeaşi perspectivă caracterizează, în esenţă, întreaga scolastică, care distinge întotdeauna între *signa naturalia* (precum ţipătul şi plînsul) şi *artificialia* şi care clasifică semnele lingvistice în cea de-a doua categorie. În această formulă obişnuită *non naturā sed ad placitum*, care, sub acest raport, se referă mai ales la semnele lingvistice, determinarea *non naturā* este înţeleasă ca „neexistînd prin natură" şi/sau „nefiind motivată natural (prin natura lucrului desemnat) în forma şi semnificaţia sa"; pe de altă parte, *ad placitum* este perceput ca „indiferent de natura sa" (precum *non naturā*!) şi/sau ca „impus intenţional", însemnînd, astfel, „secundum placitum et voluntatem imponentis". Predominantă este, însă, cea de-a doua interpretare, adică „nemotivat natural, ci impus intenţional [cu semnificaţia *x*]".[1]

2.4.1. Începînd cu epoca Renaşterii, opoziţia *φύσει-θέσει* referitoare la limbaj se înscrie în istoria complexă, nestudiată încă amănunţit, a doctrinei despre „caracterul arbitrar al semnelor lingvistice" („arbitraire du signe"), ai cărei reprezentanţi rămîn adesea în direcţia impusă de scolastică, respectiv redescoperă teoria scolastică despre semnul lingvistic (şi nu o dată în toate subtilităţile sale), fără a fi conştienţi de acest lucru. În general, în această tradiţie, care predomină pînă la Ferdinand de Saussure şi se „contopeşte" cu teoria acestuia despre „arbitraire du signe", se contestă ideea determinării *φύσει* a semnelor lingvistice, afirmîndu-se determinarea *θέσει* (sub forma „caracterului arbitrar"). Desigur, aceasta nu înseamnă că perspectivele sînt identice. Din contră: faţă de formula tradiţională *non naturā sed ad placitum*, în cadrul interpretărilor conceptuale moderne am putut stabili patru tipuri ale acestora. În cazul tipului 1 se păstrează conceptele impuse de teza tradiţională, cu singura deosebire că pentru *ad placitum* se foloseşte „arbitrar" (ca la Locke şi, în gramatica germană, la Schottelius). În cazul tipului 2 se menţine teza tradiţională, totuşi termenul de „arbitrar" este folosit pentru *non naturā*, iar determinarea *ad placitum* este

[1] Conform primei interpretări a sintagmei *ad placitum*, semnele imitative nu ar fi natural „ad placitum"; potrivit celei de-a doua interpretări, şi aceste semne sînt „ad placitum", nefiind necesare în mod natural.

denumită altfel (printre alţii, la Chr. Wolff, Condillac şi James Harris şi, în ligvistica înţeleasă în sens strict, la Whitney). În schimb, în cadrul tipului 3 se renunţă categoric la determinarea *non naturā* (semnul poate exista fără altă reprezentare), iar termenul de „arbitrar" este utilizat pentru *ad placitum* genetic (perspectivă expusă cel mai clar de Fichte, deşi acesta nu a avut în vedere doar de semnele lingvistice). În sfîrşit, în cadrul tipului 4, devenit predominant cu timpul, se păstrează doar determinarea *non naturā*, pentru care se foloseşte des termenul de „arbitrar", problema genetică nu se mai pune deloc sau se pune sub altă formă, iar uneori chiar se respinge categoric soluţia *ad placitum* (la Leibniz, Turgot, H. Paul, A. Noreen, A. Marty şi, fără termenul de „arbitrar" pentru *non naturā*, la Hegel, Madvig, Baudouin de Courtenay, Fortunatov ş.a.).[1]

2.4.2. În toate aceste cazuri (şi, în general, în lingvistică), determinarea φύσει este înţeleasă, pe de o parte, ca preluare în limbă a reacţiilor sonore „naturale" sau ca motivare naturală a semnului material prin natura lucrului care trebuie desemnat (adică ca reprezentare, la origine *intenţională*, a lucrului). De aceea, principiului *non naturā* îi sînt subscrise în general, în calitate de excepţii parţiale, interjecţiile şi cuvintele onomatopeice (ultimele fiind considerate mai mult din perspectivă etimologică decît din perspectivă funcţional-sincronică), iar uneori (în secolul al XVI-lea, de către gramaticianul portughez Fernão de Oliveira şi, mai tîrziu, de către Chr. Wolff) şi cuvintele compuse şi derivate – ca rezultate ale unei motivări „orizontale" sau sintagmatice, adică combinatorii –, care ar reflecta în structura lor relaţii reale, respectiv ar descrie lucrurile desemnate (astfel, *kaufen*, *Mann*, *Milch*, *Kanne* ar fi semne complet „arbitrare", în timp ce combinaţiile *Kaufmann*, *Milchkanne* ar fi motivate obiectiv).[2] Pe de altă parte – mai îndreptăţită, poate – variatele capacităţi de reprezentare ale sunetelor

[1] Vezi mai detaliat despre acest aspect şi despre istoria caracterului arbitrar al semnului lingvistic („arbitraire du signe") la: E. Coseriu, „L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes", *Archiv f. das Studium der neueren Sprachen u. Lit.*, 204 (1967), pp. 81-112.

[2] În fond, ultimul aspect indicat implică ideea că fiecare „proporţionalitate" sau „analogie" (= regularitate) morfologică poate fi considerată „motivare" cel puţin parţială, care, în mare măsură, intră în relaţie şi cu „iconicitatea" admisă în ultimul timp pentru numeroasele structuri morfologice şi sintactice.

limbii sînt considerate adesea drept o posibilitate autonomă de manifestare a limbii, fiind atribuite unei funcţii icastice extinse a semnelor lingvistice; de regulă, se face însă o distincţie netă între această funcţie, general-lingvistică, şi funcţia de semnificare a limbilor individuale.[1]

3.1. Se observă că, din Antichitate pînă în prezent, opoziţia *φύσει-θέσει* în diferitele sale forme, precum stabilirea caracterului motivat, respectiv non-motivat al semnelor lingvistice, se referă aproape exclusiv la latura materială a limbii – la natura fonematică şi/sau morfematică a formelor cuvintelor (semnificanţi) – sau, cel mult, la relaţia formă materială – semnificaţie a cuvîntului. În ciuda „eliberării semnificaţiei de lucru" de către Aristotel, acceptată mai mult sau mai puţin tacit o lungă perioadă de timp, despre latura semantică a limbii se poate spune clar că este formată pe cale „naturală", adică structurile semantice (= semnificaţiile) – lexicale şi gramaticale – precum principalele părţi de vorbire (substantiv, adjectiv, verb, adverb) corespund structurilor obiective ale realităţii, respectiv tipurilor de existenţă ale acestora. Deci, se acceptă, chiar dacă sub diferite forme, un paralelism între *modi essendi*, *modi intelligendi* şi *modi significandi*.[2] Caracterul arbitrar al clasificărilor semantice (în vocabular şi în gramatică) este recunoscut, stabilit în mod clar şi justificat abia foarte tîrziu şi doar treptat, mai ales prin intensificarea reflecţiei asupra diversităţii limbilor – deşi se cunoştea, cu siguranţă, în domeniul practic datorită învăţării limbilor străine, activităţii de interpretare şi de traducere.

3.2. Desigur, acest fapt a avut motive întemeiate. Menţionăm aici doar cîteva dintre ele: în primul rînd, pentru fiecare vorbitor propria sa limbă este un sistem de desemnare care se referă nemijlocit la lumea sa şi reprezintă „imaginea [sa] despre lume": în acest sens, un *x* „este" un *arbore*, o *casă*, un *rîu*, nu este „*numit* astfel" doar pe baza semanticii unei anumite limbi. În al doilea rînd, trăsăturile care se pot constata obiectiv la lucruri trec foarte adesea drept indicii semantice pentru constituţia şi delimitarea semnificaţiilor, dacă este vorba despre lumea cognoscibilă fizic, cu toate că aceste trăsături nu sînt „indicii semantice" pentru ele însele, ci sînt considerate astfel doar pentru că au

[1] *Cf.* E. Coseriu, „Naturbild und Sprache", în *Das Naturbild des Menschen*, editor J. Zimmermann (1982), pp. 261-262.

fost stabilite lingvistic ca trăsături distinctive (pluralitatea, spre exemplu, este ceva „obiectiv", care însă nu implică ideea că fiecare limbă trebuie să aibă o semnificaţie gramaticală de „plural") şi chiar dacă clasificările lingvistice la nivelul semnificaţiilor se operează în cunoaşterea lingvistică şi nu în lucrurile ca atare (astfel încît chiar şi desemnarea unui lucru este o explicare printr-o semnificaţie a acestui lucru, adică a existenţei descoperite în el, şi nu invers). În al treilea rînd, în limbi există în mod real numeroase clasificări care corespund delimitărilor făcute chiar între lucruri, deci clasificări în care semnificaţia dintr-o limbă individuală coincide cel puţin virtual cu desemnarea universală (chiar dacă acestea nu există în toate limbile sau lipsesc în mai multe limbi în mod frecvent): este vorba despre un întreg vocabular lingvistic de specialitate – nu doar al ştiinţelor şi tehnicilor recunoscute ca atare, ci şi al ştiinţei şi tehnicii populare, diferenţiate la fel de strict –, în cadrul căruia clasificările obiective primează, în principiu, în faţa denumirii lor. În realitate, aici ierarhia este: mai întîi lucrul şi abia apoi cuvîntul.

3.3. Momentele importante în descoperirea şi stabilirea clară a lingvisticităţii semnificaţiilor cuvintelor în fiecare limbă sînt marcate de Locke (cu a sa delimitare a cuvintelor pentru „moduri mixte" (gemischte Modi)) şi de Leibniz (cu distincţia între speciile logice, fizice şi „culturale", adică instituite prin limbă), iar, mai tîrziu, mai ales de Schleiermacher, Hegel şi Humboldt; iar pentru descoperirea şi justificarea specificităţii configuraţiei gramaticale a limbilor, o contribuţie importantă au avut-o, după Herder, mai ales Lorenzo Hervás şi Humboldt. În acest sens, în special lucrarea lui Humboldt, *Über das Entstehen der grammatischen Formen* (1822), trebuie privită ca un moment hotărîtor în lingvistică şi în teoria limbii.

În zilele noastre, datorită şi cercetării numeroaselor limbi „exotice", această cunoaştere referitoare la lingvisticitatea, proprie fiecărei limbi, a conţinuturilor lexical şi gramatical a devenit aproape o banalitate a lingvisticii. Şi peste tot se vorbeşte despre analiza diferită a realităţii prin prisma limbilor, despre „reţeaua de clasificări prin care fiecare limbă acoperă realitatea" etc., astfel încît există tendinţa de a porni din nou (şi deja s-a pornit) în căutarea clasificărilor şi categoriilor semantice universal necesare sau chiar empiric generale, mai mult sau mai puţin naturale. Desigur, rămîne de văzut (vezi *infra*) dacă se

conştientizează pe deplin sensul şi importanţa acestei „banalităţi" şi, dacă da, care sînt de fapt acestea.

4.0. Aşadar, în lingvistica actuală, mai ales în ultimii ani (dar nu doar în ultimii ani!), problema determinării *φύσει* a limbajului este adesea adusă în discuţie ca problemă a „naturalităţii" faptelor lingvistice (chiar şi a schimbării lingvistice) în domeniul foneticii, gramaticii şi, de asemenea, al semanticii lexicale. Nu mă voi ocupa de această problemă, deoarece ea va constitui tema unei alte prelegeri în această sesiune de comunicări. Voi menţiona doar cîteva exemple şi, de asemenea, voi formula cîteva teze referitoare la această chestiune.

4.1. Confruntînd legile fonetice istorice, proprii fiecărei limbi, cu „legile [sale] fonetice generale", M. Grammont a arătat că, spre exemplu, ar fi mai normal şi mai degrabă ne-am aştepta ca un *l* urmat de *j* (*lj*) să fie palatalizat şi să dispară decît ca un *j* să devină *lj*; în cazul unei schimbări fonetice graduale precum *p-* > *f-* > *h-* > *0*, chiar aceasta ar fi direcţia normală, naturală a schimbării şi nu una opozitivă ş.a.m.d.; şi, în ultimul timp, astfel de probleme au fost ridicate la rangul de universalii empirice ale schimbării fonetice. De asemenea, în plan fonetic s-a constatat, spre exemplu, că toate limbile (cunoscute) au silabe deschise (ca *Va-* în *Vater*), dar nu toate au şi silabe închise (ca *-ter*); că într-o limbă cu numai un fonem nazal, acest fonem este *n* (nu *m*), că un al doilea fonem nazal într-o limbă este întotdeauna *m* (nu *ng* sau *ñ*); s-a vorbit despre relaţii consonantice „dificile" (în special la începutul sau finalul cuvîntului) şi consoanele surde de la sfîrşitul cuvîntului au fost calificate drept „mai naturale" decît cele sonore. André Martinet a arătat că asimetria organelor articulatorii (care permite distincţii sonore mai clare în partea anterioară a cavităţii bucale, mai largă, decît în partea posterioară, mai strîmtă) este factorul constant al instabilităţii sistemelor vocalice mai ample. În semantica lexicală s-a încercat găsirea unei serii limitate, universale, de „seme" posibile (trăsături distinctive) şi a „universaliilor negative": spre exemplu, nu ar avea sens şi, din această cauză, nu ne-am aştepta ca o limbă să aibă un singur cuvînt pentru mîna dreaptă şi piciorul stîng. În domeniul numelor culorilor s-a observat că, dacă într-o limbă există doar două astfel de lexeme, acestea desemnează culorile „negru" şi „alb", dacă există trei lexeme, se desemnează şi culoarea „roşu", iar

dacă există patru lexeme, se desemnează fie culoarea „galben", fie culoarea „verde", dar nu amîndouă deodată etc.

4.2.1. Este evident, însă, că aceste fapte sînt foarte eterogene, că deocamdată „naturalitatea" este un concept foarte vag. Pe de o parte, este vorba despre fapte uşor sau mai uşor realizabile fiziologic şi, pe de altă parte, despre capacitatea de a învăţa cu mai multă uşurinţă, despre o regularitate mai extinsă, despre fapte „mai economice" din punct de vedere practic şi, de aceea, despre o posibilitate expectativă „mai profundă" a acestora; ori pur şi simplu despre fapte stabilite mai frecvent, foarte frecvent sau întotdeauna în limbile cercetate pînă acum. În anumite cazuri este vorba chiar despre ipoteze neîntemeiate (probabil despre extrapolări pe baza limbii materne a lingvistului respectiv); acesta este cazul consoanelor surde de la sfîrşitul unui cuvînt, considerate „mai naturale": de fapt, aceste consoane reprezintă norma în limbile germană, rusă, polonă, catalană etc., fiind, astfel, „naturale" în aceste limbi; nu este şi cazul limbilor engleză, franceză, română, sîrbo-croată etc.

4.2.2. În privinţa observaţiilor empirice despre condiţionarea materială şi, mai ales, fiziologică a *vorbirii*, acestea nu trebuie considerate ca fiind lipsite de importanţă. Însă trebuie să ne edificăm asupra valorii teoretice a acestor probleme. Firesţe, omul este constrîns de anumite condiţii materiale chiar şi atunci cînd produce limbaj; el trebuie să ţină cont de aceste condiţii – în fond, aidoma unui artist care ia în calcul natura materialului pe care îl prelucrează –, iar acestea trebuie să se reflecte în configuraţia limbii. Totuşi, specificul limbii nu constă în faptul că ea este condiţionată material, ci în faptul că depăşeşte întotdeauna această condiţionare. Nu asimetria organelor articulatorii, care limitează posibilităţile de distincţie în fonetică, este decisivă pentru esenţa limbii, ci mai degrabă faptul că, *în ciuda* acestei asimetrii, majoritatea sistemelor vocalice sînt totuşi simetrice, că, spre exemplu, o limbă, care are *e* deschis şi închis, are în mod normal şi *o* deschis şi închis. Desigur, dificultatea articulării anumitor grupuri consonantice poate fi definită şi, eventual, considerată drept un fapt fiziologic. Cu adevărat surprinzător este însă faptul că foarte multe limbi permit cu uşurinţă relaţiile „dificile" şi că uneori preferă relaţiile mai complexe celor mai puţin complexe; spre exemplu, limba georgiană are grupul *plv-*, dar nu şi *–lv*, iar în rusă există *mgl-*, *mgn-* la începutul cuvîntului, dar nu şi *mg-* iniţial.

4.2.3. În mod similar trebuie să acceptăm normele generale, stabilite empiric, ale configuraţiei limbii şi ale schimbării lingvistice, precum şi aşa-numita „economie" a limbii în afara domeniului pur material. Bineînţeles, libertatea care creează limbi este „raţională" şi din perspectivă practică, ghidîndu-se după anumite norme practice. De aceea este justificată şi stabilirea acestor norme: ele aparţin euristicii lingvisticii generale şi prin stabilirea lor se trasează un „orizont de aşteptare" care ne serveşte ulterior, în calitate de cadru de referinţă, la descrierea şi interpretarea faptelor noi. Însă trebuie avut mereu în vedere şi faptul că nu se stabileşte ceea ce se aşteaptă, ci altceva sau chiar contrariul a ceea ce se aşteaptă; spre exemplu, faptul că, în ciuda normei generale stabilite empiric, o limbă are doar silabe închise sau faptul că, într-un caz istoric concret, în evoluţia fonică apare *f* pentru *h* şi *p* pentru *f*, dar nu şi invers. Fireşte, la o primă vedere nu este „raţional" ca mîna dreaptă şi piciorul stîng să fie desemnate cu un singur cuvînt, dar nu putem exclude această situaţie anticipat şi pentru fiecare limbă în parte: de exemplu, într-o anumită comunitate chiar mîna dreaptă şi piciorul stîng ar putea fi relaţionate prin magie, tabuizate astfel şi apoi numite cu unul şi acelaşi cuvînt. În sfîrşit, cîteva referiri la numele de culori: dacă o limbă posedă realmente doar două nume de culori, acestea nu pot fi, de fapt, „negru" şi „alb" în înţelegerea noastră, deoarece ele trebuie să acopere întregul spectru cromatic; tot aşa, un „verde" fără „galben" şi „albastru" nu poate fi pur şi simplu „verde", ci, spre exemplu, „galben" + „verde" + „albastru". Dar şi aici ne apare un aspect mai important, anume că pentru esenţa limbii nu este specifică această succesiune de nume de culori, obişnuită din punct de vedere empiric, ci mai degrabă faptul că ea nu este luată în consideraţie în fiecare limbă şi în mod necesar şi că, în limbi, în unul şi acelaşi punct de pe această scală cognitiv-psihologică pot apărea şi două sau mai multe culori delimitate lingvistic, că spre exemplu o limbă ca maghiara distinge două tipuri de „roşu" ca fiind *două culori diferite* (*vörös* şi *piros*).

5.0. În cele din urmă ajungem la problema cu adevărat esenţială, referitoare la „naturalitatea" din domeniul semantic, adică la problema relaţiei „natură" – limbaj (sau „lume" – limbaj).

5.1.1. Pentru stabilirea delimitărilor lingvistice „naturale" sau „non-naturale" se va proceda ca şi cum „natura", respectiv „lumea" ar fi o

dimensiune independentă de limbaj, un fapt care apare ca fiind deja delimitat în limbaj, avînd, de asemenea, clasificări autonome existente ca atare pentru sine, clase de „lucruri" deja delimitate în fiinţarea lor, pe care limbile ar trebui doar să le desemneze şi de ale căror limite limbile ar putea să ţină cont sau nu. Spre exemplu, se procedează ca şi cum o culoare precum „roşu" ar exista tocmai ca „roşu", adică ca această culoare şi nu ca o altă culoare identificată independent de delimitarea făcută prin intermediul limbilor. În realitate, aceste clasificări, aceste „clase de lucruri" sau, mai bine spus, aceste *tipuri de fiinţare* (inclusiv „natura" şi „lumea") sînt mijlocite mai întîi prin limbaj – prin semnificaţiile cuvintelor; şi tocmai de aceea „lucrurile" respective pot fi desemnate cu „numele" lor, adică pot fi deduse din semnificaţia căreia îi corespunde tipul lor de fiinţare.

Desigur, lumea mijlocită lingvistic sau o parte din ea, spre exemplu spectrul cromatic, poate fi (şi trebuie să fie) clasificată după criterii obiective, punîndu-ne întrebarea care sînt semnificaţiile prin care limbile desemnează aceste clasificări. Se poate construi chiar şi un sistem universal de desemnare, văzut ca o „sită" universală pentru compararea limbilor (ceea ce se face, în realitate, în lingvistica comparată, chiar dacă numai parţial). Totuşi, nu trebuie să credem, eronat, că acesta este un cadru de interpretare dedus tacit din limbă, adică construit după modelul limbilor, deoarece avem în vedere lucruri individuale şi vorbim despre speciile corespunzătoare sau despre tipurile de fiinţare. Spre exemplu, prin analizarea unui spectru cromatic concret, adică a unui exemplu pentru culori, facem referire la „quidditățile" corespunzătoare. Deci, construim o limbă universală ca „tertium comparationis" pentru a o raporta la limbile istorice şi pentru a le compara între ele.

Lucrurile ca obiecte ale reprezentării ca atare sînt în mod sigur „prelingvistice", existînd independent de limbă. Dimpotrivă, lucrurile văzute ca fiind *aceste* sau *acele lucruri* (ca „animale", „arbori", „păduri" etc.), adică ca exemple pentru „quidditățI" şi, în general, ca obiecte ale gîndirii, sînt exprimate tocmai prin limbaj.

5.1.2. Înseamnă aceasta că limbajul este „natural" per definitionem? Dintr-un anumit punct de vedere, dacă este vorba despre propriile lui „universalii empirice", despre normele pe care trebuie să le respecte – chiar şi în mijlocirea „naturii"–, da: normele care se aşteaptă a fi deduse

din limbi pot fi considerate foarte bine drept „naturalitate" interioară a limbajului (pe lîngă aceasta, pentru lingvişti trebuie să fie valabilă şi norma rezultată printr-o universalie esenţială, conform căreia aceste norme care ar trebui să existe în limbi pot fi suspendate în cazuri particulare). Dar nu şi în relaţie cu o „natură" considerată drept lume de „lucruri" ne-numite, obţinută prin abstracţie sau prin construcţie în afara cadrului limbilor individuale, deoarece, din această perspectivă, limbajul este pur şi simplu o replică creată de om la adresa naturii şi a lumii de percepţii senzoriale. Prin urmare, dacă privim astfel lucrurile, limbajul este negare dublă şi suspendare a lumii. Pe de o parte, el este construcţia unei cu totul *alte* lumi, a unei lumi de semnificaţii, adică „mundus sensibilis" este înlocuit cu „mundus intelligibilis", care constă din tipuri de fiinţare. Pe de altă parte, aceste tipuri de fiinţare – speciile lingvistice – nu sînt speciile „reale", existente prin natură: în principiu, ele nu diferă doar în fiecare limbă, ci sînt chiar în limbajul însuşi, adică *primar*, măcar *tipuri virtuale de fiinţare*, posibilităţi de existenţă, cărora le pot corespunde parţial speciile „reale" şi nu clasele de „obiecte reale" pre-existente.[1]

5.2.1. Însă tocmai prin faptul că limbajul este delimitare şi determinare a tipurilor de fiinţare şi, astfel, constituire a unei „lumi materiale" neconfigurate printr-o lume „imaginabilă" sau, mai bine spus, este construcţie primară a acestei lumi mentale, care, prin intermediul semnificaţiilor sale, se poate referi la lucrurile văzute ca forme de fiinţare (Daseiende) şi, concomitent, la sensul lor, adică la infinita lor posibilitate, deci tocmai prin acest fapt limbajul devine şi o cale de acces la lucrurile însele în procesul de gîndire şi, prin urmare, punct de plecare şi condiţie pentru fiecare ştiinţă (şi pentru ştiinţa limbii). Deoarece fiecare „lucru" *este* ceva abia prin limbaj şi în limbaj; chiar şi întrebarea asupra fiinţării („Ce este x?"), cu care începe fiecare ştiinţă (şi în al cărei răspuns explicit constă ştiinţa) poate fi pusă tot numai prin intermediul limbajului şi cu referire la delimitarea lingvistică.

[1] Limbajul este atît de „non-natural", încît nu distinge nici măcar ceea ce este „adevărat" de ceea ce este „fals", ceea ce este „existent" de ceea ce este „non-existent", adică precedă aceste două distincţii atunci cînd îşi delimitează tipurile de fiinţare. În realitate, la nivel lexical şi gramatic, el nu tratează fiinţele imaginare precum inorogul altfel decît tratează caii „reali".

5.2.2. În realitate, limbajul pune la dispoziţie obiecte pentru „ştiinţele generalului" (prin aşa-numitele „nume de clase" precum *arbore, animal* etc.), pentru istorie (prin nume proprii precum *Petru, Berlin*) şi pentru filozofie (prin aşa-numitele „nume abstracte" precum *adevăr, virtute*). Şi problemele care caracterizează direcţia cercetării sînt date prin limbaj. Este vorba despre problema privită din perspectivă ştiinţifică naturală, respectiv culturală, referitoare la existenţa unei clase (spre exemplu, *Ce este un arbore?*, *Ce este un cuvînt?*), despre problema istorică, referitoare la existenţa particularului (spre exemplu, *Cine este Petru?*, *Ce oraş este Berlin?*) şi despre problema filozofică, referitoare la sensul fiinţării (spre exemplu, *Ce este adevărul?*, respectiv *Ce înseamnă „a fi adevărat"?*). Fireşte, astfel de probleme apar şi în întrebuinţarea zilnică a limbajului în viaţa practică, dar în acest caz ne mulţumim cu un răspuns parţial, suficient pentru scopul practic al problemei; în schimb, în ştiinţă dorim să găsim un răspuns logic, metodic şi explicit la problema în cauză. Cine răspunde explicit la o întrebare precum *Cine este Petru?* face, de fapt, istoria lui Petru; iar pentru a răspunde amănunţit la întrebarea *Ce oraş este Berlin?*, trebuie să expunem istoria Berlinului; la întrebarea *Ce este un peşte?* se răspunde explicit prin apelul la ihtiologie. Şi ştiinţele relaţiilor pur formale, adică ştiinţele matematice, care reprezintă un tip special al ştiinţelor generalului sau al „ştiinţelor claselor", se bazează pe intuiţia, existentă în limbă, a numerelor şi a formelor pure.

5.2.3. Faptul că limbajul este condiţie pentru ştiinţă nu trebuie însă interpretat în sensul că ştiinţa în general ar fi condiţionată de limbaj sau poate de o limbă individuală (spre exemplu, de română, germană etc.) ori că limbajul în general, respectiv fiecare limbă individuală ar trebui să fie considerată ştiinţă – aşa cum s-a spus uneori. Într-adevăr, ştiinţa începe prin limbaj, dar depăşeşte limbajul, ajungînd la lucrurile însele, ea revizuieşte, pe baza unor criterii obiective, delimitările făcute de limbaj (spre exemplu, stabileşte că o „balenă" nu este „peşte" în accepţia ei), respinge speciile lingvistice precum „inorog" sau „centaur" ca nefiind fondate obiectiv, de asemenea descoperă şi creează numeroase „lucruri" noi, necunoscute limbii şi întemeiază un limbaj nou, justificat obiectiv, pentru propriile ei necesităţi de desemnare, adică „limbajul de specialitate". La rîndul lui, limbajul este condiţie necesară pentru ştiinţă, deoarece acel „ce" al lucrurilor este indicat ca

atare şi poate fi mijlocit doar prin intermediul lui; limbajul în sine nu este însă ştiinţă, dar nici ceva „obscur". El este *διακριτικόν τῆς οὐσίας*, delimitează fiinţarea lucrurilor şi o identifică deictic ca fiind „aceasta-şi-nu-alta", o reprezintă în vorbire, dar tocmai de aceea nu spune nimic despre această existenţă (în actul numirii), cel puţin nimic explicit sau fondat obiectiv, nici măcar dacă ea „este aici" în mod real (în realitate, nici derivatele şi compusele nu depăşesc în limbile ca atare indicaţiile foarte vagi de relaţionare sau de clasificare).

5.3. Îmi permit să închei discuţia despre aceste probleme cu cîteva citate din două lucrări mai timpurii ale mele, pe care, în parte, le-am avut în vedere şi în acest referat. Şi aceasta pentru că şi astăzi aş formula la fel tezele expuse acolo.

Despre limbajul văzut drept creator de specii:

„Fireşte, limbajul nu produce arbori ca obiecte cu existenţă concretă (Daseiende), ci semnalează existenţa arborilor. Pe lîngă aceasta, nu este important nici faptul că această delimitare (atribuirea unei anumite fiinţări) se face adesea pe baza caracteristicilor stabilite chiar în lucruri şi că speciile lingvistice coincid foarte des cu speciile date prin natură, deoarece aceste caracteristici devin tocmai prin limbaj trăsături distinctive (criterii de delimitare); limbajul nu delimitează doar specii date prin natură (din contră: faptul că anumite specii lingvistice corespund speciilor naturale poate fi constatat doar ulterior) şi, în orice caz, limbajul nu este o reprezentare imitativă, ci clasificare intenţională a lucrurilor."[1]

Despre limbajul văzut ca o cale de acces la lucruri:

„Aşadar, semnificaţia conţine doar modul de a fi al obiectului, adică a-fi-aşa-şi-nu-altfel, şi nu obiectul existent în mod concret (das Seiende). Doar în mod secundar limbajul poate ajunge la desemnarea obiectului existent prin a-fi-aşa-şi-nu-altfel. Dar pentru că posibilitatea pură este ceva universal, limbajul poate ajunge doar printr-o operaţie secundară de individualizare la desemnarea exemplelor individuale ale modului de a-fi-aşa-şi-nu-altfel...

Desemnarea este... o posibilitate a limbajului, la baza căreia stă limbajul văzut ca semnificaţie. Desemnarea ne conduce acum spre lumea lucrurilor, care ajunge să fie o lume configurată abia prin limbaj.

[1] „Naturbild und Sprache", p. 281.

Aşadar, limbajul face posibil accesul la extralingvisticitate, la lucrurile însele. De aceea el poate fi şi instrument al vieţii practice, care reprezintă legătura cu lumea extralingvistică. Însă, esenţial este faptul că limbajul ne face accesibile lucrurile cercetării obiective, în acest sens el putînd fi considerat drept punct de plecare şi bază pentru ştiinţă."[1]

Despre cunoaşterea lingvistică şi ştiinţifică:

„Fireşte, în limbi avem delimitări şi distincţii intuitive, care pot fi ipoteze importante pentru ştiinţe şi/sau filozofie. „Ştiinţific" sau „filozofic" nu înseamnă însă aceste intuiţii ca atare, ci tocmai expunerea lor sub forma enunţurilor şi justificarea lor reală sau raţională: astfel de intuiţii sînt fapte pur lingvistice doar cînd vorbim de ceva „cunoscut", dar încă „ne-recunoscut" (în sensul lui Hegel). De asemenea, acestea sînt pentru ştiinţe şi filozofie doar simple posibilităţi, care nu pot aduce nici o consideraţie ştiinţifică precisă în ceea ce le priveşte, dar care nici nu pot exclude o astfel de consideraţie. Din perspectivă tehnică este mai uşor: anumite probleme sînt ridicate în cadrul unei comunităţi a cărei limbă cunoaşte diferitele delimitări şi distincţii şi, din această perspectivă, o limbă poate apărea, să zicem, *post factum* ca fiind „mai ştiinţifică" sau „mai filozofică" prin comparaţie cu o alta. Existenţa unor astfel de delimitări şi distincţii într-o limbă nu reprezintă însă o garanţie a faptului că problemele menţionate vor fi aduse în discuţie în respectiva comunitate lingvistică sau că inexistenţa lor exclude abordarea problemelor ştiinţifice vizate. Spre exemplu, este mai uşor ca chestiunile ontologice să fie discutate într-o comunitate care are în limba sa verbul „a fi" şi derivate de la acest verb; putem avea, însă, ontologie şi în comunităţile lingvistice care nu cunosc verbul „a fi" sau există numeroase comunităţi lingvistice care, deşi au acest verb, nu au dezvoltat o ontologie ştiinţifică. La fel, articolul hotărît corespunde unei distincţii fundamentale între „virtual" şi „actual", între „concept" şi „obiect", respectiv între existenţă şi obiectul existent (precum în cazul din limba germană *Mensch – der Mensch*); existenţa articolului hotărît într-o limbă (spre exemplu, în bască sau samoană) nu implică, totuşi, ideea că această

[1] „Der Mensch und seine Sprache", în *Ursprung und Wesen des Menschen*, editat de H. Haag şi F. P. Möhres, (curs ţinut la Tübingen în semestrul de vară 1966), (1968), p. 76.

distincţie se face şi în mod real, iar inexistenţa articolului (spre exemplu, în latină sau în rusă) nu exclude faptul că această distincţie este făcută din perspectivă ştiinţifică, respectiv filozofică."[1]

[1] „Naturbild und Sprache", pp. 277-278.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

UNIVERSALIILE LIMBAJULUI ŞI UNIVERSALIILE LINGVISTICII

Introducere

1. Orice lingvistică admite explicit sau implicit universalii, cel puţin universalii de un anumit tip. Astfel, se pune întrebarea *care* sînt fonemele (sau „sunetele") unei limbi oarecare, *care* sînt categoriile ei gramaticale, care sînt, în această limbă, tipurile de propoziţii, în *ce mod* s-a schimbat în decursul istoriei sale, însă nu se discută *dacă* ea conţine foneme (sau „sunete") şi categorii gramaticale, dacă deţine nivelul gramatical al propoziţiei sau dacă este supusă schimbării lingvistice etc. Cu toate acestea, este cert că lingvistica structurală modernă sau, cel puţin, anumite curente ale structuralismului, adoptînd, în acord cu tradiţia humboldtiană, principiul – de altfel perfect valabil într-un anume sens – conform căruia orice limbă trebuie descrisă din propriul său punct de vedere, au ajuns treptat – şi în ciuda altor curente, universaliste, chiar din interiorul structuralismului[1] – să evidenţieze în special – şi pînă la exagerare – diferenţele dintre limbi, în detrimentul analogiilor de structură, atît funcţionale, cît şi materiale. În anumite orientări ale structuralismului, s-a ajuns inclusiv să se încerce definirea categoriilor lingvistice funcţionale exclusiv cu privire la o limbă determinată (*cf.* I, 2.2.1) şi făcînd abstracţie de universalitatea sa. În acest sens, colocviul realizat în Dobbs Ferry, New York, în 1961, punînd în mod explicit, şi pe baza unei însemnate cantităţi de materiale pertinente, problema universaliilor şi a analogiilor de structură care caracterizează serii de sisteme lingvistice („tipologia"), a marcat efectiv – cum a remarcat Ch. E. Osgood în cadrul aceluiaşi colocviu[2] – o cotitură decisivă în lingvistica modernă, mai ales, desigur, cu privire la tradiţia bloomfieldiană. Dar, din punctul de vedere al lingvisticii europene, se poate vorbi şi de o cotitură în raport cu un aspect al

---

[1] Este suficient să ne gîndim la unele lucrări ale lui R. Jakobson.

[2] *UL*, p. 236.

tradiţiei saussuriene, adică de o puternică revigorare a abordării pancronice a limbilor, a cărei posibilitate – exceptînd ceea ce se referă la principiile generale – fusese negată de Ferdinand de Saussure[1]. De atunci, mulţi lingvişti s-au dedicat, direct sau indirect, – mai întîi în cadrul structuralismului însuşi, iar apoi mai ales în cadrul gramaticii generative – căutării de universalii şi, atît în discuţiile teoretice, cît şi în cercetarea analitică şi descriptivă, s-au accentuat mai curînd analogiile între sistemele lingvistice. Acest fapt se reflectă pînă şi în manualele de introducere în lingvistică: acolo unde anumite structuri ale unor limbi diferite se prezentau ca fiind complet eterogene, astăzi, aceleaşi structuri se prezintă adeseori ca fapte, în fond, destul de asemănătoare, ba chiar identice. Şi asistăm inclusiv la o adevărată proliferare de universalii, mai mult sau mai puţin fundamentate ori mai mult sau mai puţin ipotetice.

2. Ni se pare, prin urmare, că a sosit momentul să ne întrebăm care este sensul, care sînt posibilităţile şi limitele căutării de universalii şi dacă aceasta nu este, în unele privinţe, o căutare a Graalului: mai exact a unui Graal care nu va fi găsit niciodată, fie pentru că nu există, fie pentru că nu poate fi găsit acolo unde este căutat.

3. Problema universaliilor lingvistice este strîns legată de problemele gramaticii universale, ale învăţării limbilor şi ale tipologiei lingvistice, dar aici nu putem trata aceste probleme (în ceea ce priveşte gramatica universală, *cf.*, totuşi, nota 1, p. 100).

I. Universaliile limbajului

1. *Τὸ καθ'ὅλον λέγεται πολλαχῶς.* Într-adevăr, ceea ce atrage atenţia în primul rînd în investigaţiile şi afirmaţiile de principiu referitoare la universaliile lingvistice este faptul că universaliile demonstrate sau propuse nu sînt tocmai universalii. În timp ce, pentru anumiţi autori, singurele universalii demne de această denumire şi demne de a fi cercetate sînt acelea care, fiind reperabile efectiv în toate limbile, ar fi „adevărate universalii", alţi autori insistă mai ales asupra universaliilor statistice sau „de tendinţă", ba chiar şi asupra acelor „universalii" care, prin definiţie, *nu* pot fi comune tuturor limbilor.

[1] *Cours*, pp. 133-139 (în ediţia românească, pp. 109-112).

2.0. În această privinţă, trebuie în primul rînd să distingem, în acord cu înţelesul logic, cinci tipuri de universalitate: trei tipuri primare şi două secundare.

2.1.1. Cele trei tipuri primare sînt următoarele:

1) *Universalitatea conceptuală* sau universalitatea ca *posibilitate*. În acest sens, toate categoriile lingvistice – chiar şi categoriile atestate într-o singură limbă, ba chiar şi categoriile ipotetice care, însă, nu se află în contradicţie cu conceptul de limbaj – sînt universalii, în sensul că ele constituie posibilităţi universale ale limbajului; ar putea să apară în limbi pe care nu le cunoaştem în prezent sau să fie adoptate pentru sisteme lingvistice care ar putea fi imaginate în mod rezonabil.

2) *Universalitatea esenţială* sau universalitatea ca *necesitate raţională*. În acest sens, este universală orice proprietate care poate aparţine conceptelor de limbă şi limbaj sau care să poată fi dedusă din aceste concepte ca atare[1].

3) Universalitatea ca *generalitate istorică* (sau *empirică*); aceasta este universalitatea proprietăţilor ce sînt atestate efectiv în toate limbile sau, cel puţin, în toate limbile cunoscute (şi care, în acest ultim caz – care reprezintă cazul normal – sînt atribuite prin inducţie şi limbilor care, în momentul generalizării, încă nu se cunosc). Generalitatea poate fi absolută sau relativă: este relativă (probabilitate preferată) dacă proprietăţile în discuţie se atestă nu în toate, ci doar în majoritatea limbilor cunoscute; totuşi, din punct de vedere teoretic, nu există

---

[1] Pentru distincţia între universalitatea conceptuală şi generalitatea istorică, *cf.* lucrările noastre *Logicismo*, pp. 12, 21 (în *TLLG*, pp. 246, 258) şi *Determinación y entorno*, pp. 32-33 (în *TLLG*, pp. 288-289). [*] În volumul de faţă, v. *infra*, pp. 198-233 şi 234-254].Pentru distincţia între universalitatea esenţială şi generalitatea empirică, *cf. Sincronia*, p. 132 (ed. a II-a, pp. 234-235). [**] *cf. Sincronie, diacronie şi istorie.* Problema schimbării lingvistice, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Buc., 1997]. Pentru cele trei tipuri de universalii, *cf. Bedeutung und Bezeichnung*, p. 119 (în *PSE*, p. 208) şi *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, pp. 29-30. *Cf.*, de asemenea, distincţia lui S. Saporta, *UL*, p. 48 şi urm., între universaliile „universally available (belonging to some metatheory of linguistics)", universaliile „universally present" şi universaliile „universally necessary (present by definition)": universaliile „universally available" corespund la noi universaliilor posibile; universaliile „universally necessary", universaliilor esenţiale; şi universaliile „universally present" – dacă exceptăm universaliile necesare – universaliilor empirice.

diferenţe între aceste două tipuri (*cf.* 2.2.3.1). În schimb, universalitatea esenţială este întotdeauna absolută, la nivelul la care este necesară (*cf.* 3.2.2).

Universaliile corespunzătoare acestor trei tipuri de universalitate le vom denumi, respectiv, *universalii posibile, universalii esenţiale şi universalii empirice*[1].

2.1.2. Cele două tipuri secundare sînt derivaţii prin combinare ale celor trei tipuri primare. Una din aceste derivaţii combină posibilitatea cu generalitatea, limitînd numărul elementelor constitutive posibile ale limbilor. Prin urmare, în acest caz, faptul general („universal") ar fi clasa fixă de posibilităţi, dar fiecare limbă ar prezenta o selecţie în interiorul acestei clase, selecţie care, desigur, poate fi parţial identică. Într-o variantă a acestei derivaţii, nedefinită ca atare, dar care apare destul de frecvent, anumite elemente ale clasei fixe de posibilităţi s-ar descoperi în toate limbile şi, în consecinţă, ar fi deja generale. Cealaltă derivaţie combină posibilitatea cu necesitatea, admiţînd o conexiune necesară între anumite posibilităţi. Universaliile corespunzătoare acestor două derivaţii le vom numi, respectiv, universalii *selective* şi universalii *implicative* (sau chiar, în acord cu terminologia curentă, *implicaţii*).

2.2.0. Să revenim la fiecare din tipurile de universalii stabilite mai sus, pentru a examina anumite probleme care trebuie aduse în discuţie cu privire la acestea.

2.2.1. Toate faptele atestate în limbile existente – inclusiv cele imaginate pentru limbile posibile (proprietăţi, funcţii, categorii funcţionale, procedee materiale) – trebuie, fără excepţie, să fie considerate, înainte de orice, *universalii posibile* (conceptuale), adică posibilităţi universale ale limbajului (independente de limbile particulare), pentru a putea fi definite şi pentru a se putea, eventual, pune în discuţie

[1] *Cf.* „definitional universals" ale lui Ferguson, *UL*, p. 42, universaliile „universally necessary" ale lui Saporta, *ibid.*, p. 49; „analytic universals" ale lui Moravcsik, p. 224 („properties that all languages have by definition, by virtue of the fact that the term 'language' applies to them"); universaliile „implicit in the nature of language, defining characteristics or necessary consequences of defining characterisitcs" ale lui Householder, p. 24; cît şi „defining set"-ul de proprietăţi ale limbajului uman stabilit de Hockett, *UL*, pp. 7-10, 12. De asemenea, unele dintre universaliile cercetate de Hockett în afara „defining set"-ului său, *ibid.*, pp. 14-21, sînt universalii esenţiale în sensul propus de noi (*Cf.* 3.1, 3.5, 4.6, 4.8, 4.9, 4.10).

problema universalităţii raţionale sau empirice. În realitate, este exact ceea ce se face de obicei, chiar şi în cazurile în care nu se menţionează acest lucru. Astfel, spre exemplu, categoriile verbale sînt universalii în acest sens şi numai aşa sînt definibile. Contrar celor afirmate de multe ori[1], nu se defineşte „substantivul-în-engleză". Într-un anume sens, „substantivul-în-engleză" *nu se poate* defini, căci, ca segment al unui obiect istoric (limba engleză) este, la rîndul său, un obiect, iar obiectele nu pot fi definite, ci doar atestate şi descrise (şi în plus, fireşte, li se poate trasa istoricul). Încercînd să definim „substantivul-în-engleză", nu facem altceva decît să descriem expresia sa şi comportamentul acesteia. Într-adevăr, dacă ne referim la o anume limbă, se poate pune doar întrebarea dacă o categorie sau alta există sau nu în această limbă şi, dacă există, care este manifestarea sa materială (comportamentul său paradigmatic şi sintagmatic)[2]. În realitate, nu există diferenţă logică între, spre exemplu, definiţia conceptului de infix şi aceea a conceptului de substantiv: ambele concepte pot fi definite doar la nivel universal şi independent de limbile particulare. Diferenţa dintre cele două cazuri este una „substanţială", adică o diferenţă datorată naturii distincte a celor două concepte: infixul este un procedeu universal al expresiei, în timp ce substantivul este o categorie a conţinutului, o modalitate universală a semnificării. Dacă nu ar fi aşa, de ce „substantivul-în-engleză" s-ar numi tocmai substantiv"? Pe de altă parte, referitor la „substantivul-în-engleză" nu s-ar putea pune problema universalităţii: nu s-ar putea pune întrebarea dacă alte limbi (sau toate limbile) au „substantivul-în-engleză", căci, evident, e imposibil să-l aibă. Uneori se afirmă că această posibilitate este dată de faptul că există totuşi o oarecare asemănare între „substantivul-în-engleză", „substantivul-în-germană", „substantivul-în-latină" etc. Dar, în realitate, nu e altceva decît o trimitere la categoria universală, adică la proprietăţile comune ce constituie acea „asemănare" din punct de vedere funcţional. Pe de altă parte, la fel de bine s-ar putea defini o categorie absolut identică cu

[1] *Cf.*, spre exemplu, B. Bloch şi G.L. Trager, *Outline*, pp. 68-69, şi, în discuţia referitoare la universalii, S. Saporta, *UL*, p. 49.

[2] *Cf.* discuţia noastră despre aceste probleme, în *Determinación y entorno*, p. 33 (*TLLG*, pp. 288-289), şi *Logicismo*, pp. 12, 21 (*TLLG*, pp. 245-246, 258-259). [*) În volumul de faţă, v. *Determinare şi cadru* şi *Logicism şi antilogicism în gramatică*].

„substantivul-în-engleză". Într-un asemenea caz, însă, nu ar mai fi vorba doar de „substantivul-în-engleză", ci de o posibilitate universală a limbajului, chiar şi atunci cînd nu i s-ar putea dovedi prezenţa în alte limbi. O definiţie ca atare este întotdeauna universală: defineşte o posibilitate nelimitată. Dar o definiţie universală nu implică generalitatea obiectivă a ceea ce se defineşte. Astfel, dacă se defineşte în mod universal adjectivul, acest lucru nu înseamnă nicidecum că li se poate atribui tuturor limbilor, căci definirea unui lucru nu-i garantează existenţa: este definit adjectivul pentru orice limbă în care poate exista.

2.2.2.1. Cît priveşte *universaliile esenţiale*, trebuie insistat în primul rînd asupra faptului că acestea se deduc din conceptele înseşi de „limbaj" şi de „limbă" – în sensul că sînt elemente constitutive sau consecinţe necesare în mod raţional ale elementelor constitutive ale acestor concepte –, şi nu din definiţiile corespunzătoare[1]. O definiţie (dacă este vorba despre o definiţie „reală") este rezultatul analizării conceptului pur, şi nu invers. În plus, definiţiile sînt propoziţii: afirmă ceva referitor la ceva, implică analiză şi sinteză (*διαίρεσιν καὶ σύνθεσιν*) şi pot, din acest motiv, să fie false, în timp ce noţiunile intuitive pure, neanalizate, nu pot fi false.

Prin urmare, singura posibilitate metodologică în acest sens ar fi să ne aşezăm, ca să zic aşa, „dinaintea" conceptelor de limbaj şi de limbă şi să ne întrebăm dacă o anumită proprietate e un atribut necesar pentru ca ansamblurilor de „fapte" corespunzătoare să li se poată atribui numele de *limbaj* şi *limbă*[2] (*cf.*, totuşi, 2.2.3.3, în ceea ce priveşte euristica).

2.2.2.2. Majoritatea universaliilor esenţiale, evidente în mod nemijlocit şi, în consecinţă, general admise, sînt universalii generice,

[1] În formulările privitoare la aceste universalii apare aproape constant o corelaţie cu definiţiile (*cf.* nota 1, p. 76). Dar Ferguson, *UL*, p. 42, observă, pe bună dreptate, că această corelaţie nu este necesară: „Such universals may be regarded as definitional; i.e., they are implicit in the linguist's concept of language whether included in his formal definitions or not". În ceea ce ne priveşte, vom spune pur şi simplu „implicit in the concept of language".

[2] Ch. F. Hockett, *UL*, p. 12 a înţeles foarte bine că e necesar să ne imaginăm absenţa unei proprietăţi pentru a stabili dacă e necesară sau nu: „To show the importance of the features of the defining set, we can think of human language as we know it and consider the consequences of suppressing, in turn, each feature".

adică proprietăţi foarte generale, fără nici o specificitate în ceea ce priveşte „faptele" cărora le corespund. Astfel, spre exemplu, limbajul se prezintă în mod necesar sub forma limbilor; orice limbă trebuie să aibă expresie şi conţinut; orice limbă implică o organizare gramaticală; orice limbă se schimbă în decursul istoriei sale etc.[1] Dar, fără îndoială, mai pot fi admise ca universalii esenţiale şi o întreagă serie de fapte mult mai specifice. Astfel, spre exemplu, s-ar părea că e obligatoriu să existe în toate limbile cuvîntul ca unitate lexicală, deşi nu este nicidecum necesar ca el să existe peste tot ca nivel al structurării gramaticale[2]. Nu este neapărat necesar să se distingă „calitatea" de „proces" şi, prin urmare, adjectivul nu este o universalie esenţială. Dar este necesar ca în orice limbă să se poată spune ceva despre ceva şi, aşadar, ca orice limbă să aibă procedee pentru a se face distincţia între „remă" şi „temă" („comentariu" şi „subiect")[3]. Din punct de vedere raţional, nu este neapărat necesar ca pronumele personale să constituie peste tot o categorie autonomă, dar este necesar ca fiecare limbă să fie capabilă să distingă într-un fel persoanele dialogului şi non-persoana. Şi se mai poate susţine, pe bună dreptate, necesitatea distincţiei dintre nume şi verb:

---

[1] *Cf. Sincronia*, p. 132 (ed. a II-a, pp. 234-235), unde se găsesc o serie de alte universalii de acest tip. În acea epocă consideram drept universal, în acelaşi sens, şi caracterul fonic (vocal) al limbajului şi, prin urmare, şi existenţa unui sistem fonic pentru orice limbă. Dar, în realitate, caracterul fonic nu e necesar în mod raţional: pot fi imaginate foarte bine limbi cu exprimare afonică. Admiţînd că acest caracter vocal al limbajului ar fi necesar în alt sens (*cf.* 2.2.3.2) apare întrebarea dacă şi schimbarea fonetică este necesară. Hockett, *UL*, pp. 20-21, o consideră, într-adevăr, ca fiind o universalie. Totuşi, justificarea ce rezultă din aceasta nu priveşte *schimbarea*, ci doar *variaţia* fonetică, care, de la sine, nu antrenează schimbarea propriu-zisă. Personal, considerăm că schimbarea fonetică nu se poate justifica decît în cadrul schimbării lingvistice în general, în timp ce schimbarea semantică se poate justifica independent de schimbarea fonetică.

[2] Adică să existe în toate limbile funcţii gramaticale exprimate la nivelul cuvîntului (şi independente de funcţiile proprii altor niveluri superioare, ale structurării gramaticale a limbii), aşa cum se observă, de exemplu, în spaniolă sau italiană. În schimb, cele două niveluri, al elementelor minimale şi al propoziţiei, sînt necesare în mod raţional, de vreme ce această necesitate emană din însăşi noţiunea de structurare gramaticală.

[3] Noţiunea de predicat se poate identifica foarte bine cu noţiunea de „remă", în timp ce noţiunea de subiect, în sensul în care se aplică, de exemplu, limbilor indo-europene, nu coincide cu noţiunea, mult mai generală, de „temă".

fireşte, ca distincţie între *funcţie substantivală* şi *funcţie verbală,* şi nu ca distincţie între două clase de cuvinte considerate ca atare în lexic.[1]

2.2.2.3. Universaliile esenţiale – mai ales dacă le considerăm ca aparţinînd definiţiilor sau ca fiind deduse din acestea – pot, fără îndoială, să pară mai puţin interesante decît cele empirice, cel puţin în ceea ce priveşte cunoaşterea ştiinţifică a limbilor[2]. Însă, în primul rînd – cum s-a văzut deja – ele nu se deduc din definiţii. Pe de altă parte, nu toate universaliile esenţiale sînt imediat evidente, iar faptul că ar fi posibil să le deducem nu le face sub nici o formă mai puţin importante din punct de vedere ştiinţific. În al treilea rînd, consecinţele lor în ceea ce priveşte structurarea limbilor (în particular, consecinţele „dinamice": *cf.* 3.3) sînt adeseori chiar mai puţin evidente. În sfîrşit, există o ierarhie a universaliilor esenţiale, care e interesantă în sine, adică pentru cunoaşterea ştiinţifică generală a limbajului[3].

2.2.3.1. *Universaliile empirice*, în măsura în care sînt dovedite efectiv, şi nu deduse în mod raţional, nu funcţionează la modul absolut, ci doar pentru limbile în care au fost atestate, iar pentru alte limbi servesc doar ca probabilităţi, şi aceasta doar în măsura în care nu se găsesc excepţii (în afară de cele care s-ar putea justifica printr-o necesitate raţională; dar, în acest caz, devin universalii esenţiale). A admite generalitatea lor pentru toate limbile înseamnă întotdeauna să emitem o

[1] Exemplul atît de frecvent citat al limbii nootka nu este o excepţie în acest sens, căci şi nootka cunoaşte distincţia între funcţia substantivală şi cea verbală. Categoriile verbale sînt, în principiu, funcţii semantice şi nu clase dė „cuvinte" (forme lexicale). Referitor la relaţia dintre categoriile verbale şi clasele lexicale, se poate dovedi doar o universalie statistică sau „de tendinţă": categoriile verbale „tind" să fie exprimate prin clase diferite de forme lexicale.

[2] De aici, J.M.E. Moravcsik, *art. cit.*, p. 224, le va declara „nesemnificative". *Cf.* şi Ch.E. Osgood, *UL*, p. 238.

[3] Astfel, Householder reduce la trei trăsături primare „defining set"-ul lui Hockett. Noi înşine considerăm ca trăsături esenţiale ale limbajului *semantismul, alteritatea* (faptul că orice act lingvistic este dirijat de către un subiect lingvistic spre un alt subiect), *creativitatea şi istoricitatea* (faptul că limbajul se prezintă sub forma limbilor). Dar, la urma urmei, istoricitatea s-ar putea deduce din alteritate şi din creativitate, aşa cum *exterioritatea* limbajului (faptul că limbajul se exprimă într-o substanţă) se deduce din semantism şi alteritate.

ipoteză, adică să generalizăm prin inducţie ceea ce s-a dovedit efectiv[1]. În schimb, ipoteza generalităţii este lipsită de sens în cazul universaliilor esenţiale, căci o necesitate raţională nu este o generalizare: este „generală" de la bun început[2]. Cu alte cuvinte, generalitatea universaliilor empirice este în mod logic „extrinsecă" (este o generalitate dovedită sau presupusă), în timp ce generalitatea universaliilor esenţiale este „intrinsecă". Înţelesul logic al universaliilor empirice nu se schimbă prin eventuala lor prezenţă în toate limbile cunoscute. Dacă, de exemplu, se dovedeşte – şi chiar e dovedit – că silabele deschise nu lipsesc din nici una dintre limbile cunoscute, aceasta nu încetează a fi o atestare empirică, fără o universalitate necesară[3]. Toate limbile cunoscute au consoane şi vocale, dar o limbă fără vocale, sau cel puţin fără vocale funcţionale, nu este imposibilă[4]. Să presupunem, de exemplu, că într-o limbă toate consoanele ar fi în mod automat urmate de un element vocalic determinat sau că orice consoană dintr-o anumită clasă ar fi automat urmată de o vocală determinată: o astfel de limbă n-ar avea vocale funcţionale[5].

2.2.3.2. Toate aceste aspecte, totuşi, se referă doar la condiţia logică a universaliilor empirice, dar în nici un caz nu le slăbesc importanţa. Într-adevăr, faptul că generalitatea lor este extrinsecă din punct de

---

[1] J.H. Greenberg, *UL*, p. 9, aminteşte, referitor la universalii, afirmaţia binecunoscută a lui Bloomfield: „the only valid generalizations about languages are inductive generalizations". Dar este uşor de remarcat că această afirmaţie este tautologică: generalizările, în sensul propriu al termenului, sînt întotdeauna „inductive".

[2] Însă, firește, avem dreptul să ne întrebăm dacă un fapt general din punct de vedere empiric nu ar putea fi necesar şi să încercăm să-i găsim o justificare din punct de vedere raţional.

[3] Alte universalii de acest tip ar fi următoarele: toate (sau aproape toate) limbile cunoscute au consoane nazale. Dacă într-o limbă există o singură consoană nazală, aceasta este *n*; dacă există două, sînt *n* şi *m* (Ferguson, *UL*, pp. 44-45); e posibil, de asemenea, ca toate limbile să aibă categorii pronominale ce prezintă cel puţin trei persoane şi două numere (Greenberg, *UL*, p. 90); *cf.*, totuşi, nota 1, p. 83.

[4] *Cf.* Hockett, *UL*, p. 22: „It would seem easy enough to devise a phonemic system that would have no stops at all, or no vowels al all, or the like".

[5] R. Jakobson, *UL*, p. 211, consideră o limbă în care fiecare silabă să fie constituită dintr-un singur fonem drept „absolutely impossible, because the only form of syllable universally admitted is the sequence 'consonant + vowel' ". Este vorba, totuşi, de un universal empiric: o limbă ca aceasta probabil nu există, dar nu este absolut imposibil (din punct de vedere raţional).

vedere raţional nu exclude faptul că ar putea fi absolut generale „*de facto*" în limbajul uman aşa cum îl cunoaştem, nici că ar putea fi motivate de alte necesităţi, altele decît necesitatea raţională. Unele universalii empirice prezente efectiv în toate limbile ar putea, fără îndoială, să fie datorate întîmplării: este o posibilitate ce nu se poate exclude dinainte, deşi în realitate ar fi infimă, dat fiind numărul mare de limbi ale umanităţii. Însă toate celelalte ar trebui, prin urmare, să fie motivate. Întocmai – dacă se exclude o motivaţie istorică (de tipul unei eventuale origini comune a limbilor) – ar trebui să fie determinate fie de raţiuni de ordin practic (limbile, fiind „tehnici" istorice, sînt guvernate tot de simţul practic), fie de alcătuirea fizică şi psihică a omului şi de condiţiile de viaţă de pe pămînt[1]. De altfel, şi unele universalii statistice ar putea fi motivate în acest sens. Tocmai această posibilitate a motivării determină interesul pentru universaliile empirice, nu doar din partea lingvisticii, ci din partea tuturor ştiinţelor umaniste[2].

2.2.3.3. Universaliile esenţiale ale limbilor, fiind prin definiţie „generale", sînt incluse în universaliile prezente în toate limbile, care la rîndul lor, sînt incluse în universaliile posibile[3]. Prin urmare, dacă ar exista un catalog destul de amplu de posibilităţi ale limbajului, procedeul empiric în investigarea referitoare la universalii ar putea fi acela de a ne întreba care dintre aceste posibilităţi sînt universalii

[1] Astfel, de exemplu, în cazul caracterului vocal al limbajului. Din cîte ştim, cea mai bună justificare a acestui caracter continuă să fie cea a lui Herder, *Abhandlung*, I, 3 (justificare bazată pe o analiză foarte sugestivă a proprietăţilor şi posibilităţilor auzului, în comparaţie cu alte simţuri ale omului).

[2] *Cf.* distincţia lui Moravcsik; *l. c.*, între universaliile (sintetice) *accidentale* şi *sintetice ne-triviale* („properties that all natural languages have, though not by definition" şi care ar putea fi, din punct de vedere biologic, motivate), cît şi cea a lui Householder, *l. c.*, între „universals due to the fact (if it is a fact) that all human languages goes back in line of cultural transmission to a single origin" şi „universals which are conditioned by the structure of the human anatomy, in particular of the brain, and are handed on in the germ plasm – a) physiological, b) neurological". Este greu de înţeles în ce mod universaliile „synthetic non-trivial" ar putea fi descoperite de o teorie lingvistică, cum pretinde Moravcsik, p. 225. Dacă sînt „sintetice", aceasta înseamnă că sînt dovedite prin experienţă, şi nu deduse din teorie. O teorie ar putea doar să emită ipoteze cu privire la aceste universalii (întrucît o sinteză *a priori* nu poate fi concepută în acest caz).

[3] *Cf.* S. Saporta, *UL*, pp. 50-51.

„generale" (prezente în toate limbile) şi care sînt, dintre acestea, universaliile esenţiale. Din punct de vedere teoretic, acest procedeu nu este, de fapt, necesar pentru universaliile esenţiale, care nu pot fi identificate ca atare decît prin deducţie. Totuşi, atestarea empirică a acestor universalii în multe limbi (mai ales dacă este vorba despre universaliile „specifice": *cf.* 3.2) ar putea fi importantă din punct de vedere euristic, adică: a) pentru a evita pericolul de a considera ca raţional necesar ceea ce este propriu anumitor limbi sau chiar unei singure limbi (ceea ce constituie o greşeală a vechii gramatici universale şi, parţial, şi a noii gramatici); b) deoarece anumite fapte dovedite ca generale pot avea o justificare raţională care, la prima vedere, ne scapă[1].

2.2.4. *Universaliile selective* s-au bucurat, pe bună dreptate, de un succes binemeritat în domeniul trăsăturilor fonetice distinctive, datorită fonologiei lui Jakobson. În plus, chiar şi fără ipoteza universalităţii, fonologia a operat întotdeauna cu un număr destul de limitat de trăsături distinctive, fapt care, cel puţin din punct de vedere empiric, pare perfect rezonabil în acest domeniu al lingvisticii. Acelaşi lucru s-ar putea spune şi în legătură cu procedeele materiale ale limbajului în domeniile gramaticii şi lexicului (formarea cuvintelor): numărul acestor procedee nu este nelimitat, ba chiar, în multe cazuri, numărul posibilităţilor corespunzătoare este perfect determinat (de exemplu: prefix, infix, sufix). Din contră, ipoteza analogă[2] cu privire la organizarea plerematică a limbilor – ipoteză emisă de nenumărate ori, sub forme diferite, de-a lungul istoriei şi reluată în zilele noastre[3] – are toate şansele să fie falsă, dacă se ia în considerare caracterul liber al limbajului (în sensul că obiectul său este infinit). Dar şi aici – deşi nu s-ar putea pune în practică – este posibil, în principiu, să se stabilească trăsăturile distinctive ce funcţionează în limbile umanităţii într-un moment determinat al istoriei şi există mereu posibilitatea de a stabili

[1] *Cf.* nota 2, p. 81 şi *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, p. 30. Acest lucru e valabil şi pentru implicaţiile teoretice (*cf.* 2.2.5). Dacă, spre exemplu, se dovedeşte că anumite pronume prezintă mereu distincţii de persoană şi număr, ajunge să ne întrebăm dacă aceasta nu se datorează chiar naturii acestor pronume.

[2] Adică ipoteza unui număr destul de limitat şi, în acelaşi timp, delimitat (deja admis şi constant) de trăsături distinctive.

[3] *Cf.* de exemplu, J.J. Katz şi P.M. Postal, *An Integrated Theory*, pp. 162-163.

cel puţin o listă a trăsăturilor semantice cele mai frecvente, fapt ce nu este lipsit de interes. În plus, şi în acest domeniu există secţiuni în care numărul posibilităţilor este determinat din punct de vedere logic.

2.2.5.1. *Implicaţiile* pot fi *teoretice* (deduse prin intermediul analizei conceptuale a posibilităţilor considerate) sau *empirice* (verificate). Astfel, spre exemplu, implicaţia „termenul neutru al unei opoziţii semantice binare are două semnificate în limbă"[1] este o implicaţie teoretică[2], în timp ce implicaţia „dacă o limbă are flexiune, are şi derivare"[3] este o implicaţie empirică. Din punctul de vedere al formei, implicaţiile pot fi *unilaterale* (*x implică y* [dar *y* nu implică *x*]), sau *bilaterale* ori *reciproce* (*y implică x şi y implică x*); *pozitive* (*dacă x, atunci y*) sau *negative* (*dacă x, atunci nu y*).

2.2.5.2. Implicaţiile teoretice presupun, în acelaşi timp, şi motivarea conexiunilor pe care le reprezintă, în timp ce implicaţiile empirice nu presupun nici o motivare. În sensul unei motivări posibile, implicaţiile empirice unilaterale ar fi exact contrariul implicaţiilor teoretice analoge din punct de vedere formal. Într-adevăr, *dacă x, atunci y*, ca implicaţie empirică, ar însemna, în acest sens, „dacă există *x*, este datorită faptului că există *y*" (adică „*y* este cel care îl determină pe *x*"), în timp ce, ca implicaţie teoretică, aceeaşi formulă înseamnă „*x* este cel care îl determină pe *y*"[4].

---

[1] *Cf.* Greenberg, *Language Universals*, pp. 24-25.

[2] *Cf.*, în plus, deducţia acestei implicaţii de către M. Sánchez-Ruipérez, *Estructura*, pp. 17-19.

[3] Greenberg, *UL*, p. 90.

[4] Implicaţiile trebuie diferenţiate strict şi atent de universaliile esenţiale. Greenberg, *UL*, p. 58, observă că „non-implicational universals about language are in fact tacitly implicational since they are implied by the definitional characteristics of language". Fără îndoială; dar e vorba de două tipuri foarte diferite de implicaţii: universaliile esenţiale sînt implicate prin înseşi noţiunile de limbaj sau limbă, în timp ce „implicaţiile", atît cele teoretice, cît şi cele empirice, sînt conexiuni între posibilităţi particulare. Universaliile esenţiale sînt generale prin definiţie, adică întotdeauna prezente, în timp ce implicaţiile teoretice *pot* fi generale (conform posibilităţilor luate în calcul), dar nu sînt generale prin definiţie; iar implicaţiile empirice sînt, prin definiţie, nongenerale (sînt valabile pentru clase de limbi, nu pentru clasa „limbă"). Nu se înţelege în ce mod universaliile „implied by definitional characteristics of language" ar putea fi „empirically, not logically implied", nici ce înseamnă „All languages are observed to have the characteristics in question" (*UL*, p. 83): dacă sînt implicate prin definiţie, sînt implicate în mod logic, şi nu este nevoie să observăm toate limbile pentru a le verifica. Pe de altă parte, faptele atestate în toate limbile nu coincid prin aceasta cu

3.0. Pînă acum ne-am ocupat de tipurile de universalii lingvistice din punct de vedere al înţelesului lor logic, în raport cu noţiunile de universalitate şi generalitate obiectivă. Dar, pentru ca limitele şi sensul lor să fie suficient de precise în fiecare dintre cazuri, tipurile posibile de universalii trebuie să se diferenţieze şi din alte puncte de vedere, şi anume: a) conform nivelurilor limbajului la care se raportează; b) conform gradului de generalitate a aspectelor limbajului la care se aplică; c) conform perspectivei în care se situează cu privire la limbi; d) conform planului semiotic la care se referă; e) conform formulării lor.

3.1. În limbaj este necesar să distingem trei niveluri: *nivelul universal* al activităţii vorbirii, *nivelul istoric* al limbilor şi *nivelul particular* al discursului (sau al „textului")[1]. Universaliile lingvistice pot aparţine oricăruia dintre aceste niveluri. În cercetările asupra universaliilor se vorbeşte de multe ori despre universalii *ale limbajului* şi se înţelege prin acestea „ceea ce se găseşte în toate limbile". Dar, în realitate, universaliile limbilor nu coincid cu universaliile limbajului. Toate universaliile limbilor sînt, în acelaşi timp, universalii ale limbajului, întrucît limbile nu sînt altceva decît un nivel al limbajului; dar nu toate universaliile limbajului sînt, în mod necesar, şi universalii ale limbilor; pot fi, de asemenea, universalii ale activităţii vorbirii[2] sau universalii ale textului[3]. Universaliile aflate la ordinea zilei sînt, fără îndoială, universaliile *limbilor*. Totuşi, chiar limitîndu-ne la acest nivel, trebuie să avem în vedere universaliile celorlalte două niveluri ale limbajului, dat fiind că acestea pot avea consecinţe considerabile asupra

faptele pe care le implică definiţia conceptului de limbă. Presupunînd, de exemplu, că vocala *i* ar fi prezentă în toate limbile, un asemenea fapt ar fi general din punct de vedere empiric, dar nu ar avea nici o relaţie necesară cu definiţia limbii.

[1] Referitor la această distincţie, ce justifică o lingvistică a activităţii de a vorbi şi o lingvistică a textului, alături de lingvistica bine cunoscută a limbilor, *cf. Determinare şi cadru*, v. *infra*, pp. 198-233.

[2] Dintre universaliile „defining set"-ului lui Hockett (*cf.* nota 1, p. 76), doar trei (2.7, 2.8 şi 2.13) sînt universalii ale limbii; toate celelalte se referă la „mesaj", adică la activitatea vorbirii. În schimb, majoritatea universaliilor pe care Hockett le semnalează, în afară de „defining set", priveşte nivelul limbilor.

[3] Astfel, dacă numim „sens" tipul de conţinut care se prezintă la nivelul textelor, se poate observa că sensul constituie o universalie absolută a acestui nivel: toate textele au sens (chiar şi textele care nu semnifică şi nici nu desemnează nimic).

structurării funcţionale şi materiale a limbilor. Actualmente, cercetarea acestui aspect se află abia la început.[1]

3.2.1. Din punctul de vedere al gradului de generalitate a aspectelor limbajului la care se aplică, universaliile pot fi *generice* şi *specifice*. Universaliile generice se referă la principii şi norme ale limbajului şi ale limbilor considerate în felul lor general de a fi sau, de asemenea, în aspecte particulare, dar întotdeauna fără specificarea „faptelor" prin care aceste principii şi norme se manifestă; cele specifice se referă la fapte specificate ca atare. Astfel, spre exemplu, „Toate limbile disting categorii verbale" este o universalie generică; „Toate limbile posedă categoria numelui" este o universalie specifică.[2]

3.2.2. Această distincţie este, fără îndoială, o distincţie relativă, deoarece „generic" şi „specific" sînt, în fiecare caz, termeni corelativi. Cu toate acestea, ea trebuie făcută, căci necesitatea, raţională sau empirică, pe care universaliile o implică sau postulează nu priveşte decît gradul de generalitate la care se aplică: sub acel nivel, ele permit variaţia. Prin urmare, gradul de necesitate specifică este invers proporţional cu gradul de generalitate a universaliilor. Universaliile referitoare la activitatea vorbirii, considerată independentă de limbi, sînt, toate, universalii generice de un grad foarte înalt. Şi la fel se întîmplă cu aproape toate universaliile acceptate în mod tradiţional de către toţi lingviştii, chiar şi de către adversarii universalismului. Aceasta înseamnă că necesitatea pe care aceste universalii o implică în legătură cu faptele particulare din diverse limbi este foarte redusă.

3.3.1. Limbile sînt produse neîncetat – făcute şi refăcute – prin activitatea lingvistică. Prin urmare, ele pot fi abordate prin ele însele, într-o perspectivă statică, sau din punctul de vedere al activităţii care le produce, într-o perspectivă dinamică, deci ca finalitate a acestei activităţi. Acest lucru ne permite să distingem universalii *statice* şi

---

[1] *Cf.*, totuşi, consecinţele importante pe care J. Kuryłowicz le deduce în comunicarea sa despre „situaţionalitatea" actului lingvistic.

[2] *Cf.* distincţia lui Katz şi Postal, *An Integrated Theory*, p. 160, şi a lui Chomsky, *Aspects*, pp. 27-30, între „formal universals" şi „substantive universals", în planul sistemelor lingvistice („gramatici"). La aceşti autori apare, totuşi, o identificare inadmisibilă între universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii (*cf.* nota 2, p. 90).

universalii *dinamice*[1]. Universaliile statice sînt proprietăţi universale ale limbilor considerate ca atare; universaliile dinamice sînt principii şi norme ale activităţii care produce limbile[2].

3.3.2. Ca principii şi norme ale unei activităţi, universaliile dinamice pot avea manifestări multiple şi, în acelaşi timp, diferite, ceea ce, totuşi, nu le afectează unitatea[3]. Pe de altă parte, nu este necesar ca finalitatea pe care o implică să fie realizată integral în fiecare moment. Din punctul de vedere al realizării lor în limbile considerate ca produse istorice, aceste universalii se prezintă în majoritatea cazurilor ca „tendinţe". De pildă, între universaliile motivate prin raţiuni de ordin practic, „tendinţa" spre simetrie a sistemelor fonologice şi, în principiu, a oricărui alt sistem parţial din cadrul unei limbi; ori, dintr-o perspectivă mai generală, „tendinţa" de regularizare a sistemelor lingvistice[4]. De aici rezultă un alt motiv pentru interesul redus pe care îl prezintă universaliile „statistice" – adică non-absolute din punct de vedere static –, care pot fi tocmai manifestări ale universaliilor dinamice. În rest, din perspectivă dinamică, toate universaliile statice – în măsura în care se exclude simpla coincidenţă şi dacă nu este vorba de condiţii permanente ale activităţii lingvistice – pot fi interpretate ca manifestări ale principiilor care dirijează activitatea ce creează limbile,

---

[1] Universaliile „diacronice" nu sînt altceva decît o formă particulară a universaliilor dinamice.

[2] *Cf.* distincţia lui Osgood, *UL*, p. 238, între *fenotipuri* şi *genotipuri*, distincţie foarte adecvată, mai ales dacă nu este interpretată din punctul de vedere al unei presupuse opoziţii între „generalizarea empirică" şi „generalizarea teoretică" şi dacă se renunţă la cadrul behaviorist în care o plasează Osgood. Această distincţie şi, în particular, ideile foarte pertinente pe care Osgood le expune referitor la „genotipuri", nu au fost apreciate pînă în prezent la capacitatea lor maximă, care depăşeşte graniţele psiholingvisticii.

[3] *Cf.*, de exemplu, multitudinea manifestărilor principiului antropocentrismului invocat de către Kuryłowicz.

[4] *Cf.* în acest sens, universalia dinamică formulată de H. Paul, *Prinzipien*, p. 227: „Jede Sprache ist unaufhörlich damit beschäftigt, alle Ungleichmässigkeiten zu beseitigen, für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen". Evident, în această formulare nu este vorba de „fiecare limbă" ca produs, ci de activitatea care creează limbile. *Prinzipien der Sprachgeschichte* nu sînt, cum se crede adeseori, un manual de lingvistică diacronică, ci, în realitate, un remarcabil tratat despre universaliile dinamice.

putîndu-se distinge universalii dinamice cu manifestare constantă şi universalii dinamice care se manifestă multiplu şi variat.

3.4. Din punctul de vedere al planului semiotic la care se referă, universaliile pot fi: *semantice* (referitoare la conţinut, atît lexical, cît şi gramatical), *materiale* (referitoare la procedeele de expresie) şi *conective* (referitoare la relaţia dintre cele două planuri). În principiu, între limbi există o eterogenitate a procedeelor materiale referitoare la funcţiile semantice şi o eterogenitate a funcţiilor semantice referitoare la procedeele materiale: funcţii analoge se pot exprima prin procedee distincte şi acelaşi tip de procedee poate exprima funcţii distincte. De aici interesul pentru cercetarea universaliilor conective, adică a eventualelor conexiuni constante între anumite funcţii şi anumite tipuri de procedee materiale[1].

3.5. În funcţie de modul lor de formulare, universaliile pot fi *pozitive* sau *negative*. Însă cele pozitive admit şi o formulare negativă din punct de vedere formal; iar cele negative admit şi ele o formulare pozitivă din punct de vedere formal. Astfel, „Toate limbile au *x*" ~ „Nici o limbă nu este lipsită de *x*", „Nici o limbă nu-l are pe *y*" ~ „Toate limbile sînt lipsite de *y*". Aceste variaţii sînt un fapt extern, determinat de premisele întrebărilor la care respectivele formulări răspund implicit. Din punct de vedere obiectiv, universaliile negative absolute, de tipul „Nici o limbă nu-l are pe *y*" prezintă puţin interes, de vreme ce posibilităţile negative sînt, în acest caz, infinite. În schimb, formulările negative sînt cu adevărat interesante în cazurile de negativitate relativă, adică atunci cînd este vorba de proprietăţi ale limbajului care au ele însele un sens negativ; astfel, în cazurile de limitare numerică a posibilităţilor („Nici o limbă nu are mai mult de *n* entităţi de tipul *x*"), de implicare a absenţelor (absenţa concomitentă a două posibilităţi) sau de excludere a anumitor posibilităţi dintr-o serie determinată logic, deşi şi aceste cazuri admit, toate, formulări pozitive corelative[2].

---

[1] Şi în acest domeniu cercetările sînt rare, iar faptele bine stabilite sînt puţin numeroase; *cf.*, totuşi, observaţia lui Greenberg referitoare la plural, *UL*, p. 74, precum şi implicaţiile pe care acelaşi cercetător le stabileşte referitor la ordinea cuvintelor.

[2] Astfel, de exemplu, „Nici o limbă nu are ca ordine preferată una din următoarele ordini: Verb – Obiect – Subiect, O-S-V, O-V-S", formulare care implică (şi este implicată de) formularea pozitivă corelativă: „Cele trei ordini preferate, dintre cele şase posibile, sînt: S-V-O, S-O-V, V-S-O" (Greenberg, *UL*, p. 61).

II. Universalii ale limbajului şi universalii ale lingvisticii

1. Universaliile limbajului trebuie diferenţiate net de *universaliile lingvisticii*. Universaliile limbajului sînt proprietăţi ale limbajului însuşi, care pot fi stabilite şi identificate de către lingvistică, în timp ce universaliile lingvisticii sînt proprietăţi ale lingvisticii, care se justifică doar la acest nivel prin exigenţe de ordin intern ale lingvisticii ca ştiinţă.

2. Fără îndoială, într-un anume sens, toate noţiunile ştiinţifice care se referă la limbaj aparţin lingvisticii şi, prin urmare, orice teorie lingvistică, explicită sau implicită, este universală, întrucît se situează în planul conceptelor, care sînt „universale" prin definiţie (*cf.* I, 2.2.1)[1]. În acest sens, orice formă de lingvistică, precum şi orice disciplină lingvistică particulară – gramatica sau semantica lexicală, gramatica istorică sau dialectologia etc. –, îşi are „universaliile" sale, deci conceptele sau noţiunile sale, categoriile, schemele sale de interpretare, definite sau adoptate tacit în principiu pentru orice limbă posibilă, atît la nivel teoretic, cît şi la nivelul analizei şi al descrierii. Iar, din acest punct de vedere, acea *cognatio litterarum* a gramaticii istorice din Renaştere era o universalie în aceeaşi măsură cu *legea fonetică* a neogramaticilor sau cu noţiunea de *opoziţie* a lingvisticii structurale.

3.1. Însă este necesar să distingem *noţiunile reale* de *noţiunile formale*, adică noţiunile care se referă la obiectul unei ştiinţe de noţiunile care se referă la postulatele, la metoda şi procedeele acestei ştiinţe. E drept că orice teorie despre un obiect real este o interpretare, şi nu o copie a realităţii, şi că noţiunile ştiinţifice – atît cele reale, cît şi cele formale – au un sens precis doar în cadrul unei teorii; dar aceasta nu înseamnă că noţiunile reale ar fi complet arbitrare şi că nu ar avea legătură cu obiectul acestei teorii, pe cînd noţiunile formale sînt efectiv arbitrare din punctul de vedere al obiectului. Pe de altă parte, ştiinţa lingvisticii, ca orice ştiinţă, include, pe lîngă noţiunile reale, noţiuni formale, justificate prin propriile sale necesităţi intrinseci, de exemplu

[1] Din acest punct de vedere, un titlu ca *Universals in Linguistic Theory* este pleonastic, deoarece conţine de două ori noţiunea de universalitate. Bach şi Harms o admit, dealtminteri, explicit în prefaţa lor (pag. VI): „Every paper in the volume is concerned in one way or another with questions of general linguistic theory, that is by necessity with 'universals' ".

prin necesităţi ale economiei, ale eleganţei, ale simplităţii, ale coerenţei sistemului de descriere şi analiză, ale coerenţei cu anumite postulate sau chiar prin necesitatea universalităţii descrierii. Iar, în cazuri particulare, deciziile sale sînt adeseori decizii formale. Astfel, noţiunea de *fonem* este, evident, o noţiune stabilită printr-o anumită teorie, dar este o noţiune „reală": are, sau se presupune că are, un *correlatum* în realitatea limbajului, astfel încît definiţiile acestei noţiuni, precum şi discuţiile cu privire la fonem, se referă negreşit la această realitate[1]. La fel se întîmplă şi cu alte noţiuni, de tipul *verb, substantiv, propoziţie* etc. Dimpotrivă, dacă, din necesităţi ale metodei de descriere, se admite „jonctura" ca fonem (segment fonematic), noţiunea devine, în această accepţiune, o noţiune formală[2]. La fel, dacă, în cazul unei limbi care ar avea doar două vocale şi care ar prezenta o structură silabică constantă de tipul CV, s-ar decide, din raţiuni de economie a sistemului descriptiv, să se considere vocalele drept trăsături distinctive ale consoanelor[3], această decizie ar fi una formală referitoare la descriere, şi nu la limba descrisă.

[1] Caracterul noţiunii nu se schimbă prin faptul că s-ar putea spune că fonemul (în speţă, *correlatum*-ul său din realitatea limbajului) nu există. Într-adevăr, acest lucru e posibil doar în cazul noţiunilor reale. În schimb, obiectele noţiunilor formale există întotdeauna: sînt chiar convenţiile pe care le exprimă.

[2] Prin urmare, nu putem fi de acord cu Katz şi Postal, care definesc universaliile doar în relaţie cu lingvistica: „Thus a formal universal is a specification of the form of a statement in a linguistic description, while a substantive universal is a concept or a set of concepts out of which particular statements in a linguistic description are constructed. The list of all substantive universals that the theory of linguistic descriptions makes available to particular linguistic descriptions in the stock of theoretical concepts that may be drawn upon in the construction of the rules and lexical formulations of a given linguistic description" (*An Integrated Theory*, p. 160). Într-o teorie şi într-o descriere lingvistică se prezintă atît universalii lingvistice, cît şi universalii ale lingvisticii. De aceea, afirmaţia lui Chomsky, *Aspects*, p. 28: „The study of linguistic universals is the study of properties of any generative grammar for a natural language", este acceptabilă dacă prin „grammar" se înţelege „sistem gramatical al unei limbi" şi se consideră că acest sistem ca atare este generativ, dar nu este acceptabilă dacă prin „grammar" se înţelege gramatica privită ca descriere, iar prin „generative grammar", un tip particular de gramatică.

[3] *Cf.* cazul interpretat în acest sens de Hockett, *UL*, p. 19.

3.2. Vom numi universalii *ale lingvisticii* acele universalii care corespund noţiunilor şi deciziilor formale ale lingvisticii[1]. Dacă, de exemplu, se observă că toate limbile cunoscute care au /ɛ/, îl au de asemenea şi pe /e/, şi se generalizează această observaţie sub forma unei implicaţii între /ɛ/ şi /e/, aceasta reprezintă o universalie implicativă a *limbajului*. Dacă, în schimb, într-o teorie oarecare, un /ɛ/ se admite doar dacă se opune unui /e/, faptul constituie tot o implicaţie, dar o implicaţie a *lingvisticii*. Cele două implicaţii pot fi formulate în mod identic: „Nici o limbă nu are /ɛ/, dacă nu are /e/", dar sensul lor este radical diferit. Prima afirmă prezenţa concomitentă a celor două foneme în *limbaj*, a doua afirmă prezenţa lor concomitentă în *interpretare*. Prima, dacă se aplică tuturor limbilor, e o ipoteză: o limbă care are /ɛ/, dar nu are /e/, ar fi, din acest punct de vedere, o excepţie. A doua se aplică din start tuturor limbilor şi este mereu adevărată, deorece este tautologică în raport cu decizia formală pe care se bazează. O limbă care are /ɛ/, dar nu şi /e/, nu ar fi o excepţie din acest punct de vedere: s-ar zice pur şi simplu că are un singur fonem /e/, şi că nu are /ɛ/, întrucît [ɛ]-ul său material nu se opune unui [e]. Aceasta se datorează faptului că prima implicaţie probează o „stare de lucruri", în timp ce a doua exprimă strict doar o necesitate a modelului de descriere, necesitate din care, în rest, nu se poate deduce nimic în sens empiric. Acelaşi lucru se întîmplă cu o implicaţie de genul: „Orice limbă care are consoane, are şi vocale, şi viceversa" (admiţînd că ar avea şi un sens „real"); ca universalie implicativă a limbajului, o asemenea implicaţie înseamnă că vocalele şi consoanele se implică reciproc în limbi, în timp ce, ca universalie implicativă a lingvisticii, poate însemna că vocalele şi consoanele se implică reciproc în interpretare. Astfel, în cazul limbii noastre ipotetice fără vocale funcţionale (*cf.* I, 2.2.3.1), s-ar putea spune, din punctul de vedere al

[1] O analogie ar putea fi de ajutor pentru a preciza mai bine această distincţie. Dacă, spre exemplu, toate cîmpiile (sau, mai bine zis, cîmpiile definite ca atare în geografie) ar fi verzi, un asemenea fapt ar fi o universalie „reală" a aspectelor pămîntului; universalie pe care ştiinţa geografică ar putea-o stabili (dovedi). Dacă, în schimb, indiferent de culoarea cîmpiilor „reale", se ia hotărîrea ca toate cîmpiile să fie reprezentate prin culoarea verde în hărţile geografice, aceasta ar constitui o universalie a geografiei (în speţă a cartografiei).

unei astfel de teorii, că o asemenea limbă, neavînd vocale, nu are nici consoane.

4.0. Universaliile lingvisticii sînt perfect legitime la nivelul lingvisticii – cel puţin în sensul strict în care acestea se adoptă şi în măsura în care se justifică la acest nivel –, şi nu constituie un obstacol pentru căutarea universaliilor limbajului, atîta timp cît nu se confundă cu acestea. Însă tocmai acest lucru se întîmplă frecvent. Adică, în fond, se afirmă: „Limbile au *x* deoarece teoria (sau descrierea) are (sau are nevoie de) *x*". Este vorba despre *transitus ab intellectu ad rem* datorat în special confundării nivelului analizei conceptuale cu nivelul istoric al limbilor şi a nivelului descrierii cu nivelul obiectului descris.

4.1. Să ne referim, de exemplu, la teza – de multe ori repetată după Aristotel – că toate verbele ar conţine verbul „a fi", astfel încît şi *ὁ ἄνθρωπος βαδίζει* şi *ὁ ἄνθρωπος βαδίζων ἐστί* ar fi „acelaşi lucru"[1]. Această teză a fost foarte criticată în lingvistica modernă. Dar, în realitate, ea poate avea un sens foarte precis şi, în acelaşi timp, perfect rezonabil, dacă este interpretată la nivelul analizei conceptuale, deci ca analiză a noţiunii de „verb". Într-adevăr, dacă verbul este conceput ca acea categorie verbală („parte de vorbire") care are, grosso modo, funcţia de a transforma „cuvintele" în „enunţuri", *dicibile* în *dictum*[2], se poate foarte bine susţine că verbul „a fi", în funcţia sa copulativă, reprezintă verbalitatea pură şi că, în acest sens, orice alt verb conţine un semnificat lexical (ce se poate reprezenta prin *Lex*) şi verbul „a fi". Cu toate acestea, în sensul celor arătate, participiul *βαδίζων*, care apare în explicaţia lui *βαδίζει*, nu mai este *βαδίζων* din limba greacă (unde *βαδίζει* şi *βαδίζων* εστί nu înseamnă acelaşi lucru), ci numele unui semnificat lexical nedeterminat din punct de vedere categorial, şi *ἐστί* nu este gr. *ἐστί* (care are şi alte funcţii), ci doar denumirea verbalităţii pure. Este ca şi cum s-ar spune că orice verb este *Lex* + „verbalitate", în

[1] Aristotel, *Met.* Δ, 1017a, 26-30. Totuşi, se observă că la Aristotel nu este vorba de o interpretare lingvistică, ci doar de faptul că aceste două expresii reprezintă acelaşi tip de predicaţie (predicaţia activităţii).

[2] *Cf.* ceea ce zice Aristotel despre *ῥῆμα*, *De Int.*, 16b, 6-7: *καὶ ἔστιν ἀεὶ τῶν καθ' ἑτέρου λεγομένον σημεῖον*; şi W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit*, pp. 608-609.

sensul pe care tocmai l-am precizat[1]. Dar analiza conceptuală ca atare nu spune că verbele, în diferite limbi, „provin" dintr-o combinaţie de asemenea elemente lexematice cu verbul „a fi" al acestor limbi (care s-ar putea nici să nu existe), nu afirmă caracterul primitiv al verbului „a fi" în sens glotogonic sau istoric, şi nici măcar nu atribuie verbul tuturor limbilor (dacă verbul este realmente o categorie „universală", acest fapt trebuie stabilit prin alte mijloace sau prin intermediul altor consideraţii.). Şi, mai ales, simpla analiză nu atribuie o existenţă autonomă entităţilor pe care le distinge: „ex-plică" pur şi simplu ceea ce este „im-plicat" în noţiune, dar nu presupune o sinteză a acestor entităţi. Dacă, mai apoi, plecînd de la această analiză, se afirmă că verbul „a fi" este peste tot verbul primitiv şi că verbele apar efectiv în limbile existente din combinarea unui lexem cu verbul „a fi", acesta constituie o universalie a lingvisticii istorice, mai exact o universalie ca ipoteză, care, pentru a deveni o universalie a limbajului, trebuie să fie dovedită şi care, după cum se ştie, nu se verifică[2]. Dacă în descrierea unei limbi se decide prezentarea verbelor ca *Lex* + „a fi", e vorba de o universalie a descrierii, care ar trebui să se justifice prin necesităţi ce privesc acest nivel. Iar dacă se consideră că, în limba descrisă, elementele *Lex* şi „a fi" există ca entităţi autonome la un anumit nivel al intuiţiei lingvistice şi că subiecţii vorbitori combină în „producerea propoziţiilor" aceste entităţi pentru a forma cu ele verbe, i se atribuie limbajului o universalie a descrierii.

4.2. Aceasta este, *mutatis mutandis*, ceea ce figurează într-o interpretare recentă a substantivelor[3], conform căreia acestea ar putea fi

---

[1] *Cf.* interpretarea foarte precisă a lui J.W. Meiner, *Versuch*, pp. 80-81, în definiţiile pe care le dă verbului şi adjectivului: „*Verba*, die etwas unselbständiges bezeichnen und zugleich die *Copulam propositionis* mit in sich schliessen. Daher sie zu weiter nichts, als nur alleine zu Prädikaten gebraucht werden können... *Adjectiua*, die zwar, wie die *Verba*, etwas unselbständiges bezeichnen, aber nich so, wie die *Verba*, eine *copulam propositionis* mit in sich schliessen"; şi Humboldt, *l. c.*

[2] Într-adevăr, verbul „a fi" este „primitiv" în sens raţional, adică în sensul că este verbul cel mai simplu, şi nu în sensul istoric. Din punct de vedere istoric, mai curînd se întîmplă contrariul: în general, limbajul merge de la complex la simplu mai curînd decît de la simplu la complex. Astfel, de exemplu, articolul (actualizator simplu) a apărut în multe limbi prin reducerea funcţiei mult mai complexe a deicticelor situative („demonstrative").

[3] Cea a lui E. Bach, *ULT*.

considerate, în gramatica generativă, drept provenite din propoziţii relative în „structura de adîncime". Astfel, engl. *the man* s-ar putea interpreta ca o substituire ulterioară, prin transformare, a unei structuri de adîncime de tipul *the one who is a man*[1], ceea ce ar constitui o „universalie a limbajului". Trebuie însă să observăm, înainte de orice, că, motivată la început printr-o intuiţie certă referitoare la substantive ca *profesor*, *lingvist*, *structuralist* (*nomina adiecta* sau *appellationes*) – care au, într-adevăr, o relaţie de afinitate cu propoziţiile relative şi al căror comportament sintactic este de multe ori diferit de al unor substantive precum *carte, arbore*, *om* (*rerum nomina* sau *nomina absoluta*)[2] –, acestă interpretare ajunge să anuleze tocmai distincţia care constituie punctul său de plecare. Dar, chiar admiţînd că această distincţie ar fi recuperabilă la un alt nivel al analizei, important este că, în orice caz, este vorba de o universalie a lingvisticii, care se poate justifica într-un anumit tip de gramatică, şi nu de un universal al limbajului. În realitate, ceea ce se afirmă prin interpretarea la care ne-am referit este pur şi simplu că un substantiv se poate considera ca „substantivitate + Lex"; iar, în cazul engl. *man*, această formulă exprimă o analiză operată de lingvistică, şi nu o sinteză „reală" în limbaj. Într-adevăr, în limbile cunoscute, substantivele – cel puţin substantivele primare (între care engl. *man*) – sînt apriorice: nu sînt „sintetizate" de vorbitori în momentul producerii de enunţuri prin combinarea substantivităţii cu *Lex*. Dacă există limbi în care semnificatul lexical şi cel categorial sînt autonome şi în care, prin urmare, toate substantivele sînt „sintetizate" în actele de vorbire, aceste limbi sînt, din acest motiv, diferite de limbile în care substantivele primare se prezintă de la bun început drept „categorizate", şi nu este justificat să se anuleze această diferenţă şi să se atribuie sinteza tuturor limbilor, sub pretextul că în ambele cazuri este vorba de semnificatul lexical şi semnificatul categorial, făcînd abstracţie de faptul că modul

[1] Formula *the one who is a man* nu este, desigur, decît „traducerea" în engleză a unei structuri mult mai abstracte, în care substantivul *man* nu este prezent în această formă în predicatul propoziţiei relative.

[2] Distincţia între *rerum nomina*, sau *nomina absoluta*, şi *appellationes* se găseşte la J.L. Vives, în *De censura veri*, p. 146. Termenul *nomina adiecta* este propus de noi.

de concepere a acestor semnificate nu este acelaşi în cele două clase de limbi[1].

4.3. O formă mai avansată a interpretării pe care tocmai am discutat-o este cea prin care se afirmă că, în general, cuvintele lexematice corespunzătoare categoriilor verbale – substantive, adjective, verbe – ar putea fi „derivate" de la o bază comună nedeterminată, care se determină ulterior, după caz, ca substantiv, adjectiv sau verb[2]. Astfel, engl. *tall* şi *tallness* s-ar putea interpreta ca provenite din aceeşi bază. În acelaşi timp, ni se spune că aceasta ar constitui o bază mai universală decît cea a „claselor lexicale", întrucît ar suprima dezacordurile dintre limbi în această privinţă: aceeaşi bază s-ar putea transforma, de exemplu, în adjectiv într-o limbă şi în verb în alta. Cu toate acestea, însă, chiar şi în cazul unei aceleaşi limbi, această interpretare nu este lipsită de dificultăţi. E adevărat că, în scopuri didactice, se poate spune, de exemplu, că semnificatul lexical este acela care e comun termenilor fiecăreia dintre seriile spaniole *blanco – blancura – blanquear*, *negro – negrura – negrear*, iar semnificatul categorial este cel care e diferit pentru fiecare din termenii fiecăreia din aceste serii, dar e identic în perechile *blanco – negro*, *blancura – negrura*, *blanquear – negrear*. Totuşi, aceasta nu implică în fiecare din cazuri o derivare directă din *Lex* + semnificat categorial, dat fiind că în spaniolă *blancura, blanquear* şi *negrura, negrear* se dezvoltă pornind, respectiv, de la *blanco* şi *negro*, şi implică aceşti termeni care sînt deja determinaţi ca adjective. Tot astfel, nici în engleză nu avem *Lex* „tall" + adjectivitate, *Lex* „tall" + substantivitate, ci *tall*, adjectiv → *tallness*, substantiv. Iar ordinea dezvoltării poate fi diferită în serii analoge[3]. Dar aceasta nu

---

[1] Fără îndoială, interpretarea „sintetică" a substantivelor determină asemănarea englezei cu nootka (ceea ce după Bach, *ULT*, pp. 114-115, ar fi un progres spre universalitate); însă aceasta nu are nimic de-a face cu universaliile limbajului. În cercetarea universaliilor limbajului nu este vorba de *a face* limbile asemănătoare, ci de a verifica în ce măsură chiar sînt asemănătoare: e vorba de *a căuta* universaliile, nu de *a le adopta*, suprimînd sau reducînd în descriere diferenţele dintre sistemele lingvistice. Nevoia de universalitate a unei gramatici, în sens descriptiv, poate justifica universalii ale lingvisticii, dar nu şi universalii ale limbajului.

[2] Din nou E. Bach este cel care o afirmă, în *ULT*, pp. 120-121.

[3] Astfel, de exemplu, it. *vero – verità*, dar sp. *verdad – verdadero*. Faptul nu poate să nu afecteze „producerea enunţurilor": *cf.* într-adevăr, it. *un vero amico* – sp. *un verdadero amigo*, dar it. *È vero* – sp. *Es verdad*.

este decît o dificultate secundară, care se poate rezolva cu uşurinţă în cadrul aceleiaşi teorii, adoptîndu-se transformări specifice pentru fiecare limbă: astfel, de exemplu, plecînd de la o bază nedeterminată, s-ar ajunge mai întîi la *tall* şi, de la acesta, s-ar trece apoi la *tallness*. Să ne întrebăm, mai curînd, dacă însăşi baza care se adoptă în această interpretare ar putea fi o universalie a limbajului. În primal rînd, această interpretare înseamnă că cuvintele lexematice (primare) se pot considera, respectiv, ca *Lex* + substantivitate, *Lex* + adjectivitate, *Lex* + verbalitate. Faptul e perfect acceptabil ca analiză; dar dacă se consideră că această analiză corespunde unei sinteze „reale" în limbaj, apar aceleaşi dificultăţi care s-au observat în cazul lui *man* ← *the one who is a man*, în ceea ce priveşte disponibilitatea acestor semnificate şi posibilitatea de „a le sintetiza" în diferite limbi. În al doilea rînd, *Lex* se aplică în aceste formule, în fiecare caz, unui semnificat lexical dintr-o limbă determinată. Dar organizarea semnificatului lexical nu este aceeaşi în limbi diferite. Drept pentru care, dacă analiza se aplică mai multor limbi (sau tuturor limbilor) simultan, baza comună nu poate fi *Lex*, ci doar o realitate extralingvistică desemnată în aceste limbi prin lexeme diferite din punct de vedere funcţional: un *designatum*, care s-ar putea eventual reprezinta prin intermediul unui limbaj logic universal[1]. În consecinţă, ceea ce afirmă interpretarea pe care o discutăm aici este pur şi simplu că aceeaşi realitate poate fi desemnată de categorii verbale diferite, atît într-o singură limbă, cît şi în limbi diferite. Aşadar, universaliile lingvistice implicate în această demonstraţie sînt: 1) că toate limbile au categorii verbale; 2) că aceste categorii verbale pot fi diferite în limbi diferite; 3) că întrebuinţarea cţategoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea desemnată. Însă identitatea realităţii desemnate este, prin definiţie, un fapt nelingvistic: ea nu este altceva decît punctul de referinţă, pur negativ, la care se raportează limbile. Dacă se optează pentru începerea descrierii limbilor la nivelul realităţii desemnate – sau al acestei realităţi considerate ca

[1] În plus, această dificultate se prezintă şi în cazul lui *man* ← *the one who is a man*. Să fie vorba oare de *homo*, *Mensch* sau de *vir*, *Mann*? Anumite lexeme *pot* fi identice în limbi diferite, din punct de vedere al desemnării (*pot* delimita aceleaşi realităţi extralingvistice); dar acest fapt nu e de la sine înţeles şi, oricum, o asemenea posibilitate nu se poate presupune pentru *toate* lexemele *tuturor* limbilor: dimpotrivă, este o posibilitate destul de limitată.

fiind conceptualizată printr-o gîndire nelingvistică – fără să se ajungă la funcţiile şi structurile lingvistice prin alte mijloace decît prin transformările unei structuri „de adîncime" extralingvistice, aceasta este o decizie formală într-un anumit tip de gramatică, decizie care, indiferent dacă e acceptată sau nu, nu poate justifica nici o universalie a limbajului. O asemenea decizie înseamnă pur şi simplu că, în acest tip de gramatică, limbajul şi limbile – cu asemănările şi deosebirile lor – nu s-ar prezenta ca atare decît la un nivel ulterior al descrierii. Trebuie să observăm, în plus, că şi semnificatele categoriale sînt afectate: ele corespund distincţiilor „in der Weise der Erfassung"[1], în modul de a concepe şi de a reprezenta lingvistic realitatea obiectivă, şi nu pot fi prezentate ca transformări „asemantice" ale unei structuri de bază identice. Şi, oricum, căutarea universaliilor lingvistice nu începe decît acolo unde încep limbajul şi limbile. Doar la acest nivel se justifică să ne întrebăm de pildă în ce măsură limbile au aceleaşi categorii verbale şi în ce măsură aceleaşi fapte din realitatea extralingvistică se desemnează prin intermediul aceloraşi categorii în limbi diferite.

4.4.0. De altfel, înseşi noţiunile de „structură de adîncime" şi „transformare" – cel puţin în sensul în care se folosesc de obicei în lingvistica actuală – aparţin vastului domeniu al universaliilor lingvisticii, şi nu celui al universaliilor limbajului.

4.4.1. Într-adevăr, dacă prin „structură de adîncime" se înţelege structura semantică a relaţiilor sintactice, care nu coincide cu relaţiile din lanţul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind liniar, este o „ordonare", nu o „structură"), acea structură este, evident, o universalie a limbajului. Însă nu există o structură sintactico-semantică comună unui enunţ la diateza activă şi echivalentului său pasiv. În acest caz, e vorba

[1] E. Husserl, *Erfahrung und Urteil*, p. 249. Bach, *ULT*, p. 122, consideră că interpretarea pe care o dă „claselor lexicale" constituie, în acelaşi timp, un argument împotriva ipotezei „Humboldt-Sapir-Whorf". Însă nu putem accepta o atare afirmaţie. Ipoteza lui Whorf (care, totuşi, nu i se poate atribui fără restricţii lui Humboldt, la care polul universalităţii nu este mai puţin accentuat decît cel al caracterului „individual" al fiecărei limbi) este, într-adevăr, falsă. Dar ea nu se poate respinge separînd realitatea desemnată de semnificatul categorial şi adoptînd o „structură de adîncime" nelingvistică, deorece această ipoteză se referă la gîndirea lingvistică (adică la gîndirea organizată lingvistic) şi, din acest punct de vedere, dacă aceeaşi realitate se desemnează într-o limbă printr-un adjectiv şi în altă limbă printr-un verb, cele două limbi nu spun chiar „acelaşi lucru" (*cf.* nota 3, p. 104).

de o echivalenţă extralingvistică, la nivel de *desemnare,* şi „adîncimea" limbilor nu depăşeşte structura semnificării. Dacă şi în acest caz se vorbeşte de o „structură de adîncime" comună, o asemenea structură este o universalie a lingvisticii, adoptată pentru a rezolva anumite probleme ale unui anumit tip de gramatică[1]. Într-un alt tip de gramatică, s-ar putea susţine că tocmai structura semantică e cea care e mai „de adîncime", şi că e primară în raport cu desemnarea. Acelaşi lucru se întîmplă dacă într-o teorie se afirmă că adjectivul calificativ (cu funcţie de atribut) „provine" din adjectivul nume predicativ şi că expresia *cerul albastru* implică, într-un fel sau altul, afirmaţia „cerul e albastru". Într-o altă teorie, s-ar putea susţine, pe bună dreptate, că, dimpotrivă, mai curînd *cerul e albastru* provine din *cerul albastru* şi că analiza *cerul – albastru* (adică separarea lingvistică a calităţii inerente unei „substanţe") este condiţia necesară a sintezei (re-atribuirea acelei calităţi „substanţei") pe care o reprezintă această propoziţie. Şi s-ar mai putea găsi şi argumente pur sintactice în sprijinul acestei ultime teze (de exemplu, faptul că există efectiv construcţii predicative de tipul „substantiv + adjectiv", în care verbul *a fi* este absent şi care, totuşi, nu coincid cu acele construcţii în care adjectivul funcţionează ca atribut).

4.4.2. În ceea ce priveşte transformările – dacă se lasă deoparte transformările necesare pentru a trece de la structura sintactico-semantică la lanţul vorbirii („structura de suprafaţă" [dar *cf.* ce s-a spus mai sus]) –, trebuie să distingem transformările „reale" de cele care aparţin doar tehnicii lingvisticii (sau a unei anumite lingvistici). Transformările „reale" sînt procedee de limbă care se evidenţiază în structura paradigmatică a sistemelor lingvistice. Astfel, de exemplu, sp. *belleza* este, prin conţinutul său, o transformare prin substantivare a lui *bello[s] – bella[s]* cu funcţie predicativă. Într-adevăr, produsul final,

[1] Dacă prin „structură de adîncime" se înţelege structura semantică propriu-zisă (structura conţinutului lingvistic), iar prin „structură de suprafaţă", procedeele de expresie, ne putem îndoi de afirmaţia lui Chomsky, *Aspects*, p. 117, precum că „much of the structure of the base is common to all languages". Din experienţa noastră, limbile nu diferă mai puţin în ceea ce priveşte organizarea conţinutului lor decît în ceea ce afectează procedeele de exprimare. Cu totul altfel stau lucrurile dacă prin structură de adîncime se înţelege o structură nelingvistică sau „prelingvistică" (structura „vorbirii neorganizate", adică a unui conţinut al gîndirii considerat independent de organizarea sa lingvistică).

belleza („faptul de a fi bello[s] – bella[s]"), conţine baza lexicală de pornire („bello[s] – bella[s]"), funcţia predicativă („a fi") şi rezultatul substantivizării („faptul de"). La fel se poate vorbi şi despre procedeele de subordonare sau, de asemenea, despre relaţia genetică de conţinut dintre un „genitiv" semantic al pronumelui personal şi pronumele posesiv[1]. În măsura în care asemenea procedee există în toate limbile, se va putea vorbi de universalii ale limbajului. În schimb, nu există procedee de limbă pentru a transforma o propoziţie activă în echivalenta sa pasivă ori, cu atît mai puţin, pentru a trece de la o structură de adîncime comună (care nu există ca structură lingvistică) la propoziţia activă sau pasivă: în acest caz, este vorba de o opţiune în vorbire, care se poate realiza într-un sens sau în altul. Nu există o transformare „reală" nici în cazul adjectivului predicativ şi al adjectivului atributiv: în acest caz e vorba doar de o relaţie între funcţii analoge în paradigme sintactice diferite. Dacă şi în aceste cazuri se adoptă „transformări", atunci este vorba de procedee ale lingvisticii.

4.4.3. Toate acestea nu înseamnă, desigur, că ar fi incorect să vorbim de „structură de adîncime" şi de „transformare" într-un sens foarte asemănător celui în care se utilizează în mod curent. Nu vom discuta aici despre caracterul adecvat al acestor noţiuni, şi nici despre utilitatea lor operaţională într-un anume tip de gramatică. Aceasta este o sarcină care îi revine teoriei gramaticii, care va putea, eventual, să stabilească dacă o gramatică „sintetică" (*cf.* II, 2, 2.3.2) necesită efectiv asemenea noţiuni. Dar metateoria universaliilor nu poate trece cu vederea faptul că, în aceste cazuri, este vorba de universalii ale lingvisticii, şi nu de universalii ale limbajului.

5. Să remarcăm, în sfîrşit, că nu ar avea sens să căutăm universalii dacă ar fi vorba doar de noţiunile şi operaţiile lingvisticii (*cf.* nota 2, p. 90): nu ar fi necesar să căutăm universalii în limbaj; ar fi de ajuns să le probăm în lingvistică şi, prin urmare, am avea atîtea liste diferite de universalii, cîte tipuri diferite de lingvistici am lua în considerare. Pe de altă parte, asemenea liste nu ar avea nici o utilitate în ceea ce priveşte diversele tipuri de universalii, căci ar fi vorba întotdeauna de universalii

[1] În acest sens, Nebrija, *Gramática*, III, 8, consideră sp. *mío*, *tuyo* ca forme „derivate" de la *de mí*, *de ti*. Evident, el urmează aici interpretarea formulată de Priscian pentru limba latină.

BCU M. EMINESCU IAŞI

în sens conceptual (*cf.* I, 2.1.1); şi, în acest sens, o noţiune ca cea de „plural inclusiv" nu este mai puţin universală ca, de exemplu, cea de „categorie verbală". Însă, evident, obiectivul căutării universaliilor nu poate fi cel de a confecţiona un vocabular terminologic şi un repertoriu de tehnici lingvistice. În schimb, poate fi utilă alcătuirea unui catalog al tuturor trăsăturilor pe care lingvistica le-a considerat sau le consideră drept proprietăţi generale ale limbajului sau ale limbilor. Însă, şi în acest caz, am avea, pe lîngă o serie de universalii ale limbajului, universalii impuse limbajului printr-o formă sau alta a lingvisticii din cauza confuziilor de planuri pe care le-am semnalat. În particular, gramatica universală tinde, prin natura sa, să impună universalii limbajului şi să adopte universalii nelingvistice[1].

III. Universalii, conţinut al gîndirii, desemnare

1.0. În discuţia despre universaliile „lingvisticii", am avut ocazia să semnalăm că universaliile limbajului nu trebuie căutate în realitatea desemnată, ci în înseşi funcţiile lingvistice (*cf.* II, 1.4.3). Într-adevăr, din punct de vedere lingvistic, este necesară o distincţie netă între universalitatea *desemnatelor* şi universalitatea *semnificatelor*.

---

[1] Într-adevăr, gramatica poate fi numită „universală" doar cu această condiţie. Prin gramatică „universală" înţelegem aici acea gramatică ce se pretinde a fi universală ca descriere concretă, adoptînd, cel puţin la un anumit nivel, aceeaşi descriere pentru toate limbile şi care ar trebui mai curînd numită exclusiv *gramatică generală*. Însă, firesc, orice gramatică este universală ca *teorie* a conceptelor gramaticale şi ca *model* de gramatică valabil pentru orice limbă. Dacă acest model este de tip „general", atunci este supus restricţiilor care afectează acest tip în descrierea concretă, şi nu în plan teoretic, căci asemenea modele sînt necesare pentru orice limbă posibilă: lipsa de aplicabilitate le afectează gradul de generalitate, nu „universalitatea". Altfel spus, gramatica este universală în sensul universalităţii propriu-zise (conceptuale sau esenţiale), dar nu poate fi universală în sensul generalităţii empirice (*cf.* I, 2.1.1). Astfel, gramatica de la Port-Royal sau cea a lui Meiner sînt perfect valabile, în principiu, ca teorii gramaticale, dar sînt complet false ca gramatici generale; în schimb, gramatica universală a lui J. Harris (*Hermes: or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar*, Londra, 1751) este valabilă aproape în întregime, întrucît este aproape în întregime o teorie a limbajului şi a funcţiilor gramaticale. În sensul generalităţii empirice, gramatica poate fi „universală" doar în măsura în care se furnizează efectiv universalii empirice generale (existente în toate limbile). Însă, în acest sens, gramatica „universală" (adică *generală*) este cea care depinde de cercetarea cu privire la universalii, şi nu invers.

1.1.1. *Designatum*-ul este realitatea extralingvistică (realitatea trăită, imaginată sau gîndită) căreia i se aplică, în actul vorbirii, un semn sau o construcţie într-o limbă. *Significatum*-ul sau „semnificatul" este conţinutul unui semn sau al unei construcţii într-o limbă aşa cum este dat în şi prin acea limbă[1]. Între semnele sau construcţiile dintr-o limbă şi „realitatea" căreia i se aplică există o relaţie de desemnare; între semnificate există o relaţie de semnificare. Distincţia dintre realitatea desemnată şi semnificat este, de altminteri, bine cunoscută în ceea ce priveşte semnificatele lexicale. Astfel, se ştie că rom. *negru* şi lat. *niger* pot – într-un act de vorbire determinat – să desemneze exact aceeaşi culoare, dar că semnificatul lor nu este identic, deoarece *niger* înseamnă „negru strălucitor", opunîndu-i-se lat. *ater*, „negru opac". Dar aceeaşi distincţie trebuie făcută şi pentru construcţiile şi funcţiile gramaticale. Astfel, dacă în situaţiile în care latina întrebuinţează expresii de tipul *homines dicunt*, o altă limbă întrebuinţează doar expresii de tipul *homo dictitare*, această a doua limbă *desemnează*, fără îndoială, „pluralitatea" reală, dar nu are „plural" (al substantivului) ca *semnificat sau ca funcţie semantică*[2]. Între latină şi limba noastră ipotetică există, în acest caz, identitate de desemnare, dar nu şi de semnificare.

1.1.2. Una şi aceeaşi desemnare poate corespunde mai multor funcţii semantice şi, reciproc, aceeaşi funcţie semantică poate corespunde mai multor desemnări; aceasta se întîmplă atît în cadrul aceleiaşi limbi, cît şi în limbi diferite. Cu alte cuvinte, se pot observa următoarele relaţii:

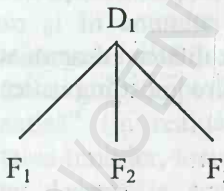

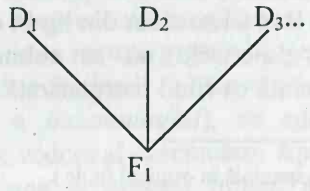

[1] *Cf.* „Bedeutung und Bezeichnung", p. 105 (în *PSE*, p. 187).

[2] Vom rezerva adjectivul „semantic" pentru a descrie relaţiile de semnificare; astfel, „funcţie semantică" va însemna „funcţie care se află într-o anumită relaţie semantică într-o anumită limbă".

Astfel, desemnarea „instrumentală" a construcţiei *cu x*[*)], prezentă în propoziţii precum *Tai pîinea cu cuţitul*, se poate exprima prin alte funcţii semantice (de exemplu*: cu ajutorul unui cuţit, folosind un cuţit*, etc.) şi, reciproc, construcţia *cu x* poate intra în alte relaţii de desemnare (de exemplu, *cu zahăr, cu un prieten, cu nerăbdare* etc.). Aceeaşi desemnare „instrumentală" se exprimă în latină prin funcţia „ablativ" (*cultrō*), în rusă prin funcţia „instrumentală" (*nožom*), în germană şi în franceză – ca în spaniolă – printr-un „coprezenţial"[1] (*mit dem Messer*, *avec le couteau*), dar ablativul din latină, coprezentul din germană şi franceză, ba chiar şi „instrumentalul" din rusă se pot folosi de asemenea în alte relaţii de desemnare în fiecare din aceste limbi[2]. Din identitatea de desemnare într-un caz particular nu se poate deduce, prin urmare, nimic legat de identitatea funcţiilor semantice.

1.1.3. Distincţia dintre „realitatea desemnată" şi „semnificat" (funcţie semantică) coincide, în fond, cu distincţia stabilită, urmîndu-l pe Humboldt, de către H. Steinthal, între „conţinutul gîndirii" (*Denkinhalt*) şi „forma interioară a limbajului" (*innere Sprachform*)[3]. Într-adevăr, funcţia „instrumentală" a construcţiei *cu x*, în cazul *Tai pîinea cu cuţitul*, se poate considera drept „gîndită", dar nu este exprimată printr-o funcţie semantică proprie: din punct de vedere lingvistic, se subsumează unei funcţii mult mai generale. Ar fi mai corect, poate, să vorbim de „materie a gîndirii", în măsura în care este vorba de o gîndire „prelingvistică", neformată printr-o funcţie semantică a unei limbi anume, adică despre un fapt de „vorbire neorganizată", care s-ar putea exprima prin diferite funcţii semantice dintr-o limbă sau chiar din limbi diferite.

1.2. Lucrurile nu se schimbă dacă realitatea desemnată este considerată ca fiind reorganizată printr-o gîndire „postlingvistică" (deci

---

[*)] În spaniolă în original (n. tr.).

[1] „Coprezenţialul" german nu este, totuşi, perfect identic cu coprezenţialul francez (sau spaniol).

[2] *Cf.* „Bedeutung und Bezeichnung", pp. 117-118 (în *PSE*, pp. 204-206).

[3] *Cf.*, în special, *Die Classification*, pp. 61-62: „Es ist also *zwischen dem, was von den Menschen vermittelst ihrer Sprache* und dem, *was von der Sprache selbst ausgesagt wird, was in ihr an und für sich selbst liegt*, wohl zu scheiden". [„Trebuie, deci, să se facă o distincţie clară *între ceea ce spun oamenii cu ajutorul limbii şi ceea ce se spune prin limba însăşi, ceea ce se găseşte în ea, în şi prin ea însăşi*"].

independent de funcţiile semantice ale limbilor) şi este reprezentată, de exemplu, prin intermediul unei notaţii logice. Din punctul de vedere al limbajului, un „limbaj logic", în măsura în care se prezintă ca universal valabil şi face abstracţie de funcţiile semantice ale limbilor numite „naturale" (care, de altfel, sînt singurele *limbi* care există), este un sistem de desemnare, care, în ceea ce priveşte semnificatele lingvistice, se află la acelaşi nivel cu realitatea desemnată: este o „imagine" a acestei realităţi. Într-adevăr, o notaţie „simbolică" este simbolică în sensul propriu al termenului: *prezintă* realitatea, o „simbolizează", dar nu o semnifică. Diferenţa dintre imaginile propriu-zise ale situaţiilor reale, precum cele care se desemnează, de exemplu, prin *Petru îl bate pe Paul, Petru este mai mare decît Paul*, şi notaţiile simbolice de tipul *Ag – Acţ – Obj* („Agent – Acţiune – Obiect"), A > B, este dată de generalitatea acestora din urmă: de faptul că asemenea notaţii sînt valabile pentru toate situaţiile de acest tip. În acelaşi fel se poate vorbi şi despre notaţii simbolice mai puţin elementare decît cele din exemplele noastre: este vorba întotdeauna de scheme generale ale desemnării, adică de reproduceri generalizate ale realităţii desemnate.

1.3. Aşadar, în cele ce urmează, vom vorbi pur şi simplu despre „desemnare" şi despre „realitatea desemnată" (*designatum),* fără a face distincţia – necesară în alte situaţii – între gîndirea prelingvistică, realitatea extralingvistică ca atare şi realitatea organizată prin gîndirea logică: din punctul de vedere al limbajului, este vorba oricum de „materia" funcţiilor semantice.

2.1.1. Pe de altă parte, în cercetările lingvistice ale multor logicieni, precum şi în anumite curente din lingvistica actuală, mai ales în gramatica generativă şi, în special, în acea parte a gramaticii generative care consideră drept „structură de adîncime" o structură numită „semantică" (în realitate structură a *desemnatului*), se adoptă, în cercetarea limbilor, tocmai punctul de vedere al desemnării. Aparent, se recurge deseori la aceasta pentru una şi aceeaşi limbă; astfel se întîmplă, spre exemplu, atunci cînd se stabilesc structuri de adîncime comune, respectiv, pentru *Caesar Pompeium vicit – Pompeius a Caesare victus est, A ist grösser als B – B ist Kleiner als A* („A este mai mare decît B" – „B este mai mic decît A"), *La porte est ouverte – La porte n'est pas fermée.* Dar, întrucît în toate aceste cazuri, structurile de adîncime care se adoptă sînt pur şi simplu *designata*, acestea se pot

aplica cu uşurinţă mai multor limbi deodată sau chiar, în principiu, tuturor limbilor; iar generativiştii n-au întîrziat să remarce acest lucru. În acest sens, limbile de construcţie ergativă, în care se spune aproximativ ceea ce s-ar putea exprima în germană prin: 1) *„es schläft ihn"*; 2) *„es schlägt ihn"*; 3) *„es schlägt ihn von seiten von Paul"* în situaţiile în care în franceză se spune: 1) *il dort*; 2) *on le bat* sau *il est battu*; 3) *Paul le bat* sau *il est battu par Paul*, au, de bună seamă, aceeaşi „structură de adîncime" ca şi limbile de construcţie „subiectivă", deoarece faptele extralingvistice desemnate în fiecare caz sînt aceleaşi. De asemenea, s-a observat deja că se poate adopta aceeaşi „structură de adîncime" pentru expresii ca *A is taller than B – A surpasses B in tallness*, atît într-o singură limbă, precum şi în limbi diferite, şi care, eventual, cunosc doar una din aceste posibilităţi[1]. Şi, evident, se poate merge chiar mai departe, atribuind aceeaşi structură de bază şi limbilor africane, care, în cazuri analoge, spun: „A este mare, îl întrece pe B", sau inclusiv unei limbi australiene care zice „A este mare, B este mic"[2], întrucît în toate aceste cazuri este vorba de un designatum de tipul A > B. De aici se ajunge la faptul că asemenea structuri de bază sînt prezentate drept „universalii ale limbajului" de către lingviştii care le adoptă[3].

---

[1] *Cf.* ceea ce afirmă Bach, *ULT*, pp. 121-122.

[2] Am selectat aceste exemple de la Greenberg, *UL*, p. 69.

[3] Householder, *op. cit.*, p. 42, observă în legătură cu structurile de adîncime adoptate de generativişti în ultima vreme: „And how does it mean any more than to say «Anything that can be expressed in one language can be expressed in any other»?". Noi am spune mai curînd: tot ceea ce se *desemnează* prin intermediul unei limbi se poate desemna şi prin intermediul alteia. Într-adevăr, dacă o limbă spune *puer aegrotus est* şi altă limbă zice doar ceva de genul „puer aegrotat", aceasta desemnează aceeaşi realitate ca şi prima, dar, *stricto sensu*, nu exprimă acelaşi lucru. În principiu, limbile *vorbesc* despre aceleaşi lucruri, dar nu *spun* „acelaşi lucru". Cît despre posibilitatea de *a spune* efectiv „acelaşi lucru", posibilitatea există, ba chiar este foarte largă, dar nu este absolută. Dacă o limbă face o distincţie pe care altă limbă n-o face, cea de a doua *poate* să facă aceeaşi distincţie, adăugînd determinări suplimentare. Astfel, pentru lat. *ater*, se poate spune în spaniolă *negro opaco*. Însă reciproca nu este valabilă. În acea varietate a latinei în care se face distincţia între *ater* şi *niger*, nu se poate spune pur şi simplu „negru". La fel, dacă pentru realitatea desemnată prin sp. *duerme*, fr. *il dort*, o limbă oarecare zice doar „es schläft in", această limbă nu poate zice „duerme", „il dort". Însă în cazuri ca acestea se poate *explica* într-o limbă ceea ce spune cealaltă. În latină se poate explica că sp. *negro* îi corespunde lui *ater – niger* fără distincţia de luminozitate;

2.1.2. Însuşi faptul că, pentru a stabili structurile „de adîncime", se utilizează tehnica parafrazărilor este relevant în ceea ce priveşte punctul de vedere care se adoptă în această operaţie. Într-adevăr, parafrazele corespund unor echivalenţe în desemnare: unor „sinonime cognitive", nu unor sinonime lingvistice[1]. Din punctul de vedere al desemnării, o traducere în altă limbă este tot o „parafrazare"; iar o parafrazare în aceeaşi limbă nu este altceva decît o traducere „internă". Aceasta înseamnă că tocmai relaţiile de desemnare, şi nu funcţiile semantice ale limbilor, sînt cele avute în vedere. Iar faptul că, pentru a reprezenta structurile de adîncime, s-a recurs adesea la o notare simbolică nu este mai puţin relevant în această privinţă.

2.2.1. Atît în lingvistica funcţională, cît şi în cazul curentelor menţionate din lingvistica actuală, este vorba, în fond, de raportul realitate-limbi.

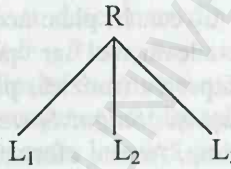

Dar, în timp ce, în lingvistica funcţională, cercetătorii s-au străduit să demonstreze mai ales că limbile sînt diferite în raport cu realitatea identică pe care o desemnează (adică nu analizează în acelaşi mod realitatea desemnată), într-o parte a lingvisticii actuale s-au făcut mari eforturi şi s-a dezvoltat o întreagă tehnică pentru a demonstra că, în ciuda diferenţelor dintre limbi, realitatea desemnată este, totuşi, aceeaşi. Cu alte cuvinte, se afirmă pur şi simplu următoarele: sistemele L_1, L_2,

---

în germană se poate explica prin intermediul lui *es schläft in*, ceea ce o limbă de construcţie ergativă spune pentru germ. *er schläft*. Dar acesta este metalimbaj: deja nu mai este vorba de fapte „de limbă", ci de procedee ale lingvisticii.

[1] Să se observe, de asemenea, că în majoritatea cazurilor se vorbeşte de echivalenţe între propoziţii. Dar, întrucît este vorba de situaţii desemnate, aceste echivalenţe sînt, în realitate, echivalenţe între „texte" sau măcar între propoziţii întrebuinţate ca texte complete. Şi nu rareori se întîmplă ca unei singure propoziţii dintr-o limbă să-i corespundă mai multe propoziţii în alta; *cf.* raportul între germ. *er holt Wasser*, it. *va a prendere dell'acqua* şi exprimările din limbile care, în aceeaşi situaţie, spun: „merge, ia, aduce apă", sau, la fel, în exemplul *A este mai mare decît B* – „A este mare, îl depăşeşte pe B".

L_3 etc. nu sînt, în fond, diferite, deoarece toate se pot referi la planul R. Cu aceasta s-ar fi descoperit o bază universală a limbajului şi s-ar fi depăşit lingvistica funcţională care, la rîndul ei, n-ar fi putut s-o descopere.

2.2.2. Cu toate acestea, este evident că aceste eforturi nu-şi ating obiectivul, sînt irelevante, iar rezultatul lor e tautologic. Nu-şi ating obiectivul, deoarece – întreprinse pentru a demonstra că analogiile dintre limbi sînt mai numeroase decît se crede în mod obişnuit – sfîrşesc prin a demonstra că limbile coincid în desemnare. Dar aceasta nu e acelaşi lucru cu a demonstra analogii între limbi. Analogiile se pot observa doar în planul lui L_1, L_2, L_3 etc., nu în planul lui R, care este baza comună de referinţă cu privire la care se stabilesc atît analogiile, cît şi diferenţe dintre limbi. Planul lui R, oricare ar fi modul de a-l realiza (gîndire prelingvistică, realitate obiectivă, gîndire „universală"), este, prin definiţie, exterior limbilor, întrucît nu este încă (sau nu mai este) nici L_1, nici L_2, nici L_3 etc. În plus: acest plan este pur şi simplu exterior limbajului. Într-adevăr, el ar putea fi reprezentat prin intermediul altui sistem expresiv (muzică, pictură, gesturi) şi, în acest sens, degetul întins spre uşă şi *¡Salga! Sortez! Fuori! Hinaus!* ar avea aceeaşi structură de adîncime. Aceste eforturi sînt irelevante, deoarece, cu o extraordinară risipă de energie şi talent, sfîrşesc, după multe ocolişuri, prin a demonstra că în toate limbile se vorbeşte despre aceeaşi realitate, ceea ce era admis din start. În sfîrşit, rezultatul lor e tautologic, căci – dat fiind faptul că structura de bază care se adoptă este extralingvistică – înseamnă pur şi simplu că limbile nu diferă prin realitatea pe care o desemnează (sau a „materiei" pe care o organizează), ci diferă doar ca limbi.

2.3.1. Toate acestea nu înseamnă că realitatea desemnată n-ar avea importanţă sau că ar putea fi ignorată. Dimpotrivă, realitatea desemnată nu aparţine limbajului, însă tocmai de aceea este punctul de referinţă necesar pentru orice cercetare semantică a limbajului, atît în practică, cît şi în ştiinţă. În analiza semantică a unei limbi trebuie să se ia ca referinţă realitatea desemnată, pentru a se putea stabili în ce mod o analizează această limbă, deci care sînt trăsăturile din realitate adoptate ca trăsături distinctive ale semnificatelor sale. A descrie o limbă „din propriul său punct de vedere" nu înseamnă a ignora relaţiile care se stabilesc între această limbă şi realitate, ci doar a o descrie din punctul de vedere al analizei *sale* asupra realităţii, şi nu ca sistem de desemnare,

adică din perspectiva unei analize nelingvistice a aceleiaşi realităţi. Din acelaşi motiv, raportarea la realitate (sau la „conţinutul gîndirii") este indispensabilă în traducere, în învăţarea limbilor şi în comparaţia semantică dintre limbi. În traducere nu se trece de la o limbă L_1 la o limbă L_2 în mod direct – ceea ce, în plus, nici nu ar fi posibil, deoarece semnificatele, în măsura în care aparţin unei limbi determinate, nu sînt „traductibile" –, ci doar prin intermediul planului R: într-adevăr, traducerea înseamnă a desemna prin intermediul funcţiilor semantice ale L_2 aceleaşi „realităţi" care, într-un text determinat, sînt desemnate prin funcţii semantice ale L_1. Învăţarea unei limbi L_2, pornind de la o limbă L_1, înseamnă a descoperi analogiile şi diferenţele pe care L_2 le prezintă faţă de L_1 în propria sa analiză asupra realităţii. Iar rolul comparaţiei semantice a limbilor este tocmai acela de a arăta în ce mod aceeaşi realitate este analizată în limbi diferite.

2.3.2. Nici echivalenţele în desemnare din cadrul aceleiaşi limbi (de tipul *A este mai mare decît B ~ B este mai mic decît A, A îl vede pe B ~ B este văzut de A*) nu sînt lipsite de importanţă. Într-adevăr, cunoaşterea unei limbi include şi cunoaşterea mijloacelor diferite din punct de vedere semantic pe care aceasta le oferă pentru desemnarea aceloraşi „realităţi", fapt care nu este ignorat de gramatica tradiţională. Astfel, în orice manual de gramatică latină, se găsesc, de exemplu, diverse posibilităţi pe care le are limba latină pentru exprimarea „finalităţii" şi echivalenţe precum (*legati venerunt*) *ut pacem peterent ~ qui pacem peterent ~ ad pacem petendam ~ pacem petentes ~ pacem petituri ~ pacem petitum* etc. Gramatica funcţională, din cauza punctului său de vedere analitic, a abandonat examinarea acestui aspect al limbilor, căci, la drept vorbind, o asemenea analiză intră în sarcina unui alt tip de gramatică, adică a gramaticii „sintetice" (sau onomasiologice), care pleacă de la desemnare, de la „conţinutul gîndirii" care se doreşte a se exprima, şi care devine expresie într-o limbă determinată. E drept că, pornind de la desemnare, se poate ajunge să se producă, aşa cum se spune, „toate propoziţiile corecte dintr-o limbă", trecînd *prin* funcţiile semantice ale acestei limbi, dar se ajunge la aceasta fără a se lua în considerare funcţiile în sine, ba, mai mult, fără a putea fi luate în

considerare[1], şi, prin urmare, fără a putea spune de ce aceleaşi realităţi pot fi desemnate prin expresii diferite, iar realităţi diferite prin expresii identice, lucruri pe care orice vorbitor le ştie perfect, deşi în mod intuitiv. De aici rezultă faptul că o gramatică care pleacă de la desemnare pentru a produce „toate propoziţiile corecte dintr-o limbă" – dacă se prezintă ca descriere integrală şi exclusivă a acestei limbi – nu este adecvată şi nu corespunde intuiţiei vorbitorilor, căci aceştia nu vorbesc de realitatea ca atare, ci de o realitate deja organizată prin limba proprie; iar pentru ei este vorba de a alcătui propoziţii conform diferenţelor şi funcţiilor acestei limbi. Dar de aici nu rezultă faptul că gramatica „sintetică" ar fi inutilă. În realitate, este necesară; doar că nu are nici un sens decît alături de – şi în relaţie cu – gramatica „analitică" (sau semantică), ce stabileşte paradigmele funcţionale ale limbii avute în vedere[2].

2.4. Aşadar, eroarea nu constă în luarea ca referinţă a realităţii desemnate. Eroarea constă în adoptarea punctului de vedere al realităţii desemnate ca punct de vedere exclusiv: în considerarea acestei realităţi drept nivel al limbilor, atribuindu-i „universalii ale limbajului".

3.0. Aceasta implică faptul că pînă şi universaliile desemnării trebuie să se stabilească în limbaj, şi din punctul de vedere al funcţiilor lingvistice, şi nu invers. O universalie a desemnării este o relaţie „generală" (existentă în toate limbile) între o funcţie lingvistică şi o „realitate" desemnată.

3.1. Într-o primă formă foarte generală („toate limbile deţin ceva pentru a desemna realitatea x"), o asemenea relaţie nu implică delimitarea identică în desemnare şi în semnificare: aceeaşi funcţie semantică ar putea corespunde şi altor realităţi, şi aceeaşi realitate ar

---

[1] Într-adevăr, limitele funcţiilor nu apar ca atare în orice propoziţie luată separat, ci doar în paradigma limbii. Astfel, limitele funcţiei „cu x" nu sînt nicidecum evidente în propoziţia *a tăiat pîinea cu cuţitul*.

[2] G. von der Gabelentz, care stabileşte distincţia între gramatica sintetică şi gramatica analitică (*Die Sprachwissenschaft*, p. 84 şi.urm.) observă, pe bună dreptate, că gramatica oricărei limbi trebuie să se facă de două ori: *„die Sprachen wollen synoptisch, einmal in Rücksicht auf ihre Erscheinungen, und dann in Rücksicht auf ihre Leistungen beurtheilt werden"* (*ibid.*, p. 479) [„limbile trebuie să fie considerate în mod sinoptic: pe de o parte, cu referire la elementele lor, iar, pe de altă parte, cu referire la posibilităţile funcţionării lor"]

putea corespunde mai multor funcţii. Astfel, în cazul unei „universalii" ca „toate limbile au o funcţie lexicală pentru a desemna mîna", desemnarea mîinii s-ar putea afla subsumată într-o funcţie mai generală (de exemplu: „mînă + braţ", „mînă + picior" etc.) sau, dimpotrivă, să fie împărţită în funcţii („mîna dreaptă" / „mîna stîngă"). În acest sens, căutarea universaliilor desemnării nu pare foarte promiţătoare, deoarece, în acest caz – cel puţin în ceea ce priveşte realitatea cunoscută de toţi oamenii – este probabil ca unica universalie posibilă să fie chiar universalia generică pe care am formulat-o[1]. S-a afirmat, de exemplu, că „posesia" se exprimă în toate limbile. Dar, în primul rînd, e vorba de o categorie destul de vag definită. Dacă se consideră un tip particular de posesie („faptul de a fi proprietarul unui bun material sau spiritual") se observă că – exceptînd limbajele „tehnice" – acest tip nu se exprimă ca atare în limbile romanice, slave şi germanice, unde este înglobat într-o funcţie mult mai generală (aproximativ: „conexiune reală sau conceptuală, de tip dependenţă sau interdependenţă"). Astfel, în spaniolă, franceză şi germană, „posesivele" (verbul „a avea", pronumele posesive) apar în principiu pentru toate tipurile acestei conexiuni, iar diferenţele de întrebuinţare se referă doar la distincţia între „dependenţă" ($x \rightarrow y$: „y depinde de x") şi „interdependenţă" ($x \leftrightarrow y$: „y depinde de x şi x depinde de y"), iar, în cadrul „dependenţei", la distincţia dintre „relaţia văzută din perspectiva lui x" / „relaţia văzută in perspectiva lui y"[2]. Pe de altă parte, e posibil să existe limbi care să

[1] S-ar putea cel mult stabili universalii negative; însă numărul acestora este infinit prin definiţie.

[2] Expresii ca *Petru are ochi, Această mînă are degete, Paul are tată* etc. par ciudate la prima vedere, dar aceasta se întîmplă doar pentru că afirmă ceea ce se ştie deja prin „cunoaşterea generală a realităţii". Într-adevăr, este suficient ca această realitate să fie negată sau pusă la îndoială sau să fie prezentată ca extraordinară pentru ca asemenea expresii să devină perfect normale (astfel: *Această mînă nu are degete. Ba da, are degete*). În plus, există o serie întreagă de contexte în care aceste expresii pot apărea; *cf.* „Bedeutung und Bezeichnung" pp. 113-114 (în *PSE*, pp. 198-200). Între verbele care exprimă „posesivitatea dependenţei", germ. *gehören*, folosit cu dativul fără prepoziţie, este limitat cel mai adesea la posesia referitoare la relaţia de proprietate (*Das Haus gehört dem Lehrer*, „casa aparţine profesorului"), în timp ce sp. *pertenecer*, fr. *appartenir* nu sînt supuse unei asemenea limitări (*cf. las manos pertenecen al cuerpo, les mains appartiennent au corps*); dar în germană întîlnim de asemenea *der Tugend gehört Belohnung* „se cuvine ca virtutea să fie recompensată".

delimiteze tocmai „faptul de a fi proprietarul lui *x*" sau chiar să distingă diverse feluri de „a fi proprietarul lui *x*".

3.2.1. Într-un sens mai restrîns, o universalie a desemnării ar fi o corespondenţă constantă între realitatea desemnată şi funcţia semantică, adică o implicare reciprocă generală între aceeaşi realitate desemnată şi o anume funcţie semantică. În acest sens, se pot distinge trei posibilităţi: 1) ca funcţiile să coincidă în mod constant în desemnare, chiar dacă sînt de natură semantică diferită (astfel ar fi, de exemplu, cazul unei funcţii exclusive pentru a desemna „stadiul de boală", dar exprimată, în diverse limbi, printr-un adjectiv, un substantiv sau un verb); 2) ca între funcţii să existe, de asemenea, identitate de natură semantică; 3) ca funcţiile să prezinte analogie şi în exprimarea lor materială. Probabilitatea acestor cazuri descreşte rapid de la 1) la 3).

3.2.2. Dar, în acest sens, mai există o posibilitate, care ni se pare mult mai importantă, şi anume să existe corespondenţă în desemnare pentru diferitele funcţii privite în ansamblu, pentru „paradigme", în ciuda diferenţelor dintre funcţiile specifice din cadrul fiecărei paradigme. Într-adevăr, cînd se spune, de exemplu, că lat. *ater – niger* îi corespunde sp. *negro*, se înţelege că *ater* şi *niger*, luate în ansamblu, desemnează tocmai realitatea desemnată de sp. *negro*; altfel comparaţia n-ar avea sens. Tot aşa, cînd se compară anumite cîmpuri lexicale – de exemplu, it. *fiume – ruscello* // fr. *fleuve – rivière – ruisseau* sau adjectivele ce desemnează temperatura, numele culorilor în diferite limbi etc. – se admite implicit că aceste cîmpuri, considerate în ansamblul lor, coincid în desemnare, chiar dacă această corespondenţă nu are loc pentru fiecare din lexemele care le constituie. În plus, nu doar în lexic, ci şi în gramatică, există „cîmpuri" (căci „cîmpurile lexicale" nu sînt, pînă la urmă, decît paradigme ale lexicului); de exemplu, sistemele de deictice, sistemele persoanei etc. Şi există în plus posibilitatea de a stabili, în acelaşi fel, „cîmpuri" pentru structuri sintactice complexe. Paradigmele nivelurilor superioare ale structurii gramaticale sînt, din păcate, destul de prost cunoscute chiar şi astăzi, dat fiind stadiul lamentabil al studiilor de sintaxă funcţională propriu-zisă. Dar credem că tocmai în această direcţie – mai curînd decît în cazul funcţiilor particulare – se deschid importante posibilităţi de căutare a universaliilor desemnării.

Concluzii

„Toate limbile sînt diferite unele de altele" – „Toate limbile sînt construite după aceleaşi principii şi sînt, în acest sens, identice" sînt afirmaţii contrare, dar nu contradictorii. Într-adevăr, limbile nu sînt diferite în acelaşi sens în care sînt analoge, iar diferenţele nu privesc acelaşi nivel ca analogiile de principiu. Limbile sînt diferite prin organizarea lor semantică şi materială, dar toate sînt construite pentru aceeaşi funcţie generală şi sînt toate realizări istorice a ceea ce Humboldt şi Steinthal numeau „ideea de limbă". În plus, în limbi există analogii care merg dincolo de universalitatea esenţială, adică *analogii care nu sînt cerute de însăşi ideea de „limbă" pentru orice limbă posibilă*. De aceea, căutarea universaliilor lingvistice este importantă şi se anunţă a fi fructuoasă, *în special în sensul că limbile sînt, în principiu, diferite*. Aceste analogii sînt cele care ne-ar putea arăta care sînt normele urmate în mod necesar sau adoptate liber de toţi vorbitorii în activitatea lor de a crea istoric limbile.

Dar universaliile lingvistice trebuie căutate doar în limbaj, şi nu în afara lui. Nu se pot căuta în lingvistică, deoarece aceasta poate fi în mod artificial universalistă; şi nu se pot căuta nici în realitatea desemnată, întrucît identitatea realităţii este admisă din start. Şi nu se pot căuta nici într-o gîndire concepută în prealabil ca „universală". Dimpotrivă: doctrina gîndirii este cea care poate să spere că va primi date importante din cercetările asupra universaliilor limbajului, căci limbajul este λόγος nediferenţiat şi, pentru aceea, λόγος-ul primar, anterior oricărui alt tip de λόγος. Să mai adăugăm că universaliile trebuie căutate în manifestările limbajului, şi nu în determinările lor externe. În schimb, justificarea universaliilor ar putea, desigur, să fie extralingvistică: limbajul în ansamblu este o universalie umană, a cărei justificare nu este lingvistică.

SEMN, SIMBOL, CUVÎNT

1.1. Ar fi poate foarte util dacă aş prezenta încă de la început dubla mea intenţie. Pe de o parte este vorba, în esenţă, despre filozofia limbajului la Aristotel, Hegel şi Humboldt, pe care eu o văd ca pe un efort progresiv aplicat aceluiaşi obiectiv şi în aceeaşi direcţie, chiar dacă filozofia limbajului a fost formulată de Humboldt mult mai puţin specializat şi mult mai puţin limpede decît la Hegel. Nu consider, desigur, prin aceasta, că trebuie pur şi simplu să ne întoarcem la Hegel sau să rămînem la el; cu siguranţă că nici Hegel nu ar fi considerat potrivit, nici nu ar fi dorit aşa ceva. Cred, mai degrabă, că ar trebui să-l depăşim pe Hegel cu Hegel împreună, atît în filozofia limbajului, cît şi în filozofia semnului.

Pe de altă parte, voi vorbi în calitate de teoretician al limbajului, adică din punctul de vedere al semioticii lingvistice şi al unei teorii lingvistice ştiinţifice. Nu cred că ne este permis să facem abstracţie, în cadrul filozofiei, de distincţiile şi de rezultatele ştiinţelor particulare, şi nici să clasificăm rezultatele şi rezolvările lor în afara domeniului filozofiei. Desigur, ştiinţele particulare îşi pun şi îşi rezolvă problemele lor în interiorul unor limite determinate; însă, tocmai în acest scop, ele trebuie să-şi fi delimitat propriile obiecte, faţă de alte obiecte. Această delimitare presupune însă o contemplare dincolo de limite şi, prin aceasta, o atitudine filozofică. Nu există nici o ştiinţă care să fie independentă de filozofie. Apoi, atît în filozofie, cît şi în ştiinţele particulare, este vorba, în principiu, despre acelaşi lucru: faptul de a fi sau fiinţa lucrurilor. Numai că ceea ce în ştiinţă este răspuns în filozofie este obiectul întrebării; în filozofie este problematizat într-un nou chip obiectul ştiinţific. Ştiinţa, de exemplu, referindu-se la arbori, pune întrebări cu privire la modul de a fi al arborilor şi stabileşte ce este „fiinţa arbore". Filozofia se referă la modul de a fi arbore (astfel recunoscut) şi pune întrebări cu privire la modul de a fi al modului de a fi arbore, adică cu privire la sensul acestui mod de a fi. Pe de altă parte, avem întrebarea 'Ce este un arbore?', cu răspunsul 'Un arbore este

aceasta şi aceasta.'; pe de altă parte, avem întrebarea 'Ce este modul de a fi arbore?', iar răspunsul intenţionează în principal să stabilească sensul modului de a fi al arborelui în cadrul fiinţei. Diferenţa nu este deci o diferenţă de puncte de vedere, de orizonturi, ci o diferenţă ţinînd de nivelul la care se pune problema şi de scopul problemei. Se poate spune că ştiinţa pune întrebări cu privire la modul nemijlocit de a fi al lucrurilor, pe cînd filozofia, dimpotrivă, cu privire la esenţa, respectiv temeiul acestui mod de a fi.

1.2. Astfel, atît în cazul limbajului, cît şi al semnelor, răspunsul teoriei limbii şi al lingvisticii generale trebuie să fie, în mod corespunzător, obiectul problematizării filozofice. Ce este un semn? Răspunsul stabileşte modul de a fi al semnului, calitatea ca atare de a fi semn; el ne spune cum sînt şi cum funcţionează semnele. Dar ce este, de fapt, modul de a fi semn? Răspunsul la această întrebare lămureşte şi fundamentează sensul modului de a fi semn. Fireşte, întrebarea filozofică se poate pune şi direct; putem întreba 'Ce este un cuvînt?' şi să înţelegem 'Ce este modul de a fi cuvînt?, 'Ce este un semn?' şi să înţelegem 'Ce este calitatea de a fi semn?', sau 'Ce este o navă?' şi să înţelegem 'Ce este calitatea de a fi navă?'. Aceasta înseamnă însă că filozoful trebuie să realizeze o muncă dublă. Ca nespecialist în domeniul ştiinţelor particulare îl paşte primejdia de a se rătăci în acest domeniu, de a confunda distincţii importante, de a considera drept esenţial ceva neesenţial şi invers. În cazul semnelor şi al limbajului, filozofii limbajului, filozofii „puri", nu şi cei orientaţi spre teoria limbii sau lingvistica generală, înclină înainte de toate să identifice limbajul cu tot ceea ce este semiotic, cu calitatea de a fi semn, iar calitatea de a fi semn, pur şi simplu, cu tot ceea ce (pentru un interpret) poate fi „semn" (indiciu!). În acest caz, sfera semnelor şi, prin aceasta a limbajului însuşi, este lărgită pînă la infinit, aşa încît limbajul nu mai poate fi deosebit de non-limbaj, nici calitatea de a fi semn în sens propriu de ceva ce nu are calitatea de a fi semn. Căci dacă totul este semn şi limbaj, atunci nimic nu este semn şi limbaj, iar noi ne aflăm în faţa acelei vaci negre într-un spaţiu întunecat, în care de fapt ea nici nu există! Căci a-fi-ceva înseamnă nu doar identitate, ci întotdeauna şi în mod necesar şi diferenţă, dacă nu este vorba pur şi simplu despre fiinţa ca atare. Se poate totuşi accepta că tot ceea ce supunem interpretării este într-o anumită privinţă „semn", şi că interpretarea se aplică

întotdeauna asupra unor „semne". Trebuie în schimb să ne fie clar că, în această situaţie, întrebuinţăm desemnarea „semn" într-un dublu sens, căci „interpretatorii" (formali) sînt, de fapt, întotdeuna semne, pe cînd, dimpotrivă, „interpretanda" nu trebuie să fie în nici un caz, din capul locului şi în sine, semne. Dacă ar fi aşa, n-ar exista nici semne care să poată fi recunoscute pentru ele însele, adică „lucruri" separabile de alte modalităţi ale fiinţei. De asemenea, n-am putea pune întrebări în legătură cu modul de a fi propriu semnelor: calitatea de a fi semn n-ar fi nimic altceva decît o stare în procesul de interpretare.

Pe de altă parte, filozofii sînt înclinaţi să aşeze pe aceeaşi treaptă limbajul pur şi simplu, vorbirea în general, cu limba particularizată; mai mult, să interpreteze limbajul ca limbaj special şi, prin aceasta, să identifice desemnarea cu semnificaţia; pe deasupra, să echivaleze şi limba particulară cu textul, respectiv cu discursul, iar discursul să-l echivaleze în special cu enunţul afirmativ. Ei procedează astfel fiindcă sînt interesaţi propriu-zis de modul de a fi prin limbaj al tuturor lucrurilor, precum şi de valoarea pur gnoseologică a limbajului şi a exprimării asertorice prin limbaj.

1.3. De aceea, dorim în continuare să determinăm mai îndeaproape domeniul semnelor, ca să clarificăm astfel şi propria lor relaţie cu limbajul. De la Locke încoace (în Germania în special de la Lambert*), limbajul (şi anume limbajul în primul rînd) a fost tratat ca un sistem semiotic, ca o secţiune în universul semnelor. (Spun „de la Locke încoace" fiindcă am uitat, în cele mai multe cazuri, aproape în întregime, vechea semiotică medievală şi scolastică, de exemplu cea a lui Johannes a Sancto Thoma**); redescoperim abia în vremea noastră această veche semiotică, şi aceasta doar parţial şi cu dificultăţi). Chiar şi în lingvistica generală limbajul este tratat ca un sistem semiotic şi se vorbeşte despre „semne lingvistice". Acest fapt este valabil în cazul lui

*) Johann Heinrich Lambert (1728-1777), matematician, astronom, fizician şi filozof german. În lucrarea *Neues Organon* (Noul Organon), 1764, noua lingică propusă de el cuprinde patru discipline: *dianoiologia*, studiul legilor cunoaşterii intelectuale (*διάνοια*), *alethiologia*, studiul elementelor primare ale cunoaşterii şi al conceptelor simple şi ireductibile (*ἀλήθεια*), *semiotica*, studiul cunoaşterii prin simboluri (*σημειοτική*) şi *fenomenologia*, studiul aspectelor şi fonomenelor naturale (*φαινόμενον*).

**) Johannes a Sancto Thoma (João de São Tomás), 1589-1644, gînditor scolastic portughez.

Saussure, care priveşte lingvistica drept o parte a semiologiei; la fel, şi cu o foarte importantă reducere a domeniului, în cazul lui Hjelmslev, care defineşte limbajul ca „semiotică" (= sistem semiotic). Această reducere se prezintă astfel: pentru Hjelmslev limbajul este o semiotică aparte, foarte specială. După părerea mea nu s-a reflectat îndeajuns asupra importantei teze a lui Hjelmslev, conform căreia limbajul reprezintă acea semiotică în care pot fi transpuse toate celelalte semiotici, dar care nu poate fi transpusă integral în nici o altă semiotică.

2.1. Mai întîi să discutăm despre conceptul de „semn" în general. Diversele definiţii cu care lucrăm sînt incomplete prin raportare la obiectul lor (incomplete chiar şi în sensul lor propriu), nu se referă cu exactitate la acelaşi domeniu al faptelor şi nu privesc deci aceeaşi calitate de a fi semn. Cîteva exemple: 'Un semn este un „lucru", respectiv un fenomen care indică altceva decît este el însuşi [în materialitatea sa]'; sau: 'Un semn este un fenomen care ţine locul unui altceva decît este el însuşi'; sau, în sfîrşit: 'Un semn este expresie cu conţinut (respectiv semnificaţie), o expresie care se referă la o semnificaţie, susţine sau invocă o semnificaţie, sau, simplu, are o semnificaţie'. Aceste definiţii conţin determinările esenţiale 'a indica spre altceva', 'a suplini altceva', 'a avea o semnificaţie', dar sînt toate incomplete (în special primele două; la cea de-a treia vom reveni în continuare), deoarece nu spun pentru cine şi prin cine acele fenomene „indică spre altceva" sau „stau în locul la altceva". Doar în mod tacit este presupusă pentru toate semnele (pentru tot ceea ce poate fi denumit semn) condiţia că ele au valoarea de semne (respectiv devin semne) pentru cineva, pentru un interpret, adică pentru acela care le interpretează. De aceea, definiţia noastră nu priveşte acelaşi domeniu de fapte fiindcă, pe de o parte, 'a fi semn pentru cineva' şi 'a fi semn în şi pentru sine' (respectiv 'a avea valoare de semn' şi 'a fi produs în calitate de semn') reprezintă două determinări diferite, şi, pe de altă parte, 'a indica spre altceva', 'a sta în locul a altceva' şi 'a avea o semnificaţie' nu sînt nicidecum expresii sinonime.

2.2. Prima definiţie nu se referă propriu-zis la semne care sînt date ca atare, ci la un altceva, pentru care folosim doar provizoriu denumirea *semn* din limbajul obişnuit; ea se referă anume la acele „semne" care doar prin interpretare sînt realizate ca atare, la semne care presupun o singură intenţionalitate, şi anume cea a interpretului care le

interpretează drept indicii, făcîndu-le ca prin aceasta să fie indicii. Este vorba despre fenomene care se află într-un context existenţial determinant, cunoscut sau doar presupus, cu alte fenomene, astfel încît, din constatarea unuia dintre aceste fenomene pe care le receptăm ca indicii, putem infera asupra prezenţei, respectiv existenţei în acelaşi context, a celorlalte fenomene, corelate pe baza experienţei. Astfel, interpretăm norii ca „semne" ale unei posibile ploi, febra ca „semn" de boală. Acestea sînt *simptomele* lui Karl Bühler, pe care am putea să le denumim, mai bine şi într-un mod mai general, *indicii*. Indiciile nu sînt produse în mod intenţional ca semne, adică nu pentru a fi interpretate ca semne. Indiciile nu au „conţinut" sau „semnificaţie", ele nu ţin locul pentru „un altceva" decît ceea ce sînt. Ceea ce poate permite o concluzie despre acest „altceva" este aici doar recunoaşterea anterioară a poziţiei indiciului într-o relaţie determinată. Interpretarea este aici doar inferenţă, reducere la relaţii. Desigur, indiciile pot fi produse şi în mod intenţional, adică „simulate". Totuşi, aceasta se întîmplă tocmai pentru ca ele să fie interpretate ca indicii produse non-intenţional; altfel ele îşi ratează scopul. Şi semnele lingvistice (mai bine spus actele de vorbire) pot funcţiona ca indicii, dar şi în acest caz funcţia lor indicială nu este „semnificaţia" lor; iar dacă ele funcţionează doar ca indicii, atunci nu au „semnificaţie" şi nu sînt semne lingvistice. Indiciile joacă un rol foarte important în cadrul interpretării, în diferite domenii ale experienţei şi ale ştiinţei; este însă totuşi foarte problematic să le putem include în universul semnelor.

2.3. Altfel se pune problema cu semnele în sens propriu sau cu semnele pur şi simplu, care sînt produse în calitate de semne – adică indicînd, respectiv substituind, ceva –, pentru a fi receptate şi interpretate ca atare de către un interpret. Aici avem de-a face cu o dublă intenţionalitate, şi anume cu o intenţionalitate productivă deschisă la cel care produce semne şi cu o intenţionalitate „ne-producătoare-de-semne" la interpret, ultima reducîndu-se la disponibilitatea de a recepta semnul ca semn şi de a-l interpreta. Această distincţie este esenţială pentru delimitarea universului semnelor. Căci propoziţia „Orice poate fi semn." nu înseamnă acelaşi lucru în ambele cazuri. În cazul indiciilor, *orice* înseamnă în această propoziţie realmente „orice": orice lucru se află într-o corelaţie dată, posibilă sau presupusă şi, de aceea, orice poate fi „indiciu", adică prilej pentru o inferenţă. În cazul semnelor în sens

propriu, propoziția „Orice poate fi semn." înseamnă, dimpotrivă, doar că latura materială a semnului poate fi orice, că materia semnului este în principiu indiferentă. În acest caz, semne sînt însă numai acelea care sînt produse ca atare. Între altele, acest fapt înseamnă că și imaginile pot fi semne, dacă sînt destinate acestui scop (de exemplu, dacă imaginea unui copac stă pentru conținutul „copac"); dar, ca simple reprezentări ale obiectelor, ele nu sînt în nici un caz semne (în acest caz ele pot fi cel mult indicii).

3.1. Pentru a evalua corect realizarea semnelor în sens propriu și pentru a le include exact în 'universul semnelor', trebuie să pornim totuși de la „modelul tuturor semioticilor" (în accepția lui Hjelmslev), adică de la limbaj și de la semnul lingvistic. „Semn lingvistic" este în primul rînd ceea ce numim în mod obișnuit *cuvînt*. Despre cuvînt se spune că „semnifică ceva", că „are o semnificație". În privința cuvîntului (și, în general, în privința limbajului), în ceea ce numim, de obicei în mod global, semnificație, trebuie să distingem trei feluri de conținut – *desemnare*, *semnificație* și *sens* –, care sînt date deopotrivă în utilizarea cuvîntului. Limbajul însuși este mai întîi „limbaj în general" – activitatea care se referă la ceea ce este extralingvistic –, în al doilea rînd el este întotdeauna „limbă particulară" – o limbă determinată (română, germană, engleză, franceză ș.a.m.d.) –, și, în al treilea rînd, limbajul realizat concret în vorbire este întotdeauna „text" sau „discurs", cu unități precum: afirmație, constatare, întrebare, ordin, presupunere, indicație, răspuns, protest etc., (acei *λόγοι* ai stoicilor). *Desemnarea* corespunde nivelului general al limbajului, *semnificația* (în această accepțiune) limbii concrete respective, iar *sensul* nivelului textului.

Desemnarea este așa-numita „referință", faptul de a se referi la un altceva [la ceva exterior semnului]: la ceva extralingvistic (obiecte, acțiuni, stări de lucruri), sau chiar la ceva lingvistic, văzut ca „lucru", ca fenomen al lumii. Semnificația semnului este conținutul însuși, dat într-o limbă concretă, este posibilitatea de desemnare delimitată într-o limbă dată și prin care se realizează desemnarea[1] ca atare. Putem lămuri

[1] Ar trebui să ne întrebăm, în cadrul discuției, dacă termenul *semnificație* (*Bedeutung*) are aceeași semnificație ca engl. *meaning*. Răspunsul este: nu! În terminologia propusă aici, *semnificație* (*Bedeutung*) reprezintă exclusiv conținutul dat printr-o limbă particulară ca atare, ceea ce percepem în calitate de cunoscători ai unei limbi determinate. Dimpotrivă, în lingvistica anglo-saxonă, engl. *meaning* este un

concept complex sau, mai degrabă, nediferenţiat, incluzînd, de regulă, „semnificaţia" (*Bedeutung*) şi „desemnarea" (*Bezeichnung*) din accepţia noastră, cu reliefarea desemnării şi, uneori, chiar a lucrului desemnat. În germană însă, *Bedeutung* 'semnificaţie' are întotdeauna şi sensul unui *momentum*, ca la Frege, care distinge după cum se ştie, între „Bedeutung" („semnificaţie") şi „Sinn" („sens") şi înţelege prin „Bedeutung" obiectul desemnat, aşa încît *tragélaphos* nu poate avea „semnificaţie" ci doar „sens". N-ar trebui oare să facem aici o diferenţă tranşantă? La această întrebare replicăm: tocmai o astfel de diferenţiere a fost întreprinsă aici. În ceea ce priveşte terminologia, la Frege este vorba mai degrabă de un capriciu nefericit. Căci distincţia sa ca atare este judicioasă şi binevenită. El numeşte însă „Bedeutung" – tocmai nu ca în germană ci împotriva uzului lingvistic german – ceea ce în tradiţia germană se numeşte „desemnatul" sau „obiectul desemnat", iar „Sinn" este la el ceea ce noi am numi mai degrabă „Bedeutung", adică modalitatea fiinţei date (a obiectului desemnat). Terminologia sa a făcut multe greutăţi şi a produs şi multă confuzie. În terminologia mea încerc (în acest caz ca şi în general) să corespund pe cît posibil tradiţiei şi, în acelaşi timp, să nu mă îndepărtez prea mult de uzul lingvistic de toate zilele al limbii respective (în cazul de faţă germana). Încerc să utilizez ca termeni de specialitate exact definiţi acele cuvinte ale unei limbi care, chiar dacă nu întotdeauna, măcar de cele mai multe ori, denumesc întocmai ceea ce şi eu desemnez cu termenii mei. Astfel, ca termen, *Bedeutung* desemnează întotdeauna ceea ce se înţelege de obicei cînd vorbim despre limbaj, adică conţinutul unei expresii într-o limbă; în germană ne întrebăm în legătură cu „semnificaţia" (şi nu în legătură cu „desemnarea") unui cuvînt în latină, greacă etc. (în cazul „desemnării" s-ar înţelege că un cuvînt este desemnat). La fel şi pentru *bezeichnen* 'a desemna' şi *Bezeichnung* 'desemnare': spunem de pildă şi „obiect desemnat", „prin aceasta desemnăm următoarele" ş.a.m.d., dar înţelegem prin aceste expresii întrebuinţarea unui semn în legătură cu ceva (deşi, în opoziţie cu *Bedeutung*, termenul *Bezeichnung* este aplicat şi unui enunţ). Cît priveşte pe *Sinn* 'sens', acesta corespunde utilizării lat. *sensus* în vechile teorii ale traducerii, în special la Hieronymus şi, de asemenea, mai mult sau mai puţin, uzului lingvistic al limbii germane; căci „Sinn", utilizat cu referire la ceva lingvistic, este înţeles tocmai ca o determinare suplimentară a semnificaţiei şi este aplicat de preferinţă actului de a spune (conf. „În ce sens spunem aceasta?", „Cum să înţeleg sensul întrebării dumneavoastră?"). În cazul nostru este vorba însă de termeni ştiinţifici utilizaţi în mod consecvent, şi nu de cuvinte ale limbajului zilnic ca atare, care permit şi multe alte utilizări. Dificultatea reală la aceşti termeni constă mai degrabă în faptul că nu dispunem în fiecare caz de verbe şi derivate verbale perfect „analoge". Avem *bezeichnen – Bezeichnung – Bezeichnendes – Bezeichnetes* ('a desemna – desemnare – desemnant – desemnat'); avem *bedeuten – Bedeutung* ('a semnifica – semnificaţie'), la care se adaugă, chiar dacă nu fără oarecare restricţie, *Bedeutetes* ('semnificat'), dar este foarte greu de găsit contexte univoce pentru a folosi pe *Bedeutendes* ('semnificant'); de aceea, termenii lui Saussure *signifiant* şi *signifié* au fost traduşi prin *Bezeichnendes – Bezeichentes*, ceea ce este derutant. Nici în privinţa lui *Sinn* 'sens' nu dispunem de nici un verb şi, prin urmare, de nici un derivat verbal; de aceea, trebuie să recurgem, ca în limbajul obişnuit, la verbul

această distincție cu ajutorul unui exemplu foarte simplu: scurtele propoziții *Viene.* în spaniolă și *Viene.* în italiană pot să desemneze, în anumite condiții, tocmai aceeași stare de fapt; ele se pot referi la faptul că 'cineva vine în acel moment'. În schimb, aceste propoziții nu semnifică același lucru și nu se pot înlocui reciproc în alte situații („echivalente de traducere"), căci desemnarea se realizează doar prin semnificația aparținătoare unei limbi concrete. În italiană, *venire* semnifică „a se mișca în direcția locului persoanelor întîi și a doua", pe cînd în spaniolă *venir* semnifică exclusiv „ a se mișca în direcția locului primei persoane". De aceea, dacă vrem să spunem în spaniolă (de exemplu la telefon) „Vin mîine la tine.", nu putem formula *Vengo mañana a verte.*, deoarece ținta mișcării în această situație nu coincide în momentul vorbirii cu locul persoanei întîi; în acest caz trebuie să fie folosit alt verb (*ir*), adică o altă semnificație. În sfîrșit, sensul este tipul de gîndire vizat într-un enunț corespunzător, este conținutul propriu al enunțului respectiv (sens – exprimat prin limbaj – nu există decît în enunț, adică în „text" sau „discurs"). Deja amintitele „unități textuale" – afirmație, constatare, întrebare, ordin, presupunere, indicație etc. – sînt unități de sens.

3.2.1. Această distincție între semnificație și desemnare, între conținutul care este dat în cuvîntul însuși și referirea cuvîntului la „lucruri" și stări de lucruri este foarte veche. Deja Aristotel o face mai mult sau mai puțin explicit, mai întîi cu privire la determinarea semnificației ca atare. La începutul tratatului *Peri Hermeneias* (16a, 3 și urm.) se arată că 'sunetele vorbirii sînt simboluri ale conținuturilor sufletului': *Ἐστι μέν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα*. Aici nu este vorba deloc despre un *πράγμα* care să poată fi desemnat, căci cuvîntul ca atare nu presupune existența „lucrurilor" corespunzătoare semnificației. Cuvîntul *τραγέλαφος* semnifică ceva, *σημαίνει μέντι*, dar nu spune totuși dacă *tragélaphos*-ul există sau nu. S-ar putea obiecta că în acest caz este vorba despre o ființă fabuloasă și, de aceea, ar fi rațional să acceptăm că așa ceva nu există. Dar Aristotel spune totuși același lucru despre cuvîntul *ἄντρωπος*. Nici *ἄντρωπος* 'om' nu implică existența oamenilor, ci semnifică doar un fel de a fi, o

meinen 'a se referi la...' și să spunem, în consecință, *Gemeintes, das Gemeinte* 'referentul'; forme ca *Meinendes, das Meinende* sînt în schimb inadmisibile.

modalitate virtuală a fiinţării. În principiu, la Aristotel nu găsim ceva prea deosebit de ceea ce se află la Platon. Şi la Aristotel, semnificaţia lui *τραπέζα* este la drept vorbind *τραπήστης*, semnificaţia lui *masă* nu este nimic altceva decît „faptul de a fi masă". Aceasta se spune chiar explicit în *Metafizica* G*), şi anume acolo unde – după ştiinţa mea pentru prima oară în istorie – Aristotel face această distincţie între semnificaţie şi desemnare, şi unde foloseşte pentru „semnificare" termenul *ἕν σεμαίνειν* „a semnifica un unicum": *ἔτι εἰ τὸ ἄντρωπος σημαίνει ἕν, ἔστω τοῦτο τὸ ζῶν δίπουν λέγω δέ τὸ ἕν σημαίνειν τοῦτο ἔι τοῦτ' ἔστιν ἄντρωπος, ἂν ἡ τι ἄντρωπος, τοῦτ' ἔσται τῷ ἀντρώπῳ εἶναι* (1006a, 29 şi urm.). Adică, aproximativ: „Mai departe, dacă *ἄντρωπος* 'om' semnifică unul [un unicum], putem accepta că acesta este, de exemplu, 'animal biped'. Numesc 'a semnifica unul' [= 'a avea o semnificaţie unitară'] următoarele: pentru semnificaţia lui *ἄντρωπος* 'om' lucrurile stau astfel: Dacă ceva se prezintă ca *ἄντρωπος* 'om' [adică da că numim ceva *ἄντρωπος* 'om'], acest act [„a semnifica un unicum"] constă în faptul că acest ceva aparţine tocmai lui *ἄντρωπος* 'om'." După o discuţie care a durat secole, în semiologia behavioristă s-a ajuns la aceeaşi distincţie, ba chiar la o formulare analogă. În fapt, formula prin care Charles W. Morris îşi defineşte conceptul de „significatum" (care ar fi 'totalitatea condiţiilor pe care denotatul său trebuie să le îndeplinească pentru a fi denotatul unui semn') corespunde întocmai cu ceea ce spune Aristotel vorbind despre a semnifica-un-unicum. În Antichitate, de altfel, stoicii au eleborat aceeaşi distincţie a lui Aristotel încă şi mai clar şi au consolidat-o prin termeni univoci: *σημαίνον* „semnificantul" şi *σημαινόμενον* „semnificatul" (respectiv *λέκτον* „ceea ce este de spus") şi *πράγμα* „lucrul" sau *τυγχάνον* „ceea ce este de aşteptat" (adică „desemnatul corespunzător"). Pentru aceleaşi concepte, Augustin are *verbum* (= *σημαίνον*), *dicibile (cf. λέκτον)* şi *res* (*cf. πράγμα*). Şi în epoca modernă, Saussure ajunge chiar la aceiaşi termeni ai stoicilor, numai că transpuşi în franţuzeşte: *signifiant, signifié* şi *chose*. În toate aceste cazuri, „lucrul" (desemnat) se situează în afara relaţiei semiotice, care include însă semnificatul. Doar particularitatea semnificatului de a se concretiza exclusiv într-o limbă dată nu a fost tratată în mod explicit

*) Cartea Γ (Gamma).

în vechea teorie a limbajului (deşi, cu siguranţă, a fost avută în vedere în mod tacit, căci întotdeauna discuţia se poartă în legătură cu cuvinte ale unei anumite limbi).

3.2.2. Important mai departe în privinţa acestei distincţii este faptul că prin ea se clarifică în acelaşi timp şi echivocitatea termenului „semn" (raportat la semnul lingvistic). Căci prin „semn" numim pe de o parte – şi mai ales la nivelul vorbirii obişnuite – exclusiv *signifiant*-ul, respectiv *σημαίνον*-ul, *verbum*-ul lui Augustin; pe de altă parte însă – şi chiar mai bine, respectiv mai strict din punct de vedere lingvistico-teoretic – numim prin „semn" şi unitatea dintre *σημαίνον* şi *σημαινόμενον,* dintre *verbum* şi *dicibile*, dintre *signifiant* şi *signifié* (aceasta o găsim deja la stoici, care numeau întregul chiar *σῆμα* sau *σημεῖον*, şi la Augustin, care utiliza în acest scop termenul *dictio*; tot aşa, perfect univoc o aflăm la Hegel, în *Enciclopedie,* unde semnul este prezentat ca unitate între reprezentare şi concept, ca şi la Saussure, pentru care *signe* este o unitate indisolubilă între *signifiant* şi *signifié*). În *Enciclopedia* lui Hegel se clarifică de altfel încă şi mai bine faptul că materia *signifiant*-ului ca atare este lipsită de importanţă în perspectivă funcţională (adică pentru funcţia semnului), deoarece materialitatea semnului este suspendată în cadrul interpretării. Acest „a-putea-fi-suspendat", adică faptul că nu există nici o legătură cauzal-necesară între materialitatea semnului şi semnificaţia sa, reprezintă ceea ce numim – în special după Saussure (după Saussure tot aşa de bine ca şi în general) – „arbitrarietatea semnului", ceea ce şi Hegel denumise prin *Willkür* 'arbitrarietate'.

3.3.1. Doar avînd în vedere această complexitate a semnului lingvistic, care „are" (sau „conţine") deja o semnificaţie şi prin aceasta poate desemna ceva şi contribui la un sens, ca şi echivocitatea termenului „semn", putem acum să ne întrebăm în mod judicios cum se comportă semnul lingvistic faţă de celelalte „semne", şi în primul rînd faţă de aşa-numitul simbol. La Aristotel, *σημεῖον* şi *σύμβολον* sînt în aparenţă sinonime. Foarte adesea, şi chiar din antichitate, a fost susţinută părerea că el ar fi utilizat aceşti doi termeni pur şi simplu în mod nediferenţiat. Chiar şi străduinţele mai recente de a stabili distincţii univoce în utilizarea lor au rămas pînă acuma fără succes. Doar cît priveşte perspectiva s-ar putea identifica o anumită nuanţă: prin *σημεῖον* Aristotel numeşte semnul în funcţionarea sa şi, dimpotrivă, prin

σύμβολον, mai degrabă semnul ca fiind ceva produs („aranjat") în mod intenţionat cu această funcţie. El spune explicit că nici un „nume" nu este ca atare de la natură: el este aşa numai în calitate de *φωνή σημαντική κατὰ συνθήκην*, adică atunci cînd devine un simbol, altfel spus, dacă este produs (sau „aranjat") în mod intenţionat ca semn (*De Interpret.*, 16a, 26-29). Hegel şi Saussure – şi anume, după părerea mea, Saussure prin legătură indirectă, chiar dacă implicită, cu Hegel – disting între semn şi simbol doar în privinţa arbitrarietăţii *signifiant*-ului. Pentru Hegel, semnul „von Symbol verschieden, einer Anschauung, deren eigene Bestimmtheit ihrem Wesen und Begriffe nach mehr oder weniger der Inhalt ist, den sie als Symbol ausdrückt; beim Zeichen als solchen hingegen geht der eigene Inhalt der Anschauung und der, dessen Zeichen sie ist, einander nichts an. Als bezeichend beweist daher die Intelligenz eine freiere Willkür und Herrschaft im Gebrauch der Anschauung denn als symbolisierend" (*Enzykl.* § 458)*). Un simbol, de exemplu balanţa ca simbol al justiţiei, are totuşi o legătură cu ceea ce simbolizează: balanţa reprezintă în mod figurat o caracteristică a justiţiei – presupusa imparţialitate şi presupusul tratament egal al părţilor etc. Tot astfel, şi faptul că i se înmînează cuceritorului cheia oraşului are ceva de-a face cu întîmplarea respectivă în ansamblul ei: cuceritorului i se predă „simbolic" oraşul, în măsura în care i se înmînează o mică, dar importantă parte a oraşului însuşi (instrumentul care îi deschide porţile).

Această determinare ne înlesneşte acum, cu siguranţă, să separăm simbolurile de celelalte semne, respectiv de „semnele în sens restrîns" (în care s-ar include şi semnele lingvistice). Ea nu ne este însă suficientă pentru a distinge simbolurile de semnul lingvistic ca atare, adică de cuvînt. Determinantă în această privinţă este mai degrabă relaţia simbolului cu semnificaţia. Anumite semne „simbolice" nu au semnificaţie primară, proprie, ci doar o semnificaţie verbală universalizată (ca funcţie de desemnare), împrumutată de la limbaj, dar

*) „Se deosebeşte de *simbol* printr-o intuiţie a cărei determinare proprie, conformă esenţei şi conceptelor sale, este, mai mult sau mai puţin, conţinutul pe care ea îl exprimă în calitate de simbol; cît priveşte semnul ca atare, dimpotrivă, conţinutul propriu al intuiţiei şi al faptelor pentru care ea este semn nu interesează deloc. De aceea, în utilizarea intuiţiei, inteligenţa vădeşte o arbitrarietate şi o dominaţie mai liberă atunci cînd *desemnează* decît atunci cînd *simbolizează*" (*Encicl.*, §458).

separată de aceasta. Aşa sînt semnele „simbolice" (non-arbitrare), singurele cărora li se potriveşte „funcţia de reprezentare" a lui Bühler – de exemplu cele utilizate în astronomie ca imagini, sau semnele zodiacale – şi pe care chiar Bühler le include în rîndul „simbolurilor" sale. Nici simbolurile în sens curent (ca şi cele vizate de Hegel şi de Saussure) nu au o semnificaţie lexicală ci doar un fel de „semnificaţie propoziţională" şi un sens determinat; de aceea, ele nu desemnează „lucruri" sau „clase de lucruri", ci doar stări de fapt, situaţii şi altele de acelaşi fel, elemente care pot fi interpretate în fiecare limbă cu ajutorul diferitelor semnificaţii lexicale. Balanţa ca simbol al justiţiei nu semnifică „justiţie" şi, de aceea, nici nu desemnează justiţia pur şi simplu; ea spune mai degrabă aproximativ: „Justiţia este ca o balanţă.", sau „trebuie să fie ca o balanţă". În această perspectivă, văzut dinspre limbaj, un simbol este asemenea unui act de vorbire sau unui text cifrat.

3.3.2. Acest fapt este valabil pentru semnele şi sistemele de semne non lingvistice tradiţionale, obişnuite şi convenţionale, fie că sînt înlocuitori parţiali pentru cuvinte, desemnări desprinse de orice limbă individuală şi, prin aceasta, universalizate, fie că corespund unor acte de vorbire sau unor texte. De acest tip sînt semnele pe care Karl Bühler le numeşte „semnale" (de exemplu roşu, galben şi verde la semafoarele de circulaţie, care reprezintă indicaţii de comportament), mimica şi întreaga lume a gesticii „convenţionale", adică libere (non-spontane). O anumită gestică nu semnifică de exemplu „flămînd" sau „foame" şi nu desemnează foamea pur şi simplu (în orice situaţie); ea exprimă doar ceva precum „mi-e foame" şi chiar şi aceasta doar la modul „deictic" şi nu prin intermediul acestor semnificaţii. Altfel spus, mimica indică o foame concretă într-o situaţie concretă, dar cu ajutorul ei nu putem vorbi despre foame în general şi nici nu putem descrie sau analiza foamea.

3.3.3. În toate aceste cazuri, putem spune pe bună dreptate că semnele indică altceva decît sînt ele însele, că ele „stau" în locul a altceva. Ele „stau" în locul unităţilor de sens (al intenţiilor concrete de exprimare), în locul stărilor de fapt şi al situaţiilor, ba chiar – în cazul „semnelor-substitute" (adică al desemnărilor universale imitate după modelul limbajului) – pentru „lucruri" şi pentru concepte, respectiv clase de „lucruri". Trebuie totuşi evidenţiat faptul că – în opoziţie cu semnele lingvistice – acest tip de semne fie că nu se referă deloc la

faptul de a fi al „lucrurilor" pe care le indică, fie că, în cel mai bun caz (în cazul „semnelor-substitute"), ele presupun acest fapt de a fi al lucrurilor ca fiind deja delimitat sau prezentat ca delimitat.

4.1. Deosebirea este atît de radicală, încît ne putem întreba pe bună dreptate dacă semnele non-lingvistice şi semnele lingvistice trebuie considerate ca specii (şi anume specii de acelaşi rang) ale unuia şi aceluiaşi gen, cu alte cuvinte, dacă semnul lingvistic – cuvîntul – este „semn" în acelaşi sens în care sînt şi celelalte semne. Căci întrebarea este următoarea: indică oare cuvîntul un altceva decît este el însuşi? Înlocuieşte oare cuvîntul un altceva decît ceea ce el însuşi este şi reprezintă? Va trebui să ne întrebăm de ce Humboldt – şi anume chiar de la începutul preocupărilor sale în problema limbajului – s-a împotrivit considerării limbajului drept sistem de semne. Încă în lucrarea *Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation* (1812), adică în prima sa scriere despre limbaj, care conţine o remarcabilă schiţă a concepţiei sale lingvistice şi de filozofie a limbajului, Humboldt scrie: „Mann muß sich nur durchaus von der Idee losmachen, daß sie [limba] sich so von demjenigen, was sie bezeichnet, absondern lasse, wie z. B. der Name eines Menschen von seiner Person, und daß sie, gleich einem verabredeten Chiffre, ein Erzeugnis der Reflexion und der Übereinkunft ... sei" (Akademie Ausgabe, III, p. 296).*)

Aceasta deoarece, mai întîi, nu putem afirma, în sensul strict al expresiei, că un cuvînt indică semnificaţia sa. Apoi, acceptînd ipoteza de mai sus, ar însemna să tratăm cuvîntul drept un pur înveliş sonor sau o pură expresie, şi nu drept ceea ce este cuvîntul în realitate. În limbă, cuvîntul este întotdeauna deopotrivă expresie şi semnificaţie; ceva este „cuvînt" numai ca unitate între *signifiant* şi *signifié*. Putem, ce-i drept, să despărţim în mod artificial, în vorbire – în special atunci cînd vorbim despre cuvinte – expresia de conţinut, *signifiant*-ul de *signifié* (să le gîndim în mod separat şi să le cercetăm sau să discutăm despre ele în mod separat); facem aceasta exclusiv la modul artificial, adică în măsura în care suspendăm doar operaţional relaţia reciprocă între

*) „Trebuie doar să ne dezbărăm neapărat de ideea că ea [limba] poate fi despărţită de ceea ce ea desemnează, la fel cum, de exemplu, numele unui om de persoana sa, şi că, asemenea unui cifru convenit dinainte, ea ar fi ... un produs al reflecţiei şi al convenţiei".

signifiant şi *signifié*, în măsura în care facem abstracţie de această relaţie, fără să o anulăm. La fel se întîmplă atunci cînd ne jucăm cu limbajul: cele mai multe jocuri verbale se bazează pe faptul că suspendăm şi, în acelaşi timp, negăm această relaţie. De obicei, separată de conţinutul lexical, expresia nu mai este expresie, ci doar un fenomen material; de asemenea, nici semnificaţia nu mai este semnificaţie, ci doar o reprezentare, un conţinut de gîndire vag, lipsit de formă. S-ar mai putea spune – ca să folosim o frumoasă formulare a lui Josef Simon*) (ce-i drept, într-un alt sens) – că un cuvînt [privit ca formă sonoră, respectiv ca signifiant] este „semn" pentru o semnificaţie doar atunci cînd cineva se interesează de semnificaţia sa, adică – pentru noi – atunci cînd el nu mai este cuvînt în sens propriu şi cînd forma sonoră (ca fenomen material) este interpretată doar ca „indiciu" pentru relaţia cu o semnificaţie. Faptul acesta este valabil pentru toate semnele cărora le este atribuită o „semnificaţie" (inclusiv o posibilitate de desemnare universală). În privinţa cuvîntului, aceasta înseamnă, după Humboldt, că el „nu poate fi separat de ceea ce el desemnează"[1], o teză care îşi găseşte justificarea în concepţia humboldtiană despre limbaj ca „mediere". „Lucrurile" pe care le desemnează limbajul nu sînt ceva prestabilit, delimitat dinainte în fiinţa sa, ci lucruri „mediate" numai (şi întotdeauna!) prin limbaj. Aparţine aşadar esenţei medierii faptul că factorul mediator se defineşte ca atare doar în cadrul însuşi al medierii. Rezultă că şi cuvîntul este „cuvînt" doar prin medierea a ceea ce este desemnat. Căci, dacă nu ar fi mediat, dacă ar fi separat de ceea ce îl mediază şi transformat într-un simplu „semn", atunci cuvîntul nici nu ar mai fi cuvînt.

Urmîndu-l pe Hegel, am spune mai degrabă că „lucrurile" (ca fiind altceva) nu pot fi separate de limbaj; căci, în relaţia limbaj-lucruri, tocmai limbajul este factorul determinant: limbajul determină faptul de a fi al lucrurilor şi nu invers. Astfel, lucrul „arbore", ca specie (modalitate a fiinţei), nu poate fi separat de limba în care este denumit

*) Profesor de filozofie la Universitatea din Bonn, promotor al unei originale perspective asupra filozofiei semnului; o primă formă, prescurtată, a acestui articol a fost prezentată de autor în cadrul unui colocviu omagial Josef Simon.

[1] Prin „Bezeichnung" Humboldt nu înţelege referinţa pură, un „a se referi la", ci însuşi conţinutul cuvîntului, în dimensiunea sa „obiectivă", acel ceva ce se înţelege din lucruri prin intermediul cuvîntului. De aceea, vom vorbi despre „lucruri" (desemnate).

astfel, adică în care este desemnat prin semnificaţia „arbore", mai cu seamă că semnificaţia cuvîntului *arbore* (care justifică delimitarea clasei „arbore") este tocmai „faptul de a fi arbore". Într-o altă limbă, configuraţia semnificaţiilor poate să fie cu totul alta şi poate să permită o delimitare cu totul deosebită a lucrurilor, prin care nici arborii nu ar mai fi arbori.

4.2. La fel stau oare lucrurile cu toate semnele, sau cel puţin cu toate semnele dotate cu semnificaţie? Nu! Pentru celelalte semne, lucrurile care trebuie desemnate apar ca fiind deja delimitate, ca deja segmentate conform speciilor lor; delimitările sînt, în aceste cazuri, întreprinse cu referire la lucrurile însele, aşa încît, în cazul acestor semne, ceea ce trebuie desemnat este primar, iar semnificaţia (posibilitate a desemnării) este, dimpotrivă, secundară şi determinată de către delimitarea a ceea ce va fi desemnat. În cazul cuvintelor primare (nonspecializate pe domenii), speciile de lucruri nu sînt date ca atare, ci sînt delimitate pe baza semnificaţiilor; la aceste „semne", semnificaţia (ca sesizare intuitivă a unei modalităţi a fiinţei) este primară, iar speciile de lucruri sînt acelea care corespund semnificaţiilor lexicale. Într-adevăr, semnificaţia reprezintă în fiecare caz o infinită posibilitate de desemnare a unor existenţe particulare, iar desemnarea însăşi se realizează întotdeauna în acelaşi fel, şi anume prin particularizare, respectiv prin încrucişare de universalii (de exemplu, în cazul „acestui leu", prin universalia „leu" şi, de asemenea, prin relaţia universală a „deicticităţii", într-o situaţie determinată). Şi numirea unui lucru („Acesta este un x".) este de fiecare dată o reducere a lucrului la o semnificaţie: recunoaşterea unei specii a fiinţei, adică a „condiţiilor unui significatum" (şi în cadrul numirii, în fiecare caz în parte, cuvîntul, adică „semnul cu semnificaţie", „stă pentru" semnificaţia sa, adică pentru el însuşi). Totuşi, adică în ciuda oricăror posibile analogii în utilizare, limbajul „natural" şi celelalte sisteme de semne (respectiv „limbile artificiale") sînt, potrivit naturii lor, radical diferite: limbajul porneşte de la semnificaţii, pe cînd celelalte sisteme de semne pornesc de la lucruri. Limbajul „natural" (sau limbajul pur şi simplu, limbajul ca atare) nu este un sistem de desemnare primar, ci un sistem de semnificaţii. Lumea proprie oamenilor, aşa cum o creează limbajul (adică lumea spirituală, pe care şi-o creează omul însuşi) este în sine o lume a posibilităţilor fiinţei, şi nu o lume a existenţelor concrete. Numai

pornind de la această lume spirituală putem să ne ordonăm şi lumea sensibilă, să identificăm existenţele concrete ca atare, să delimităm speciile de „lucruri", să stabilim că făpturi precum calul există, dar făpturi precum *traghelafii* nu se întîlnesc pe lume.

4.3. Consecinţele pe care le putem deduce de aici sînt, atît pentru filozofia limbajului, cît şi pentru filozofia semnului, imense. Să menţionăm aici numai cîteva. Mai întîi, teza frecvent reiterată, după care „articularitatea" limbajului ar presupune o „articularitate" a lumii trebuie respinsă în mod hotărît. Căci configurarea prin limbaj este o configurare primară a lumii, care nici nu presupune una anterioară, şi din care nici nu pleacă o alta posterioară. Doar limbajul conferă lucrurilor o fiinţă determinată şi creează „specii". Fireşte, limbajul nu creează specii în sens material, însă le face să devină specii; limbajul nu creează nişte arbori ca lucruri (existenţe concrete), el creează însă faptul-de-a-fi-arbore (das Baumsein). Limbajul nu este o copie sau o reproducere pasivă, ci o configurare originară şi intenţională. Iar faptul că speciile lingvistice se potrivesc adesea cu speciile date în mod natural este lipsit de importanţă pentru evaluarea realizării limbajului; căci aceasta poate fi stabilită abia ulterior şi nu este în nici un caz necesară. Una şi aceeaşi specie naturală poate corespunde mai multor specii lingvistice şi invers. Pe lîngă aceasta, limbajul creează şi specii absolut non-existente în lume (care, de asemenea, abia ulterior vor trebui stabilite), căci el precedă deosebirea însăşi între existent şi non-existent: *τραγέλαφος* şi *cal* sînt, în limbaj, cuvinte deopotrivă de îndreptăţite, care desemnează specii lingvistice egal îndreptăţite.

În al doilea rînd, avînd în vedere că fiecare limbă prezintă un sistem de semnificaţii care-i este propriu şi reprezintă prin aceasta o configurare particulară a lumii, afirmaţia că orice limbă ar fi, în principiu traductibilă în altă limbă nu se poate susţine în această formă; încă şi mai puţin se poate susţine că articularitatea limbajului ar presupune o articularitate a lumii. O limbă ca atare nu este traductibilă şi nici nu este tradusă vreodată; diferenţierile de conţinut între limbi nu pot fi anulate la nivelul însuşi al limbilor. De fapt, ceea ce vrea această afirmaţie să spună în mod judicios este cu totul altceva, şi anume că aceeaşi lume configurată printr-o limbă determinată poate fi configurată şi altfel, ceea ce nu înseamnă că semnificaţiile unei limbi pot fi transpuse ca

atare, ci doar că putem desemna aceleaşi lucruri şi acelaşi „fel de a spune" prin diferite semnificaţii, în limbi diferite[1].

[1] Cînd se dezbate această problemă, se exprimă adesea îndoieli cu privire la distincţiile care sînt întreprinse în interiorul unei limbi (în cazul de faţă al germanei), şi chiar în interiorul unui tip de utilizare special (al celui ştiinţific), cu ajutorul semnificaţiilor unei limbi particulare. Cum am putea impune exigenţe ontologice unei anumite exprimări? Dacă subliniem legătura între semnificaţiile unei limbi particulare date, atunci ar trebui ca acest fapt să fie valabil şi pentru semnificaţia germ. *Bedeutung* 'semnificaţie'. Iar cînd în engleză spunem *meaning* fără să putem exprima semnificaţia „Bedeutung", atunci se ivesc dificultăţi clare cu privire la ceea ce numim în filozofie 'valabilitatea obiectivă a exprimării'. La aceasta se poate replica: aici nu s-a manifestat legătura generală între semnificaţiile unei limbi date (ceea ce, în fapt, ar fi o exigenţă „ontologică" nejustificată), ci doar calitatea de a aparţine unei singure limbi a semnificaţiilor lingvistice particulare; firește, şi a semnificaţiei cuvîntului german *Bedeutung*, ceea ce este tautologic şi, ca atare, incontestabil; în contrast cu acest fapt, se evidenţiază universalitatea (cel puţin universalitatea în intenţie) a termenilor de specialitate. În sensul definit aici, şi *semnificaţie (Bedeutung)* este un termen de specialitate, care este strîns înrudit cu cuvîntul german comun *Bedeutung* 'semnificaţie' numai, ca să spunem aşa, „etimologic". Pe de altă parte, sînt interesat aici în primul rînd nu de opoziţia „care este dat într-o limbă particulară" / „care nu este dat într-o limbă particulară", ci de distincţia *semnificaţie – desemnare – sens (Bedeutung – Bezeichnung – Sinn)*. Numesc „semnificaţie" conţinutul aparţinînd semnului ca atare (în cadrul sistemului de semne); în măsura în care este vorba despre un sistem lingvistic particular (sau despre unul parţial), atunci şi semnificaţiile corespunzătoare sînt, firește, „date într-o anumită limbă". Este vorba aşadar nu despre semnificaţie sau despre faptul de a fi al semnificaţiei ca atare (care şi el ar putea fi luat în considerare), şi nici despre semnificaţia cuvîntului *Bedeutung* 'semnificaţie' în germană sau „în interiorul unui tip de utilizare a limbii germane", ci este vorba despre semnificaţia definită în limbajul special al lingvisticii (şi al teoriei limbii). Un limbaj special nu este deci „un tip de utilizare a unei limbi particulare" ci este, în privinţa termenilor săi, o „limbă universală" cu *signifiants* dintr-o limbă particulară sau cu *signifiants* stabiliţi în mod arbitrar. Atunci de ce tocmai *Bedeutung* 'semnificaţie'? Cred că nu fără justificare. Consider că este potrivit ca, în acord cu tradiţia şi în interesul continuităţii în cercetare, să operăm cu *signifiants* deja existenţi în limbile istorice şi să rămînem apropiaţi, din punct de vedere al conţinutului, de delimitările intuitive date în limbile istorice (în acest sens, ceva important se poate citi la Hegel, în prefaţa la a doua ediţie din *Wissenschaft der Logik*). Sigur că această procedare îşi are riscurile sale, în primul rînd riscul ca, precum în acest caz, termenii ştiinţifici să fie confundaţi cu cuvintele din limbile istorice. Într-o ştiinţă umanistă propun însă – şi o consider chiar o obligaţie socială – să ne asumăm acest risc, aşa încît aceşti termeni să fie înţeleşi, cel puţin în parte, atît de ne-specialişti, cît şi de specialişti din alte domenii (inclusiv de către filozofi), în loc să folosim o terminologie şi formulări ininteligibile pentru cei mai mulţi, care adesea doar simulează adîncimi de gîndire, dar în realitate ascund tocmai vidul de gîndire. Aceasta mi-a permis, între

5.1. În sfîrşit, o a treia consecinţă ne conduce într-o aparentă aporie. Căci ce poate însemna „aceleaşi lucruri", dacă lucrurile sînt configurate în mod diferit în limbi diferite? Cînd spunem „aceleaşi lucruri" ne referim la ceva din afara limbajului (adică din afara unei limbi particulare). Teza susţinută de noi nu spune că lucrurile sînt date *doar* prin limbaj, ci că *abia* prin limbaj ele sînt date ca „lucruri" şi ca aceste sau acele lucruri; nu spune că nu există o articularitate extralingvistică a lumii şi că noi trăim îngrădiţi fără speranţă într-o lume dată exclusiv într-o limbă particulară, că nu avem nici un acces spre lumile altor

---

altele, ca, după aceste principii şi oricum printr-o prestabilire expresă, să folosesc în scrierile mele, pentru acelaşi conţinut, *signifiants* aparţinînd limbilor în care mă exprimam; astfel, pentru *Bedeutung* şi *Bezeichnung* am folosit în franceză *signifié* şi *désignation*, în italiană *significato* şi *designazione*, în spaniolă *significado* şi *designación* etc. Termenii de specialitate se pretează la această transpunere directă şi univocă. Şi în engleză este fireşte posibil să identificăm această distincţie de specialitate, şi ea este chiar făcută, adesea, în utilizarea cuvîntului *meaning*, definit în mod expres. Astfel, marele lingvist englez Alan S. Gardiner, din păcate astăzi aproape uitat în afara domeniului egiptologiei, distinge în lucrarea sa *The Theory of Speech and Language*, 1932, între *meaning* („Bedeutung") şi *thing meant* („Bezeichnung"). Distincţia sa corespunde aproximativ celei a lui Frege între *Sinn* şi *Bedeutung*, cu deosebirea că Gardiner denumeşte în mod judicios *meaning* ceea ce la Frege apare ca „Sinn", iar pentru „Bedeutung" a lui Frege el foloseşte *thing meant*; acest *thing meant* a lui Gardiner, în concordanţă cu cel din fiecare limbă „naturală", nu este totuşi subordonat condiţionării prin existenţă (căci în limbă desemnăm deopotrivă şi nediferenţiat atît ceva ce există, cît şi ceva ce nu există). Alţi autori folosesc în lingvistică şi în logică cuplurile terminologice *meaning* şi *denotation, meaning* şi *reference* etc. Atunci cînd dorim să evităm confuziile cu *meaning*-ul dat într-o limbă particulară, putem utiliza exclusiv cuvinte latineşti sau formule latino-romanice; astfel, pentru „substanţa" conţinutului semnelor utilizăm *significatum* şi *denotatum* (ca la Ch. Morris), iar pentru funcţii utilizăm *signification* şi *denotation*.

Să spunem acum cîteva cuvinte despre pretenţiile „ontologice". Fiecare limbaj de specialitate (chiar şi limbajul de specialitate popular ca atare) îşi poate stabili pretenţii „ontologice", adică pretenţii de obiectivitate, deoarece îşi preia delimitările primare în mod obiectiv, „prin lucrurile însele" şi abia apoi le denumeşte (şi nu invers). În consecinţă, în acest caz, problema referitoare la „valabilitatea obiectivă" nici nu se poate pune (despre un termen ales în mod expres nu putem spune că nu semnifică ceea ce *vrea* să semnifice). Dacă aceste pretenţii sînt întotdeauna şi raţionale, sau dacă ele sînt justificate şi altfel decît în perspectivă logică, aceasta este altă problemă. De altfel, acea filozofie care vorbeşte despre moduri de a utiliza limbajul, care consideră, în mod greşit, limbajele speciale drept moduri de utilizare a limbilor istorice şi, în acest cadru, pune problema valabilităţii obiective a enunţurilor, nici nu este *filozofia* ci o *anume* filozofie; ea este, după părerea mea, în multe privinţe, contradictorie şi circulară.

limbi particulare, sau pur şi simplu spre o lume extralingvistică; noi susţinem însă că nu există o articularitate a lumii recognoscibilă independent de limbaj, extralingvistică şi impusă limbajului, că o asemenea articularitate este recunoscută şi dobîndită abia după şi dincolo de limbaj (dar numai prin limbaj). De aceea, nici sistemele de semne care pornesc ca fiind date de lucruri, precum şi limbajele speciale, nu sînt, cum se crede adesea, „pre-lingvistice", adică independente faţă de limbaj, ci „post-lingvistice" şi deduse din limbaj. Limbajul nu derivă din lucruri, căci nu-i sînt date lucrurile ca atare, ci ajunge la lucruri; el face ca lucrurile să fie lucruri şi prin aceasta reprezintă şi un acces către lucrurile înseşi, atît cît pot ele să fie concepute de oameni.

5.2. Extralingvistice („obiective") sînt de altfel lucrurile concepute prin limbaj independent de clasificarea lor , şi anume graţie limbajului însuşi. Un lucru conceput prin limbaj nu este niciodată o semnificaţie particulară sau reprezentarea subiectivă a unui lucru; căci prin creaţia lingvistică lucrurile desemnate sînt deja reprezentate în lume ca lucruri. În fapt, medierea lingvistică se petrece deja în spaţiul intersubiectivităţii (căci limbajul este şi mediere între Eu şi Tu), iar prin referinţa intersubiectivă lucrurile sînt împinse către obiectivitate: dacă vrem să-i căutăm, atunci căutăm *tragelafoi-i* în lume şi nu în limbaj, unde, oricum, ei există cu certitudine. Lucrurile ca atare sînt identificabile şi recognoscibile şi pot fi tratate separat de limbaj doar într-o lume configurată printr-o limbă particulară dată. Aceasta se petrece în limbaj, unde lucrurile se separă în mod univoc de limbă şi îşi dobîndesc (adică îşi redobîndesc) autonomia lor deplină: limbajul înseamnă aici ceea ce desemnează şi ceea ce discută, iar lucrurile înseamnă ceea ce este desemnat şi ceea ce este discutat; faţă în faţă se află acum omogenitatea semnificaţiilor şi caracterul diferenţiat al speciilor şi al claselor de existenţe concrete. Privit dinspre limbaj, acest fapt apare ca o disociere şi ca un schimb de roluri: lumea segmentată în mod lingvistic devine obiect al limbajului ca vorbire.

Dacă tratăm limbajul în mod static şi abstract doar ca pe o segmentare a lumii, ne paşte primejdia să-l considerăm ca pe un fel de sistem de clasificare şi să pierdem din vedere realizarea propriu-zisă a limbajului, în integralitatea sa. Ceea ce înseamnă că ne paşte primejdia de a trece cu vederea faptul că dubla mediere prin limbaj este continuă şi infinită şi că limbajul este de la început şi pînă la sfîrşit atît

ὀνομάζειν, cît şi *λέγειν*, atît *a denumi*, cît şi *a vorbi* sau *a spune*. Lucrurile sînt transformate prin limbaj în semnificaţii, pentru a le aduce în corelaţie reciprocă, pentru a le analiza şi a le „segmenta", adică pentru a dialoga despre ele în cadrul co-existenţei umane. Sau, ca să ne aşezăm într-o perspectivă gnoseologică, limbajul semnifică pentru a putea clarifica. Discutate şi clarificate sînt însă – prin intermediul semnificaţiilor – lucrurile însele; cu ajutorul semnificaţiilor vorbim despre lucruri. În vorbire – altfel decît în limbajul văzut ca segmentare a lumii (adică în sistemul lingvistic) şi altfel decît în simpla denumire (adică pe baza unei denumiri implicite, anterioare) – semnificaţiile desemnează lucrurile şi „ţin locul" lucrurilor şi proprietăţilor lor, mai bine spus reprezintă lucrurile şi proprietăţile acestora. Fiinţa concepută prin limbaj stă în locul existenţelor concrete pe care această fiinţă le prezintă, şi reprezintă aceste existenţe ca atare. Această reprezentare nu presupune totuşi o identitate. Semnificaţia ca atare doar limitează faptul de a fi al lucrurilor şi, prin aceasta, poate să îl reprezinte în vorbire; ea reprezintă însă numai unitatea faptului de a fi al lucrurilor, nu şi diferenţierea lor exterioară. Ca reprezentare nemijlocită, semnificaţia nu afirmă nimic despre acest fapt de a fi şi nici nu îl explicitează. Ea include numai ceea ce este suficient pentru a distinge un mod al fiinţei de alte moduri ale fiinţei şi pentru a le menţine delimitate. Semnificaţia este *διακριρικόν τῆς οὐσίας*: ea indică ce fel de mod de a fi determinat avem în vedere, dar nu spune cum este acesta în ansamblu şi în amănunt. Abia în vorbire se afirmă ceva despre faptul de a fi al lucrurilor, şi acest fapt de a fi este analizat, explicitat şi reprezentat în mod diferenţiat, adică aşa cum apare şi se înfăţişează el în şi faţă de lucruri. Mai mult încă, vorbim nu doar cu ajutorul semnificaţiilor ci, dimpotrivă, şi cu ajutorul cunoaşterii lucrurilor, precum şi în anumite condiţii, definite contextual şi situaţional. O serie întreagă de fenomene ale utilizării limbajului sînt strîns legate de cunoaşterea lucrurilor, atît în vorbire, cît şi în interpretarea celor spuse.

Toate aceste observaţii sînt valabile şi pentru traducere, căci actul de a traduce nu este altceva decît o vorbire, cu un conţinut virtual identic, în două limbi diferite. Nu traducem limbi, ci vorbiri şi afirmaţii; nu traducem ceea ce o limbă dată ca atare spune, ci ceea ce se spune cu acea limbă, nu traducem deci semnificaţii, ci, în principiu, traducem ceea ce este desemnat cu ajutorul semnificaţiilor. Semnificaţiile sînt un

instrument şi nu un obiect al traducerii, tot aşa cum sînt un instrument şi un obiect al vorbirii. Nu există o transpunere directă de la semnificaţiile limbii-sursă către semnificaţiile limbii-ţintă; drumul trece în mod necesar prin desemnatul extralingvistic. De aceea, traducerea este întotdeauna mai întîi „des-compunere prin limbaj" (Entsprachlichung) urmată de o „re-compunere prin limbaj" (Versprachlichung).

Ceea ce este cel mai important pentru chestiunea noastră este totuşi faptul că, prin segmentările şi procedeele sale, limbajul pune la dispoziţia ştiinţei şi filozofiei obiecte şi instrumente. În momentul în care ştim ce fel de mod al fiinţei avem şi cum putem discuta în legătură cu faptul de a fi al lucrurilor, poate începe procesul infinit al dobîndirii de cunoştinţe cu privire la acest mod de a fi. Orice ştiinţă începe în mod necesar cu întrebări privitoare la lucrurile delimitate în spaţiul lumii prin intermediul limbajului. Ştiinţa nu rămîne însă la delimitările date într-o limbă particulară; pe baza a ceea ce recunoaşte în lucrurile însele, ea poate modifica sau chiar anula aceste delimitări, poate propune noi delimitări sau descoperi noi zone de interes, poate ajunge, în domeniul său, la o configurare chiar diferită a fiinţei. În acest scop, ştiinţa îşi creează semnificaţii noi, întemeiate în mod obiectiv, adică pornind de la lucruri: ea creează astfel limbajul special. Orice limbaj special (chiar şi limbajul special popular, care corespunde ştiinţei şi tehnicii populare) este, prin natura sa, în mod expres sau tacit, „universal", adică separat de limbă prin conţinut şi obiectiv motivat. Prin aceasta, limbajul special reprezintă întotdeauna o depăşire a faptului de a aparţine unei anumite limbi, cel puţin în domeniul lexical (adică tocmai în domeniul care constituie în mod nemijlocit prima configurare a lumii).

5.3.1. Aşadar, lumea noastră este mai întîi o lume dată şi ordonată prin limbaj, şi totuşi o lume mediată „obiectiv" şi extralingvistic prin limbajul însuşi. Limbajul însuşi oferă şi mijlocul pentru depăşirea originarului „fapt de a aparţine unei anumite limbi" al acestei lumi. În calitate de concepere intuitivă a fiinţei „lucrurilor", limba reprezintă, în acelaşi timp, un acces către lucrurile înseşi, iar prin aceasta temeiul şi punctul de pornire al ştiinţei şi al filozofiei, ca forme ale gîndirii reflexive, ca şi al gîndirii reflexive ca atare; aceasta se fixează în mod necesar asupra „lucrurilor" delimitate de limbaj prin intermediul semnificaţiilor şi chiar poate rămîne la ele. Obiectul gîndirii reflexive nu este însă în nici un caz unul dat numai prin limbaj, adică o

semnificație în cadrul limbajului. Obiectul botanicii nu este semnificația cuvîntului *plantă*, ci plantele însele; obiectul ontologiei nu este semnificația cuvintelor *om* sau *ființă*, ci ființa însăși. Dar discutarea sau clarificarea „lucrurilor" se săvîrșește în mod necesar tot cu ajutorul semnelor, mai bine spus al semnificațiilor. Semnificațiile sînt însă instrumente, nu obiecte ale interpretării. Ceea ce explică, recunoaște sau înțelege gîndirea reflexivă este întotdeauna „ființa lucrurilor", ființa și sensul a ceea ce este desemnat, nu al elementului care desemnează. Nici măcar în cazul cuvîntului care desemnează obiectul cercetării sau al reflecției nu putem afirma, în sens strict, că se pune problema de a înțelege semnificația lingvistică a acestui cuvînt. Dimpotrivă: înțelegerea acestui cuvînt este o premiză pentru abordarea lucrului. Trebuie să fi înțeles deja semnificația cuvîntului *arbore* încă înainte de a ne putea ocupa de arbori și de ființa lor. Căci doar această semnificație delimitează ființa lucrului, indică ce este el și îl reprezintă ca unitate, dar fără să îl reprezinte în întreaga sa diversitate și cu toate determinările sale, care se desfășoară, în fapt, în chiar procesul explicitării și înțelegerii. Că ființa, odată înțeleasă, trebuie iarăși explicată prin „semne", adică prin semnificații, e un fapt ce nu poate fi pus la îndoială, iar aceasta se leagă de faptul că ființa înțeleasă nu poate fi reținută, exprimată și comunicată decît prin semnificații, și că tocmai aceasta este funcția esențială a limbajului – aceea de a reprezenta ființa în mod explicit, pentru oameni. Facem abstracție aici de cazul cînd prin „semnificație" înțelegem tocmai obiectul propriu-zis al interpretării, adică ființa desemnatului, cu toate determinările și corelațiile sale la diferite niveluri (ceea ce, desigur, nu poate fi exclus). Însă aici nu mai este vorba de semnificația semnului lingvistic. „Cal" și „tragélaphos" sînt semnificații lingvistice egal de îndreptățite, numai că despre cai cunoaștem infinit mai mult decît despre traghelafi, tocmai fiindcă îi cunoaștem nu doar ca semnificații.

Cu totul altceva este acum să spui – după cum am încercat în introducere – că „semnificația" unui semn nu înseamnă același lucru în limbaj ca și pentru știință sau filozofie. În limbaj, semnificația unui semn este o simplă delimitare și reprezentare a ființei lucrurilor; pentru știință, semnificația semnelor este ființa lucrurilor, iar pentru filozofie ea este sensul acestei ființe. În acest caz, ar trebui să adăugăm că în știință și în filozofie nici un semn nu poate fi considerat ca fiind înțeles

pe deplin, nici chiar cele care, pe parcursul istoriei gîndirii, au fost părăsite sau înlocuite.

5.3.2. Toate aceste aprecieri sînt valabile şi pentru limbaj şi pentru semne. Nu semnificaţia lingvistică a cuvintelor *limbaj* şi *semn* este obiectul interpretării, ci desemnatul ca atare (limbajul însuşi, semnele însele). Chiar şi atunci cînd spunem că interpretăm „doar semne" (sau „semne cu ajutorul semnelor"), vorbim despre semnele înseşi (despre lucrurile „semne" şi despre faptul de a fi al semnelor, şi nu despre semnificaţia „semn" într-o limbă sau într-un limbaj special.

6. Prilejul nemijlocit şi cadrul de referinţă permanent, chiar dacă implicit, al acestor reflecţii a fost lucrarea lui Josef Simon, *Philosophie des Zeichens*. Pentru mine este de la sine înţeles că nu mai este permis astăzi, şi va fi din ce în ce mai greu, să vorbeşti judicios despre limbaj şi semne fără să te raportezi la Simon şi fără să iei poziţie faţă de tezele sale. De aceea el va recunoaşte foarte uşor şi în expunerea mea unde am fost de aceeaşi părere dinainte şi unde am putea fi de acord fără să renunţăm nici unul, nici altul la punctul său de vedere, în ce cazuri este vorba doar de o deosebire de perspectivă sau de formulare, şi în ce cazuri nu îl pot urma. Va recunoaşte, probabil, şi locurile exacte unde am făcut-o pe „advocatus diaboli".

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LIMBAJUL ŞI ÎNŢELEGEREA EXISTENŢIALĂ A OMULUI ACTUAL

0.1. Tema expunerii noastre priveşte o relaţie între doi termeni: cel al limbajului şi cel al înţelegerii omului actual. O relaţie poate fi, însă, o relaţie între termeni echivalenţi şi care se determină reciproc sau o relaţie între un termen determinant şi unul determinat. În primul caz, ar trebui să presupunem, pentru termenii temei noastre, că limbajul acţionează asupra înţelegerii omului, că el contribuie la această înţelegere, dar că, la rîndul ei, înţelegerea omului se reflectă în limbaj şi contribuie la modificarea lui. În cel de-al doilea caz, termenul determinant ar putea fi primul sau al doilea. Totuşi, dată fiind tema generală a lucrării noastre, este legitim a presupune că am vrut să se considere drept determinant chiar primul termen, limbajul. Drept urmare, într-o nouă formulare, tema noastră ar fi: „În ce măsură poate contribui fenomenul limbajului, sau chiar mai bine, corecta înţelegere a limbajului la înţelegerea raţională a existenţei omului actual?". Să presupunem, aşadar, că s-a avut în vedere cea de-a doua abordare (adică relaţia dintre un termen determinant şi unul determinat) şi mai exact, sub cea de-a doua formă a ei, în acord cu care limbajul ar fi mărimea cunoscută, sau care este dată drept cunoscută, în timp ce existenţa omului ar fi necunoscuta, cea care ar trebui explicată.

0.2.1. Din perspectiva limbajului, tema propusă poate fi interpretată, o dată în plus, în două sensuri diferite: limbajul poate fi înţeles ca o mărime variabilă sau ca o mărime fixă. În primul caz, ar trebui să se presupună că limbajul însuşi este, în zilele noastre, diferit de ceea ce a fost în alte timpuri mai vechi, că manifestă, aşadar, anumite aspecte „actuale" sau „moderne", corespunzătoare, într-un fel, aspectelor proprii existenţei omului actual, cu alte cuvinte, că s-ar putea vorbi despre un limbaj „modern", în sensul în care se vorbeşte, de exemplu, de artă modernă sau de tehnică modernă. În cel de-al doilea caz, ar trebui să se presupună că limbajul însuşi nu s-a schimbat, că este în continuare ceea ce a fost dintotdeauna, prin urmare că nu există un

„limbaj modern", dar că postura sau atitudinea omului faţă de limbaj s-a schimbat şi că această atitudine este într-un fel caracteristică omului modern, în acelaşi sens în care se consideră drept trăsătură a omului actual *atitudinea sa faţă de artă sau de tehnică*. Această atitudine ar putea, la rîndul ei, să fie a vorbitorului, adică cea a unei persoane care se identifică cu limbajul său, care are limbajul nu *în faţa sa*, ci mai curînd *în sine însăşi*, sau cea a celui care studiază limbajul, în sensul mai cuprinzător, adică al unei persoane ce face din limbaj obiect de cercetare şi care, în această privinţă, stabileşte o distanţă între *ea însăşi* şi limbaj; sau, de asemenea, ar putea fi vorba despre ambele atitudini combinate, în măsura în care postura cercetătorului ar putea fi determinată de atitudinea vorbitorilor (sau de cea a cercetătorului însuşi, ca vorbitor).

0.2.2. În ceea ce priveşte cel de-al doilea termen al relaţiei noastre – cel al înţelegerii omului – şi acesta poate fi interpretat în dublu sens, şi anume: ca înţelegere „obiectivă", adică *înţelegere antropologică* (care apare sau ar putea să apară în studierea omului) şi ca înţelegere „subiectivă", adică *autoînţelegere a omului* (care apare sau ar putea să apară în propria sa activitate de a vorbi sau în atitudinea sa faţă de limbaj). În cele din urmă, atît înţelegerea obiectivă, cît şi cea subiectivă pot fi interpretate ca *realitate* deja dată sau ca *sarcină*, altfel spus, ca înţelegere deja dobîndită şi care doar ar trebui să se verifice, sau ca înţelegere pe care am putea şi ar trebui să o dobîndim dacă am înţeles într-un mod corect caracterul relaţiei dintre limbaj şi om.

0.3. Ne aflăm, aşadar, în faţa unei problematici destul de complexe, în pofida faptului că nici măcar nu am enumerat toate abordările posibile cu privire la tema noastră. Or, pentru a răspunde sau a încerca să răspundem întrebărilor pe care le implică această problematică, trebuie să examinăm mai îndeaproape termenul determinant al relaţiei noastre şi să stabilim şi să-i clarificăm trăsăturile esenţiale. Abordăm, deci, în primul rînd, problema naturii limbajului.

1.0. În ceea ce priveşte limbajul, atrag atenţia, în mod imediat (nemijlocit) şi fundamental, trei aspecte:

a) *limbajul are semnificat* (ar fi mai bine să spunem că limbajul *este* semnificat, dar să rămînem pentru moment la ceea ce este în mod imediat evident);

b) *limbajul este intenţional* (în mod imediat, doar în sensul că se poate vorbi sau tăcea şi că se poate vorbi în moduri diferite, în funcţie de intenţie);

c) *limbajul apare la „plural"*, adică sub forma tradiţiilor istorice sau a „limbilor" (română, spaniolă, germană, engleză, franceză etc.) şi chiar subdivide prin el însuşi umanitatea în comunităţi istorice determinate, mai exact în comunităţi idiomatice. Relativa unitate, dincolo de limitele unor astfel de comunităţi, pe care o observăm în alte manifestări specific umane (artă, tehnică, religie, ştiinţă, filozofie), cu greu se confirmă în limbaj; sau, cel puţin, limitele comunităţilor idiomatice nu corespund cu limitele zonelor altor manifestări umane şi, în orice caz, sînt mult mai constante.

Să luăm în discuţie aceste trei aspecte separat:

1.1.1.0. Limbajul are – sau, şi mai bine, *este* – semnificat. S-ar putea spune, de asemenea, că limbajul este „expresie", sau „expresie cu semnificat", sau chiar „comunicare prin intermediul expresiei". Dar aceasta nu ar atinge ceea ce este esenţial în limbaj; sau, cel puţin, în asemenea formulări esenţialul ar rămîne în plan secund.

1.1.1.1. De fapt, limbajul este fără îndoială expresie, dar nu expresie ca simplă reacţie, manifestare imediată şi necesară „prin natură", ci expresie a unui semnificat „obiectiv". Expresia imediată, reacţia pur interjecţională poate avea „sens", poate, prin urmare – într-un context determinat şi ca parte din acest context – să se interpreteze ca semnal al întregului context, aşa cum, de exemplu, printr-un zgomot se poate deduce prezenţa celui care îl produce; dar o asemenea expresie nu poate (şi nu se obişnuieşte) să fie considerată drept limbaj, tocmai pentru că nu are semnificat „obiectiv"[1]. În interpretarea unei expresii de acest tip,

[1] În discuţie se pune problema diferenţei dintre limbajul uman şi animal. Autorul contestă că doar dacă limbajul este considerat ca simplu sistem de comunicare practică este legitim să vorbim despre un „limbaj animal". Aşa-zisul „limbaj animal" se diferenţiază în mod radical de cel uman prin faptul că este mereu legat de o situaţie: este, în realitate, reacţie în faţa unei situaţii, cum o demonstrează şi exemplul mai elaborat al unui asemenea „limbaj": cel al dansului „simbolic" al albinelor. Albina care dansează nu-şi „informează" în mod intenţionat suratele: în realitate, reacţionează la un stimul, chiar dacă la distanţă. Albina nu are un limbaj conceptual şi prin urmare nu „vorbeşte" despre lume şi nici nu ar putea „vorbi" în absenţa cutăror sau cutăror stări ale lucruri. Albina nu poate minţi, nu poate „vorbi" despre amintirile ei, nu se poate juca cu limbajul: dansează cînd trebuie efectiv să reacţioneze la ceva.

inferenţa merge de la o „existenţă" manifestată la altă „existenţă" care, de obicei, apare în contextul „real" al primeia, dar care pentru moment nu se manifestă. Din contra, în interpretarea expresiei lingvistice, deducţia merge de la o „existenţă" constatată ca atare – adică, de la expresia însăşi – la un domeniu esenţialmente diferit de această „existenţă"; domeniu care aparţine doar conştiinţei vorbitorilor; care prin natura sa nu are cu nimic de-a face cu expresia materială şi care se găseşte cu aceasta doar într-o relaţie – cum se obişnuieşte să se spună – „arbitrară", adică finalistă şi istorică. De aici faptul că expresii identice din punct de vedere material sau foarte asemănătoare pot duce la semnificate total diferite, în funcţie de limba – sistemul de semnificaţii – în care sînt interpretate. Şi chiar în interiorul unei aceleiaşi limbi asemănarea materială a expresiilor nu este dovada faptului că şi semnificatele corespondente se găsesc într-o relaţie analogă: de exemplu, în limba spaniolă, *perito* şi *perrito* („expert" şi „cătel") sînt expresii asemănătoare din punct de vedere material, dar semnificatele corespunzătoare nu au nimic în comun unul cu celălalt; *caballo* şi *corcel* („cal" şi „cal de curse") sînt, în schimb, expresii diferite în plan material şi totuşi semnificatele corespunzătoare sînt „asemănătoare". Acest fapt (şi anume că asemănarea a ceea ce este materialmente manifestat nu implică asemănarea a ceea ce este dedus, nici invers) separă într-un mod radical lumea semnificatelor – căreia îi aparţine limbajul – de lumea semnalelor, a „indiciilor" şi „simptomelor".

1.1.1.2. În ceea ce priveşte cea de-a doua formulare, trebuie să avertizăm că limbajul este, într-adevăr, *expresie cu semnificat*, dar că în limbaj semnificatul şi nu expresia este determinantul şi că, prin urmare, expresia există prin semnificat şi nu invers; sau, altfel spus, că semnificatul este finalitate sau funcţie a limbajului, în timp ce expresia serveşte doar ca instrument al acestei funcţii. De aici faptul că, în principiu, instrumentul poate fi unul oarecare. Prin urmare ar fi mai potrivit să se spună că limbajul este semnificat exprimat, *semnificat cu expresie*, şi nu invers.

1.1.1.3. În fine, în ceea ce priveşte cea de-a treia formulare, trebuie observat faptul că aceea comunicare despre care se vorbeşte în formularea amintită este tocmai comunicarea de semnificate, care în comunicarea efectivă (a ceva, altcuiva) poate să şi lipsească, în circumstanţe determinate, fără ca din acest motiv semnificatul exprimat

să înceteze de a mai fi limbaj şi că, în ultimă instanţă, comunicarea practică poate să se realizeze şi fără limbaj. Drept urmare, semnificatul este esenţial pentru limbaj, pe cînd comunicarea nu este. Comunicarea poate fi considerată ca una dintre posibilităţile deschise de către semnificat; inclusiv, dacă vrem, ca una dintre cele mai importante. În schimb, semnificatul nu este doar „important", ci este indispensabil pentru existenţa limbajului. Semnificatul este, aşadar, categoria fundamentală a faptului lingvistic.

1.1.2.0. În ceea ce priveşte caracterizarea mai exactă a semnificatului, trebuie să separăm din nou trei aspecte.

1.1.2.1. Semnificatul este structurare a experienţei umane. Totuşi, această structurare nu urmează delimitări sau diviziuni deja date ca atare *înaintea* limbajului. În principiu, structurarea ar putea fi, în fiecare caz, şi o alta, totalmente diferită; şi, de fapt, diversele limbi prezintă diferite configuraţii ale semnificatului. Drept urmare, limbile nu trebuie interpretate ca simple nomenclaturi, materialmente diferite, pentru lucruri deja date, ci mai curînd ca reţele diferite de semnificate care organizează în mod diferit lumea experienţei. Altfel spus, limbajul nu este *confirmare*[*)], ci *impunere* de limite în interiorul a ceea ce este experimentat. Desigur, aceasta nu înseamnă că structurarea lingvistică *nu ar putea* urma o delimitare „naturală" sau fizic-obiectivă: în realitate, configuraţia semnificatului *poate* dar nu *trebuie* să corespundă unor delimitări obiective. Astfel, de exemplu, există fără îndoială *criterii* „obiective", dar nu există nici o raţiune obiectiv-imperativă ca să se distingă germ. *essen* („a mînca", acţiune făcută de persoane) de germ. *fressen* („a mînca", acţiune făcută de animale) sau să se distingă între „a mînca" şi „a bea", şi totuşi multe limbi fac aceste distincţii (mai ales pe a doua); în schimb, o „scară portabilă" (germ. *Leiter*) şi o „scară într-un edificiu" (germ. *Treppe*) pot fi obiectiv foarte diferite, dar româna, spaniola, italiana şi alte limbi nu fac în mod obişnuit această diferenţă; şi un semnificat precum sp. *caballo* („cal") poate coincide cu o specie naturală, dar nu semnificate cum ar fi sp. *corcel* („cal de curse") sau sp. *jamelgo* („mîrţoagă").

1.1.2.2. În mod propriu şi primar, semnificatul nu structurează „lucruri" externe, ci doar interne: obiectele experienţei ca deja

[*)] În sp. *comprobación*, termen care în spaniola americană are sensul de *constatare*.

„cunoscute", sau drept conţinuturi ale conştiinţei umane (Aristotel observă cu privire la acest aspect că cuvintele sînt *σύμβολα τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων*). Stimulul experienţei poate fi foarte bine extern, de exemplu percepţia senzorială a unui arbore, dar cuvîntul *arbore* nu înseamnă această percepţie senzorială, ci arborele ca ceva intuit de om, ca un conţinut al conştiinţei sale. De aici faptul că în limbajul ca atare nu se face nici o diferenţă între „lucruri" interne şi externe: obiectele imaginaţiei sînt concepute de limbaj exact în acelaşi mod ca obiectele perceperii senzoriale. Şi tocmai de aceea, existenţa numelor nu este dovada existenţei exterioare a „lucrurilor" numite. Pe de altă parte, semnificatul, în denominaţia primară absolută, este într-un anumit sens „subiectiv": este obiectivare a unui conţinut subiectiv al conştiinţei; completa obiectivitate a semnificatului nu se atinge decît prin intermediul intersubiectivităţii simultane a oricărui act de numire, adică prin intermediul *istoricităţii* esenţiale şi originare a limbajului.

1.1.2.3. Semnificatul ca atare nu se referă la lucruri ca „entităţi", ci la *faptul de a fi al lucrurilor*, adică la ceea ce este universal experienţei individuale; altfel spus, experienţei ca propria sa posibilitate infinită. De exemplu, cuvîntul *arbore* semnifică „faptul de a fi arbore", adică posibilitatea infinită a entităţii „arbore". De aici faptul că cuvîntul *arbore* poate desemna atît arbori existenţi, cît şi alţii care nu mai există şi alţii care nu există încă, precum şi arbori imaginari, pur şi simplu inexistenţi. Tot de aici rezultă şi că desemnarea „lucrurilor" prin intermediul limbajului ar fi ceva secundar şi condiţionat: o posibilitate care doar se deschide prin semnificat. Drept urmare, semnificatul se poate defini ca posibilitate sau virtualizare a desemnării. Desigur, un cuvînt poate desemna şi ceva individual, dar numai prin intermediul unei semnificaţii universale şi doar printr-o individualizare, în virtutea unei operaţii de determinare. Şi pronumele personale şi demonstrative sînt universale prin semnificatul lor şi doar prin situaţia de vorbire se determină ca desemnări individuale: sp. *éste*, „acesta" şi sp. *yo* „eu" nu semnifică în sine indivizi, ci doar, ca să spunem aşa, „estitate" şi „yoitate". Şi numele proprii sînt, în limbaj, un fenomen secundar în sensul că implică o operaţie de individualizare, chiar dacă de individualizare istorică, şi nu pur şi simplu ocazională. Semnificat şi desemnare sînt, aşadar, funcţii lingvistice total diferite: semnificatul este conceptual, în schimb desemnarea este „obiectivă". Identificarea

semnificatului cu obiectul desemnat este o eroare de care, în ultimul timp, se eliberează treptat chiar şi logica pozitivistă care a susţinut-o atîţia ani.

1.1.3.1. Cele trei trăsături caracteristice semnificatului pe care tocmai le-am terminat de examinat ne permit însă, în acelaşi timp, depăşirea limbajului şi, prin urmare, operarea referitoare la lumea lucrurilor înseşi (chiar dacă ale unei lumi structurate şi orînduite de limbaj). Delimitarea lucrurilor prin intermediul limbajului nu este obstacol pentru manevrarea lucrurilor, ci, în realitate, este *acces* la lucruri. De fapt, limbajul ca semnificat face posibilă vorbirea ca *aserţiune*, care priveşte lucrurile înseşi şi cu care începe ştiinţa lucrurilor[1]. Există ştiinţă doar cu privire la ceea ce este deja înţeles şi delimitat prin intermediul limbajului, chiar dacă ştiinţa (cea a „lucrurilor") nu interesează lingvisticul, ci extralingvisticul (dar dat prin intermediul limbajului) şi chiar dacă nu se ocupă de ceea ce e semnificat, ci de ceea e desemnat. În această privinţă, s-a vorbit de o „lume lingvistică intermediară", de o a doua lume între noi şi lumea propriu-zisă. Este aceasta o metaforă sugestivă, dar în acelaşi timp hazardată, căci efectiv există doar *o* lume iar structurarea ei prin intermediul limbajului nu este o limitare, ci însăşi posibilitatea cunoaşterii acestei lumi ca atare: fiecare limbă este bază şi instrument al cunoaşterii obiective a lumii. Aşa-numita „lume lingvistică intermediară" este o lume de semnificate care nu afectează absolut deloc desemnatul, ci doar îl face să apară ca ordonat. Structurarea prin intermediul

[1] În discuţie se întreabă care este poziţia limbajului tehnico-ştiinţific faţă de limbajul curent. Autorul reliefează că ştiinţa nu adoptă doar uzul lingvistic – „conceptele", „cuvintele" sau „semnificatele" limbajului curent –, ci doar începe prin delimitările „lucrurilor" deja date în limbajul ca atare, dar considerîndu-se funcţia lor de desemnare a realului şi concentrîndu-se în „lucrurile" înseşi care se desemnează. În ceea ce priveşte întrebările cu privire la „lucruri", vorbirea curentă obişnuieşte să se mulţumească cu răspunsuri parţiale, suficiente pentru acest sau acel scop practic. Şi ştiinţa îşi însuşeşte astfel de întrebări, dar nu se mulţumeşte cu răspunsuri parţiale, ci, dimpotrivă, continuă să adreseze întrebări cu scopul de a ajunge la o cunoaştere „totală" a „lucrurilor", independent de cutare sau cutare situaţie practică. De aceea, nu doar „explică" ceea ce e deja conţinut în limbaj, ci merge dincolo de limbajul însuşi, descoperă „lucruri" noi, formulează noi concepte, stabileşte cu propriile criterii delimitări obiective inexistente în limbajul ca atare şi, pentru toate acestea, creează de asemenea noi desemnări (limbaje tehnice sau „terminologii").

limbajului nu se realizează *în* lumea lucrurilor, ci în planul înţelegerii umane, adică, cel mult, în relaţie *cu* lumea lucrurilor. Ca să spunem aşa, limbajul „pregăteşte" lucrurile pentru ştiinţă, oferindu-i acestuia o primă delimitare necesară a lucrurilor înseşi. Dar această primă delimitare poate fi depăşită de ştiinţă tocmai pe baza limbajului şi după modele pe care acesta le oferă.

1.1.3.2. De fapt, ştiinţa trece de la structurarea lingvistică „arbitrară" a lumii la o structurare obiectiv motivată care, de asemenea, este o posibilitate a limbajului. Dat fiind că, în principiu, structurarea lingvistică ar putea fi una oarecare, nu există nimic care să se opună ca ea să coincidă cu o structurare motivată obiectiv. Adică: între multele posibilităţi ale limbajului există şi cea a unei limbi fundamentate obiectiv, adică a unei limbi care doar să stabilească şi să accepte delimitări corespunzătoare unei clasificări „reale" şi unor limite motivate şi evaluate obiectiv. În acest sens, limbajul ştiinţei, limbajul tehnic, este doar una din posibilităţile limbajului, care, mai mult, se realizează şi parţial, în limbile istorice şi anume în ceea ce deja în aceste limbi constituie nomenclatură sau terminologie. La fel, o limbă motivată obiectiv se poate limita la a desemna doar lucruri „existente". Dar distincţia însăşi între existent şi inexistent depinde, la rîndul său, de limbaj. De fapt, întrebarea despre existenţa cutăror sau cutăror „lucruri" este posibilă, în fiecare caz, doar mulţumită unui semnificat, în legătură cu care ne întrebăm dacă astfel de „entităţi" care să corespundă „esenţei" delimitate de către el pot sau nu să se constate în lumea experienţei exterioare. Identificarea dintre semnificat lingvistic şi obiect (existent) este şi în acest sens o ciudată eroare care implică o inversiune a procedeului real (şi unic posibil) pentru constatarea existenţei. Căci limbajul ca atare nu cunoaşte distincţia între existenţă şi inexistenţă. În schimb, da, face posibilă întrebarea privitoare la existenţă şi, cu aceasta, stabilirea unui limbaj tehnic convenţional care doar să posede nume pentru existent.

1.1.3.3. În al treilea rînd, dat fiind că semnificatul este tocmai posibilitate a desemnării, limbajul se poate trasforma într-un sistem de desemnare şi, prin urmare, într-un sistem în care desemnarea şi semnificatul coincid şi în care numele să fie determinate în prealabil pentru desemnări individuale sau de „clase" (mai precis, de clase delimitate obiectiv). Limbile numite „naturale" (care sînt unicele limbi propriu-zise şi care, de aceea, nu au nevoie de acest adjectiv absurd pentru

identificarea lor) *pot* desemna individualul, dar, exceptînd cazul numelor proprii, doar prin determinarea reciprocă de universalii şi cu ajutorul contextelor şi situaţiilor (de exemplu, „acest trandafir", „primarul oraşului nostru" etc.). Pe de altă parte, semnificatele lingvistice desemnează nemediat „clase" (astfel, semnificatului „carte" îi corespunde în desemnare clasa cărţilor, semnificatului „rîu" îi corespunde clasa rîurilor), dar clasele lingvistice sînt deseori „inclusive", adică acelaşi cuvînt poate desemna o clasă subordonată şi una superioară. Astfel, de exemplu, sp. *hijos* („fii") desemnează „fiii" în opoziţie cu „fiicele" (sp. *hijas*), dar poate desemna şi clasa „fiilor şi a fiicelor" (sp. *hijos e hijas*); *día* („zi") desemnează opusul lui *noche* („noapte"), dar şi *día y noche* („zi şi noapte") – de exemplu, *tres días* („trei zile"), într-un caz în care e vorba despre „de trei ori 24 de ore"[*]; germ. *steigen* desemnează contrariul lui „fallen", „hinuntergehen" [„a cădea", „a coborî"], dar poate desemna şi direcţia inversă e mişcării. În acest sens, se spune că opoziţiile lingvistice, spre deosebire de cele logice, nu sînt *exclusive*, ci *inclusive*: în ele, un termen cu valoarea *non A* poate fi folosit de asemenea şi pentru *A* (sau pentru *A* + *non A*). Aşa stînd lucrurile, un limbaj tehnic, întemeindu-se pe limbaj pur şi simplu, poate, pe de o parte, să determine anumite cuvinte exclusiv ca desemnări individuale („nume proprii") şi pe de altă parte, să transforme cuvintele în „termeni", adică să le determine ca desemnări univoce de clase exclusive. De exemplu, poate face din opoziţia pur lingvistică:

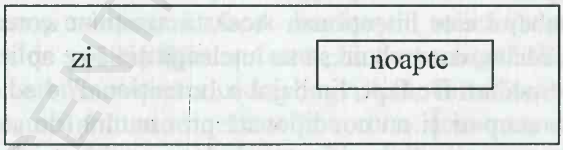

o opoziţie „tehnică":

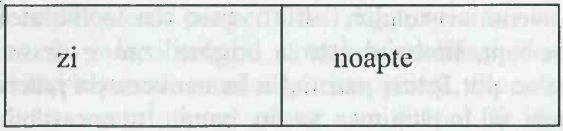

[*] De ex., *Am fost plecat trei zile din localitate* (= „Trei zile şi trei nopţi").

Este ceea ce, de fapt, se întîmplă în mod normal în limbajul ştiinţific. În acest sens, limbajul ştiinţific este un uz special al limbajului ca atare. Dar aceasta nu înseamnă că limbajul ca atare ar trebui să fie considerat ca o fază prealabilă şi imperfectă a ştiinţei. Ştiinţa se foloseşte de limbaj, dar studiază şi analizează obiectele desemnate ca atare şi enunţurile ei sînt enunţuri despre obiectele înseşi. În schimb, limbajul ca atare nu oferă informaţii despre lucrurile desemnate, ci doar poate să le *reprezinte*. Structurarea lingvistică este deja cunoaştere, dar, mai exact, doar prima etapă a cunoaşterii, o cunoaştere doar diferenţiatoare, în care ceva se înţelege simplu ca identic în sine însuşi (uniform) şi ca diferit de restul. Semnificatul este *logos* (λόγος) în sensul etimologic al cuvîntului, adică selecţie (a unui mod de a fi) şi, de aceea, reprezentare a fiinţei, dar nu este aserţiune despre fiinţa însăşi. De aici faptul că, aşa cum deja a observat Aristotel, limbajul ca atare nu ar fi nici adevărat, nici fals, întrucît nu implică „analiză şi re-compunere" (*διαίρεσιν καὶ σύνθεσιν*) a existenţei lucrurilor: pur şi simplu *stă pentru* existenţa lucrurilor înţelese de om. Cuvintele sînt delimitări intuitive şi nu definiţii motivate dinspre lucruri. Şi în cazul cuvintelor derivate şi compuse care – cum a observat deja Chr. Wolff – corespund unei „definiţii", adică unei aserţiuni, limbajul nu poate să fie considerat mai mult decît manifestare a „adevărului lucrurilor". Astfel, un „Eichrörnchen", [„veveriţă"] nu este un „cornuleţ al unui stejar" şi „Walfiche" [„balene"] nu sînt „Fiche", [„peşti"] din punct de vedere ştiinţific.

1.2.1. Limbajul este intenţional. Această aserţiune corespunde unei constatări imediate, dar trebuie să se înţeleagă şi să se aplice şi dincolo de ceea ce e imediat. De fapt, limbajul e „intenţional" – adică activitate motivată prin scopuri şi nu condiţionată prin natură (de „cauze") – nu doar ca *uz* de expresii şi semnificate, ci, de asemenea, şi în primul rînd – ca activitate prin care *se creează* semnificate (şi expresii ce le corespund). Cu privire la aceasta, Humboldt a caracterizat limbajul ca *enérgeia* în sens aristotelic, altfel spus, ca activitate *liberă* sau *creatoare*. De fapt, limbajul este la origine *creaţie de semnificate* (şi expresii) care se pot folosi mai tîrziu în conversaţia practică a omului cu alţi oameni şi în acţiunea sa în lume. În această întrebuinţare, limbajul este, fără îndoială, *instrument* pentru alte „scopuri" care deja nu mai sînt lingvistice; dar limbajul ca instrument practic se bazează pe

limbajul ca activitate teoretică (creatoare). Folosirea limbajului nu trebuie să se confunde cu funcţia sa originară de care depinde întrebuinţarea însăşi, ca fenomen secundar şi condiţionat. „Originarul", pe de altă parte, nu trebuie să fie înţeles ca originar în sens pur temporal (altfel spus ca „primitiv"), ci ca originar în sensul de primar, esenţial şi definitoriu. Înseamnă că limbajul în toate formele sale trebuie să fie considerat ca fenomen care este în mod esenţial *enérgeia*. Aceasta înseamnă că limbajul în general trebuie să se înţeleagă şi să se definească ca producere (creaţie) lingvistică, nu pur şi simplu ca totalitate a ceea ce s-a produs deja. Iar ca „limbă" sau „idiom" limbajul va trebui să fie considerat, în fiecare caz, ca sistem istoric de producere lingvistică, ca întreg istoric determinat de procedee lingvistice, de „moduri de a face". Româna, de exemplu, nu trebuie să fie considerată doar ca un sistem gata făcut şi static de semnificate şi expresii, întrucît are în acelaşi timp o dimensiune viitoare: este, de asemenea, şi chiar în primul rînd, un *sistem dinamic* pentru a produce în continuare semnificate şi expresii; ca astfel de sistem dinamic, româna nu cuprinde numai ceea ce s-a spus deja, ci şi ceea ce se poate spune în română, nu doar ceea ce există acum sau a existat înainte în română ca limbaj „realizat", ci şi ceea ce ar putea să se producă drept „fapt de limbă română", în acord cu aceleaşi reguli sistematice, adică după aceleaşi „moduri de a face". Modalităţile româneşti de producere lingvistică sînt diferite, de exemplu, de cele ale limbii germane sau ale limbii franceze; tocmai de aici rezultă că şi faptele noi, care încă nu s-au spus, ar putea fi recunoscute şi admise ca „fapte româneşti", adică drept realizare a acelui sistem de posibilităţi care este „limba română". Şi, evident, şi limbajul ca vorbire este producere lingvistică, întrucît noul lingvistic apare întotdeauna şi în mod necesar în vorbire. Într-o oarecare măsură, fiecare act de vorbire conţine ceva „inedit", ceva ce nu s-a spus niciodată înainte. În sfîrşit, şi limbajul ca înţelegere a faptului vorbit (sau scris) trebuie să se înţeleagă ca producere, întrucît şi înţelegerea lingvistică trece dincolo de ceea ce a fost deja experimentat.

1.2.2. Ca *enérgeia*, limbajul aparţine aceluiaşi domeniu ca şi celelalte activităţi libere ale omului (poezie, ştiinţă, filozofie etc.) şi este chiar echivalent uneia dintre aceste activităţi.[1] De fapt, limbajul considerat în mod exclusiv drept creaţie a *unui* subiect, drept obiectivare nemijlocită de conţinuturi de conştiinţă, nefiind nici adevărat, nici

fals, şi fiind precedent distincţiei dintre existenţă şi inexistenţă, nu este separabil de poezie: limbajul înţeles ca limbaj absolut, altfel spus ca activitate a unui subiect absolut, este pur şi simplu acelaşi lucru ca şi poezia[1]. Doar prin intermediul celei de a treia trăsături a limbajului se ajunge la o distincţie în această privinţă.

1.3. Limbajul se înfăţişează întotdeauna ca „limbă" sau „idiom", altfel spus, ca determinat istoric (de exemplu, ca limbă română, germană,

[1] În discuţie se propune distincţia între sensul „instrumental" şi un sens „medial" al limbajului. Lăsînd la o parte sensul instrumental, s-ar putea distinge, în ceea ce priveşte sensul „medial", două posibilităţi. Pe de o parte, limbajul – oarecum autonomizat – ar putea fi înţeles drept condiţia preliminară necesară ca să putem vorbi, în sensul că „medium"-ul limbaj ni s-ar oferi ca un fel de favoare. De acest posibil caracter „medial" al limbajului autorul s-a distanţat în mod clar. Dar ar mai rămîne cealaltă posibilitate. O astfel de posibilitate „medială" ar fi dată de faptul că limbajul, ca sistem de semnificare, ar putea semnifica mult prin el însuşi şi, aceasta, independent de uzul lingvistic concret. Autorul este de acord că în limbaj se pot constata intuiţii care, interpretate de raţiune, pot fi înţelese *ca* (şi transformate *în*) enunţuri despre existenţa lucrurilor. Dar aceasta nu apare în limbajul însuşi – care, ca atare, reprezintă doar simpla înţelegere nemijlocită a fiinţei, înţelegere în care nu există încă diferenţă („distanţă") între raţiune şi „lucru" –, ci tocmai în interpretarea sa. În fapt, această valoare „medială", acest „a semnifica mult" al limbajului prin sine însuşi înseamnă semnificarea prin intermediul valorilor etimologice „actuale", adică în mod nemijlocit interpretabile, chiar pentru vorbitorii înşişi (şi independent de „adevărul" său istoric). Or, limbajul nu vorbeşte *de* şi *prin* semnificatele sale etimologice, nu vorbeşte cum ne-ar plăcea să-l auzim vorbind. Trebuie să semnalăm, de asemenea, că foarte adesea etimologiile nu sînt transparente. Astfel, se poate spune că αλήθεια, „adevăr", are, „de la sine" în greacă semnificatul de „ne-ascuns". Dar ce semnifică „de la sine" cuvinte precum *casă* şi *masă*? Care ar putea fi valoarea „medială" a unor asemenea cuvinte? Şi, oricum, cuvintele nu sînt definiţii. Dacă vrem să spunem că adevărul *este* ceea ce este „ne-ascuns", aceasta trebuie să fie susţinută cu motive şi argumente privitoare la adevărul însuşi, iar intuiţia care se „descoperă" în cuvîntul grecesc poate doar servi ca punct de plecare. Este adevărat că şi cuvintele derivate şi compuse sînt echivalabile, într-un anumit sens, cu enunţurile, dar asemenea enunţuri nu corespund în mod necesar „adevărului lucrurilor"; *cf.* ceea ce s-a spus în text (1.1.3.3). – De asemenea, se pune întrebarea dacă, din această perspectivă, se poate accepta formularea lui Heidegger: „Limbajul este casa fiinţei". Autorul răspunde că ea poate şi trebuie să fie acceptată dacă prin „fiinţă" se înţelege „esenţa", fiinţa lucrurilor, căci aceasta apare ca atare tocmai (şi doar) în limbaj. În schimb, nu se poate admite dacă prin „fiinţă" se înţelege unitatea dintre fiinţă şi entitate. În acest sens, fiinţa apare doar în „lucrurile" ca atare, căci doar lucrurile însele îşi conţin în acelaşi timp „esenţa" (fiinţarea într-un fel sau altul) şi, în fiecare caz, „ipsitatea" entităţii.

engleză, franceză). Vorbirea se realizează întotdeauna în cadrul unei tehnici istorice a limbajului, după regulile şi cu mijloacele acestei tehnici lingvistice; şi chiar vorbirea ca creaţie urmează regulile unui anumit sistem istoric de posibilităţi (nu se creează într-un limbaj general şi nedeterminat, ci, de exemplu, în română, în spaniolă, în engleză etc.). Această constatare imediată trebuie să fie înţeleasă în motivaţia sa intimă şi în sensul său originar: înseamnă, concret, că limbajul nu este activitatea unui subiect „absolut", ci activitate a unui subiect istoric; prin urmare, a unui subiect ce presupune alţi subiecţi, care iau parte la aceeaşi istoricitate: o comunitate vorbitoare. Vorbirea, chiar în calitate de vorbire creatoare, este întotdeauna îndreptată către alţi subiecţi: cuvîntul creat este destinat încă de la început să servească atît subiectului creator, cît şi celorlalţi subiecţi care au în comun aceeaşi tradiţie istorică, întrucît subiectul însuşi o creează, nu ca subiect absolut (nici ca simplu individ empiric), ci ca membru al unei comunităţi idiomatice. Chiar dacă poate eventual lipsi, comunicarea practică a ceva altuia (*cf.* 1.1.1.3), comunicarea *cu* altul e o dimensiune constantă şi esenţială a limbajului. De aceea, limbajul este forma expresă şi nemijlocită a istoricităţii omului; şi, din acelaşi motiv, există „limbile". Limbajul este, drept urmare, înţelegere a fiinţării, dar din partea omului istoric, şi, tocmai de aceea, limbajul determinat ca limbă nu mai poate să se identifice cu poezia, care nu presupune nici un fel de intersubiectivitate.

1.4. După această scurtă determinare a trăsăturilor esenţiale ale limbajului, putem să ne întoarcem la problemele formulate la început cu privire la relaţia dintre limbaj şi existenţa omului actual.

2.1. În primul rînd, ne întrebam dacă am putea vorbi de un limbaj „actual" care să corespundă existenţei actuale a omului şi înţelegerii raţionale a acestei existenţe. Într-un anume sens, răspunsul la această întrebare nu poate fi decît negativ. Limbajul ca ceva universal, ca o categorie umană, este în mod necesar astăzi acelaşi dintotdeauna. Cele trei trăsături caracteristice ale limbajului şi trăsăturile semnificatului pe care le-am examinat sînt trăsături esenţiale, adică definitorii şi atemporale, fără de care limbajul ar înceta pur şi simplu să fie ceea ce este. Nu se observă în limbaj nici trăsături secundare, dar generale, care ar putea să fie considerate „moderne" sau caracteristice epocii noastre şi care să ne permită să vorbim despre un limbaj „modern" în sensul în care – în ciuda unităţii categoriale a artei – se vorbeşte (şi pe bună

dreptate) de o artă „modernă". În acest sens, limbajul nu este caracteristic şi definitoriu pentru omul actual, ci pentru om, pur şi simplu. Omul ca atare, şi nu un om determinat temporal, apare ca o fiinţă care vorbeşte sau, mai bine zis, ca *fiinţa* care vorbeşte, cu alte cuvinte ca fiinţa care creează o lume de semnificate, care este unitate de conştiinţă şi lume „exterioară", de „raţiune" şi „lucru" (în sensul că, din perspectiva subiectului, este obiectivare de conţinuturi ale conştiinţei, iar din perspectiva obiectului, este lume înţeleasă). Din acelaşi motiv, omul ca atare se prezintă şi ca fiinţa pentru care el însuşi şi lumea pot constitui probleme, fiinţa care este capabilă să se interpreteze pe sine însăşi şi să interpreteze lumea, care se întreabă asupra propriului său destin şi asupra sensului existenţei lucrurilor şi al existenţei în general (aceasta întrucît a se întreba este posibil – şi devine posibil – doar prin intermediul limbajului).

2.2.0. Însă, dat fiind că istoricitatea limbajului se manifestă în limbi, se poate pune întrebarea dacă nu cumva acestea nu prezintă anumite trăsături „actuale", care ar putea corespunde existenţei actuale a omului. Or, limbile sînt obiectul lingvisticii. Dar lingvistica nu poate răspunde pentru moment la această întrebare sau, cel puţin, nu poate să o facă integral şi satisfăcător.

2.2.1. În primul rînd, limbi total diferite ca româna, rusa sau chineza permit atitudini analoge faţă de lume, întrucît, în principiu, fiecare limbă poate exprima acelaşi lucru ca oricare alta, deşi prin intermediul unor categorii diferite şi cu mijloace de expresie diferite. Mai mult, în ceea ce priveşte simplele posibilităţi ale spunerii nu există propriu-zis diferenţe între limbi: R. Jakobson semnalează, pe bună dreptate, că limbile se disting una de alta nu prin ceea ce *pot* să spună, ci prin ceea ce *trebuie* să spună.

2.2.2. În al doilea rînd, schimbarea lingvistică este, cu siguranţă, o trăsătură constantă şi caracteristică a limbilor, dar limbile demonstrează, de asemenea, o considerabilă unitate cu propria lor istorie şi, în această privinţă, sînt şi cele mai constante şi ferme dintre toate tradiţiile istorice. În nici un alt domeniu al culturii, trecutul nu supravieţuieşte atît de mult ca în limbă. De aici rezultă că limbile conservă categorii care, de o bună bucată de timp, nu mai sînt actuale. Astfel, de exemplu, de multă vreme natura nu mai este concepută de omul occidental ca animată, dar, în limbile noastre, genul gramatical continuă să existe

încă şi pentru lucrurile inanimate (ba chiar găseşte noi justificări funcţionale). După intervenţia lui Stalin în dezbaterea lingvistică sovietică, pînă şi lingvistica marxistă a aceptat că dezvoltarea lingvistică nu urmează dezvoltarea „stadială" a societăţilor umane, pe care o presupune marxismul, căci limbile nu sînt proprii claselor sociale, ci naţiunilor. În fapt, „revoluţiile" în limbi durează mult timp şi necesită condiţii istorice excepţionale. Astfel, de exemplu, încă nu este suficient explicat cum a putut latina să se transforme, într-un timp relativ scurt, în limbi romanice. Formele limbajului care apar drept „revoluţionare" şi în care tradiţiile se abandonează şi se substituie rapid, precum diversele tipuri de „argou", sînt, propriu-zis, doar nomenclaturi materiale care corespund unei structurări de semnificate altminteri dată deja în limbile istorice. Ceva analog se petrece în cazul limbilor artificiale (şi ar fi interesant de determinat ce limbi istorice sînt urmate în structurarea conţinutului lor de către anumite limbi artificiale, precum ido, esperanto sau novial).

2.2.3. În al treilea rînd, lingvistica poate constata schimbarea lingvistică ca fapt şi poate explica deplasarea „externă" în interiorul unei limbi istorice (amplificarea inovaţiilor), dar pînă în ziua de astăzi nu dispune de o metodă sigură care să-i permită să separe ceea ce este motivat „intern" (structural) de ceea ce ar putea corespunde unei noi orientări în modul de concepere a lumii. Fără îndoială, acest fapt este posibil în unele cazuri particulare, dar pînă astăzi nu s-au putut formula principii generale cu privire la acest aspect. S-a vorbit despre limbă *şi* imagine a lumii, dar imaginea lumii despre care este vorba în acest caz este de fapt conţinut lingvistic, mai ales conţinut al vocabularului, adică pur şi simplu o parte a limbii sau, mai bine zis, limba însăşi ca semnificat (în particular, semnificat lexical). Pe de altă parte, anumite categorii lingvistice au fost interpretate ca un progres în viziunea asupra lumii. Astfel, de exemplu, articolul, care implică distincţia dintre concept şi obiect, între „fiinţare" şi „entitate". Şi s-a încercat chiar caracterizarea limbilor prin existenţa sau inexistenţa acestei distincţii. Fără îndoială, atîta timp cît nu se descoperă conexiuni mai ample, eventual implicate prin prezenţa articolului într-o limbă, o asemenea caracterizare nu merge mai departe de ceea ce constituie punctul său de plecare, adică de simpla constatare a prezenţei sau a absenţei articolului. Limbi ca *basca* sau *samoana* posedă articolul; alte limbi, ca

rusa şi celelalte limbi slave (cu excepţia bulgarei), nu-l au. Dar care e sensul acestui fapt în relaţie cu viziunea globală asupra lumii manifestată de fiecare dintre aceste limbi? Şi, dacă este vorba la propriu de principiile funcţionale generale ale unei limbi, de *tipul lingvistic*, lingvistica actuală nu doar că nu poate tranşa chestiunea, ci nici măcar nu se află pe poziţia de pune problema eventualului său sens extralingvistic. Astfel, de exemplu, tipul lingvistic romanic (cu excepţia francezei) este caracterizat printr-o distincţie generală şi fundamentală între funcţiile relaţionale şi non-relaţionale; germana poate fi caracterizată tipologic ca „limbă propoziţională" (de exemplu, faţă de limbile romanice şi faţă de engleză, care sînt mai curînd „limbi lexicale") şi, în acelaşi timp, ca limbă „contextuală" şi „situaţională". Dar există vreo legătură între aceste tipuri lingvistice şi o atitudine romanică sau o atitudine germană faţă de lume? Se relaţionează în vreun fel aceste tipuri cu alte forme ale existenţei popoarelor romanice şi a celor germanice? Lingvistica nu ne poate răspunde. Şi cu atît mai puţin ne poate spune în ce fel ar putea aceste tipuri lingvistice să fie în relaţie cu o existenţă *actuală* a popoarelor respective. Mai mult decît atît, limbile romanice corespund tipului lingvistic la care se face referire încă din timpurile aşa-numitei „latine vulgare", iar tipul lingvistic al germanei coincide în mare parte cu cel al elinei. Drept urmare, o unitate „actuală" nu se poate constata, în acest sens, nici măcar între limbile Europei occidentale. În vremurile optimiste ale începuturilor tipologiei lingvistice, Adam Smith şi A.W. Schlegel puteau să identifice „sinteticul" şi „analiticul" cu „vechiul" şi „modernul"; în schimb, lingvistica mai recentă a devenit mai prudentă în acestă privinţă şi, în acelaşi timp, mai sceptică.

2.2.4. De asemenea, s-a observat că anumite cuvinte sînt caracteristice anumitor epoci. Dar acest fapt priveşte uzul lingvistic; mai mult: priveşte situaţiile şi temele vorbirii, atitudinea faţă de lucrurile despre care se vorbeşte, şi nu propriu-zis limbile ca atare. Astfel, germana nu a fost niciodată o „limbă nazistă", în ciuda faptului că, a existat totuşi un uz al lexicului caracterizabil drept „naţional-socialist"; şi nici nu există „limbi democratice": semnificatele există pentru orice uz lingvistic posibil, iar problema aşa-numitelor „cuvinte-cheie" este mai curînd o chestiune sociologică, decît una lingvistică. Astfel, de exemplu, *Blut* („sînge") şi *Boden* („pămînt"), continuă să semnifice acelaşi lucru ca şi

înainte în germană, chiar dacă despre lucrurile respective se vorbeşte azi într-un alt mod decît se vorbea în epoca nazistă. Şi, în pofida uzului politic pe care l-au avut, aceste cuvinte „compromise" nu au fost substituite: semnificatul lor nu a fost afectat de vicisitudinile politice. De fapt, atitudinea schimbătoare faţă de lucruri nu aparţine semnificatului lingvistic ca atare, deşi contribuie la *sensul* textelor sau al actelor de vorbire şi poate inclusiv să modifice total acest sens[1].

2.2.5. În sfîrşit, s-a vorbit despre o „tehnicizare" a limbilor moderne, în sensul că ele conţin multe „tehnicisme" („termeni tehnici") şi că acestea se folosesc din ce în ce mai frecvent. Acest fapt poate fi adevărat. Dar limbajul tehnic este un fenomen lingvistic secundar, din moment ce nu este limbaj ca atare (*cf.* 1.1.3.3). Şi, pe de altă parte, toate tradiţiile lingvistice, atît cele vechi, cît şi cele moderne, conţin

[1] În discuţie se cere o delimitare mai strictă între conceptele de „semnificat" şi „sens". Autorul răspunde că foloseşte *semnificat* şi *sens*, nu doar în legătură cu uzul lingvistic actual, ci ca termeni tehnici, pentru a se referi la două tipuri diferite de conţinut. Pe de altă parte, nu distinge doar semnificat şi sens, ci face şi o distincţie tripartită între *semnificat, desemnare şi sens*. „Semnificatul" este conţinutul unui cuvînt sau al unei expresii ca dat într-o limbă şi prin limba însăşi. „Desemnarea", în schimb, este referinţa la un „lucru" sau la o stare de lucruri într-un act de vorbire şi într-o situaţie determinată. Semnificatul organizează experienţa umană, dar o organizează în „moduri de a fi": conţine doar „existenţa lucrurilor", dar nu şi aplicarea la entităţi (care este tocmai „desemnare"). În acest sens, semnificatul este „posibilitatea desemnării". Dar, la rîndul ei, desemnarea este ceea ce devine posibil prin intermediul semnificatului, întrucît entităţile se desemnează prin intermediul existenţei lor. De aici faptul că deseori avem impresia că semnificatul şi desemnarea coincid pur şi simplu. Dar diferenţa se observă uşor în cazul desemnării metaforice (desemnare prin intermediul unei existenţe, alta decît cea a entităţii desemnate) şi al desemnării multiple (desemnarea aceleiaşi entităţi prin diverse moduri de a fi). Astfel, de exemplu, dacă unui negru îi spunem ironic „blond", cuvîntul *blond* continuă să însemne ceea ce semnifică în limbă (adică chiar „blond"), dar desemnatul este negrul, şi de aici valoarea „ironică" a acestei utilizări. De asemenea, aceeaşi persoană poate fi desemnată prin intermediul a diferite cuvinte, după modul de a fi la care este raportată aceasta (de exemplu, „profesor", „criminal", „vecin" etc.): în acest caz, există suprapunere în desemnare (entitatea desemnată este aceeaşi), dar cuvintele folosite nu semnifică acelaşi lucru, ci, fiecare, ceva diferit. În sfîrşit, „sensul" este conţinutul propriu al unui „text" sau al unui act lingvistic: acela care, dincolo de semnificat şi de desemnare, se semnifică tocmai *prin intermediul* semnificatului şi al desemnării şi, de asemenea, cu ajutorul contextului, al situaţiei, al modului de a se comporta în această situaţie al cutării sau cutării persoane etc. (de exemplu, faptul că un act lingvistic este „replică", „ordin", „constatare", „rugăminte" etc.).

terminologii tehnice: diferenţa reală este dată mai curînd de faptul că este vorba de tehnici diferite[1].

2.2.6. Prin urmare, rezultatele lingvisticii nu sînt concludente pentru tema noastră. Dar ar putea oare să fie? În sens propriu, nu. Chiar şi atunci cînd vom reuşi să constatăm, prin intermediul unei metode obiective, conexiuni determinate între stadiile limbii şi existenţa umană, nu vom putea vorbi de o înţelegere a existenţei date în limbajul însuşi: înţelegerea ar putea apărea doar în desfăşurarea a ceea ce este conţinut în limbaj. Înţelegerea presupune *o reflecţie* şi, drept urmare, *o distanţă* între raţiune şi lucru, cere ca lucrul să se transforme în „obiect" al raţiunii, implică analiză şi interpretare a lucrului şi poate fi adevărată sau falsă. Dimpotrivă, limbajul ca unitate dintre raţiune şi lucru nu este reflecţie şi, în formele sale primare, nu implică nici o analiză a lucrurilor pe care le desemnează: este *νόησις τῶν ἀδιαιρέτων*, *apprehensio indivisibilium* şi, de aceea, nu este nici adevărat, nici fals. Pe de altă parte, coincide pur şi simplu cu existenţa istorică a omului. De aici faptul că nu ne putem aştepta ca limbajul ca atare să enunţe ceva *despre* esenţă sau existenţă: este *λόγος σημαντικός* (expresie pur semnificativă), nu *λόγος ἀποφαντικός* (enunţ asertiv). Limbajul reprezintă; dar, ca atare, nu înţelege reprezentatul. Limbajul conţine existenţa lucrurilor şi manifestă nemijlocit existenţa umană, dar este o activitate non-reflexivă: „conţinătorul" şi „manifestarea" nu se pot interpreta pe ele însele. Doar reflecţia asupra a ceea ce este dat în şi prin

[1] În discuţie se întreabă dacă nu există pericolul ca, drept consecinţă a creşterii „tehnicizării" limbilor moderne, să fie afectate spontaneitatea şi ceea ce este „viu" în limbajul curent. Autorul nu vede un asemenea pericol. Semnalează că au existat întotdeauna limbaje tehnice legate de ştiinţele şi tehnicile dezvoltate de către comunităţile umane şi că uzul lingvistic curent nu a fost afectat de acest lucru, căci obişnuieşte să se concentreze pe alte interese, nu pe cele tehnico-ştiinţifice. Astfel, poate să nu intereseze dacă este vorba de aceeaşi substanţă „apă", ci dacă este vorba de „apă", „gheaţă", „zăpadă" etc. (anumite limbi au chiar cuvinte diferite pentru apa rece şi apa caldă). Însă diferenţe precum cele care se fac între „a merge", „a alerga", „a fugi" etc. nu obişnuiesc să ducă la distincţii ştiinţifice. – Cu privire la aceasta, se pune întrebarea dacă nu ar exista, în legătură cu limbajul matematic, ceva asemănător cu o experienţă de semnificate de natură nonlingvistică. Autorul răspunde că simbolurile matematice reprezintă, de fapt, o posibilitate derivată şi convenţională a faptului lingvistic. Se cade de acord să se reprezinte, prin intermediul simbolurilor simple, anumite „fapte" complexe şi operaţiile corespunzătoare. Nu este vorba, deci, de o experienţă semantică de natură nonlingvistică, ci de un procedeu lingvistic de abreviere.

limbaj – dar mergînd numaidecît dincolo de limbaj, la „lucrurile" propriu-zise – poate duce la înţelegerea fiinţei şi a existenţei omului[1].

3.0. Prin urmare, rămîne doar cealaltă posibilitate, şi anume cea prin care atitudinea faţă de limbaj să reflecte, într-un fel, înţelegerea existenţei umane, mai precis a existenţei actuale a omului, întrucît o atitudine este ceva reflexiv şi, cel puţin pînă într-un anumit punct, motivată.

3.1.1. În această privinţă trebuie să observăm, înainte de toate, că, de fapt, există o atitudine a omului modern faţă de limbaj. O asemenea atitudine este caracterizată, în primul rînd, prin faptul că omul modern, ca să spunem aşa, le-a recunoscut diverselor limbi dreptul la viaţă. Este uşor de remarcat că interesul pentru limbile altor popoare în lumea occidentală modernă este mult mai mare decît era în Antichitate. Firește, şi în Antichitate exista poliglotismul practic, dar, în rest, nu exista aproape nici un interes pentru limbile celorlalţi. Din acelaşi motiv, în lumea modernă este mult mai rară decît în Antichitate identificarea limbii istorice cu limbajul în general. Vorbitorul ingenuu

---

[1] În discuţie se întreabă dacă schimbarea semantică nu face ca prin intermediul ei să se manifeste de asemenea o nouă autoînţelegere a omului. Autorul distinge *aprehensiunea lingvistică*, prin care apare un nou cuvînt (sau un nou semnificat), de *comprehensiunea* conţinutului delimitat lingvistic. Cum s-a mai spus, cuvîntul rezultat din această aprehensiune (act pur intuitiv) nu este aserţiune, şi nu realizează nici o analiză a „existenţei" pe care o reprezintă. O „cunoaştere" în această privinţă poate rezulta doar din reflecţia *asupra* existenţei deja delimitate prin limbaj. Schimbarea semantică manifestă, cu siguranţă, noi *atitudini* umane; dar aceste atitudini nu se înţeleg pe ele însele (în limbaj). Aprehensiunea lingvistică ar putea fi considerată, în mare, drept o treaptă anterioară înţelegerii. – Se obiectează că însuşi autorul a semnalat în mod expres că limbajul este dechidere a tuturor posibilităţilor umane. Or, dacă omul experimentează noi situaţii, dacă descoperă noi secţiuni şi noi aspecte ale realităţii, apare, cu aceasta, şi o nouă deschidere a posibilităţilor umane şi, drept urmare, o schimbare în autoînţelegere. Autorul este de acord că, în acest fel, apare *începutul, posibilitatea* unei noi autoînţelegeri. Dar insistă că înţelegerea însăşi nu apare în schimbările semantice ca atare, ci doar în reflecţia asupra noilor semnificate: lingvistica, nu limbajul, este cea care înţelege schimbările semantice. Clarifică, de asemenea, că prin „toate posibilităţile" nu înţelegea toate şi fiecare dintre posibilităţi în sens imediat, ci *tipurile* de posibilităţi specific umane (gîndire reflexivă, ştiinţă, filozofie, transmitere lingvistică de cunoştinţe, constituire de tradiţii culturale). Astfel, o nouă posibilitate deschisă de ştiinţă sau de tehnică nu este, ca atare, o posibilitate deschisă de limbaj. Dar posibilitatea însăşi a ştiinţei şi cea a transmiterii mediate de cunoştinţe tehnice sînt deschise doar de limbaj.

al epocii noastre poate continua să-şi considere propria limbă superioară altora; poate continua să creadă că limba vorbită de el corespunde esenţei înseşi a lucrurilor mai bine decît o fac alte limbi; dar vorbitorii de limbi străine nu mai reprezintă pentru el „muţii", „nevorbitorii", „barbarii": pur şi simplu vorbesc *alte* limbi. Prin intermediul recunoaşterii altor limbi, omul a devenit conştient de propria istoricitate, iar apartenenţa la o comunitate lingvistică este pentru el ceva esenţial. Drept urmare, prin limbaj, omul a ajuns la istoricitatea sa; şi chiar a făcut din limbaj un simbol al acestei istoricităţi: comunităţile idiomatice s-au transformat în *popoare* sau *naţiuni*. De asemenea, li s-a recunoscut limbilor „statutul" de obiecte istorice. Anticii concepeau limbile într-un mod imediat, ca modalităţi ale vorbirii, adică prin intermediul conceptelor verbale sau adverbiale (*cf. Ἑλληνίζειν, graece* [*loqui*]); omul modern concepe limbile mai curînd *substantival* (*cf. româna, das Deutsche, le français, l'italiano*). Faptul că şi acest lucru antrenează riscuri, în particular pe acela al „obiectualizării"*) limbii, adică al necunoaşterii limbajului ca activitate, este un alt aspect al aceleiaşi atitudini, pe care nu-l putem discuta aici.

3.1.2. În ceea ce priveşte înţelegerea antropologică, este simptomatic pentru atitudinea modernă faţă de limbaj ca aceasta să se găsească astăzi în centrul interesului uman. În cele mai diverse domenii, cercetătorii sînt de acord, în zilele noaste, că limbajul este „important", că trebuie să fie cercetat, şi sînt de acord inclusiv cu faptul că cercetarea limbajului este pasul ce trebuie să preceadă alte cercetări. Nu doar gramaticieni şi lingvişti, ci şi pedagogi, medici, ingineri, specialişti în comunicare, matematicieni etc. se ocupă astăzi de limbaj. Se poate afirma că timpul actual, spre deosebire de epocile anterioare, este *timpul* problematicii lingvistice: limbajul se studiază din diverse puncte de vedere şi face obiectul mai multor ştiinţe. Dar este evident că limbajul, ca obiect al diverselor ştiinţe, nu poate fi nici „acelaşi obiect", nici totalitatea limbajului. Specializarea ştiinţifică, inevitabilă şi necesară din punct de vedere metodologic, duce la parţializări în care, deseori, se pierde din vedere ceea ce este esenţial în limbaj. Căci fiecare ştiinţă cercetează aspecte distincte ale fenomenului lingvistic şi, de aceea, apare riscul de a identifica chiar aceste aspecte cu esenţa limbajului ca atare. Aspectele

*) În sp. în orig., „cosificación", de la *cosa*, „lucru, obiect".

sociologice ale limbajului, aspectele psihologice etc. se transformă foarte uşor în „limbajul ca fapt social", „limbajul ca fapt psihologic" etc., iar studiul limbajului se consideră ca o ramură a cutării sau cutării ştiinţe, uneori chiar şi cu consimţământul lingviştilor.

3.2.1. Altminteri, parţializările încep chiar în lingvistică. Lingvistica modernă a recunoscut, în primul rînd, dimensiunea istorică a limbilor şi, timp de un secol, s-a dedicat mai ales studiului acestei dimensiuni. De aceea, a omis cercetarea analitico-sistematică a tehnicii lingvistice şi a făcut să cadă în uitare importante reuşite şi intuiţii anterioare în această direcţie. Lingvistica mai recentă este iarăşi descriptivă şi analitică, dar apare riscul de a interpreta într-un mod mecanic istoria limbilor sau de a o neglija complet. Partea de descriere şi istorie se acceptă uneori, dar cu greu poate fi înţeleasă corect. Mai mult, lingvistica a cercetat pînă acum doar o secţiune relativ redusă a obiectului său. Nici o limbă nu a fost descrisă pînă astăzi efectiv complet şi detaliat; aceasta, nici măcar în sensul numit „tradiţional". Iar, într-un sens modern, structural şi funcţional, anumite straturi ale structurii limbilor, ca lexicul, şi anumite planuri structurale, ca tipul lingvistic, abia dacă au fost cercetate. Pe de altă parte, în ceea ce priveşte alte forme ale tehnicii lingvistice, încă nu dispunem astăzi [1966] de o disciplină care să studieze tehnica generală a vorbirii, nici de o „lingvistică a textului", ferm stabilită ca atare. La prima vedere, lingvistica actuală poate părea foarte dezvoltată; dar, dintr-o perspectivă istorică mai amplă, se observă că se găseşte aproape la începuturi.

3.2.2. Aceasta, totuşi, nu înseamnă că lingvistica nu a realizat nimic important. În realitate, a confirmat şi a descoperit chiar aspecte esenţiale cu privire la limbaj. De exemplu, a confirmat ideala analogie structurală a tuturor limbilor şi, în consecinţă, a încetat să disocieze, fără fundament în acest sens, între limbi primitive şi limbi de cultură. A observat că limbile, chiar corespunzînd principiilor generale analoge, sînt organizate în feluri diferite, nu doar în ceea ce priveşte partea materială, ci şi în privinţa conţinutului, şi că, sub ambele aspecte, pot fi considerate sisteme „structurate". A descoperit natura opoziţiilor lingvistice şi, cu aceasta, logica particulară a limbajului, care nu cunoaşte principiul contradicţiei. A dovedit că în limbaj e decisiv funcţionalul, nu materialul. Iar în ultimul timp s-a apropiat, chiar dacă pe căi stranii, de conceperea dinamică a limbii şi, drept urmare, de interpretarea

limbii ca sistem de producere lingvistică. De asemenea, pe baza rezultatelor lingvisticii, autonomia limbajului s-a dovedit tot mai evidentă. Dar tocmai din dorinţa de a accentua în primul rînd şi în mod constant autonomia limbajului şi din dorinţa de a deveni mai prudentă şi mai sceptică în ceea ce priveşte aşa-numitele conexiuni „externe" ale limbajului, lingvistica modernă nu a studiat şi de abia a pus problema relaţiei dintre limbaj şi celelalte forme ale existenţei umane: „lingvistica externă" se practică azi mult mai puţin decît în trecut. În sfîrşit, în aspiraţia ei spre obiectivitatea ştiinţifică, lingvistica şi-a confundat deseori propria natură şi propriile scopuri cu acelea ale ştiinţelor naturale (cîteodată pînă la a le identifica în mod expres) iar o importantă şcoală a lingvisticii moderne a dorit chiar să capete o completă obiectivitate de tip naturalist şi să renunţe la studierea a ceea ce este esenţial în limbaj: semnificatul.

3.3.1. Ca şi în filozofie, şi în ideologia cu caracter mai mult sau mai puţin filozofic problema limbajului ocupă astăzi un loc central, fapt pe care trebuie să-l atribuim aceleiaşi atitudini a omului modern faţă de limbaj şi pe care deja am constatat-o în cazul ştiinţelor particulare. Timp de multe secole, problema limbajului a fost doar o problemă secundară sau ocazională a filozofiei: s-a făcut filozofie *cu* limbajul, dar foarte puţin filozofie *despre* limbaj. Iar problema limbajului – în măsura în care s-a ajuns la abordarea ei – a fost văzută mai ales ca problema metodologică a unui *instrument* pentru tratarea *altor* probleme, şi nu ca o problemă filozofică prin sine însăşi. În schimb, în epoca noastră problema limbajului s-a transformat într-o problemă autonomă a filozofiei; mai mult încă: frecvent, pînă la a deveni problema fundamentală a filozofiei (sau problema filozofică prin excelenţă, la care ar trebui să reducem toate celelalte probleme filozofice). Şi, în orice caz, o luare de poziţie faţă de problema limbajului este considerată, în general, drept indispensabilă. Aşadar, problema limbajului a ajuns la conştiinţa cercetătoare a omului. Dar această „ajungere la conştiinţă" şi această „punere în discuţie" deschid calea nu numai unei mai bune înţelegeri a limbajului, ci şi unei serii de iluzii.

3.3.2. De fapt, întrebîndu-ne dacă epoca noastră dispune de o interpretare a limbajului în mod general acceptată în planul culturii superioare şi, în acelaşi timp, adecvată, trebuie să observăm, într-un anumit sens, că sîntem mai departe ca oricînd de o asemenea interpretare.

Fără îndoială, Croce, Dewey, Heidegger, Gadamer şi alţi cîţiva gînditori au spus lucruri esenţiale despre limbaj. Dar dacă ar trebui să judecăm după majoritatea judecăţilor formulate despre limbaj în ideologia actuală, am ajunge la concluzia că în acest domeniu predomină net erorile, adevărurile spuse pe jumătate şi confuziile. Ştim mult mai multe decît Aristotel sau Hegel despre limbi şi de asemenea despre funcţionarea limbajului în general, dar înţelegem mult mai puţin limbajul. Este limpede că, din punctul de vedere istorico-cultural, faptul că problema limbajului „a ajuns la conştiinţa" omului şi că se discută cu atîta stăruinţă, poate şi trebuie să fie valorificat pozitiv, în ciuda tuturor erorilor la care ne expunem, avînd în vedere că pînă şi erorile contribuie la stabilirea adevărului şi, în fond, sînt forme normale şi într-un anumit sens inevitabile ale confruntării raţiunii cu obiectul ei. Dar dacă trebuie să valorificăm înţelegerea limbajului proprie epocii noastre, este absolut necesar să subliniem şi ceea ce nu se poate susţine în multe interpretări.

3.3.3.0. Nu mă pot referi aici la toată filozofia limbajului din zilele noastre. Mă voi limita la a semnala într-un sens foarte general că, deseori, ori se are încredere prea mare în limbaj (şi i se cere prea mult), ori se aşteaptă prea mult de la un uz reglementat al acestuia; şi că, în acest al doilea caz, limbajul se reduce la instrumentalitatea lui, la una sau alta dintre posibilităţile sale.

3.3.3.1. Avem prea multă încredere în limbaj cînd vrem să căutăm în el adevărul „lucrurilor" desemnate. Fără îndoială, este legitim să începem o investigare asupra sensului „lucrurilor" prin intuiţiile conţinute de limbaj, dar nu este legitim şi nici rezonabil să rămînem numai la faptul lingvistic. Etimologia unui cuvînt, de exemplu, poate fi explicaţie a corespunzătoarei intuiţii primare valabile în limba în discuţie, dar nu este explicaţie a lucrului desemnat. Nici o limbă, ca atare, nu poate fi considerată ca ştiinţă sau filozofie, nici măcar ca o ştiinţă sau o filozofie oculte. Limbajul este condiţie şi formă a gîndirii conceptuale (gîndirea conceptuală există doar pe baza şi prin medierea limbajului), dar în sine însuşi nu este nimic „gîndit".

3.3.3.2. Se aşteaptă prea multe de la un uz lingvistic reglementat cînd se consideră limbajul doar ca instrument al vieţii practice şi cînd se încearcă să se atribuie unui uz lingvistic obscur, imprecis sau intenţionat „incorect", o întreagă serie de probleme şi dificultăţi ale vieţii sociale. Sigur, limbajul este şi instrument al vieţii practice, dar

aceasta este doar una dintre posibilităţile sale secundare şi derivate. Pe de altă parte, fără îndoială că este foarte corect ca şi pentru viaţa practică să se considere recomandabil un uz lingvistic clar şi precis. Dar credinţa că prin intermediul unui uz mai precis al limbajului s-ar putea elimina din lume dificultăţi reale şi esenţiale ale vieţii practice este o iluzie naivă şi chiar periculoasă: de fapt înşelăciunea, minciuna, trădarea se pot exprima atît de bine (dacă nu cel mai bine) atît printr-un uz precis al limbajului cît şi printr-unul imprecis. Şi, oricum, trebuie să distingem şi în acest caz, între *limbaj* şi *vorbire* (sau uz al limbajului). Vorbirea poate fi adevărată sau falsă, precisă sau imprecisă, clară sau obscură; poate fi minciună sau înşelăciune, simplă şuetă sau pălăvrăgeală goală; dar limbajul nu poate fi nimic din toate astea. Limbajul ca atare este tot ce poate fi mai inocent, întrucît, referitor la utilizările sale în vorbire, el se înfăţişează ca totalmente nedeterminat.

Se aşteaptă, tot aşa, prea mult de la un uz reglementat al limbajului cînd se consideră limbajul doar ca instrument al gîndirii logice şi cînd se pretinde, prin intermediul unei limbi construite, convenţionale, să se evite aşa-numitele insuficienţe şi incoerenţe ale limbilor „naturale". Şi chiar mai mult, atunci cînd se presupune că o limbă construită în acest fel ar putea să evite erorile şi confuziile gîndirii. În realitate, eroarea aparţine propriu-zis gîndirii şi, drept urmare, unui uz lingvistic special, şi nu limbajului ca atare. De aici faptul că o limbă constituită cu criterii logice ar putea asigura precizia şi poate coerenţa expresiei, dar nu veridicitatea a ceea ce se spune, căci şi falsul poate fi spus cu absolută precizie şi coerenţă. Mai mult, critica aşa-numitelor insuficienţe ale limbilor „naturale" se sprijină pe o confuzie între limbă şi limbaj tehnic. Limbile sînt considerate ca sisteme de desemnare şi se obiectează că nu corespund condiţiilor sistemelor de desemnare construite cu criterii obiective şi că sînt, prin aceasta, „insuficiente". Dar în realitate limbile nu sînt sisteme de desemnare, ci sisteme de semnificare. De aici rezultă că această critică este nu numai eronată, ci chiar lipsită de sens, căci tratează limbile ca pe ceva diferit de ceea ce sînt ele în realitate.

4.1. Am ajuns în sfîrşit la chestiunea înţelegerii omului prin intermediul înţelegerii limbajului, ca sarcină a epocii noastre. Înţelegerea omului – nu ştiu dacă a omului actual sau mai bine pur şi simplu a omului – *trebuie* să înceapă prin înţelegerea limbajului, întrucît umanul începe tocmai prin limbaj. Dacă omul este fiinţa care face din sine

însăşi o problemă şi care se întreabă asupra propriei sale esenţe, este evident că limbajul trebuie luat în seamă chiar din momentul punerii însăşi a problemei omului, întrucît tocmai limbajul îl determină în primul rînd pe omul ca atare şi îl face să apară ca om. Dar, în acelaşi timp, trebuie să nu uităm de limitele limbajului, ceea ce nu implică în nici un caz că vrem să-i negăm importanţa. Dimpotrivă, este vorba de a nu cere limbajului ceea ce nu poate da. Limbajul este, în mod sigur, fundamental pentru înţelegerea umanităţii omului; mai mult: este *funcţia* prin excelenţă a umanităţii (a lui „a fi om"); dar este doar prima treaptă a umanului şi doar înlesneşte trepte ulterioare, cu care, totuşi, nu se identifică.

4.2. Limbajul se poate defini ca primă apariţie – ca naştere – a umanului şi ca deschidere a posibilităţilor proprii omului. De fapt, limbajul este prima înfăţişare a conştiinţei umane ca atare (dat fiind că nu există conştiinţă vidă şi dat fiind că doar prin intermediul obiectivării sale conştiinţa se desprinde pe sine însăşi, recunoscîndu-se ca altceva decît „lumea") şi, în acelaşi act, prima înţelegere a lumii din partea omului. Ca activitate liberă este, tot aşa, prima manifestare a libertăţii omului. Ca activitate intersubiectivă este baza socialului şi forma fundamentală a istoricităţii omului, motiv pentru care este şi instrument de comunicare şi instrument al vieţii practice. Iar ca *înţelegere* a lumii este supoziţie şi condiţie a *interpretării* lumii, adică a gîndirii în toate formele sale şi, cu aceasta, a căutării adevărului, care este prerogativă esenţială a omului în univers. Dar nici o problemă a vieţii practice, a ştiinţei sau a filozofiei nu poate să se rezolve doar prin cunoaşterea adecvată sau prin uzul coerent al limbajului. Limbajul este, într-adevăr, instrument al vieţii practice, dar problemele acestei vieţi nu sînt pur şi simplu probleme lingvistice. La fel, limbajul este, firește, instrument al interpretării lumii; mai mult chiar: interpretarea este în primul rînd vorbire şi, prin aceasta, limbaj, atît prin baza, cît şi prin mijloacele sale. Interpretarea începe *în* limbaj şi *prin* limbaj. Dar limbajul însuşi, limbajul *ca atare*, nu este interpretare. Limbile conţin, fără îndoială, mult, ba chiar foarte mult din ce este rezultatul unei gîndiri reflexive şi, prin urmare, al unei interpretări; dar în acest caz nu mai este vorba despre limbajul ca atare, ci de limbajul tehnic, adică despre expresia lingvistică de cunoştinţe extralingvistice. Limbajul ca atare este primar şi condiţionant şi nu se poate reduce la secundar şi

condiționat: este deschidere a *tuturor* posibilităților umane, nu funcție a acestei sau a acelei activități umane deja determinate ca atare şi a alteia. Cu referire la gîndirea reflexivă, în special, limbajul este *întemeietorul,* iar cînd este considerat ca întemeiat şi se încearcă a fi interpretat dinspre ceea ce este efectiv întemeiat, apare ca ingenuu, fals sau pur şi simplu ca vid.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TEZE DESPRE TEMA „LIMBAJ ŞI POEZIE"

În aceste teze nu se tratează despre aşa-numitele „relaţii" dintre limbaj şi poezie, ci despre problema *identităţii* dintre limbaj şi poezie.

La această problemă se poate ajunge pe diverse căi, şi anume: 1) pe calea determinării funcţiilor semnului lingvistic concret; 2) pe calea analizei stilistice şi a teoriei literare; 3) pe calea filozofiei sau, altfel spus, a determinării esenţei limbajului.

I

1. Semnul lingvistic concret (semn într-un „discurs" sau „text") nu oferă doar „reprezentare" (semnificat conceptual) şi nu funcţionează doar în relaţie cu vorbitorul („manifestare" sau „expresie"), cu ascultătorul („apel") şi cu lumea extralingvistică („referinţă", adică *desemnare* prin intermediul semnificatului), ci funcţionează concomitent *în* şi *printr*-o reţea complementară şi foarte complexă de relaţii, cu care formează un ansamblu deopotrivă de complex de funcţii semantice, a căror totalitate se poate numi *evocare*.

2. Mai exact, semnul lingvistic concret funcţionează concomitent:

- prin relaţia sa materială şi semantică cu alte semne particulare;
- prin relaţia sa materială şi semantică cu serii şi grupuri de alte semne;
- prin relaţia sa cu sisteme întregi de semne (de exemplu, diferite „limbi" în interiorul limbii istorice);
- prin relaţia sa nemediată (materială) cu universul extralingvistic (funcţie de reproducere şi reprezentare directă, adică funcţie „icastică" sau „imitativă", în înţelesul cel mai larg al acestor termeni);
- prin relaţia sa cu experienţa nemediată, lingvistică şi non-lingvistică („contexte" şi „situaţii", care constituie un

BCU IAŞI - CENTRU VECHI - LIBRARY

ansamblu de „cadre”*) mult mai complex decît se presupune de obicei)[1] **);

- prin relaţia sa cu alte „texte”;
- prin relaţia sa cu cunoaşterea empirică a lumii şi cu diferitele forme de interpretare a lumii („cultură”).

3. În virtutea acestor relaţii se ivesc în jurul semnificatului conceptual dat de sistemul şi norma limbii o serie de „semnificate” adiţionale, atît conceptuale, cît şi non-conceptuale (de simbolizare directă). Toate aceste semnificaţii pot contribui la „sensul” unui text.

4. Relaţiile menţionate şi conţinuturile evocative care, graţie lor – şi cel puţin în formă latentă –, se oferă în orice moment, se reduc sau se „dezactualizează” (rămîn inoperante) cel mai adesea în diferitele modalităţi ale uzului lingvistic (ca, de exemplu, „limbaj curent” sau „cotidian”, „limbaj ştiinţific” etc.).

5. Caracterul real al acestor relaţii şi al semnificatelor care depind de ele se constată, în schimb, în ceea ce se numeşte „limbaj poetic”.

6. Prin urmare, limbajul poetic se dovedeşte a fi nu un uz lingvistic între altele, ci limbaj pur şi simplu (fără adjective): realizare a tuturor posibilităţilor limbajului-ca-atare.

7. În consecinţă, limbajul poetic nu se poate interpreta ca reducere a limbajului la o presupusă „funcţie poetică”, şi nici ca limbaj ulterior determinat (limbaj + o presupusă funcţie poetică). Pe de o parte, limbajul poetic nu reprezintă o reducere a limbajului; pe de alta, nu se adaugă de fapt nici o funcţie, deoarece diferitele posibilităţi, care în acest limbaj se actualizează, aparţin deja limbajului ca atare.

8. Se ajunge, aşadar, la concluzia că limbajul poetic reprezintă deplina funcţionalitate a limbajului şi că, prin urmare, poezia („literatura” ca artă) este spaţiul desfăşurării integrale, al plenitudinii funcţionale a limbajului.

---

*) Termenul „entorno” s-ar mai putea traduce prin „vecinătate”, „context”. Cum însă cuvîntul „context” are în teoria coşeriană a limbajului şi alte variante semantice, autorul preferă pentru traducerea românească termenul de „cadru”.

[1] *Cf.* E. Coseriu, „Determinación y entorno”, în *Teoria del lenguaje y lingüistica general*, Madrid, 1962, pp. 282-323.

**) În prezenta antologie: *Determinare şi cadru, infra*, pp. 198-233.

9. Poezia nu este, cum adesea se spune, o „deviere" faţă de limbajul „curent" (înţeles ca limbaj „normal"); în realitate, mai degrabă limbajul „curent" e cel care reprezintă o deviere faţă de totalitatea limbajului. Acest lucru e valabil şi pentru celelalte modalităţi ale „uzului lingvistic" (de exemplu, pentru limbajul ştiinţific): într-adevăr, aceste modalităţi apar, în fiecare caz, printr-o drastică reducere funcţională a limbajului-ca-atare, care coincide cu limbajul poeziei.

10. Acesta este, dealtminteri, sensul propriu al caracterizării limbajului poetic, de către Şcoala de la Praga, ca „limbaj dezautomatizat". Aici prefixul negativ „dez" înseamnă tocmai suprimarea unei negativităţi, a unei limitări (adică a „automatizării") şi, prin această suprimare, înseamnă restituire, restabilire a deplinei funcţionalităţi a limbajului-ca-atare. Într-o manieră analogă se poate interpreta stabilirea de către Jakobson a funcţiei poetice ca funcţie care priveşte „mesajul" însuşi, adică acel „uz lingvistic" în care „ceea ce se spune" se prezintă numai ca „spus": de fapt, această caracterizare nu înseamnă nimic altceva decît că vorbirea poetică este o „spunere absolută".

11. Din toate acestea se deduc o serie de consecinţe pentru lingvistica textului, chiar dacă aceasta îşi propune să investigheze nu doar texte literare. Între alte consecinţe, amintim următoarele:

a) Se poate dezvolta o teorie generală a *posibilităţilor* textelor, dar nu o metodă generică de interpretare a textelor ca *discovery procedure*[*)], căci e imposibil a spune cu anticipaţie ce relaţii ale semnelor se vor prezenta ca actualizate într-un text anume. Într-adevăr, acest fapt trebuie să fie verificat, adică „descoperit" în fiecare text în particular. În cazul relaţiei dintre lingvistica generală a textelor şi interpretarea *unui* text, constatăm, prin urmare, exact acelaşi lucru ca în cazul relaţiei dintre gramatica generală, care se referă la posibilităţile funcţionale ale limbajului, şi gramatica unei limbi anume, unde trebuie să se verifice posibilităţile funcţionale efectiv realizate.

b) Toate „efectele" unui text rezultă din textul însuşi (inclusiv contextele sale), prin relaţiile semantice actualizate în el; toate sînt motivate prin textul însuşi. În consecinţă, pot fi şi confirmate, justificate, analizate în mod obiectiv. Însă nimic nu este materialmente „previzibil",

[*)] *Procedeu de descoperire* – în engl., în text.

nici măcar unitatea materială a textului, prin urmare unitatea propriu-zisă (unitate de „sens") poate fi dată tocmai de lipsa de unitate materială.

c) Textele literare trebuie să servească drept modele fundamentale pentru lingvistica textului, dat fiind că reprezintă tipul de texte funcţionalmente cel mai bogat şi pentru că în celelalte tipuri de texte trebuie să se specifice „automatizările" („dezactualizările") care intervin în fiecare caz.

II

1. Stilistica ce s-ar putea numi „deviaţională", adică stilistica ce caracterizează limba unui poet (sau scriitor) ca „deviere", ca „uz particular" sau „originalitate" faţă de aşa-zisul „uz lingvistic curent", se dovedeşte ineficace şi sterilă tocmai în cazul marilor poeţi. E imposibil, de exemplu, să caracterizezi limba lui Eminescu drept uz lingvistic special în interiorul limbii române. Limba marilor poeţi pare a coincide pur şi simplu cu limba istorică, ca realizare a posibilităţilor deja date în aceasta. Tot aşa, şi o limbă istorică este, apoi, într-un anumit sens, identică „limbajului poetic" care îi corespunde, şi de aceea nu este lipsit de sens să numeşti româna „limba lui Eminescu", italiana „limba lui Dante" sau engleza „limba lui Shakespeare".

2. Aşa-numitele „genuri literare", dacă le examinăm îndeaproape, se revelează ca fiind analoge limbilor istorice. Într-adevăr, nu sînt „clase" (şi, prin urmare, nici „genuri" în sens propriu), ci sînt „individualităţi" istorice, exact ca limbile. În realitate, e imposibil să defineşti romanul şi tragedia drept clase. Se pot doar *descrie* romanul şi tragedia aşa cum se prezintă în istoricitatea lor şi să le cercetezi în dezvoltarea lor istorică. Acelaşi lucru e valabil şi pentru limbi. Astfel, de exemplu, e imposibil a „defini" româna (limba română); ca individualitate istorică, româna poate fi doar descrisă sincronic şi investigată istoric. De asemeni, acest paralelism între genuri literare şi limbi pare a ne îndrepta spre aceeaşi identitate între limbaj şi poezie.

III

Această identitate esenţială se poate susţine cu foarte bune argumente şi în planul filozofiei limbajului. Într-adevăr, ca unitate de intuiţie şi expresie, ca pură creaţie de semnificate (care corespund

„modului de a fi al lucrurilor”) – dacă vom considera subiectul creator ca absolut (adică numai în relaţia sa cu ceea ce este creat) – limbajul este echivalabil poeziei, dat fiind că şi poezia corespunde tocmai înţelegerii intuitive a fiinţei. Asemeni limbajului, şi poezia ignoră distincţia dintre adevărat şi fals, între existenţă şi inexistenţă: atît limbajul, cît şi poezia sînt „anterioare” (preliminare) acestor distincţii. Pe de altă parte, poezia, ca şi limbajul, este aprehensiune a universalului în individual, obiectivare a conţinuturilor intuitive ale conştiinţei. Limbajul absolut este, prin urmare, poezia. Este ceea ce au semnalat şi susţinut diferiţi filozofi şi ceea ce a fost amplu fundamentat, în special de Croce.

IV

1. Cu toate acestea, identificarea între limbaj şi poezie nu este acceptabilă, tocmai pentru că limbajul nu este absolut. Obiectivarea intuiţiei, relaţia între creatorul de limbaj şi limbajul creat este doar *o* dimensiune a limbajului. Dar limbajul mai are şi o altă dimensiune, dată de „alteritatea” subiectului, de faptul că conştiinţa creatoare de limbaj este o conştiinţă deschisă către alte conştiinţe. Acest fapt nu trebuie să fie interpretat în sensul comunicării simple ca transmitere a unui conţinut spre alţi subiecţi. Comunicarea ca transmitere a unui conţinut spre altul este un aspect practic al limbajului, poate pur şi simplu să lipsească (să nu se realizeze) în anumite circumstanţe, adesea se realizează doar imperfect, şi trebuie să se distingă de „comunicarea cu altul”, care, în schimb, este presupusă în orice act lingvistic. Într-adevăr – şi spre deosebire de poezie –, limbajul, chiar şi ca creaţie primară, este întotdeauna îndreptat spre alt(alţi) subiect(subiecţi).

2. Ca activitate a subiectului „relativ” (dotat cu „alteritate”), limbajul înseamnă înţelegere şi structurare a „lumii”, dar nu e interpretare a ei, nici creatoare de lumi posibile. În schimb poezia este întotdeauna absolută şi, tocmai de aceea, creează şi *alte* lumi posibile. Poezia trebuie să fie interpretată, deci, ca „absolutizare” a limbajului, absolutizare care, însă, nu apare în planul lingvistic ca atare, ci în planul *sensului textului*. În poezie, tot ce este semnificat şi desemnat prin intermediul limbajului (atitudini, personaje, situaţii, întîmplări, acţiuni etc.) devine la rîndul său „semnificant”, al cărui „semnificat” este tocmai sensul textului. Din

acest punct de vedere, Kafka, de exemplu, nu vorbeşte, în realitate, *despre* Gregor Samsa, ci *prin intermediul* lui Gregor Samsa, şi despre ceva diferit; din această perspectivă, şi Gregor Samsa este doar un „semnificant".

3. Limbajul ca atare are (= este) semnificat, dar nu „sens", fiindcă face numai posibile sensuri de oricare tip, care însă nu apar decît în texte. Prin urmare, textele nu pot fi interpretate doar ca manifestări ale limbajului ca atare, ci numai ca o modalitate superioară a faptului lingvistic (semnificant – semnificat – desemnare), în care limbajul ca atare devine expresie pentru conţinuturi de nivel superior. Lingvistica textului trebuie să ţină seama mai ales de acest fapt, dacă vrea să corespundă în mod efectiv obiectului ei.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CREAȚIA METAFORICĂ ÎN LIMBAJ

1. Diversele enunțuri-definiții care se dau cu privire la limbaj („limbajul este un instrument care servește intercomunicării", „limbajul este un sistem de semne", „limbajul este o funcție socială", „limbajul este o insitituție socială", „limbajul este facultate simbolică", „limbajul este o activitate a spiritului", „limbajul este perpetuă creație") și care, în loc să îl definească în integritatea sa, se limitează la a-l descrie sub un aspect sau altul dintre atribute, nu sînt, de fapt, antitetice și ireconciliabile, cum se consideră adeseori, ci complementare și interdependente. Evidenta, și totuși parțiala discrepanță între variatele enunțuri are drept cauză, în primul rînd, rațiuni pur semantice. Adică, are drept cauză, pe de o parte, multiplele funcții ale copulei (*este* = „este egal cu", „este identic cu", „este ca", „este analog cu", „se comportă ca", „este și", „este între alte lucruri", „are ca atribut", „cade sub incidența conceptului de", „este un exemplu al unei clase pe care o numim", „se manifestă ca", „funcționează ca", „este ca mod de constituire", „este în esență", „este în plan individual", „este în plan social", „este în planul realității empiric verificabile" „este în planul finalității", „se prezintă ca", „se prezintă la analiză ca", „se manifestă fenomenal ca", „se manifestă istoric ca" etc.) și, pe de altă parte, se datorează multiplelor semnificate posibile ale diverșilor termeni folosiți ca nume predicative și, în al doilea rînd, aceeași discrepanță are drept cauză diversitatea punctelor de vedere adoptate, aspectele luate în considerație în fiecare caz particular.

Cîteva dintre enunțurile amintite mai sus (depinzînd de varietatea semnificativă a copulei) privesc limbajul din punctul de vedere al relațiilor și al determinărilor sale exterioare, altele îl consideră în realitatea și structura sa intrinseci; unele îl consideră în realitatea lui „obiectivă", pur fenomenală, altele implică rațiuni teleologice; altele încearcă să răspundă la întrebarea *cum apare?*, altele la întrebarea *cum se prezintă?* și altele, mai ambițios, la întrebarea *ce este limbajul?* Mai mult, între variatele planuri examinate există interferențe continue și

inevitabile: astfel, de exemplu, considerarea teleologică poate interveni în abordarea relaţiilor exterioare ale limbajului, dar şi în examinarea realităţii lui intrinseci.

2. Evident, din punctul de vedere al circumstanţelor în care se produce şi care sînt condiţii pentru producerea lui (*Cum apare? În ce condiţii?),* limbajul este, în primul rînd, un fenomen social, dat fiind că se produce în societate şi este determinat, cel puţin parţial, din punct de vedere social, adică pentru producerea actului lingvistic minim sînt necesari cel puţin doi indivizi (vorbitorul şi ascultătorul) şi că semnele utilizate trebuie să fie, cel puţin pînă la un punct, comprehensibile şi acceptate în interiorul unei comunităţi determinate şi depind în parte de compoziţia, starea şi istoria comunităţii.

De asemenea, din punct de vedere fizico-fiziologic, limbajul *este* un fenomen acustic produs printr-o serie de mişcări articulatorii ale aparatului fonator şi captat de aparatul auditiv; din punctul de vedere al operaţiunilor psihice care precedă actul verbalizării (la emiţător) şi care urmează actului de audiţie pur fiziologic (la receptor) este un fenomen psihic; din punctul de vedere al relaţiilor pe care, prin intermediul semnificării, vorbitorul şi ascultătorul le stabilesc între expresia produsă sau receptată şi lucruri sau realitate (adică ceva ce este sau, cel puţin, se consideră ca independent de gîndirea lor), limbajul este (sau implică de asemenea) o operaţie logică.

S-ar putea adăuga – şi s-ar putea spune că de aici ar fi trebuit să se înceapă – că, după cum arată psihologia behavioristă, din punctul de vedere al observaţiei pur empirice generalizate şi clasificate – adică dintr-un punct de vedere ulterior simplei verificări a condiţiilor fizico-fiziologice ale producerii sale, dar anterior oricărei abstractizări sau inducţii ştiinţifice mediate (precum „comunitate", „operaţie psihică", „gîndire") – limbajul *este* (se prezintă ca) un fenomen particular de conduită, caracteristic anumitor fiinţe care populează pămîntul şi pe care obişnuim să le numim „oameni".

Ca fenomen social, limbajul are, în planul modalităţii realizării sale (*cum?*), un caracter funcţional, în sensul că este, la rîndul lui, condiţie a altor fenomene, adică există (se produce) „în funcţie de ceva" şi nu lasă nici un reziduu material după acest moment funcţional (excepţie făcînd, dar numai în aparenţă, limbajul scris, unde, în realitate, fenomenul este incomplet în actul producerii sale – dat fiind că lipseşte comunicarea,

adică nu se îndeplineşte „funcţia" – şi momentul funcţional se repetă de fiecare dată cînd se citeşte ceea ce este scris). Şi, ca funcţie, în planul finalităţii care implică punctul de vedere precedent al modalităţii (*cum?/de ce?),* are caracter instrumental în sensul că nu e o funcţie de sine stătătoare, nu consituie o finalitate în sine, ci „foloseşte pentru ceva", pentru comunicarea a ceva, cu care nu se identifică, ceva ce nu este limbaj şi pe care semnele lingvistice doar îl desemnează şi denotează, adică îl substituie provizoriu pentru a-l face comunicabil.

Şi, în acelaşi timp, din punctul de vedere al caracterului şi al amplitudinii existenţei sale într-o comunitate socială şi al realizării lui istorice în relaţie cu istoria comunităţii însăşi, limbajul are caracter de „instituţie", este o „instituţie socială", în sensul că există, nu sporadic şi incidental, ci sistematic, şi în sensul că fiecare act lingvistic, deşi „inedit", se realizează pe baza unui model anterior, în mod general produs în aceeaşi comunitate şi care serveşte la rîndul său drept model pentru acte lingvistice ulterioare, asigurîndu-se astfel continuitatea diacronică a sistemului (limba), adică a ansamblului de tradiţii care se manifestă ca acte lingvistice comune (mai mult sau mai puţin identice) într-o comunitate. În acest sens, se spune că instituţia socială nu ar fi limbajul în integritatea lui, ci doar una din modalităţile lui de a se manifesta (de această dată diferite în funcţie de natura – sistematică sau nu – a relaţiilor dintre elementele care le constituie), mai exact, aspectul sistematic şi formal sau ideal, *limba* – sistem de acte lingvistice comune concret manifestate sau sistem de acte lingvistice virtuale, existente ca memorie, ca ansamblu de reprezentări, în conştiinţa indivizilor vorbitori – în timp ce celălalt aspect, aspectul nesistematic, dar „real", concret, *vobirea* – sumă de acte lingvistice concrete –, ar constitui domeniul exclusiv al individului. Dar, mai curînd decît două realităţi distincte, limba şi vobirea sînt doar două abordări diferite, două moduri distincte de a înfăţişa aceeaşi realitate: „limba" şi „vorbirea" nu sînt momente succesive, ci simultane şi inseparabile ale unei realităţi unice pe care o numim limbaj. „Vorbirea" există ca realizare a „limbii" şi, pe de altă parte, „limba" nu există decît ca generalizare şi sistematizare a actelor de vorbire, aşa cum dreptul există şi se realizează concret în relaţiile juridice concrete, în dispoziţiile legale, în procese, în sentinţe etc. Dar, aşa cum „limba" nu este exclusiv socială, pentru că se constituie şi se realizează în acte lingvistice individuale, „vorbirea" nu este exclusiv

individuală pentru că reprezintă realizare de forme ideale care transcend individul, pentru că suferă o serie de determinări şi limitări sociale şi pentru că pînă şi actul lingvistic minim necesită participarea unei societăţi minime: cel puţin doi indivizi.

În sfîrşit, rămînînd în acelaşi plan al relaţiilor exterioare al limbajului şi al întrebării *cum apare? (sub ce aspect?)*, poate interveni o caracterizare ulterioară, bazată pe un criteriu de diferenţiere faţă de alte fenomene sociale sistematice, care este în acelaşi timp un criteriu de evaluare şi cel datorită căruia se afirmă că limbajul este un fenomen sau o instituţie „culturală".

3. Definiţia „limbajul este un sistem de semne", care răspunde la întrebarea *cum se prezintă? (cum este?)*, ia în considerare mai îndeaproape limbajul. Deşi ne aflăm încă în domeniul modalităţii, deja este vorba de o modalitate independentă, considerată în ea însăşi, din punctul de vedere al constituirii şi al relaţiilor interne ale elementelor sale constitutive, nu al determinărilor sale externe. Şi în acest caz poate interveni perspectiva planului ideal sau concret (sistem abstract sau realizare concretă a sistemului) care se combină, aşa cum s-a văzut, cu punctul de vedere social, pentru a face distincţia între *limbă* (sistem social ideal) şi *vorbire* (realizare concretă individuală).

4. În sfîrşit, definiţiile conform cărora limbajul este desemnat ca „activitate", „facultate", „creaţie umană" adoptă punctul de vedere al esenţei, încercînd să răspundă la întrebarea fundamentală *ce este limbajul?*

Într-adevăr, faptul de a fi *activitate umană* este specific limbajului şi constituie genul său proxim. Nu-i este specific limbajului, în schimb, faptul de a fi un fenomen social, ceea ce, de altfel, se subînţelege prin conceptul de activitate *umană*, dat fiind că un *homo asocialis* este tot atît de neconceput ca şi un *homo alalus*, iar cele două concepte – de fiinţă *socială* şi de fiinţă *vorbitoare* – se identifică sau, cel puţin, sînt simultane, din punct de vedere antropologic, făcînd parte din însăşi definiţia omului. Tot astfel, nu-i este specific faptul de a se constitui în sistem. Aceste aspecte nu-i sînt specifice limbajului, în sensul că ele nu constituie genul său proxim, dat fiind caracterul lor adjectival, cu referire implicită la substantivul „activitate". Altfel spus, definiţiile „limbajul este un fenomen social" şi „limbajul este un sistem" trebuie înţelese cu funcţie adjectivală: limbajul este „activitate socială",

limbajul este „activitate sistematică". Cu atît mai puţin aceste aspecte ar putea constitui diferenţe specifice ale limbajului, dat fiind că există şi alte activităţi sociale şi sistematice care nu sînt limbaj: acestea, pur şi simplu, reprezintă caracterizări şi descrieri complementare şi explicative ale conceptului, ulterioare definirii sale.

Cînd afirmăm că limbajul este activitate, susţinem, în schimb, ceva esenţial: semnalăm clasa de fenomene căreia îi aparţine limbajul, conceptul sub incidenţa căruia cade de la sine, fiind considerat în sine însuşi, independent de orice relaţie sau determinare exterioară. Fiind activitate, limbajul este implicit „facultate": într-adevăr, acest termen, aplicat limbajului, nu se referă la o constatare diferită, anterioară sau ulterioară, ci la aceeaşi constatare văzută sub alt aspect şi indică doar posibilitatea de a fi activitatea care *este*, iar ca facultate nu ar putea exista ca atare dacă nu s-ar realiza ca activitate. În consecinţă, cele două definiţii – „limbajul este activitate umană", „limbajul este facultate umană" – înseamnă în esenţă acelaşi lucru.

5. Dar ce fel de activitate este limbajul? Aici intervine diferenţa specifică: spunem că „limbajul este activitate *simbolică*". Plecînd de la această afirmaţie, E. Cassirer îşi fundamentează filozofia limbajului şi, în acelaşi timp, definiţia omului ca *animal symbolicum*. Dar adjectivul *simbolic* nu clasifică activitatea lingvistică conform naturii ei, nu ne spune ce activitate este limbajul, ci numai îl caracterizează, indicînd natura elementelor sale şi momentul în care acesta se articulează. Cu alte cuvinte, constituie o etapă secundară în delimitarea limbajului ca activitate, implicînd în mod necesar o etapă anterioară. (O caracterizare analogă, dacă nu identică, intervine şi în definirea limbajului ca „sistem de semne"; definiţie ce se situează, în acelaşi timp, în două planuri distincte: pe de o parte, descrie relaţia reciprocă în care se află elementele constitutive ale limbajului, pe de altă parte, arată cărei clase îi aparţin aceste elemente.)

Or, Cassirer însuşi remarcă faptul că limbajul este o modalitate specifică omului de a lua contact cu lumea şi de a cunoaşte realitatea, realitatea *sa*, pe care fiinţa umană o „traduce", în sensul că o clasifică şi o explică, o desemnează şi o exprimă prin *simboluri*: simbolurile sînt, prin urmare, forme al căror conţinut este o cunoaştere. E important să semnalăm că adjectivul *simbolic* cade sub incidenţa unui concept mai amplu, acela al *cognitivului*; deci, limbajul este în mod esenţial

activitate cognitivă: *activitate de cunoaştere care se realizează prin simboluri* (sau *semne simbolice*)! Este formă de cunoaştere nu doar în momentul în care se produce un semn simbolic pentru prima dată în istorie (moment ce implică recunoaşterea unei „clase" ca atare şi delimitarea ei prin cuvînt, prin nume, de celelalte „clase" care se disting în realitate), ci în orice moment. Într-adevăr, simbolurile se re-creează în fiecare act concret de vorbire şi, pe de altă parte, orice act lingvistic presupune, atît la vorbitor, cît şi la ascultător, operaţii complexe de natură cognitivă: a individualiza un obiect particular ca aparţinînd unei „clase" (a recunoaşte că un obiect cade sub incidenţa unui concept) şi a înţelege, prin numele clasei, acelaşi obiect particular. Altfel spus, o mişcare cognitivă care merge de la obiect la concept, la vorbitor, şi de la concept la obiect, la ascultător. Transpusă în termeni de cunoaştere, de stabilire a contactului simbolic cu realitatea, o frază atît de elementară cum ar fi „copilul se joacă" înseamnă ceva de felul: „acest obiect este un exemplu din clasa numită *copil*; această activitate specifică este un exemplu din clasa numită *a se juca*; între cele două exemple există o relaţie de simultaneitate şi de interdependenţă" (în actul de expresie, adică la vorbitor) şi: „există o clasă numită *copil* şi acesta este un exemplu; există o clasă numită *a se juca* şi acesta este un exemplu; între cele două exemple există o relaţie de simultaneitate şi de interdependenţă" (în actul de înţelegere, adică la ascultător).

6. Am stabilit, deci, că limbajul este în mod esenţial activitate cognitivă. Afirmînd aceasta nu pretindem nicidecum să reducem limbajul „la unul din aspectele sale" – cum s-ar putea obiecta –, ceea ce se constată într-adevăr în cazul concepţiilor lingvistice de orientare logicistă. A afirma natura cognitivă a limbajului nu înseamnă cîtuşi de puţin a ignora sau a neglija celelalte puncte de vedere cu privire la un fenomen atît de complex; înseamnă doar a justifica fiecare punct de vedere legitim în planul respectiv (planul esenţei, planul constituirii sau planul relaţiilor externe). Aceasta nu înseamnă a reduce lingvistica la logică sau la teoria cunoaşterii, dat fiind că, pe de o parte, nu poate fi ignorat faptul că ceea ce numim cunoaştere lingvistică diferă în mod esenţial de cunoaşterea logică şi, pe de altă parte, lingvistica, pentru a fi justificată ca ştiinţă generală a limbajului, trebuie să studieze în mod necesar obiectul său din toate punctele de vedere posibile, atît din punctul de vedere al esenţei sale intime, cît şi din punctul de vedere al

constituirii, al modului său de realizare, precum şi toate determinările sale intrinseci şi extrinseci.

O obiecţie mult mai serioasă se impune atunci cînd observăm că, deşi este în mod efectiv şi concret activitate (sau, pentru a ne exprima în termeni humboldtieni, *enérgeia, Tätigkeit*), limbajul nu este cognoscibil în mod ştiinţific, nu poate fi „studiat" decît ca produs (*ergon, Werk*), dat fiind că numai în felul acesta este sistematic. Prin urmare, şi în acest plan, deşi dintr-un punct de vedere diferit, intervine opoziţia între *limbă* (produs) şi *vorbire* (activitate), pe care am constatat-o deja în cele două planuri considerate mai sus (realitate socială – totalitatea realităţilor individuale, sistem – realizare). Prin aceasta se intenţionează adesea a ataca nucleul însuşi al definiţiei, separînd în limbaj „produsul" şi „activitatea" ca fiind două realităţi distincte. Mai mult chiar, dat fiind că „activitatea" ar fi asistematică şi, prin urmare, înregistrabilă numai în infinitatea aspectelor sale, dar ireductibilă la scheme ştiinţifice, ajungem să indicăm „produsul" ca fiind unicul obiect legitim al lingvisticii.

Aici trebuie să observăm, întîi de toate, că în definirea limbajului – fiind vorba de constatarea naturii înseşi a fenomenului – nu poate fi introdusă, fără riscul grav de a greşi, o distincţie care îşi are raţiunea de a fi exclusiv în domeniul metodologic, deoarece se referă la descrierea sa şi la studiul său istoric. Nimeni, astăzi, după F. de Saussure şi după activitatea Şcolii de la Praga şi a celei de la Copenhaga, nu ar putea nega importanţa metodologică a distincţiei. Aceasta însă nu înseamnă cîtuşi de puţin că ea ar avea de a face cu înţelegerea naturii înseşi a limbajului. De altfel, ceea ce se numeşte „produs" nu are existenţă proprie, de la sine, în afara „activităţii" (aşa cum „arbore" nu are nici o existenţă de tip platonic, în afara arborilor particulari). Este vorba de o abstracţie ştiinţifică utilă, care se constituie pe baza elementelor „comune" (mai mult sau mai puţin asemănătoare) constatabile într-o serie de acte lingvistice ale unui individ, ale mai multor indivizi sau ale unei comunităţi întregi şi care, pentru a înlesni abstracţia însăşi, se consideră ca fiind identice, deşi în realitate nu sînt cu totul identice. Sau, de asemenea, pe baza elementelor comune ale unor acte lingvistice precedente constatabile în memorie, care sînt acumulate în conştiinţa unuia sau a mai multor vorbitori, adică „produsul" (limba) este activitate repetată sau repetabilă (deşi niciodată în mod cu totul identic).

„Produsul" însă se constată exclusiv *prin* şi *în* cadrul activităţii, nu în afara acesteia; cu alte cuvinte, „produsul" nu este altceva decît schema abstractă a activităţilor deja realizate sau a unor activităţi virtuale, deci nu este ceea ce poate fi numit, propriu-zis, „produs".

7. O caracterizare ulterioară a limbajului, tot din punct de vedere intrinsec, deşi nu în conformitate cu esenţa sa, cu natura lui intimă, ci cu modul său de realizare, o reprezintă clasificarea limbajului ca „activitate creatoare". Într-adevăr, ca activitate cognitivă, limbajul nu rămîne în cadrul receptivităţii pur contemplative, nu este simplă luare de contact pasivă, nu este acceptare inertă a realităţii, ci este creaţie continuă a limbii, a formelor de cunoaştere (simboluri) în care se manifestă. Orice act lingvistic nou corespunde unor intuiţii şi unor situaţii de fiecare dată inedite, fiind prin urmare el însuşi inedit: este în fond un act de creaţie.

E adevărat, totuşi, că, date fiind determinările exterioare ale limbajului şi acea *conditio sine qua non* a *comunicării*, actul lingvistic nu este şi nu poate fi creaţie în totalitatea sa, altfel spus, nu poate fi în întregime creaţie *ex novo*, ci se structurează în baza modelului unor acte lingvistice anterioare. Prin aceasta însă nu se elimină caracterul creator al limbajului, deoarece şi re-creaţia nu este decît o formă particulară a creaţiei. E adevărat că orice act lingvistic nou este, într-o măsură oarecare, utilizare a unui material amorf şi mort pe care ni-l oferă „limba" (sistem precedent de acte lingvistice comune) – realizare nouă a elementelor virtuale care constituie „sistemul", ca totalitate a activităţilor repetate anterior. Dar în această utilizare, în această realizare concretă a sistemului abstract şi a formei sociale, intervine permanent şi inevitabil creaţia fie ca selecţie liberă şi structurare nouă a reprezentărilor lingvistice pe care vorbitorul le posedă, fie ca invenţie absolut inedită (care, fără îndoială, poate să rămînă neînţeleasă şi să nu devină niciodată „limbă" – adică să nu se mai repete niciodată, să nu fie luată niciodată ca model pentru acte lingvistice ulterioare – dar care de cele mai multe ori poate fi explicată cu ajutorul situaţiei şi al contextului, fiind înţeleasă de către ascultător printr-un efort interpretativ care este un efort de re-creaţie). Pentru noi, vorbitorii, limba nu este niciodată cu totul suficientă pentru a ne exprima în fiecare caz particular, dat fiind că intuiţiile noastre (conţinutul cognitiv căruia trebuie să-i dăm formă de limbaj) nu sînt niciodată identice cu

cele anterioare. Creaţia se manifestă, deci, în mod constant în limbaj; nu caracterizează numai momentul iniţial al unui simbol (momentul în care un model nou apare pentru prima dată în istorie), ci orice act de vorbire. Chiar şi cel care vorbeşte o limbă diferită de a sa proprie este creator, adică este deopotrivă şi în limba „învăţată": am putea spune, în acest sens, repetînd afirmaţiile lui Croce, că în realitate nu învăţăm o limbă, ci învăţăm *a crea* într-o limbă, învăţăm un ansamblu de norme care reglementează şi în parte orientează creaţia în comunitatea respectivă. O dovadă evidentă în această privinţă este şi faptul că vorbitorii care se exprimă „bine" în limba lor maternă se vor exprima „bine" sau, cel puţin, bogat şi variat şi într-o limbă învăţată – deşi cu eventuale greşeli de adaptare (mai ales în domeniul fonologic şi cel morfologic) şi poate că o învaţă cu o mai mare dificultate decît alţi indivizi – dat fiind că necesităţile expresive, prin urmare, şi capacitatea creatoare nu depind de cunoaşterea unei limbi, ci de dispoziţiile naturale şi de formaţia culturală a fiecărui vorbitor.

Este adevărat, de asemenea, că, din punct de vedere ştiinţific, constatăm faptele de creaţie cînd ele s-au constituit deja ca *limbă* (activitate repetată), adică atunci cînd au fost acceptate deja ca modele de către mai mulţi indivizi, cînd creaţia a devenit într-o anumită măsură „convenţie". Aceasta se întîmplă, în parte, din cauza imposibilităţii materiale de a înregistra toate actele lingvistice care se produc şi, în parte, pentru că în selecţia materialului pe care îl studiem intervine, în special în lingvistica istorică, un criteriu de apreciere culturală, drept pentru care se consideră adesea ca fiind cele mai importante formele care au fost acceptate de către comunităţile mai mult sau mai puţin extinse. În pofida acestui fapt, din perspectiva teoriei limbajului şi a lingvisticii generale (nu doar a esteticii şi a criticii literare), un *hapax*, o formă documentată o singură dată, poate fi tot atît de interesantă ca şi creaţiile care s-au răspîndit; *cf.*, de exemplu, studiile lui R. Meringer[1] despre lapsus (creaţie „involuntară"). În plus, faptul că formele noi se constată în mod normal atunci cînd au devenit deja *limbă* nu ne permite să ne limităm pur şi simplu la înregistrarea lor ca atare şi să nu încercăm să ajungem pînă la actul de creaţie originar, care poate fi

[1] R. Meringer şi K. Mayer, *Versprechen und Verlesen*, Stuttgart, 1895; R. Meringer, *Aus dem Leben der Sprache*, Berlin, 1908.

documentat sau cel puţin intuit (ceea ce nu înseamnă că încercăm să ajungem pînă la originea limbajului ca activitate umană – fapt ce nu constituie o problemă lingvistică în sine –, ci numai la originea unei anumite forme, a unui cuvînt, a unui semnificat, care adesea pot fi localizate cu destulă precizie în istoria mai multor limbi). Într-adevăr, odată cu deşteptarea interesului ştiinţific pentru limbile contemporane, s-a configurat o întreagă serie de creaţii de cuvinte sau semnificate noi care au devenit limbă, iar în multe cazuri s-a putut ajunge pînă la faza iniţială a difuzării acestora. Sînt cunoscute cazurile unor cuvinte ca sp. *linchar* [a linşa] sau ca fr. *grève* „chei, plajă", care, datorită faptului că muncitorii grevişti se adunau pe malurile Senei, a început să însemne şi „grevă"; ori fr. *limoger* („a lichida", „a face să cadă în dizgraţie"), care derivă de la *Limoges* (din cauza obiceiului de a trimite în acest oraş ofiţerii, ca pedeapsă). Tot astfel, în timpul primului război mondial s-au născut numeroase cuvinte şi expresii (de exemplu, engl. *hang up the spoon* „a atîrna sau a spînzura lingura" pentru „a muri", datorită faptului că în tranşee, atunci cînd un soldat murea, i se atîrna lingura şi nu mai era folosită). Încă mai multe expresii au fost create în timpul celui de-al doilea război mondial, cum ar fi engl. am. *GI* „soldat" (abreviere de la *government issued* „produs de guvern, material al guvernului", aplicat apoi în glumă şi la „materialul uman"), *pin-up (girl)* „fată frumoasă" (literal „fată de ace" „fată [al cărei portret merită să fie prins cu ace cu gămălie]", din cauza fotografiilor pe care soldaţii de obicei le expuneau în barăcile şi cazărmile lor), sau it. *sciuscià* „lustragiu" (deformare din engl. *shoe-shine*)[1]. Această considerare a limbajului ca activitate creatoare justifică mult mai profund lingvistica în calitate de ştiinţă a culturii sau, aşa cum se recunoaşte astăzi aproape în unanimitate, ca fiind cea mai importantă dintre ştiinţele culturii. Într-adevăr, limbajul, ca mod de cunoaştere creatoare, manifestă toate caracteristicile inerente activităţilor creatoare ale spiritului, ale căror rezultate nu sînt materiale sau în care aspectul material contează mai puţin – fiind pur şi simplu vehicul sau suport pentru elementele formale

[1] O serie întreagă de exemple se pot găsi în A. Menarini, *Profili di vita italiana nelle parole nuove*, Florenţa, 1951; pentru perioada interbelică, în special pentru epoca din preajma celui de al doilea război mondial, vezi B. Migliorini, *Lingua contemporanea*, ed. III, Florenţa, 1953; idem, *Saggi sulla lingua del Novecento*, ed. II, Florenţa, 1942.

esenţiale – şi care se numesc în general cultură: *este o formă a culturii*, poate cea mai universală dintre toate şi, oricum, prima care diferenţiază în mod imediat omul de celelalte fiinţe din natură.

8. Menţinîndu-ne în continuare în cadrul limitelor examinării intrinseci a limbajului ca activitate cognitivă, putem distinge în conformitate cu *funcţia predominantă* (sau, mai bine zis, conform finalităţii, din punctul de vedere al vorbitorului şi al efectului obţinut la ascultător), mai multe tipuri de limbaj, care adesea se prezintă ca fiind *tot* limbajul, ca esenţă a sa, deşi acestea nu se manifestă niciodată sau aproape niciodată în stare pură. De fapt, unele afirmaţii logiciste, estetizante sau psihologiste referitoare la limbaj – de tipul: „limbajul este comunicare de idei sau gînduri", „limbajul este expresie", „limbajul este exteriorizare a unei stări psihice" – se referă, în realitate, numai la anumite aspecte ale limbajului, diferite conform funcţiei dominante, fiind, în consecinţă, insuficiente şi restrictive ca trăsături caracteristice, iar ca definiţii, evident, inacceptabile.

Fără îndoială, triada funcţională stabilită în această privinţă de K. Bühler[1] – *Kundgabe* sau *Ausdruck* (manifestare, expresie, exteriorizare), *Darstellung* (reprezentare) şi *Auslösung* sau *Appell* (acţiune asupra ascultătorului, apel) – aduce precizări esenţiale realităţii limbajului. Într-adevăr, conform prevalării uneia sau alteia dintre aceste funcţii, distingem: un limbaj *reprezentativ,* unul *enunţiativ* şi altul *informativ*, în care finalitatea este, mai ales, aceea de a informa cu privire la ceva exterior atît pentru vorbitor, cît şi pentru ascultător (şi care se numeşte adesea şi *comunicativ*, pentru că este în primul rînd comunicare a „ceva despre lucruri"; acest termen însă este inacceptabil, deoarece *comunicarea* este prezentă mereu, *este condiţie* a limbajului); un limbaj *expresiv* (*afectiv* sau *emotiv*), în care finalitatea principală e aceea de a exprima o stare psihică, „sentimentală" a vorbitorului; şi un limbaj *apelativ* (sau *volitiv*), a cărui finalitate o reprezintă obţinerea unui comportament anumit al ascultătorului. Firește, cea mai uzuală distincţie este aceea între *limbajul enunţiativ* şi *limbajul emotiv* sau *afectiv* (expresiv-apelativ), celui din urmă corespunzîndu-i două funcţii.

[1] K. Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, 1934 (trad. sp. *Teoría del lenguaje*, Madrid, 1950).

În acest sens se dovedeşte a fi foarte percutantă şi distincţia a două funcţii diferite – făcută de F. Kainz[1] – în cadrul funcţiei *Darstellung* a lui Bühler: *Darstellung* (reprezentare) propriu-zisă şi *Bericht* (informaţie). Într-adevăr, e necesar să facem această distincţie în *Darstellung* a lui Bühler, dat fiind că, în realitate, numai *informaţia* poate fi considerată ca funcţie particulară a limbajului, în timp ce *reprezentarea* aparţine limbajului în totalitate şi coincide cu natura sa cognitivă: funcţiile limbajului ar trebui, prin urmare, să fie denumite: *informaţie, exteriorizare, apel (Bericht, Kundgabe, Auslösung).*

Aceste distincţii ne interesează în mod special deoarece persistă tendinţa de a identifica limba cu funcţia informativă (adică, cu „limbajul enunţiativ") şi a considera, în consecinţă, creaţia ca fenomen care ar aparţine exclusiv funcţiei expresive şi apelative. E necesar să amintim însă că delimitarea celor trei funcţii, pe lîngă faptul că este convenţională şi posibilă doar pînă la un anumit punct, este ulterioară constatării creaţiei ce caracterizează activitatea lingvistică în ansamblu. În plus, *limba* nu poate fi identificată cu nici o funcţie particulară, pentru că este un sistem abstract şi, ca atare, indeterminat: funcţiile se manifestă în vorbirea concretă. În sfîrşit, e adevărat că creaţia, ca invenţie *ex novo* – invenţie înţeleasă în mod imediat numai într-un anumit context sau într-o anumită situaţie –, întîlneşte un teren mai favorabil în aşa-zisul „limbaj emotiv"; dar, fiind constituit din acte lingvistice, „limbajul enunţiativ" nu poate să nu fie şi creaţie, chiar fiind, poate, mai refractar la noutăţi bruşte şi acceptînd cu mai puţină răzvrătire tradiţia lingvistică a comunităţii. Activitatea imaginativă, activitatea *poetică* a omului (în sensul etimologic al termenului), se observă la toţi indivizii vorbitori (nu numai la „zei şi eroi") şi în orice act lingvistic, atît în limba literară, cît şi în limbajul curent, atît în limbajul enunţiativ, cît şi în limbajul emotiv. Filozoful şi omul de ştiinţă îşi creează un limbaj propriu în egală măsură ca oratorul sau poetul.

9. Punctele de vedere examinate mai sus justifică disciplinele lingvistice particulare şi explică parţial fundamentele mai multor curente din lingvistica generală şi cea teoretică, precum şi din cadrul

[1] F. Kainz, *Psychologie der Sprache,* I. *Grundlagen der allgemeinen Sprachpsychologie,* Stuttgart, 1941.

filozofiei limbajului, o ştiinţă care, de obicei, adoptă un punct de vedere particular, accentuînd anumite aspecte ale limbajului în detrimentul altora. Examinarea critică a definiţiilor ne-a servit, pe de o parte, la semnalarea faptului că, în general, ele nu sînt antitetice, ci complementare şi, pe de altă parte, la evidenţierea caracterului fundamental de *creaţie* inerent esenţei cognitive a limbajului.

Într-adevăr, cunoaşterea lingvistică este de multe ori o *cunoaştere metaforică,* o cunoaştere prin *imagini*, care, de altfel, se orientează atît de des în aceeaşi direcţie încît ne face să ne gîndim în mod serios la o anumită unitate universală a imaginaţiei umane, dincolo de diferenţele lingvistice, etnice sau culturale. Evident, creaţia lingvistică recurge, de asemenea, la o întreagă serie de alte procedee, cum ar fi descrierea analitică prin compunere, derivarea „automată", analogia pur fonică, substantivarea adjectivelor care apar în combinaţii mai mult sau mai puţin constante cu anumite substantive etc. Astfel, creăm cuvinte „descriptive", ca *magnánimo* şi *ferrocarril*, *bizcocho* şi *suicidio*, *circunstancia* şi *beneficio*, *geografía* şi *zoología*, *abecedario* şi *azul piedra* şi *living-comedor* (fără a aminti imensa serie de substantive-definiţii folosite în anumite ştiinţe, cum ar fi chimia organică); de la *libro* formăm *librero*, de la *leche, lechero*; după cum de la *carnicero, carnicería*, ca şi de la *carpintero, carpintería*. Spunem *zoológico* şi *atómica* pentru a ne referi la *jardín zoológico* şi la *bomba atómica*, iar în toate acestea nu există nici o contribuţie particulară a imaginaţiei, nici un moment poetic iniţial specific, nici o „stare de graţie" şi nici o viziune originală. În timp ce în cazul unor expresii ca *niña del ojo* [*fetiţa ochiului*] pentru a indica *pupila* ori cînd afirmăm de cineva că este *media cuchara* [*om mediocru*] sau cînd pe un *negru* îl numim *blond*, iar în loc de *cabeza* [*cap*] spunem *mate* [*dovleac*], cînd spunem de cineva care este bun la inimă că este *un alma de Dios* [*pîinea lui Dumnezeu*], iar de altul care este rău că este *un alma de Judas* [*sufletul lui Iuda*] sau *de Caín* sau *de caballo*, atunci ne aflăm într-o situaţie care este, sau cel puţin a fost într-un anumit moment, complet diferită: ne aflăm în prezenţa unor încercări de a clasifica realitatea, nu prin intermediul unor categorii ale raţiunii, ci prin imagini şi în prezenţa unor analogii stabilite nu dintr-un punct de vedere strict formal, între cuvinte, ci poetic, între „viziuni" care trebuie să fi apărut într-un anumit moment în imaginaţia creatoare a cuiva. Ne aflăm în prezenţa a ceea ce,

într-un sens foarte amplu, numim *metaforă*, pe care n-o înţelegem ca fiind o simplă transpunere verbală, o „comparaţie prescurtată", ci expresie unitară, spontană şi imediată (adică, fără nici un „ca" intermediar) a unei viziuni, a unei intuiţii poetice, care poate implica o identificare momentană a unor obiecte diferite (*cap – dovleac*) sau o hiperbolizare a unui aspect particular al obiectului (ca în cazul lui *medved'* „cel care mănîncă miere" pentru a desemna *ursul*, în limbile slave) şi chiar o identificare între contrarii, „absurdă" din punct de vedere logic, dar cu semnificat şi efect evident ironice, în anumite situaţii, cum ar fi cazul lui *negru-blond* sau cînd unui *gras* i se zice *slab*, iar un *bătrîn* e numit *tinerel*.

10. Desigur, nu toate metaforele care se produc în actele lingvistice concrete devin *limbă*, adică nu toate pătrund în tradiţia comunităţii. În plus, pătrunzînd în *limbă*, ele devin „convenţionale", pierzînd treptat valoarea lor iniţială de imagini. Totuşi, cel puţin pe parcursul unui anumit timp, ceva din această valoare metaforică a semnului-imagine se conservă în sistem, în relaţie cu restul semnelor şi tocmai aceasta ne permite să intuim frecvent actul iniţial de creaţie anterior oricărei investigaţii etimologice. Există, deci, un aspect metaforic-convenţional al semnelor sau, cel puţin, al unor semne care, în cadrul unei tradiţii, continuă să fie percepute ca imagini, aspect ce poate fi studiat din perspectiva simţului lingvistic al comunităţii. Să se compare, de exemplu, cuvintele care desemnează „liliac" în trei limbi diferite: engl. *bat* nu evocă nici o imagine întrucît nu stabileşte nici o relaţie cu alte semne din sistem, adică este un semn simbolic golit de orice expresivitate metaforică, totalmente „denominativ" şi nu „descriptiv". În schimb, în fr. *chauve-souris* metafora se conservă încă intactă: înseamnă, literal, „şoarece chel". Într-o anumită măsură se conservă şi în germ. *Fledermaus* (în pofida faptului că în primul termen al compunerii s-a pierdut relaţia cu *flattern*), pentru că al doilea element, *Maus*, continuă să fie înţeles ca „şoarece" (Jespersen). De aici deducem că numai atunci cînd semnul-imagine pierde relaţia semantică evidentă cu restul semnelor, el îşi pierde complet valoarea sa metaforică. Şi aşa cum anumite semne cu timpul se „demetaforizează", devenind „proprii" şi „convenţionale", alte semne, proprii la origine, pot să ajungă să se „metaforizeze", devenind figurate prin evoluţia lucrurilor desemnate, chiar dacă e vorba de un caz mai rar şi chiar dacă metaforizarea rămîne

adesea neobservată. Așa, de exemplu, *pluma* (în sensul de „pană de scris") este semn metaforic din momentul în care nu s-a mai scris cu pene de pasăre; același lucru e valabil și pentru *payaso* [*paiață, clovn*] (it. *pagliaccio*, fr. *paillasse*) de cînd paiațele (sp. *títeres*) nu se mai fac din *paie* și pentru fr. *chapeau*, it. *cappello*, care deja nu mai sînt *capuchos* sau *capas* mici, ci „pălării". În mod analog, cuvinte ca lat. *scribere*, gr. *γράφειν* (la origine „a grava") și got. *meljan*, paleosl. *pisati*, pers. *nibistan* (la origine „a colora, a picta") au devenit metaforice în clipa în care faptul „de a scrie" a încetat să mai fie identificat cu faptul „de a grava", respectiv cu faptul „de a picta".

Trebuie să observăm însă că expresivitatea unui termen din limbă nu este identică la toți vorbitorii. În acest sens, se manifestă adesea un paradox aparent: cel care cunoaște mai puțin sistemul are adesea un simț mai clar al anumitor valori expresive. Astfel, copiii care învață o limbă descoperă frecvent relații surprinzătoare între anumite semne, relații pe care adulții, de obicei, nu le remarcă, iar atunci cînd învață o limba străină, reușesc să creeze jocuri de cuvinte, ceea ce nu se observă la copiii care vorbesc acest idiom ca limbă maternă. În general, atenția deosebită, lipsa de automatism în folosirea unui semn, inclusiv îndoielile pe marginea semnificației semnelor, sporesc posibilitatea ca acestea să fie asociate cu alte semne din sistem. Astfel, un străin care învață spaniola va înțelege în mod normal sp. *estrellar* ca derivat din *estrella; tenedor* ca derivat din *tener* și *tiradores (tirantes*) ca derivat din *tirar*, adică va stabili relații pe care foarte puțini indivizi dintre cei care vorbesc spaniola ca limbă maternă de obicei le-ar stabili.

În concluzie, trebuie să remarcăm că, deși există un simț mai mult sau mai puțin general al valorii metaforice a unui semn, acesta nu coincide în fiecare caz cu realitatea istorică. Altfel spus, sentimentul actual al metaforei adeseori nu coincide cu istoria metaforei înseși, cu *etimologia* sa: acesta este un indiciu al discrepanței, al dezacordului între sincronie și diacronie, de care vorbește Saussure. Spre exemplu, o anchetă a demonstrat că puțini vorbitori înțeleg semnificatul lui „azote" ca semnificat primar al lui *flagelo*, iar semnificatul „calamidad" drept secundar și metaforic. În general, în cazul în care nu se înțelege exact contrariul, ignorăm cel puțin semnificatul „propriu", cunoscîndu-l doar pe cel figurat care ne vine mai întîi în minte. Tot astfel, orice dicționar va prezenta ca prim semnificat – ca semnificat „propriu" – al lui

cuerda, cel de „cuerda de atar" şi ca semnificat secundar, adică derivat şi metaforic, cel de „cuerda de instrumento musical", dat fiind că aceasta este realitatea lexicologică actuală şi simţul general al vorbitorilor. Totuşi, din punct de vedere istoric adevărul este altul, total opus: gr. *χορδή* a însemnat mai întîi „intestino" (*cf.* sp. *cordilla*, care, în consecinţă, nu derivă de la *cuerda*, cum se afirmă în Dicţionarul Academiei Spaniole, ci direct de la lat. *chorda*, preluat din greacă cu semnificatul primitiv) şi apoi, din raţiuni evidente, „coardă de instrument muzical", în timp ce semnificatul „funie" e o metaforă mult mai tîrzie din latina vulgară. Iar *fruto*, în sensul de „produs al măiestriei, al ingeniozităţii, al unei munci sau al unei ocupaţii etc.", cel puţin din punctul de vedere al limbii latine, nu este un semnificat metaforic derivat din cel de „fruct al unei plante", dat fiind că semnificatul său primitiv a fost tocmai primul: în latină substantivele în *-tus* de declinarea a 4-a erau abstracte, prin urmare *fructus* semnifica în primul rînd „produs în general" (în plus, era vorba de un derivat al verbului *fruor* „a se bucura de") şi numai după aceea „fruct al unei plante": s-a trecut, deci, de la abstract la concret şi nu invers, cum s-ar părea la prima vedere.

Tot astfel, nu coincid în fiecare caz cu realitatea istorică relaţiile pe care simţul lingvistic le stabileşte între semnele sistemului, multe dintre ele înţelegîndu-se adesea ca fiind derivate din altele, cu care din punct de vedere istoric nu au nimic de a face şi, prin urmare, ca fiind dotate cu valoare descriptivă sau metaforică ce nu le-ar corespunde din punct de vedere etimologic.

E bine cunoscut cazul gr. *'Αφροδίτη*, Afrodita[1], care derivă istoric din fenicianul *Astoreth*, dar care a fost interpretat în greacă în relaţie cu *ἀφρός* „spumă" şi *δέατο* „apărea" şi, în consecinţă, cu faimosul mit al zeiţei născute din spuma mării (problema preexistenţei mitului sau a derivării sale din falsa etimologie nu poate fi considerată pe deplin soluţionată). Tot astfel, în spaniolă numele de *Santa Lucia* s-a relaţionat cu *luz* [lumină] (atribuindu-i-se apoi acestei sfinte ocrotirea vederii), iar

[1] Pentru majoritatea exemplelor din acest paragraf, ca şi din § 13, vezi V. Pisani, *L'etimologia*, Milano, 1947; V. Bertoldi, *La parola quale mezzo d'espressione*, Napoli, 1946, şi *Il linguaggio umano nella sua essenza universale e nella storicità dei suoi aspetti*, Napoli, 1949.

it. *maritozzi* s-a relaţionat cu *marito*, „soţ" şi cu *maritare* „a se căsători", din care considerent aceste brioşe au devenit tradiţionale la banchetele de nuntă. Gr. *βασιλικόν* „busuioc" a fost asociat cu gr. *βασιλίσκος* „vasilisc" (tot astfel în dialectele italiene şi cele franceze), iar de aici au apărut mituri referitoare la planta şi la animalul fabulos. În mod analog, fr. *aspic* înseamnă „levănţică" şi „şarpe veninos", prin încrucişarea între lat. *spica* şi gr. *ἀσπίς*, descoperim mitul respectiv care asociază planta cu reptila. În română continuarea lat. *hordeulum* a ajuns la identitate fonetică cu *urcior* (derivat a lui *oală*), fapt pentru care a apărut superstiţia că a sparge un ulcior produce urcior la ochi. Printr-un fel de compensaţie în viaţa spirituală, nu numai miturile fac să apară cuvinte, ci şi cuvintele contribuie la apariţia miturilor; adică unor momente unice de intuiţie poetică pot să le corespundă adesea două creaţii metaforice distincte: mitul şi simbolul lingvistic.

Alte exemple interesante sub acest aspect sînt cele din gr. *γλυκόρριζα,* literal „cu radăcini dulci" (*ῥίζαι γλυκεῖαι*), care a dobîndit în latină forma de *liquoritia*, fiind raportat la *liquor*, datorită uzului medicinal al plantei (iar de la cuvîntul latin derivă în dialectele italiene, prin contaminări semantice succesive, *guarizia*, raportat la *guarire*, „a se vindeca, a se însănătoşi"; *regolezia*, raportat la *regolare*, *cf.* sp. *regaliz, regaliza, regalicia; sug ed Lucrezia*, literal „jugo de Lucrecia", *cf.* lat. med. *succoricia*); lat. *iterare*, „a reîncepe, a renova, a repeta", derivat de la *iterum* „din nou", raportat apoi la *iter* „drum", de unde fr. v. *errer* „a rătăci, a hoinări", semnificat ce se conservă în formele *chevalier errant, juif errant*, ultimul a trecut şi în spaniolă: *judio errante*. Lat. *securis* „topor, secure" părea derivat de la *secare* „a tăia", în timp ce, foarte probabil, e vorba de un cuvînt de origine semitică; *laudanum* „laudanum", interpretat în dialectele franceze ca *lait d'anon,* literal „lapte de măgar"; fr. *veilleuse* „brînduşă", termen de origine celtică, dar asociat apoi cu *veiller* „a veghea" şi cu *veillees* „veghii de toamnă"; it. *girasole*, interpretat în engleză ca *Jerusalem*; it. *pomi dei mori* „merele arabilor" (*mala aethiopica)*, expresie interpretată în franceză, apoi în engleză şi germană, ca *pommes d'amour, love apples, Liebesäpfel; malenconía* şi *nigromancía*, care îşi datorează forma faptului că respectivele cuvinte greceşti *μελαγχολία* „bilă [fiere] neagră" şi *νεκρομαντεία* „evocare a morţilor" au fost asociate cu *rău* şi cu magia *neagră*; *palafren* [cal de paradă], care derivă din celticul latinizat

paraveredus, forma sa actuală însă se datorează unei asociaţii cu *freno* [zăbală, frînă]. Lista ar putea continua cu o serie întreagă de *etimologii populare*, din punct de vedere tehnic „arbitrare" şi „false", dar extrem de semnificative din punctul de vedere al asociaţiilor pe care simţul limbii le stabileşte între simboluri şi din punctul de vedere al imaginilor care apar exprimate în simboluri şi, deci, al mecanismului creaţiei metaforice în limbaj. Pot fi amintite în acest sens etimologiile ingenue ale anticilor, începînd cu *Rigveda*, unde numele zeului *Agni* se asociază cu rădăcina *aj-* „a răpi" („pentru că răpeşte averea duşmanilor") sau *Odiseea*, unde numele eroului *'Οδυσσεύς* se relaţionează cu *ὀδυσσάμενος* „cel care a suferit", pînă la cele ale Sfîntului Isidor din Sevilla, conform căruia *camisas* [cămăşi] se numesc „*quia in eis in camis dormimus*", pentru că dormim în ele în pat.

11. Dar aceste *etimologii populare*, aceste asociaţii „arbitrare" sînt oare simple „greşeli" în cadrul pretinsei „evoluţii normale" a limbii, sînt ele „fenomene patologice" pe care lingvistul trebuie doar să le constate ca atare, restabilind în fiecare caz „realitatea istorică"? Lingvistica poate să se limiteze la istoria exterioară şi formală a cuvintelor, ignorînd simţul lingvistic, conştiinţa semantică a vorbitorilor, relaţiile capricioase şi multiforme care se stabilesc între simboluri în actele concrete de vorbire? Ar putea să facă acest lucru numai dacă limbajul ar fi un fenomen al naturii, independent de fiinţele umane care îl creează şi îl re-creează continuu. De fapt, aşa s-a procedat într-o perioadă în care se credea că lingvistica poate să-şi afle locul printre ştiinţele naturale, iar limbajul era considerat ca un organism cu viaţă proprie, guvernat de legi proprii. Dar nu se mai poate face acelaşi lucru astăzi, cînd ştim că limbajul nu are existenţă autonomă şi că este „guvernat" de către indivizii vorbitori – în conformitate cu nişte norme extrem de complexe –, de toţi indivizii unei comunităţii şi de fiecare dintre ei, în fiecare act lingvistic concret. A face o istorie pur fonică (formală) a cuvintelor e imposibil, deoarece cuvîntul nu este numai „formă" (sunet), ci unitate a formei şi conţinutului (sunet şi semnificat), iar forma însăşi se explică prin semnificat (ca în cazul lui *nigromancia*), aşa cum semnificatul poate fi explicat prin formă (ca în cazul lui *iterare* „a călători"). Într-adevăr, etimologia actuală care îşi propune să fie istorie concretă şi completă a cuvintelor, atît a formei, cît şi a conţinutului lor, istorie a asociaţiilor pe care acestea le-au evocat sau le

evocă în conştiinţa vorbitorilor, deja nu mai neglijează ceea ce numim „simţ lingvistic" – adică influenţa simbolurilor asupra spiritului indivizilor creatori de limbaj –, eventualele viziuni metaforice care guvernează crearea şi re-crearea simbolurilor, faptele de cultură care sînt miturile asociate cuvintelor. Evident, etimologia tehnico-obiectivistă – care consideră cuvintele ca entităţi izolate şi autonome – şi etimologia concretă – care ia în considerare cuvintele în relaţia lor cu lucrurile şi în relaţiile lor organice reciproce, precum şi (ceea ce ne interesează pe noi aici) în relaţie cu simţul lingvistic şi cu valoarea expresivă atribuite de vorbitori – sînt două lucruri diferite. Bunăoară, a afirma că fr. *pommes d'amour* (trad. apoi în engleză şi germană cu *love apples* şi *Liebesäpfel)* derivă din ital. *pomi dei mori* nu este deloc greşit din punct de vedere pur exterior, dar nu ne spune nimic referitor la asociaţiile pe care expresia le provoacă în conştiinţa vorbitorilor francezi şi nici nu explică în mod satisfăcător forma sa. Tot astfel, din punctul de vedere al etimologiei actuale este insuficient a afirma că *veilleuse* provine din celtică, pentru că istoria semantică (şi formală) a acestui cuvînt, doar la origine celtic, a fost schimbată într-un anumit moment prin asociaţia cu *veiller*, aşa cum istoria lui *securis* a deviat prin asociaţie cu *secare*, iar cea a lui *iterare* prin asociaţie cu *iter*.

Asistăm, în acest sens, la o reevaluare a „etimologiei populare", care nu e deloc un fenomen aberant, dat fiind că poate să ne ofere indicii preţioase cu privire la viziunile metaforice care au însoţit şi au determinat creaţia semnelor şi care continuă să li se asocieze acestora în vorbire. De aceea, dacă Sf. Isidor nu are deloc dreptate derivînd *camisa* din *cama*, poate nu greşeşte atît de mult atunci cînd asociază *arapennis* (formă specific hispanică a celticului *arepennis*) – de unde provine sp. v. *arapende* –, cu verbul *arare*: e posibil ca tocmai asociaţia cu *arar* să fi contribuit la modificarea formei cuvîntului. Iar Dicţionarul Academiei, dacă nu are dreptate din punct de vedere istoric, are dreptate din punctul de vedere al simţului lingvistic actual, relaţionînd *cordilla* cu *cuerda*, recunoscînd un singur cuvînt *errante* în loc de două (unul derivat din *errar*, altul din *errant*, part. prez. al fr. vechi *errer* < *iterare*).

Nici măcar în descrierea lexicologică sincronică a cuvintelor nu ar trebui să ne limităm la indicarea sensurilor variate, a utilizării diferite a semnelor luate independent sau combinate, neglijînd asociaţiile subiective sau „convenţionale" pe care ele le suscită în mintea vorbitorilor. Dacă

vrem să pătrundem în realitatea vie a limbajului, va trebui să menţionăm, de exemplu, că engl. *bat* este un semn pur denominativ, „fără familie", că nu dă naştere la nici una din asociaţiile şi imaginile proprii a „traducerii" sale în fr. *chauve-souris*, ceea ce e valabil numai pînă la un anumit punct, deoarece din punct de vedere descriptiv sugerează mult mai mult. Tot aşa, Dicţionarul Academiei va fi avînd dreptate, dat fiind criteriul său normativ, atunci cînd explică *emérito* ca adjectiv care se aplică „persoanei care s-a retras dintr-o slujbă sau de la o funcţie oarecare, beneficiind de o sumă de bani pentru bunele sale servicii". Realitatea limbii însă este alta: majoritatea vorbitorilor asociază cuvîntul cu *mérito* şi îl interpretează ca „merituos, remarcabil, ilustru". Oare mulţi vorbitori spanioli ştiu astăzi ce înseamnă (sau „trebuie" să însemne) „se spune mai ales de soldatul care şi-a satisfăcut serviciul militar în Roma antică şi beneficia de recompensa corespunzătoare meritelor sale"? Că nu este aşa ne-o demonstrază acelaşi Dicţionar al Academiei, făcînd, implicit, aceeaşi asociaţie cu *mérito* („...recompensă datorată meritelor sale"), pe care cuvîntul latin *emeritus* nu îl implica, dat fiind că deriva din verbul *merere* sau *mereri*, cu sensul absolut de „a servi în armată", însemnînd, în consecinţă, numai şi exclusiv „persoana care a terminat serviciul, care se află în afara serviciului activ", ceva de tipul „pensionar"; soldatul putea să beneficieze sau nu de o recompensă, dar acest lucru nu era indicat de termenul *emeritus*.

Or, toate acestea ne demonstrează că în limbaj – în afară de relaţiile semnificative, morfologice, sintactice şi cele datorate derivării şi compunerii efective şi normale – există relaţii speciale între cuvinte, datorate asociaţiilor subiective şi metaforice care se stabilesc sporadic sau în mod constant între intuiţiile respective sau între aceleaşi simboluri din raţiuni formale.

12. Să vedem acum care sînt temeiurile creaţiei metaforice în limbaj sau, mai bine zis, dacă pot fi investigate motivele intime ale creaţiei lingvistice. Evident că nu, deoarece creaţia este inerentă limbajului prin definiţie. Nu pot fi prezentate raţiunile impulsurilor capricioase şi de nebănuit ale imaginaţiei umane creatoare. Ceea ce poate fi menţionat sînt motivele acceptabilităţii mai mari sau mai mici a unei inovaţii într-o anumită comunitate. Acestea sînt, în primul rînd, prestigiul creatorului şi expresivitatea semnului inventat, raţiuni culturale mai generale, precum şi substituirea unei culturi prin alta sau progresul

cultural continuu, apariţia continuă în orizontul conştiinţelor lingvistice a unor obiecte şi idei noi care reclamă cunoaştere şi clasificare.

Există însă şi motive mai specifice. În primul rînd, „sistemul" limbii care „reclamă" substituirea unui semn dacă acesta a devenit total inexpresiv sau pentru a evita confuzii deranjante. Aşa se întîmplă, de exemplu, în faimoasele cazuri investigate de J. Gilliéron, al lat. *apes*, „albină", substituit prin derivate, împrumuturi interdialectale sau metafore (*mouche-à-miel*), în dialectele franceze în care evoluţia fonetică normală a redus termenul la o singură vocală lipsită de expresivitate (*é*) sau al lui *gallus*, substituit prin imaginea lui *bigey (vicaire* „preot") într-un dialect din Franţa în care, prin evoluţie fonetică normală, s-a ajuns să se confunde cu continuarea lui *cattus* (*gat-gat*). Firește, raţiunile prezentate mai sus nu au determinat *inovaţiile* înseşi, ci numai acceptarea lor, deoarece, cu toată certitudinea, înainte ca substituirile să se fi produs trebuie să fi existat deja imaginea albinii văzută ca o *mouche-à-miel* „muscă de miere" şi a cocoşului printre găini văzut ca un *vicaire*, ca un „preot" printre enoriaşe.

Alt temei ce determină substituirea unor semne, contribuind sau nu la difuzarea (acceptarea) creaţiilor metaforice, este aşa-numitul „tabu lingvistic", adică fenomenul prin care anumite cuvinte asociate unor superstiţii sau credinţe sînt evitate, fiind substituite prin împrumuturi, eufemisme, perifraze, metafore, antifrază etc. Recent W. Havers a reexaminat acest fenomen într-un studiu ce oferă mult mai mult decît promite titlul său, pentru că nu este doar o simplă bibliografie[1]. Printre altele, Havers menţionează şi enumeră acele *denotata* supuse de obicei tabuului lingvistic: în primul rînd, o serie întreagă de animale (ursul, lupul, şarpele, şoarecele, vulpoiul, broasca, nevăstuica, iepurele, capra, albina); anumite părţi ale corpului, cum ar fi mîna, în special mîna stîngă; anumite fenomene cum e focul, apoi soarele şi luna, bolile şi defectele fizice, moartea, zeii şi demonii. Tabuul lingvistic se datorează, în special, credinţei (foarte înrădăcinate în societăţile primitive, dar atestată şi în societăţile dezvoltate) într-o anumită „magie a cuvintelor", a identificării numelui cu lucrul denumit: se consideră că a numi un lucru prin termenul său propriu care îi corespunde poate fi periculos întrucît numele lucrului atrage după sine lucrul însuşi (bine cunoscuta

[1] W. Havers, *Neure Literatur zum Sprachtabu*, Viena, 1946.

locuţiune latină *lupus in fabula* înseamnă tocmai aceasta: numind lupul, el apare), fiind preferabil, prin urmare, să se întrebuinţeze cuvinte sau expresii mai puţin specifice care numesc „fără să numească".

După cum am menţionat, există multe moduri de a substitui cuvintele pe care dorim să le evităm: alteraţia fonetică (*cf.* it. *Gribbio!* pentru *Cristo!*, *perdinci* pentru *per Dio*; engl. *gog* pentru *God*; fr. *morbleu* pentru *mort Dieu* şi *parbleu, ventrebleu*; magh. *iskola* [literalm. „şcoală"] pentru *Isten* [Dumnezeu]); antifraza (*bendito* în loc de *maldito*); antonomasia (în loc de *Dios* se va spune *el altísimo* sau *el todopoderoso*; în loc de *diablo*: *el maligno, el tentador, el impuro*, *cf.* rom. *necuratul*; tocmai acesta din urmă fiind semnificatul propriu al cuvîntului grecesc care traducea o imagine analogă evreiască şi care a trecut apoi, prin lat. *diabolus*, în limbile romanice. Tot aşa, în poemele homerice lui *Zeus* i se spune *πατήρ* „tatăl" sau *νεφεληγερέτα* „cel care adună norii"); împrumutul interidiomatic sau interdialectal (pentru lat. *laevus* în spaniolă există un împrumut din bască: *izquierdo*; în latină, *lupus* e o formă dialectală sabină în loc de cea normală **lucus*, tot aşa şi ital. *lupo* are aspect fonetic dialectal, în loc de cel normal **lopo*, ca în fr. *loup*, în loc de *leu*, care se conservă numai într-o formulă folosită într-un joc de copii: *à la queue leu leu*) etc. Una dintre substituirile cele mai frecvente este cea care foloseşte imagini sau metafore (antonomasia şi antifraza ar cădea deja într-un fel sub incidenţa acestui concept). Aşa, de exemplu[1], termenul propriu indo-european pentru a desemna „ursul" (a cărui continuare o reprezintă lat. *ursus*, gr. *ἄρκτος*, sanscr. *rksah*, avest. *arso*, arm. *arj*, irl. *art*, alb. *ari*) a dispărut într-o serie întreagă de idiomuri indo-europene şi tocmai din limbile care s-au răspîndit în zone unde animalul se întîlneşte frecvent (slave, baltice, germanice): pentru slavi ursul este „cel care mănîncă miere" (rus. *medved'*; aceeaşi imagine se întîlneşte, alături de termenul propriu, deja în vedicul *madhuvad-*, ceea ce demonstrează că, de fapt, creaţia metaforică propriu-zisă preexistă „necesităţii" de substituire; o imagine analogă este şi gal. *melfochyn*, literal „porc de miere") pentru baltici, „cel care linge" (lit., let. *lacis*); pentru germani, „brunul" (germ. V.

[1] *Cf.* A. Meillet, *Quelques hypothèses sur des interdictions de vocabulaire dans les langues indo-européens*, în idem, *Linguistique historique et linguistique générale*. I, ediţie nouă, Paris, 1948, pp. 281-291.

bero, germ. *Bär*, engl. *bear*, sued. *björn*, dan. *bjorn*). Fenomenul, de altfel, apare şi în limbi neindo-europene vorbite în zonele septentrionale ale Europei: estonienii, finlandezii, laponii numesc ursul prin imagini care semnifică „gloria pădurii", „bătrînul", „cel cu plete", „labă lată", „cel care mănîncă furnici albe" etc. Tot astfel, un alt animal supus frecvent tabuului lingvistic, *şarpele*, este numit în mai multe limbi indo-europene prin cuvinte care etimologic înseamnă „cel ce se tîrăşte" (sanscr. *sarpah*, lat. *serpens*, gr. *ἑρπετόν*, alb. *gjarper*), „terestrul" (paleosl. *zmija*), „cel verde" (lit. *zaltys*).

Un exemplu şi mai celebru este cel al *nevăstuicii*[1]: termenul respectiv latin, *mustela* (fr. v. *mousteile*, cat. *mustela*, prov. *mustelo*), a dispărut din majoritatea dialectelor romanice sau se întîlneşte numai sporadic, în zone foarte limitate (leon. *mostolilla*, vizc. *musterle*, gal. *mustela*), fiind substituit printr-o serie întreagă de nume metaforice, diminutive şi cuvinte afective, care scot în evidenţă dorinţa vorbitorilor de a-şi atrage simpatia animalului. *Mustela* (nevăstuica) este astăzi, conform unor dialecte, cea „drăguţă" sau „frumoasă" (fr. *belette*, piemon. lomb. *bellola, benula*, ven. *belita*, cors. *bellula*, sic. *beddula* şi în dialectele spaniole: *bilidilla, bonuca, monuca, buniesta, muniesta*) sau o „doamnă", „domnişoară" sau „soţioară" (it. *donnola,* port. *doninha*, rom. *nevăstuică*, gal. *donocina, donicela*, ast. *donecilla*); este o „doamnă frumoasă" (piren. *danabere*) sau „cumătră" (cast. *comadreja*, tolos. *kumairelo*, camp. abr. *cummatrella, cummarella*, rom. *cumătriţă*) sau „noră" (port. dial. *norinha*); este „doamnă sau stăpînă a zidurilor" (gal. *dona das paredes*, sard. *dona de muru*) sau „[cea care are culoare de] pîine şi brînză" (arag. nav. *paniquesa*, cu variante sau diminutive în alte zone ale Spaniei; ancon. *panakasu, panaccacia*). Şi de data aceasta fenomenul este interidiomatic, dat fiind că se întîlneşte şi în alte limbi neromanice vorbite în Europa: pentru germani nevăstuica este o „tînără domnişoară" (*Jüngferchen*) sau o „nemţoaică frumoasă" (*Schöntierlein*); pentru englezi este o zînă (*fairyl*); pentru maghiari o „domniţă" sau „soţioară" (*menyet*), iar pentru basci „pîine şi brînză" *(oguigaztai*).

[1] *Cf.* R. Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, ediţia a III-a, Madrid, 1950, pp. 396-405.

Tabuul lingvistic reprezintă însă doar un aspect al fenomenului mai amplu numit *interdicţia de vocabular,* care se datorează nu numai unor superstiţii sau credinţe, ci şi unor raţiuni de natură emotivă sau socială, unor raţiuni de educaţie, politeţe, bune maniere, decenţă, amabilitate etc. Se evită, de obicei, expresii şi cuvinte care sînt considerate prea dure, nepoliticoase sau indecente.

Astfel, ni se pare prea aspru, dacă este vorba mai ales de o rudă de a noastră sau dacă vorbim în prezenţa unor rude ale defunctului, să spunem că cineva *a murit*: vom spune că *a dispărut* sau că *s-a prăpădit, şi-a dat sufletul/duhul* sau *s-a dus cu Dumnezeu*; iar în loc de *mort* vom spune *dispărutul* sau *răposatul* sau *defunctul* sau *nefericitul* (*cf.* it. *mio padre poveretto, il mio povero padre, mia madre buon'anima*). Chiar atunci cînd ne este absolut indiferent, fiind vorba chiar de un duşman, preferăm să evităm cuvîntul *moarte*: vom spune că *s-a dus la dracu* sau vom folosi alte expresii metaforice (de exemplu, în italiană *rimetterci la pelle, rimetterci le ghette, lasciare le penne*; în franceză *casser la pipe, fermer son parapluie, manger les pissenlits par la racine*; în română *a da ortul popii*). Sînt evitate, mai ales, în prezenţa celui bolnav, dar şi în alte circumstanţe, numele anumitor maladii grave: *cf.* sp. *mal caduco, mal de corazon* „epilepsie", *mal de la rosa* „pelagră", *mal frances* „sifilis"; it. *mal caduco* „epilepsie", *malvagia malattia* „sifilis", *consunzione* „tuberculoză". Tot astfel, se evită numele anumitor părţi ale corpului considerate a fi indecente, în special organele genitale, cuvintele care se referă la anumite acte fiziologice şi în particular la actul sexual sau care se referă la aberaţii sexuale cum ar fi homosexualitatea, substituindu-se fie prin termeni ştiinţifici, fie – în limbajul curent – prin eufemisme de obicei metaforice care, de altfel, foarte repede devin proprii şi, în consecinţă, vulgare, fiind substituite la rîndul lor prin eufemisme noi. Pentru a desemna organele genitale, bunăoară, se folosesc imagini, în general nume de fructe, legume, animale, instrumente muzicale şi alte obiecte a căror formă aminteşte într-un mod oarecare forma acestor organe: „limbajul de alcov" este, în acest sens, un domeniu de creaţie metaforică continuă. Pentru a desemna actul sexual se folosesc eufemisme (*a dormi, a se culca, a fi împreună* etc.) sau verbe substitutive care indică acte formal asemănătoare sau mişcări ritmice (în italiană verbul propriu înseamnă din punct de vedere etimologic „a închide / a încuia cu cheia", iar un

eufemism care a devenit vulgar înseamnă, tocmai „a freca", *cf.* magh. *kefélni*, cu sensul de „a avea [a poseda]"; în română un eufemism vulgar înseamnă literal „a regula". Tot datorită uzului eufemistic, semnificatul fr. *baiser* „a săruta", curent în epoca clasică, a decăzut rapid, astăzi fiind în general vulgar: în timp ce continuă să se folosească fără inconveniente substantivul *(un) baiser*, verbul nu mai poate fi folosit deja în vorbirea decentă, exceptînd unele contexte foarte clare, iar pentru a spune „a săruta" se zice de obicei *embrasser* „a îmbrățișa" (pînă și *embrasser sur la bouche, sur la joue*).

Tot astfel, sînt evitați sau substituiți termenii proprii care se referă la o deplorabilă profesie feminină (ca să fim mai expliciți, aceea a femeilor care, conform Dicționarului Academiei, „cîștigă cu corpul lor, dedicîndu-se în mod josnic viciului senzualității"), precum și la locurile unde se practică această meserie. În franceză, femininul corespunzător lui *gars, garcon (garce)* a dobîndit tocmai acest semnificat și a trebuit să fie substituit sensul de „fată" prin *fille*. Dar acest termen, la rîndul său, se dovedește a fi indecent (*cf.* sp. *manceba* și derivatele sau semnificatele metaforice de la *niña, chica*; it. *quelle ragazze*), încît astăzi pentru a spune „fată" se zice în exclusivitate *jeune fille;* chiar și pentru „fiică" termenul se substituie prin altele (*enfant, petite, fillette*), dacă contextul se dovedește echivoc. În italiană *orizzontale* este o metaforă curentă, iar *peripatetica* în acest caz se referă numai la obiceiul de „a se plimba" și nu are nimic de a face cu filozofia aristotelică (se folosește de asemenea *passeggiatrice*, „cea care se plimbă"; *cf.* o imagine analogă într-un cuvînt din argoul pungașilor din Buenos Aires și Montevideo, care derivă din verbul italian *girare* „a se roti, a se răsuci"). În latină se folosea *lupa* „lupoaică [femeie stricată]" (o aluzie ireverențioasă în acest sens se întîlnește la Titus Livius cu privire la Acca Larentia), cu cunoscutul său derivat care nu făcea referire la un „bîrlog de lupoaice".

13. Aceste motive, precum și altele, facilitează, firește, difuzarea creației metaforice, dar, după cum s-a semnalat, nu pot explica în nici un caz creația însăși, care este o activitate liberă a imaginației. Nici măcar difuzarea unei imagini nu este supusă unei legi de necesitate. Într-adevăr, în cadrul creațiilor metaforice folosite de obicei în prezent, se poate stabili o gradație care merge de la cazurile în care se manifestă o anumită exigență a sistemului, cum sînt cele deja menționate, pînă la

simpla glumă, imaginea hazlie[1] care este acceptată de un număr din ce în ce mai mare de indivizi, datorită în exclusivitate expresivităţii sale intrinseci. Tot o glumă bazată pe analogia fonică, un joc de cuvinte au fost la origine cuvintele fr. dial. *herbe sainte* pentru *absinthe* „străin"; precum şi it. dial. *siora-mandula* literal „doamna Alexandra", *mala-lissandra* pentru *salamandra.* O imagine hazlie se intuieşte în **excappare* „a ieşi de sub mantie", de unde derivă sp. *escapar*, fr. *echapper*, it. *scappare*, rom. *a scăpa*. O altă imagine hazlie a fost în latina populară *testa* „oală, vas" (*cf.* sp. *tiesto*)[*)], pentru *caput* „cap"[2]. Dar această glumă a avut o asemenea răspîndire încît a ajuns să substituie în franceză şi italiană termenul propriu (în fr. *chef* < *caput* înseamnă astăzi aproape în exclusivitate *şef* şi în italiană *capo* cu sens „propriu" are un uz limitat); dar *tête* şi *testa* au devenit la rîndul lor termeni proprii şi denominativi, adică inexpresivi, fiind substituiţi prin imagini noi (fr. *bille, bobine, pelote, poire, noisette, citron, citrouille*; it. *zucca* „dovleac"; *cf.* sp. *pelota, cafetera, chimenea, melón, calabaza, pepino, pera*, riopl. *mate*; engl. *nut, cocoanut, onion, pumkin*; germ. *Kopf,* astăzi „cap", la origine „cupă, pahar")[**)]. Acelaşi lucru se poate spune despre lat. *follis* „foale, burduf, coş", care şi-a păstrat semnificatul propriu în spaniolă şi în română (sp. *fuelle*, rom. *foiu*), în franceză (*fou*) şi în italiană (*folle*) a ajuns să însemne „nebun", la început însemnînd „cu capul gol ca o băşică".

La un nivel mult mai profund se intuiesc infinite creaţii metaforice în funcţie de aceeaşi distincţie, clasificare şi denumire iniţială a ceea ce e cunoscut, a ceea ce se prezintă ca realitate în intuiţia omului – creator

---

[1] *Cf.* K. Jaberg, *Spiel und Scherz in der Sprache*, Tübingen, 1930.

[*)] V. şi rom. *ţest, ţeastă.*

[2] Nu e necesar să presupunem că imaginea ar fi apărut mai întîi în mediul olarilor, dat fiind că nu numai olarul foloseşte o imagine cum ar fi aceea de „oală" pentru *cap*. Nu încape îndoială că multe imagini au întîlnit în anumite comunităţi sociale sau sfere profesionale „condiţii optime" pentru apariţia şi difuzarea lor, dar, în general, ni se pare că se exagerează puţin prin tendinţa de a căuta originea unei întregi serii de creaţii metaforice în „limbajele speciale", care nu sînt întotdeauna „mai metaforice" decît vorbirea curentă. E necesar, de asemenea, să remarcăm că, în ceea ce priveşte aspectul teoretic al acestei probleme, a găsi originea unei metafore în „limbajele speciale" sau în limbajul infantil nu înseamnă, după cum se crede adesea, a soluţiona problema creaţiei lingvistice, care, în plus, nu este o problemă, ci un fapt.

[**)] V. şi rom. *scăfîrlie, baston, dovleac, tărtăcuţă, gulie, bilă, diblă, mansardă* etc.

al lumii sale specifice şi al limbajului său (activitate care se situează ca punte mediatoare între conştiinţă şi lume). Omul cunoaşte şi desemnează metaforic fenomene şi aspecte ale naturii, plante şi animale, produsele şi activităţile sale proprii, instrumentele pe care le fabrică pentru munca sa. Un „lanţ de stînci crestate" pare să aibă dinţi ca un ferestrău al tîmplarului; e văzut în consecinţă ca un *ferestrău* şi aşa se şi numeşte (port. *serra*; macedo-rom. *şară)*, iar anumite fîntîni şi izvoare sînt *ochiuri de apă*. *Lingura* este o „cochilie" (lat. *cochlear* < *cochlea* „cochilie, melc"), iar *burghiul* penetrează lemnul precum un rît de porc pămîntul (sp. *barrena*, prov. *verrina* şi cat. *barrina* provin de la lat. *verrinus*, de la *verres* „vier"). Aceeaşi origine o au şi fr. *verrou*, prov. *verrolh*, sp. dial. *verrojo*; *cf.*, în plus, it. *succhiello* „burghiu" < *suculus*, derivat din *sus* „porc"); iar „piesa care ajustează filetul cu şurub" şi o anumită parte a roţii este o *purcea (piuliţă)*. Grapa [boroana] avea pentru romani dinţi de lup (lat. *hirpex* „boroană" < sabin. *hirpus* „lup"), iar *inocula* în uzul său rural primitiv a însemnat „a altoi în *ochii* unei plante". Bertoldi enumeră şi examinează în studiile sale o serie de creaţii metaforice care se referă la faună, floră, corpul uman etc. Astfel, pentru a reveni la un exemplu cunoscut şi mai bine studiat, liliacul, care pentru spanioli este un „şoarece orb" *murciélago* (lat. *mus caecus*), în unele dialecte din Franţa şi Italia este un „şoarece chel" (*chauve-souris)* sau un „şoarece zburător" (*souris-volante*), un „şobolan cu pene" (*ratapenada)* sau este un „şoarece-pasăre" (*topuccello)*; „jumătate-şoarece" (*mezzosorcio*), „jumătate-pasăre" (*mezzouccello*), „rîndunică nocturnă" *(rondinella di notte*), „pasăre nebună" (*cell-matt*), „pasăre de noapte rea" (*uccello di malanotte*), un „spirit" sau „duendecillo" *(spiritello*, nume în care imaginea – *cf.* gr. *ψυχή* „suflet, spirit" şi „fluture" – se bazează de asemenea pe analogia fonică cu *pipistrello, vipistrello... < vespertilio*), o „pasăre de rău augur" (*osel del malauguri*) sau „pasăre a demonului" (*auciel du demone*). Vrabia este pentru francezi un „sihastru, pustnic" (*moineau*), aşa cum pentru cei din Rio de la Plata o altă pasăre, prin forma pe care o dă cuibului ei, este un *hornero* [pasărea-olar].

Grecii, mari creatori de metafore, vedeau într-o plantă o „barbă de ied" (*τραγοπώγων,* lat. *barba hirci*), în altele, o „limbă de bou" (*βουγλώσσον,* lat. *lingua bovis)*, o „coadă de cal" (*ἵππουρις,* lat. *cauda caballi*). Asociau muşcata cu „cocorul" (*γεράνιον* < *γέρανος* „cocor"),

piciorul-cocoşului cu „broasca" (*βατράχιον* < *βάτραχος* „broască", lat. *ranunculus*) şi rostopasca cu „rîndunica" (gr. *χελιδόνιον* < *χελιδών* „rîndunică", lat. *hirundinina*). Vedeau crizantema ca „floare de aur" (*χρυσάνθεμον*), iar în gladiolă vedeau săgeţi (*ξιφίον*, lat. *gladiolus*; *cf.* sp. *espadana*) şi în nu-mă-uita, „urechi de şoarece" (*μυοσωτίς*, lat. *muris auricula*). Aproape toate aceste plante sînt denumite în latină, apoi în dialecte şi în limbile romanice cu nume ce conţin imagini identice sau analoge: de multe ori este vorba de simple traduceri, de „calcuri lingvistice", dar în unele cazuri s-ar putea vorbi şi de intuiţii analoge exprimate în termeni analogi.

Fructele de mărăcine seamănă cu nişte „căţeluşi" şi aşa se şi numesc (fr. *chien, cagnot*, abr. *catille*, sp. *cadillo*; *cf.* rom. *căţei de usturoi*); amenţii salciei seamănă cu nişte „mîţişori" (fr. *chats, catouns, mignons*; it. dial. *gatoli, gattun*; rom. *mâţişori*; *cf.* sp. dial. *gatillos* „flori de salcîm"); florile de mac sînt ca nişte „cocoşi" cu creastă roşie (fr. *coquelicot*), iar pentru faptul că din ele copiii fac păpuşi sînt „păpuşi", „nevăstuici" sau „călugăriţe" (engl. *poppy*; it. dial. *popa, popina, popola, femenota, tosata, siora* şi alte imagini analoge: *fantina, marioneta, madonina* etc.; fr. *moine*, croată *fratar*); din acelaşi motiv pînă şi pentru armeni macul este o „soţioară" (*harsnouk*).

Noi cu toţii avem la picioare, care sînt „jamboane" (lat. *perna* „jambon, şuncă"), nişte oase pe care le-am numit „fluiere" (*tibias*); la umere avem „clavicule"; în gît un „bob de strugure" (*uvula*) şi în exterior un *măr (al lui Adam); muşchii* noştri sînt „şoricei" (lat. *musculus*, de la *mus* „şoarece"; aceeaşi imagine în gr. *μυς*, rusă *mysca*, arm. *mukn*, lit. *peles* şi limitat la muşchiul degetului mare, germ. *Maus*), iar în ochi avem pupile care, datorită imaginilor atît de mici pe care le vedem reflectate în ele, sînt „păpuşele" sau *fetiţe ale ochilor*, iar pentru anumiţi italieni sînt „îngeri" sau „madone" (sard. *andzelu*, istr. *madunena*, calabr. *madonedda*, „pupilă"). Această din urmă imagine se întîlneşte în multe limbi şi dialecte, unele dintre ele fără nici o relaţie posibilă cu restul[1], drept care ar fi foarte dificil să ne gîndim la difuzarea unei creaţii unice dintr-un centru unic: trebuie să admitem că mai mulţi indivizi, în diferite părţi ale lumii, au avut intuiţii aproape

[1] *Cf.* V. Bertoldi, *Il linguaggio umano*, pp. 79-81; C. Tagliavini, *Introduzione alla glottologia*, ediţia a IV-a, Bologna, 1950, p. 109.

identice şi că le-au exprimat, fiecare în limba sa, cu metafore analoge. Într-adevăr, gr. *κόρη* „pupilă" însemna propriu-zis „figură de ceară, păpuşică, fetiţă", tot aşa şi lat. *pupilla* („păpuşă, fetiţă", deriv. de la *pupula, pupa*), iar imaginea se întîlneşte nu numai în greaca modernă (*vivvî*) şi în limbile romanice (sp. *niña del ojo*, port. *menina do olho*, veneţ. *putina, putina de l'oco,* lac. *puparella*, nap. *nennella*, lucan. *signurella*, lad. *popa*, rom. *fetiţa ochiului*), ci şi în bască (*nini, ninika*), în arabă (*sabî*, „copil, pupilă"), în araba din Maroc *(nini, nunu, mimi*), în berberă (*mummu*), în germană (*Kinderlein*); în slovenă (*puncica*), în polonă (*panenka*, liter. „domnişoară") şi în alte limbi slave; în malaeză (*anak mata*, „copil sau fiu al ochiului") şi în alte limbi din Indonezia; în siriană *(sin-kaga*), în swahili (*mwana wa jicho*); se întîlnea deja în indiana veche şi în egipteana veche.

14. Am mai putea adăuga sute de exemple. Dar obiectivul nostru era să indicăm doar locul creaţiei metaforice în activitatea lingvistică propriu-zisă, care este totdeauna activitate „poetică" şi, deci, creatoare, şi să demonstrăm modul în care imaginaţia umană umple cu multiple semnificate metaforice continuurile fonice – care sînt cuvintele considerate din punct de vedere fizic –, modul capricios în care îşi schimbă semnificatele, căutînd mereu imagini expresive noi pentru a denumi ceea ce intuiţia cunoaşte şi distinge şi modul în care se stabilesc de fiecare dată relaţii noi între semnele moarte sau muribunde ale limbii, renovînd-o continuu, *creînd-o* în fiecare moment pentru a o adapta unor intuiţii noi. Bucuria, tristeţea, durerea şi frica omului, modul său de a considera lumea şi atitudinea lui faţă de lume, toate acestea se reflectă în cuvînt, în actul de creaţie lingvistică. Omul cunoaşte şi în acelaşi timp gîndeşte şi simte, stabileşte analogii inedite în intuiţie şi în expresie, analogii care conţin şi manifestă modul său specific de a lua contact cu realitatea. Creaţiile individuale sînt imitate, iar prin imitaţie se difuzează, devin tradiţie, patrimoniu de modele lingvistice ale comunităţii, devin „convenţionale", dar cel puţin pe parcursul unui anumit timp conservă amprenta unui individ creator care a realizat actul revelaţiei iniţiale.

Difuzîndu-se, cuvintele se intersectează, se întrepătrund, intră în asociaţii constante sau sporadice, justificate sau nu din punct de vedere etimologic „obiectiv". Fiecare cuvînt are o istorie extrem de complexă, care nu e lineară, ci în zigzag, prin cadre, încrucişări şi impacte fonice

şi semantice, cu alte cuvinte: din *chorda* se face *cordilla* şi acelaşi cuvînt grecesc, dar care a pătruns în latină în altă epocă, generează *cuerda,* substituind pe lat. *funis*, iar *cordilla* se asociază din nou cu aceasta. Cuvinte de origine diferită se influenţează reciproc şi se asociază pentru a forma „familii" noi, în timp ce altele, care constituie o „familie", se separă, pierd relaţiile lor asociative şi se înstrăinează, izolîndu-se sau dobîndind noi asociaţii. Cuvinte derivate şi descriptive sau metaforice substituie alte cuvinte care au devenit totalmente denominative (care deja nu mai evocă nici o imagine, nici o asociaţie particulară, adică au pierdut expresivitatea) şi, la rîndul lor, devin inexpresive, vulgare sau inadecvate pentru a exprima intuiţiile inedite ale vorbitorilor, fiind substituite prin creaţii noi: imaginea *testa* o substituie pe aceea de *caput*, aceasta, la rîndul ei, se transformă în termen propriu şi începe să cedeze în faţa unor imagini mai recente.

Cuvintele sînt percepute ca fiind nobile sau vulgare, în funcţie de vorbitorii care le utilizează, de asociaţiile fonice şi semnificative pe care le trezesc, în funcţie de situaţiile în care sînt folosite. Lexicul latin era în mare parte rustic, dar un latinism folosit astăzi în spaniolă este „nobil" pentru că latina clasică, literară s-a opus pe parcursul mai multor secole latinei vorbite, curente, aşa-numitelor [cuvinte] „vulgare" romanice. *Egregius* era în latină, la origine, un cuvînt cu emanaţie de grajd, deoarece deriva din *grex* „turmă", dar *egregio* în spaniolă este un cuvînt cu nuanţă aristocratică, fiindcă e un cultism şi deja nu mai trezeşte asociaţii cu turma; *μυοσωτίς* era în greacă o imagine populară hazlie şi fără pretenţii, deoarece semnifica „ureche de şoarece", dar *miosota* [nu-mă-uita] în spaniolă este de-a dreptul elegantă, fiindcă nu mai are nimic de a face cu şoarecii şi, în plus, are aparenţă fonematică exotică. Ca să nu mai vorbim de cuvinte ca *orquídea*, care în mintea grecilor ar fi evocat probabil asociaţii mai curînd indecente.

Cuvintele se schimbă continuu, nu numai din punct de vedere fonic, ci şi din punct de vedere semantic, un cuvînt nu este niciodată acelaşi; am spune mai curînd că un cuvînt, considerat în două momente succesive ale continuităţii folosirii sale, nu este „ni tout à fait un autre, ni tout à fait le même". În fiecare moment se manifestă ceva care a existat deja şi ceva care n-a existat niciodată înainte: o inovaţie în forma cuvîntului, în folosirea sa, în sistemul său de asociaţii. Această schimbare continuă, această năzuinţă neîntreruptă de creaţie şi de

re-creație, în care, ca pe niște pînze ondulante cu mii de nuanțe sau ca pe suprafața scînteietoare a mării în bătaia soarelui, în nici un moment nu se poate fixa un *sistem static concret*, deoarece în fiecare moment sistemul se frînge pentru a se reconstitui și pentru a se frînge din nou în momentele imediat succesive – această schimbare continuă este tocmai ceea ce numim realitatea vie a limbajului.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DETERMINARE ŞI CADRU

Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii

1.1.1. Din cînd în cînd, chiar dacă nu în mod foarte frecvent, se remarcă strictețea limitelor impuse lingvisticii atunci cînd aceasta este înțeleasă, în sens saussurian, ca știință a „limbii". Astfel, cu cîțiva ani în urmă, un lingvist ceh, V. Skalička, semnala – şi nu era primul care o făcea – necesitatea unei lingvistici a *vorbirii* (fr. *parole*)[1]. Însă, într-un mod oarecum contradictoriu, el observa, pe de o parte, că o anumită lingvistică a *vorbirii* exista deja (se referea, anume, la studiile de stilistică realizate de şcoala idealistă), dar nu izbutea, pe de altă parte, să indice cu claritate care ar trebui să fie problemele acelei lingvistici. Adevărul este că e dificilă constituirea unei științe despre ceea ce rămîne cînd din vorbire se separă „limba", pentru că ceea ce rămîne sînt fapte particulare şi eterogene. Şi mai greu este să se fundamenteze lingvistica privitoare la *parole* dacă se acceptă distincția stabilită de F. de Saussure[2] ca o distincție „reală". Limba, în realitate, cuprinde şi vorbirea; iar distincția între *langue* şi *parole*, pe lîngă faptul că admite interpretări diferite, nu este „reală", ci „formală" şi metodologică[3].

Recent, lingvistul italian A. Pagliaro, interpretînd în mod profitabil – chiar dacă, desigur, nu „ortodox" – distincția stabilită de F. de Saussure, propune din nou o lingvistică privitoare la *parole*[4], înțeleasă, această

---

[1] V. Skalička, *The need for a linguistics of la parole*, în *Recueil linguistique de Bratislava*, I, Bratislava, 1948, pp. 21-38.

[2] Mă refer, se înțelege, la *valoarea* şi la *sensul* pe care F. de Saussure a înțeles să le dea distincției operate de el. Distincția însăşi dintre *limbă* şi *vorbire* (*Sprache-Rede*) este anterioară lui Saussure. Se găseşte la G. von der Gabelentz, F.N. Finck şi A. Marty. Chiar şi la H. Paul apar distincțiile, în parte analoge, dintre *Gemeinsprache* şi *Sprache* (*Sprache* corespunzînd mai degrabă „limbajului"), şi dintre „uzual" şi „ocazional".

[3] *Cf.*, în legătură cu aceasta, *Sistem, normă şi vorbire*, în special III şi IV, 4.2.

[4] A. Pagliaro, *Glottologia*, Roma, 1955 (*Parte speciale. Linguistica della „parola"*). Este vorba de un curs predat în anul universitar 1954-1955.

parole, ca „momentul subiectiv al limbii, atitudinea particulară pe care funcţionalitatea sistemului o asumă în actul prin care limba se realizează ca discurs"[1]. Apoi, în patru studii, admirabile ca toate ale sale, acelaşi Pagliaro arată cum un fapt de „vorbire" devine „limbă", inserîndu-se în tradiţie, şi cum, invers, posibilităţile „limbii" au fost utilizate de către trei mari poeţi pentru a obţine anumite valori expresive.

Este, însă, simptomatic faptul că cei doi învăţaţi, în timp ce, pe de o parte, reliefează necesitatea unei lingvistici privitoare la *parole*, consideră, pe de altă parte, că ea nu ar fi integral şi întocmai „lingvistică". Skalička menţionează anumite fapte (vorbirea concretă, răspunsul etc.) ca neaparţinînd „limbii" şi afirmă că studierea lor ar corespunde mai degrabă teoriei limbajului decît lingvisticii[2]. Iar Pagliaro observă că „pe lingvist, momentul subiectiv îl interesează nu în relaţie cu conţinutul de conştiinţă care se doreşte a fi exteriorizat, ci în relaţie cu limba, cu datul istoric, acesta fiind obiectul studiului său"[3].

1.1.2. Necesitatea reliefată de către cei doi autori, cu limitarea pe care amîndoi o semnalează, permite unele precizări. În primul rînd, s-a constat că distincţia saussuriană nu a avut numai efectele urmărite de Saussure însuşi. Saussure a introdus distincţia *langue – parole* pentru a indica drept unic obiect al lingvisticii *limba* (fr. *langue*) „în sine şi pentru sine", şi în această direcţie s-a orientat întreaga lingvistică saussuriană structuralistă. Dar aceeaşi distincţie a avut şi efectul contrar: acela de a sublinia importanţa problemelor *vorbirii* (fr. *parole*) şi de a justifica, chiar dacă în sens negativ, o lingvistică a lor[4]. În al doilea rînd, este evident că, în ciuda negativităţii tezelor saussuriene privitoare la *parole*, nu există îndoială în privinţa exactităţii lor fundamentale: într-adevăr, se admite fără rezerve că o lingvistică a vorbirii ar trebui să-şi afle justificarea prin schema saussuriană şi în interiorul ei. Şi, în al treilea rînd, se pare că se acceptă ca dat faptul că obiectul propriu şi autentic al lingvisticii ar fi „limba": *vorbirea*

[1] A. Pagliaro, *op. cit.*, p. 5.

[2] V. Skalička, *art. cit.*, p. 23.

[3] A. Pagliaro, *op. cit.*, pp. 4-5.

[4] Se ştie că şcoala care se consideră cea mai fidelă principiilor saussuriene, cea de la Geneva (Bally, Sechehaye, Frei) s-a dedicat tocmai studiului acestor probleme, încercînd să „completeze" (şi uneori să corecteze) schemele lui Saussure.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

(*parole*) ar putea fi luată în considerație numai în relație cu ea, ca „realizare a sistemului". Această ultimă convingere are aspect saussurian şi, fără îndoială, a fost stimulată de Saussure. Totuşi, ea are rădăcini mai vechi şi nu este în mod necesar un indiciu de saussurianism: în realitate, prin această centrare a interesului lingvisticii asupra „limbii", Saussure nu se opunea lingvisticii tradiționale, ci – dimpotrivă – era de acord cu ea[1]. Acest fapt ne face să înțelegem, în parte, de ce opoziția față de tezele saussuriene e atît de slabă în această privință. Lingvistica „limbii" (şi a limbilor), deşi înțeleasă în mod diferit, a fost şi este corpul central al lingvisticii. De aceea, în timp ce istoricitatea limbii se impune chiar structuralismului, şi vedem născîndu-se un „structuralism diacronic" – în ciuda echivalențelor stabilite de Saussure: *limbă-sincronie / vorbire-diacronie* –, în ceea ce priveşte ignorata lingvistică referitoare la *parole* reacția se manifestă numai sporadic şi nu există un acord cu privire la ceea ce ar trebui să fie această lingvistică.

1.1.3. În orice caz, pare neîndoielnic faptul că trebuie recunoscută necesitatea unei *anumite* lingvistici care să se ocupe de *parole*. Numai că trebuie înlocuit termenul *parole*, care poate fi ambiguu, cu cel de *le parler* (sp. *el hablar*) în sensul de „activitate de vorbire, activitate lingvistică". Însă, o dată admisă necesitatea menționată, e cazul să vedem dacă trebuie admise şi limitările ei. Se cuvine să ne întrebăm dacă o *lingvistică a vorbirii* trebuie să se justifice în mod real din punctul de vedere al limbii şi în interiorul schemei saussuriene. Să se observe că lingvistica vorbirii este considerată ca *altă* lingvistică şi semnalată ca „necesară" (deşi încă neconstituită) numai pentru că se acceptă distincția saussuriană şi pentru că, implicit, se admite că lingvistica este ştiința „limbii". Dar, din alt punct de vedere, ar fi mai bine cazul să ne întrebăm dacă există o lingvistică fără să fie lingvistica vorbirii. „Limba" însăşi ce altceva este dacă nu un aspect al vorbirii?

[1] Nu este sigur – cum crede V. Skalička, *op. cit.*, p. 22 – că lingvistica presaussuriană a fost o „lingvistică a *vorbirii*", nici că Humboldt a încurajat o asemenea lingvistică. Dimpotrivă, Humboldt a insistat, pe bună dreptate, asupra sistematicității vorbirii; iar lingvistica istorică, chiar cea mai „atomistă", a fost întotdeauna şi este în mod necesar (*cf.* 1.1.5) lingvistică a „limbii": ea poate studia „cuvinte", dar totdeauna ca „fapte de limbă".

1.1.4. După opinia noastră, lărgirea sau reforma unei discipline nu trebuie să se justifice negativ, prin insuficienţa schemelor care au fost impuse obiectului său, ci pozitiv, prin realitatea obiectului însuşi. Dar obiectul lingvisticii („ştiinţa limbajului") poate fi numai *limbajul*, sub toate aspectele sale. Iar limbajul se înfăţişează în mod concret ca *activitate*, anume ca *vorbire* (afirmaţia lui Humboldt, că limbajul nu este *ἔργον*, ci *ἐνέργεια* nu e un paradox sau o metaforă, ci o simplă constatare). Mai mult: numai pentru că se manifestă ca activitate, limbajul poate fi studiat şi ca „produs"[1]. Într-adevăr, ca să amintim o distincţie aristotelică, o activitate poate fi considerată: a) ca atare, *κατ' ἐνέργειαν;* b) ca activitate potenţială, *κατά δύναμιν*; c) ca activitate realizată în produsele sale, *κατ' ἔργον*. Nu este vorba, evident, de trei realităţi diferite, ci de trei aspecte, mai bine zis de trei moduri de a considera aceeaşi realitate. Totodată, vorbirea e o activitate *universală* care se realizează prin indivizi *particulari*, ca membri ai anumitor comunităţi *istorice*. Prin urmare, ea poate fi considerată, în sens universal, în sens particular şi în sens istoric.

Vorbirea κατὰ δύναμιν este *„ştiinţa" de a vorbi* [fr. *savoir parler*, sp. *saber hablar*], în care se pot distinge o treaptă universală, una particulară şi alta istorică: aceasta din urmă este tocmai „limba" ca *avere lingvistică*, adică *„ştiinţa" de a vorbi în conformitate cu tradiţia unei comunităţi. Vorbirea κατ' 'ενέργειαν* este, în plan universal, vorbirea pur şi simplu: activitatea lingvistică concretă, privită în general; în plan particular, este *discursul* – actul sau seria de acte al(e) – cutărui individ în cutare împrejurare; iar în plan istoric, este *limba concretă*, adică *un mod de a vorbi* specific unei comunităţi, care se stabileşte, ca element esenţial, în activitatea lingvistică a comunităţii. În ceea ce priveşte *vorbirea κατ' ἔργον*, nu poate exista un punct de vedere propriu-zis universal, căci avem de-a face totdeauna cu „produse" particulare: cel mult se poate vorbi de „totalitatea textelor". Vorbirea ca „produs" este, în plan particular, tocmai *textul*, iar în plan istoric se identifică iarăşi cu „limba", căci „produsul istoric", în măsura în care se păstrează (adică în măsura în care se acceptă ca model pentru

[1] Ceea ce apare efectiv şi primar ca „produs" nu poate fi studiat ca atare (dacă nu se cunoaşte activitatea care îi corespunde), ci numai ca „lucru".

acte ulterioare şi se inserează în tradiţie), devine *vorbire κατὰ δύναμιν*, adică „ştiinţă" lingvistică[1].

1.1.5. Asta înseamnă că întreaga lingvistică a fost întotdeauna şi este o lingvistică a vorbirii şi că, în realitate, nu există altă lingvistică. Şi „lingvistica limbilor" (lingvistica istorică) este o lingvistică a vorbirii, căci limbile *se vorbesc* ori *s-au vorbit*[2]. „Limba" este, concret, un *mod istoric de a vorbi*. Pentru fiecare vorbitor ea este o „vorbire potenţială": o *„ştiinţă" de a vorbi* conform unei tradiţii. Iar pentru lingvist este un *sistem dedus din vorbire*, după cum ştiau W. von Humboldt şi H. Paul şi cum au semnalat V. Pisani[3] şi diverşi structuralişti nord-americani, fără să fi trecut prin furcile caudine ale sociologiei durkheimiene şi ale distincţiei *langue-parole*. Pînă şi ceea ce se cheamă „sistem al limbii" nu este altceva decît însăşi sistematicitatea oricărei vorbiri istoriceşte determinată.

1.2.1. În ce sens, aşadar, poate fi necesară o nouă lingvistică a vorbirii? În două sensuri, amîndouă esenţiale.

În primul rînd, pare necesară o schimbare radicală a punctului de vedere: nu trebuie explicată vorbirea din punctul de vedere al limbii, ci invers. Şi asta pentru că limbajul este în mod concret vorbire, activitate, şi pentru că vorbirea e mai cuprinzătoare decît limba: în timp ce limba e în întregime conţinută în vorbire, vorbirea nu e în întregime conţinută în limbă. După părerea noastră, trebuie inversat cunoscutul postulat al lui F. de Saussure[4]: în loc de a ne situa pe terenul limbii, „trebuie să ne situăm din primul moment pe terenul vorbirii şi să luăm vorbirea ca normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului" (inclusiv ale

---

[1] Rămîn în afara limbajului propriu-zis – şi, prin urmare, în afara lingvisticii – atît „putinţa de a vorbi" condiţionată fiziologic şi psihic („facultatea limbajului") şi „impulsul expresiv", cît şi textul ca realizare de valori (practice, logice, fantastice sau estetice). Lingvistica se ocupă numai de limbaj „ca atare", adică de ceea ce Aristotel a definit ca *„λόγος σημαντικός"*.

[2] De asemenea, e neîntemeiată distincţia radicală care s-a dorit a fi stabilită între lingvistica diacronică şi cea descriptivă: e vorba de doua aspecte ale aceleiaşi lingvistici istorice. Şi ligvistica descriptivă este „istorică", deoarece limba este prin natura sa un „obiect istoric" (ceea ce nu vrea să spună că este un „lucru").

[3] *Cf.* V. Pisani, *La lingua e la sua storia*, în *Linguistica generale e indoeuropea*, Milano, 1947, pp. 9-19.

[4] *Cf.* F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, trad. sp. *Curso de lingüística general*, Buenos Aires, 1945, p. 51.

„limbii"). Şi, în loc să considerăm *vorbirea*, precum Pagliaro, ca „momentul subiectiv al limbii" (*cf.* 1.1.1), ar fi mai convenabil să considerăm *limba* ca „momentul istoriceşte obiectiv al vorbirii". Din punctul nostru de vedere, studiul limbii e studiul unui aspect al vorbirii: un aspect al vorbirii care nu e abstract, nici exterior vorbirii înseşi, care, firește, e fundamental, căci vorbirea este întotdeauna istorică: înseamnă totdeauna „a vorbi o limbă".

1.2.2. În acest prim sens, o lingvistică a vorbirii se justifică, deci, ca lingvistică teoretică, urmînd să considere problemele limbajului din perspectiva activității lingvistice concrete. Istoricitatea vorbirii nu trebuie să ne facă să-i uităm universalitatea. Anume, trebuie să facem mereu distincție între *problemele istorice* ale limbilor (care pot fi „generale") şi *problemele universale* ale vorbirii. În multe cazuri, adoptarea la nivelul universal a punctului de vedere al „limbii" duce la absurdități incredibile sau la impasuri fără ieşire, şi implică renunțarea din capul locului la rezolvarea problemelor care se pun. Astfel, funcțiunile lingvistice nu se pot defini prin raportare la limbi, ci numai prin raportare la vorbire. Categoriile verbale, de exemplu, nu au „definiție" paradigmatică, nici sintagmatică şi nu sînt clase lexicale ale limbilor, ci moduri semnificative ale vorbirii – şi de aceea „universale" (deşi nu sînt „generale" din punct de vedere istoric) –, cărora, în limbi determinate, le corespund moduri formale determinate ale expresiei (care pot fi atît paradigmatice, cît şi sintagmatice). Nu e posibil să definim o categorie „într-o limbă", ci putem numai să verificăm dacă ea există sau nu în limba respectivă şi, dacă există, să arătăm care este schema formală care îi corepunde: nu e posibil, de exemplu, să se stabilească *ce este* verbul sau adjectivul „în latină" sau „în germană"[1]. Iar anumite probleme care se dovedesc a fi insolubile se prezintă în acest fel tocmai pentru că se pun în planul „limbii", unde nu au soluție. Aşa este, de exemplu, problema „schimbării lingvistice" şi a „cauzelor" ei. O asemenea problemă nu există: în realitate, e vorba de problema permanentei constituiri şi transmiteri a limbii prin intermediul vorbirii, de felul în care creația – determinată în diferite moduri – devine tradiție. Şi asta nu e o problemă cauzală: e o problemă de tipul *pentru*

[1] Aşa-numitele „definiții formale" sînt descrieri de scheme idiomatice, şi nu definiții de categorii.

ce şi *cum*, nu de tipul *de ce*. Există *condiţii* în interiorul cărora acţionează libertatea lingvistică şi *raţiuni de ordin final* ale acestei libertăţi, dar ele nu sînt „cauze" şi nu acţionează asupra „limbii"[1 *)].

1.2.3. În al doilea rînd – dacă se acceptă necesara tripartiţie a punctelor de vedere cu privire la activitatea lingvistică (*cf.* 1.1.4) –, este loc pentru o lingvistică a vorbirii în sens strict. Într-adevăr, există şi este solid constituită *lingvistica limbilor*, adică a vorbirii *la nivel istoric*. Există, de asemenea, o *lingvistică a textului* sau a vorbirii *la nivel particular* (care este totodată studiul „discursului" şi al respectivei „ştiinţe"). Aşa-numita „stilistică a vorbirii" este tocmai o lingvistică a textului. În schimb, nu există, ca disciplină constituită, lingvistica vorbirii *κατ' ἐνέργειαν la nivel universal* (care, implicit, ar fi, în acelaşi timp, studiul respectivei *δύναμις*). Există, fără îndoială, premisele pentru constituirea acestei lingvistici, sub formă de sugestii şi observaţii, mai mult sau mai puţin elaborate, risipite în lucrări cu caracter general[2]. Dar asemenea premise, pe lîngă faptul că sînt lipsite de sistematizare, rămîn în parte inoperante în plan descriptiv, pentru că se consideră că aparţin de lingvistica teoretică. În schimb, în opinia noastră, lingvistica vorbirii în sens strict ar fi o lingvistică descriptivă, o adevărată *gramatică a vorbirii*, şi anume, o gramatică indispensabilă atît pentru interpretarea sincronică şi diacronică a „limbii", cît şi pentru analiza textelor. Într-adevăr, din punct de vedere sincronic, limba nu oferă numai instrumentele exprimării şi schemele ei, ci şi instrumentele de transformare a „ştiinţei" de a vorbi în activitate; iar din punct de vedere diacronic, tot ce se întîmplă în limbă se întîmplă numai prin

---

[1] Mă ocup pe larg de această problemă în lucrarea mea *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1958 [*) *Sincronie, diacronie şi istorie*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, 1997].

[2] Astfel, de exemplu, în: A. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1951; Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950; L. Bloomfield, *Language*, New York, 1933; K. Bühler, *Sprachtheorie*, trad. sp. *Teoría del lenguage*, Madrid, 1950. Dintre aceşti învăţaţi, Ch. Bally este poate cel care a observat cel mai bine natura problemelor vorbirii, chiar dacă modul său de a pune problemele şi soluţionarea lor ridică serioase reserve. L. Bloomfield aplică punctul de vedere al vorbirii în domeniul gramaticii propriu-zise şi obţine rezultate importante; vezi, de exemplu, capitolul despre „substituţie" (*op. cit.*, pp. 247-263). În afară de asta, de multe probleme care ar aparţine propriu-zis lingvisticii vorbirii s-a ocupat chiar gramatica limbilor.

vorbire. Totodată, analiza textelor nu se poate face cu exactitate fără a cunoaşte tehnica activităţii lingvistice, căci depăşirea limbii – care se manifestă în orice discurs – se poate explica numai prin posibilităţile universale ale vorbirii.

1.2.4. Obiectul propriu al „gramaticii vorbirii" ar fi, deci, tehnica generală a activităţii lingvistice. Sarcina ei ar trebui să fie aceea de a recunoaşte şi descrie funcţiile specifice ale vorbirii *κατ' ἐνέργειαν* şi de a indica instrumentele ei posibile, care pot fi atît verbale, cît şi extraverbale. Într-adevăr, aşa cum s-a mai spus, vorbirea este mai cuprinzătoare decît limba: îşi utilizează propriile circumstanţe (în timp ce limba e în afara circumstanţelor) şi recurge şi la activităţi complementare nonverbale – ca mimica, gesturile, modalităţi de exprimare a manierelor, şi chiar tăcerea –, adică la suspendarea intenţionată a activităţii verbale[1]. În afară de asta, tot ce nu este în mod permanent funcţional (distinctiv) în „limbă" poate deveni, în mod ocazional, funcţional în exprimarea verbală; iar în interiorul limitelor înseşi ale funcţionalităţii permanente există largi posibilităţi de selecţie pentru a realiza funcţiuni ocazionale, după o tehnică ce trece dincolo de „limbă", de idiomatic[2].

1.2.5. Tocmai acestei tehnici generale a vorbirii îi aparţin *determinarea*, ca ansamblu de operaţii, şi *cadrele*, ca instrumente circumstanţiale ale activităţii lingvistice. Problema determinării va fi studiată aici numai în ceea ce priveşte *determinarea nominală*. În ceea ce priveşte „cadrele"[3], ne vom limita la lărgirea inventarului, delimitînd o serie de cadre care, de obicei, nu sînt percepute sau se confundă cu altele, şi la consemnarea schematică a posibilelor linii directoare pentru studiul sistematic al funcţiilor lor.

---

[1] *Cf.* H.C.J. Duijker, *Extralinguale elementen in de spraak*, Amsterdam, 1946, unde se studiază mai ales interdependenţa dintre intonaţie şi mimică. Fireşte, lingvistica nu are de ce să se dedice studiului descriptiv al activităţilor expresive nonverbale, studiu care poate fi lăsat în seama aşa-numitei „ştiinţe a expresiei". Dar nu poate să nu recunoască şi să nu semnaleze funcţia lor de modificatori ai vorbirii concrete. Astfel, deosebirile de exprimare care se constată între „limba vorbită" şi „limba scrisă" se datoresc, în mare măsură, faptului că aceasta din urmă nu dispune de activităţi expresive complementare.

[2] *Cf.* stud. *Formă şi substanţă în sunetele limbii*, III, 3.3, în vol. Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, Buc., 2004, pp. 153-157.

[3] Termenul „cadru" (sp. *entorno*) se foloseşte aici în sensul cu care apare la K. Bühler.

2.1.1. Corespund domeniului „determinării" toate acele operaţii care, în limbaj ca activitate, se execută *pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor limbii*, adică pentru „a actualiza" şi a orienta spre realitatea concretă un semn „virtual" (aparţinînd „limbii") sau pentru a delimita, preciza şi orienta referinţa unui semn (virtual sau actual). Însă, aşa cum am precizat, aici ne interesează exclusiv determinarea nominală, pe care, în plus, o luăm în consideraţie numai în planul aşa-numitului „limbaj enunţiativ", adică în mod independent de orice intenţie stilistică. Chiar aşa stînd lucrurile, este vorba de o tehnică îndeajuns de complexă. Charles Bally, care a tratat destul de amplu această problemă[1], stabileşte distincţia, desigur importantă, între „actualizare" şi „caracterizare". Dar această distincţie rămîne insuficientă. În realitate, determinarea nominală cuprinde cel puţin patru tipuri de operaţii, pe care le putem numi convenţional: *actualizare, discriminare, delimitare* şi *identificare*.

2.1.2. Instrumentele verbale care îndeplinesc aceste funcţii pot fi numite *determinatori nominali*. Cu scopul de a face ca distincţiile necesare (referitoare la *funcţii*, nu la *instrumente*) să pară clară din punct de vedere intuitiv, în cele ce urmează vom menţiona, în fiecare caz, exemple de determinatori, cu referire specială la spaniolă. Aceasta, totuşi, nu implică faptul ca derminatorii să aibă, fiecare, o funcţie constantă, şi numai una singură. Este o greşeală curentă a formalismului lingvistic (care nu coincide în întregime cu *funcţionalismul*) aceea de a nu distinge întotdeauna şi cu toată claritatea între *formă* şi *funcţie*. În realitate, aceeaşi trăsătură formală poate îndeplini diverse funcţii, poate îndeplini mai multe funcţii în acelaşi timp şi poate chiar să fie funcţională în anumite cazuri şi să nu fie în altele. Astfel, articolul este o trăsătură opoziţională şi are funcţie determinativă în fr. *havre / le havre*, sp. *palmas / las palmas*, însă e inerent şi afuncţional (din punct de vedere gramatical) în *Le Havre, Las Palmas*, şi este opoziţional, dar nu îndeplineşte funcţie determinativă în *Juana / la Juana*. Invers, aceeaşi funcţie poate fi îndeplinită de diferite instrumente, şi se poate

[1] Ch. Bally, *op. cit.*, p. 77 şi urm. Multe sugestii şi observaţii pertinente se pot găsi şi la W.E. Collinson, *Indication. A Study of Demonstratives, Articles and other „Indicaters"*, Baltimore, 1937, *Cf.* şi L. Bloomfield, *Language*, pp. 203-204; K. Rogger, *Langue-Parole und die Aktualisierung*, în ZRPh, 70, 1954, pp. 341-375.

realiza chiar şi fără ajutorul instrumentelor verbale. Astfel, în română articolul este actualizator, ca în toate limbile romanice, însă majoritatea prepoziţiilor *implică* actualizarea (*cf. spre soare, pe scaun, pentru neam*); nici latina nu dispunea de instrumente pur şi simplu actualizatoare, deşi, firește, nu ignora actualizarea. În afară de asta, trebuie să observăm că, dacă o operaţie determinativă se dovedeşte a fi superfluă sau se realizează implicit (prin alţi determinatori sau prin context), instrumentele specifice operaţiei implicate se pot folosi pentru realizarea altor funcţii. Astfel, articolul folosit cu cuantificator are funcţie individualizantă (*cf.* fr. *les deux hommes*, sp. *los dos hombres*) şi, aplicat la un nume prin sine însuşi actual şi individual, poate îndeplini funcţie stilistică (*cf.* fr. *Clémenceau, le Clémenceau*). În sfîrşit, trebuie să precizăm că se vor da ca exemple mai ales elemente în care „instrumentalitatea" (funcţia morfematică) este constantă sau, cel puţin, uzuală, chiar dacă nu va fi vorba numai de simple „morfeme", ci, adesea, şi de elemente semantice (*cf.* cuantificatori de tipul sp. *una docena de* „o duzină de", *una serie de* „o serie de"). Însă diferite alte elemente pot îndeplini funcţii *ocazional* determinative. Astfel, sintagma *que vino ayer* („care a venit ieri") este specificatoare şi selectoare în *el hombre que vino ayer dice que...* („omul care a venit ieri zice că..."), dar nu este aşa în *Juan, que vino ayer, dice que...* („Juan, care a venit ieri, zice că..."). Prin urmare, ceea ce urmează să se spună despre „determinatori" trebuie să înţelegem că se referă la aceste trăsături formale considerate ca instrumente ale cutării sau cutării *funcţii*, şi nu ca simple elemente materiale.

2.2.1. Operaţia determinativă fundamentală – şi, în mod ideal, primară – este, fără îndoială, *actualizarea*. Numele aparţinînd competenţei idiomatice nu sînt „actuale", ci „virtuale" nu semnifică „obiecte", ci „concepte". În măsura în care ţine de limbajul κατὰ δύναμιν, un nume *numeşte* un concept (care este, tocmai, semnificaţia virtuală a numelui însuşi) şi numai în mod potenţial *desemnează* toate obiectele ce cad sub acel concept. Numai în vorbire un nume poate *denota* obiecte[1]. Altfel spus, un nume considerat în afara activităţii

[1] Cînd un nume se aplică în mod intenţionat pentru a denota un obiect subordonat altui concept decît cel „numit" de numele însuşi, spunem că ne aflăm în faţa unei metafore. Firește, o metaforă se recunoaşte ca atare în măsura în care ambele valori

lingvistice este totdeauna nume al unei „esenţe", al unei „fiinţe", ori al unei *identităţi*, care poate fi identitate aparţinînd unor obiecte diferite (reale, posibile sau eventuale), ca în cazul numelor comune, sau „identitatea unui obiect cu el însuşi" (*identitate istorică*), precum în cazul numelor proprii; nu se referă la *ipseitate*[1], din moment ce pentru aceasta e necesar un act concret de referinţă. Pentru a transforma competenţa lingvistică în vorbire – pentru *a spune* ceva despre ceva cu ajutorul numelor – este deci necesar să orientăm semnele respective spre obiecte, transformînd desemnarea potenţială în desemnare reală (*denotare*). Aşadar, „a actualiza" un nume înseamnă tocmai această orientare a unui semn conceptual către domeniul obiectelor. Sau, mai strict, actualizarea este operaţia prin care semnificaţia nominală se transferă de la „esenţă" (identitate) la „existenţă" (ipseitate) şi prin care numele unei „fiinţe" (de exemplu, sp. *hombre* „om") devine denotatul unei „entităţi" (de exemplu, *el hombre* „omul"), al unui „existenţial" căruia identitatea semnificată i se atribuie prin actul însuşi al denotării[2]. Este vorba, aşadar, de integrarea primară între o „cunoaştere" actuală şi o „ştiinţă" anterioară, care se manifestă prin denotarea a ceea ce se cunoaşte cu numele a ceea ce este ştiut.

2.2.2. În multe limbi o astfel de operaţie pretinde instrumente verbale specifice, care sînt tocmai „actualizatorii"[3]. Actualizatorul prin

---

(„denumitul" şi „denotatul") se percep în acelaşi timp ca diferite şi ca asemănătoare. Tema metaforei aparţine şi ea lingvisticii vorbirii. Deocamdată devine evident faptul că metafora nu e „o comparaţie abreviată"; dimpotrivă, comparaţia este o metaforă explicitată.

[1] Într-o exprimare de tipul „*A* este om, animal, poet, copil etc.", numim *ipseitate* elementul *A* considerat independent de ceea ce se spune despre el (şi de faptul că se află implicat chiar în subiect), iar *identitate* faptul că în fiecare caz se vorbeşte despre *A*.

[2] Trebuie să se înţeleagă faptul că „obiectele" despre care se vorbeşte sînt obiectele semnificate ca atare („intenţionale" sau „existenţiale"), cărora nu e necesar să le corespundă obiecte „existente" în mod natural. Distincţia între obiect „intenţional" şi obiect în mod empiric „real" nu este relevantă din punct de vedere lingvistic.

[3] Ca să excludem echivocurile, trebuie subliniat faptul că, spunînd că un actualizator „actualizează un semn virtual", folosim un mod de a vorbi convenţional şi impropriu, deoarece, în realitate, cel care „actualizează" nu este „actualizatorul", ci intenţia de semnificare a vorbitorului: actualizatorul nu face decît *să facă cunoscută în mod material* actualizarea. Această observaţie este valabilă pentru tot ceea ce se va spune în continuare cu privire la instrumentele verbale (care nu cuantifică, nu selecţionează etc., ci doar fac cunoscută cuantificarea, selecţionarea etc.) şi, în general, pentru limbajul folosit de

excelenţă este articolul numit „definit" sau „hotărît". În schimb, articolul numit „generic" sau „nehotărît" poate fi, în acelaşi timp, cuantificator şi particularizator. Şi, chiar în ceea ce priveşte articolul „hotărît", exemple mai evidente ar fi cele de tipul engl. *the* sau magh. *a, az*, căci în spaniolă, ca în diferite alte limbi, articolul este şi morfem de gen şi număr (*cf.* sp. *la crisis / las crisis* „criza / crizele"). Numai în anumite cazuri articolul poate fi considerat simplu actualizator, de exemplu în sp. *el alma* „sufletul", în care genul nu este indicat*), iar numărul poate rezulta şi din opoziţia *alma / almas*. Dar, în general, actualizarea este numai funcţia specifică, nu şi unica funcţie a articolului.

În numeroasele limbi în care articolul nu există, ca latina şi majoritatea limbilor slave, pura actualizare şi, ca urmare, simpla opoziţie dintre esenţă şi existenţă nu au nici o manifestare explicită, ci se exprimă numai implicit prin cadre, sau împreună cu alte funcţii, ca „localizarea" (*cf.* lat. *liber / hic liber*, scr. *knjiga / ova knjiga*). Şi chiar în limbile care cunosc articolul există nume care nu necesită actualizatori, ele actualizîndu-se prin simplul fapt de vorbire sau prin funcţia pe care numele în cauză o îndeplinesc în propoziţie; aşa sînt, de exemplu, numele proprii. Totuşi, numele proprii pot avea articol inerent şi pot chiar să-l primească, deşi nu ca actualizator (*cf.* 2.1.2)[1].

2.2.3. Menţionăm faptul că ceea ce „se actualizează" nu sînt „conceptele", care – prin definiţie – reprezintă semnificaţii virtuale. De aceea, formularea lui Ch. Bally: „Actualiser un concept, c'est l'identifier à une représentation réele du sujet parlant"[2] – în ciuda

---

lingvistica descriptivă. De asemenea, trebuie semnalat faptul că opoziţia dintre esenţă şi existenţă reprezintă o distincţie intelectuală şi nu o separaţie reală: esenţa *nu se atribuie* din afara entităţilor, ci *se recunoaşte în* ele.

*) În spaniolă, art. masc. sg. *el* înlocuieşte art. fem. sg. *la* înaintea substantivelor feminine care încep cu *a* sau *ha* tonic: *el alma, el habla*.

[1] De altfel, prezenţa sau absenţa articolului este indiferentă în ceea ce priveşte semnificaţia categorială. De aceea, contrar interpretării lui K. Vossler, *Frankreichs Kultur und Sprache*, trad. sp. *Cultura y lengua de Francia*, Buenos Aires, 1955, pp. 111-112, faptul că unele nume (*Deus, Diables, Enemis, Enfer, Paradis, Finimunz, Soleilz, Raison, Paix* etc.) s-au folosit în vechea franceză fără articol nu înseamnă că ele erau considerate „nume proprii", ci înseamnă numai că erau „actuale prin ele însele", *la fel ca* numele proprii.

[2] Ch. Bally, *op. cit.*, p. 77.

semnalatei coincidenţe cu interpretarea mult mai adecvată care apare la J. Lohmann şi W. Bröcker (care opun pe *Sein* lui *Seiende*[1]) – se dovedeşte a fi mai degrabă nefericită. Se poate vorbi de actualizarea unei semnificaţii, a unui semn sau a unui nume (dat fiind că semnificaţia cuprinde „conceptualul" şi „obiectivul", iar un nume poate fi atît denumire a unui concept, cît şi denotare a unui obiect), dar nu de „actualizarea" unui concept. Un concept ca atare nu poate să se actualizeze nici „să se identifice" cu o reprezentare, căci asta ar echivala cu transformarea lui într-un „obiect", adică în altceva decît este conceptul însuşi. Noi vorbim şi de „concepte", însă numai considerîndu-le ca obiecte mentale, din moment ce semnificaţia actualizată se referă în mod necesar la obiecte; astfel, *masă* este nume al unui concept, însă expresia „conceptul de 'masă'" – în măsura în care denotă – denotă un obiect şi nu un concept. Cu alte cuvinte, un concept este totdeauna „virtual". Prin urmare, el poate doar *să se relaţioneze* (şi nu *să se identifice*) cu un „actual". Şi tocmai această relaţie este cea care se revelează în denotaţie.

În plus, distincţia dintre „virtual" şi „actual" nu coincide cu distincţia dintre „limbă" şi „vorbire", cum pare să creadă Bally. Tot Bally crede că există semne care sînt actuale în „limbă" (ceea ce, totuşi, nu e sigur: ele pot fi aşa ceva numai într-o vorbire interioară; „limba", în afară de cazul în care am dori s-o alcătuim din bucăţi întregi de „zicere", nu *spune* nimic despre nimic); iar vorbirii îi aparţin şi semnificaţii virtuale şi înşişi actualizatorii, precum şi diferite alte elemente care sînt „insensibile" în raport cu actualizarea. Astfel, în aceeaşi vorbire un nume poate fi semn al unui virtual, de exemplu, atunci cînd îndeplineşte o funcţie „delimitativă" (*cf.* sp. *la casa de madera* „casa de lemn", unde *madera* este un virtual, în ciuda faptului că toată expresia este actuală), sau o funcţie predicativă (*cf.* „Socrate este *om*").

2.2.4. Şi nici nu este sigur – cum crede Bally[2] – că actualizarea coincide cu individualizarea, localizarea şi cuantificarea. Este vorba de operaţii distincte (*cf.* 2.3), iar simpla actualizare nu o implică pe nici una dintre celelalte trei operaţii. Într-adevăr, entitatea denotată de un

[1] Ch. Bally, *op. cit.*, p. 83, nota.
[2] Ch. Bally, *op. cit.*, p. 78.

nume actualizat poate fi și *entitate în general*, ceea ce scolasticii numeau *ens rationis* („entitate a rațiunii"), adică tocmai o entitate „nediscriminată", în nici un fel, ca în enunțuri de tipul „*omul* este muritor". În cazul unui asemenea enunț, nu se pune problema să întrebăm „care om?" (ca individ), căci, în mod evident, nu este vorba de nici un om în particular. În schimb, este sigură situația opusă, anume că operațiile discriminative implică actualizarea (*cf.* 2.3.6).

2.3.1. Tocmai pentru că simpla actualizare nu implică altceva decît sensul „obiectiv" („non-conceptual") al intenției semnificative – transformarea desemnării virtuale în desemnare actuală –, denotarea necesită determinări ulterioare, de fiecare dată cînd nu este vorba de „entități în general", ci de un *grup* de entități particulare, grup care poate fi constituit din toate entitățile particulare, corespunzătoare unei „entități în general" (*oamenii, toți oamenii*) sau dintr-o singură entitate în particular (*un om, acest om*). Complexul acestor operații determinative ulterioare actualizării – care se și realizează în planul semnificației „obiective" și orientează denotarea spre un grup eventual sau real de entități particulare, deși întotdeauna în interiorul posibilităților referențiale ale unui nume – constituie ceea ce propunem aici să numim *discriminare*. În raport cu discriminarea, entitățile denotate se prezintă ca exemple ale unei „clase" sau ca reprezentante ale unui „tip"[1], sau, de asemenea, ca porțiuni ale unui „obiect extins" (în cazul substantivelor-nume de materie).

2.3.2. Și discriminarea poate fi implicită (astfel, numele proprii semnifică entități deja discriminate)[2], poate să se realizeze prin mijlocirea cadrelor (*cf.* valoarea unei expresii concrete ca: „privește avionul!", eventual însoțită de un gest), sau poate necesita anumite instrumente verbale, pe care le vom numi *discriminatori*. Din punctul de vedere al operațiilor pe care le cuprinde, în cadrul discriminării trebuie să distingem *cuantificarea, selectarea* și *situarea*; prin urmare, discriminatorii pot fi: *cuantificatori, selectori* și *situatori*.

2.3.3. *Cuantificarea* este operația prin care, pur și simplu, se stabilește numărul sau numerabilitatea obiectelor denotate. Ea poate fi *definită* sau *nedefinită*. Astfel, sînt *cuantificatori* definiți: *doi, trei..., o*

[1] Despre deosebirea dintre „clasă" și „tip", *cf.* W.E. Collinson, *op. cit.*, pp. 39-40.
[2] *Cf.*, în volumul *Teoria limbajului...*, stud. *Pluralul numelor proprii*, 4.3.

sută, o mie, toţi, zero, o duzină etc., iar nedefiniţi: *puţini, mulţi, destui, diverşi, atîţi, cîţi?, cîţiva* (în construcţii ca: am *cîţiva* prieteni), *unii*, fr. *des*, sp. *unos* etc.[1] Un tip particular de cuantificare este *singularizarea* (cuantificarea ca *unu*). În plus, domeniului cuantificării îi aparţine, de asemenea, variaţiunea gramaticală de număr[2].

Simpla cuantificare este o discriminare *eventuală* şi *internă*: nu implică *aplicarea*, ci numai *aplicabilitatea* numărului la un grup de particulari, şi nu opune acest grup altor particulari din aceeaşi „clasă" (sau de acelaşi „tip"), adică nu implică nici o „selectare". Acest lucru este sigur chiar în ceea ce priveşte singularizarea; astfel, *un om*, într-un enunţ matematic de felul: „*un om,* şi încă *un om*" nu se prezintă ca aplicat, ci numai ca aplicabil la „un om" în particular, şi nu opune în nici un fel pe „un om" lui „altor oameni".

2.3.4. În schimb, *selectarea* este o discriminare „reală" şi *externă*. Pe lîngă faptul că implică cuantificarea (deşi nu cuantificarea numeric definită, care apare numai în cazul individualizării), ea implică *aplicarea* numelui la un grup de particulari şi, în acelaşi timp, semnalizează o separare sau o opoziţie (afirmată sau negată) între obiectele denotate şi restul „clasei" sau „tipului" de care aparţin. Selectarea poate fi şi ea *nedefinită* (*particularizare*) sau *definită* (*individuare*), şi, ca urmare, instrumentele verbale corespunzătoare (*selectori*) pot fi, respectiv, *particularizatori* sau *individuatori*. Particularizatorii implică o opoziţie de tipul *unul* (*unii*) / *alţii*, individuatorii – o opoziţie de tipul *unul* (*unii*) / *ceilalţi*[3]. Astfel, sînt

---

[1] Pentru a simplifica într-un fel problema, ne referim exclusiv la *cuantificatorii de clasă* (*numeratori*). Dar există şi *cuantificatori de materie*, care indică măsura sau măsurabilitatea porţiunilor de materie denotate, precum *puţin, mult, atîta, o bucată de* etc. (*cf. „puţin aer", „multă apă", „atîta aur"* etc.).

[2] Dar nu numărul ca atare: forme ca lat. *castra*, sp. *bodas* „nuntă", *Las Palmas* sînt plurale, dar nu implică nici o cuantificare actuală (realizată în momentul vorbirii).

[3] Lui „un om" îi poate corespunde o *entitate oarecare* dintre diferitele entităţi „om" (de exemplu, „Pedro", „Luis", „Juan", „Antonio" etc.); lui „*cutare om*" îi poate corespunde numai o entitate determinată (fie „Pedro", fie „Luis", fie „Juan", fie „Antonio" etc., dar nu indiferent care dintre ei). *Cf.* la E. Husserl, *Erfahrung und Urteil*, ed. L. Landgrebe, Hamburg, 1948, pp. 446-447, distincţia pe care o face între „particular" şi „singular": „*eine* Rose ist gelb" – „*diese* Rose ist gelb" („*un* trandafir este galben" – „*acest* trandafir este galben"). În terminologia noastră, exemplele lui Husserl sînt amîndouă „singulare", însă, pe cînd primul este un simplu „particularizat",

simpli particularizatori: sp. *un*, rom. *un* (în contexte nematematice), sp. *algún*, rom. *vreun*, sp. *algunos*, rom. *unii* (în construcţii ca sp. „*algunos hombres son buenos*", rom. „*unii oameni sînt buni*"), sp. *ningun*, rom. *nici un*, sp. *cada*, rom. *fiecare*, sp. *todo* (lat. *omnis*), sp. *cualquier*, rom. *oricare* (*orice*) (ca în rom. *oricare* (*orice*) *om*), sp. *otro*, rom. *alt*. Sînt, în schimb, individuatori: sp. *cuál*?, rom. *care*?, sp. *qué*?, rom. *ce*?, sp. *tal*, rom. *atare*, sp. *el mismo*, rom. *acelaşi*, sp. *el otro*, rom. *celălalt*, sp. *los demás*, rom. *ceilalţi*, sp. *dicho*, rom. *numitul*, sp. *el antedicho*, rom. *sus-numitul*, sp. *nombrado* „numitul", lat. *alter, neuter*, sp. *el primero*, rom. *primul*, sp. *el segundo*, rom. *al doilea*, sp. *el último*, rom. *ultimul*; iar într-un exemplu ca sp. *busco un médico / busco a un médico* („caut medic" / „caut un medic"), în care apare o opoziţie între un simplu „particular" şi un „individual", aceeaşi funcţie este îndeplinită de prepoziţia sp. *a*[1]. Pot fi individuatori şi „specificatorii distinctivi" aplicaţi la „actuali" (*cf.* 2.4.3), propoziţiile relative (*cf.* 2.1.2), articolul aplicat la cuantificatori numeric definiţi (sp. *los dos ojos*, rom. *cei doi ochi*), complementele de specificare exprimate prin nume proprii (*cf.* sp. „las orillas *del Tíber*", „malurile Tibrului", sp. „la historia *de Roma*", „istoria Romei") etc. Dar în toate aceste cazuri, ca aproape totdeauna în individuare, intervin şi cadrele; astfel, sp. *la capital de Francia* „capitala Franţei" este un individuat, datorită semnificaţiei cuvîntului *capital* „capitală", în timp ce în sp. *la ciudad de Francia* „oraşul din Franţa" acelaşi complement (*de Francia*) nu individuează, în ciuda funcţiei de „specificator distinctiv". În general, în cadre stabilite, prezenţa articolului nehotărît indică de obicei un „particularizat", în timp ce prezenţa articolului hotărît indică, de obicei,

al doilea este un „individuat" şi „localizat". Distincţia este analogă aceleia mai vechi, dintre *ideea particulară* (de exemplu, „algún filosofo", „vreun filozof") şi *ideea individuală* (de exemplu, „Socrate"); *cf.* J. Balmes, *Lógica*, Paris, f.a., p. 31. Într-adevăr, numele proprii sînt nume „individuale", adică nume de entităţi „individuate".

[1] Nu este vorba aici de „relaţia animată sau inanimată a subiectului cu obiectul", ca în exemplul semnalat de K. Vossler, *Algunos caracteres de la cultura española*, Buenos Aires, p. 64 („querer *un criado* / „querer a *un criado*" („a avea nevoie de un servitor" / „a iubi un servitor"), în care simplei opoziţiei nedefinit / definit i se adaugă o opoziţie mai complexă, datorită semnificaţiei diferite pe care verbul *querer* o capătă în cele două construcţii.

un „individuat”[1]. Totuşi, într-un exemplu ca: sp. *busco a un médico / busco al médico*, rom. *caut un medic / caut medicul*, opoziţia care se stabileşte nu este de grad de determinare, ci apare între un „individuat numai pentru vorbitor” şi un „individuat atît pentru vorbitor, cît şi pentru ascultător”. În plus, se pot distinge diferite nuanţe intermediare; astfel, selectorii de felul sp. *cierto*, rom. *un* (*o*) *anume*, sp. *determinado*, rom. *un* (*o*) *anumit*(*ă*) nu indică de fapt un „individuat”, ci, mai degrabă, un „individuabil” (*cf.* sp. *cierto escritor*, rom. *un anume scriitor*, sp. *determinado día*, rom. *o anume* (*anumită*) *zi*). Ca un tip special de individuare se poate considera *individualizarea* (individuarea unui singular).

2.3.5. În sfîrşit, *situarea* este operaţia prin care obiectele denotate „se situează”, adică se relaţionează cu „persoanele” implicate în discurs şi se raportează la circumstanţele spaţio-temporale ale discursului însuşi. Instrumentele sale verbale specifice sînt *situatorii*, care pot fi *posesivi* (sp. *mi* „meu”, *tu* „tău”, *su* „său”, *nuestro* „nostru”, *vuestro* „vostru”, şi pluralele lor) sau *deictici* (*localizatori*: sp. este „acesta”, *ese* „acesta, acela”, *aquel* „acela”, şi pluralele lor). Într-adevăr, „situarea” poate semnala o relaţie particulară de dependenţă sau interdependenţă între entităţile determinate, ori o relaţie oarecare între „persoanele” care în mod automat apar în discurs (aceasta fiind o „vorbire a *cuiva* cu *altcineva* despre *ceva*”), şi, în acest caz, este o *situare posesivă*; sau poate semnala spaţiul ocupat de entităţile denotate, în raport cu circumstanţele discursului, şi în acest caz este o *situare localizatoare* sau *deictică* (*localizare, deixis*). În spaniolă, unde, la fel ca în latină, există trei grade deictice, localizarea poate distinge între apropierea de prima şi de a doua persoană (*este, ese*), în afară de faptul că poate indica non-apropierea faţă de aceste persoane, semnalînd obiectele ca fiind situate în locul nedeterminat aparţinînd aşa-numitei „persoane a

[1] Dar asta nu înseamnă că individuarea s-ar efectua *prin mijlocirea* articolului. În legătură cu aceasta, L. Bloomfield, *Language*, pp. 203-204, vorbeşte, pe drept, despre o opoziţie între „*unidentified specimens*” şi „*identified specimens*”, dar include articolul engl. *the* între determinatorii definiţi. O astfel de includere este discutabilă, pentru că articolul nu individuează prin el însuşi. În cazurile în care pare să se întîmple aşa (de exemplu, „Aţi citit *cartea*?”, „Tocmai privesc *harta*”), individuarea e dată, în realitate, de cadrele verbale şi extraverbale.

treia" (*aquel*)[1]. În ceea ce priveşte posesivele, trebuie să observăm că, în spaniolă, sînt actualizatori impliciţi cele antepuse (*mi, tu* etc.)[2], dar nu şi cele postpuse (*mío, tuyo* etc.), care funcţionează ca simple adjective. Şi chiar posesivele antepuse, în ciuda faptului că sînt „individuatori", nu se prezintă, în mod necesar – în raport cu determinanţii lor –, ca aparţinînd unei „clase": sub acest aspect, posesivele sînt numai „indicatori" opoziţionali, fără să fie constanţi (cum sînt deicticele)[3].

2.3.6. Cu localizarea, procesul de determinare a unui virtual ajunge în faza lui finală, în care semnul deja „actualizat", „cuantificat" şi

---

[1] S-a remarcat deja în mai multe rînduri că aşa-numita „persoana a 3-a" nu este de fapt aşa ceva; *cf.* É. Benveniste, *Structure des relations des personnes dans le verbe*, în BSLP, XLIII, 1948, pp. 11-12; V. Skalička, *op. cit.*, p. 27; F. Lázaro Carreter, *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, 1953, p. 264 (unde se acceptă punctul de vedere al lui Benveniste). Prin aceasta vrea să se spună că „persoana a 3-a" indică doar faptul că este vorba de *altă* persoană în raport cu participanţii la actul de comunicare. *Eu* şi *tu* au o localizare definită pozitiv, în timp ce persoana a 3-a (*el*) se situează numai negativ (cu privire la relaţia *eu – tu*). Prin urmare, şi deixis-ul corespunzător „locului persoanei a 3-a" semnalează numai o localizare negativă. De aici rezultă că pentru acest deixis se poate face uneori (şi, în anumite limbi, se face întotdeauna şi în mod necesar) distincţia dintre *localizarea nedeterminată* şi *localizarea determinată* sau *imediat determinabilă* („obiect aflat în raza vizuală a vorbitorilor"); *cf.* ital. *quello / quello lì, quello là.* Pentru acelaşi caracter relativ nedeterminat al persoanei a 3-a, situarea progresivă care îi corespunde poate necesita precizări ulterioare, normale sau eventuale; *cf.* lat. *eius / suus*, sp. *suyo / suyo propio, propio.* Totodată, localizarea pozitivă a lui *el* sau *acel* se poate manifesta prin cadre sau prin gest (care indică *direcţia* în care se poate găsi obiectul). În legătură cu aceasta, trebuie observat că localizatorii nu sînt direcţionali; ei semnalează numai „regiunea" şi „distanţa": direcţia trebuie s-o indice gestul. Indicaţia prin gest şi deixis-ul verbal – departe de a avea funcţie identică, cum s-a susţinut uneori (*cf.*, de exemplu, K. Bühler, *op. cit.*, p. 94) – au funcţii diferite şi complementare.

[2] Acelaşi lucru se întîmplă în franceză, engleză, germană etc. În italiană, în schimb, cu excepţia unor cazuri particulare (*mio padre, mio figlio* etc.), posesivele nu implică actualizarea şi aparţin mai degrabă tipului „semnificatorilor distinctivi" (*cf.* 2.4.3). Să se compare diferenţa care există în spaniolă între *mi amigo* şi *amigo mío.* Ca posesivele din spaniolă se comportă în română deicticele: *cf. acest om,* dar *omul acesta.*

[3] O expresie ca „Así es *mi España*" nu implică faptul că obiectul „*España*" este gîndit ca exemplu dintr-o clasă. *Cf.*, în schimb, valoarea generică pe care aceeaşi formă o capătă într-o opoziţie precum: „*Mi España* no es *tu España*". Totodată, această opoziţie se poate indica şi numai prin accentual de insistenţă pe posesiv: „Así es *MI España*" (dar se poate ca a ta să nu fie aşa).

„selecţionat" se îndreaptă spre denotaţia unui obiect integral determinat, *într-o circumstanţă real determinată*. Numele „individuate" denotă şi ele obiecte integral determinate (cel puţin pentru vorbitor); dar simpla individuare nu implică „localizarea", după cum rezultă, în mod evident, mai ales din exemple ca sp. *busco a un médico*, rom. *caut un medic*, sp. *busco al médico*, rom. *caut medicul*[1], unde este vorba de „individuaţi" particulari, dar nu „localizaţi"[2]. Funcţiile determinative semnalate pînă aici pot, prin urmare, să fie ordonate în seria: *actualizare – cuantificare – selecţie* (*individuare*) – *situare* (*localizare*), în care fiecare funcţie le implică pe precedentele, dar nu şi pe următoarele. Adică, prima nu o implică pe nici una dintre celelalte, în timp ce ultima le implică pe cele trei anterioare. Actualizarea este funcţia determinativă cea mai simplă, iar localizarea este cea mai complexă.

2.3.7. Însă, firește, această ordine a funcţiilor determinative este ideală, nu reală (nici materială). Nu e nimic contradictoriu în faptul că o determinare oarecare nu se manifestă material, sau că se efectuează numai dacă se dovedeşte absolut necesară, ori că pur şi simplu lipseşte. Astfel, se ştie că există limbi în care nu se manifestă variaţia gramaticală după număr, iar cuantificarea este indicată numai unde e indispensabilă. Totodată, în vorbirea concretă, diferitele determinări necesare în fiecare caz nu apar succesiv, ci simultan.

Nu este vorba de o ordine *genetică*. Genetic, în măsura în care geneza *funcţiilor* determinative (sau, mai bine zis, a instrumentelor lor specifice) aparţine istoriei, se verifică mai degrabă ordinea inversă: de la mai complex la mai simplu. Astfel, cel puţin în ceea ce priveşte actualizarea, nu există îndoială că ea rezultă de obicei din deixis (care o implică), prin intermediul unui proces analitic progresiv de „autonomizare": articolele apar ca urmare a deteriorării funcţionale a

[1] În alte cazuri pot subzista îndoieli. Ceea ce se şi întîmplă, pentru că instrumente ca *dicho* „numit(ul)", *el antedicho* „sus-numitul", *el nombrado* „numitul" etc. nu sînt individuatori puri: în realitate, implică un fel de deixis.

[2] Desigur, se poate spune şi „busco *a este médico*", rom. „(îl) caut *pe acest medic*", dar în acest caz este vorba de un obiect „prezent în discurs" (de exemplu, un medic care tocmai a fost numit) sau care este prezentat cumva (de exemplu, într-o fotografie), iar ceea ce se „caută" este obiectul real corespunzînd obiectului prezentat verbal (sau corespunzînd imaginii). Obiectele „prezente într-un discurs" nu sînt numai obiectele prezente în circumstanţa discursului însuşi.

deicticelor. Acest fapt explică dezvoltarea, aparent divergentă, a lat. *ille*, pe de o parte spre sp. *el* (articol), pe de altă parte spre sp. *él* („pronume de persoana a 3-a"): în realitate, *ille* nu a căpătat valori „noi", nu a trecut la îndeplinirea „altor funcţii", diferite de cele pe care le îndeplinea în latină, ci numai a suferit o mai mare sau mai mică reducţie funcţională, deşi, în ambele cazuri, în acelaşi sens. În poziţie „adjectivală", *ille* şi-a pierdut funcţia localizatoare şi pe cea individuatoare, rămînînd simplu actualizator (şi, de asemenea, în mod normal, singularizator); în poziţie „pronominală", a trecut de la „localizator" la „individuator" al unui obiect cunoscut (deja numit), pierzîndu-şi numai funcţia localizatoare. Şi, fără îndoială, o asemenea reducţie funcţională a putut să se producă, iniţial, numai în cadre care (prin prezenţa reală sau contextuală a obiectelor) făceau superfluă şi inoperantă o parte a funcţionalităţii deicticelor. Cînd Sf. Augustin spune „ubi veniemus ad *illam* aeternitatem", se referă, poate, la „*acea* eternitate", însă eternitatea este prezentă în discurs şi nu trebuie să fie localizată, din care cauză deicticul se poate înţelege ca un simplu actualizator („eternitatea").

2.4.1. Actualizarea şi discriminarea, în ciuda faptului că sînt operaţii diferite, se situează în aceeaşi linie ideală, pentru că reprezintă faze succesive ale aceluiaşi proces determinativ, adică ale procesului care merge de la *virtual* la *actual* şi de la *plurivalenţa* („universalitatea") desemnării potenţiale la *monovalenţa* („particularitatea") denotării concrete. Aceste operaţii nu modifică posibilităţile de desemnare ale semnului, ci numai le realizează, şi nu „limitează" denotarea, ci numai o particularizează. De natură cu totul diferită sînt, în schimb, operaţiile care constituie *delimitarea*. Acestea modifică posibilităţile de desemnare ale semnului, circumscriind „denominaţia" (parţializînd „conceptul"), ori „limitează" denotarea, în sens extensiv sau intensiv, orientînd referinţa spre *o parte* sau spre *un aspect* al denotatului particular[1].

[1] Deşi, fireşte, unul dintre modurile de „a limita" denotarea este acela de a indica în mod expres globalitatea ei, non-parţialitatea ei (de exemplu, sp. „*todo* el libro", rom. „*toată* cartea", sp. „el hombre *considerado en todos sus aspectos*", rom. „omul *considerat sub toate aspectele sale*").

2.4.2. Instrumentele verbale ale „delimitării" pot fi numiţi *delimitatori*. Aparţin acestui tip de determinatori nominali cele mai multe dintre aşa-numitele „complemente ale substantivului" constituite din cuvinte dotate cu semnificaţie categorială şi lexicală (adjective, propoziţii atributive, nume în apoziţie etc.). Este vorba de elemente care, firește, nu îndeplinesc funcţii morfematice (*cf.* totuşi 2.1.2 şi 2.3.4) şi care se pot aplica atît virtualelor, cît şi actualelor. Cînd se aplică numelor actuale (chiar dacă acestea nu sînt „actualizate" prin instrumente), multe dintre aceste nume pretind de obicei articolul, în limbile în care acesta există (*cf.* sp. *Cataluña*, dar sp. *la vieja Cataluña*).

2.4.3. În cadrul delimitării putem distinge: *explicarea, specializarea* şi *specificarea*, cu instrumentele corespunzătoare: *explicatori, specializatori* şi *specificatori*[1]. „Explicatorii" evidenţiază şi accentuează o caracteristică inerentă a numitului sau denotatului: de exemplu, „*vastul* ocean", lat. „ovis *patiens iniuriae*", sp. „Granada *la bella*", fr. „*le preux* Charlemagne". „Specializatorii" precizează limitele extensive sau intensive între care este considerat determinatul dintr-un punct de vedere „intern", adică fără a-l izola şi a-l opune altor determinabili susceptibili de a fi încadraţi sub aceeaşi denominaţie: de exemplu, sp. „*todo* el hombre", „*todo* (lat. *totus*) Madrid", „la vida *entera*", „la España *visigótica*", rom. „Dacia *romană*", sp. „el sol *matutino*", rom. „soarele *matinal*", sp. „luna *de medianoche*", rom. „luna *de la miezul nopţii*", sp. „el día *en el ocaso*", rom. „ziua *la lăsatul serii*", sp. „el cielo *austral*", „el hombre *en cuanto sujeto pensante*", „los españoles *como guerreros*", „Cervantes *como poeta*", rom. „Rebreanu *ca dramaturg*". Şi „specificatorii" restrîng posibilităţile referenţiale ale unui semn, adăugînd semnului note care nu sînt inerente semnificaţiei acestuia: de exemplu, sp. „castillo *medieval*", rom. „cetate *dacică*", sp. „niño *rubio*", „las aves *acuáticas*", rom. „păsări *de noapte*", sp. „el presidente *de la República*", rom. „preşedintele *republicii*", sp. „el cura *de nuestro pueblo*". Aplicaţi la virtuali, specificatorii delimitează alte clase, mai puţin ample, în interiorul claselor respective (*cf.* sp. *hombre / hombre blanco*); aplicaţi la actuali, ei reprezintă obiectele denotate ca

[1] „Caracterizatorii" lui Ch. Bally sînt delimitatori care pot aparţine oricăruia dintre aceste trei tipuri, cu singura condiţie de a fi „virtuali".

aparţinînd unor clase care, la rîndul lor, sînt incluse în clase mai largi (un niño rubio" aparţine clasei „niño rubio", care, la rîndul său, este membru al clasei „niño"). Vom numi acest tip de determinare *specificare distinctivă.*

2.5.1. Formal analogă „specificării distinctive", însă radical deosebită de aceasta din punct de vedere funcţional, este *specificarea informativă* sau *identificarea*, care trebuie considerată ca un tip autonom de determinare şi ale cărei instrumente vor fi numite aici *identificatori.* Identificarea este operaţia prin care se precizează semnificaţia unei forme „plurisemantice", cu scopul de a asigura înţelegearea ei de către ascultătorul actual sau posibil; *cf.* de exemplu: sp. „hoja *de papel*", rom. „foaie *de hîrtie*", sp. „hoja *de afeitar*", rom. „lamă *de ras*", sp. „cuadro *de fútbol*", rom. „echipă *de fotbal*", sp. „lengua-*idioma*" [adică: *nu* limba în sens anatomic], „el sol *moneda*" [nu *sol*, astru], fr. „pomme *de terre*" [nu *pomme* „măr"] sau „pomme-*pomme*" [nu *pomme* „cartof"].

La identificare nu e vorba de a orienta spre denotarea realului şi particularului o semnificaţie virtuală şi universală, nici de a „limita" denotarea, ci de a semnala ascultătorului tocmai această semnificaţie. În alţi termeni, nu este vorba de a orienta o valoare spre „lucruri", ci de a-l orienta pe ascultător spre o valoare semantică. Identificarea este, prin urmare, o operaţie care nu se realizează prin *semnificaţie* (ca cele trei anterioare), ci prin *forme*, în vederea *atribuirii de semnificaţie* de către interlocutor; ea se realizează pentru ca formele să devină *neechivoce*, adică pentru ca ascultătorul să le atribuie anumite semnificaţii şi nu altele.

2.5.2. Tocmai de aceea şi numele proprii pot primi identificatori. Într-adevăr, numele proprii, fiind individuale, rar au nevoie de actualizatori (dat fiind că la ele desemnarea coincide cu denotarea) şi nu pot primi discriminatori (cu excepţia posesivelor; *cf.* nota 39). În schimb, pot primi delimitatori care nu implică discriminarea (*cf.* 2.4.3) şi, firește, pot primi (iar adesea au nevoie de) identificatori (ocazionali, uzuali şi chiar constanţi): numele proprii sînt prin ele însele *individuale*, dar nu sînt prin ele însele *neechivoce*[1]. Astfel, numele de botez se

[1] „Determinarea" numelor proprii despre care vorbeşte H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*[5], Halle, 1920, p. 81, este tocmai „identificarea".

identifică prin numele de familie („Francisco *Quevedo*")[1]; numele de regi, împăraţi, papi etc. – prin numerale („Felipe *Segundo*") sau prin supranume („Fernando *el Santo*"); numele geografice – prin alte nume de acelaşi fel sau prin nume comune şi adjective („Santiago *de Chile*", „Castilla *la Vieja*") etc. În toate aceste cazuri, determinatorul nu particularizează obiectul denotat, ci numai asigură caracterul univoc al numelui: particularizează numele însuşi în raport cu alte nume formal identice.

2.5.3. Identificatorii pot fi ocazionali (*cf.* „Córdoba", *Argentina*"), uzuali („Castellón *de la Plana*", fr. „pomme *de terre*") sau constanţi („*New* York"). Identificatorii uzuali şi cei constanţi formează cu determinanţii lor adevărate *nume compuse*, deşi sînt în mod normal disociabili – în cazul identificatorilor „uzuali" – atunci cînd apar în cadre care exclud posibilitatea echivocurilor. Astfel, în Chile nu este nevoie să se spună „Santiago *de Chile*", iar în provincia în care se află Castellón de la Plana nu se va spune „merg la *Castellón de la Plana*", ci, simplu, „merg la *Castellón*"; *cf.* fr. *pommes de terre*, dar *pommes frites*. Ceea ce deosebeşte net un identificator uzual sau constant de alte tipuri de determinatori este faptul că identificatorul este parte integrantă a unui semn. Astfel, sp. *nueva* este un semn autonom în *una casa nueva*, dar e numai o parte a unui semn în *Nueva Caledonia.* Identificatorii de acest tip sînt, deci, determinatori „interni" (inerenţi), fiind în relaţie cu numele complet, chiar dacă acesta se dovedeşte disociabil atunci cînd există anumite cadre.

3.1.1. Operaţiile care constituie determinarea asigură, aşadar, materializarea uneia din posibilităţile fundamentale ale vorbirii: aceea de a se referi fără echivoc la actual şi particular cu semne care, în „tezaurul idiomatic", sînt, prin ele însele, virtuale, fiind de asemenea, în majoritatea lor, universale şi, adesea, echivoce. Cu alte cuvinte, determinarea asigură pur şi simplu folosirea limbii: integrarea lingvistică dintre o cunoaştere actuală şi o „ştiinţă" anterioară. Dar mai e ceva, încă mai important: pe de o parte, vorbirea nu foloseşte tot ceea ce îi poate oferi limba pentru o împrejurare determinată, iar pe de altă

[1] *Cf.* stud. *Pluralul numelor proprii*, 3.5 (în vol. *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, pp. 278-280). Tot în legătură cu aceasta, Ch. Bally, *op. cit.*, pp. 227-228, vorbeşte de „actualizare", ceea ce nu este în nici un fel acceptabil.

parte vorbirea nu numai că foloseşte limba, dar o şi depăşeşte, dat fiind că ceea ce cunoaştem depăşeşte în mod constant ceea ce ştim deja. De asemenea, vorbirea este *ἐνέργεια* şi în acest sens mai radical, care este sensul creativ: modifică, re-creează şi face să sporească în mod continuu „ştiinţa" pe care se bazează. Limba este terenul comun de istoricitate lingvistică a vorbitorilor, şi tot ceea ce se spune, se spune într-o limbă care, în parte, se manifestă, în formă concretă, în vorbire. Totodată, însă, vorbirea este *a spune ceva nou prin mijlocirea unei limbi*; şi adesea noul, ceea ce nu s-a mai spus înainte, se poate insera în tradiţie şi poate, la rîndul său, să devină „fapt de limbă". Pe lîngă aceasta, în orice moment, ceea ce efectiv *se spune* este mai puţin decît ceea ce *se exprimă* şi *se înţelege*. Dar cum este posibil ca vorbirea să semnifice şi să fie înţeleasă dincolo de ceea ce se spune şi dincolo de limbă? O asemenea posibilitate este dată de activităţile expresive complementare (*cf.* 1.2.4) şi, mai ales, de circumstanţele în care se vorbeşte, adică de *cadre*.

Cadrele intervin în mod necesar în orice activitate de vorbire, căci nu există discurs care să nu se producă într-o anumită circumstanţă, care să nu aibă un „fond". Aşa cum s-a văzut, cadrele participă în mod aproape constant la determinarea semnelor şi adesea substituie determinatorii verbali. Însă funcţionalitatea lor este mult mai largă: cadrele orientează orice discurs, dîndu-i un sens, şi pot chiar să determine nivelul de adevăr al enunţurilor (*cf.* 3.5.2).

3.1.2. Dată fiind importanţa recunoscută şi deseori semnalată a cadrelor, e ciudat cît de puţină atenţie le-a fost acordată din punct de vedere descriptiv şi analitic. Există teorii ale „contextelor"[1], dar încă nu s-a făcut o înregistrare sistematică a diferitelor cadre posibile[2]. Autorii

[1] *Cf.* W.M. Urban, *Language and Reality*, trad. sp. *Lenguaje y realidad*, Mexico, 1952, p. 160 şi urm.

[2] Fragilitatea teoriilor menţionate s-ar explica prin insuficienta sistematizare a experienţei cu privire la cadre. Teoriile scot în evidenţă, de obicei, caracterul „eliptic" al limbajului. Dar „eliptic" în raport cu ce? Adevărul este că vorbirea ţine seama cu anticipaţie de cadre. Un discurs care se bazează pe cadre complexe poate fi mai „eliptic" din punct de vedere verbal decît altul bazat pe cadre sărace, ceea ce nu înseamnă să fie eliptic din punct de vedere semantic. Poate fi o elipsă involuntară, în cazul unei utilizări deficitare a cadrelor, însă, într-un asemenea caz, este vorba de o deficienţă a vorbitorului, şi nu de o caracteristică a limbajului. În acest sens, adevărata

care s-au ocupat de această problemă disting de obicei două sau, cel mult, trei cadre. Astfel, Ch. Bally[1] face distincţie între *situaţie* – ansamblul circumstanţelor extraverbale în care se desfăşoară discursul sau care sînt cunoscute de către interlocutori – şi *context*: „cuvintele care au fost spuse înainte" în acelaşi discurs (sau dialog). K. Bühler[2] distinge trei cadre: *sinfizic, sinpractic* sau *sinsemantic*. Primul este un tip particular de cadru fizic (*cf.* 3.4.4), al doilea corespunde „situaţiei" lui Bally, iar al treilea este cel numit în mod curent „context" (verbal)[3]. Şi W.M. Urban[4] distinge între *contextul idiomatic* („fraza în care apare cuvîntul") şi *contextul vital* sau *situaţional*, care coincide cu „situaţia" lui Bally; în plus, semnalează *universul de discurs* şi importanţa lui[5], dar nu-l delimitează clar de contexte.

După părerea noastră, e necesar să distingem o serie mult mai amplă de cadre, care pot fi grupate în patru tipuri: *situaţie, regiune, context* şi *universul de discurs*.

3.2.1. Prin *situaţie* trebuie să înţelegem ceva mult mai limitat şi mai puţin ambiguu decît ceea ce se înţelege în mod curent, şi anume numai circumstanţele şi relaţiile spaţio-temporale care se creează în mod automat prin însuşi faptul că cineva vorbeşte (cu cineva şi despre ceva) într-un punct în spaţiu şi într-un moment în timp. Prin *situaţie* trebuie să înţelegem tot ceea ce face posibil să apară *aici* şi *acolo*, *acesta* şi *acela*, *acum* şi *atunci*, şi un individ să fie *eu*, iar ceilalţi să fie *tu, el* etc. *Situaţia* este, deci, „spaţio-timpul" discursului, ceva care este creat de către discursul însuşi şi ordonat în raport cu subiectul discursului. Determinarea pe care am denumit-o cu acelaşi termen (*cf.* 2.3.5) depinde în întregime de acest cadru şi capătă înţeles numai prin

elipsă – elipsa intenţionată (omisiunea de a spune ceva) – este chiar un instrument contextual (*cf.* 3.4.3).

[1] Ch. Bally, *op. cit.*, pp. 43-44.

[2] K. Bühler, *op. cit*, p. 117 şi urm.

[3] Bühler nu înregistrează drept cadru ceea ce se va numi aici „situaţie" (*cf.* 3.2.1) deoarece face din ea un „cîmp" particular al limbajului: „cîmpul indicativ" (*op. cit.*, p. 94 şi urm.). O asemenea interpretare e cu totul discutabilă: întreaga teorie a „cîmpului indicativ" se bazează pe identitatea funcţională dintre localizatori şi gesturi, ceea ce nu se poate accepta.

[4] W.M. Urban, *op. cit.*, p. 161.

[5] W.M. Urban, *op. cit.*, pp. 162-164.

raportare la el. De asemenea, pronumele pot denota numai datorită situației; într-adevăr, ele au *semnificație categorială* (sînt „substantive"), dar nu au *semnificație lexicală*: nu numesc și nu desemnează nimic și, de aceea, nu se pot referi decît la obiecte deja „prezente în discurs".

3.2.2. Situația poate fi *nemediată* (creată prin însuși faptul vorbirii) sau *mediată* (creată prin contextul verbal). Numele proprii, dată fiind „autosuficiența" lor lexicală[1], sînt de obicei instrumentele cele mai potrivite pentru a crea „situații mediate", adică pentru a aduce lucrurile „la vedere" și în orizontul spațio-temporal al vorbirii. După ce s-a spus *Cezar trecu Rubiconul*, putem să spunem *acest rîu* [„Rubiconul"], fără riscul ambiguității.

3.3.1. Numim *regiune* spațiul între ale cărui limite un semn funcționează în sisteme de determinate de semnificație. Un astfel de spațiu e delimitat, într-un sens, de tradiția lingvistică și, în alt sens, de experiența privitoare la relațiile semnificate. Pot fi distinse trei tipuri de „regiuni": *zona, domeniul* și *mediul*. *Zona* reprezintă „regiunea" în care este cunoscut și folosit în mod curent un *semn*; limitele ei depind de tradiția lingvistică și coincid de obicei cu alte limite, tot lingvistice. *Domeniul* este „regiunea" în care *obiectul* este cunoscut ca element al orizontului vital al vorbitorilor sau al unui „spațiu" organic al experienței ori al culturii, iar limitele sale nu sînt lingvistice; astfel, spațiul în interiorul căruia este cunoscut obiectul „casă" este un „domeniu"[2]. *Mediul* este o „regiune" stabilită social sau cultural: familia, școala, comunitățile profesionale, castele etc. sînt medii în măsura în care posedă moduri proprii de a vorbi. Un „mediu" poate să posede semne specifice pentru „obiecte" dintr-un domeniu mai larg, poate să posede „obiecte" specifice sau poate să posede semne specifice

[1] *Cf.* W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931, p. 49.

[2] Zona este întotdeauna o formă de organizare idiomatică; limitele ei constituie o „izoglosă". Domeniul, în schimb, este un orizont de experiență obiectivă. Totuși, o realitate în mod obiectiv unică poate fi cunoscută în diferite feluri și, ca atare, poate corespunde la mai mult de un domeniu. Astfel, „durerea de cap" și „cefalagia" reprezintă aceeași realitate, însă cunoscută în feluri deosebite; de aceea, *durerea de cap* și *cefalagia* funcționează în domenii diferite și nu semnifică „același lucru". Chiar și aceleași forme capătă valori diferite în domenii diferite: *langue* și *parole* au o semnificație în limba franceză și altă semnificație în domeniul lingvisticii.

pentru „obiecte" de asemenea specifice: adică poate funcţiona ca „zonă", ca „domeniu", ori ca „zonă" şi „domeniu" în acelaşi timp.

3.3.2. Multe nuanţe semantice ale cuvintelor depind, în mare parte, de deosebirile de „regiune". Un cuvînt folosit în exteriorul „domeniului" său poate să specifice aceeaşi realitate obiectivă, însă nu mai semnifică în acelaşi fel, căci „evocă" altceva; iar un cuvînt specific unui mediu, pe lîngă faptul că denotă ceva, îşi evocă şi mediul, dacă se foloseşte în alte medii.

În particular, deosebirea dintre *cuvinte uzuale* şi *cuvinte tehnice* constă integral în deosebirea dintre „zonă" şi „domeniu": cuvintele uzuale sînt considerate proprii „zonelor"[1], cele tehnice – proprii „domeniilor". Aceasta înseamnă că deosebirea nu este deloc absolută, din moment ce orice cuvînt cu semnificaţie lexicală semnifică în acelaşi timp într-o *zonă* (dependentă de o tradiţie idiomatică particulară) şi în interiorul unui *domeniu* (dependent de o cunoaştere obiectivă). Cuvîntul *casă* semnifică, în acelaşi timp, în tradiţia idiomatică a diferitelor limbi romanice (*zonă*) şi în domeniul în care este cunoscut obiectul „casă", şi ar fi un „cuvînt tehnic" prin raportare, de exemplu, la domeniul eschim. *iglu* (*igloo*). Se observă că, la cuvintele recunoscute ca „uzuale", domeniul depăşeşte în mod normal zona (organizarea idiomatică), în timp ce, la cuvintele recunoscute ca „tehnice", zona şi domeniul coincid (cel puţin în interiorul fiecărei comunităţi lingvistice). Astfel, domeniul lui „casă" este mai amplu decît zonele lui *casă, maison, Haus, house, hus, dom* etc., dar nu se întîmplă la fel cu domeniile lui „struţ" sau „fonem". În plus, pentru a recunoaşte caracterul tehnic al unui cuvînt este necesar să avem în vedere două domenii deodată, căci în interiorul domeniului său orice cuvînt este „uzual". Într-adevăr, în limitele unei limbi, anumite cuvinte sînt considerate ca „tehnice" prin faptul că sînt recunoscute ca fiind proprii unor domenii mai restrînse decît limba însăşi. În orice limbă coincide cu anumite domenii de experienţă şi, ca atare, orice limbă posedă cuvinte „uzuale" care, din punct de vedere al

[1] În acest sens, şi numele proprii sînt cuvinte tehnice: cercul lor de valabilitate (germ. *Geltungskreis*) nu depinde de organizarea idiomatică, ci de domeniul în care e cunoscut obiectul lor.

altor limbi, se prezintă ca „tehnice" şi se dovedesc a fi „intraductibile"[1]. Cuvinte precum *cnut* şi *samovar* sau *gheişă* şi *samurai* nu sînt „tehnice" în rusă, respectiv în japoneză, dar sînt „tehnice" din punctul de vedere al altor limbi, aparţinînd altor domenii. Acelaşi lucru se constată între grupuri de limbi aparţinînd unor domenii diferite, ca şi între dialecte şi graiuri ale aceleiaşi limbi istorice.

3.4.1. Constituie *context* al vorbirii toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca „ştiinţă" a interlocutorilor, ca prezenţă fizică şi ca activitate. Pot fi distinse trei tipuri de contexte: *idiomatic, verbal* şi *extraverbal*.

3.4.2. *Contextul idiomatic* este format de limba însăşi, ca „fond" al vorbirii. În vorbire se manifestă în mod concret o parte a limbii, dar această parte semnifică (are semnificaţie) în relaţie cu toată limba, cu toată „ştiinţa" idiomatică a vorbitorilor. Orice semn realizat în discurs semnifică în sisteme complexe de opoziţii şi de asociaţii – formale şi semantice – cu alte semne, care nu sînt rostite, dar care aparţin tezaurului lingvistic al vorbitorilor. „Dicteul" suprarealist, rima, asonanţa, jocul de cuvinte sînt moduri de revelare parţială a celor mai nemediate secţiuni ale acestui fond de cunoştinţe [competenţă] asupra căruia se proiectează orice cuvînt concret.

Poate, de asemenea, să funcţioneze în calitate de context idiomatic o limbă diferită de cea care este vorbită, aşa cum se întîmplă în cazul subiecţilor plurilingvi[2]. În plus, înăuntrul contextului idiomatic fiecare cuvînt semnifică într-un context mai mic, care este *cîmpul* său de

---

[1] În acest caz se poate vorbi de *domenii idiomatice*: „seguidilla", „alborada", „torero", „gracioso", aparţin domeniului idiomatic spaniol, pe cînd „doină", „romanţă", „răzeş", „dor" aparţin domeniului idiomatic românesc. Alte domenii sînt *ambientale* (de mediu) sau *dialectale*, iar altele sînt *interidiomatice*. Acestea din urmă pot fi *continue*, dacă cuprind diferite idiomuri în întregime (ca în exemplul „casă"), sau *discontinue*, dacă, în limitele fiecărui idiom, cuprind numai anumite domenii (cum se întîmplă cu multe nume proprii şi cu terminologiile ştiinţifice).

[2] La un vorbitor plurilingv anumite cuvinte ale unei limbi pot fi afectate în valoarea lor semantică sau, cel puţin, în valoarea lor evocativă, de sensurile formelor analoge din alte limbi. Un român unilingv foloseşte fără nici un fel de jenă verbul *a dezmierda*, a cărui semnificaţie are, în plus, o aură de inocenţă infantilă şi de tandreţe. Însă românii care cunosc alte limbi romanice sau latina (*cf.* lat. *merda* „excrement") ezită să folosească acest verb şi, oricum, evidenţa etimologiei afectează grav valoarea evocativă a cuvîntului.

semnificaţie; astfel, un nume de culoare, de exemplu *verde*, semnifică în relaţie cu alte nume de culori ale aceleiaşi limbi (*albastru, galben, gri* etc).

3.4.3. *Contextul verbal* este discursul însuşi în calitate de „cadru" al fiecăreia dintre părţile sale (ale discursului). Pentru fiecare semn şi pentru fiecare porţiune a discursului (care poate fi dialog), constituie „context verbal" nu numai *ce s-a spus înainte*, cum credea Bally (*cf.* 3.1.2), ci şi *ceea ce se va spune* în acelaşi discurs. De altfel, acest lucru devine evident pînă şi din exemple banale de tipul *Casa lui Ion* şi *Casa de Austria*, unde determinanţii postpuşi funcţionează simultan ca elemente contextuale, relevînd semnificaţia semnului *casă*.

Contextul verbal poate fi *nemediat* – constituit din semnele care se găsesc imediat înainte sau după semnul considerat[1] – sau *mediat*, putînd ajunge pînă la a cuprinde întregul discurs şi, în acest caz, poate fi numit *context tematic*. Într-o operă literară, fiecare capitol şi, pînă la un anumit punct, fiecare dintre cuvintele cuprinse în el semnifică în relaţie cu ceea ce s-a spus în capitolele precedente şi capătă sensuri noi cu fiecare nou capitol, pînă la ultimul. Din alt punct de vedere, contextul verbal poate fi *pozitiv* şi *negativ*: constituie context atît ceea ce se spune efectiv, cît şi ceea ce nu se spune. Dacă omisiunea este intenţionată, avem de-a face cu ceea ce – în funcţie de intenţia atribuită vorbitorului – se numeşte *insinuare, aluzie* sau *sugestie*[2]. Poezia „de sugestie" se bazează, în mare măsură, pe o adecvată folosire intenţionată a contextelor verbale negative.

3.4.4. *Contextul extraverbal* e constituit din toate circumstanţele de natură nelingvistică ce sînt percepute în mod direct de către vorbitori.

---

[1] Recunoaşterea unui cuvînt drept corespondent al unei categorii verbale sau al alteia depinde în mare parte – uneori integral – de „contextul nemediat" sau de „asociaţiile sintagmatice" ale cuvîntului, stabilite în mod concret în discurs; *cf.* L.J. Piccardo, *El concepto de „partes de la oración"*, Montevideo, 1952, pp. 13-16.

[2] Enunţul *soarele este mai mare decît Peloponezul* este strict adevărat, căci, într-adevăr, soarele *este* mai mare decît Peloponezul. Totuşi, ceea ce sugerează acelaşi enunţ este fals (chiar dacă nu asta a fost intenţia lui Anaxagoras), şi aceasta, anume, prin ceea ce „nu spune", adică prin faptul că nu indică celălalt termen al comparaţiei. Dacă despre o operă, căreia i s-au făcut zece recenzii favorabile şi una cu totul defavorabilă, spunem numai că „a fost aspru criticată", spunem adevărul, dar lăsăm să se înţeleagă cu totul altceva. „Contextul verbal negativ" permite acest tip particular de minciună care constă în a insinua falsul spunînd adevărul.

Pot fi distinse diferite subtipuri: *fizic, empiric, natural, practic, istoric* şi *cultural.*

a) *Contextul fizic* cuprinde lucrurile care se află în raza vizuală a vorbitorilor sau la care aderă un semn (în cazul unui semn gravat, scris sau imprimat; *cf.* „cadrul sinfizic" al lui K. Bühler). Deixisul real şi nemijlocit apare în interiorul unui context fizic, prin care, în plus, se individualizează implicit toate lucrurile pe care contextul însuşi le conţine (*cf.* 2.3.2 şi nota 2, p. 211).

b) *Contextul empiric* e constituit de „stările de lucruri" obiective, care sînt cunoscute de către cei ce vorbesc într-un anumit loc şi într-un anumit moment, deşi nu se află în raza vizuală a vorbitorilor: de exemplu, faptul că dincolo de poartă există o stradă, că această casă are cinci etaje, că în apropierea acestui oraş există o mare, un rîu, o plajă, o pădure etc. Expresii ca: *mă duc la plajă, marea e agitată, nu ieşi în stradă, domnul de la primul etaj* capătă în vorbirea curentă un înţeles în întregime determinat datorită „contextului empiric".

c) *Contextul natural* reprezintă totalitatea contextelor empirice posibile, adică *universul empiric* cunoscut de vorbitori. Prin „contextul natural" sînt singularizate şi individuate pentru toţi vorbitorii, în plan empiric, nume ca: *soarele, luna, cerul, pămîntul, lumea.* Nu se întreabă: „care soare?", pentru că se cunoaşte numai unul[1].

d) *Contextul practic* sau *ocazional* reprezintă „ocazia" („prilejul") vorbirii: împrejurarea particulară, subiectivă sau obiectivă, în care are loc discursul; de exemplu, faptul de a vorbi cu un bătrîn sau cu un copil, cu un prieten sau cu un duşman, de a vorbi pentru a cere o favoare sau a revendica un drept; faptul că discursul are loc pe stradă sau într-o reuniune de familie, în clasă sau la piaţă, ziua sau noaptea, vara sau iarna etc. O întreagă serie de funcţii gramaticale semantice sau stilistice depind de „prilejul" discursului sau sînt îndeplinite în mod implicit de către acest context; *cf.*, de exemplu: *ce zi frumoasă!, e frig!* (azi şi nu în general). O frază ca: *două de zece şi una de douăzeci* nu

[1] Ch. Bally, *op. cit.*, p. 81, consideră aceste nume ca „nume proprii ale limbii", pentru că el nu are în vedere existenţa şi funcţia contextului natural. Însă nu încape îndoială că este vorba de nume comune ale căror denotate sînt cunoscute într-un singur exemplar. La numele proprii individualizarea nu depinde de contexte, ci aparţine numelor înseşi: numele propriu, cum a observat deja Aristotel, *De interpretatione*, 17 a, este individual *prin natura sa* (şi nu prin vreo circumstanţă empirică).

are înţeles în sine, dar este perfect clară dacă este adresată unui vînzător ambulant care vinde anumite obiecte de zece şi de douăzeci de centime.

e) *Contextul istoric* e constituit de circumstanţele istorice cunoscute de către vorbitori, şi poate fi *particular* – limitat, ca istoria unei persoane, a unei familii, a unui sat; sau mai larg, precum istoria unei naţiuni (de exemplu, faptul că o ţară este republică şi nu regat, faptul că o comunitate este creştină şi nu musulmană) – sau *universal*; *actual* sau *trecut*. Nume ca: *primarul, medicul, farmacistul, preotul* sînt de obicei denotaţii individuale în contexte istorice particulare; *regele* este denotaţia individuală într-un regat; *papa* este o denotaţie individualizată prin contexul „universal actual", *lupta de la Salamina* – prin contextul „universal trecut"[1].

f) *Contextul cultural* cuprinde tot ceea ce aparţine tradiţiei culturale a unei comunităţi, care poate fi foarte limitată sau poate să cuprindă întreaga umanitate. În măsura în care integrează istoria spirituală a unei comunităţi, „contextul cultural" e o formă particulară a contextului istoric. În latină, *deus* semnifica „un zeu, vreun zeu"; în spaniolă, *Dios* e un nume individualizat de tradiţia monoteistă creştină; iar în filozofia scolastică, chiar *filozoful* este o denotaţie individuală. Aşa-numitele „topos-uri" sînt recunoscute şi funcţionează ca atare în interiorul unei tradiţii literare; astfel, pentru vorbitorii culţi de limbă spaniolă, expresia *de cuyo nombre no quiero acordarme* [de al cărui nume nu vreau să-mi amintesc] are o savoare particulară pentru că aminteşte de textul lui Cervantes.

Toate contextele extraverbale pot fi create sau modificate prin intermediul contextului verbal, dar chiar „limba scrisă" şi cea literară se bizuie pe unele dintre ele, de exemplu pe contextul natural şi pe contexte istorice determinate: Homer face aluzie în mod constant la mituri cunoscute de greci, iar Góngora, cînd scrie *el mentido robador de Europa* [brigandul mincinos al Europei], contează pe un context cultural pe care îl presupune cunoscut cititorilor.

3.5.1. Prin *univers de discurs* înţelegem sistemul universal de semnificaţii căruia îi aparţine un discurs (sau un enunţ) şi care îi determină validitatea şi sensul. Literatura, mitologia, ştiinţele, matematica,

[1] Contrar a ceea ce crede K. Bühler, *op. cit.*, p. 259, nu este vorba de un nume propriu.

universul empiric, ca „teme" sau „lumi de referinţă" ale vorbirii, constituie „universuri de discurs". O expresie ca *reducerea obiectului la subiect* are sens în filofozie, dar nu are nici un sens în gramatică; fraze precum: *călătoria lui Columb, după cum spunea Parmenide* şi *după cum spunea Hamlet* aparţin unor universuri de discurs diferite. Umorul se bazează adesea pe confuzia intenţionată a universurilor de discurs în acelaşi enunţ; *cf.*, de exemplu: *în pădure doi tineri matematicieni extrăgeau rădăcinile pătrate ale arborilor; văd pe fereastră un om care coboară din maimuţă.*

3.5.2. Conceptul „univers de discurs" a fost deseori criticat de către logicienii pozitivişti, cu argumentul că nu există „altă lume" în afara lumii naturale şi empiric cognoscibile[1]. Că nu există decît o lume e sigur, însă criticile la care ne referim, departe de a invalida conceptul de „univers de discurs", dezvăluie o neînţelegere radicală a problemei. Nu este vorba de alte „universuri", de alte „lumi *de lucruri*", ci e vorba de alte „universuri *de discurs*", de alte *sisteme de semnificaţii*. Însăşi pretenţia de „a traduce", de exemplu, frazele mitologiei, transferîndu-le la nivelul vorbirii despre lumea empirică şi istorică („grecii credeau că..." etc.), dezvăluie tocmai faptul că este vorba de „universuri de discurs" diferite. În realitate, enunţurile aparţinînd unor universuri de discurs non-empirice nu sînt lipsite de sens şi nu impun nici o „traducere". Valoarea de adevăr a unei afirmaţii despre „Ulise" nu se verifică în istoria greacă, ciîn *Odiseea* şi în tradiţia corespunzătoare, în care *Ulise era soţul Penelopei* este o propoziţie adevărată, pe cînd *Ulise era soţul Elenei* este falsă; iar afirmaţiile despre „centauri" sînt verificabile în mitologie, unde propoziţia *centaurul era un sacrificiu de o sută de tauri* este falsă, pe cînd *centaurul era o fiinţă pe jumătate om şi pe jumătate cal* este adevărată.

3.6.1. Cele spuse sînt suficiente, credem, pentru a sublinia importanţa pe care inventarul cadrelor şi recunoaşterea funcţiunilor lor le au pentru *gramatică*, pentru *teoria literară* şi pentru *teoria limbajului*. În particular, se cuvine subliniată importanţa cadrelor non-verbale, care sînt adesea ignorate.

[1] Vezi, de exemplu, B. Russel, *Introduction to Mathematical Philosophy*, trad. sp. *Introducción a la filosofía matemática*, Buenos Aires, 1945, pp. 237-239, şi L.S. Stebbing, *A Modern Introduction to Logic*, Londra, 1950, pp. 55-56.

3.6.2. În ceea ce priveşte *gramatica*, aici cadrele non-verbale intervin în mod necesar, deşi în măsură diferită, în considerarea celor trei planuri ale ei: *teoretic, descriptiv* şi *analitic*[1]. În planul teoretic, anumite procedee de semnificare pot fi definite numai prin referire la tipurile de cadre în care sînt destinate să funcţioneze (acesta este cazul pronumelor personale şi al deicticelor pronominale, adjectivale şi adverbiale); în definirea altor procedee de semnificare, referirea la cadre intervine cel puţin în sens negativ, ca în cazul numelor proprii, care sînt independente de circumstanţele vorbirii (în ceea ce priveşte actualizarea şi individualizarea) (*cf.* nota 1, p. 229). Iar dintr-un punct de vedere mai general, referirea la cadre este indispensabilă pentru delimitarea *lexemelor* (cuvinte cu semnificaţie categorială şi lexicală, ca numele şi adjectivele) de *categoreme* (cuvinte care au numai semnificaţie categorială şi care, ca atare, „denotează" fără „a desemna", *cf.* 3.2.1). Intervenţia cadrelor este mai mică în planul descriptiv, care este planul propriu al „limbii"; totuşi, este necesar cel puţin să semnalăm care funcţiuni nu dispun de instrumente verbale într-o limbă (realizîndu-se exclusiv prin circumstanţele vorbirii) şi care instrumente verbale pot fi substituite de cadre. Însă recunoaşterea cadrelor este indispensabilă mai ales pentru analiza gramaticală a textelor, căci aceleaşi scheme formale pot corespunde la funcţii total diferite, în cadre diferite.

În general, o lingvistică propriu-zis *funcţională* nu poate neglija cadrele, nici măcar pe cele „extraverbale", căci funcţiile reale nu apar în limba abstractă, ciîn vorbirea concretă. Acest lucru este adevărat şi pentru *lingvistica diacronică*: nici ea nu poate ignora circumstanţele generale în care s-a vorbit o limbă[2].

---

[1] Aceste trei planuri se disting în gramatică în acord cu „nivelurile" la care poate fi luat în consideraţie limbajul (*cf.* 1.1.4). În plan teoretic, gramatica este *teorie gramaticală* sau *gramatică generală*: sarcina ei este aceea de a recunoaşte şi defini categoriile verbale şi categoriile gramaticale ca procedee semantice ale vorbirii. În plan descriptiv, gramatica este o descriere a schemelor formale de care dispune o limbă. Iar în plan analitic, este *analiză gramaticală* (formală şi sistematică) a funcţiunilor care se manifestă în mod concret într-un text.

[2] Contrar a ceea ce pretinde formalismul lingvistic, limba nu poate fi studiată „în sine şi pentru sine", şi cu atît mai puţin istoria ei. Cine ar putea înţelege, de exemplu, istoria lexicului romanic fără cunoaşterea civilizaţiei occidentale şi a creştinismului?

3.6.3. În ceea ce priveşte *teoria literară* – sau, mai degrabă, teoria tehnicii şi a interpretării literare –, cunoaşterea cadrelor non-verbale are importanţă în două sensuri, ambele fundamentale.

În primul rînd, „limba scrisă" nu dispune deloc sau dispune parţial de anumite cadre (ca, de exemplu, mediul, situaţia nemediată, contextul fizic, cel empiric şi cel practic) şi, ca urmare, în măsura în care îi sînt necesare, trebuie să se creeze prin mijlocirea contextului verbal. Acest fapt pune scriitorului o serioasă problemă de ordin tehnic. Problema este minoră pentru poezia lirică, aceasta fiind mai liberă faţă de cadre şi, ca atare, mai abstractă şi prin ea însăşi mai universală. Desigur, poezia lirică poate fi motivată printr-o „ocazie", dar ocazia este exterioară poeziei, iar viziunea poetică o depăşeşte îndată, universalizînd-o[1]. În schimb, poezia epică şi mai ales proza narativă au mult mai multă nevoie de cadre. Pentru a-şi concretiza viziunea, prozatorul trebuie să facă lucrurile tangibile, personajele trebuie să le facă prezente şi vizibile, împrejurările – sesizabile. În unele romane se vorbeşte de rîuri şi păduri, dar nu li se simte umiditatea şi răcoarea, şi acesta este un indiciu că ne aflăm în prezenţa unor scrieri eşuate. Opera în proză trebuie să-şi *conţină* în mare parte cadrele. Acest fapt explică dificultatea, de ordin tehnic, mult mai mare a prozei artistice în raport cu poezia lirică.

În al doilea rînd, literatura valorifică întotdeauna, în măsură mai mare sau mai mică, anumite cadre limitate, în special pe cele istorice şi culturale. De aici rezultă „dificultatea" sporită a unor opere în raport cu altele, dificultate aflată în relaţie directă cu mai marea lor adeziune la contexte ignorate de către cititor. Şi tot de aici rezultă necesitatea comentariilor, dacă interpretarea se face în contexte diferite de cele pe care se bazează opera: „a explica" o operă înseamnă, înainte de toate, a-i reconstrui cadrele[2].

---

[1] „Ocazia" are, fireşte, funcţia ei în poem, ca semnalare a ceea ce s-a depăşit prin viziunea poetică. Un expedient destul de superficial şi ingenuu al ermetismului poetic – expedient vechi de cînd lumea, dar mereu înnoit de artizanii cerebrali ai poeziei – constă în a ascunde „ocazia", ceea ce totuşi nu oferă o certitudine privind exisenţa unei viziuni poetice.

[2] Aceasta implică recunoaşterea caracterului propriu-zis lingvistic al comentariului „filologic", al cărui obiectiv constă, în mare parte, în revelarea cadrelor în care textul studiat dobîndeşte înţelesul său deplin.

3.6.4. În sfîrşit, în ceea ce priveşte *teoria limbajului*, o recunoaştere adecvată a funcţiunilor tuturor cadrelor ar contribui la eliminarea unor vechi şi persistente erori. Între ele, în primul rînd, aceea a limbii „perfecte din punct de vedere logic", ca şi aceea a pretinsei „imperfecţiuni" sau „insuficienţe" a limbajului.

Limba „perfectă din punct de vedere logic" este un nonsens teoretic (căci logică sau ilogică poate fi numai o expresie concretă, nu limba abstractă) şi ar fi cu totul inutilă, căci ar servi numai pentru a re-gîndi gînditul, şi nu pentru a avansa în gîndire (adică a crea noi semnificaţii). Însă, chiar dacă s-ar considera că o asemenea limbă ar fi utilă, sarcina de a o construi ar fi zadarnică: în utilizarea acelei limbi ar interveni cadrele (începînd cu însuşi contextul verbal), şi ea ar înceta să fie un cod neechivoc şi imuabil. Constructorii de limbi nu pot înlătura cadrele şi nici nu pot împiedica faptul ca vorbirea să semnifice în contexte infinite.

La fel de nefericită şi crasă este şi eroarea conţinută în afirmaţiile privind „imperfecţiunea" şi „insuficienţa" limbajului, eroare în care au căzut pînă şi gînditori atît de subtili ca H. Bergson şi A.N. Whitehead. Această eroare constă în confundarea vorbirii concrete cu limba abstractă, în a crede că ceea ce se vorbeşte e pur şi simplu „limbă", în faptul de a nu observa că limba consemnată în gramatică şi în dicţionar este numai instrumentul vorbirii şi gama ei istorică de posibilităţi, că vorbirea depăşeşte mereu limba şi înseamnă *propriu-zis* particularul şi concretul. Un discurs se poate dovedi inadecvat, din cauza lipsurilor discursului în cauză şi nu a insuficienţei universale a limbajului. Whitehead[1] semnalează drept insuficienţă a limbajului faptul că expresia lingvistică nu se poate referi la univers în toate detaliile acestuia: „limbajul este total nedeterminat din cauza faptului că orice eveniment presupune un tip sistematic de mediu". Ceea ce este sigur este, însă, exact contrarul: limbajul nu *spune* condiţiile contextuale, pentru că nu este necesar să le spună, însă le *utilizează* şi, ca urmare, expresia reală le implică şi le conţine[2]. Vorbirea semnifică [produce

[1] A.N. Whitehead, *Process and Reality*, trad. sp. *Proceso y realidad*, Buenos Aires, 1956, pp. 28-29.

[2] Tot Whitehead observă însă, în alt loc, că într-un enunţ „există întotdeauna o referire tacită la mediul ocaziei în care se vorbeşte" (*op. cit.*, pp. 357-358).

semnificaţii] într-un proces infinit, care este procesul însuşi al realităţii semnificate. Eroarea lui Whitehead constă în faptul de a considera că o frază dată ca exemplu este *identică* cu cea realmente rostită (eroare pe care el însuşi o critică la alţi autori). În realitate, izolată de contextele ei, fraza este alta: este *numele* frazei şi implică o translaţie de la limbajul primar la „metalimbaj" (la vorbirea *despre* limbaj). Cu aceasta nu vrem să spunem că nu trebuie să dăm exemple. Dar nu trebuie uitat faptul că fraza-exemplu este numai un „nume" prin care ne referim la cealaltă frază, cea care semnifică într-o mulţime de contexte, aşa cum prin cuvîntul *arbore* vorbim despre „arborii" reali şi nu pretindem ca el însuşi (cuvîntul) să fie verde şi să aibă frunzişul des. Dacă îmi propun să cercetez semnificaţia versului lui Dante: *Nel mezzo del cammin di nostra vita*[*)], versul la care mă refer nu este acesta pe care tocmai l-am scris, ci acela care se află în *Divina Commedia*. Şi acest vers nu are un *sens* deplin decît în relaţie cu întregul poem.

[*)] Primul vers din *Divina Commedia*.

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LOGICISM ŞI ANTILOGICISM ÎN GRAMATICĂ

1.1. Sarcina de a defini conceptele pe care se bazează gramatica şi, în particular, categoriile verbale şi gramaticale, aparţine acelei secţiuni a teoriei lingvistice care a fost numită în mod tradiţional „gramatică logică" sau „gramatică generală". Şi trebuie să recunoaştem că neîncrederea cu care mulţi autori privesc conceptele gramaticale reprezintă, în mare parte, o reacţie justificată împotriva erorilor grave, de asemenea tradiţionale, ale acestei discipline; sînt erori datorate tocmai „logicismului" ei şi pretenţiilor de a ajunge la o generalitate rău înţeleasă. Dar nici o eroare nu este numai eroare. În realitate, gramatica „logică" ajunge la un rezultat fundamental, pe care antilogicismul excesiv îl ignoră de obicei, creînd alte confuzii, la fel de grave ca şi cele ale logicismului.

1.2. După cum se ştie, gramatica „logică" a fost deseori criticată[1], iar uneori chiar foarte aspru. Dar această critică nu s-a făcut totdeauna într-un mod pe deplin coerent şi, mai ales, nu s-a făcut fără a comite greşeala de a nimeri alături de ţintă. Într-adevăr diverşi autori – acceptînd implicit premisa logicistă conform căreia logicitatea ar trebui să se găsească în limba abstractă sau în dicţionar – au crezut că pot să opună identificării eronate a limbajului cu gîndirea logică o antinomie la fel de eronată între limbaj şi logică, pînă într-acolo încît să considere limbajul ca „ilogic", „iraţional", „contrar logicii" etc.[2] Aşa se întîmplă, de exemplu, cînd presupusei unităţi a logicii i se opune varietatea

---

[1] *Cf.*, de exemplu, Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, 1933; idem, *La langue, le sens, la pensée*, Paris, 1941; E. Sapir, *Language*, New York, 1921, p. 86 şi urm.; K. Vossler, *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*, trad. sp. *Filosofía del lenguaje*, Buenos Aires, 1947, p. 27 şi urm.; L. Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928, p. 272 şi urm.; A. Alonso şi P. Henríquez Ureña, *Gramática castellana. Primer curso*, Buenos Aires, 1947, pp. 220-221.

[2] Cu privire la excesele antilogiştilor, *cf.* H. Schuchardt-Brevier, Halle, 1928, pp. 322-325; B. Croce, *Questa tavola rotonda è quadrata*, în *Problemi di estetica*, Bari, 1949, pp. 173-177; *Formă şi substanţă în sunetele limbajului*, nota 157, în vol. *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, pp. 153-154.

gîndirii „idiomatice”[1]; cînd cunoscuta observaţie a lui L. Lévy-Bruhl, conform căreia anumite limbi evidenţiază o „mentalitate prelogică”, este citată ca dovadă a independenţei limbajului de logică[2] (pe cînd ea înseamnă exact contrarul, căci implică faptul că celelalte limbi ar trebuie să reflecte o „mentalitate logică”); sau cînd discuţia dintre categoriile reale ale vorbirii se face din punctul de vedere al „claselor de cuvinte” ale normei.

1.3. Un exemplu clar al acestei ultime incongruenţe este cel al lui K. Vossler: „Păcat că logica gramaticală nu-şi propune niciodată să coincidă cu logica adevărată. Păcat că limba nu-şi propune să renunţe la prostul obicei de a folosi reprezentantul conceptului de substanţă, substantivul, pentru a exprima semnificaţii modale, relative şi chiar ireale; de a ridica adjectivul în planul substanţei; de a pune substanţa la gradul comparativ; de a schimba multiplicitatea în calitate...”[3]. Pe lîngă confuzia privind conceptul de substanţă, care nu se opune în nici un fel semnificaţiilor modale, relative şi ireale (*cf.* 3.4), există aici, în acelaşi timp, o critică adecvată a erorii logiciste şi a celei antilogiciste. Eroarea logicistă constă în plasarea categoriilor verbale în „limbă”, făcîndu-le să corespundă unor clase fixe de cuvinte. Eroarea antilogicistă constă în a crede că acest fapt invalidează, într-un fel, realitatea categoriilor cu funcţii semantice ale vorbirii. De fapt, adjectivul „ridicat în planul substanţei” este pur şi simplu un substantiv sau, dacă se preferă formularea, un „cuvînt” care în norma limbii este de obicei adjectiv, dar care, într-un anume act concret, este substantiv şi corespunde acestei categorii, perfect definibilă ca atare. Critica privind categoriile o face Vossler prin intermediul categoriilor înseşi şi nu observă că eroarea gramaticii „logice” este doar o eroare de perspectivă.

1.4. Alţi autori cad într-un logicism invers, încercînd să identifice cauza incoerenţelor de gîndire în expresia lingvistică[4], dar nefăcînd, în

---

[1] *Cf.*, de exemplu, E. Sapir, *Language*, *loc. cit.*; L. Hjelmslev, *Principes*, p. 31.

[2] Vezi, de exemplu, L. Hjelmslev, *Principes*, p. 22.

[3] K. Vossler, *Filosofia del lenguaje*, pp. 29-30.

[4] Este unul dintre locurile comune ceea ce – cu o aroganţă nejustificată de importanţa ideilor exprimate, între confuzii de toate felurile – proclamă C.K. Ogden şi I.A. Richards, *The Meaning of Meaning*, trad. sp. *El significado del significado*, Buenos Aires, 1954, ca să nu mai vorbim de ideile mai mult decît extravagante exprimate de A. Korzybski, *Science and Sanity*, Lancaster Pa., 1933 şi de şcoala sa „antiaristotelică” de

realitate, altceva decît să corecteze limbajul pentru a-l adecva la ceea ce, în opinia lor, ar trebui să fie logica. Aceasta implică examinarea limbajului ca şi cum ar fi vorba de „cod" convenţional. Exigenţele de stabilitate şi non ambiguitate ale „limbajelor" ştiinţifice sînt, fără îndoială, legitime, între anumite limite şi cu scopuri determinate, dar ele nu justifică încercările de a identifica aceste sisteme „construite" cu limbile istorice, care se structurează într-un mod cu totul diferit[1].

1.5. Este necesar, deci, să încercăm să clarificăm care sînt erorile esenţiale ale logicismului lingvistic, pentru a arăta în ce mod pot fi ele eliminate fără a comite erori antilogiciste. O eroare nu se combate cu o altă eroare: singurul lucru care se obţine în acest fel este să avem două erori în loc de una.

2.1. Eroarea logicistă fundamentală este aceea de a considera limbajul ca un obiect de natură logică, mai bine zis, ca un produs al gîndirii logice. Această eroare, ca şi altele, pe care Stagiritul nu le-a comis niciodată, se atribuie de obicei lui Aristotel. Nefericita frază a lui F. Mauthner, conform căreia „dacă Aristotel ar fi vorbit chineza sau dakota, logica şi categoriile sale ar fi fost altele"[2], e reluată des, fie pentru a susţine că Aristotel a dedus logica sa din limbaj, fie pentru a

---

néo-„semantişti", după care majoritatea relelor din lume s-ar datora folosirii improprii a cuvintelor. Cu privire la iluzia şi la confuziile pe care se întemeiază asemenea atitudini, *cf.* B. Croce, *Il linguaggio come errore*, în *Conversazioni critiche*, I, Bari, 1924, pp. 105-107. De altfel, Platon arăta deja că adevărul şi falsitatea se prezintă nu în nume, ci în gîndire; *cf.* A. Pagliaro, *Sommario di linguistica arioeuropea*, I, Roma, 1930, p. 17, şi W.M. Urban, *Language and Reality*, trad. sp. *Lenguaje y realidad*, Mexico, 1952, p. 16. În ceea ce priveşte iluziile „semantiste", vezi judicioasele observaţii ale lui M. Schlauch, *The Gift of Tongues*, Londra, 1949, p. 130 şi urm. Cît priveşte dogmatismul şi fundamentala debilitate logică a îndrăzneţelor construcţii ale lui A. Korzybski, vezi critica fără drept de apel (deşi insuficient de severă în concluzii) a lui M. Black, *Language and Philosophy*, trad. it. *Linguaggio e filosofia*, Milano, 1953, pp. 279-309. Părerea contelui Korzybski cu privire la logica aristotelică evidenţiază o radicală neînţelegere nu numai a lui Aristotel (căruia i se atribuie erori care nu-i aparţin), ci şi a sarcinii şi fundamentelor înseşi ale logicii.

[1] *Cf.* E. Coşeriu, *Formă şi substanţă*, V, 8.3, 8.5. În ceea ce priveşte incoerenţa celor care, recunoscînd natura „ne-logică" a limbajului, doreau să-l corecteze pentru a-l face să redevină logic, adică pentru a-l face altceva decît ceea ce este, *cf.* B. Croce, *Logica come scienza del concetto puro*, trad. sp. *Lógica como ciencia del concepto puro*, Madrid-Buenos Aires, 1933, p. 380.

[2] F. Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, III, Berlin, 1902, p. 4.

afirma că a legat limbajul de logică. Dar Aristotel nu a făcut nici una nici alta, ci a stabilit cu toată claritatea prioritatea limbajului faţă de gîndirea logică, arătînd că limbajul ca atare este doar *logos semantic*, expresie semnificativă, în care nu există nici adevăr, nici falsitate, fiindcă acestea apar numai în afirmaţie şi în negaţie, în *logosul apofantic*. În plus, Aristotel a exclus posibilitatea echivocurilor, precizînd textual că rugămintea, de exemplu, este expresie semantică, dar nu este nici adevărată, nici falsă şi, de aceea, nu constituie „propoziţie"[1].

Eroarea logicistă despre care este vorba constă deci, în mod esenţial, în identificarea *semnificativului* cu *logicul*, în confundarea a ceea ce este primar şi nediferenţiat cu ceea ce reprezintă deja rezultatul unei diferenţieri în interiorul semnificativului, mai bine zis, o orientare, o determinare particulară a logosului semantic. Sau, examinînd problema în planul finalităţii, care este planul propriu limbajului (deoarece limbajul reprezintă o manifestare a libertăţii), eroarea constă în confuzia dintre finalitatea care aparţine esenţei obiectului – *activităţii lingvistice* în sine, independent de determinări ulterioare –, şi care este finalitatea semnificativă, cu finalitatea accesorie, proprie unui act sau altuia. Această din urmă finalitate nu aparţine esenţei obiectului *limbaj*, cise identifică cu *intenţia subiectului lingvistic* într-un act determinat şi poate fi logică, dar poate să fie, de asemenea, estetică sau practică. E vorba, deci, de o confuzie de planuri: limbajul nu este logic, cianterior logicului[2]. În timp ce logicul este mereu şi în mod necesar semantic

[1] Aristotel, *Categoriae*, 4, 2a; *De interpretatione* 16 a-b, 17 a. Despre teoria limbajului la Aristotel, vezi studiul esenţial al lui A. Pagliaro, *Il capitolo linguistico della „Poetica" di Aristotele*, RicL, III, 1945, pp. 1-55. Vezi şi G. Scarpat, *Il discorso e le sue parti in Aristotele*, Arona-Milano, 1950. Unele consideraţii parţial adecvate apar la R.H. Robins, *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe*, Londra, 1951, pp. 19-25.

[2] Această anterioritate nu trebuie înţeleasă în sensul că ar fi vorba, pur şi simplu, de etape succesive ale aceleiaşi desfăşurări lineare (în sensul că cineva este mai întîi copil şi apoi om), aşa cum apare la majoritatea gînditorilor care identifică esenţa limbajului cu instrumentalitatea sa, reducîndu-l, în consecinţă, la o activitate practică (*cf.*, de exemplu, F. Bacon, *Novum Organum*, I, 43, pp. 59-60; J. Locke, *An Essay Concerning the Understanding*, ed. din 1671, VI, 9; G. Berkeley, *Human Knowledge*, 18, 20; şi, dintre contemporani, R. Carnap, *Foundations of Logic and Mathematics*, Chicago, 1947, p. 3, şi *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass., 1948, p. 3). Este vorba de o anterioritate permanentă (în sensul că cineva este mai întîi om şi apoi poet, filozof sau

(lingvistic), semanticul (lingvisticul) nu este nici totdeauna, şi nici în mod esenţial, logic. Limbajul este prima manifestare specifică a omului ca atare[1] – adică, în calitate de fiinţă capabilă să cunoască lumea şi să se autocunoască –, după cum este şi prima formă, şi unica absolut generală, de care dispune omul pentru a fixa şi obiectiva, dincolo de impresii şi reacţii imediate, cunoaşterea lumii şi cunoaşterea de sine, adică întregul conţinut al conştiinţei. Aceasta înseamnă, pe de o parte, că limbajul şi categoriile sale interne se află propriu-zis în legătură nu cu facultatea de gîndire, ci cu facultatea de cunoaştere[2], şi, pe de altă parte, că limbajul (ca activitate intersubiectivă a omului istoric), departe de a se reduce la alte categorii, este o categorie autonomă şi este forma necesară a manifestării „gîndirii", atît logice, cît şi poetice şi practice[3]. În raport cu modurile de gîndire, limbajul istoric – în calitate de logos pur şi simplu semantic – se prezintă, deci, ca „neutru", „nedeterminat" sau, mai bine spus, nediferenţiat[4]. Iar în raport cu gîndirea logică în

om de ştiinţă). Se cuvine, totodată, să precizăm că elementul „accesoriu" nu este logicul ca atare (care este în mod necesar conţinut în limbaj), ci orientarea logică, *determinarea prin logic* (*cf.* 3.2.1). Eroarea, deci, constă nu în *recunoaşterea* logicului în limbaj, ci în *reducerea* limbajului la logicitate.

[1] În acest sens, M. Heidegger, *Sein und Zeit*, trad. sp. *El Ser y el Tiempo*, Mexico, 1951, p. 191, arată în mod cert că omul se manifestă „ca o fiinţă care vorbeşte" (*cf. animal symbolicum* la E. Cassirer, *Essay on Man*, trad. sp. *Antropología filosófica*, Mexico, 1945, p. 60) şi nu ca „animal raţional", deci, această ultimă definiţie pune accentul pe un aspect al logosului, şi nu pe logosul ca atare, în integritatea sa. *Cf.* şi *Über den „Humanismus"*, în *Platons Lehre von der Wahrheit*, Berna, 1947, p. 53 şi urm.

[2] *Cf.* C.P.F. Lecoutere, L. Grootaers, *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het nederlands*, Louvain-Groningen, 1948, pp. 137, 199 şi urm.

[3] *Cf.* N. Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins*, Berlin, 1949, p 218, şi, mai ales, A. Pagliaro, *Logica e grammatica*, RicL, I, 1950, pp. 24, 27, şi *Il linguaggio come conoscenza*, Roma, 1951 (1952), *passim*.

[4] *Cf.* cele susţinute de W.M. Urban, *op. cit.*, p. 63, şi, cu o fundamentare mai riguroasă, de A. Pagliaro, *Logica e grammatica*, pp. 24, 27, 31-33, *Il linguaggio*, pp. 87-88, *Il segno vivente*, Napoli, 1952, pp. 267-268, 275. Trebuie să observăm, totuşi, că este vorba de afirmaţii care se referă la limbaj ca vorbire care materializează o limbă şi nu la limbaj ca vorbire care generează şi depăşeşte limba. Într-adevăr, aşa cum vom încerca să explicăm în alt loc, indentificarea făcută de Croce între limbaj şi poezie nu este o simplă „reducere" analogă altora, ci este, cel puţin într-un anumit plan, greu de eludat. În legătură cu aceasta, nu este inutil să amintim că pînă şi un filozof ca M. Heidegger, care a susţinut cu tărie natura „aprioristică" a limbajului (*cf. supra*, nota 1), ajunge, în lucrări mai recente, la o identificare foarte asemănătoare cu cea făcută de

particular, limbajul – departe de „a nu avea concepte", cum s-a spus adesea (*cf.* 3.2.5) – apare ca locul însuşi al conceptelor, fiindcă acestea sînt în mod necesar anterioare logosului propoziţional. Conceptele, aşa cum le-a văzut Aristotel, aparţin de fapt logosului semantic, chiar dacă nu afimă şi nu neagă, şi nu sînt de la sine nici adevărate nici false, neexistînd în ele „compoziţie şi diviziune"[1]. Într-adevăr, limbajul este „mediatorul" necesar pentru formarea conceptelor[2], iar prima universalitate, ca şi primele distincţii necesare pentru structurarea gîndirii logice apar chiar în limbaj şi în categoriile sale[3]. Limbajul este un „înainte" şi nu un „după", în relaţie cu gîndirea logică. În mod cert, gîndirea logică determină, modifică şi depăşeşte conceptele pe care i le pune la dispoziţie limbajul, dar, în acelaşi timp, depinde de limbaj: în primul rînd, deoarece conceptele primare trebuie să fie luate din limbaj; în al doilea rînd, pentru că trebuie să se exprime prin intermediul limbajului[4]. Trebuie să inversăm, deci, perspectiva logicistă: nu limbajul este produsul gîndirii logice, ci, dimpotrivă, aceasta din urmă se bazează în mod necesar pe limbaj. Cuvintele şi conceptele, care sînt

---

Croce, şi că Aristotel însuşi înclina să atribuie poeticii şi retoricii studiul logosului semantic.

[1] *Cf.* Aristotel, *Categoriae*, 4, 2 a; *De interpretatione*, 16 a.

[2] E. Cassirer, *El lenguaje y la construcción del mundo de los objetos*, trad. sp. în *Psicología del lenguaje*, Buenos Aires, 1952, pp. 20-38, şi *Zur Logik der Kulturwissenschaften*, trad. sp. *Las ciencias de la cultura*, Mexico, 1951, pp. 32-33. Vezi şi Ch. Serrus, *La langue...*, p. 41.

[3] În acest sens s-a putut vorbi de o universalie „primară", sau lingvistică, şi de o universalie „secundară", sau logică. *Cf.* H. Lotze, *Logik*, Leipzig, 1880, p. 18, şi *Mikrokosmos*, V, 3, 4; E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, I, Oxford, 1954, p. 22; R. Hönigswald, *Philosophie und Sprache*, Basel, 1937, p. 331 şi urm.; W.M. Urban, *Lenguaje y realidad*, pp. 92-93; A. Pagliaro, *Il linguaggio*, p. 78; A. Sechehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1962, pp. 43, 91 şi urm., consideră categoriile lingvistice – pentru a le distinge de cele logice – drept „categorii ale imaginaţiei". Şi Croce, chiar dacă pleacă de la un alt punct de vedere, semnalează adesea faptul că gîndirea logică se foloseşte de limbaj şi, în acelaşi timp, îl depăşeşte; *cf.*, de exemplu, *Filosofía práctica*, Madrid, 1926, p. 345; *La Poesia*, Bari, 1953, pp. 18-19.

[4] *Cf.* F. Schürr, *Sprachwissenschaft und Zeitgeist*, Marburg, 1925, p. 92; H. Delacroix, *Las operaciones intelectuales*, în G. Dumas, *Nouveau Traité de Psychologie*, trad. sp. *Nuevo Tratado de Psicología*, V, Buenos Aires, 1952, pp. 105-179 (în special, p. 134).

semnificaţii virtuale ale cuvintelor, trebuie să existe pentru ca gîndirea logică să existe, şi nu invers.

2.2. A doua eroare logicistă constă în plasarea „logicităţii" (= a semanticităţii) în „sistem", în limba abstractă, de exemplu, atribuind anumitor „forme" semnificaţii categoriale determinate şi pretinzînd că unei forme îi corespunde totdeauna aceeaşi semnificaţie, sau că valoarea care se dovedeşte a fi, pur şi simplu, cea mai frecventă este valoarea constantă a formei considerate. Aşa se întîmplă atunci cînd se încearcă a se atribui unei forme ca *blanco* valoarea de adjectiv, nu în cutare sau cutare utilizare particulară, ci„în limba spaniolă", sau cînd se afirmă că, dacă într-o anumită utilizare *blanco* este substantiv, acest fapt ar fi, într-un fel, „contrar logicii". E greu de ştiut pe ce logică se bazează cei care adoptă o asemenea poziţie, căci pentru logicieni cuvintele (mai bine zis, termenii) semnifică doar în propoziţie, şi chiar, pentru mulţi dintre ei, „defectul" esenţial al limbajului natural ar fi „asistematicitatea"[1] sa, datorată în primul rînd valorii schimbătoare a cuvintelor (înţelese ca simple „forme")[2]. Este adevărat că această a doua eroare este mult mai frecventă printre lingvişti decît printre logicieni. Tipică, în acest sens, este poziţia lui V. Brøndal, pentru care „logicul" s-ar prezenta în „normă", iar „valoarea logică" a unui cuvînt ar fi constantă[3]. Aceasta înseamnă să se ignore faptul că „limba" nu este o realitate autonomă, cise structurează pe baza vorbirii, ca şi faptul că norma nu este un sistem fix şi imuabil, cireprezintă o simplă medie, căci sensurile pe care ea le include sînt tradiţionale, şi „există multe tradiţii"[4]. Valoarea „logică" (= semantică) a unei forme poate *deveni* constantă prin şi în cadrul unei convenţii explicite, dar nu este constantă

[1] *Cf.*, de exemplu, R. Carnap, *Logische Syntax der Sprache*, trad. engl. *The Logical Syntax of Language*, Londra, 1951, pp. 2, 294.

[2] *Cf.*, în legătură cu aceasta, curioasele şi, în mare parte, incongruentele elucubraţii ale lui L. Jordan, *Los elementos lingüísticos de la lógica*, trad. sp., Cordoba (Argentina), 1938, şi *La lógica y la lingüística*, în lucrarea citată, *Psicología del lenguaje*, pp. 39-47, ca şi ale altor aspiranţi la o „limbă artificială care ar trebui să evite în mod metodic defectele şi erorile limbilor naturale". Cu privire la incoerenţele pe care le implică o asemenea aspiraţie, vezi observaţiile lui Hegel, *Wissenschaft der Logik*, III, I, 3, A d, nota *Cf.* şi *supra*, notele 4, p. 235 şi 1, p. 236.

[3] V. Brøndal, *Ordklasserne. Partes Orationis*, Copenhaga, pp. 47, 53 şi urm., 85.

[4] J. Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, trad. sp. *Lógica. Teoría de la investigación*, Mexico, 1950, p. 66.

de la sine în limbă, aşa cum o demonstrează, de exemplu, faptul că fiecare „cuvînt" şi chiar sintagme întregi pot avea valoare de substantiv. În realitate, limba nu poate fi nici logică nici ilogică, pentru că ea conţine numai semnificaţii potenţiale şi nu reale. Nu există nici o logicitate a sistemului gramatical, acesta fiind o „schemă a schemelor", aşa cum nu există o logicitate a dicţionarului[1], acesta fiind un simplu „registru al unei vorbiri care a fost" şi al valorilor celor mai frecvente constatate în vorbire[2]. Logice sau ilogice pot fi doar actele de vorbire determinate, dar nu în calitate de limbaj, ciîn măsura în care afirmă sau neagă, adică în calitate de manifestare a unei gîndiri particulare.

2.3. A treia eroare a gramaticii logiciste constă în confuzia între „logic" (= semantic) şi ontologic, adică între semnificaţii şi lucrurile semnificate[3]. În ceea ce priveşte categoriile verbale, această eroare se manifestă în aşa-numitul criteriu „logico-obiectiv", conform căruia chiar părţile de vorbire sînt considerate drept corespondente ale „categoriilor realităţii": astfel, substantantivul ar numi „lucruri", adjectivul – „calităţi", verbul – „procese" reale. Aparenta coincidenţă între cele două serii de „categorii" – mai ales în ceea ce priveşte substantivele şi verbele, care, într-adevăr, se raportează de obicei la „lucruri" şi „procese" (în sensul etimologic, care este cel al germ. *Vorgang*) – nu justifică confuzia logistică: pentru a demonstra acest lucru, este suficient să remarcăm că aceleaşi fapte reale pot fi numite cu cuvinte corespunzînd unor categorii distincte, atît în limbi diferite, cît şi în aceeaşi limbă. Problema este că, şi în acest caz, se consideră ca fiind constant modul cel mai frecvent de a desemna anumite fapte şi, în ceea ce priveşte diversele limbi, se pleacă de obicei de la ceea ce se constată în mod curent în limba cercetătorului sau într-o altă limbă, pe care acesta o ia ca model de „logicitate". Dar nu trebuie să confundăm reali-

---

[1] *Cf.* G. Calogero, *Estetica, semantica, istorica*, Torino, 1947, p. 219: „Nu există o *logică a gramaticii*, aşa cum nu există *o logică a vocabularului*"..., „nu există o logicitate caracteristică abstracţiunilor structurale morfologice, care sînt, de fapt, scheme de scheme, clase de maximă generalitate ale exprimărilor semantice".

[2] *Cf.* G. Galichet, *Essai de grammaire psychologique du français moderne*, Paris, 1950, p. 23.

[3] *Cf.* observaţiile lui E. Buyssens, *La conception functionnelle des faits linguistiques*, în *Grammaire et psychologie*, Paris, 1950, p. 44 (care cade, totuşi, într-o eroare analogă; *cf. infra*, nota 1, p. 251).

tatea gîndită (*Wirklichkeit*) cu realitatea naturală (*reale Wirklichkeit*)[1] şi, mai ales, nu trebuie să uităm că nu limba este determinată de realitate, ci, dimpotrivă, realitatea este concepută prin intermediul limbii. Astfel, dacă într-o limbă nu se poate spune *la pared blanca* sau *puer aegrotus est*, cinumai *la pared blanquea* sau *puer aegrotat*, aceasta nu înseamnă că în acea limbă „calitatea" reală se explică cu ajutorul verbelor, ciînseamnă doar că ceea ce noi putem concepe drept „calitate" se concepe, în limba considerată, exclusiv ca „proces", şi că în acea limbă categoria adjectivului pur şi simplu nu există.

2.4. La cele trei erori deja semnalate se adaugă adesea încercarea de a găsi aceleaşi categorii – aceeaşi „gîndire logică" – în toate limbile. Această eroare se manifestă, în plan teoretic, în postulatul unei „limbi logice ideale", ale cărei cópii mai mult sau mai puţin imperfecte ar fi limbile istorice[2] şi, uneori, în identificarea acestei „limbi ideale" cu o limbă istorică determinată, de exemplu, greaca sau latina[3]. În plan practic, aceeaşi eroare se manifestă în aplicarea categoriilor unei limbi la alte limbi, care au categorii diferite; aşa se întîmplă, de exemplu, cînd se vorbeşte de „dativ" sau de „ablativ" în gramatica spaniolă, sau cînd se descrie limba guarani după schemele gramaticii latine. Adevărul este, însă, că nu există alte limbi decît cele istorice (dat fiind că limbile sînt, prin definiţie, obiecte istorice) şi că acestea prezintă scheme formale [şi schematice] diferite[4], şi nu sînt nici logice, nici ilogice. Se poate accepta ideea că „limbile reprezintă utilizarea practică a procedeelor limbajului"[5], sau că „limbile sînt variaţiuni sociale şi istorice ale marii teme umane a limbajului"[6], dar aceasta nu înseamnă

[1] În legătură cu această distincţie, *cf.* E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phönomenologie und phänomenologischen Philosophie*, trad. sp. *Ideas relativas a una fenomenología pura y una filolosofía fenomenológica*, Mexico, 1949, pp. 49, 54.

[2] Cu privire la această idee (care, din păcate, apare şi în perioada de început a lui Husserl şi Marty), *cf.* V. Pisani, *Linguistica generale e indoeuropea*, Milano, 1947, p. 22 şi urm. Însă, pentru atitudinea ulterioară a lui Husserl, vezi M. Merleau-Ponty, *Sur la phénoménologie du langage*, în *Problèmes actuelles de la phénoménologie*, Bruxelles, 1952, pp. 92-93.

[3] În ceea ce priveşte această aberaţie, *cf.* B. Croce, *Conversazioni critiche*, I, pp. 107-109.

[4] *Cf.* E. Sapir, *Language*, p. 125.

[5] J. Vendryes, *Le Langage*, Paris, 1950, p. 275.

[6] H. Delacroix, *El lenguaje*, în G. Dumas, *op. cit.*, pp. 195, 197 (vezi nota 4, p. 239).

că procedeele trebuie să fie aceleaşi în diversele limbi, nici că limbile istorice ar trebui să reflecte o „limbă-idee". Categoriile lingvistice au universalitate conceptuală şi nu generalitate istorică.

3.1. Acestor erori ale logicismului, antilogicismul lingvistic le opune de obicei alte erori, bazate adesea pe aceleaşi confuzii, în principal pe confuzia dintre logic şi semantic şi pe plasarea semanticului în limba abstractă. De aceea, antilogicismul nu reuşeşte să depăşească erorile logiciste şi apare frecvent ca o altă formă a logicismului însuşi.

3.2.1. Erorii logiciste de a considera limbajul ca produs al gîndirii logice, antilogicismul extrem îi opune, cum deja s-a remarcat, eroarea de a considera limbajul ca „ilogic", „contrar logicii", „străin gîndirii raţionale". Însă limbajul nu este „ilogic", cidoar anterior gîndirii logice. Considerat în realitatea sa istorică, limbajul este *logos semantic*, care, în actele de vorbire, prezintă determinări ulterioare: adică, fără a înceta să fie semantic, este, în plus, *fantastic* (poezia), *apofantic* (expresia logică) sau *pragmatic* (expresie practică). Şi, bineînţeles, limbajul nu este „străin" de nici una dintre aceste trei forme, dat fiind că le conţine pe toate trei ca nediferenţiate. Nu este străin pentru că el există numai în acte orientate la modul fantastic, logic sau practic şi pentru că orice expresie poate fi privită sub unul dintre aceste trei aspecte: *semanticitatea* este trăsătura constantă şi definitorie a limbajului, dar *semanticitatea pură* nu se găseşte nicăieri în mod concret, cise delimitează numai pentru exigenţele cercetării. Asemenea exigenţe sînt justificate atunci cînd e vorba de studierea aspectelor comune, a modurilor semnificative constante pe care limbajul le prezintă în actele de vorbire orientate în diverse feluri. Aşa se întîmplă, de exemplu, în cazul categoriilor verbale. Într-adevăr, modul semnificativ (nu semnificaţia) al unui cuvînt precum *Socrate*, în propoziţia *Socrate este muritor*, este constant şi indepenedent de faptul că această propoziţie este enunţată într-un silogism, într-un poem sau pur şi simplu pentru a o speria pe Xantipa. Aceasta era, cu adevărat, intuiţia profundă a gramaticii „logice", umbrită de identificarea între semantic şi logic. Dar antilogicismul, pentru a evita eroarea logicistă, ignoră tocmai această intuiţie şi ajunge, în diferitele sale forme, să considere categoriile verbale drept convenţii ori simple scheme formale, sau să le facă dependente de un ambiguu „sentiment al vorbitorului".

3.2.2. Totuşi, categoriile verbale nu sînt convenţionale, cisînt realităţi ale vorbirii. Stabilirea unei categorii verbale nu depinde de o simplă decizie arbitrară, ca, de exemplu, stabilirea datei cînd „începe" evul mediu. Limitele evului mediu nu există înainte şi independent de decizia noastră, dat fiind că e vorba de un concept care se stabileşte prin convenţie, în planul procesului de cercetare. În schimb, categoriile verbale sînt realităţi ale limbajului, existînd independent de decizia noastră de a le delimita şi defini[1]. Dacă ar fi fost convenţionale, nu ar fi fost necesar să demonstrăm acest lucru: ar fi fost suficient să arătăm cînd şi în ce termeni s-a stabilit convenţia. În plus, ele nu ar fi putut prezenta nici o dificultate reală. Nimănui nu-i este greu să atribuie anul 1493 epocii moderne, dacă acceptă că evul mediu se termină la 1492. Cel mult, s-ar putea constata divergenţe între convenţii diferite. În realitate, orice încercare de a demonstra că unele definiţii ale categoriilor verbale sînt convenţionale şi că nu-şi găsesc confirmarea în anumite cazuri concrete se bazează tocmai pe cunoaşterea categoriilor reale. Aşa, de exemplu, observaţia că o formă ca *blanco* este uneori adjectiv iar alteori substantiv nu presupune în nici un fel convenţionalitatea conceptelor de 'adjectiv' şi de 'substantiv'. Dimpotrivă, chiar pentru a face această obiecţie trebuie să ştim care sînt adjectivele şi substantivele reale. Prin urmare, obiecţia este valabilă numai cu privire la eroarea de a atribui un mod semnificativ constant unei forme abstracte, care, tocmai, este o eroare logicistă. Delimitarea categoriilor verbale nu este analogă nici distincţiei care se stabileşte, de exemplu, între morfologie şi sintaxă. Distincţiile de acest ultim tip se situează în alt plan: se referă la gramatică şi nu la limbaj. Morfologia şi sintaxa nu există înainte de definiţia formală, pe baza căreia se structurează aceste concepte, şi nu sînt realităţi ale vorbirii, cisînt scheme ale acelei *vorbiri despre vorbire*, care este gramatica, adică scheme ale unui *metalimbaj*. Discuţiile în acest sens ţin nu de teoria lingvistică (teoria *limbajului*), cide teoria *lingvisticii*: sînt, în realitate, discuţii epistemologice. Şi sînt adesea inutile, căci un metalimbaj poate asuma structuri diferite, după obiectele de studiu, şi poate chiar să fie aşa cum se stabileşte să fie, cu

[1] *Cf.* K.G. Ljunggren, *Towards a Definition of the Concept of Proposition*, în SL, V, p. 7.

condiţia de a rămîne coerent şi de a fi exhaustiv în ceea ce priveşte scopurile pe care şi le propune[1].

3.2.3. De asemenea, categoriile nu pot fi identificate nici cu schemele formale în care se materializează. Acestea servesc la „recunoaşterea" semnificaţiilor categoriale, dar nu sînt semnificaţii: aparţin fizicităţii semnului şi nu semanticităţii sale. Schemele formale sînt determinate de semnificaţie, şi nu invers: „semnificaţiilor li se produc cuvinte [şi forme determinate de expresie]; în nici un caz nu se furnizează semnificaţii acestor lucruri care se cheamă cuvinte [înţelegînd prin 'cuvinte' semnele ca fizicitate, adică sub aspectul lor fizic]"[2]. Limbajul este esenţialmente finalitate semnificativă şi nu poate fi considerat *ca limbaj* în mod independent de o atare finalitate[3]. Acest lucru apare chiar în definiţia aristotelică a limbajului ca *logos semantic:* limbajul nu este numai fapt semantic, semnificativ, ci este şi *logos*, adică expresie umană liberă şi intenţională. De aceea, Aristotel semnala[4] faptul că strigătele animalelor „semnifică ceva", dar nu sînt simboluri[5]. Pentru a avea un semn lingvistic e necesar să existe intenţionalitate semnificativă, e necesar ca cineva să prezinte ceva drept semn[6]. Partea fizică a semnului contează numai în măsura în care îl

---

[1] Caracterul convenţional şi *a posteriori* al distincţiei între morfologie şi sintaxă a fost în mod just relevat de V. Pisani, *Actes du Sixième Congrès International de Linguistes. Raports*, Paris, 1948, p. 19. Şi J. Perrot, *Morphologie, syntaxe, lexique*, în *CILUP*, XI, 1953, pp. 63-74, în ciuda faptului de a crede că e vorba de „domenii ale limbii", observă că „importanţa acestor distincţii este esenţialmente de ordin practic" şi că „prezentarea faptelor va fi diferită în funcţie de fiecare limbă".

[2] M. Heidegger, *El Ser y el Tiempo*, p. 186.

[3] Considerarea limbajului la modul fizic este necesară în anumite momente ale cercetării. Dar aceasta se realizează numai prin intermediul unei operaţii de abstractizare. Atitudinea „obiectivistă", departe de a fi obiectivă, este, în mod necesar, mediată şi convenţională. Într-adevăr, „este nevoie de o atitudine foarte artificială şi complicată pentru «a auzi» un «zgomot pur», căci, pînă să auzi o limbă străină, se aud cuvinte «neînţelese», şi nu o multitudine de date acustice" (M. Heidegger, *El Ser y el Tiempo*, p. 190).

[4] Aristotel, *De interpretatione*, 16 a.

[5] *Cf.* distincţia făcută de J. Dewey, *Lógica*, p. 66 şi urm., între „semne" şi „simboluri", şi cea făcută de E. Buyssens, *Les langages et le discours*, Bruxelles, 1943, p. 11 şi urm., între „indicii" şi „semne".

[6] De aceea „comuniunea fatică" de care vorbeşte B. Malinowski, în Ogden şi Richards, *op. cit.*, p. 330, nu este o funcţie autonomă a limbajului: dacă sunetele

orientează spre o semnificaţie intenţională[1]. E adevărat că semnificaţia nu poate fi „observată", că nu are acelaşi timp de obiectivitate ca lucrurile şi ca fenomenele fizice. Dar aceasta nu înseamnă nicidecum că poate fi ignorată sau interpretată în termeni fizicişti. Dimpotrivă, aceasta înseamnă că semnificaţia se situează într-un alt plan al

---

pronunţate semnifică şi se prezintă ca semne intenţionale, ele corespund funcţiei apelative, iar dacă nu semnifică, sau nu se prezintă ca semne, ele nu sînt limbaj.

[1] Faptul că limbajul se află în planul finalităţii implică, în acelaşi timp, imposibilitatea de a-l interpreta în termeni cauzali, de stimuli şi reacţii („răspunsuri") fizice. Într-adevăr, interpretările cauzaliste şi fiziciste ale semnificaţiei, cum apar la Ch. Morris, *Signs, Language, and Behavior*, trad. it. *Segni, linguaggio e comportamento*, Milano, 1949, nici măcar nu au ca obiect semnificaţia, ci interacţiunea prin intermediul „semnelor". Asemenea încercări se referă, de obicei, la schema cunoscutelor experienţe realizate pe cîini de fiziologul rus I. Pavlov (*cf. I riflessi condizionati*, trad. din rusă, Torino, 1943, în special pp. 273-299). Însă pretinsa analogie este total inadecvată, căci aceste experienţe nu au nimic de-a face cu simbolismul uman. Ele indică numai faptul că „şi animalele reacţionează la stimuli indirecţi", şi, în majoritatea cazurilor, ne-ar putea doar revela ceva cu privire la semnificaţiile din mediul canin. Totodată, chiar în aceste experienţe, faptul esenţial din punct de vedere „semnificativ" nu este reacţia cîinelui, ci este producerea semnului (atingerea soneriei), care este un act de libertate şi de inteligenţă. Asta înseamnă că, chiar în planul fizic, comportamentul care ar fi de studiat este cel al lui Pavlov, nu al cîinelui. Nu e vorba aici de a nega caracterul ştiinţific al studiilor amintite – pe care îl au, cu siguranţă –, nici de a discuta rezultatele lor. Discutabil şi inacceptabil este modul însuşi de punere a problemei, în măsura în care se pretinde că se referă la semnificaţie, căci se încearcă interpretarea semnificaţiei drept ca ceea ce ea, pur şi simplu, nu este. Ceea ce aceste studii reuşesc să spună cu privire la simbolismul uman o spun *în ciuda* şi nu *graţie* modului de punere a problemei. Acelaşi lucru, şi într-un sens negativ încă mai decisiv – determinat de nesiguranţa şi incoerenţele metodei adoptate de cei doi autori –, trebuie să-l spunem despre lucrarea deja citată a lui Ogden şi Richards. Aceşti autori nu numai că nu reuşesc să descopere „semnificaţia semnificaţiei", dar, în realitate, nici măcar nu pun o asemenea problemă decît într-un mod mai mult aparent: singurul lucru pe care îl fac este să arate în ce fel se învaţă, în mod obişnuit, semnificaţiile. În ceea ce priveşte experienţele lui Pavlov, *cf.* E. Cassirer, *Antropología*, pp. 69, 78. Iar, în general, cu privire la insuficienţa încercărilor de a explica semnificaţia în termeni cauzali sau fizicişti, *cf.* C.E.M. Joad, *A Critique of Logical Positivism*, Londra, 1950, pp. 96-97, şi, mai ales, W.M. Urban, *Lenguaje y realidad*, pp. 80-83, 103-105, 110-111. În afară de aceasta, trebuie să insistăm asupra faptului că nu trebuie să se confunde eventuala finalitate exterioară a limbajului, instrumentalitatea sa, cu finalitatea semnificativă, care ţine de esenţa sa. Semnul este instrument, *organon* (Platon, *Cratylos*, 388 a), însă este, în mod esenţial, instrument al semnificaţiei.

cercetării, în care observaţia externă devine cu totul improprie şi neadecvată. Într-adevăr, limbajul aparţine în acelaşi timp naturii şi minţii, lumii şi interiorităţii conştiinţei, iar ceea ce se „observă" nu este *limbajul*, ci *limbajul simplu*, adică aspectul fizic al limbajului[1]. Gramatica, în calitate de descriere a unui sistem lingvistic, este, fără îndoială, o disciplină formalistă: descrie, în mod necesar, scheme formale. Dar descrierea schemelor nu coincide cu definiţia categoriilor semantice, pe care schemele înseşi le reprezintă doar în mod fizic. În plus, descrierea este o operaţie raţională numai dacă se face în funcţie de semnificaţie. În acest sens, Schuchardt nu se înşela cînd spunea că „există o singură gramatică şi se numeşte ştiinţa semnificaţiei (semantică) sau, şi mai bine, ştiinţa desemnării"[2].

3.2.4. În ceea ce priveşte „sentimentul vorbitorului" (care nu este acelaşi lucru cu *„ştiinţa"* vorbitorului), acesta îşi are, fără îndoială, raţiunile sale de a fi, dar nu poate servi drept bază pentru nici o definiţie, cinumai pentru descrieri. Gramatica „psihologică" nu poate să definească, cipoate numai să înregistreze declaraţiile şi să constate poziţiile în raport cu faptele lingvistice.

3.2.5. Însă unul dintre corolarele cele mai ciudate pe care antilogicismul le deduce din presupusa alogicitate a limbajului este ideea că, limbajul nefiind „logic", nu poate să fie „logică" nici lingvistica. În acest sens, e cazul să fie citat pe larg K. Vossler: „Doar logica are clase de concepte ordonate ierarhic şi poate constata fie o restricţie, fie o extensiune a conceptelor. Însă limbajul nu este logic şi nu poate fi supus unui tratament logic. Limbajul nu are concepte, ciintuiţii: fiecare intuiţie are individualitatea şi valoarea sa momentană,

[1] *Cf. Formă şi substanţă*, II, 3.4. În legătură cu aceasta, se cuvine să amintim principiul formulat de H.J. Pos, *Les fondements de la sémantique*, în *Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes*, Copenhaga, 1938, p. 89: „Semnificaţia care este ataşată cuvîntului nu participă împreună cu el la caracteristica efectivă care se constată, ea nu este obiect al cunoaşterii în felul în care este cuvîntul. Cînd încercăm să facem un obiect în acelaşi sens, reţinem cuvîntul, şi semnificaţia dispare. Diferenţa este că, în timp ce cuvîntul e cunoscut graţie constatării, semnificaţia este cunoscută prin faptul că o gîndim". Pentru acelaşi motiv, nu poate fi acceptată recomandarea lui A. Martinet, *Le problème de l'opposition verbo-nominale*, în *Grammaire et psychologie*, pp. 97-106, de a ne întemeia pe „forme", ca „unicele date observabile ale realităţii lingvistice". Realitatea lingvistică nu este, toată, formă şi nu este, toată, observabilă.

[2] *Brevier*, p. 127.

şi trebuie să fie judecată pentru sine. Imediat după aceea, s-ar putea pune în relaţie observaţiile şi concluziile individuale pentru a stabili ceea ce este asemănător şi comun. Dar o ordonare ştiinţifică nu va putea exista niciodată şi ar fi inutil să o căutăm"[1]. Vossler amestecă aici planul limbajului cu planul lingvisticii şi stabileşte o opoziţie imposibilă între limbaj, pe de o parte, şi logică şi ştiinţă, pe de altă parte, ca şi cum ar fi vorba de lucruri situate pe acelaşi plan: „ordonarea ştiinţifică" nu trebuie căutată în limbaj, ci în lingvistică. Orice ştiinţă este logică pentru că este *ştiinţă* şi nu pentru că este ştiinţa unui *obiect logic*[2]. Acelaşi lucru se poate spune despre definiţii: „caii", de exemplu, nu sînt, cu siguranţă, obiecte logice, dar o definiţie a 'calului' este şi trebuie să fie la fel de logică precum oricare alta. Pînă şi studierea unui obiect „iraţional" – dacă este studiu şi nu contemplare – este în mod necesar raţională. Chiar admiţînd că limbajul nu are „concepte" (*cf.*, însă, 2.1), aceasta nu înseamnă că lingvistica nu trebuie să le aibă.

3.3.1. Erorii logiciste de a plasa „logicitatea" în limba abstractă şi de a lega de fiecare „formă" o anumită semnificaţie, antilogicismul extrem îi răspunde, de obicei, cu eroarea de a crede că nu putem să ne întrebăm în mod raţional ce este cutare sau cutare mod semnificativ (verb, substantiv etc.), tocmai pentru că aceste valori nu pot fi atribuite în mod constant aceloraşi forme, şi ar însemna să accepţi ca reper şi bază de discuţie ceea ce este numai o pretenţie logicistă. În fapt, una este să constaţi că nu coincid categoriile cu clasele de forme (pentru că o formă poate corespunde mai multor categorii) şi alta este să deduci de aici imposibilitatea de a distinge şi de a defini categoriile, ca şi cum categoriile chiar ar trebui să coincidă cu aceste clase. E vorba aici de un paralogism evident, căci în premisa minoră i se atribuie termenului *categorie* tocmai acea semnificaţie ('clasă de forme') care i se neagă în cea majoră. Şi nu se ţine seama că, pentru a face prima verificare, categoriile trebuie să fie gîndite, în acelaşi timp, ca distincte şi diferite de ceea ce sînt clasele. În realitate, singura deducţie corectă este aceea

[1] K. Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenchaft*, trad. sp. *Positivismo e idealismo en la lingüistica*, Madrid, 1929, p. 52.

[2] În legătură cu aceasta, e cazul să amintim că, tocmai cu privire la lingvistică, B. Croce insista asupra necesităţii studiilor prealabile de filozofie, şi, în special, de logică, *cf. Sulla natura e l'ufficio della linguistica*, acum în *Letture di poeti*, Bari, 1950, p. 253.

că nu putem defini categoriile drept „clase de forme" (pentru că sînt moduri semnificative, funcţii semantice, şi nu grupuri de cuvinte abstracte). Faptul că „acelaşi cuvînt" (adică aceeaşi formă abstractă) poate fi, de exemplu, substantiv şi adjectiv sau nume propriu şi nume comun este, pur şi simplu, un fapt de care trebuie să se ţină seama, iar semnalarea lui poate constitui o obiecţie cu referire la eroarea de a „delimita" categoriile verbale într-un plan care nu le corespunde, şi nu cu referire la posibilitatea de a le defini: faptele pot să invalideze numai o definiţie care nu ţine seama de ele, dar nu orice definiţie. Totodată, definiţia nu se realizează în planul „obiectelor", ea nu îşi propune să decidă dacă anumite cuvinte, concrete sau abstracte, sînt sau nu sînt substantive ori adjective, ci îşi propune să justifice această decizie, stabilind ce înseamnă a fi substantiv sau adjectiv, adică delimitînd concepte.

3.3.2. Din acelaşi motiv, nu pot fi acceptate încercările de a readuce definiţia categoriilor la descrierea şi istoria cuvintelor. Descrierea şi istoria se ocupă nu de *concepte*, ci de *obiecte*, iar obiectele se arată, se descriu, se reprezintă, se clasifică şi – dacă e vorba de obiecte istorice – se poate face istoria lor, dar nu se definesc. De aceea, nici gramatica descriptivă, nici istoria lexicală nu pot să ofere definiţii. Aşa-numitele definiţii „istorice" şi „descriptive" sînt, de fapt, constatări de fapte şi caracterizări de „obiecte": nu ne spun *ce* este o categorie verbală, ci ne spun numai *cum sînt* şi *ce se întîmplă cu* cuvintele (sau formele) care îi corespund în cutare sau cutare limbă[1].

3.3.3. Totuşi, această a doua eroare antilogicistă nu este o eroare totală, deoarece lasă să se înţeleagă că limba lingvistică nu este o limbă convenţională, un simplu cod, cum sînt limbile artificiale, „limbajele" stabilite de către logică şi pentru logică, sau simbolurile matematice fixe. Într-adevăr acestea sînt sisteme fără timp şi fără istorie[2], în timp ce

[1] *Cf.* distincţia între „definiţia conceptuală" şi „definiţia descriptivă", pe care o face, în mod implicit, în legătură cu discursul, A.W. de Groot, *Structurele Syntaxis*, Haga 1949, p. 13.

[2] *Cf.* A. Pagliaro, *Corso di glottologia*, I, Roma, 1950, p. 195; *Il linguaggio*, pp. 78, 87. L. Bloomfield, *Linguistic Aspects of Science*, Chicago, 1947, p. 3, observă că „folosirea limbii în ştiinţă presupune o completă stabilitate a obişnuinţelor de vorbire" şi consideră (p. 44) că pentru sistemele logico-simbolice nu ar fi prea potrivită folosirea termenului de „limbă" (*language*).

limba lingvistică este, în mod esenţial, istorică[1]. Limbajul „natural" – care este chiar fundamentul istoricităţii omului[2] – este constituit din semne mobile care se modifică în actul vorbirii, modificînd, la rîndul lor, sistemul în care se integrează, şi spun mereu ceva nou, „ceva ce nu s-a mai spus vreodată"[3].

3.3.4. Dar şi eroarea logicistă conţine o intuiţie importantă, anume cea care priveşte „obiectivitatea" (mai bine spus, „intersubiectivitatea") semnificaţiei. Este neîndoielnic faptul că aceleiaşi forme îi pot corespunde mai multe conţinuturi semantice şi că fiecare cuvînt reprezintă, în fiecare act lingvistic nou, o nouă semnificaţie[4]. Dar este adevărat şi faptul că limbajul nu înseamnă numai a putea vorbi, ci înseamnă 'a putea vorbi şi a putea înţelege', căci 'esenţa sa se prezintă în dialog'[5]. Limbajul constituie chiar fundamentul intersubiectivităţii[6], dat fiind că, prin intermediul vorbirii, ceva *se comunică*, adică 'se transformă în ceva comun', astfel încît 'referinţa cuvîntului devine obiectivă'[7] Această „obiectivitate" a semnificaţiei este cea care justifică constituirea cuvintelor abstracte (forme de care – se presupune – se leagă o semnificaţie mai mult sau mai puţin constantă) şi explică, pînă la un punct, confuzia dintre modurile semnificative (categorii) şi clasele de cuvinte.

3.4. Confuziei logiciste dintre semantic şi real, antilogicismul îi opune eroarea de a crede că neconcordanţa constatată între aceste două planuri ar invalida definiţiile semantice ale categoriilor. Adică face exact aceeaşi greşeală ca logicismul, căci identifică şi el semanticul cu realul, respingînd la un loc cele două criterii. Dar o definiţie semantică nu este o definiţie ontologică, sau o definiţie dată din punctul de vedere al „realităţii naturale". De aceea, e uimitor că, în critica şi teoria

[1] *Cf.* A. Pagliaro, *Corso*, p. 60 şi urm.; vezi, de asemenea, *Formă şi substanţă*, V, 8.5 şi VI, 4.2.

[2] M. Heidegger, *Hölderlin und das Wesen der Dichtung*, trad. fr. în *Qu'est-ce que la métaphysique?*, Paris, 1951, pp. 240-242.

[3] *Cf.* A. Pagliaro, *Il linguaggio*, p. 66; M. Merleau-Ponty, *Sur la phénomenologie*, p 100.

[4] *Cf.* B. Croce, *Lógica*, pp. 130-131; G. Gentile, *Teoria generale dello spirito come atto puro*, Florenţa, 1944, p. 102.

[5] M. Heidegger, *Hölderlin*, pp. 240-241.

[6] *Cf.* M. Merleau-Ponty, *Sur la phenomenologie*, p. 108; G. Galogero, *Estetica*, p. 240.

[7] J. Dewey, *Lógica*, p. 61.

categoriilor verbale, se întîlnesc atît de des erori, cum ar fi aceea de a afirma că, 'independent de formă, cuvinte ca *foame, somn, fugă, conversaţie* ar trebuie să fie considerate verbe pentru că desemnează procese' sau că cuvinte ca *rapiditate, frumuseţe, măreţie* „desemnează calităţi fără a fi adjective"; că *lumière du soleil* şi *lumière solaire* spun „acelaşi lucru" ca substantivul *soleil* şi ca adjectivul *solaire*; că substantivul poate semnifica o „calitate", de exemplu *frumuseţe*, şi un „proces", de exemplu *sosire*; că *verdure-verdoyer, marche-marcher* exprimă „aceeaşi noţiune" etc.[1] În toate aceste afirmaţii, care ar vrea să fie obiecţii la adresa caracterului semantic al categoriilor verbale, se confundă, pe de o parte, „semnificarea" cu simpla „denotare" şi, pe de altă parte, *semnificatul lexical* cu *semnificatul categorial*: acel *ce* cu acel *cum* al semnificaţiei. Şi deoarece categoriile verbale corespund unor diferenţe referitoare nu la *ce*, ci la *cum*, adică unor diferenţe în modul de concepţie, „*in der Waise der Erfassung*"[2], toate afirmaţiile de mai sus sînt nefondate. Dacă n-ar fi aşa, ar trebui să ne întrebăm în mod serios dacă trebuie considerate verbe cuvintele *acţiune* şi *verb* (care, în mod sigur, semnifică „acţiune" şi „verb") şi de ce cuvintele *calitate* şi *adjectiv* (care mai mult decît oricare altele înseamnă „calitate" şi „adjectiv") nu sînt adjective.

Cele mai multe dintre obiecţiile de felul celor citate – şi care sînt valabile, firește, la adresa aşa-numitului criteriu „logico-obiectiv" (adică la adresa identificării categoriilor verbale cu presupusele „categorii ale realităţii") – trebuie înţelese ca fiind îndreptate şi împotriva utilizării în lingvistică a conceptului aristotelic de 'substanţă'.

---

[1] *Cf.*, de exemplu, L. Hjelmslev, *Principes*, p. 30, şi *Le verbe et la phrase nominale*, în *Mélange Marouzeau*, Paris, 1948, p. 258; E. Buyssens, *La conception fonctionnelle*, pp. 39-40; H. Frei, *La grammaire des fautes*, Paris-Geneva-Leipzig, 1929, p. 133; J. Larochette, *Les deux oppositions verbo-nominales*, în *Grammaire et psychologie*, p. 108; etc. De incongruenţe analoge nu a fost complet scutit nici chiar marele H. Paul, dacă este să interpretăm în acest sens formularea sa „substantivische Bezeichnungen der Eigenschaft und des Geschehend" [desemnări substantivale ale însuşirii şi ale evenimentului] (*Prinzipien der Sprachgeschichte*[5], Halle, 1920, p. 352). În schimb trebuie să amintim că nu li se întîmpla aceasta campionilor logicismului gramatical, A. Arnauld şi C. Lancelot, care distingeau, cu multă acuitate şi într-un sens pînă azi acceptabil, funcţia verbală de funcţia substantivală (*cf. Grammaire générale et raisonée*, II, 13).

[2] *Cf.* E. Husserl, *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Geneologie der Logik*, ed. L. Landgrebe, Hamburg, p. 249.

Totuşi, chiar aceste obiecţii – cînd nu identifică 'substanţa' cu 'materia' – confundă *substanţa ontologică* (identitatea unui obiect cu el însuşi) cu *categoria de substanţă*; *fiinţa* cu ceea ce e *conceput ca fiinţă*; ceea ce este obiect în realitatea naturală cu ceea ce este obiect autonom pentru gîndire (adică, după formularea lui Spinoza, „quod in se et per se concipitur"). Nu este sarcina teoriei lingvistice să verifice în ce măsură se pot justifica criticile la adresa ideii de substanţă ontologică[1]. În schimb, e important să subliniem că eventualele „substanţe" ale realităţii reprezintă o chestiune, iar categoria de substanţă ca formă a intuiţiei şi a limbajului este o altă chestiune: o diferenţă pe care Aristotel, mare „substantivator" de expresii întregi (chiar τὸ τί ην ει ναι este un „substantiv"), în mod sigur nu o ignora. Prin intermediul categoriei de substanţă se pot obiectiva şi identitatea, reală sau conceptuală, între *corro-correré-corría-corríamos* etc. (*el correr*) şi, de asemenea, pot deveni obiecte mentale autonome „*un sauve-qui-peut*" şi „*el aquí*", care, firește, nu sînt „obiecte" ale realităţii naturale[2].

3.5. În sfîrşit, erorii de a postula generalitatea istorică a categoriilor, antilogismul îi opune eroarea paralelă de a considera că, nefiind generale, categoriile nu ar putea fi definite „la modul universal", ci doar cu referire la o anumită limbă. Dar o definiţie în mod conceptual „universală" nu implică afirmarea generalităţii istorice a definitului: a defini 'adjectivul' din punct de vedere semantic nu înseamnă a atribui adjective tuturor limbilor. Totodată, referitor la o anumită limbă, nu se poate spune ce este o categorie, ci doar dacă aceasta există sau nu în limba respectivă şi, dacă există, care este schema formală prin care se exprimă. Nu putem defini „adjectivul-în-engleză", „substantivul-în-germană" etc.

În legătură cu aceasta, s-a observat că o definiţie a numelui precum „a noun is a word used as the name of a living being or a lifeless thing" este inutilă, pentru că 'nu ne spune nimic despre structura limbii engleze şi nu ne permite să recunoaştem un nume atunci cînd îl

[1] Un exemplu se poate vedea la H. Bergson, *La pensée et le mouvant*[5], Paris, 1934, pp. 85, 185.

[2] *Cf.* interpretarea esenţialmente exactă a lui A. Sechehaye, *Structure logique*, p. 202 şi urm., şi G. Galichet, *Grammaire psychologique*, pp. 23-24.

întîlnim'[1]. Într-adevăr, definiţia citată nu poate fi susţinută, dar nu din motivele indicate, ci pentru că este o definiţie logicistă şi falsă. Definiţia unei categorii verbale prezintă un interes teoretic, pentru cunoaşterea limbajului în general, şi nu un interes instrumental, pentru descrierea exterioară a unei anumite limbi. Totodată, o asemenea definiţie nu ne poate spune nimic despre structura materială a unei limbi, nici nu ne poate ajuta să recunoaştem „un nume", ca fapt fizic, dar nu pentru că ar fi neadecvată, ci pentru că se referă la alt lucru, complet diferit: la un mod semnificativ, adică la o formă mentală care aparţine doar interiorităţii conştiinţei şi care nu poate fi constatată ca fizicitate. Ceea ce defineşte o definiţie semantică nu se poate „găsi" decît în minte. Sarcina de a ajuta la recunoaşterea structurilor fizice ca manifestări ale unor moduri semnificative revine, în realitate, descrierilor. Categoriile verbale nu sînt *ori* moduri semnificative *ori* scheme formale, ci sînt moduri semnificative universale care, în limbi determinate, se exprimă (se manifestă sau se materializează) prin intermediul unor scheme formale determinate. Aşa-numitele „categorii" ale gramaticii sînt în mod necesar formale, dar nu pentru că ar fi categoriile semantice imposibil de definit sau pentru că definirea lor ar fi „inutilă", ci pentru că gramatica, înţeleasă ca *descriere* a unui sistem, nu poate să definească, ci numai să constate şi să descrie.

4.1. Bineînţeles, „logicismul" şi „antilogicismul" nu sînt doctrine organizate sau poziţii individuale ale cutărui sau cutărui învăţat, şi nici nu se poate concepe ca vreun învăţat să fie pe deplin „logicist" sau „antilogicist", în sensul în care aceşti termeni au fost folosiţi în paginile de faţă. Este vorba de poziţii generice, de erori curente care afectează studiile lingvistice şi de gramatică. Asemenea erori se strecoară chiar şi în opere foarte valoroase, şi tocmai de aceea se cuvine să fie semnalate şi eliminate.

4.2. În plus, acest lucru este necesar pentru că adesea antilogicismul se bazează pe aceleaşi confuzii ca şi logicismul şi, în loc să salveze şi să clarifice acea parte de adevăr pe care o conţine gramatica „logică", o ignoră şi o abandonează. Totodată, antilogicismul, în diferitele sale forme contemporane – istorism, formalism, psihologism –, nu se poate substitui gramaticii „logice". Într-adevăr, nici una dintre orientările

[1] B. Bloch şi G.L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942, p. 69.

semnalate nu acoperă în întregime domeniul pe care îl ocupa această disciplină: ele oferă constatări şi descrieri, dar nu definiţii. Prin aceasta nu se neagă validitatea lor, ci doar sînt respinse pretenţiile lor de exclusivitate. În realitate, nu e vorba de abordări antitetice cu privire la gramatica „logică", ci pur şi simplu de cerectări diferite şi, în egală măsură, valabile, care se ocupă de *alte aspecte* ale limbajului şi pun *alte probleme*. Între timp, problemele gramaticii „logice" rămîn în picioare, căci nici gramatica istorică, nici gramatica descriptivă, nici psihologia nu se pot substitui teoriei categoriilor lingvistice. De aceea, gramatica „logică" nu trebuie să fie abandonată, ci 'trebuie să fie definită şi formulată într-un sens nou'[1]. Şi ar fi mai bine să nu fie definită nici ca „gramatică", nici ca „logică", dacă prin „gramatică" se înţelege descrierea unui sistem şi dacă termenul „logică" e înţeles cumva ca referindu-se la obiect şi nu la disciplină (care, pe de altă parte, fiind teorie, nu poate înceta de a fi logică).

[1] *Cf.* E. Cassirer, *Antropología*, p. 237.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LOGICA LIMBAJULUI ŞI LOGICA GRAMATICII

1. Cînd se vorbeşte de „logică şi gramatică", există adesea riscul de a confunda două planuri: planul limbajului şi cel al lingvisticii, adică planul *obiectului de studiu* şi planul *ştiinţei* care-l studiază şi-l descrie. Într-adevăr, indiferent de ceea ce se înţelege prin „logică", se tinde fie să se afirme natura „logică" atît a limbajului, cît şi a gramaticii, fie să se atribuie o natură „alogică" limbajului şi, în acelaşi timp şi în acelaşi sens, gramaticii (sau lingvisticii). În studiul nostru *Logicism şi antilogicism în gramatică*[1], am susţinut că gramatica, ca disciplină ştiinţifică, *trebuie* să fie „logică". Însă acest lucru a fost interpretat uneori ca o adeziune la logicismul gramatical şi lingvistic în ceea ce priveşte planul obiectului de studiu, ceea ce nu a fost nicidecum în intenţiile noastre: dimpotrivă, ideea centrală a studiului nostru era tocmai necesitatea distincţiei dintre cele două planuri, căci, dacă nu se face această distincţie, logicismul şi antilogicismul gramatical sînt la fel de greşite. În rest, aceeaşi distincţie trebuie făcută nu doar în ceea ce priveşte lingvistica, ci şi în ceea ce priveşte logica sau oricare altă ştiinţă. Iar, în ceea ce priveşte logica, ar trebui, în plus, să distingem două accepţiuni foarte diferite ale acestei noţiuni, aşa încît sensul cuvîntului „logică" este cel puţin cvadruplu.

2.1. Într-adevăr, prin „logică" se poate înţelege:

a) ansamblul de principii şi modalităţi formale ale gîndirii: mai exact al oricărui tip de gîndire („logică în general" sau $LOGICA_{1a}$);

b) ansamblul de principii şi modalităţi formale ale gîndirii raţionale sau „obiectuale", altfel spus, care se referă la „realitatea" considerată în obiectivitatea sa („logică în particular" sau $LOGICA_{1b}$); şi, în plus, în ambele cazuri, disciplinele care studiază aceste principii şi modalităţi ($LOGICĂ_{2a}$ şi $LOGICĂ_{2b}$). Orice gîndire judicioasă a fiinţelor umane adulte se spune, în principiu, anumitor norme generale, care ar putea fi numite convenţional, „norme de coerenţă" (*cf.* 3.1), care constituie

[1] V. *supra*, pp. 234-254.

$LOGICA_{1a}$. Gîndirea raţională sau „obiectuală" implică, în plus, norme care îi sînt specifice şi care depind de relaţia acesteia cu noţiunea de „adevăr". Cu alte cuvinte, $LOGICA_{1b}$ cuprinde normele generale ale oricărei gîndiri şi normele gîndirii raţionale în particular; şi am putea afirma acelaşi lucru, în planul ştiinţei, despre $LOGICA_{2b}$ (sau „logică" pur şi simplu, în accepţiunea comună a acestui termen)[1]. Dacă, în plus, se ia în considerare gîndirea ca *gîndire exprimată*, această $LOGICĂ_{2b}$ devine disciplina care studiază principiile şi modalităţile formale ale discursului care afirmă sau neagă ceva cu privire la o „realitate" oarecare, adică ale discursului care poate fi adevărat sau fals şi a cărui unitate de bază este *aserţiunea* (pozitivă sau negativă) sau, în termeni ai gîndirii, „judecata"[2]: este vorba despre tipul de discurs pe care Aristotel l-a numit *logos apofantikos*[3*)], astfel încît $LOGICĂ_{2b}$, ca studiu al

---

[1] La o adică, s-ar putea vorbi şi despre o logică particulară a gîndirii practice ca şi despre o logică a gîndirii poetice. Totuşi, din cîte ştim, nu există o $LOGICĂ_2$ a gîndirii practice. În schimb, se vorbeşte adesea despre o „logică a poeziei", $LOGICA_2$ corespunzătoare fiind în acest caz estetica şi mai ales poetica.

[2] Aserţiunea poate fi adevărată sau falsă (în timp ce alte forme elementare ale discursului, precum întrebarea sau injoncţiunea, nu pot fi), ceea ce nu înseamnă totuşi că aceasta se întîmplă în toate cazurile. În cazuri concrete, ea poate să corespundă unor valori intermediare între valoarea pozitivă şi valoarea negativă, adică „faptele" pe care le enunţă pot fi „probabile", „posibile", „îndoielnice" etc. Dar aserţiunile care prezintă faptele ca „probabile", „posibile" şi „îndoielnice" etc. pot fi, la rîndul lor, adevărate sau false.

[3] *De interpretatione*, 17a.*) Reproducem aici fragmentul la care autorul face trimitere: „Rostirea este o glăsuire semnificativă şi convenţională, în care unele dintre părţi sînt semnificative izolat, ca parte de vorbire însă, nu ca afirmaţie sau negaţie. Spun că, de pildă, „om" înseamnă ceva, dar nu înseamnă faptul că el este sau nu este; totuşi va fi o afirmaţie sau o negaţie dacă i se adaugă ceva. În schimb, o singură silabă din cuvîntul „omul" nu înseamnă nimic, cum nici în cuvîntul „şoarece" „şoa" nu înseamnă ceva, ci este doar o glăsuire. În cele compuse partea înseamnă, este drept, ceva, dar nu prin ea însăşi, cum s-a arătat mai sus.

Orice rostire însă este semnificativă, nu ca instrument firesc al cugetului, cum s-a arătat, ci prin convenţie. Dar nu oricare este enunţiativă, ci doar aceea căreia îi revin adeverirea şi neadeverirea. Însă nu le revin tuturor; de pildă rugămintea este o rostire, dar nu e nici adevărată nici falsă. Aşadar celelalte feluri de rostire trebuie lăsate deoparte, căci cercetarea lor este mai potrivită retoricii şi poeticii; acum este vorba de teoria rostirii enunţiative.

O primă rostire enunţiativă este afirmaţia, alta negaţia; toate celelalte sînt una prin compunere. Pe de altă parte e necesar ca orice rostire enunţiativă să fie alcătuită din verb sau un caz [o inflexiune] al verbului; şi într-adevăr, dacă la „om" nu se adaugă

acestui tip de discurs, se poate numi *logică apofantică*. Pe de altă parte, această disciplină poate să-şi abordeze obiectul de studiu în sens deontologic, şi, în acest caz, ea este disciplina normativă care stabileşte condiţiile *discursului apofantic adecvat*. Să observăm, totuşi, că logica nu tratează discursul considerat ca fapt de limbaj, ci gîndirea care se exprimă prin acesta şi, cel mult, relaţia dintre gîndire şi expresia sa lingvistică[1].

„este", „era", „va fi" sau ceva de acest fel, nu se obţine încă o rostire enunţiativă. Cum se face însă că reprezintă un singur lucru, iar nu mai multe, formularea „vieţuitor pedestru biped"? Căci doar nu prin faptul că vorbele sînt alăturate se capătă unitatea. Dar revine altei scrieri să spună acest lucru. Cît despre rostirea enunţiativă, ea este ceva unitar fie cînd indică un singur lucru, fie cînd e una prin conexiune, pe cînd mai multe sînt cele care indică mai multe lucruri iar nu unul, sau cele nelegate. Aşadar numele sau verbul urmează să fie socotite o simplă vorbă, întrucît nu se poate spune că se exprimă, prin pronunţarea lor, ceva ca un enunţ – fie că e în joc o întrebare, fie că nu –, ci vorba respectivă însăşi indică numai ceva de la sine. Dintre aceste [feluri de rostire], una este enunţarea simplă, ca de pildă enunţarea a ceva despre ceva sau a ceva tăgăduit despre ceva, o alta este compusă din primele, cum ar fi o rostire anumită dintru început compusă. Iar enunţarea simplă este o glăsuire semnificativă despre ce revine sau nu revine unui lucru, după diferenţierea timpurilor.

Afirmaţia este o enunţare a ceva despre ceva. Negaţia, în schimb, este enunţarea desprinderii a ceva de ceva. Dar, întrucît se poate enunţa şi existentul ca inexistent, şi inexistentul ca existent, şi existentul ca existent, şi inexistentul ca inexistent, iar pentru timpurile străine de prezent la fel, s-ar putea întîmpla ca tot ce a afirmat cineva să fie negat şi tot ce a negat să fie afirmat – aşa încît este evident că există o negaţie opusă oricărei afirmaţii şi o afirmaţie oricărei negaţii – aşa fiind, să numim opoziţia aceasta contradicţie, afirmaţia şi negaţia fiind opusele în joc. Spun că enunţarea a ceva despre ceva se opune celei ce tăgăduieşte acelaşi lucru, însă nu în chip omonim; şi spun toate cele de acelaşi soi spre a preîntîmpina obiecţiile sofistice" (Aristotel, *Despre interpretare*, Traducere, cuvînt înainte, note şi comentarii de Constantin Noica, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, pp. 12-14).

[1] Logicile care studiază alte forme elementare ale discursului (ca, de pildă, interogaţia) – în măsura în care nu este vorba doar de semantica generală a acestor forme de discurs – sînt, în fond, accepţiuni ale logicii apofantice. Acelaşi lucru se poate afirma, după părerea noastră, despre logicile care studiază forme intermediare sau condiţionate ale valorii de adevăr. Dar şi aceste logici sînt întotdeauna „obiectuale", adică au în vedere „conţinutul de desemnare" (*cf.* 6.3) al tipurilor de discurs pe care le studiază. În orice caz, gramatica logicistă, atît cea veche, cît şi cea modernă, relaţionează limbajul şi limbile cu logica apofantică („propoziţională"), în accepţiunea strictă a acestui termen. De aceea, în discutarea raportului dintre logică şi gramatică este permis să se facă abstracţie de alte forme ale logicii, care în această discuţie nu se iau deloc în considerare. În ceea ce priveşte relaţia dintre logica apofantică şi noţiunea

2.2. Distincţia între $LOGICA_a$ şi $LOGICA_b$ ne permite să identificăm mai precis poziţia limbajului în raport cu logica. Privit ca gîndire lingvistică, limbajul are propria sa logică intrinsecă, ce coincide cu logica generală ($LOGICĂ_{1a}$) a oricărei gîndiri exprimate; iar $LOGICA_2$, care studiază (sau trebuie să studieze) această $LOGICĂ_1$, este chiar ştiinţa limbajului, adică lingvistica. În schimb, limbajul este nedeterminat în raport cu $LOGICA_b$ (logica apofantică), deoarece, considerat în esenţa sa universală, el nu este „logos apofantikos", acesta nefiind decît una dintre posibilităţile, modalităţile sau *determinările* sale: într-adevăr, ca logos pur *semantic*, limbajul este, în mod raţional, anterior distincţiei înseşi dintre adevărat şi fals[1] şi încă, în consecinţă, şi distincţiei între logosul „apofantic", cel „pragmatic" (sau „practic") şi cel „poetic". Totuşi, acest fapt priveşte doar planul limbajului, şi nu planul disciplinei care-l studiază: ca ştiinţă, lingvistica este, prin însăşi natura sa, o formă a „logosului apofantic" (întrucît îşi propune să stabilească realitatea obiectivă a limbajului) şi, în consecinţă, este supusă normelor $LOGICII_{1b}$, norme formulate eventual de o $LOGICĂ_{2b}$, normativă pentru orice discurs de factură ştiinţifică.

2.3. Dacă, acum, în loc ne referim la limbaj în general, vorbim despre o *limbă* în particular, va trebui să facem distincţia, în sensul deja indicat, între $GRAMATICA_1$ (structura materială şi funcţională a acelei limbi) şi $GRAMATICA_2$ (disciplina care studiază şi descrie o asemenea structură). $GRAMATICA_1$ (= structura gramaticală) este şi ea nedeterminată din punctul de vedere al $LOGICII_{1b}$, căci ea nu este nici măcar discurs, ci o „tehnică": un ansamblu de procedee valabile pentru orice discurs posibil. În schimb, $GRAMATICA_2$ este „logos apofantic", întrucît îşi propune să stabilească realitatea gramaticală obiectivă a limbii studiate; îi corespunde, deci, $LOGICII_{1b}$ şi, în sens deontologic, *trebuie* să fie „logică" din punctul de vedere al $LOGICII_{2b}$, ca disciplină

---

de adevăr, trebuie să observăm că logica priveşte modul de a *expune*, şi nu pe cel de a *descoperi* adevărul. Descoperirea unui adevăr primar este un act de cunoaştere care nu depinde de tehnica gîndirii apofantice. Această gîndire poate, totuşi, să *deducă* alte adevăruri decît cele deja descoperite sau admise ca atare; prin urmare, logica apofantică este şi teorie a deducţiei. La fel, ca logică inductivă, este teorie a condiţiilor şi a formelor inferenţei; dar inferenţa în sine este un act intuitiv, care scapă logicii.

[1] *Cf.* Aristotel, *De interpr.*, 16 a, 17 a, şi studiul nostru *Logicism şi antilogicism în gramatică*, v. *supra*, pp. 234-254.

normativă. În acest sens, „logicitatea" sa constă în caracterul adecvat cu privire la obiectul său ($GRAMATICA_1$); iar, ca disciplină, gramatica este „ilogică" (inadecvată) dacă atribuie o logică de tipul 1b acestui obiect, adică dacă este „logicistă". Gramatica „logică" cu adevărat nu este, deci, gramatica logicistă, care este fundamental falsă, ci gramatica descriptivă structurală sau funcţională (adică pur lingvistică), întrucît doar această gramatică îşi consideră obiectul în realitatea sa obiectivă.

2.4. Totuşi, toate aceste aspecte nu înseamnă că ar fi lipsit de sens să examinăm relaţiile posibile dintre limbaj şi $LOGICA_{1b}$ sau să comparăm tipurile corespunzătoare de gîndire. În această privinţă, trebuie totuşi să facem distincţia dintre cele trei planuri ale limbajului – planul universal, planul istoric şi planul individual şi particular, adică activitatea de a vorbi ca atare sau pur şi simplu *vorbirea* (= vorbire în general, nu o vorbire pe care o realizează o anumită limbă), *limba* şi *discursul* –, întrucît acele relaţii sînt total diferite în funcţie de planul considerat. Trebuie spus din start că, în esenţă, *vorbirea* este determinată în raport cu „logica generală" ($LOGICA_{1a}$) şi nedeterminată în raport cu logica apofantică; *limba* este nedeterminată din ambele puncte de vedere; iar *discursul* este determinat în raport cu logica generală, şi poate fi determinat şi din punct de vedere apofantic.

3.1.1. Vorbirea în general, adică activitatea de a vorbi privită în plan universal şi indiferent de limbă, se realizează în mod normal conform unei tehnici universale, care ar putea fi numită „competenţă elocuţională". Această tehnică implică o întreagă serie de norme de conformitate ale expresiei cu anumite norme logice ale „coerenţei" – în speţă, norme ale înlănţuirii logice, ale non-contradicţiei şi ale non-tautologiei – care, în principiu (cu excepţia cazurilor de suspendare „istorică" sau intenţională: *cf.* 4.3 şi 5.2), sînt valabile pentru orice discurs în orice limbă[1*]. Astfel, de exemplu, expresii ca: *le jeune homme est professeur dans un collège dont le père dirige; un petit appartement a été le cadre du crime et il a eu lieu il y a trois mois; les cinq continents sont quatre: l'Europe, l'Asie et l'Afrique; dès qu'on traverse la frontière de son pays on se trouve à l'étranger; deux jours*

[1] *Cf.*, în acest sens, E. Coşeriu, *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck, 1973, p. 6,*) [Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge, 9]; trad. sp. *La situación en la lingüística*, în *El hombre y su lenguaje*, Madrid, 1977, pp. 242-243.

avant sa mort il était encore en vie[*)] încalcă unele norme ale „competenţei elocuţionale", şi nu doar norme sintactice sau altfel de norme ale unei anumite limbi (în acest caz, ale limbii franceze). Existenţa unor asemenea norme universale este confirmată prin faptul că suspendarea lor fără un motiv convingător este percepută ca imperfecţiune sau insuficienţă a expresiei în orice discurs şi în orice limbă (am tradus literal primele două expresii din limba spaniolă şi pe a treia din limba română, iar efectul pe care îl produc în franceză este exact acelaşi).

3.1.2. Normele logice ale competenţei elocuţionale sînt foarte prost cunoscute, pentru că, în general, se confundă cu regulile dintr-o limbă sau alta. Uneori, totuşi, sînt prezentate ca norme universale, dar într-un mod destul de straniu, mergînd de la particularul istoric la universal, în loc de a se recunoaşte caracterul lor universal primar. Într-adevăr, sînt descoperite într-o limbă anume, de exemplu în engleză, apoi se demonstrează că sînt prezente şi în alte limbi şi li se atribuie „prin inducţie" tuturor limbilor, adică „limbii în general", în loc să se observe că sînt universale prin însăşi natura lor, că privesc „vorbirea în general" şi că se aplică oricărui discurs din orice limbă, nu fiindcă aparţin „tuturor limbilor", ci pentru că sînt în mod raţional anterioare acelor tehnici istorice ale limbajului care se numesc „limbi". Cu alte cuvinte, modul adecvat de a pune problema acestor norme nu este cea corespunzătoare schemei numărul 1, ci cea reprezentată în schema numărul 2:

[*)] Trad. rom.: „tînărul este profesor într-un colegiu al cărui tată conduce", „un mic apartament a fost cadrul crimei şi a avut loc acum trei luni", „cele cinci continente sînt patru: Europa, Asia şi Africa", „după ce traversezi frontiera ţării tale te afli în străinătate", „cu două zile înainte de moarte era încă în viaţă".

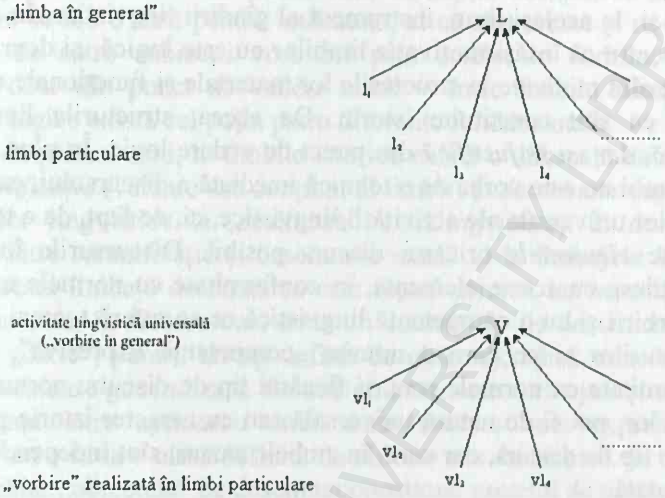

Într-o limbă anume ar trebui să se constate, în consecinţă, nu existenţa acestor norme, dată *a priori*, ci, dimpotrivă, eventuala lor suspendare. Şi trebuie adăugat că suspendarea acestor norme nu le afectează nici existenţa, nici caracterul lor universal, întrucît, dacă nu sînt suspendate, se aplică în mod spontan în oricare act de vorbire[1].

3.2. În schimb, „vorbirea în general" este nedeterminată din punctul de vedere al logicii apofantice, dat fiind faptul că, privită independent de *principium individuationis* al discursurilor particulare, ea nu este nici adevărată, nici falsă.

4.1. Cu totul diferit este, însă, ceea ce se întîmplă în planul istoric al limbajului. Acesta este planul „competenţei idiomatice", adică a tehnicilor istorice ale limbajului pe care le numim „limbi". Or, acestea sînt complet nedeterminate din punct de vedere logic. În primul rînd, pentru că o limbă nu este nici „limbaj", nici „discurs": ca pură entitate

[1] Gramatica transformaţională ar putea contribui în mod decisiv la cunoaşterea normelor „competenţei elocuţionale" dacă s-ar accepta că aceasta nu este o descriere a limbilor, ci o analiză a „vorbirii în general", şi dacă transformaţionaliştii s-ar hotărî să o aplice coerent, adică dacă nu ar confunda planul universal şi planul istoric al limbajului şi dacă n-ar avea pretenţia de a descrie *limbi*, analizînd, în realitate, *vorbirea*. Referitor la gramatica transformaţională ca studiu al vorbirii în general, *cf. Die Lage in der Linguistik*, pp. 10-12 (în *El hombre y su lenguaje*, pp. 249-252).

virtuală, o limbă nu este gîndire lingvistică actualizată, ci este produs istoric şi, în acelaşi timp, instrument al gîndirii lingvistice. În al doilea rînd, pentru că însăşi motivaţia limbilor nu este logică, ci doar istorică: limbile sînt motivate în structurile lor materiale şi funcţionale doar prin faptul că sînt constituite istoric. De aceea, structurile limbilor *se verifică*, dar *nu se justifică* din punct de vedere logic. În plus, în cazul unei limbi nu este vorba de o tehnică imediată a discursului, ca în cazul normelor universale ale activităţii lingvistice, ci, de fapt, de o tehnică ce priveşte *elementele* oricărui discurs posibil. Discursurile în sine se construiesc cu aceste elemente, în conformitate cu normele universale ale vorbirii şi cu o competenţă lingvistică ce se referă tocmai la planul discursurilor şi pe care o numim „competenţă expresivă", adică în conformitate cu normele proprii fiecărui tip de discurs; norme care, la rîndul lor, pot fi de natură universală sau cu caracter istoric pentru un anume tip de discurs, dar care, în ambele cazuri, sînt independente de o limbă dată.

4.2.0. În ceea ce priveşte limbile, am putea mai curînd să ne întrebăm *a posteriori* – adică după simpla verificare a structurilor lor funcţionale – dacă sînt construite în mod „logic": dacă, şi în ce măsură, sînt analoge limbajelor „logice" construite de „logicieni" ca instrumente ale matematicii şi ale altor ştiinţe, inclusiv ale logicii. Această problemă a fost pusă foarte greşit în ultimul timp, dat fiind faptul că s-a pornit de la ipoteza acestei analogii şi s-a încercat demonstrarea ei prin intermediul analizei unor exemple destul de ciudate (de tipul *every man is a man*), exemple cărora li s-a atribuit în mod arbitrar, ca semnificat lingvistic, tocmai un anume conţinut logic, în loc ca, mai întîi, să se verifice pe rînd funcţionarea lor în limbile respective şi să se pună de la început chestiunea preliminară a înseşi existenţei analogiei presupuse. Deci nu este nimic surprinzător în faptul că analizele vizate au confirmat aparent ipoteza de la care au pornit: de fapt, acele analize au găsit în limbi exact ceea ce tot ele introduseseră, întrucît rezultatele lor erau deja implicate în însuşi modul de a pune problema şi era vorba, în fond, de operaţii pur tautologice[1].

[1] Facem abstracţie de faptul că, în plus, este o aroganţă nemaipomenită şi o lipsă totală de metodă, ba chiar de spirit ştiinţific, să se postuleze pur şi simplu, şi în mod

De fapt – chiar dacă nu ţinem cont de faptul esenţial că limbile istorice nu se fac o dată pentru totdeauna, ci că sînt create şi re-create continuu de către subiecţii vorbitori prin actele de vorbire, şi le urmărim doar din punct de vedere static – între limbile istorice şi limbajele logice există cel puţin patru diferenţe fundamentale.

4.2.1. În primul rînd, în limbile istorice există o diferenţă de natură între *semnificaţie* (valoare sau conţinut al limbii) şi *desemnare* (aplicare a semnelor lingvistice la „realitatea" extralingvistică). E drept că diferenţa între semnificaţie şi desemnare există şi în limbajele logice. Însă în aceste limbaje desemnarea este faptul primar, iar semnificaţia unui semn este, în fiecare caz, doar un anumit tip de desemnare (de exemplu, „carte", pentru un tip definit de obiecte), adică este de fapt doar o desemnare generalizată. Cu alte cuvinte, este vorba pur şi simplu de diferenţa între *aplicarea* unui semn (sau a unei expresii) şi *aplicabilitatea* sa la o clasă definită de obiecte sau de „fapte". În aceste limbaje, chiar „obiectele" de desemnat constituie punctul de plecare; iar obiectele sînt de la început, în aceste limbaje, obiecte „existente" sau „inexistente". În limbile istorice, dimpotrivă, semnificaţia este faptul primar, iar desemnarea este faptul secundar, care nu are cu semnificaţia nici o relaţie apriorică. De aceea, din punctul de vedere al limbilor, existenţa obiectelor este, în această privinţă, indiferentă, întrucît semnificatul este în mod raţional anterior atît distincţiei între existenţă şi inexistenţă, cît şi constituirii înseşi a „lumii obiectelor" (pentru care semnificatul este fundament şi instrument). Într-adevăr, cuvintele din limbile istorice – sau, cel puţin, cuvintele din lexicul primar, pur lingvistic[1] – nu numesc (în mod nemijlocit) „lucruri", ci intuiţii, *quidditates* concepute intuitiv[2]. Orice expresie primară a limbajului „natural" corespunde la origine unei *νόησις τῶν ἀδιαιρέτων* (*apprehensio simplex, indivisibilium intellingentia*[3]), şi nu unei clase

arbitrar, această analogie, ignorînd munca făcută de lingviştii şi teoreticienii limbajului şi asta înainte de a fi studiat structura efectivă a limbilor.

[1] Prin „lexic primar" înţelegem lexicul non-terminologic.

[2] *Cf.*, în acest sens, mai ales Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, paragr. 457.

[3] Referitor la această noţiune, *cf.* Aristotel, *De anima*, 430 a, şi Sf. Toma d'Aquino, *In libros Peri Hermeneias expositio*, Prooemium, 1, şi Lect. III, 2-3. *Cf.* şi Hegel, *Enziklopädie*, paragr. 459: „der Name ist das einfache Zeichen für die eingentliche, d. i.

delimitate de obiecte sau fapte. În acest limbaj nu se numesc obiecte deja clasificate: dimpotrivă, obiectele (şi „faptele") se clasifică pe baza semnificaţiilor. De aici rezultă că semnificaţia lingvistică poate, în primul rînd, să corespundă mai multor tipuri de desemnare, ba chiar este normal să se întîmple aşa în limbile istorice. Astfel, fr. *table* se aplică atît obiectelor care în germană se numesc *Tafel*, cît şi obiectelor al căror nume german este *Tisch*; germ. *Weg*, it. *via* au atît sensul numit „concret" (fr. „route" şi, respectiv, „rue", „route"), cît şi pe cel numit „abstract" („mod de a ajunge sau de a sosi într-un anumit loc").

Acelaşi lucru se poate afirma şi despre funcţiile gramaticale şi despre propoziţii, privite ca fapte de limbă. Astfel, funcţiile „prezent" şi „imperfect" din limba spaniolă se aplică, fiecare, unei multitudini de tipuri de desemnări; iar o propoziţie, ca fapt de limbă, se poate aplica unei serii întregi de tipuri diferite de „stări de lucruri" (*cf.* 6.3.2). Anumite tipuri de desemnări corespunzătoare unui semnificat general pot, la rîndul lor, să aibă în limbă propriul lor nume. Dar acest lucru nu este necesar, şi nici nu apare în mod normal, în una şi aceeaşi limbă, în toate cazurile analoge din punct de vedere logic; în plus, în această privinţă nu există o identitate între limbi diferite. Astfel, de exemplu, fr. *couverture* ar putea să se aplice, în virtutea semnificatului său, la tot ceea ce acoperă ceva, dar în realitate se aplică doar la cuverturile pentru pat şi la copertele de cărţi, în timp ce pentru „ceea ce acoperă" o casă se zice *toit,* iar dacă e vorba de o oală sau de o cutie, *couvercle*; germ. *Decke*, care îi corespunde mai mult sau mai puţin fr. *couverture*, se aplică pentru cuverturile de pat, în timp ce pentru o oală se spune *Deckel*, iar pentru cărţi, *Buchdeckel*; rom. *acoperiş*, care corespunde şi el, mai mult sau mai puţin, fr. *couverture*, înseamnă doar *toit*, în timp ce pentru o carte în limba română se zice *scoarţă* sau *copertă*, pentru pat, *pătură* sau *plapumă*, şi pentru o oală sau o cutie, *capac*. Ceea ce se constată din acest punct de vedere în limbile istorice corespunde aproximativ următoarei scheme:

---

einfache, nicht in ihre Bestimmungen aufgelöste und aus ihnen zusammengesetzte Vorstellung". În acest pasaj, Hegel se raportează implicit la Aristotel, *De interpretatione*, 16 a, 10-17.

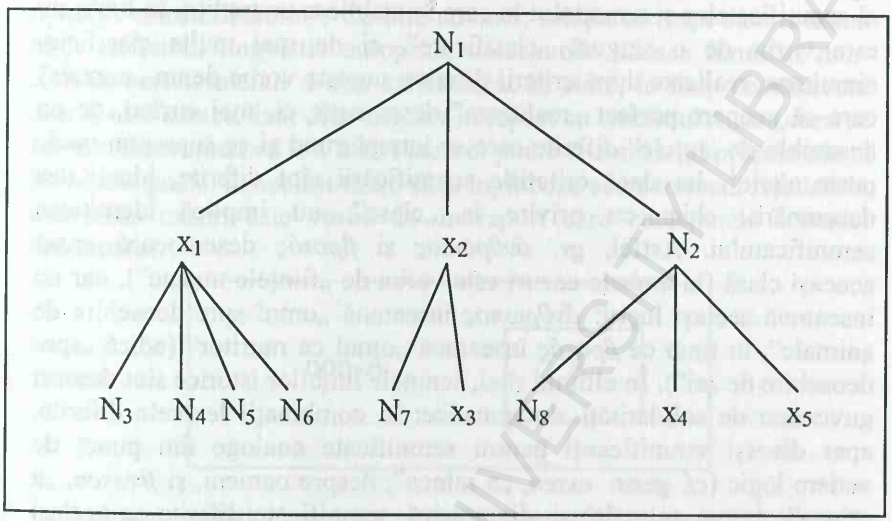

Adică: la acelaşi nivel logic, unele tipuri de desemnare au propriile lor nume, în timp ce alte tipuri nu le au, şi orice tip de desemnare care nu are nume se denumeşte cu numele tipului imediat superior, dacă acesta are nume. Astfel, în cazul ipotetic reprezentat în schema noastră, x_4 şi x_5 vor fi numiţi prin N_2, în timp ce x_2 şi x_3 – doar prin N_1. Cu alte cuvinte, multe „clase" ale aceluiaşi nivel logic nu au acelaşi statut din punctul de vedere al limbilor, unde faptele şi obiectele respective sînt clasificate doar în clase ale unui nivel superior. Într-adevăr, prin caracterul „arbitrar" al semnificatelor – adică prin faptul că extensia şi limitele sale nu sînt motivate la origine prin „realitatea" desemnată –, clasificarea „realităţii" care rezultă din raportarea obiectelor şi a faptelor la semnificate este, în principiu, eterogenă din punct de vedere logic: este extrem de bogată în anumite secţiuni, în timp ce în altele prezintă lacune. Şi este cazul să ne aşteptăm ca aceleaşi distincţii şi delimitări să apară în toate cazurile în care s-ar putea face. Astfel, în franceză (ca şi în celelalte limbi romanice literare) întîlnim *grand–petit, large–étroit, long–court* etc., dar nu există un cuvînt pentru contrarul lui *profond*; în macedoromână există *pul'* pentru „pasăre", „pasăre mică", dar nu există un cuvînt pentru „pasăre mare", şi nici pentru

„pasăre în general". Dealtminteri, datorită aceluiaşi caracter „arbitrar" al semnificatelor şi a modului în care se stabilesc ca tradiţii, în limbi nu este vorba de o singură „clasificare", ci de mai multe clasificări simultane, realizate după criterii diferite: nu este vorba de un „mozaic" care să acopere perfect „realitatea" desemnată, ci, mai curînd, de un ansamblu de „reţele" diferite care se întrepătrund şi se suprapun unele peste altele[1]. Iar dacă criteriile semnificării sînt diferite, identitatea desemnării, chiar cu privire la „clase", nu implică identitatea semnificatului. Astfel, gr. *ἄνθρωπος* şi *βροτός* desemnează exact aceeaşi clasă (în ambele cazuri este vorba de „fiinţele umane"), dar nu înseamnă acelaşi lucru: *ἄνθρωπος* înseamnă „omul spre deosebire de animale", în timp ce *βροτός* înseamnă „omul ca muritor" (adică „spre deosebire de zei"). În ultimul rînd, semnele limbilor istorice sînt deseori guvernate de solidarităţi sintagmatice: în combinaţii lexicale diferite, apar diverşi semnificanţi pentru semnificate analoge din punct de vedere logic (*cf.* germ. *essen*, „a mînca", despre oameni, şi *fressen*, „a mînca", despre animale) şi, dimpotrivă, semnificate diferite cu acelaşi semnificant (*cf.* semnificatul fr. *cher* în *la vie est chère* şi în *un très cher ami*)[2].

De aici rezultă „echivocul", „incoerenţa" şi „redundanţa" limbilor „naturale", atît de des semnalate şi acuzate de logicieni, în special de creatorii de limbaje logice. De fapt, însă, de cele mai multe ori nu este vorba chiar de „echivoc", căci semnificatele în chestiune, cu excepţia cazurilor de omofonie şi polisemie efectivă, sînt perfect unitari din punct de vedere lingvistic. Iar pretinsele „incoerenţe" şi „redundanţe" sînt reale doar din punctul de vedere al logicii apofantice şi al limbajelor logice, ceea ce înseamnă pur şi simplu că sensul propriu al semnificării şi al relaţiilor sale cu desemnarea nu este acelaşi în limbile numite „naturale" şi în limbajele logice şi că aceste două tipuri de sisteme de exprimare sînt diferite în ceea ce priveşte structurarea lor funcţională[3].

---

[1] *Cf.* E. Coseriu, *Les structures lexématiques*, în *Probleme der Semantik*, publ. de W.Th. Elwert, Wiesbaden, 1968, p. 10 (în trad. sp., în *PSE*, pp. 174-175).

[2] *Cf.* studiul nostru *Lexikalische Solidaritäten*, *Poetica*, 1, 1967, pp. 293-303 (trad. sp. în *PSE*, pp. 143-161).

[3] Este ciudat, dar adesea sînt tot gramaticienii logicişti cei care, pe de o parte, recunosc „defectele" logice ale limbilor „naturale" (adică diferenţa esenţială dintre

4.2.2. În al doilea rînd, semnificatele lingvistice se găsesc deseori în opoziţie „neutralizabilă". Cu alte cuvinte, relaţia lor, aşa cum a arătat structuralismul lingvistic european, corespunde adesea formulei *non-A/A*, în care termenul *A* este caracterizat ca atare, în timp ce termenul *non-A* este caracterizat doar negativ în raport cu termenul *A*, ca „ceea ce nu este determinat ca *A*", astfel încît el poate fi contrariul propriu-zis al lui *A*, dar poate, în acelaşi timp, să şi înglobeze acest termen. Aşadar, în asemenea cazuri este vorba de un raport care corespunde schemei următoare:

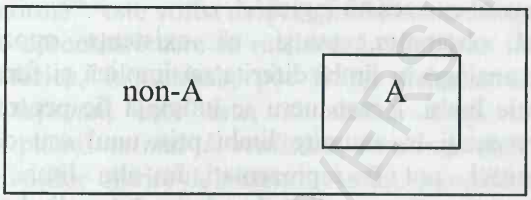

Aceasta implică faptul că termenul „negativ" (numit şi „neutru", „nemarcat" sau „extensiv") funcţionează concret ca *două semnificate* de limbă: un semnificat care este contrariul termenului „pozitiv" (numit şi „marcat" sau „intensiv") şi un altul, care corespunde valorii globale a opoziţiei corespunzătoare şi care cuprinde zona de semnificare specifică termenului pozitiv, suspendîndu-se, în acest caz, opoziţia între cei doi termeni. Astfel, de exemplu, sp. *noche* înseamnă acea parte din perioada de 24 de ore în care nu este lumină naturală (solară), în timp ce *día* înseamnă fie cealaltă parte a perioadei de 24 de ore (de exemplu: *cuatro días y cuatro noches*), fie întreaga perioadă de 24 de ore, adică, „día" + „noche" (de exemplu, *He estado cuatro días en Barcelona y dos días en Valencia*). La fel, *mujer*, în opoziţia *hombre / mujer*, este termenul marcat pozitiv şi, dacă nu este folosit metaforic, se aplică doar la fiinţele umane de sex feminin, în timp ce *hombre* este, în aceeaşi opoziţie, termenul neutru sau extensiv, putîndu-se aplica atît fiinţelor umane de sex masculin (de exemplu: *hombres y mujeres*), cît şi fiinţelor

limbile istorice şi limbajele logice), dar, pe de altă parte, sînt dispuşi să trateze limbile istorice ca şi cum ar fi limbaje logice.

umane în general (de exemplu: *¿qué es el hombre?*)[1]. În gramatică, singularul este adesea, în limbile noastre, termen neutru în raport cu pluralul, putîndu-se aplica şi pluralităţii (de exemplu: *francezul este loial, spaniolul este generos*) şi, în acelaşi fel, masculinul este extensiv în raport cu femininul: *studentă* se aplică exclusiv persoanelor de sex feminin, în timp ce *student* şi mai ales pluralul *studenţi*, se aplică atît studenţilor de sex masculin, cît şi studenţilor în general. Acesta este un principiu tipic pentru gîndirea lingvistică[2] şi, în acelaşi timp, total diferit de principiile logicii apofantice şi, prin urmare, şi ale limbajelor constituite în acord cu această logică[3].

Trebuie să observăm, totuşi, că existenţa opoziţiilor şi a neutralizărilor analoge în limbi diferite nu implică şi funcţionarea lor identică în acele limbi. Acest lucru se întîmplă fie pentru că termenii „neutri", reprezentaţi în anumite limbi prin unul sau celălalt dintre termenii opozitivi, pot fi reprezentaţi în alte limbi prin semne autonome, fie pentru că neutralizările admise într-o limbă sînt excluse de „normă" într-o altă limbă. Astfel, posibilitatea generală a neutralizării între masculinul şi femininul lexico-gramatical este, în principiu, aceeaşi în spaniolă, franceză, italiană, română şi germană. Totuşi, avem în spaniolă *padres*, atît pentru fr. „pères", cît şi pentru fr. „parents" („père[s] + mère[s]"), în timp ce, în celelalte limbi

[1] Este interesant să observăm că, din punct de vedere lingvistic, neutralizarea are exact acelaşi sens în cazurile în care termenii opoziţiei corespunzătoare desemnează aceeaşi „clasă". Astfel, gr. *ἄνθρωπος* poate fi utilizat şi pentru *βροτός* („omul spre deosebire de zei"), în timp ce *βροτός* nu poate fi folosit pentru sensul propriu al lui *ἄνθρωπος* („omul spre deosebire de animale").

[2] Nu este vorba doar de diferenţa între general şi particular, de vreme ce termenul „neutru" al unei opoziţii între numai doi termeni este, în acelaşi timp, general şi particular.

[3] Existenţa opoziţiilor neutralizabile în limbile istorice implică şi o diferenţă esenţială între structura funcţiilor lingvistice în GRAMATICA$_1$ şi structura metalimbajului prin intermediul căruia se desemnează aceste funcţii, întrucît metalimbajul (GRAMATICA$_2$), fiind un limbaj ştiinţific, se supune obligatoriu normelor LOGICII$_{1b}$. Cu alte cuvinte, nu vom putea niciodată să avem în GRAMATICA$_2$ aceeaşi includere de termeni care poate apărea în GRAMATICA$_1$. Astfel, *masculinul* şi *femininul* sînt în GRAMATICA$_2$ termeni discreţi şi exclusivi, care nu se includ unul pe celălalt: în GRAMATICA$_2$, este „masculin" ceea ce nu este „feminin", şi „feminin" ceea ce nu este „masculin", în timp ce faptele pe care aceşti termeni le desemnează în GRAMATICA$_1$ pot foarte bine să se afle în relaţia de incluziune pe care tocmai am descris-o.

menţionate, avem, în al doilea caz, termeni autonomi (*parents, genitori, părinţi, Eltern*); sp. *hijos* şi it. *figli* pot desemna „fiii" sau „fiii şi fiicele", în timp ce în franceză, română şi germană se foloseşte, în al doilea caz, ca termen neutru, un lexem extras dintr-un alt cîmp lexical (*enfants, copii, Kinder*); sp. *hermanos* şi it. *fratelli* pot să îşi asume sensul neutru „fraţi şi surori", în timp ce în germană avem, în acest caz, *Geschwister*. Cît priveşte faptele ce ţin de „normă", *cf.* paragraful următor.

4.2.3. În al treilea rînd, în limbajele logice nu există diferenţă între „sistem" şi „normă": este vorba despre „limbi" cu un singur plan, adică de sisteme de desemnare care se realizează nemijlocit în „discursuri". În limbile istorice, în schimb, pot fi (şi trebuie) distinse planul *sistemului funcţional*, care este, în acelaşi timp, un sistem de posibilităţi, şi planul *normei de realizare*, care reprezintă o selecţie în cadrul posibilităţilor oferite de sistem[1]. Astfel, semnificatul generic al germ. *Hauptstadt, Hauptmann,* dat de sistemul limbii germane, este „oraş principal", „om principal" (*cf. Hauptsache,* „lucru principal"; *Hauptgrund*, „motiv principal"; *Haupteingang,* „intrare principală"), dar semnificatul specific, fixat de normă, este, respectiv, „capitală" şi „căpitan" (Bonn era *Hauptstadt*-ul Germaniei Federale, chiar dacă în alte privinţe nu era „oraşul său principal"). În sistemul limbii franceze, posibilitatea perifrazelor verbale de tipul *aller faire* este aceeaşi ca şi în spaniolă („ir a hacer"); totuşi în franceză aceste perifraze sînt limitate de normă la timpurile prezent şi imperfect ale indicativului (*je vais faire, j'allais faire*), limitare care nu există în spaniolă. Tot aşa, în ceea ce priveşte neutralizările semnalate mai sus, posibilităţile sistematice sînt analoge în spaniolă, italiană şi franceză, dar, în timp ce sp. *hermanos* şi it. *fratelli* se folosesc şi pentru sensul „neutru", în franceză opoziţia corespunzătoare nu este, în majoritatea cazurilor, neutralizabilă, astfel încît trebuie spus *frères et soeurs,* „fraţi şi surori". Faptele determinate de norma tradiţională de realizare constituie un alt aspect al aşa-zisei „incoerenţe" a limbilor istorice faţă de limbajele logice, întrucît o multitudine de expresii din aceste limbi nu au în uzul

[1] Referitor la distincţia între „sistemul" şi „norma" limbii, *cf.* studiul nostru *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952, republ. în *TLLG*, pp. 11-113, trad. rom. *Sistem, normă şi vorbire*, în vol. *Teoria limbajului şi lingvistică generală*, pp. 11-114.

efectiv semnificatul pe care *ar putea* să-l aibă în acord cu sistemele respective[1].

4.2.4. În al patrulea rînd, actele de vorbire corespunzătoare limbajelor logice se bazează – în privinţa valorii mijloacelor de expresie utilizate – doar pe sistemele pe care le realizează, în timp ce actele de vorbire corespunzătoare limbilor istorice se bazează în plus pe cunoaşterea „obiectelor" extralingvistice. În realitate, acest aspect nu priveşte structura funcţională a limbilor, ci funcţionarea acesteia în discursuri (*cf.* 6.2). Totuşi, este vorba de un fapt care are consecinţe chiar asupra limbilor, mai ales în ceea ce priveşte fixarea semnificatelor în normă. Astfel, fr. *pommier, chevalier* ar putea să însemne „cineva care produce mere", „cineva care produce cai", dar aceste sensuri sînt excluse prin cunoaşterea „lucrurilor". Tot aşa, fr. *moulin à café,* germ. *Kaffeemühle* ar putea însemna „moară care foloseşte drept combustibil cafeaua", dar acest lucru nu apare în normă, întrucît nu se cunosc asemenea mori[2].

4.2.5. E drept că semnele lingvistice pot să corespundă şi unor tipuri de desemnare unice şi omogene şi să fie, de aceea, „univoce", în sensul logic al termenului. Dar acest lucru nu este comun în limbi; dimpotrivă: în ceea ce priveşte lexicul primar şi exclusiv idiomatic (nu tehnic; *cf.* nota 1, p. 263), este vorba chiar de cazuri izolate. În schimb, tocmai acesta este principiul de structurare a terminologiilor şi nomenclaturilor, în care, într-adevăr, „semnificatul" şi „desemnarea" (claselor) coincid. În acest sens, lexicul limbajelor logice are exact „statutul" pe care îl au terminologiile în limbile istorice[3]. Iar ceea ce

---

[1] Dacă în folosirea unui limbaj logic se observă fapte analoge „faptelor de normă", este semn că el se transformă, cel puţin din acest punct de vedere, într-o tradiţie istorică, adică într-o limbă „naturală".

[2] Referitor la contribuţia cunoaşterii „lucrurilor" în funcţionarea limbajului, *cf.* studiile noastre *Determinare şi cadru, supra* pp. 198-233, şi *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în *Sprachwissenchaft und Übersetzen*, publ. de P. Hartmann şi H. Vernay, München, 1970, pp. 104-121, în special pp. 106-115 (trad. sp. în *PSE*, pp.185-209, în special pp. 188-202), cît şi comunicarea noastră „Structure lexicale et enseignement du vocabulaire", în *Actes du premier colloque international de linguistique appliquée*, Nancy, 1966, pp. 175-217, în special pp. 189-190 (trad. sp. în *PSE*, pp. 87-142, în special pp. 105-107).

[3] Referitor la sensul lingvistic al terminologiilor, *cf. Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, pp. 181-185 (în *PSE*, pp. 96-100).

caracterizează în special aceste limbaje este faptul că extind acelaşi principiu şi în cîmpul gramaticii. În consecinţă, nu limba lingvistică este cea care ar putea fi considerată ca o specie a genului „limbaj logic", ci dimpotrivă: limbajele logice sînt cele care constituie doar un caz particular şi o limită în ceea ce priveşte noţiunea de „limbă" pur şi simplu, întrucît aceste limbaje adoptă ca principiu general de structurare ceea ce în limbile propriu-zise nu este decît o posibilitate particulară.

4.3. La toate acestea trebuie să adăugăm că o limbă istorică poate suspenda, în anumite cazuri, normele universale ale „competenţei elocuţionale". Astfel, e drept că, din punct de vedere universal, două negaţii se exclud reciproc şi că, de aceea, dubla negaţie ar trebui să însemne, în principiu, o afirmaţie. Cu toate acestea, în multe limbi această normă este suspendată prin tradiţia lingvistică, astfel încît dubla negaţie – nu cu sens pozitiv, ci negativ – poate fi chiar obligatorie, aşa cum se întîmplă de obicei în franceză (*Je ne sais pas, je ne sais rien*) şi, în cazuri determinate prin normă, în greacă, italiană şi spaniolă (*ουδείς ήλθε*, dar *ουκ ήλθεν ουδείς*; *nessuno è venuto*, dar *non è venuto nessuno*; *nadie vino*, dar *no vino nadie*). La fel, desemnarea pluralităţii prin plural (în afara cazurilor de neutralizare) corespunde unei norme universale de coerenţă între expresia lingvistică şi realitatea desemnată, motiv pentru care ne-am aştepta ca această normă să se aplice cu stricteţe în toate limbile care fac distincţia între singular şi plural; cu toate acestea, această normă se suspendă, în cazuri particulare, în multe limbi care, totuşi, cunosc această distincţie (*cf.*, de exemplu, it. *qualche libro* [care pot fi mai mult de una], fr. *maint livre*, germ. *manches Buch*, it. *mille e una notte*, germ. *Tausendundeine Nacht* etc.). Şi în plus există tautologii care nu sînt percepute ca atare pentru că sînt justificate şi chiar impuse de tradiţia lingvistică. Astfel, nu se poate vedea altfel decît cu proprii ochi; totuşi, expresiile de tipul fr. *je l'ai vu de mes (propres) yeux*, it. *l'ho visto coi miei (propri) occhi*, sp. *lo he visto con mis (propios) ojos*, rom. *l-am văzut cu ochii mei (...cu propriii mei ochi)*, chiar dacă sînt de fapt tautologii, sînt uzuale şi perfect normale în multe limbi. E drept că în prezent ştim foarte puţine şi, în plus, nu avem criterii sigure în această privinţă, întrucît, pînă acum, lingviştii s-au mulţumit, în general, să observe faptele specifice fiecărei limbi şi practic nu au pus problema acestor fapte din punctul de vedere al

suspendării istorice a normelor elocuționale. Ca exemple pentru același fenomen ar putea fi luate în considerare eventual și lipsa corespondenței între genul lingvistic și cel natural (sexul), care apare în multe limbi (*cf.*, de exemplu, neutrele germane *das Weib*, „femeia", *das Mädchen*, „fata"), apoi exprimarea negației printr-un verb special (ca în finlandeză), exprimarea anumitor relații simple prin intermediul substantivelor declinate (dacă este vorba de limbi care posedă categoria declinării) sau prin substantive cu prepoziție (în limbi în care funcțiile cazuale sînt preluate de prepoziții)[1] etc. Oricum, în toate cazurile în care există reguli „de limbă", acestea au întîietate; altfel, se aplică direct normele elocuționale cu caracter universal.

5.1. Planul discursului este planul realizării individuale și ocazionale a limbajului. Discursul – fiind un act sau o serie de acte de vorbire – urmează, în principiu, normele universale „de coerență" ale vorbirii în general, cu excepția cazurilor în care aceste norme sînt suspendate de limba în care se realizează discursul respectiv.

5.2.1. Însă discursul poate suspenda, la rîndul său, alte norme în vederea finalității expresive care îi este proprie. Discuțiile în acest sens nu au început, cum cred unii, cu cea stîrnită de exemplul lui Chomsky,

[1] În gramatica finlandeză curentă, *edessä, eteen, edestä*, rom. *înainte*, fr. *devant*, sp. *delante*; *päällä, päälle, päältä*, rom. *pe*, fr. *sur*, sp. *sobre*; *luona, luokse, luota*, aprox. fr. *chez*, rom. *la*, sînt considerate ca „postpoziții cu genitivul". Însă în realitate este vorba de substantive în cazurile inesiv, ilativ și elativ: în finlandeză nu se spune *înaintea casei, delante de la casa, devant la maison*, ci, literalmente, *în fața a casei, en el delante de la casa, dans le devant de la maison* (*talon edessä*) și, la fel, *către în fața casei, dinspre în fața casei, vers le devant de la maison, du devant de la maison* (*talon eteen, talon edestä*). În plus, faptele de acest gen nu sînt necunoscute nici în limbile romanice. Astfel, rom. *înainte, îndărăt*, sînt în realitate substantive (*-ainte, -dărăt*) cu prepoziția *în*, și într-adevăr, în construcția cu alte substantive, formele respective iau articolul hotărît de la acestea (*înaintea casei, îndărătul casei*). Și chiar în franceză întîlnim, ca în germană, prepozițiile *über, unter, um*: *au-dessus de, au-dessous de, autour de*, care sînt strict substantive (*dessus, dessous, tour*) cu articol și prepozițiile *a* și *de*. În română, aceste așa-zise prepoziții se construiesc chiar, ca orice substantive, cu adjectivele posesive, dacă noțiunea de substantiv la care se referă este reprezentată în intenția de semnificare printr-un pronume personal (astfel: *înaintea mea, devant moi, delante de mi*, dar literalmente, *în fața mea, en mi delante, dans mon devant*). Același lucru se întîmplă și în spaniola populară, în special în America, unde întîlnim, de exemplu, *delante mío, arriba suyo* etc.

atît de frecvent invocat acum, *colorless green ideas sleep furiously*. Steinthal utiliza deja exemplul „această masă rotundă este pătrată" (*diese runde Tafel ist viereckig*) pentru a susţine autonomia gramaticii în faţa logicii[1]; iar Vossler cita versurile lui Goethe *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, / Doch grün des Lebens goldner Baum* („Gri, dragă prietene, este orice teorie, / Dar verde este arborele auriu al vieţii") pentru a afirma caracterul non-logic al gramaticii[2]. În faţa unor asemenea exemple, scria Steinthal, gramaticianul tace, neavînd nimic de obiectat, în timp ce logicianul protestează. Gramaticianul tace pentru că nu este vorba de încălcarea regulilor unei anumite limbi (căci exemplele citate ar fi valabile în acelaşi sens şi ar produce acelaşi efect în orice limbă)[3]. Totuşi, dacă este în acelaşi timp şi lingvist şi dacă este interesat şi de „competenţa elocuţională" şi lingvistica textului, gramaticianul va protesta, din punctul său de vedere, la fel ca logicianul, cu condiţia ca el să aibă motive suficiente pentru a crede că incoerenţa nu este intenţionată, întrucît incoerenţa neintenţionată reprezintă o insuficienţă a vorbirii. Dacă, în acest caz, tace şi gramaticianul lingvist, este pentru că percepe o suspendare intenţionată şi motivată a normelor de „coerenţă"[4] şi pentru că ştie că finalitatea particulară a discursului prevalează în raport cu normele competenţei elocuţionale (aşa cum, de altfel, prevalează şi în raport cu regulile limbilor; *cf. infra*, nota 4), deci pentru că există motive pentru a admite că incoerenţa la nivelul desemnării este anulată de o coerenţă la un alt nivel.

5.2.2. Într-adevăr, există cel puţin trei tipuri de suspendare a normelor de „coerenţă" în discurs, care sînt perfect legitime din punct

---

[1] *Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander*, Berlin, 1855, p. 220. *Cf.* B. Croce, „Questa tavola rotonda è quadrata", în *Problemi di estetica*, Bari, 1949, pp. 173-177.

[2] *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*, München, 1923, p. 1.

[3] Acest lucru nu implică, totuşi, caracterul „asemantic" sau „nonlogic" ale gramaticii. Gramatica ($GRAMATICA_2$) este întotdeauna „semantică" (se referă la semantica funcţiilor gramaticale) şi are, după cum am văzut, propria sa logicitate (*cf.* 2.3).

[4] Dar, în acest caz, gramaticianul lui Steinthal ar trebui să tacă chiar dacă ar fi vorba de regulile unei limbi anume. Într-adevăr, discursul se realizează întotdeauna într-o limbă (sau în mai multe limbi), dar poate suspenda regulile limbilor sub motivul propriilor scopuri expresive. *Cf.*, de exemplu, chiar în folosirea cotidiană a limbajului, modul în care îi vorbim unui străin care nu cunoaşte bine limba noastră (sau dacă dorim să-l imităm pe acest străin).

de vedere lingvistic: suspendarea *metaforică,* suspendarea *metalingvistică* şi cea care se poate numi *extravagantă.*

În primul caz, semnificatele lingvistice „contradictorii" (şi *desemnatele* lor) sînt, în realitate, doar semnificanţi simbolici pentru un conţinut de ordin superior, care este *sensul* discursului (sau al „textului") aflat în discuţie: este tocmai ceea ce numim utilizare „metaforică" a limbajului, proprie atît poeziei, cît şi anumitor tipuri de glume şi jocuri de cuvinte. Astfel, *grau, grün* şi *golden,* în versurile lui Goethe, ca semne din limbă, înseamnă cu siguranţă „gri", „verde" şi „auriu". Însă aceste semnificate şi *desemnatele* lor sînt, la rîndul lor, semnificanţi simbolici la nivelul sensului textului; iar la acest nivel „semnificatele" acestora nu sînt nicidecum contradictorii, întrucît aceste „semnificate de text" nu sînt semnificatele de limbă „gri", „verde", „auriu" – utilizaţi ca simpli semnificanţi –, ci sînt cei simbolizaţi de aceste semnificate de limbă. Goethe nu spune că auriul este verde, ci că ceea ce este simbolizat prin „auriu" are calităţile a ceea ce este simbolizat prin „verde" (şi de culoarea verde ca atare). El nu vorbeşte *despre* culorile din realitate, ci *prin intermediul* culorilor utilizate ca simboluri: coerenţa poetică priveşte nivelul „sensului", nu nivelul semnificatului şi al desemnării[1].

În al doilea caz, incoerenţa aparţine „realităţii" desemnate, care este, la rîndul ei, un discurs. Este cazul unui discurs absurd, citat ca atare într-un *alt* discurs, ca, de exemplu, *Ion afirmă că obiectele rotunde sînt pătrate.* În acest caz, absurdul discursului$_1$ citat nu afectează în nici un mod discursul$_2$, în care e citat. Dimpotrivă: coerenţa de desemnare a discursului metalingvistic cere ca „realitatea" despre care vorbeşte (= discursul citat) să fie prezentată aşa cum este, adică cu caracterul său absurd.

În sfîrşit, în al treilea caz, suspendarea intenţionată a normelor de „coerenţă" se produce pentru că pur şi simplu, dincolo de orice sens metaforic, *se doreşte* tocmai exprimarea a ceva absurd.

---

[1] S-ar putea interpreta în mod analog exemplul *colorless green ideas sleep furiously,* dacă ar fi un vers dintr-o poezie, ba chiar şi exemplul *această masă rotundă este pătrată,* dacă ea ar fi, de exemplu, o glumă despre o discuţie la o „masă rotundă" la care au participat patru persoane. Să observăm, în plus, că a utiliza ca simboluri nu „realităţile" ca atare, ci „realităţile numite", este o posibilitate specifică limbajului.

5.2.3. Pe de altă parte, nici logicianul autentic (care poate că nu este exact logicianul la care se gîndea Steinthal) n-ar protesta în primul şi în al doilea caz, în care coerenţa la un anumit nivel anulează (sau chiar reclamă) o incoerenţă la un alt nivel. Singura diferenţă între lingvist şi logician, din acest punct de vedere, este că lingvistul admite şi suspendarea „extravagantă", întrucît absurdul poate fi gîndit şi exprimat; iar lingvistul îl acceptă cu condiţia să existe o coerenţă între gîndirea absurdă şi expresia sa. Lingvistul, în calitate de lingvist, nu pretinde coerenţa între gîndire şi obiectul său, ci coerenţa între exprimare şi gîndire.

6.1. Doar la nivelul discursului este posibilă o relaţie nemijlocită între limbaj şi logica apofantică. Această relaţie este supusă, totuşi, unei serii de restricţii.

6.2. În primul rînd, trebuie să fie vorba de un *discurs enunţiativ* sau, cel puţin, reductibil la *aserţiuni*. Stoicii diferenţiau deja, în acest sens[1], aserţiunea (*ἀξίωμα*), adică acea formă elementară a discursului care poate fi adevărată sau falsă, de alte forme – precum interogaţia, porunca, rugămintea, îndemnul, exprimarea dorinţei, imprecaţia – care nu pot fi discutate în termeni de adevărat sau fals[2]. În al doilea rînd, relaţia menţionată este posibilă doar în cazul discursurilor enunţiative, aparţinînd *universului discursului „obiectual"*[3], adică în cazul discursurilor care se referă la o realitate considerată ca fiind exterioară şi anterioară discursurilor în sine, şi nu în cazul discursurilor prin intermediul cărora se construieşte sau se presupune o realitate. Astfel, *Odiseea* nu este nici adevărată, nici falsă din punctul de vedere al logicii apofantice, întrucît – ca discurs poetic – nu este un discurs în care să se vorbească despre o realitate existentă şi exterioară discursului în sine, ci, dimpotrivă, este un discurs în care se construieşte o realitate: *Odiseea nu se referă* la o realitate, ci *este* o realitate. Acelaşi lucru se poate spune, *mutatis mutandis*, despre discursurile care iau *ipotetic* în discuţie o „realitate" oarecare (de tipul: „Să presupunem o realitate în

---

[1] *Cf.* H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, I², Berlin, 1890, pp. 317-318, şi I.M. Bocheński, *Ancient Formal Logic*, Amsterdam, 1951, p. 85.

[2] Ceea ce nu exclude ca *premisele* interogaţiilor, rugămînţilor etc. să poată, la rîndul lor, să fie adevărate sau false, tocmai în măsura în care sînt reductibile la aserţiuni.

[3] Referitor la „universurile de discurs", *cf. Determinare şi cadru*, p. 232.

care..."): o realitate presupusă poate fi imposibilă sau absurdă, dar faptul de a o presupune nu este nici adevărat nici fals[1]. În sfîrşit, discursul apofantic adecvat „vorbeşte" doar prin intermediul sistemului de expresie căruia îi corespunde, în timp ce discursurile enunţiative în limbajul „natural" utilizează în acelaşi timp şi referinţa implicită la situaţia şi la „lucrurile" care se presupune că sînt cunoscute şi, de aceea, sînt în esenţă „eliptice" din punctul de vedere al verbalizării totale posibile a acelor conţinuturi pe care, totuşi, le exprimă[2].

6.3.1. Analiza apofantică a faptelor de limbaj – analiză care se referă, direct sau indirect, la noţiunea de adevăr şi utilizează tocmai proprietatea de „adevărat" sau „fals" ori implicaţiile acesteia drept criteriu de identificare funcţională – se poate aplica, prin urmare, doar discursului enunţiativ în sensul pe care tocmai l-am precizat; în plus, nu se poate, firesţe, aplica unui discurs complex, ci trebuie făcută separat pentru fiecare din aserţiunile conţinute în discurs. Cu aceste restricţii, această analiză este perfect legitimă şi poate aduce o contribuţie valoroasă la analiza lingvistică.

6.3.2. În această privinţă, totuşi, trebuie să avem grijă să nu confundăm analiza logică cu cea lingvistică, valoarea logică şi semnificatul lingvistic, *aserţiunea* ca fapt de gîndire („judecată") exprimat lingvistic şi propoziţia enunţiativă ca fapt de limbaj. Citim de exemplu, într-un articol cu orientare logicistă, că expresia *Petru doarme* îl implică pe „acum", dar nu şi pe „aici". Ei bine, într-un sens, această afirmaţie relevă un adevăr elementar, anume că verbul *doarme* (ca verb) implică şi exprimă timpul (în acest caz prezentul), dar nu şi spaţiul. În alt sens, aceeaşi afirmaţie trădează tocmai confuzia între aserţiune (sau judecată) şi propoziţia enunţiativă şi, în particular, între

[1] Totuşi, este drept că, dacă se acceptă – chiar dacă provizoriu şi condiţionat – o realitate presupusă, aserţiunile care se referă la această realitate vor putea fi, la rîndul lor, adevărate sau false, în virtutea implicaţiilor ipotezei acceptate. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre discursul poetic: aserţiunile care se referă la realitatea construită în *Odiseea* se verifică în şi prin însăşi *Odiseea* şi pot fi adevărate sau false cu privire la realitatea care apare în aceasta.

[2] *Cf.* J.B. Rosser şi A.R. Turquette, *Many-valued Logics*, Amsterdam, 1958, p. 3: „Mr. Rossette: It is raining. / Mr. Turquer: You mean it is raining in Ithaca, New York, at 2 p.m., July 14, 1950, for you do not know whether or not it is now raining in El Paso, Texas."

prezentul lingvistic şi cel logic („acum"). De fapt, *Petru doarme* nu implică în nici un caz că Petru ar dormi în acest moment. *Cf.*, de exemplu: *Ce mai fac băieţii dumitale? – Ca de obicei: Ion munceşte şi Petru doarme*; sau (arătîndu-i cuiva camerele dintr-un apartament): *Acesta este dormitorul lui Ion. – Şi Petru unde doarme? – Petru doarme în camera de alături.* Iar propoziţia enunţiativă *Petru doarme* este o „aserţiune", în sensul propriu al termenului (= „propoziţie enunţiativă care exprimă o judecată"), şi este adevărată sau falsă doar dacă i se aplică în mod concret lui Petru care doarme (sau care nu doarme), şi nu ca propoziţie a limbii române[1]. Într-adevăr, ca fapt de limbă, o propoziţie enunţiativă nu este o aserţiune determinată, ci doar posibilitatea mai multor aserţiuni, inclusiv a unor aserţiuni logice diferite. Astfel, de exemplu, propoziţia *Ion scrie*, considerată ca fapt virtual al limbii române, are, firește, un „semnificat de limbă", dar, în ceea ce priveşte virtualitatea (simplă posibilitate), nu este nici adevărată nici falsă, şi va putea fi adevărată sau falsă doar dacă se va utiliza într-un – sau ca un – discurs aplicat unei realităţi determinate. Într-adevăr, ca posibilitate a limbii, această propoziţie capătă o serie de „semnificate de vorbire", întrucît se poate aplica nu doar pentru diferite exemple al aceluiaşi tip de desemnare, ci şi pentru diferite tipuri de desemnare. Astfel, poate însemna că „Ion scrie în acest moment" sau că „are obiceiul de a scrie", că „este scriitor" (de exemplu: *Ce ocupaţie au fraţii Popescu? – Paul predă şi Ion scrie*) sau, eventual, că „a scris o scrisoare al cărei conţinut se cunoaşte" (*Ion scrie din Brăila că...*) etc., şi doar prin unul sau altul din aceste semnificate de vorbire propoziţia în chestiune va putea fi adevărată sau falsă (şi, în fiecare caz, doar cu condiţia ca ea să fie folosită în universul discursului „obiectual"). Aceasta, în ceea ce priveşte lingvistica. În acelaşi timp, însă, trebuie semnalat că, în realitate, în ceea ce priveşte logica, în analiza apofantică nici măcar nu este vorba de propoziţiile enunţiative realizate în discursuri sau ca discursuri, şi nici de aserţiunile ca atare, ci, la drept vorbind, de *judecăţile* pe care acestea le exprimă. Logicienii afirmă că

[1] Deja Platon (*Soph.*, 263 a-b) semnala că afirmaţiile de tipul „Teetetos stă jos", „Teetetos zboară" (vorbea, firește, de propoziţiile greceşti corespunzătoare), nu sînt adevărate sau false ca posibilităţi ale limbajului, ci doar ca propoziţii aplicate unor situaţii reale şi concrete, în care Teetetos e aşezat jos sau stă în picioare, zboară sau nu.

adevărul este o proprietate a „enunţurilor", iar lingviştii, din cauza unei vechi confuzii din gramatica logicistă, înţeleg adesea că este vorba de enunţuri lingvistice, adică de *propoziţii* sau, cel puţin, de propoziţiile enunţiative, în timp ce, în realitate, logicienii au înţeles întotdeauna prin „enunţ" nu propoziţia enunţiativă lingvistică, nici aserţiunea ca atare (conţinut + expresie), ci exclusiv conţinutul de desemnare al unei aserţiuni folosite într-un caz concret[1], conţinut care, în fiecare din cazuri, ar putea fi exprimat şi prin alte propoziţii în aceeaşi limbă şi, în principiu, în orice limbă. Propoziţia *Ion scrie*, chiar ca propoziţie realizată în discurs, este tot o propoziţie românească, în timp ce adevărul „lucrurilor", pe care îl probează judecăţile şi îl exprimă aserţiunile, nu este „adevăr în română", „adevăr în engleză" etc. Pe de altă parte, propoziţia enunţiativă este un fapt formal de limbă: este o propoziţie care afirmă sau neagă *din punctul de vedere al formei*. Dar o propoziţie enunţiativă nu este neapărat „o aserţiune", adică expresia unei judecăţi: poate exprima şi alte conţinuturi de discurs, de exemplu, ordinul (*Îi veţi spune dumneavoastră că...*). Iar judecăţile se pot exprima şi prin alte tipuri de propoziţii; de exemplu, prin aşa-zisele întrebări „retorice". În sfîrşit, una şi aceeaşi propoziţie enunţiativă poate exprima mai multe judecăţi, iar mai multe propoziţii enunţiative pot exprima unul şi acelaşi proces. Astfel, s-a observat deja cu mult timp în urmă că *Dumnezeu, invizibil, a creat lumea vizibilă* conţine trei judecăţi („Dumnezeu este invizibil", „Dumnezeu a creat lumea", „Lumea este vizibilă"), ceea ce este adevărat, chiar dacă cei care au semnalat acest lucru s-au aflat adeseori în contradicţie cu ei înşişi, întrucît, în acelaşi timp, aveau tendinţa să identifice propoziţia enunţiativă cu judecata (*cf. infra*, nota 2). Şi, viceversa, un enunţ precum *Afirm că cerul este albastru* (sau, mai bine, *Afirm: cerul este albastru*) conţine două propoziţii enunţiative, dar o singură judecată[2].

---

[1] Într-adevăr, stoicii considerau *ἀξίωμα* şi, în acelaşi fel, rugămintea, interogaţia şi alte tipuri de discurs pe care le distingeau, nu chiar ca tipuri de discurs ca atare (*λόγος*), ci ca tipuri de *λεκτόν* (*dicibile*): ale ceea ce se afirmă *în* discurs.

[2] Confuzia propoziţiei enunţiative cu aserţiunea şi, în consecinţă, cu judecata, provine, după cum se ştie, din *Grammaire générale et raisonnée* de la Port-Royal (1660). Într-adevăr, Arnauld şi Lancelot identificau, pe de o parte, explicit, propoziţia enunţiativă cu judecata (*Gramm. gén.* II, 1) – deşi recunoşteau (II, 9) că unele propoziţii enunţiative conţin mai mult decît o judecată (ceea ce implică

6.3.3. Din toate aceste motive, încercările actuale de a analiza discursurile din punct de vedere logic, încercări întreprinse cu speranţa de a ajunge pe această cale unică la identificarea şi descrierea funcţiilor lingvistice, se reduc la nişte demersuri deplasate şi inutile dacă se înţelege că limbile sînt sisteme de semnificaţie, şi nu sisteme de desemnare; şi sînt demersuri absurde şi eronate dacă nu se înţelege acest lucru, dacă limbile istorice sînt considerate ca fiind doar limbaje de desemnare şi se confundă planul limbii şi planul discursului, conţinutul lingvistic şi conţinutul logic[1].

7.1. Aceasta nu înseamnă, firește, că logica ar trebui exclusă din lingvistică. Dimpotrivă. Dar trebuie să înţelegem foarte bine în ce fel poate logica să contribuie cu adevărat la progresul lingvisticii. După părerea noastră – în acord cu ceea ce am arătat – există două utilizări rezonabile pe care le putem da logicii în cîmpul lingvisticii: o utilizare

---

paralogismul: „o judecată sînt mai multe judecăţi") – şi, pe de altă parte, consideră propoziţia enunţiativă ca *propoziţia* prin excelenţă (chiar dacă recunosc că există şi alte tipuri). Acest fapt a fost semnalat în zilele noastre ca un merit particular al *Gramaticii generale*, dat fiind faptul că acea identificare a stimulat şi a transformat studiile sintactice. Această observaţie nu este falsă, deoarece studiile sintactice au beneficiat efectiv de pe urma acestei modalităţi de a pune problema propoziţiei. Însă trebuie diferenţiată valoarea pragmatică de valoarea de adevăr. Din punct de vedere pragmatic, efectele erorii din *Gramatica generală* au fost, măcar parţial, pozitive. În istoria ştiinţelor, erorile au deseori efecte pozitive, deoarece stimulează cercetarea, chiar şi cercetarea care trebuie să le elimine (ceea ce, în cazul lingvisticii, se aplică nu doar *Gramaticii generale*, ci şi altor forme ale lingvisticii actuale, complet eronate din punct de vedere teoretic, dar, de altfel, foarte „stimulante"). Cu toate acestea, din punctul de vedere al valorii de adevăr, eroarea *Gramaticii generale* nu încetează, pentru acest motiv, să fie o eroare, ba chiar una foarte gravă, din moment ce identificarea propoziţiei enunţiative cu judecata este, după cum s-a văzut, complet falsă şi implică o întreagă serie de confuzii.

[1] Astfel, nu există o „logică", ci doar o *semantică* a timpurilor verbale ale unei limbi. Iar această semantică nu se descoperă doar prin demonstrarea conţinuturilor de desemnare ale discursurilor particulare şi prin relaţionarea acestor conţinuturi cu valorile de adevăr. Astfel se face logică, şi nu lingvistică, întrucît acest punct de vedere elimină din start luarea în calcul a planului limbii şi a funcţiilor lingvistice ca atare. Greşeala nu constă, firește, în faptul de a face logică. Logica are propria raţiune de a fi, şi ea se poate face şi cu privire la discursurile din limbile istorice. Greşeala constă în a pretinde şi a crede că se face lingvistică şi se descriu limbile, chiar dacă în realitate se face logică, ceea ce înseamnă că, în plus, această logică nici măcar nu se face corect.

pe care o vom numi utilizare *necesară* şi o alta, pe care o vom numi utilizare *legitimă*. Utilizarea „necesară" este utilizarea care priveşte structura şi structurarea lingvisticii înseşi, inclusiv a gramaticii: ca discurs ştiinţific, lingvistica trebuie să respecte normele stabilite şi formulate de logică pentru orice discurs apofantic; iar ca metalimbaj ştiinţific, trebuie să corespundă normelor limbajelor ştiinţifice în general[1]. Utilizarea „legitimă" (dar nu necesară) este folosirea unui limbajul logic (de desemnare) ca termen de comparaţie în abordarea limbilor istorice, mai precis, atît în vederea descrierii, cît şi – mai ales – în vederea comparării coerente şi omogene a acestor limbi. În acest ultim sens, o lingvistică „logică" nu ar fi, totuşi, decît o formă rafinată a metodei onomasiologice[2].

7.2. Fără îndoială, s-ar putea constitui şi o „logică formală a semnificării" sau „a semnificatelor lingvistice". Această logică ar fi, într-un sens, diferită pentru fiecare limbă; iar condiţiile privind structurarea *sa* ar aparţine unei metalogici valabile, în principiu, pentru orice limbă „naturală" posibilă. Însă apare întrebarea dacă această logică multiplă – cu tipologia logică corespunzătoare – şi această metalogică a oricărei logici a semnificatelor ar avea motive suficiente să se justifice.

În realitate, o logică a semnificatelor n-ar fi, în *substanţa* sa, decît semantica funcţională a fiecărei limbi, „tipologia" menţionată ar coincide cu tipologia lingvistică în domeniul semantic, iar metalogica logicilor semnificatelor n-ar fi altceva decît teoria (epistemologia) descrierii semantice funcţionale. În orice caz, dacă se hotărăsc să dezvolte aceste discipline într-o manieră coerentă şi bine fundamentată, lingviştii vor avea nevoie încă o dată de logică şi de colaborarea logicienilor. Dar logicienii ar trebui, din punctul lor de vedere, să facă un efort pentru a înţelege în ce constă lingvistica şi să se obişnuiască să

[1] Chiar atunci cînd acest fapt – din motive ce privesc, în particular, funcţia lingvisticii în lumea actuală şi, în general, funcţia sa în cadrul culturii umaniste – nu implică neapărat utilizarea unei notaţii simbolice sau matematice.

[2] „Structurile logice" ale propoziţiilor despre care se vorbeşte în anumite tipuri de analiză gramaticală, foarte la modă în zilele noastre, nu sînt *structurile* lingvistice la un nivel mai „de adîncime", ci nişte structuri cu care *se pot compara* structurile efectiv lingvistice: structura lingvistică de adîncime este structura funcţională din punct de vedere lingvistic.

distingă funcţiile lingvistice ale conţinuturilor logice şi să nu considere limbile istorice – sisteme de semnificare – ca şi cum ar fi sisteme de desemnare.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SEMANTICA, FORMA INTERIOARĂ A LIMBAJULUI ŞI STRUCTURA PROFUNDĂ

0.1. Reflecţiile cuprinse în această comunicare vor părea, poate, pentru unii, prea critice şi puţin binevoitoare. Dorim să precizăm chiar de la început că aceasta nu corespunde intenţiei autorului, care îşi înţelege critica în sens eminamente pozitiv şi ar dori chiar ca precizările sale punctuale să fie interpretate ca aport pozitiv la unitatea lingvisticii.

0.2. Este vorba de a stabili sensul propriu al aşa-numitei teorii transformaţionale şi, totodată, locul ei în cadrul lingvisticii. În acest scop vom lua în consideraţie unele concepte fundamentale ale gramaticii transformaţionale şi le vom examina în lumina relaţiei lor cu concepte ale teoriei lingvistice „pretransformaţionale".

1.1. Noam Chomsky, *Current Issues in Linguistic Theory*, Haga, 1964, p. 17, crede că poate echivala conceptul humboldtian de „formă lingvistică" cu regulile generative („generative rules") ale propriei sale lingvistici (*cf.* de asemenea *Aspects of the Theory of Syntax,* Cambridge, Mass., 1965, p. 9). Pentru o astfel de echivalare el se bazează, în mod evident, pe asemănarea accidentală a anumitor termeni (precum *Erzeugung,* „producere, generare" – *generative process*), fără a observa că respectivele concepte funcţionează, la Humboldt şi în gramatica transformaţională, în contexte complet diferite şi care, în plus, îşi trag seva din concepţii şi moduri de a gîndi total diferite.

1.2. Dar, – dacă lăsăm deoparte asemănarea pur şi simplu superficială –, asemenea echivalare duce lipsă în realitate de orice justificare filologică şi filozofică. În fapt, „formă" semnifică în mod constant pentru Humboldt un singur lucru, şi anume „ceea ce structurează sau organizează ceva": „structurantul" („formantul") prin raportare la „structurat" („format"). Referitor la limbaj, acest concept – şi, mai precis, conform relaţiei structurant – structurat pertinente în acest caz – se poate aplica în trei sensuri diferite, după cum, de altfel, se întîmplă chiar la Humboldt (*cf.* interpretarea esenţialmente corectă a lui

H. Steinthal, *Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt,* Berlin, 1884, p. 256 şi urm.). În primul rînd, şi în sensul cel mai general, conceptul de „formă" se poate aplica limbajului în general şi relaţiei sale cu realitatea extralingvistică şi, în acest sens, limbajul este „formă" a înţelegerii raţionale a realităţii, a intuiţiei lumii: este ceea ce organizează, mai întîi de toate, experienţa umană a „lumii". În al doilea rînd, acelaşi concept se poate aplica limbilor şi în ceea ce priveşte relaţia lor cu realitatea extralingvistică: în acest sens, fiecare limbă este o „formă" iar diferitele limbi sînt forme diferite. În cele din urmă, conceptul de „formă" se poate aplica relaţiei idiomatice interne dintre faptele particulare ale unei limbi şi principiile pe care se fundamentează, şi, în acest sens, forma lingvistică este principiul organic de structurare (sau ansamblul de principii de structurare) al fiecărei limbi: fiecare limbă are o „formă" determinată, adică ce conţine principiile propriei sale formări şi ale dezvoltării sale. În acest al treilea sens, conceptul de „formă" lingvistică se poate identifica într-o manieră mai potrivită cu autenticul concept tradiţional de „tip lingvistic" (concept, din păcate, deseori greşit interpretat).

1.3. Totuşi, nici una dintre aceste trei întrebuinţări ale conceptului de formă lingvistică nu corespunde regulilor generative ale gramaticii transformaţionale; cu atît mai puţin al treilea, căci, în primul rînd, la Humboldt nu este vorba de ceea ce este operaţional, ci de ceea ce este real şi, în al doilea rînd, nu este vorba de vorbirea *prin intermediul* limbii, de întrebuinţarea pur sincronică a limbii în activitatea de a vorbi, cu alte cuvinte, a *producerii de propoziţii* în acord cu regulile idiomatice deja date, ci de însăşi *producerea limbii*. Chomsky, *Current Issues...*, p. 22, încearcă să atribuie această non-coincidenţă – de care, oarecum, îşi dă seama, în ciuda identificării pomenite – unei pretinse erori a concepţiei limbajului la Humboldt. După părerea lui, Humboldt nu a deosebit cu claritate „rule-governed creativity" şi „rule-changing creativity", căci, pe de altă parte, instrumentele tehnice necesare pentru a aborda „«rule-governed cretivity» as distinct from the «rule-changing creativity»" s-ar fi elaborat doar „during the past few decades in the course of work in logic and foundations of mathematics". Dar e clar că această afirmaţie nu poate fi luată în serios. De altfel, trebuie să considerăm ca universal ştiut că deja Aristotel a deosebit în mod expres şi cu toată claritatea acţiunile non creative, care doar aplică o *dýnamis*

deja dată, de activitatea creatoare anterioară *dýnamis*-ului, şi asta fără să fi aşteptat progresele ultimelor decenii în domeniul logicii şi al investigaţiei cu privire la fundamentele matematicii. Pe de altă parte, nu e mai puţin ştiut că Humboldt cunoştea foarte bine distincţia aristotelică. Prin urmare, dacă nu a distins în mod expres între „rule-governed creativity" şi „rule-changing creativity", aceasta se datorează doar faptului că avea în vedere doar creativitatea propriu-zisă, adică, a doua „creativity". Astfel „rule-governed creativity", „production of new sentences", sau simpla utilizare a limbii în vorbire nu ar fi nici măcar, în concepţia limbajului la Humboldt, „creativitate", nici „producere" lingvistică, nici „activitate" propriu-zisă (*Tätigkeit*) sau *enérgeia.* Prin urmare, pentru Humboldt regulile generative ale lui Chomsky ar aparţine pur şi simplu *produsului*, nu *producerii.*

1.4. De aceea, Humboldt-ul despre care se vorbeşte atît de des în zilele noastre în publicaţiile transformaţionaliste nu este acel Wilhelm von Humboldt istoric, ci un hibrid „Noam von Humboldt". Şi, în orice caz, obiectul gramaticii transformaţionale *nu este* limba ca sistem dinamic de producere în sensul lui Humboldt.

2.1. Dar, întrucît după Humboldt forma unei limbi se divide într-o „formă exterioară" şi alta „interioară", cea de-a doua fiind, într-un anumit sens, „mai profundă" ca prima (pentru că nu este aprehensibilă în mod imediat), Chomsky crede că poate să meargă chiar mai departe şi să echivaleze conceptul humboldtian de „formă interioară", cel puţin în ceea ce priveşte propoziţiile, cu propriul său concept de „underlying structure" sau „structură profundă" (*Aspects,* pp. 198-199).

2.2. La Humboldt conceptul de „formă interioară" se referă, după cum se ştie, la organizarea specifică a conţinuturilor unei limbi: la structurarea idiomatică a semnificatelor, atît gramaticale, cît şi lexicale. Exemplele date pentru aceasta în *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues,* § 21[*)], nu lasă nici o urmă de îndoială în această privinţă. Aceste exemple sînt, în domeniul gramatical, organizarea categorială a sistemelor verbale sanscrit şi grecesc şi, în

[*)] V. trad. rom. *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Humanitas, Bucureşti, 2008, pp. 230-267.

domeniul lexical, numele *elefantului* în sanscrită, care, zice Humboldt, „uneori se numeşte *cel care bea de două ori,* alteori *cel cu doi dinţi* şi chiar *cel dotat cu o mînă*".

2.3.1. Totuşi, corespunde oare această „formă interioară" „structurii profunde", concept niciodată definit cu exactitate şi care, pe de altă parte, de la apariţia *Syntactic Structures,* pluteşte tot mai mult spre indefinit? În dezvoltările mai recente ale gramaticii transformaţionale (de exemplu, în cazul lui Lakoff), se manifestă, într-adevăr, tendinţa de a echivala structura profundă doar cu „meaning"-ul propoziţiilor. Astfel s-ar putea crea impresia că e vorba efectiv de forma interioară a lui Humboldt.

2.3.2. Dar, dacă se cercetează lucrurile ceva mai în profunzime, se observă că nu este aşa. Enunţuri ca *A este mai mare decît B ~ B este mai mic decît A, Tocul este prea jos ~ Tocul nu este destul de înalt, Caesar Pompeium vicit ~ Pompeius a Caesare victus est, Tai pîinea cu cuţitul ~ Tai pîinea folosind pentru aceasta un cuţit ~ Tai pîinea. Pentru asta folosesc ca instrument un cuţit,* etc., se consideră, cu adevărat, în acele dezvoltări ale gramaticii transformaţionale, în fiecare caz drept „sinonime" sau „cu acelaşi semnificat" şi, prin urmare, drept coresponzătoare aceleiaşi structuri profunde, în timp ce este evident că nu e vorba de *semnificat* (conţinut de limbă), ci de *desemnare*, adică de relaţia acestor enunţuri cu extralingvisticul, mai bine zis cu aceleaşi „stări de lucruri" la care se face referinţă. Asemenea expresii sînt în fiecare caz „echivalente", adică „sinonime în desemnare", dar nu au acelaşi semnificat din punct de vedere idiomatic. De aceea, ca metodă pentru a stabili presupusa egalitate a *meaning*-ului se foloseşte parafraza: de altminteri, parafraza se bazează, de fiecare dată, pe identitatea „stărilor de lucruri" desemnate, adică pe echivalenţa în desemnare, cea care, fără îndoială, se poate obţine şi prin intermediul conţinuturilor idiomatice total diferite.

2.4. În ansamblul semnificativ care se poate numi „semnificaţie actuală a propoziţiei", trebuie să se diferenţieze, în realitate, o serie de planuri:

1) *desemnarea* sau referinţa la starea de lucruri extralingvistică;

2) *semnificatul „structural"*, altfel spus, conţinutul sintactic propriu-zis al propoziţiei: semnificaţia structurii interne a propoziţiei considerate (care poate fi, de exemplu, activă sau pasivă);

3) *valoarea ontică* atribuită propoziţiei înseşi, adică determinarea externă a semnificatului său structural, căci aceeaşi starea de lucruri „ideală" (gîndită) poate fi prezentată în diferite moduri din punct de vedere ontic sau existenţial (la aceasta se referă valori ca: pozitiv, negativ, imperativ, interogativ);

4) *semnificaţia „pragmatică"* (conţinutul „mediat", condiţionat situaţional şi ocazional, de exemplu sensul informativ al propoziţiei). Totuşi, în gramatica transformaţională – tocmai pentru că punctul său de vedere este mai degrabă cel *al vorbirii prin intermediul limbii* decît cel *al limbii* ca atare, şi este, prin urmare, un punct de vedere mai mult logic decît propriu-zis lingvistic –, cel de-al treilea plan se reduce la primul, în timp ce al doilea şi al patrulea se atribuie aşa-numitei structuri superficiale (care, totuşi, ar trebui să prezinte acelaşi *meaning* ca structura profundă), altfel spus întreaga semnificaţie propoziţională se reduce doar la desemnare. De aici atît de numeroasele asemănări „profunde" între limbi diferite şi multele (presupuse) „universalii" pe care le certifică la fiecare pas gramatica transformaţională: de foarte multe ori, este vorba, în realitate, de structuri semnificative, radical diferite, dar care sînt echivalente în desemnare, fapt pentru care sînt considerate drept „identice în structura profundă". „Identitatea" care se presupune este, în fond, identitate extralingvistică: este, pur şi simplu, *identitatea lumii ca atare* şi nicidecum identitate a limbilor avute în vedere.

2.5. Certificarea identităţii lumii ca atare este, totuşi, un loc comun care nu are nevoie să fie demonstrat de către lingvistică: această identitate se presupune deja dinainte şi este, din punct de vedere lingvistic, complet irelevantă, căci interesul lingvistic autentic se concentrează tocmai pe diversitatea sau asemănarea structurilor semnificative prin care se desemnează aceeaşi lume extralingvistică. Chiar acesta era şi punctul de vedere al lui Humboldt, care diferenţia atent şi deliberat între forma internă şi ceea ce era „obiectual", faptele extralingvistice înţelese ca atare. De altfel, în relaţie cu exemplul deja menţionat al numelor elefantului, Humboldt scrie următoarele: „Astfel, deşi se înţelege mereu acelaşi obiect, cu aceste nume se desemnează atîtea alte concepte diferite, căci limbajul nu reprezintă niciodată obiectele ca atare, ci întotdeauna conceptele pe care, cu referire la acelea, le formează în mod liber spiritul în producerea limbajului însuşi.

Despre această formare – în sensul în care, dat fiind faptul că este total internă, trebuie, într-o oarecare măsură, considerată anterioară sensului articulării – se vorbeşte aici". Pe de altă parte, încă în studiul său *Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*, 1822, Humboldt distinsese, cu numeroase exemple, între stare de lucruri gîndită şi semnificat lingvistic şi avertizase în mod repetat asupra pericolului de a porni de la traducerile din alte limbi, întrucît „acele traduceri, în măsura în care se referă la formele gramaticale, sînt aproape întotdeauna false şi produc o viziune gramaticală total diferită de cea a vorbitorului [nativ]". Să reamintim aici cîteva din exemplele sale: în caraibiană *aveiridaco*, în traducere „tu ai fi", dar literal „ziua existenţei tale"; în limba lule: *a-le-ti-pan,* „făcut din pămînt", dar literal „pămînt-de-ei-fac", şi *caic tucuec,* „obişnuiesc să mănînc", dar literal „eu mănînc, eu obişnuiesc"; „mexicanul" [aztec] *ni-tlaçotlaz-nequia,* „vroiam să iubesc", dar în realitate „eu, eu voi iubi, vroiam"; *e-tiboa*, în limba mbayá, nu „pentru mine", cum se traduce, ci „eu-pentru": „conexiunea este numai în mintea aceluia pentru care acest lucru se reprezintă, nu ca semn în limbă". Este evident că structura profundă (*structura de adîncime*) a gramaticii transformaţionale nu are nimic în comun cu forma interioară a lui Humboldt.

2.6.1. Însă, dacă se adoptă punctul de vedere al desemnării, conţinuturile idiomatice unitare se descompun în mod necesar în întrebuinţări eterogene care desemnează. Aşa de exemplu, sp. *con x* (rom. *cu x*) se poate interpreta, în funcţie de context, ca: „folosind materia x" (*el pastel está hecho con harina / prăjitura este făcută cu fainã*), „prin intermediul instrumentului x" (*corto el pan con el cuchillo / tai pîinea cu cuţitul*), „în compania lui x" (*paseo con un amigo / mă plimb cu un amic*), „trăind sentimentul x" (*paseo con alegría / mă plimb cu bucurie*), şi probabil şi ca altceva. Construcţia sp. *se* + verb se poate interpreta, într-un caz, ca impersonală (*se abre a las cinco / se deschide la cinci*), în altul, ca reflexivă (*el niño se lava / copilul se spală*) şi într-un al treilea, ca pasivă (*este libro se lee con facilidad / această carte se citeşte cu uşurinţă*).

2.6.2. Dar, prin ea însăşi, construcţia gramaticală *con x* nu înseamnă nicidecum „materie", „instrument", „companie" etc., ci doar ceva precum „şi x este prezent"; „fiind x prezent". Dacă este vorba de prezenţa unei materii, a unui instrument, a unui însoţitor sau a unui

sentiment, este ceva ce în construcţia *con x* ca atare pur si simplu nu se foloseşte. De fapt, asemenea precizări depind de combinaţiile lexicale şi, în fond, de cunoaşterea lucrurilor desemnate, sau chiar de stările de lucruri particulare la care se face referinţă în actele concrete ale vorbirii, căci ceva ce în mod normal este materie se poate transforma în anumite circumstanţe în instrument, un obiect care în mod normal este instrument se poate considera şi înţelege drept obiect concomitent, dacă nu se foloseşte pentru realizarea unei acţiuni (de exemplu, *el hombre con el cuchillo, con el fusil / omul cu cuţitul, cu puşca*) etc. Tot aşa, construcţia spaniolă *se* + verb nu înseamnă nicidecum „impersonalitate", nici „reflexivitate", nici „pasivitate" etc., ci numai, într-un sens foarte general (ca, dealtminteri, construcţii analoge din alte limbi), „inversarea tranzitivităţii", „suspendarea *trecerii la altceva* a acţiunii". Dacă în enunţ apare desemnat un subiect, şi dacă este vorba de un asemenea subiect care să poate funcţiona ca agent, construcţia se interpretează ca reflexivă (*el niño se lava / copilul se spală*); în schimb, dacă subiectul nu este capabil de a realiza acţiuni, se interpretează ca pasivă (*el libro se lee / cartea se citeşte*); şi dacă nu există nici un subiect, sau trebuie să-l deducem din situaţie sau din context, se interpretează ca impersonală (*se abre a las cinco / se deschide la cinci*, fr. „on ouvre à cinq heures"). Asta, doar *în mod normal, şi nu în mod necesar*, deoarece capacitatea de a acţiona a unui subiect se poate nega în mod explicit sau implicit, un subiect care nu este capabil de a exercita acţiuni poate fi prezentat drept agent etc.: o mamă poate spune, de exemplu, cînd îşi spală fiul, *así se lava el niño / aşa se spală copilul*; şi *esta carta se escribe a sí misma / această scrisoare se scrie pe ea însăşi* e un enunţ perfect posibil.

2.6.3. Să ne întrebăm acum în ce relaţie sînt anumite semnificate gramaticale unitare cu structura profundă a gramaticii transformaţionale. Succesiunea lingvistică propriu-zisă nu este, în realitate, cea care s-a adoptat provizoriu mai sus, cu alte cuvinte *desemnare – semnificat structural,* ci invers: *semnificat structural – desemnare.* Un conţinut unitar al unei limbi nu este ceva de tipul unei sinteze de posibilităţi de desemnare obţinute în secundar ci, dimpotrivă, ceva intuitiv primordial şi lingvistic imediat. Desemnarea este cea care în fiecare caz se manifestă ca ceva secundar, în funcţie de semnificatele lexicale combinate în enunţ, cunoaşterea lucrurilor, situaţia şi contextul. Astfel,

construcţia *con x* nu este ceva de tipul sumei algebrice a „instrumentului", „materiei", „însoţirii" etc., ci corespunde unei funcţii primare şi mult mai generale, care admite apoi diverse posibilităţi de aplicare. Şi, bineînţeles, nu este ambiguă, căci semnifică mereu acelaşi lucru şi diferitele ei aplicaţii în desemnare se adaugă ca determinări complementare la semnificatul său unitar. Prin urmare, succesiunea raţională nu este „materie", „instrument", „însoţire" etc., şi apoi mai genericul „con x", ca neutralizare a acelor determinări, ci invers: mai întîi funcţia generală „şi x este prezent", şi doar apoi „ca materie", „ca instrument", „ca însoţire" etc., ca determinări ulterioare ale acestui semnificat primar. În consecinţă, funcţia unitară „con x" este, *din punct de vedere idiomatic, mai profundă* decît aşa-zisa structură profundă, care se revelă ca ceva secundar.

2.7. Dar tocmai planul funcţiilor idiomatice unitare este cel care se ignoră sau se neglijează în gramatica transformaţională. Deoarece tinde să echivaleze structura profundă cu desemnarea – prin aceasta funcţiile idiomatice se descompun şi se distribuie în ansambluri eterogene –, o astfel de gramatică nu numai că nu este humboldtiană, ci este exact contrariul unei lingvistici cu adevărat humboldtiene, în care forma interioară, adică structura funcţională, organizarea semantică a limbajului, ar trebui să constituie centrul de interes şi că, prin urmare, ar trebui să se facă eforturi pentru a înţelege particularitatea funcţiilor idiomatice („diversitatea structurii limbajului uman"). Adoptîndu-se punctul de vedere transformaţional, se justifică, fără îndoială, parafraze ca *utilizando un cuchillo / folosind un cuţit* etc., pentru *con el cuchillo / cu cuţitul* şi, în compararea limbilor, se manifestă asemănări „profunde" cu expresii din alte limbi, ca lat. *cultrō,* rus. *nožom,* care admit parafraze similare. Dar, în acelaşi timp, se ignoră faptul că construcţia gramaticală *con x* în spaniolă (inclusiv în cazul lui *con un cuchillo / cu un cuţit*) nu are în şi prin ea însăşi semnificaţie instrumentală şi, ceea ce este şi mai rău, unitatea funcţională a lui *con un cuchillo, con harina, con un amigo, con alegría / cu un cuţit, cu făină, cu un prieten, cu bucurie* etc., în *interiorul limbii spaniole,*se pierde totalmente din vedere, deoarece chiar parafrazele pentru aceste alte expresii nu sînt analoge, ci diferite. De asemenea, se poate admite că gramatica transformaţională reprezintă, în parte, o reîntoarcere la gramatica tradiţională; aceasta, totuşi, numai în măsura în care şi gramatica

tradiţională ignora funcţiile unitare ale limbilor şi, în analiza sintactică, pleca nu de la aceste funcţii, ci de la semnificatele de vorbire (accepţii), adică, în fond, de la desemnare. Dar să se observe că, deseori, un asemenea procedeu nu se numeşte în gramatica tradiţională „analiză sintactică", ci, mult mai justificat, „analiză logică".

3.1. Obiectul gramaticii transformaţionale nu este, aşadar, *langue*, limba ca structurare de conţinuturi, ca sistem de funcţii. Şi nu serveşte la nimic respingerea drept „taxonomică" a cercetării funcţionale a limbajului – respingere care aparţine astăzi tehnicii utilizate pentru intimidarea adversarilor gramaticii transformaţionale –, deoarece cu aceasta nu se rezolvă, ci doar se ignoră problema funcţiilor lingvistice. Nu este suficientă nici expedierea confirmării acestor funcţii aşa-numitului „lexic" (sau „lexicon"!), nici primirea „adverbelor vide" de pasivitate şi a altor lucruri asemănătoare în „structura profundă", căci toate acestea nu sînt altceva decît expediente şi, astfel, problema însăşi nu se pune nici corect, nici ca atare. În realitate, gramatica transformaţională nu dispune de instrumente pentru certificarea, delimitarea şi investigarea funcţiilor idiomatice. Mai mult: nici măcar nu pune problema acestor funcţii, şi e clar că nu se pot rezolva probleme care nici măcar nu se pun. Aşa se explică faptul că gramatica transformaţională cu greu poate ajunge la o înţelegere intimă şi completă a esenţei limbilor istorice („the nature of natural languages"), din moment ce nu investighează nici măcar ceea ce este esenţial şi propriu acestor limbi, adică *diversitatea organizării lor funcţionale*.

3.2. Înseamnă toate acestea că gramatica transformaţională este lipsită de obiect şi nu are, prin urmare, raţiune de a exista? Nicidecum. În realitate, ea are propria ei misiune, dar de completare şi amplificare a lingvisticii anterioare ei, nu ca o lingvistică *în locul* singurei lingvistici care se ocupă în mod propriu de funcţiile idiomatice, adică gramatica structurală şi funcţională (în această privinţă, şi gramaticile de orientare nestructuralistă sînt „structurale", dat fiind faptul că gramatica este, prin definiţie, cercetare şi descriere de structuri idiomatice). De fapt, obiectul propriu al gramaticii transformaţionale nu este limba ca atare – care în nici un caz nu se poate considera doar ca „sistem de reguli pentru producerea de propoziţii" –, ci, cum s-a semnalat mai sus, *vorbirea prin intermediul limbii* sau, folosind termenii lui Sechehaye, trecerea de la *parole non-organisée* la *parole organisée prin*

intermediul limbii: gramatica transformaţională este, în sensul cel mai autentic, *o gramatică a funcţionării limbii* în vorbire (şi în înţelegerea a ceea ce este vorbirea ca atare). Tot aici îşi găsesc locul *relaţiile* între paradigme distincte ale limbii (din care aşa-numitele *transformări* sînt doar o specie).

3.3. Prin urmare, e timpul ca reprezentanţii gramaticii transformaţionale să renunţe la atitudinea lor steril polemică sau superioară faţă de lingvistica funcţională, să încerce să înţeleagă cu exactitate căror concepte ale lingvisticii funcţionale le corespund în realitate propriile lor concepte, pentru a nu presupune pripit – cum, din păcate, se întîmplă atît de des –, că „limba" *lor* (funcţionare a limbii în vorbire) este *limba* (sistem de funcţii), că structurile presupuse de ei sînt *structurile* lingvistice, că a lor gramatică *a vorbirii* este unica gramatică corectă şi adecvată *a limbilor* etc. Prin urmare exactitatea şi coerenţa în stabilirea de reguli generative, la care rîvnesc atîta transformaţionaliştii, nu sînt prin ele însele de nici o utilitate, şi pot chiar să inducă în eroare, dacă în legătură cu concepte atît de fundamentale ca „structură profundă", „semnificat", „parafrază", şi chiar în legătură cu obiectul însuşi al investigaţiei, domină atîta inexactitate.

4.1. Distincţia între cele două tipuri de gramatică la care ne-am referit nu este, de altminteri, nouă. A fost făcută deja de Georg von der Gabelentz, care diferenţia între o gramatică „analitică" şi o gramatică „sintetică" (*Die Sprachwissenschaft*[2], Leipzig, 1901, p. 84 şi urm.)*). Cea analitică pleacă de la enunţ şi ajunge la elementele minimale ale limbii avute în vedere: „explică fenomenele lingvistice prin intermediul analizei"; cea sintetică pleacă de la conţinuturile de gîndire care se doreşte a fi exprimate şi ajunge la enunţuri: „învaţă să utilizeze mijloacele gramaticale pentru structurarea discursului" (*ibid.*, p. 85). Este evident că „gramatica analitică" corespunde gramaticii structurale şi funcţionale, în timp ce cea „sintetică" corespunde gramaticii transformaţionale (sau, mai bine, „relaţionale"). De asemenea, după părerea lui Gabelentz, cele două forme de gramatică se completează reciproc: „trebuie să considerăm limbile în formă sinoptică, dînd atenţie

*) Ediţia a II-a a volumului publicat mai întîi în 1891.

mai întîi mijloacelor şi apoi posibilităţilor lor [= la ceea ce se poate realiza cu astfel de mijloace]" (*ibid.*, p. 479).*)

4.2. De fapt, cele două tipuri de gramatică sînt pe deplin justificate şi sînt necesare în aceeaşi măsură. Faptul că gramatica funcţională şi structurală, în forma ei uzuală, nu poate soluţiona anumite probleme, este un motiv suficient pentru a o completa, dar nu şi pentru a o substitui, mai ales dovedindu-se că, din perspectiva ei, gramatica care ar trebui să o substituie nu poate soluţiona, şi nu poate nici măcar pune alte probleme, în sine mult mai importante. În realitate, o gramatică relaţională are sens numai *alături de* şi nu *în loc de* gramatica structurală şi funcţională. Aceasta, printre altele, şi pentru că gramatica funcţională precedă în mod necesar gramatica relaţională: de fapt, este imposibil să se cerceteze funcţionarea unei limbi în vorbire fără să se fi stabilit dinainte funcţiile acestei limbi. Aceasta, de altfel, o admit implicit transformaţionaliştii înşişi, dînd în mod tacit ca deja cunoscute şi nenecesitînd definire atîtea funcţii (sau transferîndu-le aşa-numitului „lexic").

5. Este la fel de sigur că gramatica structurală şi funcţională nici nu ar putea să se substituie gramaticii relaţionale; dar nu poate fi nici înlocuită de această gramatică, nici nu se lasă încorporată în ea într-o manieră corespunzătoare. Disperatele încercări pe care le fac în prezent transformaţionaliştii pentru a integra în modelul lor gramatical funcţiile idiomatice, după ce le-au ignorat sau chiar negat atîta timp, nu pot avea succes, căci neglijează tocmai ceea ce este propriu şi specific problemei funcţiilor. Asemenea încercări duc, de altminteri, la nenumărate dificultăţi în interiorul gramaticii transformaţionale înseşi şi, la urma urmelor – după unele începuturi atît de interesante şi promiţătoare (mai

*) Pentru mai multe amănunte, v. studiul lui Eugeniu Coşeriu, *Georg von der Gabelentz et la linguistique synchronique*, în „Word", vol. 23 (= Linguistic Studies Presented to André Martinet, I), 1967, pp. 74-100; reluat ca studiu introductiv în vol. Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse.* Durchgesehener Nachdruck der zweiten Auflage von 1901. Herausgegeben und mit einem Vorwort versehen von G. Narr und U. Petersen, Tübingen 1969, pp. [5]-[40]. Între altele, Coşeriu demonstrează aici nu doar că Gabelentz l-a influenţat puternic pe Saussure, putînd fi considerat fondator al lingvisticii sincronice moderne, ci şi că anticipă orientări post-saussuriene: gramatica structurală şi funcţională, dar şi cea transformaţional-relaţională.

ales în ceea ce priveşte critica antimentalismului şi oportunele indicaţii cu privire la erorile şi deficienţele structuralismului fizicist) –, la o involuţie cu adevărat împovărătoare. Pe de altă parte, exaltarea necritică a tehnicilor expozitive superficiale – care, în mod ciudat, sînt considerate drept „analize" şi „explicaţii" – contribuie doar la sporirea dezorganizării teoretice şi a confuziilor privitoare la conceptele pe care se bazează cercetarea lingvistică. Rezultă că e important pentru toţi –şi mai ales pentru transformaţionalişti – ca aceste confuzii să fie identificate ca atare şi să fie eliminate, căci *citius emergit veritas ex errore quam ex confusione.*

DINCOLO DE STRUCTURALISM

Titlul pe care l-am ales presupune, în primul rînd, afirmarea necesității de a depăși structuralismul în studiile lingvistice. Necesitate însă în raport cu ce anume? În raport cu realitatea limbajului, așa cum se manifestă ea în activitatea de vorbire.

În al doilea rînd, „dincolo" manifestă o teză: nu se pune problema eliminării structuralismului; în ceea ce mă privește, cel puțin, se pune problema trecerii *dincolo* de structuralism, de a-l depăși păstrîndu-l, prin recunoașterea a tot ceea ce este valabil în structuralism ca punct de vedere, concepte și rezultate pozitive privind cunoașterea limbajului și a limbilor. Leibniz spunea că toate doctrinele filozofice sînt adevărate prin ceea ce afirmă și sînt false prin ceea ce neagă. Am putea aplica acest lucru și la lingvistică, spunînd că doctrinele lingvistice sînt adevărate, sînt valabile prin aspectele limbajului pe care le afirmă și că sînt false prin aspectele pe care le neagă, pe care trebuie să le nege – să le pună între paranteze – din cauza punctului de vedere particular pe care îl adoptă.

Or, ce se întîmplă în cazul structuralismului? Ce neagă el în mod implicit, ce anume pune el cel puțin între paranteze concentrîndu-se pe ceea ce constituie obiectul său propriu, pe structurile funcționale ale *limbilor*? Ei bine, înainte de toate, această concentrare la nivelul limbilor presupune să punem între paranteze celelalte două planuri ale limbajului, care pentru mine sînt: a) *vorbirea în general* și b) *discursul*.

Vorbirea în general, activitatea de a vorbi în general, se supune unei tehnici proprii în orice limbă, tehnică ce conține, de exemplu, referința implicită la o întreagă serie de principii ale gîndirii, referința la lumea cunoscută de ființa umană, folosirea tehnicilor non-lingvistice (non-„gramaticale": non-„linguale"), adică o întreagă serie de alte sisteme de exprimare. Toate acestea aparțin vorbirii în general și ar trebui să constituie obiectul unei *lingvistici a vorbirii în general*, de care nu dispunem actualmente.

Celălalt plan al limbajului care este „pus între paranteze" de această concentrare la nivelul limbilor este planul *discursului*, care, la rîndul său, se supune unor tehnici proprii. În primul rînd, un discurs nu este neapărat discurs doar într-o singură limbă, ci foarte adesea în mai multe limbi; pe de altă parte, acest plan are de asemenea tradiții proprii, independente, în principiu, de tradițiile limbii (există, de exemplu, o tradiție a „sonetului", sau o tradiție a „povestirii", care nu ține de spaniolă, de franceză etc.). Avem aici obiectul unei alte discipline: *lingvistica discursului* sau lingvistica numită în prezent „lingvistica textului", aflată în plină dezvoltare.

Obiectul propriu structuralismului aparține nivelului istoric al limbilor: și chiar și la acest nivel, el privește în special planul *sistemului funcțional* al limbii, al fiecărei limbi, adică structurile opozitive ale unei limbi date. Or, în tehnica însăși constituită de o limbă oarecare, există două alte niveluri pe care trebuie să le luăm în considerare: nivelul *normei*, adică al realizării normale în comunitatea lingvistică, și nivelul *tipului*, nivelul principiilor de organizare, al principiilor de structurare a limbilor. Desigur, studiul acestor trei planuri se poate face în interiorul structuralismului; însă, pînă în prezent, ne-am limitat în special la sistem, și astfel ar trebui să studiem deopotrivă norma limbilor și să stabilim tipul lingvistic pentru fiecare limbă în special.

Dar lucrul despre care aș vrea să vorbesc aici – și acestea sînt tezele mele fundamentale – privește tocmai nivelul limbilor. La acest nivel, structuralismul trebuie să se limiteze la *structuri* și să studieze analitic structurile (și realizările lor). Or, acest lucru implică o întreagă serie de diferențieri prealabile, diferențieri pe care în mod normal nu le declarăm, însă care sînt implicite în orice studiu structural. Am încercat eu însumi să identific aceste diferențieri implicite, adică ceea ce este lăsat la o parte în fiecare caz; și, stabilind în mod explicit aceste diferențieri, am ajuns la următoarea serie: *cunoașterea limbajului – cunoașterea „lucrurilor", limbaj primar – metalimbaj, sincronie – diacronie, tehnică liberă – discurs repetat, limbă funcțională – limbă istorică.*

În primul rînd, la nivelul istoric al limbajului, ca și la nivelul pe care îl numesc „vorbire în general", dispunem de o *cunoaștere a „lucrurilor"* care ne condiționează activitatea de a vorbi. Astfel, de exemplu, faptul că nu spunem „un copil cu ochi" sau „o femeie cu picioare" și că, dimpotrivă, spunem „un copil cu ochi albaștri" sau „o

femeie cu picioare frumoase", se explică prin cunoaşterea de către noi a „lucrurilor", a realităţii „normale": ştim că toţi copiii au ochi, că toate femeile au picioare; prin urmare, nu afirmăm ce este subînţeles ca general cunoscut. Într-o altă lume, în care copiii nu ar avea ochi, am spune fără îndoială „astăzi am văzut un copil cu ochi", deoarece acest lucru ar fi ceva ieşit din comun, în afara realităţii „normale", cunoscută în mod general.

În al doilea rînd, concentrarea pe un sistem lingvistic omogen presupune diferenţierea între *metalimbaj* şi *limbaj primar*. Structuralismul se concentrează pe limbajul primar, lăsînd la o parte metalimbajul, a cărui analiză ar trebui făcută separat. Acest lucru are loc şi pentru că limbajul se conformează unor norme proprii. De exemplu, în greaca veche, cuvintele din metalimbaj erau toate neutre, indiferent de genul pe care îl aveau în limbajul primar şi chiar indiferent dacă aveau sau nu un gen în limbă: adverbul, de exemplu, era considerat un substantiv neutru în metalimbaj. În spaniolă, există norma conform căreia orice cuvînt din metalimbaj este întrebuinţat fără articol, dacă este vorba despre substantive ca atare: astfel, se spune *„rio" tiene tres letras*, şi nu *el „rio" tiene tres letras*. Însă dacă este vorba despre o întreagă expresie, despre un enunţ, există o altă normă: în acest caz se foloseşte articolul masculin, de exemplu *el „si", el „esto no me gusta"*, etc.

În al treilea rînd avem concentrarea, tipică structuralismului, pe *sincronie*. Ea este prezentă şi în structuralismul diacronic, deoarece chiar şi în acest caz există, în prealabil, diferenţierea unei serii de sincronii implicate de raportul dintre o sincronie dată (sincronie de plecare) şi alte sincronii. Iar în descriere lăsăm neapărat deoparte nu doar diacronia „perimată", ci şi *diacronia „actuală"*, adică diacronia cunoscută de subiecţii vorbitori, operantă în activitatea de vorbire. Această diacronie „actuală" poate fi constatată în special în cazul unei limbi cu tradiţie literară. Dar chiar şi în cazul unei limbi fără tradiţie literară, există o anumită cunoaştere a ceea ce a fost deja depăşit de starea limbii sau mai exact de cutare sau cutare stare a limbii a cutărei sau cutărei categorii de subiecţi vorbitori: adică există o polisincronie dată în fiecare stare a limbii.

Apoi, structuralismul implică distincţia între *tehnica liberă* a limbajului şi *discursul repetat* – între ceea ce poate fi combinat la un moment dat într-un discurs şi ceea ce a fost anterior combinat şi este

reluat ca citat, ca formulă fixă tradițională – și, prin aceasta, concentrarea pe tehnica liberă, cu regulile sale „actuale". De exemplu, acele „refranes" din spaniolă, proverbele etc. țin de discursul repetat. Este ceea ce se întîmplă și în cazul expresiilor de tipul *tomar las de Villadiego* sau *irse por los cerros de Úbeda*; în aceste cazuri nu am putea spune *tomar los de Villadiego* sau *irse por las montañas de Úbeda* și nici *marcharse por los cerros de Úbeda:* aceste combinații sînt reluate ca atare, ca fiind deja date în tradiția limbii.

În ultimul rînd, în ceea ce privește tehnica liberă în sine, structuralismul implică diferențierea între *limba funcțională* și *limba istorică* și concentrarea pe limba funcțională. O limbă istorică este o limbă constituită istoric și recunoscută istoric ca atare de comunitatea care o vorbește, precum și de comunitățile care vorbesc alte limbi; o limbă care, în mod normal, este desemnată printr-un adjectiv „propriu", de exemplu limba *română*, limba *catalană*, limba *franceză* etc. Or, o limbă istorică nu este un sistem omogen: ea este o colecție de sisteme diferite care într-o anumită măsură coincid, iar în altă măsură se diferențiază unele de altele, chiar și la nivelul structurilor și al funcțiilor opozitive. Într-o limbă istorică, există diferențe bine cunoscute în spațiu, sau *diatopice*, precum și diferențe între straturile socio-culturale ale comunității (diferențe *diastratice*), dar și diferențe între modalitățile de exprimare determinate de tipurile de situații ale activității de a vorbi, diferențe pe care eu le numesc *diafazice*. Și mai există și unități, „limbi" unitare într-unul sau celălalt sens. În cele trei sensuri ale varietății există omogenitate: „sintopicul", numit „dialect"; „sinstraticul", numit „nivel de limbă"; „simfazicul", pe care îl putem numi „stil de limbă". Or, obiectul specific lingvisticii structurale este limba funcțională, adică limba ca sistem omogen: o limbă care este în același timp sintopică, sinstratică și sinfazică (un singur dialect, un singur nivel de limbă și un singur stil de limbă). Dacă în limba istorică există, după cum există în limbi întotdeauna, o întreagă serie de dialecte, precum și o întreagă serie de niveluri și de stiluri de limbă, acestea trebuie studiate separat, din punctul de vedere al structurilor, care nu pot fi stabilite decît raportate la o limbă funcțională.

Acest lucru mi se pare esențial: structuralismul și, în general, tot ceea ce înseamnă „gramatică", tot ceea ce înseamnă descriere lingvistică a unui sistem, se raportează doar la omogenitate și nu la

varietate. Or, în limbi există două dimensiuni: dimensiunea omogenității, dată de „alteritatea" limbajului, şi dimensiunea varietății, dată de natura sa creatoare. Este imposibil să studiem varietatea din punctul de vedere al omogenității, din punctul de vedere al structurilor: putem studia varietatea *la nivelul* structurilor deja stabilite de descrierea structurală, însă nu din *punctul de vedere* al structurilor, stabilind structuri. Cu alte cuvinte, sintagmele „dialectologie structurală", „sociolingvistică structurală" sînt, după părerea mea, *contradictiones in adiecto*, dacă pretind a fi aplicabile unor discipline care stabilesc structuri: este ca şi cum am spune „ştiința varietății care studiază omogenitatea". Studiind varietatea, dialectologia nu poate fi structurală, după cum nici sociolingvistica nu poate fi astfel. Sau atunci dialectologie (sociolingvistică) „structurală" nu mai înseamnă decît studiul varietății „făcut la nivelul structurilor", şi nicidecum disciplină „care stabileşte structuri" pentru că disciplina care stabileşte structurile lingvistice constă în descrierea unui sistem omogen, iar descrierea unui sistem este ceea ce poartă numele de „gramatică".

Dincolo de structuralism înseamnă, aşadar, în conformitate cu teza noastră, a nu lua gramatica drept model pentru întreaga lingvistică, a merge dincolo de descrierea fonologică şi gramaticală, în sensul restrîns al acestor termeni, şi dincolo de semantica (lexicologia) structurală: a studia, a atrage în domeniul lingvisticii tot ceea ce este pus obligatoriu între paranteze în momentul în care se începe un studiu structural.

Astfel, trebuie recuperat studiul „lucrurilor", adică al contribuției cunoaşterii lucrurilor la activitatea vorbirii. În prezent, nu există o disciplină care să studieze această contribuție; propun deci o lingvistică „scheologică" – din grecescul σκευος „lucru" –, lingvistică al cărei obiect ar fi tocmai contribuția cunoaşterii lucrurilor la activitatea vorbirii. Pe aceeaşi linie, avem studii despre metalimbaj, însă nu şi o disciplină care să studieze contribuția metalimbajului la activitatea vorbirii, care este în parte limbaj primar, în parte metalimbaj: se vorbeşte la fiecare pas şi *despre* ceea ce se spune, iar modalitățile şi normele care îi corespund ar trebui să facă obiectul unor studii autonome. În realitate nu există însă studii referitoare la diacronia „actuală", adică referitoare la măsura în care subiecții vorbitori ai unei limbi oarecare cunosc stări de limbă anterioare, indiferent dacă aceste stări de limbă sînt obiective sau nu: subiecții vorbitori pot, în mod

evident, să se înşele, să considere ca aparţinînd trecutului ceea ce este absolut actual, sau invers, însă lucrul care contează este atitudinea cu care subiectul vorbitor îşi foloseşte limba (astfel fr. *une table sur quoi* poate corespunde, pentru subiectul vorbitor, într-o aceeaşi stare obiectivă de limbă, unei reguli actuale, ca şi unei reguli deja perimate); iar limbile funcţionează prin şi pentru subiecţii vorbitori, şi nu prin şi pentru lingvişti. De asemenea, este nevoie de o disciplină particulară care să studieze discursul repetat, dat fiind că acesta îşi urmează într-o anumită măsură propriile norme, diferite de normele tehnicii libere. În spaţiul nostru, au fost începute studii care merg în această direcţie; recent a fost publicată o teză care mi se pare foarte importantă, teza unui tînăr lingvist, Harald Thun, din Tübingen.

Dispunem, bineînţeles, de o disciplină care studiază varietatea diatopică: este vorba despre dialectologie, una dintre disciplinele cele mai dezvoltate din domeniul lingvisticii. Însă dialectologia traversează, cel puţin într-o anumită măsură, o perioadă de criză, dat fiind că ea consideră că ar trebui să se adapteze gramaticii, lucru pe care, de fapt, nu trebuie să-l facă, avînd în vedere că îşi are propriile principii şi că studiul varietăţii nu trebuie să fie confundat cu studiul omogenităţii, aceasta fiind o altă dimensiune a limbajului. În schimb, nu există studii despre măsura în care un anume subiect vorbitor cunoaşte mai multe dialecte în acelaşi timp; or, aproape că nu există subiect vorbitor care să nu cunoască decît un singur dialect, dialectul propriu: într-o anumită măsură, el cunoaşte şi altele şi este capabil să imite, cel puţin pînă la un punct, modul de a vorbi al altor subiecţi, care vorbesc alte dialecte. Pentru studiul nivelurilor de limbă, există sociolingvistica, însă şi în cazul ei lipseşte studierea măsurii în care mai multe niveluri de limbă sînt cunoscute de unul şi acelaşi subiect. Şi nu există nici o stilistică a limbii în sensul preconizat de mine aici.

În concluzie, în momentul de faţă se cunosc destul de multe aspecte referitoare la structurile, funcţiile opozitive, omogenitatea limbilor; însă se cunosc foarte puţine lucruri referitor la ceea ce face subiectul vorbitor real, care, fără îndoială, foloseşte structuri, însă nu doar structuri omogene, şi foloseşte un întreg ansamblu de cunoştinţe care nu se referă la structurile tehnicii libere, ci la „lucruri", la folosirea metalingvistică, la diacronia actuală, la discursul repetat. Prin urmare, în prezent – este probabil puţin exagerat, însă *trebuie* să exagerăm – nu

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

putem explica modul de a vorbi nici măcar al unui subiect vorbitor dacă, rămînînd în interiorul structuralismului, ne limităm la studiul limbilor funcţionale.

Dacă vrem să explicăm *întreaga* „competenţă" a subiecţilor vorbitori, să ţinem cont de toate cunoştinţele pe care subiecţii vorbitori le valorifică în momentul vorbirii, ei bine, ar trebui să facem toate cele spuse mai sus, adică ar trebui să trecem dincolo de structuralism, păstrînd, menţinînd tot ceea ce, în structuralism, reprezintă noţiune valabilă, şi chiar cucerire teoretică şi cunoaştere ştiinţifică efectivă a limbajului şi a limbilor.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

COMPETENȚA LINGVISTICĂ.

Ce este ea în realitate?

0. *Conoscere è distinguere* (B. Croce): A dobîndi cunoaștere științifică înseamnă, înainte de toate, a face distincții. Așadar, dacă aș fi întrebat care cred că este cea mai importantă contribuție a mea la înțelegerea limbajului și, prin urmare, la fundamentarea lingvisticii sau, cu alte cuvinte, care este reperul meu permanent, principiul fundamental, de cele mai multe ori implicit, care stă la baza diferitelor probleme lingvistice cu caracter general sau particular de care m-am ocupat, aș răspunde că este distincția relativ simplă făcută în mod intuitiv de vorbitorii oricărei limbi și care mi-a devenit clară cam prin 1955: în orice caz, abia în 1955 am formulat-o explicit și mi-am asumat sarcina de a o justifica (1955-56, 29-54). Această distincție, care a apărut ca urmare a dihotomiei *langue / parole*, *limbă / vorbire* în contextul discuției postsaussuriene asupra acestor noțiuni, are în vedere, în realitate, nivelurile limbii, dar se aplică mai întîi la ceea ce, în ultimele decenii, a fost numit „competență lingvistică" și la ceea ce eu numeam atunci și continuu să numesc *„cunoaștere lingvistică"* (saber lingüístico)[1)]. Consider această distincție ca fiind importantă întrucît ne permite să ne exprimăm poziția precisă față de diferitele categorii de probleme lingvistice și față de diferitele întrebări referitoare la obiectul

---

[1] „Întrebuințez *competență*, în acord cu un anumit termen care a devenit cunoscut în ultimul timp, fiindcă nu avem la îndemînă un termen care să corespundă exact termenului pe care l-am întrebuințat tot eu în spaniolă – limba în care a fost dezvoltată această teorie –, anume termenul de *saber lingüístico*, ceea ce ar fi «știința lingvistică», însă *știința* în sensul popular al cuvîntului, adică «faptul de a ști, faptul de a avea cunoștință»; m-am gîndit mult dacă am putea să spunem *știutul*, însă nici *știutul* nu ne satisface, nici *conștiință*.

Cu aceste precizări, pot să spun *competență* sau voi spune, din cînd în cînd, chiar *saber lingüístico*, fiindcă limba română a păstrat, din nefericire în cazul acesta, verbul latinesc *scire* «a ști», și deci de *sapere* nu mă mai pot servi pentru a traduce ceea ce în alte limbi romanice se spune tocmai prin *sapĕre – sapere*, adică *saber, savoir, sapere* ș.a.m.d." (Eugeniu Coșeriu, *Competența lingvistică*, în vol. *Prelegeri și conferințe*, p. 27.

complex care este limbajul. A fost, cel puţin pentru mine, un cadru de referinţă epistemologic, de mare ajutor în interpretarea nu numai a diferitelor probleme lingvistice începînd cu schimbarea lingvistică şi terminînd cu traducerea şi corectitudinea lingvistică, ci şi a structurii disciplinelor lingvistice şi a evoluţiilor recente în lingvistică. Vom vorbi mai mult despre acest subiect în cea de-a doua parte a acestei conferinţe. Să vedem mai întîi în ce constă distincţia ca atare şi pe ce se întemeiază ea.

1.1. Alan Gardiner, unul dintre cei mai profunzi comentatori ai distincţiei făcute de Saussure între *langue* şi *parole*, interpretează această dihotomie ca pe o distincţie între limbă şi activitatea de a vorbi sau cunoşterea ce stă la baza ei şi tehnica acestei activităţi (*ştiinţă, cunoaştere*): „*Vorbirea* este... o activitate universală laborioasă... Descriind această activitate, vom descoperi că ea constă în aplicarea unei ştiinţe universal dobîndite, şi anume ştiinţa pe care o vom numi *limbă*"... „Vorbirea este un termen colectiv care cuprinde toate aspectele cunoaşterii ce îi permite vorbitorului să uzeze în mod efectiv de cuvintele-semn" (1951, 62, resp. 88).[1] Pentru Gardiner, *vorbire* şi *limbă* în acest sens nu sînt co-extensive: în măsura în care este realizată, *limba* este în întregime conţinută în *vorbire*, pe de altă parte însă *vorbirea* nu este numai actualizarea *limbii*, cîtă vreme prezintă, împreună cu „faptele de limbă", aspecte prin care diferă de *limbă* sau, mai degrabă, prin care trece dincolo de *limbă* („fapte de vorbire"). Gardiner consideră că distincţia astfel formulată corespunde distincţiei saussuriene *parole / langue*, astfel nu i-ar atribui lui Saussure toate „corolarele" pe care el însuşi le descoperă la acesta (1935, 346).[**)] Se poate însă observa că el nu vorbeşte de *o limbă*, de *o limbă anume*, ci pur şi simplu de *limbă*. Distincţia sa este perfect simetrică: el distinge nivelul universal al *limbii ca activitate* de nivelul la fel de universal al *limbii ca tip de cunoaştere*. Dar pentru nici unul dintre aceste niveluri el nu mai face distincţia între forme determinate sau, cel puţin, asemenea distincţii nu sînt esenţiale. „A vorbi englezeşte", de exemplu, ţine pur şi simplu de nivelul *vorbirii*, care nu mai este diferenţiată, iar *limba*

[1] A.H. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1951.

[**)] Idem, *The Distinction of „Speech" and „Language"*, în Atti del 3. Congr. Internaz. di lingvisti, Florenţa, 1935.

engleză este pur și simplu o parte a cunoașterii universale care este *limba*. În acest sens este *limba* pentru el un „termen colectiv": cuprinde toate *limbile*, „toate inventarele atît de variate de material lingvistic" (1935, 346), atît *limbile* vorbitorilor individuali, cît și *limbile comunităților de limbă*. Pe de altă parte, distincția lui Saussure este asimetrică: într-adevăr, pentru el, ca și pentru Gardiner, *parole* este activitatea universală de a vorbi, dar, pe de altă parte, *langue* este *limbajul unei comunități*. Distincția care se face la nivelul lui *langue* nu se face la nivelul lui *parole*: o „parole française", de exemplu, nu este delimitată ca atare în opoziție cu *langue française*. Gardiner nu face distincția între anumite forme ale *limbii*: orice cunoaștere pe care se bazează vorbirea este *limbă*. Saussure nu recunoaște nici o altă formă lingvistică decît *langue*: cunoașterea pe care se bazează vorbirea pare a fi, în fiecare caz, doar o *langue* anume. Alte forme de cunoaștere lingvistică – mai ales cunoașterea referitoare la producerea de text – ar fi, probabil, *parole* pentru Saussure; iată de ce pentru el propoziția împreună cu structura sa aparțin lui *parole*, în timp ce pentru Gardiner, deși propoziția este unitatea *vorbirii*, structura sa gramaticală aparține *limbii*.

1.2. Ultima și, pentru o anumită orientare în lingvistică, încă decisivă distincție – cea între *competență* și *performanță* – poate fi considerată drept o combinație a distincțiilor făcute de Saussure și Gardiner, deși a fost făcută independent de ambii autori și a fost abia după aceea legată de distincția lui Saussure (pe de altă parte, după cum se știe, Gardiner a căzut de mult în desuetudine, cel puțin în ceea ce privește teoria limbajului). În spiritul lui Gardiner, orice fel de cunoaștere lingvistică – nu numai cunoașterea care poate fi numită „engleză", „franceză", „germană" – este subordonată *limbii* (= competență), în timp ce *competența* se consideră a coincide în fiecare moment cu *langue*. În ceea ce privește universaliile lingvistice, acestea sînt privite ca trăsături comune tuturor limbilor, trăsături care pot fi observate în gramatica și semantica unei limbi anume ca aparținînd sistemului său unitar. Cu alte cuvinte: distincția posibilă dintre trăsăturile universale, care sînt independente de structura diferitelor limbi, și acele trăsături care pot fi observate în structura tuturor limbilor cunoscute este neglijată din start. Pe de altă parte, diferitelor limbi li se atribuie norme și reguli care pot fi detectate în textele produse în aceste limbi, adică în

textele obişnuite ale comunităţilor respective. Şi orice abatere de la aceste norme este privită ca „incorectă", „negramaticală" în aceste limbi. Să luăm cîteva exemple: în multe lucrări se pretinde că regulile semantice ar trebui să fie formulate pentru a exclude propoziţii „incorecte" ca, de exemplu, *Cornul care i-a mai rămas inorogului este negru, Am mîncat cinci foneme la micul dejun, Acest copac cîntă minunate colinde de Crăciun, Mi-am fiert vechiul pian.* La fel, mulţi lingvişti admit, în contextul gramaticii unei limbi anume, o sintaxă a numelor referitoare la părţile corpului. Ei spun că aceste nume apar în anumite contexte – mai ales în contextul *X are...* sau *un X cu...* – numai împreună cu o determinare adjectivală suplimentară, şi niciodată singure. Astfel: *această femeie are picioare frumoase, un copil cu ochi albaştri* şi nu *această femeie are picioare, un copil cu ochi.* Aceste din urmă expresii sînt considerate „incorecte" din punctul de vedere al unei limbi anume. Cu acelaşi argument s-ar putea respinge ca lingvistic „incorecte" expresii ca *Cele cinci continente sînt patru: Europa, Asia şi Africa* sau *Pierre este francez; francezii sînt numeroşi; prin urmare, Pierre este numeros* sau *Apostolii au fost doisprezece; Petre a fost apostol, deci Petru a fost doisprezece.* Şi, pe de altă parte, o propoziţie ca *Aceste cinci persoane s-au dus la Chicago* este considerată ambiguă din punct de vedere lingvistic întrucît nu este clar dacă aceste persoane s-au dus la Chicago în acelaşi timp şi împreună sau separat şi la ore diferite. În ceea ce priveşte textele, expresii ca sp. *buenas noches* (comparat cu germ. *Gute Nacht*, engl. *good night*), rus. *žil-byl* (comparat cu fr. *il était une fois*, germ. *es war einmal*) ar urma regulile producerii textuale în spaniolă şi rusă, iar *buena noche* ar fi „incorect" în spaniolă şi, de asemenea, desigur, *bon matin,* întrucît această formă nu apare în comunitatea lingvistică franceză.

1.3. Nu există nici o îndoială că asemenea norme şi reguli există în realitate şi că expresiile considerate a fi „incorecte" sînt, într-adevăr, clasificate ca „deviante" de către vorbitori. Dar este, oare, statutul acestor norme şi reguli acelaşi cu statutul normelor şi regulilor de formare a pluralului sau al întrebuinţării articolului în engleză? Şi este o frază ca, de exemplu, *Cornul care i-a mai rămas inorogului este negru,* la fel de deviantă ca şi, de exemplu, *Der Löwe ißt* faţă de *Der Löwe frißt* sau *Ich gehe mit dem Zug* comparată cu *Ich fahre mit dem Zug* în germană? Această întrebare nu este deloc una oarecare, întrucît

formularea problemelor în lingvistică şi, apoi, organizarea disciplinelor lingvistice şi a metodelor lor respective depind de răspunsul la această întrebare.

2.1. Asemenea probleme – şi multe altele – pot fi rezolvate, sau cel puţin pot fi corect formulate, cu ajutorul distincţiei noastre. Putem începe cu faptul că trebuie să facem distincţia dintre limba ca activitate şi limba ca tip de cunoaştere ce stă la baza acestei activităţi ca o cunoaştere realizată în mod „concret" şi „efectiv" chiar în cadrul acestei activităţi. Şi trebuie să facem aşa pentru că aici, ca şi pentru cultură în ansamblu, activitate şi cunoaştere (*a şti cum*) nu sînt pur şi simplu coextensive. Limba ca activitate care, pentru că a venit vorba, trebuie să fie înţeleasă ca *vorbire* şi *înţelegere*, nu se epuizează în procesul de realizare mecanică sau de aplicare a unei cunoaşteri deja existente. Este, cu adevărat, *enérgeia, actus*, adică o activitate creatoare, care se foloseşte de *dỳnamis*, o cunoaştere deja acumulată pentru a spune, totuşi, ceva nou, ceva într-un fel sau altul unic; şi, în măsura în care este creativ, întrucît manifestă „fapte de vorbire" în sens strict, trece dincolo de *dỳnamis* şi produce o cunoaştere nouă, virtuală, de exemplu fapte care pot fi *dýnamis* pentru alte acte de limbaj. Mai mult, întrucît este o problemă de activitate productivă, o putem considera şi din punctul de vedere al produselor sale, ca *ergon*. Acest lucru se poate observa cel mai uşor şi mai direct în cazul „textelor"; un *text* nu este decît produsul unui act de limbaj sau al unei serii de acte de limbaj, sau şi mai bine: chiar actele de limbaj ca produs care poate fi fie reţinut în memorie, fie înregistrat şi păstrat pe un suport material, înregistrat pe bandă, scris sau tipărit. De aceea este mai potrivit să începem prin a distinge între limba ca *enérgeia* (vorbire şi înţelegere), limba ca *dýnamis* şi limba ca *ergon*. Nu mai este nevoie să spunem că acestea constituie doar diferite puncte de vedere referitoare la acelaşi fenomen real.

2.2.1. Dar delimitarea lui *langue*, a unei anumite limbi, nu ţine de această distincţie; şi aceasta întrucît o limbă anume poate fi privită atît ca o activitate (a vorbi englezeşte, franţuzeşte, nemţeşte etc.), cît şi ca un tip de cunoaştere (a şti engleza, franceza, germana...). Este adevărat că nu ne întîlnim aici cu o limbă anume ca produs al lumii reale; ceea ce este produs ca atare într-o limbă anume rămîne fie un unic „fragment de text" (*hapax*), fie este luat ca parte a cunoaşterii lingvistice a unei comunităţi, ce urmează a fi continuată ca o nouă tradiţie. Dar putem

deduce („extrage") o limbă din activitate sau din cunoaştere şi o putem înregistra ca produs într-o gramatică şi într-un dicţionar. Saussure are dreptate în această privinţă, atunci cînd spune că se poate vorbi despre ceea ce este o *limbă* cu ajutorul unei gramatici sau al unui dicţionar.

2.2.2. A vorbi (inclusiv a înţelege) nu se identifică, totuşi – nici chiar în cazul unuia şi aceluiaşi individ monolingv –, cu a vorbi o limbă anume; înseamnă şi a vorbi *per se*, vorbirea universală sau general umană, iar pe de altă parte, înseamnă a vorbi despre ceva cu cineva într-o situaţie anume. Prin urmare, trebuie să distingem *limba în general, limbi anume şi limba ca discurs individual.* Aceasta nu este o problemă de împărţire cantitativă, ci de a face distincţia între *niveluri* de limbă (nivelul universal, nivelul istoric, adică nivelul limbilor comunităţilor istoric constituite, şi nivelul individual: un fragment sau altul al limbii), cu atît mai mult cu cît aceste aspecte pot fi deosebite pentru unul şi acelaşi individ, în unul şi acelaşi act de limbaj. Numai scopul validării acestor aspecte este diferit: aspectele „universale" sînt valabile pentru limbă în general, adică pentru orice obiect de natură lingvistică, aspectele „istorice" ale unei limbi pentru o comunitate anume, aspectele „individuale" pentru anumite fragmente de discurs sau tipuri de discurs.

2.2.3. S-ar cuveni să remarcăm că vorbitorii sînt capabili să distingă aceste niveluri intuitiv sau cel puţin să le perceapă. Cînd spunem despre un copil că încă nu poate vorbi ne referim, bineînţeles, la vorbirea ca atare, nu la vorbirea unei limbi anume. La fel, cînd ascultăm un dialog între persoane pe care nu le putem vedea şi pe care nu le înţelegem am putea, de exemplu, să tragem concluzia că aceste persoane sînt angajate într-o dispută. Dacă ne dăm seama că se vorbeşte engleza, franceza sau germana, percepem nivelul istoric al limbii. Şi dacă înţelegem că X rosteşte, de exemplu, o cerere, că dă un ordin sau pune o anumită întrebare, percepem nivelul individual al limbii ca discurs.

2.3. Ce legătură are acest lucru cu cunoaşterea lingvistică?

Ele sînt legate în măsura în care fiecărui nivel de activitate îi corespunde un tip separat, autonom de cunoaştere lingvistică şi în măsura în care fiecare act de limbaj presupune o cunoaştere de trei ori complexă. Trebuie să combinăm cele două distincţii şi această combinaţie va duce la apariţia a nouă compartimente diferite într-o matrice. Pentru limba ca activitate, compartimentele sînt cele pe care le-am menţionat deja: a vorbi în general, o limbă anume *in actu*, adică a

vorbi o limbă şi discursul. În cazul limbii ca produs, compartimentele corespund totalității de enunțuri nelimitate empiric, limbii anume şi textului. În cazul limbii privită ca tip de cunoaştere, care ne interesează în mod deosebit aici, nivelul universal al vorbirii în general corespunde unei cunoaşteri la fel de universale (pe care eu o numesc „cunoaştere elocuțională"); nivelul istoric al limbilor anume corespunde unei „cunoaşteri idiomatice" iar nivelul individual al discursului unei cunoaşteri orientate a discursului, adică o cunoaştere a felului în care anumite discursuri ar trebui construite în anumite situații, un fel de cunoaştere pe care o numim „cunoaştere expresivă".

Adică:

Puncte de vedere Niveluri	enérgeia Activitate	dýnamis Cunoaştere	ergon Produs
universal	A vorbi în general	Cunoaştere elocuțională	Totalitatea Expresiilor
istoric	O limbă anume	Cunoaştere idiomatică	(O limbă anume extrasă)
individual	Discurs	Cunoaştere experesivă	Text

3.0. S-ar putea obiecta că o serie de distincții atît de complicate de fapt abia dacă poate servi drept cadru permanent de referință pentru toate lingvisticile. Şi aş fi gata să admit acest lucru: nu toate compartimentele trebuie luate în considerare pentru fiecare aplicație. Este, mai degrabă, o chestiune de probleme şi poziții în lingvistică decît a lingvisticii în general. De importanță generală este distincția între *enérgeia, dýnamis* şi *ergon*, întrucît este indispensabilă pentru înțelegerea naturii limbajului. Nu putem înțelege limba dacă o privim doar ca activitate, doar ca tip de cunoaştere sau doar ca produs, sau dacă considerăm aceste puncte de vedere ca fiind echivalente. Pentru că, în acest caz, nu mai putem nici percepe adevărata relație dintre activitate şi cunoaştere şi nici sublinia aspectele esențiale ale creativității lingvistice: activitatea este, atunci, pur şi simplu luată drept o realizare a cunoaşterii posibil deficientă şi într-o oarecare măsură deviantă în mod arbitrar („performanță"), ori creativitatea este luată drept productivitate, drept producerea de infinit mai multe propoziții

„corecte" cu ajutorul aplicării unui sistem fix şi finit de reguli. La fel de necesară este şi distincţia *activitate / cunoaştere* la nivelul unei limbi anume pentru înţelegerea aşa-numitei schimbări lingvistice (a se vedea mai jos). Conceptul de limbă ca şi numeroasele sale definiţii sînt legate şi de aceste puncte de vedere. Oricine defineşte limba ca „activitate care foloseşte (produce sau creează) semne", consideră limba mai întîi ca activitate. Oricine defineşte limba drept capacitatea de a vorbi, sau capacitatea de a se exprima, priveşte limba mai întîi ca pe un tip de cunoaştere. Şi oricine defineşte limba ca „totalitatea tuturor expresiilor" o vede ca pe un produs.

3.1.0. Pentru fundamentarea lingvisticii descriptive şi a variatelor sale aplicaţii (traducere, învăţarea limbii etc), pe de o parte, de o primă importanţă este distincţia făcută între cele trei niveluri, mai ales cu privire la limba ca tip de cunoaştere. Deoarece lingvistica descriptivă se ocupă mai ales de cele trei niveluri ale competenţei lingvistice, şi acestea nu ar trebui confundate unul cu celălalt.

3.1.1. Cunoaşterea elocuţională cuprinde tot ceea ce se referă, în principiu, la toate limbile independent de structurările lingvistice respective, adică un număr de principii de gîndire şi cunoaştere generală a lumii. Astfel, expresii ca *Cele cinci continente sînt patru: Europa, Asia şi Africa* şi *Pierre este numeros* nu sînt „deviante" din punctul de vedere al regulilor sintactice sau semantice ale unei limbi, ci pentru că ele violează anumite principii de gîndire, pentru că în nici o limbă cinci nu poate fi egal cu patru sau patru egal cu trei, şi nici un singur lucru nu poate fi o pluralitate, cel puţin nu în aceeaşi privinţă (un *popor* poate fi foarte bine „numeros", de exemplu, dar nu din acelaşi punct de vedere din care este considerat a fi o unitate). Iar ceea ce este deviant în cazul unor expresii ca *Acest copac cîntă, Am fiert pianul* nu are nici o legătură cu o limbă anume, dar este condiţionat exclusiv ce cunoaşterea lucrurilor pe care o avem noi: în lumea noastră empirică, arborii nu cîntă niciodată şi nici nu fierbem piane. În nici un caz o limbă anume nu obiectează la felul în care mă exprim eu, cînd vreau să spun exact aşa. Expresii ca *o femeie cu picioare, un copil cu ochi* (şi, de asemenea, *un rîu cu apă, o casă cu ferestre, o bicicletă cu roţi* etc) nu sînt în nici un chip acceptabile din punctul de vedere al unei limbi anume; pur şi simplu ele nu sînt rostite cu o intenţie informativă, întrucît sînt goale de informaţie. Putem, totuşi, spune *Femeia asta are*

nişte picioare!, Copilul acesta are nişte ochi! (germ. *Diese Frau aber Beine!, Dieses Kind hat Augen!*), caz în care intonația aduce o informație suplimentară, de exemplu exprimînd punctul de vedere al vorbitorului. Am putea de asemenea, spune *o femeie cu picioare, dar fără barbă* într-o lume în care femeile nu ar avea în mod normal picioare, dar ar avea barbă, dacă acest lucru ar fi ceva nou, ceva ce nu este presupus în general. Povestirile science-fiction, în care sînt prezentate lumi organizate diferit, abundă în aceste expresii şi nimeni nu se simte lezat din cauza lor.

3.1.2. Situația la nivelul cunoaşterii idiomatice referitoare la regulile limbilor date este cu totul diferită. *A merge cu trenul*, sau echivalenții săi este, în multe limbi, construcția standard şi corectă, dar nu şi în germană, unde se cere verbul „fahren". Pe de altă parte, *questi libri sono bello* ar fi negramatical în italiană, dar nu şi în germană sau engleză: *Diese Bücher sind schön, These books are beautiful.* Acelaşi lucru este valabil, bineînțeles, pentru reguli valabile în toate limbile, cu excepția cazurilor în care ele sînt „prelingvistice" sau, cu alte cuvinte, cu excepția cazurilor în care ele pot fi depistate în principiile universale ale gîndirii sau în cunoaşterea comună, generală a lumii.

3.1.3. Cunoaşterea „expresivă" trebuie şi ea privită ca autonomă. Astfel, fr. *bon matin* pentru *bună dimineața* nu este „deviant" în franceză ca atare, ci numai față de anumite norme de producere a textului, în sensul că această expresie nu există ca formulă de salut în tradiția comunității lingvistice franceze; dar ea apare în tot felul de alte contexte sub exact aceeaşi formă. La fel ca engl. *I dislike it* pentru it. *mi dispiace* ar fi „deviant" sau chiar de neînțeles în situații în care folosesc italienii această expresie, în timp ce englezii ar spune *I am sorry*, care ar fi de neînțeles, la rîndul său, sub forma *Sono triste.* Aşa stau lucrurile cel puțin în cazul acelor norme de discurs care nu se referă direct la construirea unei expresii lingvistice într-o limbă anume ca atare, ci mai degrabă aşa-numitele „macrostructuri textuale" sau întrebuințarea anumitor expresii în anumite tipuri de texte sau cu referire la anumite persoane.

3.2.1. Un lucru şi mai important, totuşi, este că aceste trei niveluri de limbă şi cunoaştere lingvistică sînt dublate de trei niveluri de conținut lingvistic pe care le observăm în fiecare act de limbaj, mai exact *desemnare* (sau referință), *semnificație* şi *sens.* Un act de vorbire

se referă la o „realitate", de exemplu la o stare de lucruri extralingvistică, dar aceasta prin anumite categorii ale unei limbi anume şi are, în fiecare caz, o anumită funcţie discursivă. *Desemnarea* este relaţia cu obiectele extra-lingvistice sau cu realitatea extra-lingvistică însăşi, fie ea stare de lucruri sau conţinutul corespunzător de gîndire. *Semnificaţia* este conţinutul lingvistic dat într-o limbă anume, forma anume a posibilităţilor de desemnare într-o limbă dată. Iar *sensul* este conţinutul lingvistic anume exprimat cu ajutorul desemnării şi al semnificaţiei şi care trece dincolo de desemnare şi semnificaţie într-un discurs anume, de exemplu atitudinea vorbitorului, intenţia sau presupunerea.

3.2.2. Astfel, de exemplu, *Caesar Pompeium vicit* şi *Pompeius a Caesare victus est, A este mai mare decît B* şi *B este mai mic decît A*, desemnează aceeaşi stare de lucruri extralingvistică prin intermediul diferitelor semnificaţii. Distincţia dintre *desemnare* şi *semnificaţie* este valabilă şi pentru toate funcţiile lexicale şi gramaticale. Astfel, *agent, obiect, instrument, pluralitate* sînt categorii de vorbire şi desemnare care pot fi exprimate sau nu într-o limbă anume, care pot fi diferenţiate structural sau subordonate altor semnificaţii lingvistice. Categoriile de semnificaţie corespunzătoare într-o limbă anume ar fi atunci *agentiv, obiectiv, instrumental, plural*, pe care o limbă le poate avea sau nu. Pluralitatea ca atare, de exemplu, este cunoscută pretutindeni, dar există limbi ca japoneza, care nu distinge numărul sau o face ocazional. Acelaşi lucru este valabil pentru alte categorii de desemnare. Astfel, propoziţia japoneză *kodomo-wa kuru* poate desemna, într-o situaţie dată, exact aceeaşi stare de fapt ca şi propoziţia englezească *The children will come*, dar semnificaţia ei este complet diferită, deoarece *kodomo* nu înseamnă „copii", ci „clasa *copii*"; fără nici o distincţie de singular sau plural, *kodomo-wa* nu este „subiectul" propoziţiei în sensul nostru şi nu este văzut ca „agent", ci ca punct de referinţă pentru ceea ce se spune, iar verbul *kuru* este impersonal ca toate verbele japoneze. Aşadar, ceea ce spune limba japoneză ca atare nu este „Copiii vor veni", ci numai „Cu referire la un număr nedefinit de membri ai clasei *copil* are loc (sau va avea) o venire". La fel, *Caesar* are, în construcţiile *Caesar Pompeium vicit, Pompeius a Caesare victus est, Victoria Caesaris* acelaşi „agent" al funcţiei de desemnare, dar nu şi acelaşi „agentiv" al funcţiei de desemnare. În contrast, construcţia cu *x* poate desemna diferite lucruri (instrument, material, co-agent, circumstanţe

însoțitoare etc), deoarece în acest caz diferențele în desemnare nu sînt exprimate lingvistic, ci mai degrabă lăsate contextului sau „cunoașterii lumii". Același lucru este valabil, de exemplu, pentru engl. *by a real artist, by a new technique*, întrucît engleza nu face aici distincția între agent și modalitatea de acțiune. A se nota că distincțiile corespunzătoare în desemnare sînt *reale* și înțelese ca atare de către vorbitori, dar ele nu sînt făcute de limba ca atare: astfel, ele aparțin unui *tip* de cunoaștere lingvistică, dar nu și cunoașterii unei *limbi anume*.

3.2.3. Remarci similare sînt valabile pentru „sens" și pentru distincția dintre „semnificație" și „sens". O propoziție ca *Socrate este muritor* are doar o semnificație în engleză și poate fi analizată numai într-un fel, în funcție de gramatica acestei limbi anume. Sensul ei poate, totuși, varia, și aceasta în funcție de contextul în care apare ea (silogism, poezie sau situația de fiecare zi). Pe de altă parte, it. *Mi dispiace* și engl. *I am sorry*, it. *Che peccato!* și engl. *What a pity!* au semnificații diferite, dar pot exprima același sens atunci cînd apar ca expresii autonome. Fr. *Bon matin* are exact același sens ca și engl. *Good morning*, dar nu se folosește pentru a exprima aceeași funcție de sens pe care o exprimă această frază în *Good morning, Sir*. La fel, categorii ca *imperativ, interogativ, optativ* nu coincid cu categorii cum ar fi *ordin, întrebare, dorință*. Imperativ, interogativ, optativ sînt categorii de semnificație pe care o limbă le poate sau nu manifesta și care pot exprima diferite funcții de sens, în timp ce ordinul, întrebarea, dorința (ca și *refutația, răspunsul, replica, cercetarea, obiecția*) sînt categorii ale discursului și ale sensului, care la rîndul lor pot fi exprimate în foarte multe feluri într-o limbă dată.

3.3.0. Și acum, în ce măsură este importantă această distincție pentru organizarea lingvisticii, și mai ales a lingvisticii descriptive? Aceasta depinde de obiectivele disciplinei. Uneori se spune că fiecare știință „își creează" obiectul, care poate doar să însemne – în cazul științelor nematematice – că fiecare știință își „delimitează" obiectul în cadrul unui obiect real și în funcție de propriile sale scopuri.

3.3.1. Dacă admitem că scopul lingvisticii descriptive este acela de „a descrie limbi anume", atunci distincția noastră implică în mod esențial un postulat de coerență: nu ar trebui să prezentăm ca aparținînd unei limbi anume ceea ce nu-i aparține; ar trebui să descriem ceea ce se spune prin „limbă ca atare". Fiecare descriere a unei limbi anume ar

trebui să se limiteze strict la cunoaşterea idiomatică ce îi corespunde, la categoriile şi funcţiile respectivei limbi, la distincţiile făcute de această limbă ca atare şi să excludă tot ceea ce, în expresiile din această limbă, nu aparţine cunoaşterii idiomatice, de exemplu, stratului de semnificaţie, ci mai degrabă cunoaşterii elocuţionale sau expresive şi, prin urmare, desemnării şi sensului. Numai în acest fel putem face o prezentare pe deplin coerentă a actualei diversităţi a limbilor. Dar, în acest caz, nu ar trebui – încă de la început – să ne propunem o explicaţie pentru vorbire în ansamblu, cîtă vreme cunoaşterea elocuţională şi expresivă şi, prin urmare, desemnarea şi sensul ar trebui să fie tratate în interiorul *lingvisticii* descriptive *a limbajului* în general şi nu în cadrul unei *lingvistici* descriptive *a discursului*. Şi, pentru că a venit vorba: această împărţire a disciplinelor lingvistice descriptive este paralelă cu vechea diviziune în *dialectică, gramatică* şi *retorică*. Iar în lingvistica contemporană, gramatica generativă, lingvistica structural-funcţională şi lingvistica discursivă ar corespunde tocmai celor trei niveluri lingvistice, dacă ar fi în coerenţă deplină cu propriile lor principii.

3.3.2. Pînă acum nu există o asemenea separare coerentă a scopurilor şi a obiectelor ce le corespund, şi nici o limbă nu a fost pînă acum strict descrisă ca limbă anume. Toate analizele la zi, inclusiv cele structural-funcţionale, au luat, pînă la un anumit punct, în considerare, împreună cu categoriile şi funcţiile de semnificaţie, şi categorii şi funcţii care privesc desemnarea şi modul în care este folosită acea limbă anume în discurs şi prin urmare şi sensul – şi aceasta din cauză că în realitate scopul tacit al oricărei descrieri este unul diferit: este acela de a „explica vorbirea" prin descrierea cunoaşterii pe care se bazează. Descrierea cunoaşterii lingvistice se presupune, de fapt, că justifică vorbirea în măsură în care aceasta corespunde unui corpus de cunoaştere lingvistică. Acest lucru este pe deplin justificat întrucît descrierea capacităţii de a vorbi englezeşte îţi poate permite să dai o explicaţie pentru „a vorbi englezeşte", pentru ceea ce îi aparţine limbii engleze ca atare, dar nu şi pentru întreg limbajul vorbitorilor de engleză, care depinde şi de cunoaşterea elocuţională şi expresivă. În acest caz, totuşi, trebuie să facem distincţia – atunci cînd descriem o limbă anume – între ceea ce îi este propriu acestei limbi ca atare şi ceea ce ţine de cunoaşterea elocuţională şi expresivă. Pentru că interpretarea expresiilor şi diferitelor restricţii referitoare la cunoaşterea idiomatică

depinde în mare măsură de cunoașterea elocuțională și expresivă. Cîteva exemple vor fi de ajuns: care este motivul pentru care o propoziție ca *Jumătate din ceea ce spui tu nu este un nonsens*, nu anulează afirmația făcută în propoziția *Jumătate din ce spui tu este un nonsens*, deși nu există nici o îndoială că, din punct de vedere gramatical, prima propoziție este negația celei de-a doua? Acest lucru este posibil datorită unei condiții elocuționale lingvistice generale: fiecare aserțiune referitoare la o anumită subserie de serii date include în același timp negația corespunzătoare referitoare la subseria complementară și invers. *Cf. Din cei cinci prieteni numai unul a venit / Din cei cinci prieteni numai unul nu a venit.* Astfel, aserțiunea *Jumătate din ceea ce spui tu este un nonsens*, se poate referi la o jumătate iar negația la cealaltă jumătate și să spună, de fapt, „același lucru". Un exemplu de alt gen: s-a demonstrat că verbul *to get* este sinonim cu *to buy* în *I'll go to the shop and get some bread.* Aceasta poate fi corect numai în ceea ce privește desemnarea și numai în anumite împrejurări, dar desigur nu și în ceea ce privește semnificația; și, dacă ar fi așa, atunci cu siguranță nu din cauza limbii engleze, ci din cauza a ceea ce știm noi despre realitate. Adică, *to get* este adeseori înțeles ca desemnînd acțiunea de a cumpăra, întrucît în mod normal facem rost de pîine într-un magazin cumpărînd-o. Verbul ca atare prezintă această acțiune nu ca pe *a cumpăra*, ci pur și simplu ca pe *a face rost.* Faptul că desemnează *o cumpărare* în acest caz constituie, pe de o parte, doar o presupunere „rezonabilă": poate că în acest magazin pîinea se dă gratis sau vorbitorul intenționează să o fure; dar în ambele cazuri vorbitorul nu se folosește de „get". Și, din acest motiv, *get* nu este sinonim al lui „a primi gratis" sau „a fura". În ceea ce privește întrebuințarea sa în discurs, putem remarca o incongruență similară, de exemplu, în descrierea articolului hotărît. În multe descrieri aflăm că articolul hotărît desemnează ceva deja cunoscut, ceva ce a fost deja introdus în discurs sau ceva ce se presupune; și aceasta este considerată a fi funcția sa „gramaticală". În realitate, funcția articolului în limbile noastre este întotdeauna de „actualizare": ea opune o *Daseiendes* (un „obiect"), ceva „actual", unui *Sein* (un „concept", o noțiune), unei „virtualități" (o distincție operantă în engleză numai dacă facem distincția între „termeni singulari" și „termenii de clasă", lucru valabil doar pentru aceasta din urmă, întrucît prezintă un obiect singular ca membru al unei

clase). Este adevărat că un substantiv însoţit de articolul hotărît în discurs desemnează ceva „cunoscut", faptul că obiectul este cunoscut nefiind dat prin articolul ca atare, ci întotdeauna altfel. Avem aici o funcţie discursivă şi nu o funcţie lingvistică într-o limbă anume.

3.4. Cele trei niveluri trebuie distinse şi în cadrul disciplinelor lingvistice care se ocupă de diferitele dimensiuni ale limbii. Există, astfel, o fonetică a vorbirii în general (de ex., „a vorbi repede sau rar", „a vorbi tare sau încet"etc), o fonetică a limbilor anume şi o fonetică a discursului. Sociolingviştii englezi s-au confruntat cu probleme serioase şi au pornit uneori pe un drum greşit tocmai pentru că nu au făcut distincţia dintre cele trei niveluri ale cunoaşterii lingvistice, făcînd confuzia, în majoritatea cazurilor, între cunoaşterea elocuţională şi expresivă şi cunoaşterea idiomatică. Acelaşi lucru este valabil pentru majoritatea teoriilor învăţării, care confundă (sau nu fac distincţia între) a învăţa o cunoaştere idiomatică anume (de ex., engleza, germana, franceza, italiana) cu a învăţa o cunoaştere elocuţională şi / sau expresivă.

4.0. Ne vom referi, pe scurt, la aplicaţiile pe care le implică dubla noastră distincţie.

4.1. Sîntem convinşi că numai în cadrul acesta schimbarea lingvistică şi traducerea pot fi corect înţelese[1]. Schimbarea lingvistică apare ca „schimbare" şi adeseori ca fenomen misterios cînd pornim de la limbă anume ca *dýnamis* sau ca *ergon*. În realitate, schimbarea lingvistică nu este altceva decît obiectivizarea istorică din cadrul unei comunităţi lingvistice a ceea ce este creat în limbă ca *enérgeia* şi astfel nu este atît „schimbare", cît devenirea acelei limbi sau pur şi simplu o anume limbă în procesul devenirii[2*)]. Iar schimbarea poate privi nu numai noile proceduri materiale, ci şi funcţii de conţinut, tocmai pentru că ceea ce aparţine unei limbi anume este (re)-interpretat nu numai ca o cunoaştere idiomatică, ci şi ca o cunoaştere elocuţională şi expresivă. La rîndul său, traducerea priveşte direct nivelul discursului şi nu nivelul unei anume limbi (numai textele sînt traduse) şi este legată, de aceea,

---

[1] Acest lucru nu a fost remarcat de G. Newton în prezentarea grăbită a lucrării mele *Synchronie, Diachronie und Geschichte*, MLR, 1976, p. 363.

[2] A se vedea *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1958; traducere germană, *Synchronie, Diachronie und Geschichte*, München, 1974; traducere românească, *Sincronie, diacronie şi istorie*, Bucureşti, 1997 şi studiul *Nu există schimbare lingvistică* (*) În acest volum v. *infra*, pp. 317-332).

de distincția *desemnare / semnificație / sens*. Limba anume și semnificațiile sale nu sînt „obiectul" traducerii, ci mai degrabă „instrumentul" său. Scopul traducerii nu este acela de a realiza identitatea semnificațiilor în textele limbii sursă și cele din textele limbii țintă (acest lucru fiind, în principiu, imposibil întrucît semnificațiile aparțin, prin definiție, unei limbi anume), ci mai degrabă pentru a exprima aceeași desemnare și același sens cu ajutorul „altor" semnificații. Și tocmai deoarece conținutul specific al textului constituie semnificația sa trebuie să renunțăm, adeseori, la desemnare pentru a exprima sensul. Iată de ce traducerea corectă a it. *Mi dispiace* ca discurs autonom (avînd, aproximativ, sensul de „scuză") nu este *Nu-mi place, Ça me déplaît, Es mißfällt mir, ci Îmi pare rău, Je suis désolé, Es tut mir leid.* La fel, echivalentul franțuzesc pentru *good morning* trebuie să fie, în anumite cazuri, *bon matin*, iar în alte cazuri *bonjour* (în japoneză spunem pur și simplu *ahayo* în acest caz, cu sensul „(este) dimineață" și desemnînd realitatea corespunzătoare).

4.2. În loc de concluzii, cîteva remarci referitoare la problema corectitudinii lingvistice. Este adevărat că gramatica unei limbi anume trebuie să identifice și să descrie procedurile care fac posibilă producerea tuturor propozițiilor „corecte" din acea limbă. Dar: 1) Corectitudinea nu se opune acceptabilității: ea este mai degrabă una din formele ei; și 2) Judecățile despre corectitudine, ca și alte judecăți despre acceptabilitate, sînt valabile pentru limba ca activitate, nu pentru limba ca tip de cunoaștere, adică pentru așa-numita „performanță", și nu pentru „competență": competența este criteriul, nu obiectul judecăților. Astfel, nu orice este corect este acceptabil, în vorbire, și nici nu tot ce este incorect nu este inacceptabil. Pe de altă parte, ceea ce este considerat în multe cazuri a fi „incorect" nu are nimic de-a face cu corectitudinea dintr-o limbă anume sau cu procedurile corespunzătoare. Corectitudinea în sensul propriu al cuvîntului este o problemă de acceptabilitate a vorbirii la nivelul și din punctul de vedere al unei limbi anume: expresiile „corecte" sînt acelea care corespund („sînt conforme cu") cunoașterii idiomatice corespunzătoare. În ceea ce privește realizarea corespunzătoare a cunoașterii elocuționale și expresive în vorbire, trebuie să o supunem altor judecăți, mai exact judecăților despre „congruență" și „adecvare"; aceasta este, de altfel, și ceea ce fac vorbitorii. Astfel, propoziția *Cele cinci continente sînt patru: Europa,*

Asia şi Africa nu este, mai întîi de toate, nici corectă, nici incorectă, ci „incongruentă" pentru că violează cunoaşterea elocuţională. Iar a-i vorbi unui copil ca unui adult ar putea fi complet corect din punct de vedere idiomatic, dar în anumite împrejurări mai degrabă inadecvat. Pentru cele trei niveluri de limbă şi cele trei tipuri de conţinut exprimat şi comunicat trebuie să distingem trei tipuri de „judecăţi de conformitate":

NIVELURI	CONŢINUT	JUDECĂŢI
Vorbirea în general	Desemnare	congruent/incongruent
O anumită limbă	Semnificaţie	corect/incorect
Discurs	Sens	adecvat/inadecvat

Totuşi, atît expresiile incongruente, cît şi cele incorecte pot fi în întregime acceptabile în vorbire din cauza „sensului unic" de neutralizare a acestor judecăţi: corectitudinea lingvistică neutralizează incongruenţa şi incorectitudinea. Astfel, o propoziţie ca *Am văzut-o cu ochii mei* poate fi privită ca incongruentă din punct de vedere elocuţional, dar incongruenţa este neutralizată de tradiţiile corespunzătoare ale acelei limbi. La fel, propoziţii ca *Cele cinci continente sînt patru* sau *Idei verzi şi incolore dorm furios* sînt incongruente din punct de vedere elocuţional dar pot fi, totuşi, adecvate: prima, ca glumă, a doua ca poezie, şi astfel incongruenţa poate fi din nou neutralizată. În ceea ce priveşte neutralizarea expresiilor incorecte de către cele adecvate, cazul cel mai comun este cel al vorbitorului nativ care-şi vorbeşte propria limbă incorect atunci cînd vorbeşte cu străini; şi aceasta în ideea că străinii pot înţelege numai propoziţii simplificate şi incorecte. Dar cîtă vreme ceea ce este incorect în acest caz este considerat necesar şi adecvat iar intenţia vorbitorului este recunoscută ca atare, judecăţile de incorectitudine sînt neutralizate şi în acest caz. Nimeni nu va califica drept incorectă formula unui vorbitor german care îi spune unui muncitor turc ce lucrează în Germania. *Du kommen morgen mein Haus, dort zasammen trinken.* Şi nimeni nu-i va reproşa unui francez care, în intenţia de a imita limba engleză, îl substituie pe *une romaine patrouille* lui *une patrouille romaine* (cum se face, de fapt, în „Asterix").

NU EXISTĂ SCHIMBARE LINGVISTICĂ[1]

„Una lingua come sistema di segni è un *ergon*, (...) frutto della *enérgeia* ossia dell'attività di generazioni di parlanti, volta per volta facenti uso dell'*ergon* a loro giunto."

(V. Pisani, 1980)

1. Obiective şi concepte fundamentale

1.1. În acest raport nu pretind să rezolv problemele ce fac obiectul Conferinţei noastre, cum ar fi simplitatea sau caracterul marcat [*markedness*] al opoziţiilor. Aş dori, mai curînd, să arăt *unde* şi *cum* trebuie tratate aceste chestiuni în contextul problemei mai largi a schimbării lingvistice observate din perspectiva înţelegerii dinamice a limbajului drept creativitate (ενέργεια). Sînt totuşi convins că aspectele teoretice ale acestor probleme concrete vor fi elucidate de îndată ce vor fi identificate statutul lor ontologic şi cel epistemologic, şi de-abia atunci ele nu vor mai constitui decît probleme generale ale descrierii istorice.

În vederea atingerii acestor obiective voi prezenta într-o formă nouă elementele esenţiale ale teoriei mele despre schimbarea lingvistică, teorie ale cărei idei au fost expuse acum 25 de ani în cartea mea *Sincronia, diacronia e historia* (Montevideo, 1957/58)*), dar care n-a fost întotdeauna bine înţeleasă din două motive, pe de o parte,

---

[1] Această lucrare a fost prezentată iniţial la Conferinţa UCLA [University of California at Los Angeles), cu tema *Schimbările din limbă şi cauzalitatea* (Los Angeles, mai 1982). Cum conţinutul ei este în mare măsură concordant cu ideile savantului pe care îl omagiem aici [V. Pisani], îmi face o deosebită plăcere să i-o dedic, în semn de admiraţie sinceră pentru opera lui, dar şi ca dovadă a afecţiunii mele profunde şi constante.

*) Trad.rom.: *Sincronie, diacronie şi istorie.* Problema schimbării lingvistice, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

„Hispanicum est, non legitur", iar pe de altă parte, datorită caracterului neobişnuit al cadrului meu teoretic în raport cu „spiritul timpului", în special în lumea anglofonă. Astăzi, graţie contribuţiei unor concepte ale gramaticii generative, dar şi datorită unei mai bune înţelegeri a lui Humboldt, timpurile sînt mult mai favorabile. Acesta este motivul care mă face să sper că nu vă voi surprinde cu o concepţie total heterodoxă.

1.2. Pentru înţelegerea sensului exact al problemei schimbării lingvistice, sau, mai precis, al tezelor mele, voi apela la cîteva concepte categoriale şi / sau distincţii fundamentale. În primul rînd, este vorba de distincţia dintre „Natură" şi „Cultură", sau între *Necesitate* şi *Libertate* în sensul lui Kant. Limbajul aparţine lumii culturii şi libertăţii, adică domeniului activităţilor productive intenţionale ale omului, cum ar fi arta, ştiinţa, tehnologia, filozofia, etc. Aceste activităţi nu sînt doar esenţial „productive", ci şi „creative". Prin *creativitate* înţelegem o productivitate care comportă două sensuri: productivitate în raport cu „obiectele" produse şi productivitate în raport cu procedeele de producere corespondente (ce pot fi ele însele „produse"). Deci creativitatea este proprietatea activităţilor umane care nu numai că aplică reguli de producere, ci, în acelaşi timp, le şi modifică. Pe de altă parte, avem nevoie de o noţiune particulară de „cauzalitate" diferită sau, mai exact, trebuie să distingem *cauzalitatea*, în sensul ei strict, de *finalitate* şi de *condiţionare*. În cazul schimbării lingvistice, ca şi în cazul producerii oricărui obiect cultural, se poate observa existenţa a patru „cauze" definite de Aristotel: cauzele *eficientă*, *materială*, *formală* şi *finală*. Însă, în cazul obiectelor culturale, cauza *eficientă* este omul ca subiect creator, adică, în general vorbind, libertatea ca atare, şi din acest motiv conceptul de cauză eficientă este inutilizabil în ştiinţele culturii. Cu alte cuvinte, în acest domeniu este lipsit de rost să căuţi asemenea „cauze", pentru că ea, cauza eficientă, este cunoscută. Cauza *materială* este materia din care e alcătuit obiectul cultural, iar aceasta nu pune decît probleme de ordin istoric, privind originea sa materială (de exemplu, în cazul schimbării lingvistice: substrat, superstrat etc.). Cauza *formală*, dacă este realizată, coincide în acest caz cu *finalitatea*, iar finalitatea o reprezintă însuşi obiectul produs, cu valoarea sa culturală şi funcţională; astfel, finalitatea activităţii de producere a *Iliadei* este însăşi *Iliada* ca operă de artă, iar finalitatea timpului viitor din limbile romanice nu este altceva decît însuşi timpul viitor în funcţionarea sa ca

timp particular într-un sistem verbal dat. De aceea vom aplica noțiunile de *cauză* și *cauzalitate* exclusiv cauzelor eficiente în domeniul Naturii, adică acelor „cauze care, în condiții (circumstanțe) identice, produc în mod necesar aceleași efecte". Pe de altă parte, vom numi *condiționare* totalitatea circumstanțelor în care are loc o activitate creativă și care determină istoricește realizarea acelei activități (adică circumstanțele de care libertatea, sub forma inteligenței practice, ține cont în crearea obiectelor culturale: în cazul schimbării lingvistice este vorba de așazișii factori „intralingvistici" și „extralingvistici").

1.3. După părerea mea, cel mai bun procedeu de a ajunge la înțelegerea adevăratei probleme a schimbării lingvistice din punctul de vedere al concepției limbajului observat ca activitate creatoare este de a porni de la supoziția că schimbarea lingvistică „nu există". Prin inexistență înțeleg: a) inexistența schimbării în forma general acceptată în lingvistică; b) imperceptibilitatea schimbării în sensul în care ea se realizează efectiv; și c) faptul că un fenomen lingvistic nou-creat poate fi adesea interpretat în același timp ca schimbare și ca non-schimbare: ca înnoire și ca aplicare.

În fapt, ceea ce se numește „schimbare lingvistică" nu există în aceste trei sensuri diferite: în primul rînd, aceasta nu există ca modificare a vreunui „obiect" conceput drept continuu, ca proces de schimbare a unui fenomen exterior conștiinței (de ex., *a* > (devine) *e*); în al doilea rînd, de obicei ea nu există pentru vorbitorii unei limbi, convinși că ei continuă, fără a o modifica, o anumită tradiție lingvistică imuabilă; și, în al treilea rînd, adesea ea nu există în limbă în ipostaza de δύναμις (ca sistem de procedee), ci mai curînd numai în limba ca ἔργον, ca produs al unor procedee de producere lingvistică deja date și care nu se schimbă.

2. Schimbarea – creație lingvistică

2.1. Din cauza cerințelor cercetării științifice, în special a practicii analitice și descriptive, orice limbă este transformată într-un *obiect*: ea este obiectivată ca să devină ceva exterior și observabilă. Această obiectivare este cu siguranță operațional necesară, nefiind periculoasă atîta timp cît sîntem interesați numai de descrierea, identificarea „produselor" de limbaj și nu pierdem din vedere modul în care există în

realitate o limbă. Ea devine însă periculoasă atunci cînd tratăm probleme teoretice, căci problemele teoretice nu pot fi rezolvate pe baza unei abstracţii; faptul este de asemenea periculos cînd ne ocupăm de probleme istorice, dacă atribuim ceea se numeşte „evoluţia limbii" unei astfel de abstracţii. Şi totuşi, tocmai asta se întîmplă în cazul schimbării lingvistice. Diferenţa dintre două stări consecutive obiectivate ale unei limbi (de ex. A : B) a fost interpretată ca o schimbare lingvistică, ca proces prin care un lucru se transformă în altul, adică, în acelaşi timp, ca o persistenţă neîntreruptă a unei părţi din acest obiect, parte considerată astfel că-i reprezintă ipseitatea, calitatea de „a fi el însuşi" (*a* > [devine] *e*). Ansamblul diferenţelor de acest tip este apoi considerat ca un fenomen unic (din nou o „schimbare" sau „evoluţie" lingvistică.), căutîndu-i-se „cauzele" obiective, în principiu o cauză unică, generală acţionînd continuu, dat fiind că „rezultatul" obiectiv („schimbarea") este conceput ca fiind un *singur* fenomen general.

2.2.1. Totuşi, o limbă nu există asemenea unui obiect sau organism natural, deci nu are o continuitate organică independentă de conştiinţa vorbitorilor ei. O limbă este o „tehnică" de vorbire istoric constituită; ea există doar ca tradiţie a capacităţii de a vorbi, cu alte cuvinte ca o *cunoaştere tehnică* tradiţională sau ca o „competenţă" transmisă de şi către membrii individuali ai comunităţilor lingvistice. Prin urmare, procesul interpretat ca „schimbare lingvistică" nu este unul de schimbare a produselor lingvistice (*a* nu devine *e*!), ci mai curînd unul de *creare a tradiţiilor lingvistice*, de obiectivare istorică a ceea ce a fost produs de vorbire, adică nu este nimic altceva decît *limba pe cale de a se face*. E adevărat că, din această perspectivă, se constată totodată că unele tradiţii „dispar" (sînt abandonate), ceea ce nu înseamnă însă că *aceste* tradiţii ca atare *au devenit* noile tradiţii cu care cele vechi au fost înlocuite.

2.2.2. Înainte de toate, orice fapt de „devenire" în limbă este în realitate o „înlocuire". Nu este vorba numai de o chestiune de formulare, căci de ea depinde înţelegerea multor aspecte ale dezvoltării limbii; astfel, faptul că noile tradiţii pot coexista cu vechile tradiţii din care par să se fi dezvoltat (ca de pildă în spaniola veche *ai – ei – e*, uneori chiar în acelaşi text) şi faptul că în realitate nu există nici o diferenţă între schimbarea fonetică (unde se presupune o continuitate) şi schimbările gramaticale şi lexicale (unde, în general, nu se presupune continuitatea aceloraşi fenomene).

Cu toate acestea, este mult mai important de a înțelege problema schimbării lingvistice nu ca pe o problemă de înlocuire a unui fapt anterior (de ce a fost *A* înlocuit cu *B*?), ci ca pe una de apariție a unui fapt nou: nu din punctul de vedere al produselor, ci ca pe un proces de producere; cu alte cuvinte, nu trebuie să ne întrebăm „De ce A → (B)?, ci „De ce → B?", adică nu „De ce s-a schimbat A"?, ci „De ce s-a creat B"?

În domeniul limbii autoritatea tradiției prevalează în asemenea măsură, încît procesul istoric anterior se consideră ca fiind primar, iar schimbarea ca secundară. În alte domenii ale culturii, acolo unde creativitatea se impune atenției ca fapt primar, ne întrebăm mai curînd cum iau naştere şi se impun fapte noi, nu cum sînt înlocuite cele vechi. Este adevărat că a pune problema din punctul de vedere al produselor nu este absolut nejustificat în cazul limbilor, dat fiind că, pe de o parte, creativitatea lingvistică se manifestă practic întotdeauna în interiorul unei tehnici lingvistice date, iar pe de altă parte, faptele nou create trebuie, la rîndul lor, să se integreze în această tehnică. Cu toate acestea, ce e adevărat pentru limbă este valabil şi pentru alte forme ale culturii: şi în limbă „schimbarea" şi dezvoltarea sînt fapte primare, iar produsul astfel rezultat este secundar: *şi în lingvistică ar trebui să privim înainte, nu înapoi.*

2.2.3. Din acest punct de vedere, schimbarea lingvistică nu este „schimbare", ci *facere, producere* a *limbii*: este vorba de fenomenul originar prin care se naşte, prin care ia ființă o limbă. Ca urmare formula „*A* este înlocuit cu *B*" trebuie înțeleasă corect: ea priveşte limba ca *produs*, nu ca *proces de schimbare lingvistică*. Elementele A şi B sînt echivalente în două stadii diferite ale limbii ca produs, dar nu şi în însăşi schimbarea lingvistică. Ele sînt de „acelaşi rang", adică ocupă aceeaşi poziție în limba definită ca ansamblu de tradiții; dar în cadrul schimbării lingvistice (= naşterea unui fapt nou de limbă), A constituie doar materialul din care este creat B: este *cauza materială* a lui B. Pe de altă parte, nu trebuie uitat că există şi tradiții lingvistice – nu numai în domeniul lexicului – care „dispar" fără a fi înlocuite, după cum există şi tradiții nou-apărute care nu le înlocuiesc pe cele anterioare; or, cu excepția unui punct de vedere formal, nu se poate concepe dispariția unei tradiții ca o „înlocuire cu zero", nici apariția fără înlocuire ca o „înlocuire a lui zero". În plus, materialul unei

„schimbări" lingvistice (= creaţia unui fapt de limbă) poate proveni dintr-o altă limbă, deci nu se mai poate spune, de exemplu, că semnificaţia lat. *comprehendere* „o înlocuieşte" pe aceea a gr. *συλλαμβάνω*.

2.2.4. Deci schimbarea lingvistică este procesul istoric prin care dispare sau ia naştere limba, prin care tradiţiile lingvistice se sting ori sînt create şi prin care, adesea, tradiţii noi ocupă locul, parţial sau total, al celor pe cale de dispariţie din sistemul de tradiţii pe care îl numim limbă. Desigur, ceea ce devine diferit prin schimbare este însăşi limba respectivă, înţeleasă ca produs istoric, ca ansamblu de tradiţii şi, în acest sens, putem vorbi despre *schimbarea lingvistică*, adică de schimbarea *într-o* limbă sau *în* limbi. La drept vorbind, acest lucru înseamnă că o limbă ca produs obiectiv (*ergon*) nu „se schimbă", ci că, pur şi simplu, *se produce*. Privite dintr-o perspectivă corectă, limbile nu „se află într-o continuă schimbare", ci într-o continuă *facere*.

3. Cele trei probleme ale schimbării lingvistice

3.0. Cu toate acestea, procesul istoric al schimbării lingvistice privite din această perspectivă nu implică o singură problemă, ci trei probleme, sau trei tipuri de probleme, aparţinînd la trei niveluri diferite: a) problema *universală* a schimbării lingvistice (de ce se modifică limbile?); b) problema *generală* a schimbării lingvistice (cum şi în ce condiţii intra- şi extralingvistice se modifică limbile?); c) problema *istorică* a fiecărei schimbări în parte, adică justificarea creării unei anumite tradiţii, care, eventual, înlocuieşte o tradiţie anterioară. Aceste trei probleme trebuie privite ca deosebite şi independente. Trebuie precizat că soluţia la prima întrebare nu oferă implicit răspunsul la a doua, sau invers. Numai prima chestiune este de ordin teoretic. A doua este o chestiune empirică de istorie lingvistică generalizată: este întrebarea la ce se întîmplă *ἐπὶ τὸ πολύ*, de cele mai multe ori, în istoria limbilor. A treia este, în fiecare caz în parte, de ordin istoric, în sensul strict al termenului.

3.1.1. Se poate răspunde satisfăcător la prima întrebare prin identificarea esenţei schimbării lingvistice, adică raportînd-o la principiile universale care stau la baza noţiunii corespunzătoare: schimbarea lingvistică constituie obiectivarea istorică a creativităţii lingvistice. Limbajul ca limbă „devine" – este creat – istoric, pentru că el este, de

fapt, o activitate creativă şi în acelaşi timp una îndreptată spre alţi oameni. Această ultimă dimensiune a limbajului, direcţionarea către celălalt, eu o numesc *alteritate*. Schimbările lingvistice nu sînt un rezultat produs de anumite cauze, ci manifestarea imediată, emergenţa primordială a creativităţii şi alterităţii limbajului. Ca creativitate pură (universală), schimbarea lingvistică este producere de limbaj; ca creativitate *într-o limbă particulară* şi ca obiectivare *istorică*, ea este producere a unei limbi anume. În consecinţă, nu este deloc adevărat că în sine, în planul universal, schimbarea lingvistică ar fi un fenomen enigmatic. „A explica" sau „a justifica" schimbarea lingvistică înseamnă, în acest plan, a o înţelege, a înţelege *ce este* ea în mod efectiv. Cei care caută cauze (sau *o* cauză) la acest nivel, fără a găsi vreuna, înţeleg pur şi simplu greşit natura schimbărilor lingvistice, ca de altfel şi natura limbajului însuşi, căci schimbările lingvistice nu sînt altceva decît *limba în facerea ei*, limba pe cale de a se naşte. Aici nu este deloc nevoie să căutăm vreo cauză eficientă: cauza este omul ca subiect creator; nu este nevoie nici să căutăm vreo finalitate obiectivă generală: finalitatea este aceea a fiecărei schimbări lingvistice particulare. În realitate, ceea ce nu ştim încă sigur şi deci ceea ce trebuie să facă obiectul cercetării lingvistice este care motivaţii sînt mai frecvente în istoria limbilor. Însă la această întrebare nu poate răspunde teoria limbajului ca atare.

3.1.2. La acest nivel nu putem decît deduce tipul general de motivaţie şi preciza dacă trebuie presupuse una sau mai multe motivaţii. Pentru a realiza acest lucru este necesar să examinăm desfăşurarea obişnuită a fiecărei schimbări lingvistice şi să operăm cîteva distincţii. Am propus aceste distincţii în forma de mai jos cu mulţi ani în urmă, iar altele au fost făcute şi de alţii într-un mod foarte asemănător, astfel că în prezent atît ele, cît şi implicaţiile lor sînt bine cunoscute. Trebuie totuşi să le menţionez aici, nu pentru a pretinde vreo prioritate, ci pentru că în lingvistică mai circulă încă unele concluzii false şi unele presupuneri greşite. În primul rînd, trebuie să distingem net *inovaţia în discurs* (sau în „performanţă") de *schimbarea în limbă* (sau în „competenţă"). În ceea ce priveşte schimbarea lingvistică ca proces ce se desfăşoară într-o comunitate de vorbitori trebuie să distingem patru etape: *adoptarea* (unei inovaţii de către un individ vorbitor), *difuzarea* (adoptarea ei de către mai mulţi vorbitori), *selectarea* (folosirea

alternantă a tradiției mai vechi şi a celei noi), *mutația* (abandonarea uneia dintre tradiții şi reținerea celeilalte ori stabilirea unei anumite distribuții a ambelor tradiții şi reținerea celeilalte ori stabilirea unei anumite distribuții a ambelor tradiții în același „dialect" sau, în cele din urmă, în „dialecte" diferite). Rezultă că forma elementară a schimbării lingvistice este adoptarea, care este întotdeauna un act individual (chiar dacă mai mulți vorbitori acceptă simultan aceeași inovație). Difuzarea este doar o serie de adoptări succesive; selectarea este, în sine, un fapt de discurs; mutația este doar punctul final al procesului de schimbare lingvistică într-o comunitate de vorbitori.

3.1.3. Aceste distincții facilitează înțelegerea anumitor aspecte ale schimbării lingvistice şi permit rezolvarea corectă a unor probleme, în special a celor privind *gradualitatea* şi *regularitatea* schimbării lingvistice. Adoptarea are loc în limbă (în accepția lui Saussure), altfel spus într-o tehnică de limbaj, şi de aceea nu este nici graduală, nici „imperceptibilă", ci întotdeauna instantanee. Schimbarea fonică nu diferă, din acest punct de vedere, de schimbarea gramaticală, iar schimbarea *fonetică* nu diferă de schimbarea *fonemică*. Iluzia de gradualitate provine din folosirea alternantă (în faza de selecție), cît şi din difuzare. De asemenea, orice adoptare care nu privește o formă unică, ci un procedeu sistematic, este *regulată*, adică general aplicabilă (tuturor faptelor care îi corespund). Între regularități pot exista diferențe legate de nivelul structural, ca şi diferențe de cantitate – o schimbare poate să vizeze, de exemplu, sistemul sau norma, o unitate sau o serie omogenă de unități, în orice context sau numai într-un anume context şi aşa mai departe –, dar nu există diferențe de calitate.

În consecință se cuvine să facem o deosebire netă între *generalitatea intensivă* sau *regularitate* (generalitate într-o tehnică lingvistică, într-un sistem de procedee) şi *generalitatea extensivă* sau *generalitate pur şi simplu* (generalitate într-o comunitate lingvistică): schimbarea lingvistică este prin natura sa „generală" (regulată) din punct de vedere intensiv, dar nu şi extensiv: din această a doua perspectivă, ea este întotdeauna generalizare sau difuzare, adică o serie de adoptări. Iluzia unei generalități extensive provine, în primul rînd, din faptul că inovații analoge se pot ivi şi adopta în aproximativ același timp în puncte diferite ale unui domeniu lingvistic (dar fără îndoială întotdeauna în mod individual). Mai mult, în etapa selectării

regularitatea poate fi suspendată în cazuri izolate sau chiar în serii întregi de situații: de aici se nasc „excepțiile", cum sînt, de exemplu, excepțiile de la așa numitele „legi fonetice". În consecință, principiul tradițional conform căruia regularitatea este considerată primordială, iar excepțiile – secundare este absolut justificat. Într-adevăr, regularitatea este inerentă actului prin care un fapt de limbă este creat, iar într-un asemenea act orice procedeu este regulat pentru simplul motiv că el este, în fiecare caz, unic: e un model pentru clase de utilizări viitoare. Astfel, în cazul schimbării fonice, „legea fonetică" nu reprezintă *rezultatul* final, ci *punctul de plecare* al procesului corespunzător în comunitatea lingvistică. Este însă adevărat că adoptări diferite pot implica interpretări diferite ale cutărei sau cutărei schimbări. Din această cauză și a „excepțiilor" rezultînd din selecție ia naștere iluzia unei neregularități inițiale, în particular interpretarea schimbării fonice care s-ar transmite de la un cuvînt la altele. Dacă, de exemplu, anumiți vorbitori de spaniolă spun *amao*, dar *prado*, ei aplică pur și simplu o regulă diferită decît cea care este folosită de cei care spun *amao* și *prao*: pentru aceștia din urmă, *ao* înlocuiește în orice caz *-ado*, pentru primii nu înlocuiește *-ado* decît în participii; aceasta nu înseamnă absolut deloc că schimbarea „se propagă" de la participii la alte forme.

Îmi permit să explic acest exemplu. Trebuie să presupunem, în acest caz, existența a trei faze, adică trei „limbi" diferite: 1) *-ado*, 2) *-ao* (part.) / *ado* (în alte cazuri), 3) *-ao* (în toate cazurile). Din cauza selecției între 1) și 2), anumite participii mai frecvente sînt mai numeroase în discurs. Din cauza faptului că participiile în *-ao* sînt conținute în 2), dar și în 3), și din cauza selecției între 2) și 3), participiile terminate în *-ao* sînt mai frecvente în discurs decît celelalte forme în *-ao*. Acest lucru nu înseamnă că schimbarea *-ado* > *-ao* „se propagă" de la participii la alte forme (sau de la participii mai frecvente la mai puțin frecvente).

3.1.4. Distincția dintre *inovație* și *adoptare* ne ajută totodată să dăm o formă adecvată problemei motivației schimbării. În principiu, inovația ca atare poate totodată să fie involuntară, adică ea poate fi condiționată de „cauze", în sensul propriu al termenului, pentru că discursul ca activitate este condiționat și de factori psihofizici. Dar o inovație condiționată de „cauze" are desigur puține șanse de a fi adoptată și de a se răspîndi: într-adevăr, nu există exemple de *lapsus*

linguae care să se fi generalizat. Dimpotrivă, adoptarea este un act exclusiv mental şi care are loc în limba ca tehnică, altfel spus, la nivelul „competenţei lingvistice"; din acest motiv, ea este întotdeauna voluntară, deşi intuitivă (în principiu, ea nu diferă de învăţarea curentă a limbii); în consecinţă, ea nu poate să aibă „cauze" –, ci numai o motivaţie finală (funcţională, culturală, socială sau estetică). Pe de altă parte, nu poate exista, în principiu, motivaţie unică pentru toate schimbările lingvistice, pentru că schimbarea lingvistică nu este un fapt unic, ci o clasă de fapte de mai multe tipuri şi care vizează în realitate limbajul în totalitatea sa. Mai mult: schimbarea lingvistică este inovaţie şi adoptare; iar schimbarea lingvistică în limba unei comunităţi înseamnă o serie de numeroase acte individuale de adoptare, adică schimbarea este reluată, efectuată din nou de către fiecare individ care adoptă inovaţia. Or, nu se poate presupune că motivaţia inovaţiei şi a adoptării este în mod necesar aceeaşi, nici că o motivaţie identică rămîne valabilă pentru toate adoptările în cursul propagării unei schimbări. Desigur, motivaţia *subiectivă* generală este întotdeauna „alteritatea" (se adoptă limba celuilalt), dar există tipuri diferite de alteritate concretă. Motivaţia *obiectivă* generală este întotdeauna finalitatea (produsul însuşi); dar, comparînd faptul nou creat cu cel înlocuit, se constată diferite tipuri de finalitate. *Simplificarea*, de exemplu, este un tip de finalitate obiectivă; iar adoptarea limbii unui grup de prestigiu corespunde unui tip de finalitate subiectivă: de motivaţie socio-culturală. În ceea ce priveşte circumstanţele în care vorbitorii îşi reînnoiesc limba, acestea nu sînt decît *condiţii*, şi nu cauze ale schimbării lingvistice: în realitate, ele ne arată că o schimbare lingvistică poate avea loc şi nu că trebuie să aibă loc, căci, pentru ca acest lucru să se realizeze trebuie ca vorbitorii să ţină cont de circumstanţe: numai finalitatea le transformă în condiţii efective ale schimbării; altfel ele nu au nici o legătură cu aceasta. În acest sens, „condiţiile" sînt o formă a motivaţiei secundare şi dependente. O schimbare nu are loc de exemplu *pentru că* există diferenţe de prestigiu, ci pentru a cîştiga prestigiu; nu are loc *pentru că* o regulă este complicată, ci mai curînd pentru a o simplifica. Finalitatea are, desigur, o valoare absolută, dar numai în calitate de finalitate reală, efectiv realizată. De aceea nu se poate presupune un tip determinat de finalitate pentru toate cazurile în care ar putea fi considerată probabilă în virtutea

unei situații obiective. Dacă, de exemplu, o opoziție neutralizabilă este redusă la un singur membru, atunci este vorba adesea de un membru neutru, dar nu întotdeauna și nu în mod necesar. Regulile complicate sînt adesea simplificate și regulile cu aplicație restrînsă sînt adesea generalizate; dar, chiar și în asemenea situații, schimbarea lingvistică nu este obligatorie sau se poate produce într-o direcție opusă, neașteptată.

3.2.1. Referitor la cea de-a doua chestiune, nu poate fi vorba decît de un „cum" al schimbării lingvistice și de explicarea ritmului său în istoria limbilor. De exemplu: care sînt tipurile de inovații difuzate frecvent și în ce circumstanțe schimbarea lingvistică operează într-un ritm foarte accelerat? La acest nivel se constată tipurile cele mai curente de finalitate subiectivă și obiectivă ce motivează schimbarea lingvistică și prin urmare tipurile de condiții de care vorbitorii țin cont. Cu alte cuvinte: se constată modul în care libertatea acționează în producerea limbilor, adică se identifică normele acestei activități. În consecință, aici adevărata întrebare nu este „care sînt cauzele schimbării lingvistice?", ci, mai curînd, „cum acționează de obicei libertatea în construcția și reconstrucția limbilor?". La acest nivel, „a explica" schimbarea lingvistică înseamnă a identifica tipurile cele mai frecvente de motivație finală. Din acest motiv, normele care se stabilesc în ceea ce privește cea de-a doua întrebare pot face obiectul unei cercetări empiric-istorice, dar nu al unei cercetări teoretice. De exemplu, pentru a demonstra norma de simplificare ca atare, trebuie să arătăm că simplificarea este un fenomen mai frecvent sau mult mai frecvent decît opusul său. Pe de altă parte, asemenea norme sînt prin natura lor non-absolute și ele admit întotdeauna excepții, căci nu sînt „cauze" implicînd „efecte" necesare. Faptul că asemenea norme sînt singurele care se pot stabili în științele umane nu este o slăbiciune a acestor științe; dimpotrivă: este forța lor, de vreme ce ele constituie un aspect specific al științelor omului, care nu are echivalent în științele naturii.

3.2.2. În ce privește ritmul dezvoltării limbilor, avem convingerea că un ritm accelerat depinde de două condiții generale: slăbiciune (lipsă de stabilitate) a tradiției lingvistice – de exemplu, din cauza amestecului limbilor sau a revoluțiilor socio-culturale, cu un declin corespunzător al culturii tradiționale – și coexistență de principii opuse în tipul lingvistic (în perspectiva istorică: tranziția de la un tip lingvistic la altul), ca în cazuri ca: latină → limbi romanice, franceză veche → franceză

modernă; vechea engleză → engleză. În cazul în care aceste condiţii nu sînt prezente, sau cînd o singură condiţie este prezentă, de exemplu în comunităţile izolate şi cultural uniforme sau în cazul limbilor tipologic uniforme, ritmul dezvoltării limbii este mult mai lent: de exemplu, cazul limbii islandeze şi al limbilor turcice.

3.3. În ceea ce priveşte cea de-a treia chestiune, este vorba întotdeauna de justificarea exhaustivă a unei schimbări particulare în istoria unei limbi particulare, adică de constatare a modului în care a operat creativitatea şi a fost integrată într-o limbă determinată la un moment determinat al istoriei sale. Soluţiile pe care le găsim în acest caz ne oferă posibilitatea de a identifica clase şi tipuri de motivaţie, altfel spus, de a răspunde la cea de-a doua întrebare; şi aceste clase şi tipuri, la rîndul lor, oferă cadrul şi fundalul („ipotezele de lucru") necesare pentru rezolvarea chestiunilor celui de-al treilea tip (este raportul dialectic între lingvistica generală – istorie generalizată – şi istoria lingvistică propriu-zisă).

4. Limba ca ansamblu de procedee şi limba ca produs

4.1. Vorbitorii unei limbi sînt în mod normal convinşi că ei nu schimbă limba, ci că doar o actualizează prin vorbire. Ba chiar nu recunosc ca atare fapte în mod obiectiv „noi" şi pe care ei înşişi le-au creat: consideră, mai curînd, aceste fenomene ca deja „existente în limbă" sau, cel puţin, le consideră ca o simplă continuare şi aplicare a tradiţiei lor lingvistice.

4.2. Acest fapt se datorează, în primul rînd, ponderii şi statutului particular al tradiţiei în limbaj prin raportare la celelalte forme ale culturii, în care mai degrabă creativitatea şi originalitatea creaţiei individuale sînt cele care îşi revendică dreptul la întîietate. Totuşi, această convingere a vorbitorilor le dovedeşte intuirea naturii specifice a limbajului şi a diferenţei esenţiale între „*facerea* limbajului" şi „limbajul deja *făcut*", între limba ca *tehnică* deschisă, ca sistem de procedee, şi limba ca *produs*, ca ceva ce este făcut cu ajutorul acestor procedee, sau între limba ca sistem de reguli cu diferite grade de generalitate şi limba ca materie deja organizată prin intermediul aplicării acestor reguli. Limba ca sistem de procedee şi posibilităţi tehnice conţine întotdeauna mai mult decît fiecare fragment de limbă

produsă, realizată, adică fiecare limbă conține și o „dimensiune viitoare". Acesta este sensul în care consider că trebuie interpretată afirmația lui Wilhelm von Humboldt, potrivit căreia limbajul nu este niciodată în întregime „prezent": „denn die Sprache kann ja nicht als ein daliegender, in seinem Ganzen übersehbarer oder nach und nach mittheilbarer Stoff, sondern muss als ein sich ewig erzeugender angesehen werden, wo die Gesetze der Erzeugung bestimmt sind, aber der Umfang und gewissermassen auch die Art des Erzeugnisses gänzlich unbestimmt bleiben" (*Werke in fünf Bänden*, III, Stuttgart, 1963, p. 431). Aici nu este vorba, evident, de ceea ce se numește „producerea frazelor pe baza unor reguli deja date"; este vorba mai curînd de producerea limbii înseși: de producerea de „reguli" cu ajutorul altor reguli, mai generale. Aceasta înseamnă că, ceea ce dintr-un anumit punct de vedere este un procedeu de producere, din alt punct de vedere este un produs, și că vorbitorii posedă o cunoaștere intuitivă a acestor raporturi în interiorul limbii lor.

5. Normă, sistem și tip. Aplicare și interpretare

5.1.1. A concepe schimbarea lingvistică ca „non-schimbare" (ca simplă aplicare de reguli sau de procedee deja date) presupune, în fapt să distingem niveluri ale tehnicii lingvistice. Aceste niveluri sînt: tehnica efectiv realizată și care poate fi transmisă ca limbă deja produsă (*norma limbii*), tehnica în ipostaza de sistem de opoziții funcționale și de procedee (*sistemul limbii*) și tehnica în ipostaza de sistem al tipurilor de funcții și de procedee sau, mai curînd, ca sistem de principii ale producerii limbajului, principii subiacente funcțiilor și procedeelor unei limbi (*tipul lingvistic*).

5.1.2. Majoritatea – și, într-un anumit sens, chiar toate – schimbărilor în norma limbii corespunde funcțiilor și procedeelor deja date în sistemul limbii; iar majoritatea schimbărilor din sistem corespund principiilor deja date în tipul lingvistic respectiv. Astfel, imperfectul romanic din jocurile copiilor (așa-numitul *imparfait préludique / imperfectul preludic*), de exemplu, în spaniolă: „*entonces yo era el rey y tu eras la reina / eu eram regele și tu erai regina* (în jocul pe care-l vom juca acum)" pare a fi relativ recent în limbile romanice și, în acest sens, reprezintă o „schimbare" în norma acestor

limbi; dar ea corespunde domeniului funcţional, deja dat, al imperfectului romanic ca timp al „non-actualităţii". Un nou derivat precum *firmamental*, indicat de Saussure ca formă „posibilă" în franceză, ar fi de asemenea un fapt nou, o schimbare în norma limbii, dar producerea sa nu ar fi decît aplicarea (funcţionarea) sistemului. În acelaşi mod, tipul lingvistic este aplicat în extensiunea sau în schimbarea la nivelul sistemului. Astfel, tipul limbilor romanice (cu excepţia francezei moderne) este guvernat de un principiu general: „determinări interne (paradigmatice) pentru funcţionări interne (non-relaţionale) şi determinări externe (sintagmatice) – adică expresii „perifrastice" – pentru funcţionări externe (relaţionale)". Şi acest principiu a fost aplicat în aceste limbi începînd chiar cu latina vulgară: cînd era vorba de funcţiile non-relaţionale (cum ar fi numărul, genul, timpurile primare ale verbului), expresia paradigmatică a fost menţinută sau a fost sistematic reluată şi dezvoltată, iar cînd avea funcţii relaţionale (ca în cazul comparaţiei), expresia paradigmatică a fost sistematic abandonată sau redusă (şi acest fenomen continuă încă în zilele noastre: a se vedea, de exemplu, reducerea formelor cazuale ale pronumelor personale). Dacă limbile romanice, mai ales cele din spaţiul mediteranean, de la portugheză la română, se aseamănă atît de izbitor, acest lucru se datorează nu numai bazei lor materiale comune şi influenţei reciproce, ci, mai ales, pentru că au fost create istoric prin aceeaşi tehnică, mai ales la nivelul tipului lingvistic. S-a vorbit, în acest sens, de „tendinţe" comune. Dar termenul „tendinţă" (sau „trend") desemnează o noţiune formală: in concreto, este vorba de aplicarea progresivă a aceloraşi principii de producere lingvistică.

5.1.3. În consecinţă, aceasta înseamnă: dezvoltare (schimbare) a normei = simplă aplicare a sistemului; dezvoltare a sistemului = simplă aplicare a tipului. Cea mai importantă consecinţă metodologică a constatării acestor identităţi este aceea că distincţia între sincronie (funcţionare) şi diacronie (schimbare), sau, mai degrabă, între aplicarea regulilor şi schimbarea lor, nu poate fi menţinută ca distincţie reală pentru astfel de dezvoltări, căci în realitate, există diacronie a normei în interiorul sincroniei (al funcţionării) sistemului şi diacronie a sistemului în interiorul sincroniei tipului lingvistic.

5.2. Pe de altă parte, aplicarea procedeelor şi principiilor de producere presupune interpretarea lor intuitivă din partea subiecţilor

vorbitori. Or, interpretarea poate fi şi „reinterpretare": ea poate fi şi diferită faţă de interpretarea „obiectivă" (sau mai generală). Astfel, unii vorbitori de franceză au interpretat pe /z/ din *liaison* ca pe un prefix al pluralului; de aici forme ca *zieux, quatre-z-officiers* (şi chiar în franceza standard, *Vous êtes Italien,* fără *liaison* şi *Vous êtes Italiens,* cu *liaison).* În română, imperativele în *-i* şi *-e* au fost reinterpretate drept corespunzînd unei opoziţii „intranzitiv" / „tranzitiv", pentru că hazardul făcuse ca acesta să fie în mod real cazul multor verbe (astfel, de exemplu, *dormi, fugi,* dar *scoate, bate*); şi, în zilele noastre, multe verbe de conjugarea a 3-a şi a 4-a care pot fi la fel de bine tranzitive şi intranzitive, au două forme de imperativ (de exemplu, *plîngi,* dar *plînge-l*). Se poate cu certitudine spune că, obiectiv vorbind, în asemenea cazuri a avut loc o „schimbare". Dar, chiar şi în cazul unei reinterpretări, vorbitorii se comportă ca şi cum ei nu ar schimba limba, deoarece sînt convinşi că interpretarea lor este corectă, adică procedeele corespunzătoare sînt deja „date" în limbă.

5.3. Cercetări mai amănunţite vor arăta, cred, că norma limbii se schimbă aproape în exclusivitate prin aplicarea sistemului, iar acesta, la rîndul lui, se schimbă în mare măsură prin aplicarea tipului şi parţial prin reinterpretarea iar tipul lingvistic se schimbă în exclusivitate prin reinterpretare.

6. Concluzii

Dacă se consideră limbajul ca ἐνέργεια, schimbarea lingvistică apare ca fiind faptul lingvistic primar şi primordial: ea nu este „schimbare", ci mai curînd „naştere" a limbajului şi, prin aceasta, construcţie istorică a limbilor. Această construcţie are loc în mare măsură prin aplicarea de procedee de producere date în limbile înseşi. Din acest punct de vedere, noţiunile discutate aici aparţin unor niveluri conceptuale diferite şi corespund unor aspecte diferite ale problemei schimbării lingvistice. *Cauzalitatea,* în sensul propriu al termenului, este, în acest context, o noţiune înşelătoare, deoarece schimbarea lingvistică nu poate avea „cauze". Ar fi mai bine ca această noţiune să fie înlocuită cu noţiunea de *motivaţie.* Dimpotrivă, *finalitatea* îşi găseşte locul aici, dat fiind că motivaţia schimbării lingvistice este, în fapt, de natură „finalistă". Este totuşi recomandabil să distingem *finalitatea subiectivă* de *finalitatea*

obiectivă. Noţiuni ca *simplitate*, *economie* şi *caracter marcat* („markedness") trimit la forme ale finalităţii obiective şi aparţin cercetării empirico-istorice. În măsura în care se referă la activitatea vorbitorului, aceşti termeni desemnează *norme* ale acestei activităţi. Aceste norme nu ne spun *de ce*, ci doar *cum* are loc schimbarea lingvistică; şi nu cum are loc în mod absolut şi necesar, ci doar cum are loc *ἐπὶ τὸ πολύ*: în majoritatea cazurilor. Tocmai aceste norme constituie obiectul cercetării rezonabile şi necesare asupra schimbării lingvistice: problema de rezolvat în legătură cu aceasta nu este *de ce*, ci *în ce scop* şi *cum*. *Condiţiile* obiective ale schimbării lingvistice (de exemplu, „presiunea sistemului") aparţin, şi ele, cercetării empirico-istorice; totuşi aceste condiţii nu trebuie considerate drept „cauze", nici ca o „motivaţie" independentă: ele aparţin motivaţiei secundare. Fără îndoială că am putea numi „cauze" atît *normele*, cît şi *condiţiile*, dar în aceste cazuri avem de a face cu sensuri diferite ale termenului „cauză". *Tendinţele*, în măsura în care sînt strict „intralingvistice", adică în măsura în care se referă la structura internă a limbilor, sînt manifestări ale funcţionării istorice a tipurilor lingvistice. În sfîrşit, trebuie să adăugăm ansamblului nostru de noţiuni *aplicarea* şi *reinterpretarea*; aceste ultime două noţiuni numesc clasele formale cele mai generale de inovaţii adoptate de către subiecţii vorbitori şi, deci, de schimbări lingvistice.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TIMP ŞI LIMBAJ

0. Vorbind despre schimbarea lingvistică, Saussure spune, printre altele, că nu trebuie să disperăm dacă nu reuşim să-i găsim „cauzele", deoarece, cum este cunoscut, timpul schimbă fiecare lucru şi, deci, şi limbajul. Aceasta este una dintre acele fraze care este repetată adesеori şi care, însă, ar trebui evitată pentru că, să recunoaştem, lasă timpul aşa cum îl găseşte. Într-adevăr, nici limbajul nu este un „lucru" care să poată fi schimbat de către un agent extern, nici timpul un agent care să poată schimba lucrurile.

Această frază, deşi nefericită, ne dă totuşi ocazia să intrăm în subiect întrucît raportează limbajul – în momentul schimbării sale – la timp şi instituie, într-un fel, un raport de reciprocitate între timp şi schimbarea lingvistică şi, prin urmare, între timp şi limbaj. Tocmai despre acest raport de reciprocitate aş vrea să fac o serie de observaţii. Se cade totuşi să precizăm încă de la început că nu este vorba de un raport unic reciproc, ci de o serie întreagă de raporturi care ar cere, în orice caz, o discuţie sistematică şi detaliată. Astfel de raporturi multiple şi foarte complexe sînt, de fapt, de cel puţin trei tipuri diferite. În primul rînd, limbajul, ca fapt real, este cufundat în timp: ca oricare alt fapt al realităţii, se întîmplă (şi se desfăşoară) în timp. În al doilea rînd, limbajul semnifică şi reprezintă timpul şi structura sa aşa cum este conceput intuitiv, nu mai puţin de cum structurează întreaga experienţă umană şi toată „lumea" ca obiect care poate fi gîndit, lume construită, ba chiar creată de om tocmai cu ajutorul limbajului. În al treilea rînd, limbajul numeşte „timpul lucrurilor", adică situează şi ordonează în timp lucrurile şi evenimentele. La aceste raporturi, să zicem aşa „de natură pozitivă", se adaugă un tip negativ: omul se foloseşte de limbaj în general şi de discurs în special – adică de forma individuală a limbajului însuşi – chiar pentru a refuza timpul, pentru a căuta să-l domine sau de-a dreptul pentru a ieşi din timp. Acestea sînt cele patru aspecte ale temei „Timp şi limbaj", pe care îmi propun să le discut şi să le precizez aici, chiar dacă într-o formă în mod necesar succintă.

1. Primul aspect: limbajul în timp. Vorbirea se dezvoltă în timp şi aşa-zisa „linearitate" a semnului lingvistic este reprezentată de fiecare dată de linii în sens unic cu o singură direcţie. De aceea, există un permanent conflict „psiho-fiziologic" între actul prin care se gîndeşte semnificatul, chiar semnul întreg – unitar la orice nivel, nu numai la nivelul cuvîntului, ba chiar şi la cel al frazei – şi linearitatea materială a expresiei. S-ar putea spune că, ceea ce reprezintă conţinutul mental (semnificat şi semnificant) este ca un cerc care trebuie să fie „desfăcut" într-o expresie materială. Subiectul vorbitor formează, sau cel puţin schiţează mental semnul ca un cerc înainte de a-l organiza în forma lui exterioară ca o linie. Acesta este scopul anticipărilor cu schimb („distribuţie încrucişată") de foneme şi morfeme, mai exact, schimb de aşa-zise „erori" de tipul: *sono tornose a fiorire le rate* „sînt din nou înfloritoare ratele", şi care explică chiar şi anumite evoluţii istorice, ca cel din lat. *miraculum*, care în spaniolă devine *milagro*. Aceste anticipări sînt posibile ca un lapsus sau ca nişte jocuri tocmai pentru că vorbitorul ţine cont, încă de la început, de tot *dicendum*-ul şi încearcă să facă semnul exterior liniar să corespundă cu semnul interior, „circular". Chiar această linearitate valorează mai mult pentru percepţie, pentru care reprezintă totuşi contrariul, adică „receptorul" trebuie să deducă semnificatul din expresie şi, deci, chiar anticipînd după fiecare fragment interpretabil continuarea cea mai probabilă, trebuie, în fond, să aştepte ca expresia să se termine pentru a-i atribui, cu o anumită siguranţă, un semnificat determinat. Acest lucru este adevărat nu doar în cazul limbilor ca germana, unde sînt posibile jocuri ca *Ich liebe dich //...nicht*, adică „Te iubesc //...nu" (ceva ce nu ar fi, în schimb, posibil în limbile în care negaţia trebuie să preceadă), ci şi în italiană, unde se fac anticipări – în acest caz ca în germană (de tipul *i nostri amici* „ai noştri prieteni"/ „prietenii noştri"), construcţie în care pluralul *noştri* anticipează ceva ce nu a fost încă spus, adică *prieteni* şi depinde de pluralul acestui ultim cuvînt.

Aceste aspecte au totuşi o importanţă doar relativă, întrucît privesc realizarea, nu esenţa însăşi a limbii, *actualizarea*, nu cunoaşterea lingvistică. În schimb este esenţială temporalitatea limbii tocmai ca şi cunoaştere lingvistică, cunoaştere care – altfel decît se consideră de obicei – se consideră totdeauna ca o cunoaştere îndreptată spre un moment viitor; chiar şi atunci cînd se adoptă o inovaţie, ea se adoptă în

vederea unor acte lingvistice viitoare care o vor folosi. Schimbarea lingvistică reprezintă, de fapt, în forma sa minimă şi elementară, adoptarea unui nou procedeu, a unui nou mod operativ, cu o tehnică lingvistică individuală ca *δύναμις*, potenţialitate a actelor lingvistice de realizat; şi adoptarea se revelă că s-a întîmplat efectiv în măsura în care noul mod operativ se aplică într-un discurs ce urmează adoptării însăşi.Toate acestea sînt adevărate, mutatis mutandis, chiar şi pentru limba unei comunităţi. Limba este, de fapt, o tehnică, o „ştiinţă de a face", adică nu o grupare de „lucruri", ci de moduri de a acţiona şi, de aceea, este totdeauna îndreptată spre viitor, nu este numai un „a fi vorbit", ci mai ales un „a şti să vorbeşti". De altfel, fiecare limbă are prin natura sa o dimensiune viitoare şi ca cunoaştere lingvistică, deoarece este totdeauna un sistem *deschis*, care conţine, deci, nu numai ceea ce în acord cu regulile sale a fost spus deja, dar în mod virtual şi tot ceea ce, de acord cu aceleaşi reguli, adică de acord cu aceleaşi poziţii funcţionale şi aceleaşi procedee structurale care o caracterizează – şi în fond o constituie –, este realizare *posibilă* şi nu aberantă. Limba italiană, de exemplu, nu este numai limba italiană *deja spusă*, ci şi limba italiană *care se poate spune*; şi poate ar fi nevoie să se spună, ci „italieneşte spus" şi „care se poate spune italieneşte", deoarece limba este o determinare adverbială a unei activităţi, o *modalitate* istorică a vorbirii (*cf. latine loqui*).

Altfel spus, o limbă „vie" din punct de vedere istoric nu este un sistem static, ci dinamic. De aceea şi istoria lingvistică trebuie interpretată în raport cu această dinamică intrinsecă, cu această temporalitate care aparţine oricărei limbi. În discutarea distincţiei saussuriene între sincronie ca „stare" şi diacronie ca „dezvoltare" a limbii (sau, mai bine, în interpretarea saussuriană a acestei distincţii), H. Schuchardt observa că este vorba de două dimensiuni inseparabile şi afirmă că, în limbă, numai mişcarea este reală şi că numai non-mişcarea, staticitatea, este perceptibilă şi controlabilă. Or, istoria are chiar menirea de a arăta unitatea sincronie – diacronie şi de a face cunoscut dinamismul limbii. Problema concilierii staticii şi dinamicii lingvistice este, fără îndoială, complexă. Dar în teoria lingvistică această problemă rămîne deschisă mai ales pentru că, în general, nu se înţelege că, în realitate, este vorba de un singur lucru, că funcţionarea (sincronică) şi realizarea (diacronică) a limbii reprezintă în limba însăşi

un singur moment real, pentru că limba se face şi se reface în funcţionarea sa: funcţionează în mod sincronic şi în acelaşi timp, prin această funcţionare a sa, se constituie în mod diacronic în vederea unei funcţionări viitoare. Deci, nu există un conflict efectiv între descriere şi istorie, deoarece descrierea bine înţeleasă descrie posibilităţi deschise, adică în parte realizate şi în parte realizabile în timp (viitor), şi istoria este disciplina care verifică şi confirmă (sau nu confirmă) descrierea. Istoria vede limba în crearea sa şi arată dacă ceea ce în descriere se prezintă ca un procedeu aplicabil, ca virtualitate realizabilă, a fost sau nu a fost în mod efectiv realizat. Istoria nu explică, cum cred (sau spun) mulţi lingvişti, prezentul cu ajutorul trecutului, ci, păstrînd termenii, prezentul cu ajutorul viitorului. Sigur, viitorul ca atare – „viitorul" faţă cu *acest moment* „prezent" – nu poate fi obiect al ştiinţei; ca să poată fi, trebuie să devină „trecut" (cunoaştere, şi deci ştiinţă adevărată, există doar pentru trecut), adică trebuie să fie „viitor" doar faţă de un alt „trecut", anterior acestuia. Altfel spus, istoria stabileşte un raport între două evenimente trecute A şi B, unde B, ca dezvoltare sau stare ulterioară a lui A, constituie viitorul acestuia şi îl interpretează şi explică pe A cu ajutorul lui B, adică, descriindu-l pe B, arată motivarea sa istorică în dezvoltarea lui A şi în acest sens confirmă acele descrieri ale lui A care semnalau potenţialităţile virtuale, sau, eventual, descoperă în A potenţialităţi neîntîlnite în descrierea ca atare, tocmai pentru că s-au dezvoltat apoi în mod coerent şi au fost confirmate de B. Astfel, de exemplu, dezvoltarea pasivului latin în limbile romanice confirmă un principiu tipologic, adică un procedeu tehnic al tipului lingvistic, întîlnit deja în latina vulgară, în modul diferit în care a fost tratată categoria cazului în comparaţie cu categoria genului şi a numărului gramatical (mai exact, opoziţia tipologică între funcţii „interne" şi funcţii „externe", adică: „determinări materiale interne, neperifrastice, pentru funcţii interne, nerelaţionale, şi determinări externe, perifrastice, pentru funcţii externe, adică relaţionale"). În acest sens istoria este orientată totdeauna spre viitor, chiar dacă acesta nu este viitorul nostru cronologic, ci un viitor obiectiv din punct de vedere istoric tocmai pentru că a devenit deja „trecut". Şi tot în această perspectivă se poate spune că limbajul ca limbă, ca tehnică lingvistică ce s-a constituit istoric, confirmă că timpul propriu al existenţei istorice a omului este viitorul: în limbaj, ca şi în cadrul altor activităţi care îl

caracterizează, omul acţionează în vederea viitorului, creează şi transformă creaţia în cunoaştere, în tehnica unei activităţi viitoare.

2. Al doilea aspect: timpul reprezentat de limbaj şi în limbaj. Limbajul desemnează şi structurează timpul cu ajutorul semnificatelor şi desemnîndu-l îl reprezintă şi îl face obiectiv: adică face din el un aspect al lumii omului, nu în mod diferit faţă de cum face obiective lucrurile, făcîndu-le să fie tocmai *aceste* sau *acele* lucruri, raportate la anumite modalităţi ale fiinţei delimitate ca atare şi ordonate în cosmos. Reamintim că, după Hegel, două dimensiuni caracterizează în mod esenţial omul ca creator al propriei sale lumi: munca şi limbajul. Munca distinge omul de animale, în ceea ce constituie construcţia lumii *sale* fizice, adică a unei lumi corespunzătoare necesităţilor vitale ale speciei umane şi adecvată omului ca fiinţă biologică. În asemenea cadru, omul transformă şi reconstruieşte natura şi face din propriul său corp (în special din propria mînă) un instrument pentru a schimba lumea şi a o face aptă pentru a răspunde exigenţelor sale de fiinţă definită biologic. Limbajul, în schimb, constituie construcţia lumii proprii şi specifice a omului ca fiinţă gînditoare; prin limbaj omul îşi construieşte lumea sa spirituală, lume formată nu doar din lucruri, senzaţii, imagini şi reprezentări individuale, ci şi din semnificate corespunzătoare unor moduri de existenţă universale, şi deci o lume care poate fi gîndită, în care omul se poate obiectiva ca fiinţă culturală (motiv pentru care nici limbajul nu este doar *una* dintre formele culturii, ci mai degrabă fundamentul şi cadrul fiecărei culturi, deschiderea oricăror posibilităţi culturale). Ceea ce limbajul face cu fiecare intuiţie a unei modalităţi de a fi, o face şi cu intuiţia timpului şi a formelor sau a subdiviziunilor sale cu ajutorul unor cuvinte (adică semnificate ca *timp* şi ca *trecut, preterit, prezent, viitor* etc.) De aici, mai exact în ceea ce priveşte intuiţia însăşi a timpului şi a formelor sale şi structurarea lor cu ajutorul semnificatelor, apar, totuşi, o serie de probleme, din păcate nu suficient delimitate de filozofia limbajului şi încă şi mai puţin de lingvistică.

În primul rînd, problema limbajului ca eventual fundament şi sursă, ca *raţiune* a timpului obiectiv, adică a obiectului însuşi al intuiţiei timpului. Potrivit unei celebre teze, susţinute de Hamann şi, sub influenţa lui Hamann, de Herder, timpul nu ar fi, într-un anume sens, altceva decît un produs al limbajului şi aproape un fapt de limbaj. Ideea însăşi a timpului s-ar forma ca semnificat, graţie experienţei

succesiunii, a „nacheinander"-ului (precum şi, în primul rînd, a linearităţii însăşi a vorbirii), aşa cum ideea spaţiului s-ar forma graţie experienţei contiguităţii, a „nebeneinander"-ului lucrurilor, şi n-ar fi în fond decît termenul (lingvistic) corelativ al contiguităţii în cadrul experienţei sensibile. Hamann şi Herder credeau că teza lor ar fi o critică la adresa lui Kant, care, în opinia lor, nu şi-ar fi dat seama că timpul *izvorăşte*, să spunem aşa, din limbaj. Dar, în realitate, raţionamentul lor este un cerc vicios, întrucît experienţa succesiunii, invocată ca sursă şi raţiune a timpului, implică deja – *presupune* – timpul ca formă a experimentării. Se poate fără îndoială admite că *ideea* sau *conceptul* de timp se formează – adică izvorăşte, ia naştere intuitiv – graţie experienţei succesiunii, dar pentru Kant nu este deloc vorba de problema cum se formează conceptul de timp, ci de problema naturii timpului însuşi, adică de problema *obiectului acestui concept*. Nu trebuie să se confunde intuiţia timpului cu timpul ca formă şi condiţie a oricărei intuiţii. Acelaşi lucru trebuie spus despre experienţa contiguităţii şi a spaţiului, şi acesta considerat în mod just de Kant, ca si timpul, ca formă a priori, adică dimensiune intrinsecă şi condiţie anterioară experienţei şi intuiţiei realităţii. Din punctul de vedere al teoriei limbajului, chiar şi tezele lui Hamann şi Herder conţineau totuşi ceva destul de interesant şi pozitiv, şi care e corect să fie relevat: identificarea auzului ca sens „lingvistic", adică apt să capteze succesiunea şi deci, temporalitatea intrinsecă („linearitatea") a vorbirii şi a sonorităţii ca materialitate proprie limbajului şi adecvată naturii vorbirii, tocmai pentru că se dezvoltă în timp şi în mod intermitent (pe cînd vederea ar corespunde mai ales contiguităţii şi, deci, spaţiului şi raporturilor spaţiale între „lucruri").

O altfel de problemă este, în schimb, cea a timpului „interior" sau al „conştiinţei" sau, mai bine zis, a raporturilor dintre timpul interior, trăit efectiv, adică motivat de conţinuturi ale conştiinţei şi timpul „exterior" sau al „lucrurilor", adică al experienţei realului (cu subdiviziunile prin care ni-l reprezentăm ca timp „obiectiv"). În acest caz nu este vorba despre cauza „succesivităţii", ci de sensul pe care subdiviziunile cu care ne reprezentăm timpul obiectiv („prezent", „trecut", „viitor") îl au în raport cu activităţile conştiinţei pe care şi le reprezintă, în special despre sensul trecutului, care în mod obiectiv „nu mai există" şi cu cel al viitorului, care în mod obiectiv „nu există încă". În această privinţă,

subliniez că astăzi de-acum este în afara oricărei îndoieli (sau cel puţin reprezintă „communis opinio") că trecut, prezent şi viitor – ca segmente ale timpului trăit, adică efectiv cunoscut şi încă nereproiectat în „lume" ca obiect al cunoaşterii – corespund tipurilor de activităţi ale conştiinţei şi sînt esenţial dimensiuni sau „vectori" ai acesteia. Ar fi bine de semnalat, însă pentru că nu este vorba de un lucru general ştiut, că o asemenea interpretare a timpului trăit datează în fond de la Aristotel, cel puţin în ceea ce priveşte fundamentul şi premisele sale „fenomenologice". Ulterior au tratat problema mai amplu în special Sfîntul Augustin, într-un capitol celebru al *Confesiunilor*, iar, printre gînditorii moderni, înainte de Heidegger, unul pe care îmi place să-l amintesc aici pentru că este puţin cunoscut, ba chiar practic ignorat în ceea ce priveşte concepţia sa despre timpul „interior", exprimată cronologic cu cîţiva ani înainte şi practic identică în substanţă cu ideea susţinută de Heidegger: Pantaleo Carabellese, în lucrarea sa *Critica concretului*, 1921. Vă aduceţi aminte, cu siguranţă, paragraful concluziv al discuţiei Sfîntului Augustin în care se expune concepţia timpului ca tridimensionalitate a conştiinţei:

> Nec proprie dicitur: tempora sunt tria, praeteritum, praesens et futurum, sed fortasse proprie diceretur: tempora sunt tria: praesens de praeteritis, praesens de praesentibus, praesens de futuris. Sunt enim haec in anima tria quaedam et alibi ea non video: praesens de praeteritis memoria, praesens de praesentibus contuitus, praesens de futuris expectatio.
>
> (*Confessiones*, XI, 20 [26])*)

Ei bine, în micul tratat al lui Aristotel *De memoria* (*Περί μνήμης χαὶ ἀναμνήσεως*) se citesc referitor la timp fraze aproape identice: „*οὔτε γάρ τό μέλλον ἐνδέχεται μνημονύειν, ἀλλ' ἔστι δοξαστόν χαὶ ἐλπιστόν ... οὔτε τοῦ περόντος, ἀλλ' αἴσθησις ... ἥ δέ μνήμη τοῦ γενομένου*", adică,

*) „Şi nu este corect să se spună: există trei timpuri, trecut, prezent şi viitor, ci corect se poate spune: există trei timpuri: prezentul lucrurilor trecute, prezentul lucrurilor prezente, prezentul lucrurilor viitoare. Căci acestea trei există în spirit şi nu le văd în altă parte: prezentul lucrurilor trecute este memoria, prezentul lucrurilor prezente este contemplarea directă, prezentul lucrurilor viitoare este starea de aşteptare" (traducere de Sabina Fînaru).

„întrucît nu se poate avea memoria viitorului, care este obiect de conjunctură şi de aşteptare ... nici a prezentului, căruia îi corespunde simţirea ... memoria, în schimb, aparţine trecutului" (449 b, 9-15). Nu îndrăznesc să presupun că Sf. Augustin se întemeiază chiar pe acest text al lui Aristotel, dar este posibil să urmeze o tradiţie aristotelică, păstrată poate printre stoici. Să vedem alte două fragmente foarte scurte, dar incisive, ale lui Carabellese*):

> „Concretul este *fost*-ul, cunoscut; *este*-le, simţit; *va fi*-ul, vrut; pentru că fiinţa şi conştiinţa sînt împreună, chiar în activităţile lor diferite [...] Ca fiinţe cunoscătoare, am fost...; ca fiinţe sensibile, sîntem; ca fiinţe cu voinţă, vom fi... Am fost, sîntem şi vom fi în durata indivizibilă a fiinţei (*sîntem*-ul nu este după *am fost*, nici *vom fi*-ul după *sîntem*)".
>
> (*Critica concretului*, Florenţa, 1948, pp. 26, 31)

Formularea lui Heidegger (*Sein und Zeit*, § 65)**) este mult mai complexă, dar nu este diferită în mod esenţial. (Referitor la sensul şi la

*) Pantaleo Carabellese, filozof italian (1877-1948) care şi-a autodefinit filozofia drept un „ontologism critic".

**) Martin Heidegger, *Fiinţă şi timp*, Traducere din germană de Gabriel Liiceanu şi Cătălin Cioabă, Humanitas, Bucureşti, 2003. Din § 65 (pp. 427-438) reproducem un fragment: „Integralitatea fiinţei *Dasein*-ului ca grijă înseamnă: faptul-de-a-fi-înaintea-lui-însuşi-sălăşluind-deja-în(tr-o lume) ca fapt-de-a-fi-în-preajma (fiinţării întîlnite intramundan). Cînd am fixat pentru întîia oară această structură articulată, am atras atenţia asupra faptului că, ţinîndu-se cont de această articulare, întrebarea ontologică ar trebui dusă mai departe, pînă cînd ea va ajunge să scoată la iveală unitatea pe care o presupune integritatea acestei diversităţi structurale. *Unitatea originară a structurii grijii rezidă în temporalitate.* Faptul-de-a-fi-înaintea-lui-însuşi se întemeiază în viitor. Faptul-de-a-sălăşlui-deja-în... face cunoscut prin sine trecutul esenţial. Faptul-de-a-fi-în-preajma... devine posibil prin prezentizare. După cele spuse aici, este de la sine înţeles că 'înaintea' din 'înaintea-lui-însuşi' şi acel 'deja' nu pot fi concepute pornind de la înţelegerea obişnuită a timpului. 'Înaintea' nu înseamnă 'mai înainte de', în sensul în care spunem 'acum-încă-nu-este – însă mai tîrziu va fi'; tot aşa, sensul lui 'deja' nu este cîtuşi de puţin acela de 'acum-nu-mai-este – însă mai devreme a fost'. Dacă cuvintele 'înaintea' şi 'deja' ar avea *această* semnificaţie temporală – pe care de altfel o şi pot avea – atunci ar trebui să spunem, cînd e vorba de temporalitatea grijii, că grija este ceva care este în acelaşi timp 'mai devreme' şi 'mai tîrziu', care 'încă nu' este şi 'nu mai' este. Iar în acest caz grija ar fi concepută ca fiinţare care pur şi simplu survine

măsura în care timpul interior şi opoziţia dintre timpul interior şi timpul exterior pot fi operative în dezvoltarea istorică concretă a limbilor, să se vadă interpretarea noastră asupra apariţiei viitorului în limbile romanice, în *Sincronie, diacronie şi istorie*)*).

şi decurge 'în timp'. Şi atunci *fiinţa* unei fiinţări avînd caracterul *Dasein*-ului ar deveni o *simplă prezenţă*. Cum însă aşa ceva nu este posibil, înseamnă că semnificaţia temporală a cuvintelor amintite trebuie să fie alta. 'Înaintea' şi 'înaintea-lui-însuşi' indică viitorul, cel care, el mai întîi, face în genere posibil ca *Dasein*-ul să fie în aşa fel încît să aibă ca *miză* propria lui putinţă-de-a-fi. Proiectarea de sine care îşi are temeiul în viitor este una către 'în-vederea-lui-însuşi' şi ea reprezintă un caracter esenţial al *existenţialităţii. Sensul primordial al acestuia este viitorul*" (pp. 432-433).

*) *Sincronie, diacronie şi istorie.* Problema schimbării lingvistice. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, pp 138-157), din care reproducem aici un fragment: „Pentru a găsi o explicaţie fundamentală a duplicităţii viitorului trebuie să urmăm alt drum. Trebuie să pornim de la „co-prezenţa" existenţială a momentelor timpului – pusă în lumină mai ales de către renumitul filozof italian P. Carabellese şi de către M. Heidegger –, mai bine zis, de la distincţia între timpul „trăit" interior, „co-prezent" în cele trei dimensiuni ale sale, şi timpul gîndit ca o succesiune exterioară, „spaţiat" sau „dispersat" în mai multe momente nesimultane. Carabellese subliniază că, în realitatea concretă, viitorul nu se găseşte „după" prezent şi nici trecutul nu se găseşte „înaintea" prezentului; este vorba de momente „co-prezente", care corespund unor activităţi distincte ale conştiinţei: trecutul corespunde „cunoaşterii", prezentul corespunde „simţirii", iar viitorul corespunde „voinţei" (în sensul de *velle*; şi s-ar putea adăuga că el este, de asemenea, momentul lui *posse* şi al lui *debere*). Prin urmare, viitorul ca trăire concretă este, în mod necesar, un timp „modal": nu e vorba că numai „se interferează" în el semnificaţii modale. În afară de asta, trebuie să ţinem seamă de faptul că, dintre cele trei momente ale timpului, viitorul este timpul specific al existenţei [Nota autorului: M. Heidegger, *Sein und Zeit*, consideră ca „improprie" concepţia timpului „divizat" în prezent, trecut şi viitor. Într-adevăr, o asemenea concepţie este improprie dacă e înţeleasă ca exclusivă şi dacă se consideră „diviziunea" desprinsă de „coprezenţă", dar ea nu e improprie dacă diviziunea timpului e înţeleasă ca negarea necesară a coprezenţei înseşi. Căci adevărata „coprezenţă", faptul că momentele timpului *devin coprezente*, nu poate coexista fără corelativa ei „dispersare"]. Existenţa umană este o permanentă *anticipare* a viitorului, a ceea ce încă nu este; e o aducere a viitorului în prezent, ca intenţie, obligaţie sau posibilitate; iar ceea ce se exprimă lingvistic prin intermediul formelor modale iusive şi ingresive este această anticipare. Totodată, co-prezenţa momentelor timpului nu este ceva „făcut", ci este ceva care „se face", căci însăşi fiinţa umană se manifestă ca *facere*, altfel spus, ca activitate. Or, pentru ca viitorul să poată fi mereu „anticipat", să poată fi „co-prezent" ca celelalte două momente ale timpului, este necesar ca el să se şi îndepărteze, să se proiecteze ca moment „exterior", către care tinde existenţa; şi această îndepărtare, această „exterioritate", a viitorului se

Timpul exterior sau „externat" se poate prezenta, la rîndul său, în diferite limbi ca timp „circumstanţial", dependent sau „interogativ", fără subdiviziuni ulterioare, şi ca timp autonom sau „pozitiv". De fapt, există un mod de a concepe timpul obiectiv ca abstracţie şi timp generic al întrebării corespunzătoare (şi ale răspunsurilor la această întrebare) sau *cînd*-ul ca fiind a ceva. Aşa cum spaţiul este *unde*-le, modalitatea *cum*-ul, calitatea şi cantitatea *care*-ul şi *cît*-ul, şi *cînd*-ul poate ajunge la „cînditate". În italiană se spune *non ho dove* (per es., *andare*) „nu am unde" (de ex., „să merg"), *non so come* (per es., *fare*) „nu ştiu cum" (de ex., „să fac"), dar nu se spune *non ho quando* „nu am cînd"; în română, mai ales la nivel popular, se spune, în schimb, „n-am cînd"şi mai exact chiar cu sens absolut („nu am timp", „nu dispun de timp") aşa cum se spune *n-am unde, n-am cum* etc. Şi în româna populară „cînd" se poate prezenta de-a dreptul cu articolul enclitic normal (*cîndul* – timpul [de care se dispune]"). În spaniolă este prezentat cel puţin un aspect al acestei concepţii în folosirea lui *cuando* ca pronume relativ: *el tiempo cuando*, „timpul în care", analogic cu *la manera como, el lugar donde* etc. În alte limbi există spaţializarea timpului: fr. *le temps où*, germ. *die Zeit wo*; există o spaţializare destul de avansată chiar şi în italiană (*il tempo in cui* „timpul în care", *l'epoca in cui* „epoca în care"). A se vedea, însă, în italiană şi în alte limbi *cînd*-ul interogativ-relativ cu sensul de „momentul în care", „de fiecare dată cînd" (*quando lo vidi* „cînd l-am văzut", *quando lo vedo* „cînd îl văd" etc.)

Cu totul spaţializat este, în schimb, cel puţin în limbile noastre, timpul exterior autonom sau pozitiv, subdivizat de regulă în trecut, prezent şi viitor. Timpul este conceput, de fapt, ca un mod de a fi al spaţiului – ca un fel de spaţiu transparent şi gol în care au loc

---

exprimă cu ajutorul formelor numite impropriu „pur temporale". De aceea, nu este de mirare faptul că în multe limbi viitorul e „debil" (instabil) din punct de vedere material şi se exprimă prin intermediul prezentului sau se reface periodic cu ajutorul unor forme cu valoare morală, căci sensul existenţei, într-o măsură mai mare sau mai mică, este propriu tuturor oamenilor; şi nu este de mirare că formele modale „se temporalizează", căci dispersarea momentelor timpului este corolarul co-prezenţei lor.

Aşadar, explicaţiile „semantico-stilistice", prezentate ca explicaţii universale, nu sînt false, ci sînt numai parţiale şi insuficient fundamentate. Ele se bazează pe o intuiţie justă, dar rămîn la suprafaţa lucrurilor sau îşi îndreaptă atenţia asupra unor aspecte secundare ori derivate, în loc să vizeze esenţialul, care este însăşi concepţia despre timp" (pp. 150-152).

evenimente – sau ca o dimensiune a spaţiului pe un plan infinit la baza lui. Din acest punct de vedere nu este deloc neglijabilă intuiţia unităţii dintre „timpul care trece" şi „timpul care este afară" (timp „meteorologic" sau „atmosferic": *timp frumos* sau *urît*) care în italiană şi în alte limbi romanice stă în faptul că pentru cele două conţinuturi obiective ar exista un singur cuvînt (*tempo, temps, tiempo, timp* etc.) şi, deci, la un anumit nivel, chiar un singur semnificat, ca valoare de limbă. Într-adevăr, timpul atmosferic conţine, ca „spaţiu transparent", acele fenomene externe care, fiind mişcare şi schimbare, adică succesiune (ca ploaia, ninsoarea, vîntul, furtuna), semnalează şi marchează timpul care trece: timpul atmosferic este „timp" pentru că se manifestă – face vizibil şi confirmă – timpul care trece. În alte limbi există pentru aceste două noţiuni două cuvinte şi, deci, două semnificate diverse: astfel, în germ. (*Zeit – Wetter*), în engleză (*time - weather*), în rusă (*vremja – pogoda*) şi chiar în latină unde însă, cu o intuiţie care mi se pare singulară – pentru a desemna timpul atmosferic se folosea *tempestas*, adică un cuvînt derivat de la *tempus*, „timp (care trece)". De altfel, nu este adevărat nici faptul că limbile romanice nu fac niciodată distincţia dintre cele două noţiuni. De fapt, numai timpul care trece poate să fie pus la plural (*bei tempi* „timpuri frumoase", *brutti tempi* „timpuri urîte", *vecchi tempi* „timpuri străvechi", *di questi tempi* „a acestor timpuri" *cf.* lat. *mala tempora currunt*), în timp ce timpul atmosferic cunoaşte doar singularul. Mai exact, timpul la singular poate fi *il buono tempo antico* „bunul timp străvechi" şi *il brutto tempo* „vremea urîtă", *tempaccio* „vremea rea" care este afară în acest moment, în timp ce *timpurile*, frumoase sau urîte sînt mereu „timpul care trece"*).

„Timpul care trece" este tocmai acela care este conceput – sau imaginat – ca lincaritate infinită, cu sau fără mişcare. În lingvistică, unde timpul reprezentat se foloseşte ca fond sau „grilă" pentru studiul timpului „spus", în special al timpurilor verbale, au fost propuse în această privinţă modele diverse; şi fiecare dintre ele pretinde (sau aspiră) să corespundă obiectivităţii timpului sau, cel puţin, timpului obiectiv din punct de vedere lingvistic, adică modului în care raportul dintre timpul reprezentat şi timpul spus este conceput în limbă. Într-un

*) Vezi în română jocul de cuvinte bazat tocmai pe opoziţia singular-plural: „Ce vreme şi ce vremuri mai avem şi noi!"

model, timpul obiectiv este prezentat ca o linie statică unică, de-a lungul căreia ne mişcăm noi, observatorii, sau, mai degrabă, se mişcă vorbitorul (momentul vorbirii), şi mai precis „de la stînga la dreapta", adică din trecut spre viitor. Într-un alt model, timpul „de fundal" se reprezintă ca o linie în mişcare, care provine din viitor, trece în faţa noastră sau pe lîngă noi în momentul prezent (sau în momentul vorbirii) şi apoi se pierde în trecut. Şi încă un alt model, care postulează două linii într-o mişcare contrară: o linie a timpului „gol", care se mişcă dinspre viitor spre trecut, şi o linie care poartă lucrurile şi evenimentele şi se mişcă dinspre trecut spre viitor. După lingvistul danez Jens Holt, modelul cel mai acceptabil, şi pentru că e, intuitiv, cel mai realist, adică mai aproape de concepţia naivă care se manifestă în limbi, este primul, adică cel al timpului imobil, simplă dimensiune a spaţiului. Într-adevăr, este modelul cel mai comod pentru a stabili poziţia relativă a lucrurilor şi evenimentelor în timp; şi, în acest sens, el corespunde chiar destul de bine concepţiei naive, deoarece, efectiv, raporturile între diferite poziţii în timp se „văd" de obicei ca relaţii pur spaţiale. Dar, cu siguranţă, nu corespunde modului în care este conceput timpul însuşi, nici raportului simplu şi primar între timpul obiectiv şi subiectul vorbitor. În limbile noastre cel puţin, timpul este mai degrabă o linie care se mişcă dinspre viitor spre trecut: viitorul este, tocmai, timpul „care vine spre noi" (*cf.* it. *avvenire*, fr. *avenir*, sp. *porvenir*, rom. *viitor*, şi it. *l'anno che viene, anno venturo*, sp. *años venideros*, rom. *anul care vine* etc.); prezentul este timpul care se găseşte „în faţa noastră"; preteritul, timpul care a trecut pe lîngă noi şi se găseşte de acum în spatele nostru. Şi chiar dacă noi ne mişcăm, o facem în direcţie contrară timpului: avem trecutul nostru şi istoria noastră *în urmă*, iar viitorul nostru *înaintea* noastră.

3. Cu aceasta am ajuns la al treilea aspect al temei „Timp şi limbaj": la timpul ca *poziţie* în timp, „spusă" de limbajul însuşi. Există două funcţii fundamentale ale limbajului, identificate deja de Platon, în *Sofistul*: *ὀνομάζειν* şi *λέγειν*, „a numi" şi „a zice", funcţii corespunzătoare în cadrul limbilor, în linii mari, lexicului şi gramaticii. Astfel, cuvinte ca *timp trecut, prezent, viitor* şi chiar *a zice, a vorbi* etc. „numesc", deci reprezintă propriul lor „denotatum", în timp ce forme ca *vorbeşte, vorbea, va vorbi*, dincolo de denumirea generică a acţiunii de „a vorbi", spun ceva despre aceasta: o atribuie cuiva ca o acţiune concretă şi spun că aceasta se întîmplă, se întîmpla sau se va întîmpla.

Partea discursului care, dincolo de funcţia lexicală a numirii, are ca funcţie principală pe aceea de a transforma „numirea" în „zicere", adică un cuvînt sau un grup de cuvinte într-o frază sau într-un discurs, este verbul, mai precis ca verb conjugat (ceea ce totuşi nu înseamnă că nu sînt posibile fraze fără verb). Şi, întrucît zicerea implică totdeauna o încadrare temporală (chiar dacă, eventual, vagă sau chiar negativă), verbul conjugat este şi acela care, de obicei, situează în timp „faptele" despre care se vorbeşte (de aceea, Aristotel definea verbul ca „nume cu timp"). Limbile în care – ca în chineză – determinările temporale nu se prezintă în forma verbală însăşi, ci în afara sa, în particule cu caracter specific adverbial, nu constituie o excepţie în această privinţă, deoarece şi în acest caz determinările temporale se aplică, tocmai, verbului. Este adevărat că, în anumite limbi, şi semnificate care corespund adjectivelor noastre pot fi exprimate şi temporal. Este vorba, totuşi, de adjective „verbale" (care conţin verbul „a fi", „copula propositionis") sau, dacă vrem, de „verbe-adjective". Astfel, în japoneză, *nagai* corespunde italianului *lungo* „lung", dar nu înseamnă doar „lung", ci şi „a fi lung", „este lung"; iar *tsumetai* nu e doar „frig", ci „a fi frig", „este frig". Există şi limbi care au pronume personale temporalizate: un „eu actual", un „eu în trecut" etc. Oricum, verbul nu lipseşte din nici una dintre limbile cunoscute şi este peste tot „predicativ" prin excelenţă. Dar să ne limităm la limbile noastre, în care fără îndoială verbul dezvoltă şi spune într-un fel oarecare „timpul" (chiar şi cînd, ca o categorie primară, nu exprimă timpul, ci aspectul verbal). Dar care „timp"? Un lingvist german scrie că timpul verbal (*Tempus*) nu are nimic de a face cu timpul (*Zeit*) şi, deci, timpurile ar trebui să se distingă în primul rînd după funcţiile lor textuale (în timpuri narative şi în timpuri descriptive sau „de discuţie", timpuri de prim plan şi de plan secund etc.) Dar, în ceea ce priveşte „timpul", este mai degrabă o problemă de termeni, pentru că ceea ce în realitate vrea să spună este că timpurile verbale nu desemnează timpul cronologic sau „absolut", „timpul calendaristic", ci timpul *relativ,* considerat din perspectiva vorbitorului şi din punctul de vedere al momentului vorbirii, ceea ce este foarte adevărat. De fapt, dacă un scriitor scrie un roman de anticipaţie, a cărui acţiune se desfăşoară, de exemplu, în 2050, se transferă imaginar în *acel* „prezent" şi povesteşte nu un *viitor*, ci un *trecut*, cu respectarea perspectivei pe care o adoptă. Mai degrabă,

pentru a înţelege în ce mod acest timp relativ sau „gramatical" se recorelează cu timpul reprezentat sau „lexical", trebuie să avem în vedere două lucruri: a) timpurile verbale nu desemnează poziţii punctuale, ci contexte temporale şi, într-un anume sens, contexte *nelimitate*; b) timpul gramatical poate fi structurat prin criterii diferite de cele care se aplică timpului lexical.

Contextele temporale sînt „ne-limitate", în sensul că sînt prelungibile în mod indefinit. Preteritul şi viitorul sînt delimitate de o singură parte (trecutul, ca sa spunem aşa „la dreapta" şi viitorul „la stînga"), nu chiar din punctul mobil al prezentului, ca trecutul şi viitorul timpului reprezentat, ci din momentul vorbirii (sau dintr-un alt moment luat ca punct de referinţă), şi pot fi, în mod indefinit, prelungite în cealaltă parte, primul spre trecut şi al doilea spre viitor. Prezentul, apoi, respectă singur condiţia *de a conţine momentul vorbirii* şi deci poate fi prelungit în mod indefinit în ambele părţi, atît spre trecut, cît şi spre viitor, pînă la identificarea cu timpul infinit. Astfel, aserţiunile universale de tipul *Omul este un animal raţional*, cu siguranţă nu sînt „atemporale", ci se referă la un prezent nelimitat sau „etern", nu limitează timpul. Cu o astfel de lipsă de limite şi făcînd abstracţie de eventualele opoziţii specifice fiecărei limbi (o limbă ar putea să situeze în opoziţie, de exemplu, nu *trecut-prezent-viitor*, ci *trecut/prezent + viitor* sau *trecut + prezent/viitor*), structura timpului intuit, implicit sau „gramatical", diferă de aceea a timpului reprezentat explicit sau „lexical", cel puţin în ceea ce priveşte prezentul. Prezentul gramatical nu se găseşte între trecut şi viitor, ci, ca să zicem aşa, deasupra lor, dacă nu este delimitat contextual, le conţine, chiar pînă la a le anula.

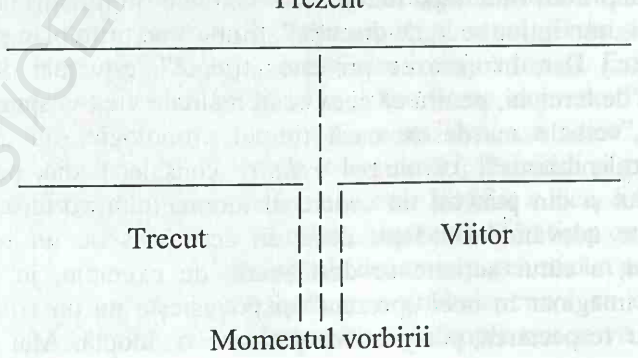

În alţi termeni, opoziţia gramaticală *prezent/trecut – viitor* este „neutralizabilă", în timp ce opoziţia lexicală *prezent/trecut/viitor*, nu. Să se adauge că timpul gramatical poate avea subdiviziuni ulterioare, adică domenii mai mici în interiorul domeniilor mai mari (timpuri „secundare" şi „terţiare"; de exemplu, în cadrul prezentului: it. *ho fatto* „am făcut", „preterit al prezentului", fr. *j'ai fait,* „preterit al prezentului" şi *j'ai eu fait,* „preterit al preteritului prezentului"), pe cînd timpul reprezentat sau lexical nu cunoaşte subdiviziuni ca „perfectul compus", „mai mult ca perfectul", „viitorul anterior" etc. A se vedea despre toate acestea (şi chiar ceea ce urmează referitor la „inactualitate") cursul meu universitar *Das romanische Verbalsystem*, publicat de H. Bertsch, Tübingen, 1976.

Structura timpului gramatical „spus", adică a raporturilor între poziţii în timp, poate fi de altfel mult mai complexă, şi, în acest caz, chiar radical diferită de aceea a timpului „numit" sau lexical. Timpul „numit" este totdeauna timp linear, unidimesional, într-un singur plan (chiar şi atunci cînd se imaginează ca două linii în mişcare contrarie, ca în modelele care caută să cuprindă raportul imediat dintre *timpul* în sine şi poziţia în timp). În schimb, timpul „numit" poate fi un timp în mai multe planuri. Astfel, în limbile romanice se disting net în sistemul verbal două planuri temporale: planul *actual* al faptelor „efective", constituit din prezent, din trecut numit „depărtat" şi din viitor, cu subdiviziunile lor (de exemplu, în it. *vidi-vedo-vedrò* „văzui-văd-voi vedea") şi planul *inactual*, pe care se aşază evenimentele într-un fel diminuate, în realitatea lor, sau în „efectivitate" (de exemplu, pentru că ele constituie numai fundalul faptelor despre care se vorbeşte, sau pentru că se prezintă ca neîntîmplate, ca ipotetice, ca incerte, ca dependente de anumite condiţii etc.). Centrul şi timpul general sau neutru al planului inactual este în toate limbile romanice imperfectul, care nu este, deci, un adevărat timp al trecutului, ci mai degrabă un fel de prezent al inactualului. În absenţa unor precizări ulterioare, sau din contra, cu explicite determinări contextuale (ca, de exemplu, *in quel tempo, prima, pochi anni fa*, „în timpul acela", „înainte de", „acum cîţiva ani"), imperfectul se interpretează desigur ca trecut, dar nu pe acelaşi plan de efectivitate cu al unui trecut îndepărtat şi, adesea, dacă este contextual „prospectiv" ca expresie a „neîntîmplatului", (*cf. due passi di più, e precipatava nel burrone* „încă doi paşi şi cădea în

prăpastie", adică „ar fi căzut", dar, tocmai, *nu* a căzut). Însă cu multe alte determinări (chiar numai situaționale sau prozodice), dobîndeşte alte accepțiuni şi se poate referi la prezent sau chiar la viitorul „real". Astfel, imperfectul folosit în construcția condițională în italiană (în special în italiana populară şi familiară) se referă – mai ales în apodoză, deseori, însă, şi în protază – nu numai la trecut, ci şi la momentul însuşi al vorbirii iar, în apodoză, şi la un moment succesiv (*cf. se avevo i soldi, te li davo* „dacă aveam bani, ți-i dădeam"; *se dicevi quattro, non penavi tanto* „dacă ziceai patru, nu sufereai atît"); aşa se întîmplă şi în română, spaniolă, portugheză. În franceză *si j'avais* este construcția obişnuită a protazei condiționale la *prezent*. Imperfectul de „indulgență" sau „afectiv", se referă clar la prezent. Mama franceză care îi spune fiului: *Il était méchant, le petit garçon*, nu vrea să spună că băiețelul era înainte rău şi acum nu mai este, ci că este rău chiar în acest moment; însă i-o zice cu afecțiune şi cu indulgență (îi zice ceva de genul „Eşti obrăznicuț, fiule"). Iar franțuzoaica care îi spune prietenului său: *Qu'est-ce qu'il avait mon petit gogo? Était-il fâché?*, îl întreabă pur şi simplu: „Ce ai, dragă? Eşti cumva supărat?" Imperfectul „de politețe" se referă chiar şi la prezent sau la un viitor apropiat (*cf.* it. *Volevo dirle* „vroiam să vă zic"..., *Mi domandavo se* „mă întrebam dacă"..., sau port. *O senhor dava-me fogo?*, adică, literalmente: „Domnule, îmi dădeați un foc?", pentru „Îmi dați un foc, vă rog?". Şi cu siguranță la viitorul „real" se referă imperfectul numit „ludic", adică acel imperfect pe care-l folosesc copiii în asumarea unor roluri pe care le vor interpreta într-un joc, de exemplu în frazele: *Allora, io ero il re e tu eri la regina* „eu eram regele şi tu erai regina"; *Allora, noi eravamo le guardie e voi i ladri* („in questo giuoco che stiamo per fare") „voi erați hoții şi noi eram vardiştii" („în acest joc pe care o să-l jucăm"). Acest imperfect se regăseşte în toate limbile romanice, dar, întrucît modul de vorbire al copiilor este relativ puțin studiat (iar lingviştii, pe cît se pare, îşi amintesc puțin de copilăria lor), a fost descoperit tîrziu şi aproape cu dificultate: mai întîi în franceza belgiană, apoi în română, în spaniola americană, şi apoi în spaniola europeană şi doar recent în italiană şi portugheză.

4. Trecem, în fine, la al patrulea şi ultimul aspect al problematicii noastre: modurile de structurare în discursuri a timpului reprezentat şi

la tentativele de dominare a timpului obiectiv, de a-l remodela şi chiar de a ieşi din el.

Distincţia explicită făcută de către formaliştii ruşi – dar cunoscută intuitiv încă înainte – între *fabulă* şi *subiect*, adică între fapte „reale" care constituie, într-un fel, materia brută a unui discurs şi elaborarea lor în discursul însuşi, a permis, printre altele, identificarea cu mai mare precizie şi clasificarea procedeelor care se aplică timpului în discursuri, în special în discursul narativ. În primul rînd, se poate atribui funcţie figurativă dimensiunilor înseşi ale discursului, făcînd să coincidă durata expresiei lingvistice cu durata faptelor prezentate sau narate. Să ne amintim un exemplu vechi pe care l-am analizat în altă parte (*Textlinguistik, Eine Einführung*, publicat de J. Albrecht, Tübingen, 1980, pp. 132-133). Alceu, în fragmentul celebru în care vorbeşte despre o navă aflată în voia furtunii (că ar fi vorba de o alegorie politică, sau nu, este din punct de vedere estetic indiferent), prezintă izbirea valurilor cu ajutorul următoarei expresii, bimembre: *τό μέν γάρ ἔνθεν χῦμα κυλίνδεται/ τό δ' ἔνθεν*, „un val se izbeşte dintr-o parte/ un altul din cealaltă". Ei bine, este evident că aici dimensiunea primei sintagme (care ar trebui să fie citită scandînd silabele: *to-men-gar-en-then-ky-ma-ky-lin-de-tai*), mai ales în contrast cu extrema scurtime a celei de-a doua, vrea să reproducă durata evenimentului care se descrie (izbirea primului val), în timp ce conciziunea însăşi a celei de-a doua sugerează sosirea, pe neaşteptate, a celuilalt val: în timp ce asistăm înspăimîntaţi la apropierea ameninţătoare a unui val dintr-o parte, de-abia este timp să întorci capul şi deja un alt val ne izbeşte din cealaltă parte. Cu un alt sens, şi Joyce, în al său *Ulysse*, face să corespundă timpul discursului cu timpul acţiunii povestite: ziua protagonistului este povestită, de fapt, mai mult sau mai puţin, pe cuprinsul unei zile (este nevoie de circa douăzeci şi patru de ore pentru a citi romanul). Alte observaţii privesc structurarea timpului propriu al *subiectului* în comparaţie cu cel al *fabulei*. Timpul *fabulei*, al „faptelor care s-ar fi putut desfăşura în viaţa reală" şi „al persoanelor reale", este un timp continuu, într-un ritm constant, unitar (nesegmentat) şi, deci, „unidirecţional" şi ireversibil. Timpul *subiectului*, în schimb, este totdeauna discontinuu, prezintă ritmuri diferite şi este segmentat, astfel că poate fi, într-un anumit sens, reversibil. Astfel, într-o naraţiune nu se povesteşte *tot* timpul *fabulei* care îi corespunde, ci numai părţi din el: o

zi, de exemplu, apoi o altă zi, apoi o oră dintr-o a treia zi, apoi cinci minute din alta etc. Iar durata fiecărui timp narativ, care corespunde ritmului timpului narat, poate fi diferită: foarte scurtă pentru timpi „reali", destul de lungă şi relativ lungă pentru timpi reali scurţi sau foarte scurţi, dar care se povestesc „cu toate detaliile"; deci se poate povesti într-un ritm accelerat sau într-un ritm lent. La fel şi fragmentele temporale ale *subiectului* pot fi aranjate într-o ordine diferită de aceea în care se prezintă în timpul nesegmentat al *fabulei*: putem să începem, de exemplu, cu un moment în care un anume personaj are patruzeci de ani, să trecem apoi la un eveniment al copilăriei sale, apoi la unul cînd avea treizeci de ani etc., transferîndu-ne înainte sau înapoi faţă de ordinea cronologică. Şi fiecare dintre aceste „alegeri" – aceea a momentelor de povestit, ca şi aceea a ritmului narativ şi aceea a ordinii faptelor narate – este un element constitutiv al sensului discursului şi poate constitui, eventual, cheia lui.

Toate acestea sînt destul de cunoscute şi, deci, nu este nevoie să insistăm asupra lor. Să vedem, mai degrabă, cu referire la timp, ceea ce *nu putem face* în discursurile noastre. În primul rînd, datorită linearităţii temporale a vorbirii – linearitate „în sens unic" şi riguros ireversibilă - nu putem, în realitate, să narăm „invers", să inversăm direcţia însăşi, orientarea temporală a faptelor narate. Timpul obiectiv al lucrurilor şi al evenimentelor, în măsura în care este vorba de fapte reprezentabile în mod concret, ni-l putem imagina chiar „răsturnat", cu condiţia să nu vorbim despre el. În schimb, nu putem inversa linia cu sens unic a vorbirii, ordinea temporală a discursului, care nu este un eveniment care *se imaginează*, ci un eveniment care *se produce*. Deci nu putem face să coincidă (din punct de vedere semiotic) acest eveniment care se desfăşoară, în mod necesar, în direcţia care îi este proprie cu un fapt care să se desfăşoare în direcţia opusă. Putem, da, să aranjăm segmentele *subiectului* în ordine exact inversă, ţinînd cont de fabulă, să începem cu finalul acesteia şi să terminăm cu începutul, dar fiecare fragment trebuie să-l povestim în direcţia sa (şi în direcţia liniei discursului). Aproximativ aşa:

„Fabulă" 1 2 3 4 5 6

„Subiect" 6 5 4 3 2 1

De fapt cînd povestim, ca să zicem aşa, „invers", acest mod de povestire nu este decît o aşezare în ordine „cronologică" inversă a momentelor singulare narate. În felul acesta procedează, cu segmente narative foarte scurte, Ilse Aichinger într-o cunoscută povestire (*Spiegelgeschichte*) care începe cu funeraliile protagonistei şi se termină cu naşterea sa; şi, cu segmente mult mai ample, scriitorul catalan Manuel de Pedrolo, în romanul *Balanç fins a la matinada*, ale cărui capitole sînt dispuse în ordine contrară cronologiei faptelor narate. Într-adevăr, Ilse Aichinger aspiră spre mai mult: încearcă să desfăşoare în sens contrar înseşi faptele pe care le povesteşte (ba, mai mult, este chiar protagonista care, în agonie, îşi „vede" propria viaţă ca un film proiectat în sens contrar); astfel, fiecare proces orientat este substituit acolo de procesul invers, fiecare mişcare devine contrariul său, îmbolnăvirea devine însănătoşire, creşterea devine micşorare, învăţarea devine uitare (dezînvăţare). Aceste inversiuni, însă, sînt posibile numai în cazul acţiunilor „ciclice" (nu se poate, de exemplu, inversa cîntatul, vorbitul, privitul, surîsul). Pe de altă parte, şi „însănătoşirea" şi „uitarea" etc. sînt „inversul" îmbolnăvirii, învăţării etc., doar din punct de vedere semantic, şi nu în ceea ce priveşte direcţia temporală a acestor procese, şi nici, mai ales, în ceea ce priveşte desfăşurarea respectivelor semne lingvistice. Astfel, experimentul scriitoarei austriece, de altfel foarte interesant şi foarte sugestiv, arată tocmai că ceea ce putem face derulînd în sens contrar fotogramele unui film, nu este posibil din punct de vedere lingvistic. Imaginea – care *reproduce* faptele – rămîne imagine chiar dacă este inversată; dar cuvîntul nu este imagine: este un semn care *desemnează* faptele. Iar semnul lingvistic inversat, ori nu mai este semn, ori, exceptînd cazurile speciale, este un alt semn şi, astfel, prezintă la rîndul său direcţia proprie oricărui semn de acest fel. Deci, vorbind despre asta, nu putem evita linearitatea orientată a timpului „lucrurilor", pentru că nu putem evita linearitatea orientată a vorbirii.

Pe de altă parte, întrucît linia vorbirii este o linie unică, nu este posibil să prezentăm simultan într-un discurs două sau mai multe acţiuni paralele. Fiecare acţiune se desfăşoară în timpul *său*, deci unei serii de acţiuni paralele îi corespunde o serie de „linii temporale" diferite, ceea ce înseamnă că într-un discurs – care nu poate nara decît cîte o singură acţiune pe rînd – ele pot fi prezentate doar în mod succesiv. Dacă două sau mai multe acţiuni se intersectează într-un eveniment unic, ele pot fi considerate împreună cu privire la acest eveniment, dar nu ca acţiuni autonome. Astfel, în romanul lui Thornton Wilder, *Podul lui San Luis Rey*, o serie de existenţe se întîlnesc într-un punct, dar în rest, fiecare trebuie povestită pentru ea însăşi (şi în mod succesiv), nefiind posibil să fie povestite în acelaşi timp, adică reducîndu-le la o singură linie temporală. Paralelismul a două sau mai multe acţiuni poate fi declarat în mod explicit („între timp x făcea y..."); şi putem chiar să-l sugerăm: de exemplu, povestind în mod alternativ şi în mod analog fragmentele omoloage ale acestor acţiuni, dar nu putem *să-l reproducem* concret într-un singur text linear.

Pe lîngă aceasta, linearitatea vorbirii este desfăşurare şi succesiune, este linearitate dinamică. În general, de aceea, vorbirea nu poate să prezinte pe „nebeneinander", decît ca „nacheinander" (fapt semnalat deja de Lessing in *Laocoon*). Şi acest lucru este încă mai valabil pentru discursul narativ care este, în mod justificat, discursul care acceptă şi spune timpul ca mişcare şi succesiune. Aşadar, este imposibil să se redea concret într-un context narativ simultaneitatea statică, coprezenţa instantanee a lucrurilor şi acţiunilor, „timpul oprit", pe care îl poate capta o fotografie. A încercat acest lucru scriitorul mexican Salvador Elizondo în cvasi-romanul său, *Farabeuf o La crónica de un instante*, în care încearcă să sugereze simultaneitatea – printre altele, repetînd, din cînd în cînd, mai mult sau mai puţin în afara contextului, fraze care se referă la aceeaşi „circumstanţă" practic imobilă ca: „Doctorul Farabeuf se apropie", „În acest moment doctorul Farabeuf traversează strada"– dar, în realitate, fără să reuşească concretizarea ei, pentru că nu-i permite limbajul: momentul nu poate fi „povestit"; poate doar să fie spus, descris, comentat.

Dificultăţile care apar în aceste cazuri privesc, în orice caz, mai degrabă limbajul decît timpul. În ficţiune, timpul însuşi, docil, se lasă imaginat ca reordonabil, ca oprit, chiar ca reversibil; iar problema care

apare este, eventual, aceea de a concilia temporalitatea proprie limbajului cu timpul narat. Dar acest timp este totdeauna (chiar şi atunci cînd naratorul şi protagonistul coincid) timpul altuia, care nu implică propria noastră temporalitate. Mult mai puţin docil este timpul universal în care sîntem cufundaţi şi noi înşine şi care nu se lasă dominat, nici nu ne permite să evadăm din cadrul său; mai mult, nu se lasă nici reprezentat *ca timp*, aşa cum am vrea să-l concepem: finit şi totodată infinit, unul şi totuşi multiplu. Sigur, multele modele „concrete" imaginate în decursul timpului par să ne garanteze ambele lucruri: dominarea timpului şi atemporalitatea celui care să-l domine. Astfel, modelul „timpului circular" (care, ca cerc, ar putea fi perceput într-un singur moment în toată durata sa infinită de către un observator exterior lui), cel al timpurilor paralele corespunzătoare unor lumi diferite (în care, eventual, chiar şi aceeaşi persoană ar putea trăi simultan în diverse ipostaze), sau cel al timpului ramificat imaginat de Borges într-o povestire celebră, în care aceleaşi persoane ar putea trăi, în loc de o viaţă unică, diferite vieţi posibile. Dar este vorba de iluzii, întrucît aceste modele nu se menţin ca atare şi în realitate nu sînt nici măcar imaginabile, vreau să spun reprezentabile în mod concret, aplicate timpului ca timp: sînt modele care spaţiază, figuri imaginate în spaţiu. Timpul circular este un cerc în spaţiu; timpurile paralele sînt planuri suprapuse sau linii paralele în spaţiu; timpul ramificat este o figură „în formă de arbore" în spaţiu (imaginea propusă de Borges este, de fapt, aceea a unei „grădini cu cărări care se bifurcă"); iar observatorul care percepe timpul, într-un fel sau altul, nu se găseşte chiar în afara sau deasupra timpului infinit, ci numai în afara sau deasupra unei secţiuni a spaţiului. De altfel, se spune că modelul timpului circular este valabil doar pentru Dumnezeu, nu pentru noi, muritorii. La fel, poate şi acela al timpului cu planuri suprapuse.

În schimb, reuşim să ne reprezentăm în formă mai puţin „spaţializată" (şi oarecum mai aderentă la ideea de timp), ca opusul „timpului care trece", şi deci, ca evadare din acest timp, permanenţa, durata. Aşa cum timpul care trece este „marcat", făcut manifest de succesiune şi se cunoaşte, deci, ca mişcare, ca schimbare, ca succesiune de evenimente, ca apariţie şi dispariţie de lucruri şi fiinţe, ne-mişcarea, ne-schimbarea, imobilitatea (chiar şi relativă) devin tocmai negaţia lui, se prezintă ca atemporalitate. Aceasta este tema implicită sau explicită a

multor opere literare. Este şi tema unei poezii scurte, cu un titlu inteţionat lung, a poetului spaniol Luis Rosales: *Canción castellana de la duración frente al paso del tiempo* „Cîntec castilian al permanenţei în faţa trecerii timpului", care opune durata cu o evidenţă pregnantă timpului ca succesiune şi schimbare. Durează şi constituie, de aceea, negaţie a timpului care trece, tot ceea ce, cel puţin pentru experienţa umană, se menţine egal cu sine însuşi şi neschimbat: „dăinuie ciobul în pămînt, dăinuie stejarul".Mai mult, cu neschimbarea lor, aceste lucruri sînt acelea care, prin contrast, fac să se perceapă cu mai multă claritate succesiunea şi moartea altor lucruri, a acelora tîrîte de timpul care trece („la encina dura, y se advierte/ la sucesión de la muerte"). Permanenţa este şi timpul însuşi ca timp gol, neschimbător, imobil şi el în faţa succesiunii lucrurilor; la fel, chiar şi cerul. Permanenţa poate fi pînă şi o mişcare care pare să fie aceeaşi din timpuri îndepărtate; astfel, zborul fumului în cele două Castilii, ridicîndu-se ca o coloană eternă în timpul care trece: „¿Quién vio sin asombro el vuelo / del humo en las dos Castillas?", „Cine a văzut vreodată, fără stupoare, zborul fumului în cele două Castilii?" (Nimeni, evident, nimeni). Şi chiar curgerea calmă a unui rîu sub podurile unui oraş medieval rămas aproape nemişcat în timpul său, constituie permanenţă şi sugerează eternitatea: „Dura el paso sosegado / del Duero por Tordesillas".

Se confirmă, deci, că opusul timpului ca mişcare, schimbare, succesiune, decadenţă şi moarte este ne-mişcarea, ne-schimbarea, permanenţa, timpul oprit, adică timpul absolut, ca eternitate. De aceea, chiar şi unicul mod de a evada din timpul care trece este refugiul în timpul absolut: a deveni, de exemplu, coloana eternă de fum într-una din cele două Castilii.

Tübingen, 29 febr. 1992

Iubite domnule Irimia,

Ştirea cu doctoratul honoris causa m-a bucurat nespus şi mă bucură încă, deşi aceste titluri, care, de o seamă de vreme încoace, îmi plouă de peste tot, au început să fie aproape o rutină. Cel de la Iaşi e al doisprezecilea. Dar, pentru mine, e mai presus de toate celelalte tocmai pentru că e de la Iaşi. Eu am umblat pe la multe universităţi celebre, învăţînd ce se putea ori predînd ce puteam, dar totuşi Universitatea din Iaşi, prima mea universitate, deşi am studiat acolo numai un an, a rămas într-un fel tot timpul universitatea **mea** (subl. E.C.). Ori, poate eu am rămas tot timpul studentul de un an de la Iaşi, acel student sărac, jerpelit şi rupt în coate, dar cu mari năzuinţi, care, în 1939, venit din „fundul Basarabiei", cum se zicea pe atunci, şi ca un ţăran ce se afla, se apropia cu sfială de templul ştiinţei şi de atîţia maeştri care, pentru el, urmau să rămînă toţi mari şi neasemuiţi. Tocmai de aceea vă sînt profund recunoscător Dv. şi tuturor colegilor – care, cînd s-a putut, şi-au adus aminte de mine şi au hotărît că se cuvenea să-mi facă şi mie, înstrăinatului, un locşor în tagma lor şi să mă facă din nou ieşean. Păcat numai că s-a putut atît de tîrziu şi că atîtea universităţi străine le-au luat-o înainte. Dar ce să facem? Nu e omul peste vremi.

Eugeniu Coşeriu

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RÉSUMÉ

S'il s'agit de „dire les choses comme elles son", alors il faut affirmer clairement que pour la période post-saussurienne, Eugenio Coseriu est la personnalité la plus importante, la plus complexe de la linguistique du XXe siècle. Son œuvre, comme le remarquait Mircea Borcilă, a entraîné „une mutation radicale des horizons théoriques de la linguistique contemporaine et donc, une vraie «révolution», beaucoup plus profonde et beaucoup plus vaste que toute autre qui ait été effectuée ou simplement produite dans cette «discipline pilote» des sciences humaines". Une solide formation philosophique, une maîtrise fabuleuse d'une dizaine de langues classiques et modernes, une ouverture immense vers tout ce qui signifie culture, une vision globale sur le langage qui réunit l'originaire et l'originalité, la tradition et la nouveauté, toutes ses qualités font de Coseriu un inclassable. On ne saurait l'intégrer dans aucune orientation, école ou courants successivement à la mode et avec lesquels il a engagé de vives polémiques, son reproche principal étant celui d'une perspective extrêmement limitative. De ce point de vue, il est la figure dominante d'une pléiade de grands linguistes dont E. Sapir, L. Bloomfield, R. Jakobson, A. Pagliaro, L. Hjelmslev, A. Martinet ou N. Chomsky. Situé *au-delà des modes et* des *temps*, Eugène Coseriu est l'auteur d'une œuvre qui, *pour autant qu'il est humainement possible à prévoir*, influencera la linguistique et les sciences du langage dans les siècles à venir.

***

On a affirmé que la linguistique de Coseriu pourrait être considérée comme une tentative, d'ailleurs remarquablement réussie, de concilier la vision saussurienne de la langue en tant que système d'oppositions fonctionnelles avec la vision humboldtienne, d'origine aristotélicienne, du langage en tant qu'*enérgeia*, comme activité créatrice, comme système dynamique spécifique de l'homme.

Coseriu fonde l'édifice impressionnant de la linguistique intégrale sur sa propre philosophie du langage, et surtout sur le concept de „fonction significative" (par lequel il entend surtout „création de significations"),

concept qui lui permet d'affirmer en même temps l'autonomie fonctionnelle du langage et ses traits essentiels: *la créativité, la sémanticité* et *l'altérité.*

La fonction significative se manifeste sur trois plans distincts du langage: *universel, historique-idiomatique* et *individuel.* C'est une distinction que font d'une manière intuitive les sujets parlants de n'importe quelle langue, entre *le dire en général, parler une langue* et *discours* (*texte*) et qui correspond avec trois types de contenu: *désignation, signification* et *sens.* Par conséquent, à côté de la « linguistique des langues » (en tant que linguistique du signifié), discipline bien connue, traditionnelle, Coseriu en a fondé deux autres: une linguistique de la parole (en tant que linguistique de la désignation) et une linguistique textuelle (en tant que linguistique du sens).

Tout en simplifiant d'une manière radicale l'architecture complexe de l'édifice cosérien, nous allons rappeler seulement quelques conséquences de cette vision exhaustive:

- l'élimination des confusions antérieures permanentes entre le plan universal et le plan idiomatique;
- la distinction de trois niveaux de la langue fonctionnelle: *le type* linguistique (le niveau des principes de structuration matérielle et sémantique); le *système* d'oppositions distinctives; *la norme* de la langue (en tant que norme de réalisation du système fonctionnel). Cette tripartition exige, à côté de *la linguistique structurelle du système*, une *linguistique de la norme* et une *typologie linguistique*, cette dernière étant vue non comme une classification des langues selon certains traits communs, mai en tant qu'étude et description des langues sur le plan des principes structurants;
- la langue historique ne signifie pas seulement homogénéité, mais aussi diversité, variété d'au moins trois types: dans l'espace, dans les milieux socioculturels de la communauté et selon les circonstances et les finalités du dire – types qu'Eugenio Coseriu désigne sous les termes de variété *diatopique, diastratique* et *diaphasique* (ou variété „stylistique"). Par conséquent, à côté de la linguistique structurale de l'homogéneité, trois autres disciplines se justifient pleinement, comme „linguistiques de la variété", toujours synchroniques ou bien descriptives et analytiques: la dialectologie et la sociolinguistique, déjà existantes, mais refondées dans le cadre théorique de la linguistique intégrale, et aussi une „stylistique de la langue", discipline encore en stade de formation et qui va se développer;

- la linguistique historique n'est plus, comme chez Saussure, une science incohérente d'une diachronie atomiste, mai une science globale du développement des langues historiques, une partie concrète et unitaire de la linguistique intégrale;
- à part le langage primaire (qui réfère au domaine „extralinguistique"), on a également en vue le *métalangage*: le dire et la science du dire sur le dire lui-même, d'où la nécessité d'une linguistique du métalangage;
- le dire n'est pas seulement une „technique libre", mais aussi un „discours répété" (constructions figées de différents types). Alors il est nécessaire d'avoir une linguistique de ce type de discours, mais très différente des études courantes de phraséologie";
- „la compétence expressive", présente sur le plan individuel du langage, auquel correspond le strate sémantique du *sens*, est à la base de la *linguistique textuelle* et/ou de *l'analyse du discours*, vue comme une „création de sens" dans tous les types de discours.

***

Nous éditons ici un nombre de 16 traductions des études de Coseriu qui portent sur la philosophie du langage, sur la théorie du langage et sur la linguistique générale. Ce volume englobe le travail de 24 traducteurs et inclut des travaux traduits en roumain et déjà publiés dans des volumes, d'autres publiés dans des revues diverses., mais aussi des études traduites en roumain pour la première fois.

Le contenu de cette première anthologie roumaine des études d'Eugenio Coseriu a été établi, dans sa majeure partie, avec l'auteur, en 2001 à Suceava, lors de la dernière édition du Colloque International des Sciences du Langage à laquelle il ait participé.

L'anthologie contient les textes suivants:

Lingvistica generală, teoria limbajului, filozofia limbajului (Linguistique générale, théorie du langage, philosophie du langage), Omul şi limbajul său (L'homme et son langage), Limbajul între physei şi thesei (Le langage entre physei et thesei), Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii (Les universaux linguistiques (et les autres)), Semn, simbol, cuvînt (Signe, symbole, mot), Limbajul şi înţelegerea existenţială a omului actual (Le langage et la compréhension existentielle de l'homme actuel), Teze despre tema „Limbaj şi poezie" (Théses à propos du langage et de la poésie), Creaţia metaforică în limbaj (La création métaphorique dans le langage), Determinare şi cadru

(Détermination et entours), Logicism şi antilogicism în gramatică (Logicisme et antilogicisme en grammaire), Logica limbajului şi logica gramaticii (Logique du langage et logique de la grammaire), Semantica, forma interioară a limbajului şi structura profundă (Sémantique, forme linguistique intérieure et structure profonde), Dincolo de structuralism (Au-delà du structuralisme), Competenţa lingvistică. Ce este ea în realitate? (La compétence linguistique. Qu'est-elle en vérité?), Nu există schimbare lingvistică (Le changement linguistique n'existe pas), Timp şi limbaj (Temps et langage)

Comme on le sait probablement, Eugenio Coseriu avait l'habitude de collaborer effectivement à la réalisation de certaines traductions ou, du moins, de réviser lui-même bon nombre des traductions de ses études par des rajouts, explicitations ou des adaptations des exemples à la langue cible. C'est pourquoi cette anthologie utilise pour certaines des versions un procédée de traduction moins usité: *une traduction comparative-cumulative* qui consiste à englober d'une manière tacite dans la version roumaine des différences qui apparaissent dans les versions espagnoles, allemandes, italiennes, françaises et anglaises. Nous avons utilisé dans ce but, en plus du texte d'origine, uniquement des traductions réalisées en collaboration avec l'auteur ou révisées par l'auteur. Nous avons tenu compte de l'observation de Coseriu, qu'il répétait souvent, que „l'édition définitive et la forme définitive est, comme d'habitude dans mes travaux, la forme en espagnol. C'est à dire, il est question soit des choses écrites par moi directement en espagnol, soit des traductions en espagnol et révisées par moi, et qui ont acquis ensuite – pour ainsi dire – le statut de forme de base pour tous ces travaux, surtout lorsqu'il s'agit de la théorie stricte."

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE EUGENIU COŞERIU[1]

A. PUBLICAŢII LINGVISTICE

Abrevieri

ASGM = Atti dei Sodalizio Glottologico Milanese; ASNS = Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen; CL = Cercetări de lingvistică, Cluj; *IDS = Institut für deutsche Sprache, Mannheim; LS = Lingua e Stile; NRFH = Nueva Revista de Filologia Hispanica,* México; *QIGB = Quaderni dell'Instituto di Glottologia dell'Università di Bologna; RBF = Revista Brasileira de Filologia,* Rio de Janeiro; *RFHC = Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias,* Montevideo; *RJb = Romanistisches Jahrbuch; RLA = Revista de lingüistica aplicada,* Concepcion (Chile); *RlaRo = Revue des langues romanes; RLSL = Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară,* Chişinău; *RNM = Revista Nacional,* Montevideo; *RRL = Revue roumaine de linguistique; SCL = Studii şi cercetări lingvistice; TLLi = Travaux de Linguistique et de Littérature,* Straβburg: *VR = Vox Romanica; ZFSL = Zeitschrift für französische Sprache und Literatur; ZPSK = Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommuni-kationsforschung; ZRPh = Zeitschrift für romanische Philologie.*

1940

1. *Limbă şi folklor din Basarabia,* în „Revista critică", Iaşi, 14, nr. 2-3, pp. 159-173.
2. *Material lingvistic basarabean,* în „Arhiva", Iaşi, 47, pp. 93-100.

---

[1] Bibliografia pentru perioada 1940-2001 a fost alcătuită de autor, care ne-a pus la dispoziţie un exemplar, în limba germană. Am introdus unele lucrări, necuprinse în această bibliografie, pe care le-am notat cu ultima cifră de sub anul respectiv, urmată de bis. După 2002 am introdus, numerotîndu-le în continuare, doar acele lucrări utilizate de noi în alcătuirea prezentei antologii.

1948

3. *Sull'etimologia del serbocroato bugarštica 'canzone epica in versi lunghi'*, AGSM, I, 1, pp. 7-9.
4. *Il 'fonema implicito' in romeno*, ASGM I, 1, pp. 13-14.

1949

5. *La Lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue 'imparate')*, ASGM, I, 2, pp. 47-53.

1950

6. *Lingua e regime in Romania*, ASGM, II, 1, pp. 18-21.
7. *Glottologia e marxismo*, ASGM, II, 1, pp. 25-29.

1952

8. *Sistema, norma y habla* (*con un resumen en alemán*), Montevideo; şi în RFHC, 9, p. 113-181. Fragment apărut [după nr. 30, a 2-a ediţie] în: *Lecturas de sociolingüística,* editat de F. Abad Nebot, Madrid, 1977, pp. 43-51.
9. *Sistema, norma e „parola",* Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Departamento de Lingüistica, Montevideo; republicat în *Studi linguistici in onore di V. Pisani,* I, Brescia, 1969, pp. 235-253, şi parţial în T. Bolelli (ed.), *Linguistica generale, strutturalismo, linguistica storica,* Pisa,1971, pp. 462-466.
10. (Cu Washington Vásquez), *For the Unification of the Phonic Sciences: A Provisionary Scheme,* Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Departamento de Lingüística, Montevideo; traducere în engleză a lucrării de sub nr. 12.

1953

11. *Amado Alonso (1896-1952)*, Montevideo; şi în RFHC, 10, pp. 31-39. Apărut cu o notă în: *Centenario de Amado Alonso (1896-1996).*

Temas de Filología hispánica (= *Lexis,* XX, 1-2, 1996), editat de L.J. Cisneros şi J.L. Rivarola, Lima, pp. 31-41.

12. (Cu Washington Vásquez), *Para la unificación de las ciencias fónicas (Esquema provisional)*, Montevideo; şi în RFHC, 10, pp. 183-191.

13. *Reseñas*, Montevideo; cuprinde recenzii la: a) R. Menéndez Pidal, *Toponimia prerrománica hispánica*, Madrid 1952; b) G. Devoto, *Studi di stilistica,* Florenţa, 1950; c) Real Academia Española, *Nuevas normas de prosodia y ortografía,* Madrid, 1952; şi în: Azul, 1, Montevideo, pp. 135-146.

1954

14. *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, Montevideo (cu un rezumat în engleză); şi în RFHC, 12, pp. 143-217.

15. *Reseñas*, 2, Montevideo; cuprinde recenzii la: a) G. de Humboldt, *Cuatro ensayos sobre España y América,* Buenos Aires, 1951; b) H. Krahe, *Lingüística indoeuropea,* Madrid 1953; c) L. Flórez, *Lengua española*, Bogotá 1953; d) V. García de Diego, *Lingüística general y española,* Madrid 1951; e) F. Lázaro Carreter, *Diccionario de términos filológicos,* Madrid 1953; şi în *Azul*, 2, pp. 117-129.

1955

16. *El plural en los nombres propios*, RBF, I, 1, pp. 1-15.

1956

17. *La geografía lingüística*, Montevideo; şi în RFHC, 14, 1955, pp. 29-69; retipărire: Universidad Nacional de Tucumán, Facultad de Filosofía y Letras, Tucumán, 1961 şi Montevideo, 1964.

18. *La creación metafórica en el lenguaje,* Montevideo; şi în RNM, 187, pp. 82-109; retipărire: Universidad Nacional de Tucumán, Facultad de Filozofia y Letras, Tucumán, 1961.

19. *Logicismo e antilogicisimo em gramática*, RBF, II, 2, pp. 223-244; traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 20; traducere de E. Pereira Filho.

1957

20. *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo; şi în RNM, 189, 1956, pp. 456-473; ediția a doua, Montevideo, 1958.
21. *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, RJb, 7, 1955-1956, pp. 24-54; republicat în *Círculo Lingüístico de Valparaíso*, Valparaíso, 1959, şi Universidad Nacional de Tucumán, Facultad de Filosofía y Letras, Departamento de Letras, Tucumán, 1961.
22. *Sobre el futuro romance*, RBF, III, 1, pp. 1-18.
23. *Contribuciones a los debates del VIII Congreso Internacional de los Lingüistas*, Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Montevideo; şi în *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*, Oslo 1958, pp. 200-202, 489-490, 565-568, 697-699, şi în QIGB, III, 1958, pp. 125-129.

1958

24. *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo; şi în RFHC, 15, 1957, pp. 201-355; fotocopiat la Tübingen, 1969.

1960

25. *Sobre las llamadas 'construcciones con verbos de movimiento': un problema hispánico*. Comunicação apresentada ao IV Colóquio Internacional de Estudos Luso-Brasileiros, Salvador (Bahia), 1959, Montevideo.
26. *Sistema, norma e fala* [Universidade, Faculdade de Letras], Coimbra; traducere în portugheză, de J. Herculano de Carvalho, a lucrării de sub nr. 9.

1961

27. *¿Arabismos o romanismos?*, Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Departamento de Lingüística, Montevideo; şi în NRFH, 15 (= *Homenaje a Alfonso Reyes*), 1961, pp. 4-22.
28. *Zum Thema Logik und Grammatik*, ZRPh, 77, pp. 517-521.

1962

29. *Sobre las llamadas 'construcciones con verbos de movimiento': un problema hispánico,* Montevideo; variantă adăugită a lucrării de sub nr. 25, şi în RFHC, 20, pp. 121-126.
30. *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid; ediţia a doua, Madrid, 1967; retipărire: Madrid, 1970. Cuprinde lucrările de sub nr. 8, 14, 16, 20, 21.

1963

31. *Sinchronija, diachronija i istorija (Problema jazykovogo izmenenija)*, în V.A. Zvegincev (editor), *Novoe v lingvistike*, III, Moscova, pp. 123-343; traducere în rusă, de I.A. Mel'čuk, a lucrării de sub nr. 24.

1964

32. *Pour une sémantique diachronique structurale*, TLiLi, II, 1, pp. 139-186; extrase apărute în: A. Rey (ed.), *La lexicologie,* Paris, 1970, pp. 137-141.

1965

33. *Critique de la glottochronologie appliquée aux langues romanes*, în „Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie romanes", (Strasbourg, 1962), Paris, pp. 87-95; republicat în J.M. Anderson, J.A. Creore (ed): *Readings in Romance Linguistics,* Haga, 1972, pp. 445-454.
34. Intervenţii la *Discuţii*, în „Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie romanes", (Strasbourg, 1962), Paris, pp. 96, 147, 173-174, 185-186, 242, 885-886, 1233.

1966

35. *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, „Actes du premier Colloque International de Linguistique appliquée", Nancy, pp.

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

175-252; republicat în: *Les théories linguistiques et leurs applications*, Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1967, pp. 9-51; fragmente reproduse în A. Rey (ed.), *La lexicologie*, Paris, 1970, pp. 141-143.
36. *'Tomo y me voy'. Ein Problem vergleichender europäischer Syntax*, VR, 25, pp. 13-55.

1967

37. *François Thurot*, ZFSL, 77, pp. 30-34.
38. *Das Phänomen der Sprache und Daseinsverständnis des heutigen Menschen*, „Die pädagogische Provinz", 1-2, pp. 11-28.
39. *L'arbritaire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*, ASNS, 204, pp. 81-112.
40. *Lexikalische Solidaritäten*, în *Poetica*, 1, pp. 293-303; republicat în W. Kallmeyer, W. Klein, R. Meyer-Hermann, K. Netzer, H.J. Siebert, (ed.), *Lektürekolleg zur Textlinguistik*, vol. 2: *Reader*, Frankfurt/Main, 1974, pp. 74-86, şi în H. Geckeler, *Strukturelle Bedeutungslehre*, Darmstadt, 1978, pp. 239-253.
41. *Georg von der Gabelentz et la linguistique synchronique*, în „Word", 23 (=*Linguistic Studies Presented to André Martinet*, I), pp. 74-100; republicat în: G. von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, retipărire a ediţiei a doua, 1901. Cu o prefaţă de: G. Narr şi U. Petersen, Tübingen, 1969, pp. [5]-[40].
42. *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantik: Heyses Analyse des Wortfeldes 'Schall'*, în *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday*, I, Haga, pp. 489-498.
43. *Lexical Structure and the Teaching of Vocabulary*, în *Linguistic Theories and Their Applications*, The Council of Europe, Strasbourg, pp. 9-52; traducere în engleză a lucrării de sub nr. 35.

1968

44. *Sincronía, diacronía y tipología*, în „Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas", (Madrid, 1965), I, Madrid, pp. 269-281.

45. *Graeca Romanica*, în *Serta Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlfs zum 75. Geburtstag*, Tübingen, pp. 45-57.
46. *Der Mensch und seine Sprache*, în H. Haag şi F.P. Möhres (ed.) *Ursprung und Wesen des Menschen* (prelegeri ţinute la Universitatea din Tübingen în semestrul II, 1966), Tübingen, pp. 67-79. Tipărit în: *Zutrauen zur Wahrheit. Große Tübinger Reden aus fünf Jahrzehnten*, (ed.) G. Ueding, Tübingen, 1993, pp. 189-202.
47. *General Perspectives*, în R. Lado, N.A. McQuown, S. Saporta (ed.), *Current Trends in Linguistics*, IV, *Ibero-American and Caribbean Linguistics*, Haga, pp. 5-62.
48. *Les structures lexématiques*, în *Probleme der Semantik*, (ed.) Th. Elwert (= ZFSL, anexă 1), pp. 3-16.
49. *que ki contene,* în *Festschrift Walther von Wartburg zum 80. Geburtstag*, Tübingen, pp. 333-342.
50. *Coordinación latina y coordinación románica*, în „Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos, III, *Coloquio de estudios estructurales sobre las lenguas clásicas*, Madrid, pp. 35-57.
51. *El aspecto verbal perifrástico en griego antiguo*, în „Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos", III, *Coloquio de estudios estructurales sobre las lenguas clásicas*, Madrid, pp. 93-116.
52. *Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen*, în *Verba et Vocabula. Ernst Gamillscheg zum 80. Geburtstag*, München, pp.135-145.
53. *Adam Smith und die Anfänge der Sprachtypologie*, în *Wortbildung, Syntax und Morphologie. Festschrift zum 60. Geburtstag von Hans Marchand*, Haga, pp. 46-54; republicat în A. Smith, *A Dessertation on the Origin of Languages*, ed. G. Narr, Tübingen, 1970, pp. 15-25.
54. Intervenţii la Discuţii, in „XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología románicas. Actas, Madrid, pp. 282-283, 647, 659, 690, 708, 1394, 1487, 1874, 1910.

1969

55. *Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur*, *Romanisches Seminar*, Tübingen; şi în "Folia lingüística", 4, 1970, pp. 53-63.
56. *Synchronie, Diachronie und Typologie*, *Romanisches Seminar*, Tübingen; traducere în germană a lucrării de sub nr. 44, de U. Petersen; republicat în D. Cherubim (ed.), *Sprachwandel. Reader*

zur diachronischen Sprachwissenschaft, Berlin şi New York, 1975, pp.134-149.

57. *La struttura del lessico*, în Società di Linguistica Italiana, *La gramática, la lessicologia*, Roma; ediția a doua, 1972, pp. 43-58; traducere în italiană a lucrării de sub nr. 40.

58. *La grammatica. La lessicologia*, Roma; ediția a doua 1972, pp. 43-58; traducere în italiană din nr. 40, de I.G. Ol'šanskij. *Leksičeskie solidarnosti*, în P.N. Denisov şi L.A. Novikov (ed.), *Voprosy učebnoj leksikografii*, Moscova, pp. 93-104; traducere în rusă a lucrării de sub nr. 40, trad. I.G. Ol'šanskij.

1970

59. *Sprache. Strukturen und Funktionen*, U. Petersen, (ed.), Tübingen, ediția a doua, Tübingen, 1971; traducere în germană a lucrărilor de sub numerele 7, 9, 18, 22, 44 (= retipărire a lucrării de sub nr.56), 48, 50, trad. U. Petersen, H. Bertsch, G. Köhler; cuprinde şi lucrările de sub numerele 37, 38, 42, 46, 55.

60. *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, Tübingen, ediția a doua, Tübingen, 1973; traducere în germană a lucrărilor de sub numerele. 35, 48, trad. E. Brauch (nr. 35) şi G. Köhler (nr. 48).

61. *Kielimaantiede*, Helsinki; traducere în finlandeză a lucrării de sub nr. 17.

62. *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen*, în P. Hartmann, H. Vernay (ed.), *Sprachwissenschaft und Übersetzen*, München, pp. 104-121.

63. *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, în "Probleme der kontrastiven Grammatik". Analele IDS din 1969, Düsseldorf, pp. 9-30; retipărit în G. Nickel (ed.), *Reader zur kontrastiven Linguistik*, Frankfurt/Main 1972, pp. 39-58.

64. *Georg von der Gabelentz y la lingüística sincrónica*, RLA, 8, pp. 15-64; traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. 41, trad. M. Bianchi şi N. Cartagena.

65. *Zusammenfassung der Ergebnisse*, în *Probleme der kontrastiven Grammatik*. Analele IDS din 1969, Düsseldorf, pp. 175-177.

1971

66. [L'] *Étude structurale du contenu lexical*, Sinaia.
67. *Essai d'une nouvelle typologie des langues romanes*, Sinaia.
68. *Teoria del linguaggio e linguistica generale. Sette studi*, Bari; traducere în italiană a lucrărilor de sub numerele 8, 14, 20, 32, 40, 46, 48, trad. R. Simone.
69. *Zur Sprachtheorie von Juan Luis Vives*, în *Festschrift zum 65. Gebutstag von Walter Mönch*, Heidelberg, pp. 234-255.
70. *Thesen zum Thema 'Sprache und Dichtung'*, în W.-D. Stempel (ed.), *Beiträge zur Textlinguistik*, München, pp. 183-188; retipărit în R. Brütting şi B. Zimmermann (ed.), *Theorie-Literatur-Praxis*, Frankfurt/Main, 1975, pp. 85-90.
71. *Das Problem des Übersetzens bei Juan Luis Vives*, în *Interlinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka*, Tübingen, pp. 571-582.
72. *Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein*, în *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, München, pp. 135-147; retipărit în: G. Narr (ed.), *Griechisch und Romanisch*, Tübingen, 1971, pp. 1-15, şi în R. Kontzi (ed.), *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Darmstadt, 1978, pp. 448-460.
73. *The Situation in Linguistics*, în *Collection of Papers Commemorating the 50th Birthday of the Korean Language Research Society*, Seoul, pp. 483-492; traducere în engleză a lucrării de sub nr. 83.
74. Intervenţii la *Discuţii* în W.-D. Stempel (ed.), *Beiträge zur Textlinguistik*, München, pp. 189-197, 199, 200, 201, 202, 207-209, 211, 226-228, 247-248, 272-274, 275, 276-277, 282-285, 287-288, 288-291, 291-292, 294-297.

1972

75. *Über die Sprachtypologie Wilhelm von Humboldts. Ein Beitrag zur Kritik der sprachwissenschaftlichen Überlieferung*, în *Beiträge zur vergleichenden Literaturgeschichte. Festschrift für Kurt Wais zum 65. Geburtstag*, Tübingen, pp. 107-135.
76. *Sobre las categorías verbales ('partes de la oración')*, RLA, 10, pp. 7-25.

77. *Las etimologías de Giambullari*, în *Homenaje a Antonio Tovar*, Madrid, pp. 95-103.
78. *Sobre el desarrollo de la lingüística*, Seminarul "Interdisciplinaridad de la Enseñanza e Investigacíon", Vigo (Preprint).
79. *Logicisme et antilogicisme en grammaire*, RlaRo, 80, pp. 3-28; traducere în franceză a lucrării de sub nr. 20.
80. *Georg von der Gabelentz und die synchronische Sprachwissenschaft*, în G. von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, retipărire a ediției a doua, din 1901, ed. de G. Narr şi U. Petersen, ediția a doua, Tübingen, pp. 3-35; traducere în germană a lucrării de sub nr. 41, trad U. Petersen.
81. Prefață la N. Cartagena, *Sentido y estructura de las construcciones pronominales en español*, Concepción (Chile), pp. 9-11.
82. Intervenții la *Discuții*, în E. Gülich şi W. Raible (ed.), *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*, Frankfurt/Main; ediția a doua, 1975, pp. 17, 18, 22, 23, 74-75, 78, 108-109, 110, 138-139, 140, 157, 160, 173-174, 181.

1973

83. *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck (= *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft*, Conferința 9).
84. *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, ediția a treia, revăzută şi adăugită, a lucrării de sub nr. 30; reimprimare 1978, 1982, 1990.
85. *Sincronía, diacronía e historia,* Madrid, ediția a doua, revăzută şi adăugită a lucrării de sub nr. 24; ediția a treia, 1978.
86. *Semantik und Grammatik*, în "Neue Grammatiktheorien und ihre Anwendung auf das heutige Deutsch, Analele IDS din 1971, Düsseldorf, pp. 77-89.
87. *Sulla tipologia linguistica di Wilhelm von Humboldt. Contributo alla critica della tradizione linguistica*, LS, 8, pp. 235-266; traducere în italiană a lucrării de sub nr. 75, trad. G. Cantarutti; republicat în L. Heilmann (ed.), *Wilhelm von Humboldt nella cultura contemporanea*, Bologna, 1976, pp. 133-164.

88. Referiri la contribuţii ale autorului privind lingvistica textului, în W.U. Dressler und S.J. Schmidt, *Textlinguistik. Kommentierte Bibliographie*, München, pp. 8, 58, 90.

1974

89. *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*, München; traducere în germană a lucrării de sub nr. 24, trad. H. Sohre.
90. (Cu H. Geckeler), *Linguistics and Semantics*, în Th. A. Sebeok (ed.), "Current Trends in linguistics", XII, *Lingustics and Adjacent Arts and Sciences*, Haga şi Paris, pp. 103-171.
91. *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în "Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists", I, Bologna, pp. 47-73.
92. *Sémantiká, vnitřní jazyková forma a hloubková struktura*, în S. Machová (ed.), "Principy strukturní syntaxe", I, *Antologie*, Praga, pp. 31-38; traducere în limba cehă a lucrării de sub nr. 55, trad. O. Procházka.
93. Intervenţii la *Discuţii*, în: *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna, I, pp. 101, 731-732; II, pp. 293, 880-881.

1975

94. *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft. 5 Studien*, München; traducere în germană a lucrării de sub nr. 30, traducere şi editare de U. Petersen.
95. *Die Sprachgeographie*, Tübingen; traducere în germană a lucrării de sub nr. 17, traducere şi editare de U. Petersen.
96. *Sprache und Funktionalität bei Fernão de Oliveira* (1536), Lisse; cu titlul: *'Taal en functionaliteit' bei Ferñao de Oliveira*, şi în *Ut Videam: Contributions to an Understanding of Linguistics. For P. Verburg on the Occasion of His 70th Birthday*, Lisse, 1975, pp. 67-90.
97. *Andrés de Poza y las lenguas de Europa*, în *Studia hispanica in honorem R. Lapesa*, III, Madrid, pp. 199-217.
98. *Andreas Müller und die Latinität des Rumänischen*, RRL, 20, 4 (=Volum omagial A. Graur), pp. 327-332.
99. *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, SCL, 26, 5 [= Volum omagial A. Rosetti], pp. 473-480.

100. *Lateinisch-romanisch VAS, 'Schiff'*, RRL, 20, 5 [= Omagiu lui Al. Rosetti], pp. 469-475.
101. *Die sprachlichen (und die anderen) Universalien*, în B. Schlieben-Lange (ed.), *Sprachteorie*, Hamburg, pp. 127-161; traducere în germană a lucrării de sub nr. 91, trad. G. Breitenbürger.
102. *Gli universali linguistici e gli altri*, în L. Heilmann und E. Rigotti (ed.), *La lingüistica: aspetti e problemi*, Bologna, pp. 337-412; traducere în italiană a lucrării de sub nr. 91, trad. E. Rigotti.
103. *Der periphrastische Verbalaspekt im Altgriechischen*, în „Glotta", 53, pp. 1-26; traducere în germană a lucrării de sub nr. 51, trad. E. Köhler.
104. *Prefață* la J. Albrecht (ed.), *Piere-Nicolas Bonamy. Vier Abhandlungen zum Vulgärlatein und zur Frühgeschichte des Französischen*, Tübingen, pp. 1-4.

1976

105. *Logique du langage et logique de la grammaire*, în J. David und R. Martin (ed.), *Modèles logiques et niveaux d'analyse linguistique*, Paris, pp. 15-33.
106. *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie", 27, pp. 30-51.
107. *Die funktionelle Betrachtung des Wortschatzes*, în „Probleme der Lexikologie und Lexikographie". Analele IDS din 1975, Düsseldorf, pp. 7-25.
108. *Zur Kenntnis der rumänichen Sprache in Westeuropa im 16. Jahrhundert (Genebrard und Andrés de Poza)*, în „Scritti in onore di Giuliano Bonfante", II, Brescia, pp. 527-545.
109. *Stiernhielm, die rumänische Sprache und das mekwürdige Schicksal eines Vaterunsers*, în „Romanica", 8, 1975 (= *Estudios dedicados a D. Găzdaru*, IV), La Plata, pp. 7-23.
110. *Un germanista vizcaíno en el siglo XVI. Andrés de Poza y el elemento germánico del español*, în „Anuario de Letras", México, 13, 1975, pp. 5-16.
111. *Das rumänische im 'Vocabulario' von Hervás y Panduro*, ZRPh, 92, pp. 394-407.

112. *Stellungnahme zu den '12 Fragen*, în *Objectives and Questions* de H. Seiler în"AKUP. Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts", 25, pp. 93-98.
113. *Perspectivas gerais*, în A.J. Naro (ed.), *Tendências atuais da lingüística e da filologia no Brasil*, Rio de Janeiro, pp. 12-44; traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 47; trad. M.W. Averburg.
114. *Pour une sémantique diachronique structurale*, traducere în română a lucrării de sub nr. 32; în"Antologie de semantică", editată de L. Wald şi E. Slave, Bucureşti, pp. 242-324, trad. E. Slave.

1977

115. *Principios de semántica estructural*, Madrid; ediţia a doua, Madrid, 1981; republicare 1986, 1991; traducere în spaniolă a lucrărilor de sub nr. 32, 35, 40, 48, 62, 106, trad. M. Martínez Hernández; cu un cuvînt înainte al autorului.
116. *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje*, Madrid; cuprinde lucrările de sub nr. 11, 15a, 47, (originalul în spaniolă), 64, 77 şi, în traducere spaniolă, nr. 37, 39, 47, 64, 71, (traducere de M. Martínez Hernández); cu completări la nr. 37, 39, 47, 64, 71; cu o introducere a autorului.
117. *Estudios de lingüística románica*, Madrid; cuprinde nr. 13a, 13c, 22, 27, 29, 36, (originalul în spaniolă) 50, 51 şi, în traducere spaniolă, nr. 45, 49, 52, 72, 100 (trad. M. Martínez Hernández); cu completări la nr. 36 şi 51; cu un cuvînt înainte al autorului.
118. *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid; retipărire 1985; a doua ediţie, Madrid, 1991; cuprinde nr. 13b, 17 (ediţie revizuită), 18, 23 (parţial), 44, 78 şi, în traducere în spaniolă, nr. 34 (parţial; traducerea autorului) şi nr. 33, 38, 46, 70, 83, 135 (trad. M. Martínez Hernández); cu un cuvînt înainte al autorului.
119. *Zu Hegels Semantik*, în"Kwartalnik Neofilologiczny", 24, 2-3 [= Volum omagial L. Zabrocki], pp. 183-193.
120. *Schellings Weg von der Sprachphilosophie zum Sprachmythos*, în *Festgabe für Julius Wilhelm zum 80. Geburtstag* (= ZFSL, Anexa. 5), pp. 1-16.
121. *Sprachliche Interferenz bei Hochgebildeten*, în *Sprachliche Interferenz. Festschrift für W. Betz*, Tübingen, pp. 77-100.

122. *Inhaltliche Wortbildungslehre (am Beispiel des Typs 'coupe-papier')*, în H.E. Brekle şi D. Kastovsky (ed.), *Perspektiven der Wortbildungsforschung*, Bonn, pp. 48-61.
123. *Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition*, în *Homenaje a Rodolfo Grossmann*, Frankfurt/Main, pp. 337-346.
124. *Rum. prat ein 'ghost word'? Mit einem Zeugnis von Martin Opitz*, ASNS, 214, pp. 89-93.
125. *Zur Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa um 1600. Megiser und Botero*, CL, 22 [Omagiu lui D. Macrea], pp. 151-153.
126. *Rumänisch und Romanisch bei Hervás y Panduro*, în „Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, 3, 1975-76, pp. 113-134.
127. *Antrittsrede an der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, în *Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, pp. 107-110.
128. *Linguistic (and other) Universals*, în A. Makkai, V. Becker Makkai, L. Heilmann (ed.), *Linguistics at the Crossroads*, Padova şi Lake Bluff, III., pp. 317-346; traducere în engleză a lucrării de sub nr. 91, trad. V. Becker Makkai.
129. *L'étude fonctionnelle du vocabulaire. Précis de lexématique*, în „Cahiers de lexicologie", 29, 1976, pp. 5-23; traducere în franceză a lucrării de sub nr. 107, trad. A. Abel.
130. *L'uomo e il suo linguaggio*, în „Agorà". Filosofia e letteratura, 14-15, L'Aquila, pp. 9-22; traducere în italiană a lucrării de sub nr. 46, trad. G.B. Bucciol.
131. *Sovremennoe položenie v lingvistike*, în „Izvestija Askademii Nauk SSSR. Serija literatury i jazyka", 36, Moscova, pp. 514-521; traducere în rusă a lucrării de sub nr. 83.

1978

132. *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid; cuprinde nr. 76 şi, în traducere în spaniolă, nr. 55, 63, 86, 91, 105, 107, 122; traducere de M. Martínez Hernández); cu un cuvînt înainte al autorului.
133. *Los Universales lingüísticos (y los otros)*, México (Asociación de lingüística y Filología de la América Latina, Cuadernos de Lingüística, 2); traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. 91, trad. Cl. Parodi.

134. *Dos estudios sobre Juan Luis Vives*, México (Asociación de Lingüística y Filología de la América Latina, Cuadernos de Lingüística, 4); traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. 69 şi 71, trad. U. Schmidt Osmanczik.
135. *Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie*, în L. Grähs, G. Korlén, B. Malmberg (ed.), *Theory and Practice of Translation*, Berna – Frankfurt/Main – Las Vegas, pp. 17-32; retipărit în: *Übersetzungswissenschaft*, ed. W. Wilss, Darmstadt, 1981, pp. 27-47.
136. *Grammaire transformationnelle et grammaire historique*, în „XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Atti", I, Napoli-Amsterdam, pp. 329-343.
137 *Hervás und das Substrat*, SCL, 29, 5 [= Omagiu lui I. Iordan], pp. 523-530.
138. *Lo que se dice de Hervàs*, în „Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach", III, Oviedo, pp. 35-58.
139. *Das sogenannte 'Vulgärlatein' und die ersten Differenzierungen in der Romania*, în R. Kontzi (ed.), *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Darmstadt, pp. 257-291, traducere parţială în germană a lucrării de sub nr. B4, trad. W. Öesterreicher.
140. *Für eine strukturelle diachrone Semantik*, în H. Geckeler (ed.), *Strukturelle Bedeutungslehre*, Darmstadt, pp. 90-163; traducere în germană, revăzută de autor, a lucrării de sub nr. 32, trad. G. Köhler.
141. *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*; *Die lexe matischen Strukturen*, în H. Geckeler (ed.), *Strukturelle Bedeutungslehre*, Darmstadt, pp. 193-238; variantă revăzută de autor a lucrării de sub nr. 60.
142. Intervenţii la *Discuţii*, în „XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Atti, I, Napoli – Amsterdam, pp. 130-131, 344-346, 348.
143. Intervenţii în *Discuţii*, în L. Grähs, G. Korlén, B. Malmberg (ed.), *Theory and Practice of Translation*, Bern – Frankfurt/Main – Las Vegas, pp. 65, 66-67, 104, 117, 131, 132, 145-146, 147, 148, 149, 165, 288-289, 338, 340-341, 342, 344, 349-350.

1979

144. *Teoria da linguagem e lingüística general. Cinco estudos*, Rio de Janeiro; traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 84, trad. A.

Dias Carneiro, revăzută de C.A. de Fonseca şi M. Ferreira; ediția a doua, 1987.

145. *Sincronia, diacronia e história. O problema da mudança lingüística*, Rio de Janeiro; traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 85, trad. C.A. da Fonseca şi M. Ferreira.

146. *Ippan-gengogaku nyūmon* [Introducere în lingvistică generală], Tokio; traducere în japoneză a lucrării de sub nr. B12, după un manuscris, în italiană, revăzută şi adăugită, trad. Shimomiya T.

147. *Sprache. Strukturen und Funktionen*, ediția a treia, revăzută şi adăugită, a lurării de sub nr. 59, Tübingen.

148. *'Tenir Dieu par les pieds'*, în *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal* (= „Revue romane", numéro spécial, 18), pp. 34-44.

149. *Der Fall Schopenhauer. Ein dunkels Kapitel in der deutschen Sprachphilosophie*, în *Integrale Linguistik. Festschrift für Helmut Gipper*, Amsterdam, pp. 13-19.

150. *'Ein Weib ist ein Weib', fr. femme que femme, rom. femeia ca femeia*, în *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag*, Tübingen, pp. 266-282.

151. *Verbinhalt, Aktanten, Diathese. Zur japanischen Ukemi-Bildung*, în *Sprache und Sprachen. Festschrift für Eberhard Zwirner zum 80. Geburtstag*, Tübingen, pp. 35-55.

152. *τό εν σημαίνειν. Bedeutung und Bezeichnung bei Aristoteles*, ZPSK, 32 [Omagiu G. Meier], pp. 432-437.

153. *Humanwissenschaften und Geschichte. Der Gesichtspunkt eines Linguisten*, în *Det Norske Videnskaps-Akademi*, Årbok 1978, Oslo, pp. 118-130.

154. *Humboldt und die moderne Sprachwissenschaft*, în *Arnold Čikobavas (dabadebis 80 c'listavisadmi midzghvnili k'rebuli)* [= Omagiu A. Čikobava], Tiflis, 1979, pp. 20-29.

155. *A perspectivação funcional do léxico*, în M. Vilela (ed.), *Problemas da lexicologia e lexicografia*, Porto, pp. 15-33; traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 107, trad. M. Vilela.

156. *Tesis sobre el tema 'lenguaje y poesía'*, în „Lingüística española actual" I, 1, pp. 181-186; ediție revăzută a traducerii spaniole de sub nr. 118.

157. *Gengo-chirigaku nyūmon* [Introducere în geografia lingvistică], în rezumatele publicate cu ocazia reuniunilor 22, 23, 24, 25, 28, şi 29. ale *Nihon-hōgen-kenkyūkai*, 1976-1979; traducere în japoneză a lucrării de sub nr. 95, trad. Shibata T.

158. *Contribuţie* la *Streitgespräch zur Historizität von Sprechakten*, între B. Schlieben-Lange şi H. Weydt, „Linguistische Berichte", 60, pp. 74-78.

1980

159. *Lições de lingüística general*, Rio de Janeiro, traducere în portugheză a manuscrisului italian revăzut, de sub nr. B 12, trad. E. Bechara.
160. *Tradição e novidade na ciência da linguagem*, Rio de Janeiro, traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 116, de C.A. Fonseca şi M. Ferreira.
161. *Interdisciplinarità e linguaggio*, în G. Braga, V. Braitenberg, C. Cipolli, E. Coşeriu, S. Crespi-Reghizzi, J. Mehler, R. Titone, *L'accostamento interdisciplinare allo studio del linguaggio*, Milano, pp. 43-65.
162. *'Historische Sprache' und 'Dialekt'*, în J. Göschel, P. Ivić, K. Kehr (ed.), *Dialekt und Dialektologie.* Ergebnisse des Internationalen Symposions *Zur Theorie des Dialekts*, Marburg/Lahn, 5-10 Sept. 1977, Wiesbaden, pp. 106-122.
163. *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin*, în *Recherches de linguistique. Hommages à Maurice Leroy*, Bruxelles, pp. 48-62.
164. *Aspect verbal ou aspects verbaux? Quelques questions de théorie et de méthode*, în J. David, R. Martin (ed.), *La notion d'aspect*, Metz, pp. 13-23.
165. *Griselini, das Rumänische und das Vulgärlatein*, în *Stimmen der Romania. Festschrift für W. Th. Elwert zum 70. Geburtstag*, Wiesbaden, pp. 537-549.
166. *Sibi in sinum spuere*, în *Romania cantat. G. Rohlfs zum 85. Geburtstag gewidmet*, vol. II: *Interpretation*, Tübingen, pp. 679-681.
167. *Sardica ut in oppidis*, în *Italic and Romance. Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram*, Amsterdam (= „Current Issues in Linguistic Theory", 18), pp. 317-326.
168. *Der Sinn der Sprachtypologie*, în T. Thrane, V. Winge, L. Mackenzie, U. Canger, N. Ege (ed.), *Typology and Genetics of Language*, Copenhaga („Travaux du cercle linguistique de Copenhague" XX), pp. 157-170.
169. *Partikeln und Sprachtypus. Zur strukturell-funktionellen Fragestellung in der Sprachtypologie*, în *Wege der Universalienforschung.*

Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von H. Seiler, Tübingen, pp. 199-206.

170. *Vom Primat der Geschichte*, în „Sprachwissenschaft", 5, pp. 125-145.

171. *Rum. **a socoti**. Ungarisch, ukrainisch oder lateinisch?*, în *Romanica Europaea et Americana. Festschrift für H. Meier*, 8 ian. 1980, Bonn, pp. 148-155.

172. *Altrum. **care** 'weshalb', '(und) daher', 'so daß'*, în „Studii şi cercetări lingvistice", 31, pp. 537-541.

173. *Dōshinaiyō dōshi-no kyōenseibun tai – Nihongo-no ukemikōbun-ni tsuite*, în „Energeia", 6, Tokio, pp. 45-65; traducere în japoneză a lucrării de sub nr. 151, trad. Kikuchi M.; cu un comentariu de Kishitani Sh., pp. 66-69.

174. *Gengo-to ningen*, în „Energeia", 6, Tokio, pp. 97-115; traducere în japoneză a lucrării de sub nr. 46, traducere şi comentariu de Ezawa K.

175. Intervenţii la *Discuţii*, în: G. Braga ş.a., *L'accostamento interdisciplinare allo studio del linguaggio*, Milano, pp. 70-73, 86-89, 90, 124-126, 171-172, 174, 198-199.

176. Intervenţii la *Discuţii*, în: J. Göschel, P. Ivić, K. Kehr (ed.), *Dialekt und Dialektologie*, Wiesbaden, pp. 38-39, 119-122, 140, 164, 174, 194, 209, 268, 288, 317, 345, 363-364, 383.

1981

177. *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*, Tübingen (= „Lingua et Traditio", 2), cuprinde nr. 108, 99, 125, 109, 98, 165, 111, 126, cu un supliment şi o anexă.

178. *Sincronia, diacronia e storia*, Torino, traducere în italiană a lucrării de sub nr. 85, trad. P. Mura.

179. *Ningen no gaku toshite no gengogaku* [Lingvistica în calitate de ştiinţă despre om] *Coseriu gengogaku-senshū* [Culegere de lucrări lingvistice], vol. 2: *Gengo-taikei* [Sistemul limbii], Tokio; traducere în japoneză a lucrării de sub numerele 8, 14, de Hara M. şi Ueda H., cu explicaţii de Hara M.

180. *Utsuriyukukoso kotobanare* [Ceea ce se schimbă este limba]. *Synchronie – diachronie – historia*, Tokio, traducere în japoneză a lucrării

de sub nr. 85, de Tanaka K. şi Kamei T., cu o prefaţă a autorului şi o postfaţă a traducătorilor.

181. *Gengo-chirigaku-nyūmon*, Tokio; traducere în japoneză a lucrării de sub nr. 95, de Shibata T. şi W. Grootaers (ediţie revăzută şi completată a nr. 157).

182. *Lecciones de lingüística general*, Madrid; retipărire: 1986; traducere în spaniolă, revăzută şi adăugită de autor, a manuscrisului italian reelaborat nr. B 12, trad. J.Ma. Azáceta şi García de Albéniz; cu o postfaţă a autorului.

183. *Ningen no gaku toshite no gengogaku* [Lingvistica în calitate de ştiinţă despre om]. *Coseriu gengogaku-senshū* [Culegere de lucrări lingvistice], vol. 3; *Bunpō to ron ri* [Gramatică şi logică], Tokio; traducere în japoneză a lucrărilor de sub nr. 20, 105, 63, 55, 86, 16, 50, 51, trad. Kawashima A., Watase Y., Kuramata K. şi Ogami K., cu o postfaţă de Kawashima A.

184. (Cu Horst Geckeler) *Trends in Structural Semantics*, Tübingen; ediţie nouă, cu o bibliografie îmbogăţită, a lucrării de sub nr. 90; cu prefaţă.

185. *Los conceptos de 'dialecto', 'nivel' y 'estilo de lengua' y el sentido propio de la dialectología*, în „Lingüística española actual", III/1, Madrid, pp. 1-32.

186. *Kontrastive Linguistik und Übersetzungstheorie: ihr Verhältnis zueinander*, în *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*, (ed.) W. Kühlwein, G. Thome şi W. Wilss, München, pp. 183-199.

187. *Zu den Etymologien von Miron Costin*, în „Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumänische Sprache und Literatur", 12, pp. 8-15.

188. *'τό ἐν σημαίνειν'. Significato e designazione in Aristotele*, în „Agorà". Filozofia e Letteratura, 24-25, L'Aquila, pp. 5-13; traducere în italiană a lucrării de sub nr. 152, trad. G.B. Bucciol.

189. *La socio-y la etnolingüística. Sus fundamentos y sus tareas*, în „Anuario de Letras", XIX, México, pp. 5-30; traducere în spaniolă, realizată de autor, a unui articol (redactat în portugheză) aflat sub tipar (aici: nr. 247). Tipărit în Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Departamento de Lingüística, *Conferencias del trigésimo aniversario*, Montevideo, 1983, pp. 29-50.

190. *Către o tipologie a cîmpurilor lexicale*, traducere în română a lucrării de sub nr. 106; în: *Lingvistica modernă în texte*, editat de M. Iliescu şi L. Wald, Bucureşti, pp. 39-77; trad. M. Iliescu.

191. *Studiul funcţional al vocabularului. Lexematica*, traducere în română a unui fragment de sub nr. 107; în: *Lingvistica modernă în texte*, editat de M. Iliescu şi L. Wald, Bucureşti, pp. 34-38; trad. M. Iliescu.

1982

192. *Η Γνωσσογεωγραφία*, Salonic; traducere în greacă a lucrării de sub nr.17; trad. K. Minas; cu un cuvînt înainte al traducătorului şi altul al autorului.

193. *Ningen no gaku toshite no gengogaku* [Lingvistica în calitate de ştiinţă despre om] *Coseriu gengogaku-senshū* [Culegere de lucrări lingvistice], vol. 1: *Kōzōteki imiron* [Semantică structurală], Tokio; traducere în japoneză a lucrărilor de sub nr. 32, 35, 40, 48, 42, 62, 106, 107, trad. Miyasaka T., Nishimura M. şi Minimitate H.; cu un cuvînt înainte de Miyasaka T. şi explicaţii ale traducătorilor.

194. *Sentido y tareas de la dialectología*, México (Asociación de Lingüística y Filología de la América Latina, Cuadernos de Lingüística, 8), ediţie revăzută a lucrării de sub nr. 185.

195. *O homem e a sua linguagem. Estudos de teoria e metodologia lingüística*, Rio de Janeiro; traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 118, trad. Carlos Alberto de Fonseca şi Mário Ferreira.

196. *Aţi-delà du structuralisme*, în „XVI Congrés Internacional de Lingüística [i] Filologia Romàniques" (Palma de Mallorca, 1980), I, Sessions plenaries i taules rodones, Palma de Mallorca, pp. 163-168.

197. *Naturbild und Sprache*, în J. Zimmermann (ed.), *Das Naturbild des Menschen,* München, pp. 260-284.

198. *Balkanismen oder Romanismen – Methodisches zum sog. 'Balkansprachbund'*, în *Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft* (Volum omagial dedicat lui Helmut Stimm), München, pp. 37-43.

199. *Algunes propostes per a una (eventual) reforma de l'ortografia catalana*, în „Boletin de Filologia", XXXI (= Homenaje a Ambrosio Rabanales), Santiago de Chile, pp. 461-464.

200. *Les procédés sémantiques dans la formation des mots*, în „Cahiers Ferdinand de Saussure", 35, 1981, pp. 3-16.

201. *Discours de clôture du nouveau Président de la Société de Linguistique Romane*, în „XVI Congrés Internacional de Lingüística [i] Filologia Romàniques, Actes", I, Palma de Mallorca, pp. 369-372.
202. Intervenţii la *Discuţii*, *ibid.*, pp. 181-184, 186-187.

1983

203. *Introducción a la lingüística*, México; ediţie revăzută a lucrării de sub nr. B1, cu un cuvînt înainte de J.M. Lope Blanch.
204. *Ningen no gaku toshite no gengogaku* [Lingvistica în calitate de ştiinţă despre om]. *Coseriu gengogaku-senshū* [Culegere de lucrări lingvistice], vol. 4: *Kotoba-to ningen* [Limba şi omul], Tokio; traducere în japoneză a lucrării de sub nr. 46, 38, 9, 21, 44, 70, 75, 91, 41, 83, 33, 135, trad. Suwa I., Ezawa K., Taniguchi I., Shimomiya T., Ono M. şi Kishitani Sh., cu un cuvînt înainte şi note de Suwa I.
205. *Theophylactus, II, 15. Contribuţia la explicarea cuvintelor τόρνα, τόρνα, ράτρε*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi" (Serie nouă). Secţiunea III, e. *Lingvistică*, vol. XXVIII/XXIX, 1982-1983 [= Omagiu G. Ivănescu], pp. 21-27.
206. *Sprachtypologie und Typologie von sprachlichen Verfahren*, în *Allgemeine Sprachwissenschaft, Sprachtypologie und Textlinguistik. Festschrift für Peter Hartmann*, Tübingen, pp. 269-279.
207. *Au-delà du structuralisme*, în „Linguistica e letteratura", VII, 1-2, 1982, Pisa, pp. 9-16; ediţie revăzută a lucrării de sub nr. 196.
208. *Pour et contre l'analyse sémique*, în „Proceedings of the XIIIth International Congress of Linguists", Tokio, pp. 137-148.
209. *Linguistic Change Does Not Exist*, în „Linguistica nuova ed antica", Anno 1, Galatina, pp. 51-63; apărut în: *Studi di linguistica e filologia, II. 2, Charisteria Victori Pisani oblata*, editat de G. Bolognesi şi C. Santoro, Galatina, 1992, pp. 167-179.
210. *Adam Smith and the Beginnings of Language Typology*, în „Historiographia Lingüística", X, pp. 1-12; traducere în engleză a lucrării de sub nr. 53; trad. E. Haggblade.

1984

211. *Antonio Tovar*, în *Navicula Tubingensis. Studia in honorem Antonii Tovar*, Tübingen, pp. XV-XVIII.
212. *Fundamentos y tareas de la lingüística integral*, în „Segundo Congreso Nacional de Lingüística, 16-19 sept. 1981, Actas", I, San Juan (Argentina), pp. 37-53.
213. *Geografia lingvistică*, traducere în română a unui fragment de sub nr. 17; în *Teorie şi metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Texte comentate*, editat de L. Wald şi N. Anghelescu, Bucureşti, pp. 156-161; trad. M. Livescu.
214. *Humboldt to gendaigengogaku*, traducere rezumativă în japoneză de sub nr. 154, în „Energeia", 10, Tokyo, pp. 74-81; cu notele traducătorului Manabu Watanabe.

1985

215. *Kuco Êmiron* [Strukturelle Semantik], Seul; traducere în coreeană a lucrării de sub nr. 32, 35, 48, 42, 106, 40, 107, 55; trad. Huh Bal. Cu o prefaţă şi postfaţă de Huh Bal şi cu o bibliografie a lucrărilor autorului.
216. *Linguistic Competence: What is it Really?*, The Presidential Address of the Modern Humanities Research Association. „The Modern Language Review", vol. 80, partea a 4-a, pp. XXV-XXXV.
217. *Determinare şi cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii*, traducere parţială în română a lucrării de sub nr. 21; în: *Lingvistică saussuriană şi postsaus suriană. Texte adnotate*, (ed.) L. Wald şi E. Slave, Bucureşti, pp. 208-248; traducere şi note de C. Dominte; cu explicaţiile traducătorului (pp. 234-248).

1986

218. *Introducción a la lingüística*, Madrid; ediţie revăzută a lucrării de sub nr. 203, cu un cuvînt înainte şi indice de J. Polo.
219. „Megiser und Trubar", în *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji. Zbornik prispevkov*, Ljubljana, pp. 51-56.

220. „Gli 'antenati' di Ascoli", în *G.I. Ascoli. Attualità del suo pensiero a 150 anni dalla nascita* (= „Atti del XII Incontro Culturale Mitteleuropeo". Gorizia, 24-25 noiembrie 1979), Florenţa, pp. 21-36.

1987

221. *Formen und Funktionen. Studien zur Grammatik,* (ed.) U. Petersen, Tübingen; cuprinde lucrările de sub nr. 103, 63, 86, 151, 223, şi în traducere germană lucrările de sub nr. 105, 76, 164, 243 şi *Principes de syntaxe fonctionnelle*; trad. U. Petersen; cu un cuvînt înainte al editorului.

222. *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, ediţia a doua, revăzută, a lucrării de sub nr. 132.

223. *Bedeutung, Bezeichnung und sprachliche Kategorien*, în „Sprachwissenschaft", 12, pp. 1-23.

224. *Le latin vulgaire et le type linguistique roman*, în *Latin vulgaire – latin tardif.* „Actes du Ier Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Pécs, 2-5 septembre 1985) (ed.) J. Herman, Tübingen, pp. 53-64.

225. *Acerca del sentido de la enseñanza de la lengua y literatura*, în *Innovación en la enseñanza de la lengua y literatura*, (ed.) Subdirección general de formación del profesorado, Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, pp. 13-32.

226. *Lenguaje y política*, în *El lenguaje político*, (ed.) M. Alvar, Madrid, pp. 9-31.

227. *Theodor Gartners Werk im Bereich der Rumänistik*, în *Akten der Theodor Gartner-Tagung (Rätoromanisch und Rumänisch) in Vill/Innsbruck 1985* („Romanica Aenipontana", XIV), (ed.) G. A. Plangg şi M. Iliescu, Innsbruck, pp. 277-287.

228. *El gallego y sus problemas. Reflexiones frías sobre un tema caliente*, în „Lingüística española actual", IX, Madrid, pp. 127-138.

229. *Sp.* ***no cabe duda****, rom.* ***nu încape îndoială****: Zur Notwendigkeit einer vergleichenden romanischen Phraseologie*, în *Text-Etymologie. Untersuchungen zu Textkörper und Textinhalt. Festschrift für Heinrich Lausberg zum 75. Geburtstag*, Stuttgart, pp. 346-352.

230. *L'ordre des mots au Colloque de Gand. Bilan et perspectives*, în „Travaux de linguistique" 14/15. *L'ordre des Mots*, Paris – Gembloux, pp. 249-261.

231. *Die Ausdruckslücke als Ausdrucksverfahren (Textlinguistische Übung zu einem Gedicht von Kavafis)*, în *„Sinnlichkeit in Bild und Klang"*, *Festschrift für Paul Hoffmann zum 70. Geburtstag*, Stuttgart, pp. 373-383.
232. „Palabras, cosas y términos", în *In Memoriam Inmaculada Corrales*, I, *Estudios lingüísticos*, Universidad de La Laguna, Santa Cruz de Tenerife, pp. 175-185.

1988

233. *Einführung in die Allgemeine Sprachwissenschaft*, traducere în germană a lucrării de sub nr. 182, trad. M. Hübner, S. Parra Belmonte şi U. Petersen, Tübingen; ediţia a doua, Tübingen, 1992.
234. *Energeia und Ergon. Sprachliche Variation – Sprachgeschichte – Sprachtypologie, Studia in honorem Eugenio Coseriu*, (ed.) J. Albrecht, J. Lüdtke şi H. Thun, vol. I: *Schriften von Eugenio Coseriu* (1965-1987), prefaţat şi editat de J. Albrecht, cu un cuvînt înainte al editorului şi o contribuţie a lui H.H. Christmann: *Tübinger Worte an und über Eugenio Coseriu*, Tübingen. Cuprinde lucrările de sub nr. 56, 70, 83, 101, 112, 135, 153, 162, 168, 169, 170, 186, 197, 206, 209, 235, 236 şi în traducere germană lucrările de sub nr. 67, 78, 136, 161, 185, 189, 207 şi fragmente din lucrările de sub nr. 34 und 182; trad. J. Albrecht, I. Brandt, D. Gauch, M. Hübner.
235. *Humboldt und die moderne Sprachwissenschaft*, ediţie revăzută a lucrării de sub nr. 154; *Energeia und Ergon*, vol. I, *Schriften von Eugenio Coseriu*, Tübingen, pp. 3-11.
236. *Die Ebenen des sprachlichen Wissens. Der Ort des 'Korrekten' in der Bewertungsskala des Gesprochenen*, traducere în germană a unui manuscris spaniol, *Energeia und Ergon*, vol. I, *Schriften von Eugenio Coseriu*, Tübingen, pp. 327-375; trad. S. Höfer.
237. *Tempo e linguaggio*, în: *Undici conferenze sul tempo*, a cura di E. De Angelis (*Jacques e i suoi quaderni*, 11), Pisa, pp. 203-230.
238. *Die Sprache zwischen φύσει und ἔτει*, în *Natur in den Geisteswissenschaften*, I, „Erstes Blaubeurer Symposium", Tübingen, pp. 89-106; republicat, cu un rezumat în engleză, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Jahrgang XXXIV, 1989, în „Philologia" I, Cluj-Napoca, pp. 3-18.

1989

239. *Timp şi limbaj*, traducere în română a lucrării de sub nr. 237, în „Echinox", XX, 5, Cluj-Napoca, pp. 12, 6-7; trad. A. Covaciu.
240. *Der Plural bei den Eigennamen*, ediţie revăzută şi adăugită a lucrării de sub nr. 16 [*cf.* nr. 94], în *Reader zur Namenkunde*, I, *Namentheorie*, (ed.) F. Debus şi W. Seibicke (= „Germanistische Linguistik", 98-100), Hildesheim, pp. 225-240.
241. *El lenguaje entre „physei" y „thesei"*, traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. 238; „Comunicación y sociedad", II, 1, Pamplona, pp. 7-23.
242. *El gallego en la historia y en la actualidad*, variantă prescurtată a lucrării de sub nr. 228, în: „II Congresso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza", La Coruña, pp. 793-800.
243. *Principes de syntaxe fonctionnelle*, în „Travaux de linguistique et de psihologie", XXVII, Strasbourg-Nancy, pp. 5-46.
244. *Sobre la enseñanza del idioma nacional. Problemas, propuestas y perspectivas*, „Philologica" (= Omagiu Antonio Llorente), II, Salamanca, pp. 33-37.
245. *Kontrastivnaja lingvistika i perevod: ich sootnošenie*, traducere în rusă a lucrării de sub nr. 186 în: „Novoe v zarubežnoj lingvistike", vol. XXV, *Kontrastivnaja lingvistika*, (ed.) V.P. Neroznak şi V.G. Gak, Moscova, pp. 63-81; trad. B.A. Abramov.

1990

246. *Lekcii po obšto ezikoznanie*, Sofia, traducere în bulgară a lucrării de sub nr. 182; trad. M. Kitova; cu un cuvînt înainte de I. Kăncĕv.
247. *Fundamentos e tarefas da sócio- e da etnolingüística*, în *Sociedade, Cultura e Língua. Ensaios de sócio- e etnolingüística*, João Pessoa, pp. 28-49; ediţie originală a lucrării de sub nr. 189.
248. *Semántica estructural y semántica cognitiva*, în „Jornadas de Filología" [Homenaje al Prof. Francisco Marsá], Barcelona, pp. 239-282.
249. *El español de América y la unidad del idioma*, în „I Simposio de Filología iberoamerica" (Sevilla, 1990), Zaragoza, pp. 43-75.
250. *Science de la traduction et grammaire contrastive*, în „Linguistica Antverpiensia", XXIV, pp. 29-40.

251. *El latín vulgar y el tipo lingüístico romance*, traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. 224, în *El cambio lingüístico en la Romania*, (ed.) E. Anglada şi M. Bargalló, Lleida, pp. 27-41; trad. N.N.

1991

252. *El hombre y su lenguaje*; ediția a a doua, corectată şi adăugită, a lucrării de sub nr. 118, Madrid.
253. *Língua e funcionalidade em Fernão de Oliveira*, traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 96, Rio de Janeiro, trad. M.Chr. De Motta Maia; cu un cuvînt înainte de R. Do Valle şi o introducere de C.E. Falcão Uchoa.
254. *Les Entours du texte (= Voies Livres. Pratiques et apprentissages de l'écrit*, 53, septembre 1991), Lyon; traducere parțială în franceză a lucrării de sub nr. 21, trad. Marie-Hélène Luis.
255. *Einleitung Plenarsitzung 4. Introduction to Plenary session 4.* [Typologie: ganzheitliche Typologie versus Teiltypologie/Typology: Integral Typology versus Partial Typology], în „Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists", I, Berlin, pp. 134-138.
256. *Überblick über die Ergebnisse der Plenarsitzung „Typologie: ganzheitliche Typologie versus Teiltypologie, ibid.* pp. 237-242.
257. *Información y literatura*, în „Comunicación y sociedad", III, 1990 [apărut în 1991], 1-2, Pamplona, pp. 185-200; conferință ținută la Universitatea din Navarra, text îngrijit şi editat de A. Vilarnovo.

1992

258. *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. B 20, Madrid; trad. F. Meno Blanco.
259. *Zeichen, Symbol, Wort*, în: *Zur Philosophie des Zeichens* [= Omagiu Josef Simon], (ed.) T. Borsche şi W. Stegmaier, Berlin – New York, pp. 3-27.
260. *Harri Meier: Sprachgeschichte als Berufung*, în: H. Keipert, Chr. Schmitt, E. Coşeriu, W.-D. Stempel, *In Memoriam Harri Meier* (= „Alma Mater". *Beiträge zur Geschichte der Universität Bonn*, nr. 75), Bonn, pp. 20-37.

261. *Linguistica storica e storia delle lingue*, în: *La posizione attuale della linguistica storica nell'ambito delle discipline linguistiche* (= „Atti dei Convegni Lincei", 94), Roma, pp. 15-20.
262. *Principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii*, în „Apostrof", III, 11, Cluj (Klausenburg), pp. 11, 14; Reproducere a unui discurs festiv ţinut la Universitatea din Cluj-Napoca, îngrijit şi editat de M. Borcilă (*cf.* şi nr. 270).
263. *Omul şi limbajul său*, traducere în română a lucrării de sub nr. 46, în „Cronica", XXVII, 7, Iaşi, pp. 6-7, 10; traducere din italiană [*cf.* nr. 68] de D. Irimia.
264. *Theophylactus, II., 15. O contribuţie la clarificarea lui τόρνα, τόρνα, φράτρε*, traducere în română a lucrării de sub nr. 205, în „Limba română", II, 1, Chişinău, pp. 51-62; trad. E. Munteanu, cu note ale traducătorului.
265. *Solidarităţile lexicale*, traducere în română a lucrării de sub nr. 40, RLSL, 1992, 5, pp. 37-45; traducere din rusă [nr. 58] de N. Raevschi.
266. *Le changement linguistique n'existe pas*, traducere în franceză a lucrării de sub nr. 209, „Communication & Cognition", 25, nr. 2-3, Gent, pp. 121-136; trad. A. Stas în colaborare cu autorul; tipărit în *Diatopie, diachronie, diastratie. Approches aux variations linguistiques*, (ed.) R. van Deyck, Gent, pp. 9-23.
267. *Linguistique historique et histoire des langues*, traducere în franceză a lucrării de sub nr. 261, în „Communication & Cognition", 25, nr. 2-3, Gent, pp. 191-198; trad. J. Lechanteur; apărut în *Diatopie, diachronie, diastratie. Approches aux variations linguistiques*; (ed.) R. van Deyck, Gent, pp. 79-85.
268. *Zum Problem der Wortarten (partes orationis)*, reproducere corectată a traducerii în germană a lucrării de sub nr. 76 [*cf.* nr. 221], în: B. Schaeder şi Cl. Knobloch (ed.), *Worta Beiträge zur Geschichte eines grammatischen Problems*, Tünibgen, pp. 365-386.
269. *Structurile lexematice*, traducere în română a lucrării de sub nr. 48, RLSL, 1992, 6, pp. 41-52; trad. S. Berejan.
270. *Lingvistica istorică şi istoria limbilor*, în: *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (= „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", Serie nouă, Secţiunea III, e, *Lingvistică*, vol. XXXVII-XXXVIII, 1991-1992), Iaşi, pp. 11-19; discurs ţinut cu ocazia festivităţii de la Universitatea din Iaşi (= variantă a textului cu nr. 262); text îngrijit şi editat de E. Munteanu.

271. *Lingüística histórica e historia de las lenguas*, traducere în spaniolă a textului de sub nr. 261, în „Boletín de Filología", XXXIII, 1992, Santiago de Chile, pp. 27-33; trad. A. Matus.
272. *Nu există schimbare lingvistică*; traducere în română a lucrării de sub nr. 209, CL, XXXVII, 1, pp. 9-20; trad. E. Tămâianu.
273. *Sp.* ***no cabe duda****, rom.* ***nu încape îndoială****. Pentru utilitatea unei frazeologii a romanisticii comparate*, traducere în română a lucrării de sub nr. 229, pp. 69-75; trad. G. Ienceanu.
274. *Periodisme i història*, în: „Periodística", Número 5. *Noves recerques i estudis sobre periodisme antic*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pp. 11-20; traducere în catalană a unei comunicări ţinute în spaniolă; trad. J.Ma. Casas.

1993

275. *Discurso pronunciado con motivo de su investidura como „doctor honoris causa"*, în: *Discursos pronunciados en el acto de investidura de „doctor honoris causa" del Excelentísimo Señor Eugenio Coseriu*, Granada, pp. 21-35.
276. *O volapük do extremo Oriente*, în: *Semiótica e linguística portuguesa e romanica. Homenagem a José Gonçalo Herculano de Carvalho*, (ed.) J. Schmidt-Radefeldt, Tübingen, Narr, pp. 223-225.
277. *Lingvistica: starea ei actuală*, traducere în română a lucrării de sub nr. 83, RLSL, 1993, 1, pp. 61-69; traducere din rusă [nr. 131] de M. Gabinschi.
278. *Hitzkuntza erromanikoen tipologia*, traducere în limba bască a unei comunicări ţinute în spaniolă la Universitatea Deusto din Bilbao [corespunde nr. 67 într-o altă ediţie], în „Enseinkarrean", 9, Bilbao, pp. 17-47; text tradus şi îngrijit de K.S. Garai şi A.I. Morales.
279. *Do sentido do ensino da língua literária*, traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 225, în „Confluência", 5, Rio de Janeiro, pp. 29-47; trad.E. Bechara; cu note ale traducătorului.
280. *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*, traducere în română a lucrării de sub nr. 189, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXXIII, 1992-1993, A. *Lingvistică*, Iaşi, pp. 9-28; trad. A. Crijanovschi.
281. *Informaţie şi literatură*, traducere în română a lucrării de sub nr. 257, în „Paradigma", Constanţa, I, 4-5, p. 14, şi II, 1-2-3, pp. 12-13; trad. A. Ionescu.

282. *„Limbă istorică" şi „dialect"*, în „Fonetică şi dialectologie", XII, Bucureşti, pp. 55-68; comunicare ţinută la Academia Română, la 15 oct. 1992; text îngrijit de Nicolae Saramandu [corespunde nr. 162 în noua ediţie românească].

283. *Novos rumos da semântica*; variantă, substanţial redusă, în portugheză a lucrării de sub nr. 248; în „Actas do III Congresso Internacíonal da Língua galego-portuguesa na Galiza", (ed.) Ma. Do C. Henríquez Salido, A. Corunha, pp. 97-100.

1994

284. *Limba română în faţa Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuţii la istoria cunoaşterii limbii române în Europa occidentală*, traducere în română a lucrării de sub nr. 177; Cluj-Napoca; trad. A.A. Avram.

285. *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, traducere în română a lucrării de sub nr.17, 194 şi 189, (ed.) S. Berejan şi St. Dumistrăcel, Chişinău. Cu un omagiu al scriitorului de S. Berejan, o introducere şi numeroase note şi completări bibliografice de St. Dumistrăcel, precum şi „bibliografie românească" (cu lucrări de şi despre E. Coşeriu) de C. Dominte; trad. T. Balaban (nr. 17), D. Diaconu (nr. 194) şi A. Crijanovschi (nr. 189; *cf.* nr. 280).

286. *Il primato della storia*, traducere în italiană a lucrării de sub nr. 170, în: *Miscellanea di studi linguistici in onore di Walter Belardi*, pp. 933-955; trad. D. Di Cesare.

287. *„My" Pagliaro*, în T. De Mauro şi L. Formigari (ed.), *Italian Studies in Linguistic Historiography*, Münster, pp. 39-44.

288. *La „découverte des voyelles nasales*, în: *Diachronie et variation linguistique. Les nasalisations dans le monde roman*, (ed.), R. van Deyck [= „Communication and Cognition", 27, 1-2], Gent, pp. 7-19.

289. *Latinitatea orientală*, în „Limba română", IV, 3 (15), Chişinău, pp. 10-25; de asemeni în RLSL, 6 (156), 1994, pp. 18-33, şi Societatea de Ştiinţe Filologice din România, *Buletinul societăţii pe anii 1993-1994*, Bucureşti, 1994, pp. 1-24; republicat în *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente*, Chişinău, 1996, pp. 15-31.

290. *Unitatea limbii române – planuri şi criterii*, în „Academia", V, 1 (49), Bucureşti, pp. 3-4; notiţele unei conferinţe culese şi editate de N.

Saramandu; republicat în Academia Română, *Limba română şi varietăţile ei locale,* Bucureşti, pp. 11-19, şi în „Limba română", Chişinău, 1996, pp. 205-212.

291. *Sprachteorie und Grammatik bei Sekiguchi*, în Tsugio Sekiguchi, *Deutsche Präpositionen. Studien zu ihrer Bedeutungsform*, (ed.) K. Ezawa, W. Kürschner şi I. Suwa, Tübingen, pp. 59-64.

292. *Lingvistica istorică şi istoria limbilor*, în „Forum", XXXV, 1993, 11-12, Bucureşti, pp. 103-108; traducere în română a lucrării de sub nr. 261, trad. G. Raţă.

1995

293. *Introducere în lingvistică,* Cluj-Napoca, traducere în română a lucrării de sub nr. 218, de E. Ardeleanu şi E. Bojoga; cu un cuvînt înainte de M. Borcilă.

294. *Von den universali fantastici*, în J. Trabant (ed.), *Vico und die Zeichen. Vico e i segni*, Tübingen, pp. 73-80.

295. *My Saussure*, în *Saussure and Linguistic today*, (ed.) T. De Mauro şi Sh. Sugeta, Roma, pp. 187-191.

296. *Defensa de la lexemática. Lo acertado y lo erróneo en las discusiones acerca de la semántica estructural en España*, în: *Panorama der lexikalischen Semantik. Thematische Festschrift aus Anlaß des 60. Geburtstag von Horst Geckeler*, (ed.) U. Hoinkes, Tübingen, pp. 113-124.

297. *Los límites reales de la traducción*, în: *Temas de Lingüística Aplicada*, (ed.) J. Fernández Barrientos Marín şi Celia Wallhead, Granada, pp. 155-168.

298. *Das westeuropäische Bild vom Südslawischen zur Zeit Primus Trubers*, în: *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit*, (ed.) Rolf Dieter Kluge, München, pp. 174-185.

299. *Actualisation, discrimination, délimitation. La deixis dans le cadre de la détermination nominale*, în: *Diachronie et variation linguistique. La deixis temporelle, spatiale et personnelle*, (ed.) Rika van Deyck, Gent, pp. 7-13.

300. *Norma andaluza y español ejemplar*, în „Actas [del] III Congreso sobre Enseñanza de la Lengua en Andalucía", Huelva, pp. 157-174.

301. *A língua literária*, în „Agália", 41, Orense, pp. 57-60.

302. *Competenţa lingvistică: ce este ea în realitate?*, în vol. *Limbaje şi comunicare* (comunicări prezentate la ediţia a II-a a Colocviului Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului, Suceava, 15-17 oct. 1993), I, Institutul European, Iaşi, pp. 40-57. Traducere în limba română din nr. 216, de Georgeta Raţă.

303. *Semn, simbol, cuvînt*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", III E, *Lingvistică*, XXXIX, 1993, pp. 5-22; traducere în română a lucrării de sub nr. 259, trad. E. Munteanu.

304. *Teze despre tema «Limbaj şi poezie»*, în „România literară", XXVIII, 41, p. 11; traducere în română a lucrării de sub nr. 156, trad. D. Fînaru.

305. Contribuţii lingvistice cu tema „Deontologia şi politica" (prelucrate de N. Mătcaş), în „Limba română", Chişinău, V, 1 (19), pp. 52-53, 53-54, 54-55, 55, 56-57, 59, 61.

1996

306. *El sistema verbal románico*, México; traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. B 14, trad. C. Opazo Velásquez.

307. *Abast i límits de la traducció*. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1996-1997 de la Facultat de Traducció i Interpretació, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

308. *Der φύσει-θέσει-Streit. Die Argumente der europäinschen Tradition*, în *Sprachphilosophie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, (ed.) M. Dascal, D. Gerhardus, K. Lorenz, C. Meggle, jumătatea vol. II, Berlin-New York, Walter de Gruyter, pp. 880-898.

309. *Mi Saussure* [= nr. 295 într-o altă ediţie], în: „Actas do IV Congresso Internacional da língua galego-portuguesa Galiza". Em homengem a Ferdinand de Saussure, Universidade de Vigo, pp. 379-382.

310. *Die gegenwärtige Lage in der Sprachforschung. Einzelsprachliche und Sprachverwendungs forschung*, în *Sprachwissenschaftsgeschichte und Sprach forschung. Ost-West-Kolloquium Berlin 1995. Sprachform und Sprachformen: Humboldt, Gabelentz, Sekiguchi*, (ed.) E. Coseriu, K. Ezawa şi W. Kürschner, Tübingen, pp. 3-34.

311. *Latin et grec dans le latin dit „vulgaire"*, în *Aspects of Latin.* „Papers from the Seventh International Colloqium on Latin Linguistics", Ierusalim, aprilie 1993; (ed.) Hannah Rosén, Innsbruck, pp. 27-37.
312. *Principios de sintaxis funcional*, în „Moenia", Revista lucense de lingüística & literatura, I, 1995, *Lingüística* [Lugo], Universidad de Santiago de Compostela, pp. 11-46; traducere în spaniolă a lucrării de sub nr. 243, trad. Teresa Moure.
313. *Limbaj şi politică*, RLSL, 1996, 5, pp. 10-28; traducere în română a lucrării de sub nr. 226, trad. E. Bojoga.

1997

314. *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Roma; traducere în italiană a lucrării de sub nr. B 15, trad. D. Di Cesare; cu un cuvînt înainte al autorului şi o introducere a traducătoarei.
315. *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*, Bucureşti; traducere în română a lucrării de sub nr. 85, trad. N. Saramandu.
316. *Hyentay uymilon uy ihay* [Elogiu semanticii moderne], Seul; traducere în coreană a lucrărilor de sub nr. 35/141, 48/141, 40, 42, 32/140, 106, 83, 62, 55, 86, 107 [*cf.* nr. 215]; trad. Huh Bal Cu un cuvînt înainte, postfaţă şi o notă a traducătorului
317. *Présentation*, în J. Wüest (ed.), *Les linguistes suisses et la variation linguistique*, Basel/Tübingen, pp. 7-19.
318. *Alteritate, toleranţă şi masochism (Dialog cu un elev despre politica şi etica lingvistică)*, RLSL (= Omagiu academicianului Silviu Berejan la 70 de ani), 1997, 3, pp. 80-87.
319. *Modele logice şi niveluri de analiză lingvistică. Logica limbajului şi logica gramaticii*, traducere în română a lucrării de sub nr. 105; în *Limbaje şi comunicare,* II, (ed.) F. Bratu, C. Mănicuţă, G. Raţă şi G. Rangu, Iaşi, pp. 36-65; trad. D. Stoica.
319bis *Omul şi limbajul său*, traducere în română din nr. [118], în „Revista de filozofie", XLIV, nr. 1-2, pp. 133-145, Bucureşti, 1997; trad. din spaniolă de Lucian Lazăr.

1998

320. *Portée et limites de la traduction*, ediţie în original în franceză a lucrării de sub nr. 307, în „Cahiers de l'Ecole de Traduction et l'Interprétation", 19 (1997-1998), Geneva, pp. 19-34.
321. *Alcances y límites de la traducción*, ediţie în spaniolă revăzută şi adăugită a lucrării de sub nr. 307, în „Lexis", XXI, 2, 1997, Lima, pp. 163-184.
322. *Editorial. Le double problème des unités „dia-s"*, în „Les Cahiers δια. Etudes sur la diachronie et la variation linguistique", I, Gent, pp. 9-16.
323. *Sobre ejemplaridad idiomática y lengua literaria*, ediţie în spaniolă revăzută a lucrării de sub nr. 301; în „Boletin de la Academia Peruana de la Lengua", 28 (1997), Lima, pp. 9-14.
324. *Textos, valores y enseñanza*, în M. Casado (ed.), *Lengua, literatura y valores*, Pamplona, pp. 61-78.
325. *Typologie des langues romanes*, în L. Rabassa şi M. Roché, (ed.), *Variation linguistique et enseignement des langues. Langue parlée, langue écrite* (= *Cahiers d'études romanes*, 9, 1997), Toulouse, pp. 217-251. Variantă prescurtată a lucrării de sub nr. 67.
326. *O meu Saussure*, traducere în portugheză a lucrării de sub nr. 309, în „Confluência", 14, 1997, Rio de Janeiro, pp. 33-36; trad. E. Bechara.
327. *Sens et tâches de la dialectologie*, traducere din franceză, revăzută de autor, a lucrării de sub nr. 194, în „Les Cahiers δια", I, Gent, pp. 17-56; cu note ale autorului; trad. B. Defrancq.
328. *Tres acerca de 'significado'* în „Lexis", XXII, 1, 1998, Lima, pp. 83-86.
329. *Relaţia dintre lingvistica contrastivă şi traducere*, traducere în română a lucrării de sub nr. 186, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi", Secţiunea Limbi şi literaturi străine, 1998, vol. 1, pp. 5-20; trad. C. Cujbă.
329 bis. V.p. 24

1999

330. *Lecciones de lingüistica general*, Madrid; ediţia a doua revăzută a lucrării de sub nr. 182.

331. *Un libro classico*, cuvînt înainte la Antonio Pagliaro, *La parola e l'immagine* [ediţie nouă], Palermo, pp. 5-10.
332. *Nuevos rumbos en la toponomástica*, cuvînt înainte la: Maximiano Trapero, *Diccionario de toponimia canaria. Léxico de referencia oronimica*, La Palmas de Gran Canaria, pp.15-24.
333. *La semantica estructural en España*, în „Analecta Malacitana", XXI, 2 (1998), pp. 455-482; cu o *Nota de presentación* şi multe indicii bibliografice de José Polo.
334. *Discurso de Investidura del Prof. Eugenio Coseriu*, în *Universidad Autonoma de Madrid, Discursos de investidura de „Doctor honoris causa" de los profesores Carlos Castilla del Pino, Eugenio Coseriu, José Elguero Bertolini*, Madrid, pp. 15-24.
335. *Die östliche Latinität*, cuprinde traducerea în germană a lucrării de sub nr. 289, în: H. Forster şi H. Fausel (ed.), *Kulturdialog oder akzeptierte Vielfalt? Rumanien und rumanische Sprachgebiete nach 1918*, Stuttgart, pp. 197-214; traducere nesemnată [H. Fassel].

2000

336. *Lecţii de lingvistică generală*, traducere în română a lucrării de sub nr. 182, cu un cuvînt înainte de Mircea Borcilă, Chişinău; trad. E. Bojoga.
337. *Andres de Poza, linguista del Renacimiento*, în Mikel Gorrotxategi şi Henrike Knorr (ed.), „Actas de las II Jornadas de Onomástica Orduña septiembre de 1987", II. *Onomastika Jardunaldien Agiriak Urduña 1987 ko Iraila* (= „Onomasticon Vasconiae", 17), Bilbao, pp. 33-77.
338. *Die sprachliche Kompetenz*, versiune originală în limba germană a lucrării de sub nr. 216; în: Bruno Staib (ed.), *Linguistica romanica et indiana. Festschrift für Wolf Dietrich zum 60*, Geburtstag, Tübingen, pp. 83-97.
339. *Bréal: su lingüística y su semantica*, în: *Cien años de investigación semántica: de Michel Bréal a la actualidad*, în „Actas del Congreso Internacional de Semántica" (Universidad de La Laguna, 1997), I, Madrid, pp. 21-43.
340. *Discurso de Investidura del Profesor Eugenio Coseriu*, ediţie corectată a lucrării de sub nr. 334; în Universidad Autónoma de Madrid, *Solemne acto académico con motivo de la investidura como*

Doctor „Honoris causa" de los Profesores Carlos Castilla del Pino, Eugenio Coseriu y José Elguero Bertolini, Madrid, pp. 33-42.

341. *Sobre el aprendizaje y la ensenanza de las lenguas*, copie parţială a discursului ţinut la Congresul Internaţional din Lugo, 1995, în „Moenia". Revista lucence de lingüística & literatura, vol. 5, 1999, *Lingüística*, pp. 127-134.

342. *The Principles of Linguistics as a Cultural Science*, traducere în engleză a lucrării de sub nr. 262, în „Transylvanian Review", IX, 1, Cluj, pp. 108-115; trad. Liviu Bleoca.

343. *Lipsa de exprimare ca mijloc de exprimare*, traducere în română a lucrării de sub nr. 231, în „Studii culturale", I, Bucureşti, pp. 133-146; cu un rezumat în engleză; trad. R. Truşcanu.

344. *Principii de sintaxă funcţională*, traducere în română a lucrării de sub nr. 243, în „Dacoromania", I, 1994-1995, 1-2 [apărut în 2000], Cluj, pp. 29-68; trad. E. Tămâianu.

345. *Structural semantics and „congnitive" semantics*, traducere în engleză a lucrării de sub nr. 248, în „Logos and Language", I, 1, Tübingen, pp. 19-42; traducere de K. Willems şi T. Leuschner.

2001

346. *L'homme et son langage.* Culegere de studii, realizată de H. Dupuy-Engelhardt, J.-P. Durafour şi F. Rastier, Löwen şi Paris. Cu un cuvînt înainte de H. Dupuy-Engelhardt şi F. Rastier, o prefaţă de J.P. Durafour, o scurtă bibliografie, o listă a publicaţiilor autorului şi mai multe indici. Cuprinde într-o variantă revăzută de autor şi de J.P. Durafour nr. 32, 35, 48, 79, 91, 105, 106, 129, 196, 207, 208, 243, 266, 267, 348, 349.

347. *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Roma. Republicare, la o altă editură a lucrării de sub nr. 314.

348. *L'homme et son langage*, traducere în franceză a lucrării de sub nr. 46; în lucrarea de sub nr. 46, pp. 13-30. Traducere de Jean-Marie Dupuy, Hiltraud Dupuy-Engelhardt şi J.P. Durafour, cu colaborarea autorului.

349. *Determination et entours. Deux problèmes fondamentaux d'une linguistique de l'activité de parler*, traducere în franceză a lucrării de sub nr.

21; în lucrarea de sub nr. 346, pp. 31-67; trad. Nicolas Fernández Bravo şi J.P. Durafour, cu colaborarea autorului.

350. *Le langage: diacriticon tes ousias. Dix thèses à propos de l'essence du langage et du signifié*; în D. Keller, J.P. Durafour, J.F.P. Bonnot, R. Stock (ed.), *Percevoir: monde et langage. Invariance et variabilité du sens vécu*, Sprimont (Belgia), pp. 79-83.

351. *El lugar de los universales fantásticos en la filosofía de Vico*, în: *Pensar para el nuevo siglo. Vico y la cultura europea*, (ed.) E. Hidalgo-Serna, M. Marassi, J.M. Sevilla şi J. Villalobos, vol. I, *Lenguaje, retórica y poética filosófica*, Napoli, pp. 3-22.

352. *Credinţă, sacrificiu şi destin*, în „Limba română" (Chişinău), XI, 4-8, pp. 32-37.

353. *Alarcos y la lingüística europea*, în Josefina Martínez de Alarcos (coordonator), *Homenaje a Emilio Alarcos Llorach*, Madrid, pp. 107-118.

354. *Creaţia metaforică în limbaj*, în rev. „Dacoromania", serie nouă, IV, 2000-2001, Cluj-Napoca, pp. 15-37. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, din nr. [118].

2002

355. *Unitate lingvistică – unitate naţională*, în „Limba română" (Chişinău), XII, 10, pp. 125-131.

356. *Deontologia şi etica limbajului*, în „Limba română" (Chişinău), XII, 10, pp. 132-138.

2003

357. *Universaliile limbajului (şi altele)*, în rev. „Dacoromania", serie nouă, VII-VIII, 2002-2003, Cluj-Napoca, pp. 19-50. Traducere din nr. [222] de Eugenia Bojoga.

358. *Geschichte der Sprachphilosophie.* Von den Anfängen bis Rousseau, Neu bearbeitet und erweiert von Jörn Albrecht, Mit einer Vor-Bemerkung von Jürgen Trabant, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2003.

2004

359. *Teoria limbajului şi lingvistica generală.* Cinci studii, ediţie în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti,

2004. Traducere în limba română a nr. 30. Traducere revizuită de Nicolae Saramandu.

B. CURSURI UNIVERSITARE, PRELEGERI ŞI CONFERINŢE

1. *Introducción a la lingüística*, Instituto de Profesores, Montevideo, 1951.
2. *Evolución de la lengua española*, Instituto de Profesores, Montevideo, 1952.
3. *La Hispania romana y el latín hispánico. Breve introducción al estudio histórico del español*, Montevideo, 1953.
4. *El llamado „latin vulgar" y las primeras diferenciaciones romances. Breve introducción a la lingüística románica*, Montevideo, 1954.
5. *Probleme der romanischen Semantik*, curs ţinut în semestrul I 1965/1966; (ed.) D. Kastovsky şi W. Müller, Tübingen, [fără an]; ediţia a doua, cu titlul: *Probleme der strukturellen Semantik*, (ed.) D. Kastovsky, Tübingen, 1973.
6. *Einführung in die strukturelle Linguistik*, curs ţinut în semestrul I 1967/1968, (ed.) G. Narr şi R. Windisch, Tübingen, [fără an]; (retipărit), Tübingen, 1969.
7. *Einführung in der transformationelle Grammatik*, SS 1968, curs ţinut în semestrul al II-lea 1968, (ed.) G. Narr şi R. Windisch, Tübingen, [fără an]; (retipărit), Tübingen, 1970 şi 1975.
8. *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht. Teil I: Von der Antike bis Leibniz*, curs ţinut în semestrul I 1968/1969, (ed.) G. Narr şi R. Windisch, Tübingen, 1969, ediţia a doua, 1975.
9. *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht. Partea a II-a: Von Leibniz bis Rousseau*, curs ţinut în semestrul I 1970/1971, (ed.) G. Narr, Tübingen, 1972.
10. *Curso de semántica estructural*, lecţii ţinute la Facultatea de Filozofie şi Litere a Universităţii din Salamanca în februarie 1971 (text tipărit fără să se menţioneze nici editorul, nici locul şi anul apariţiei).
11. *Curso de lingüística estructural* (México, 1967), Text îngrijit şi editat de R. Carranza, N.R. de Pinella şi M. Salvático; Córdoba (Argentina), 1973.

12. *Lezioni di linguística generale*, Torino, 1973, ediția a doua, 1976.
13. *Leistung und Grenzen der transformationellen Grammatik*, curs ținut în semestrul al II-lea 1971, text îngrijit şi editat de G. Narr, Tübingen, 1975.
14. *Das romanische Verbalsystem*, curs ținut în semestrul I, 1968/1969, text îngrijit şi editat de Bertsch, Tübingen, 1976.
15. *Textlinguistik. Eine Einführung*, text îngrijit şi editat de J. Albrecht, Tübingen 1980; ediția a doua, revăzută, 1981; ediția a treia, revăzută şi adăugită, Tübingen şi Basel, 1994.
16. *Fundamentos de gramática estructural*, text îngrijit şi editat de L. Miranda, Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Círculo Linguístico „Andrés Bello", Lima, 1982.
17. *Más allá del estructuralismo*, San Juan (Argentina), 1983.
18. *Lingüística del texto*, San Juan (Argentina), 1983.
19. *Funktionelle Syntax*, curs ținut în semestrul al doilea, 1983, editat de H. Weber, Tübingen, 1983.
20. *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie der Sprechens*, text îngrijit şi editat de H. Weber, Tübingen şi Basel, 1988.
21. *Grundzüge der Grammatiktheorie*, curs ținut în semestrul al doilea, 1988; text pubicat de H. Weber, Tübingen, 1990.
22. *Strukturelle und kognitive Semantik*, curs ținut în anul universitar 1989/1990, text publicat de U. Maier şi H. Weber, Tübingen, 1992.
23. *Prinzipen der Sprachgeschichte*, curs ținut în semestrul I, 1990/1991; text publicat de: H. Weber, Tübingen, 1992.
24. *Die deutsche Sprachphilosophie von Herder bis Humboldt*, [partea I], curs ținut în semestrul I 1985/1986; text publicat de H. Weber, Tübingen, 1993.
25. *Competencia lingüística y criterios de corrección*, ciclu de expuneri prezentate în octombrie 1987 la Pontificia Universidad Católica de Chile, text îngrijit şi editat de A. Matus şi J.L. Samaniego, Santiago de Chile, 1993.
26. *Die deutsche Sprachphilosophie von Herder bis Humboldt* [partea a doua], curs ținut în semestrul I 1987/1988; text publicat de Chr. Dern, U. Maier şi H. Weber, Tübingen, 1993.
27. *Wilhelm von Humboldt. Die deutsche Sprachphilosophie von Herder bis Humboldt*, [partea a III-a], curs ținut în semestrul I

1988/1989; text transcris de: Chr. Dern şi H. Weber, îngrijit şi editat de H. Weber, Tübingen, 1994.

28. *Prelegeri şi conferinţe* (1992-1993), prelegeri ţinute la universităţile din Iaşi, Suceava şi Chişinău; (ed.) E. Munteanu, I. Oprea, C. Pamfil, A. Turculeţ şi S. Dumistrăcel; Iaşi, 1994. Cuprinde: 1. *Filozofia limbajului*; 2. *Competenţa lingvistică* (A-216); 3. *Arhitectura şi structura limbii* (A-185); 4. *Principii de sintaxă funcţională* (A-243); 5. *Semantica cognitivă şi semantica structurală* (A-48, A-107, A-248); 6. *Istoria şi fazele istorice ale lingvisticii romanice*; 7. *Tipologia limbilor romanice* (A-67); 8. *Limbajul poetic* (A-70); 9. *Deontologia şi etica limbajului* (A-236); 10. *Deontologia culturii*; 11. *Unitate lingvistică – unitate naţională*; texte transcrise de E. Munteanu, A. Turculeţ, C. Pamfil, I. Oprea, I.A. Florea, V. Cojocaru. Cu un *Cuvînt înainte* al editorilor.

29. *Die Sprachwissenschaft im 20. Jahrhundert. Theorien und Methoden,* cursuri ţinute în semestrul al II-lea 1984 şi în semestrul al II-lea 1986; text publicat de P. Fink şi H. Weber, Tübingen, 1995.

30. *Politici lingvistice*, Conferinţă susţinută la Colocviul Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului, Ediţia a VI-a, Suceava, 20 octombrie 2001, text prelucrat după înregistrările pe benzi magnetice de Niculina Iacob şi Gheorghe Moldoveanu, în „Limba română", Chişinău, XII, 10, pp. 139-145.

31. *Prelegeri coşeriene la Universitatea de Stat din Moldova*, note de curs realizate de Irina Condrea la ciclul *Cinci prelegeri de lingvistică*, în noiembrie 1993 la Facultatea de Litere a Universităţii de Stat din Moldova. *Filozofia limbajului* (fragmente), în „Limba română" (Chişinău), XII, 10, pp. 146-150.

32. *Limba română, o dimensiune spirituală indispensabilă la est de Prut*, din discursul rostit la şedinţa festivă dedicată implinirii a 10 ani de la apariţia revistei „Limba română", Chişinău, 21 mai 2001, în „Limba română" (Chişinău), XII, 10, p. 163.

33. *Filozofia limbajului; Limba română – limbă romanică* (texte îngrijite şi editate de Nicolae Saramandu), în rev. *Fonetică şi dialectologie*, XX-XXI, Buc., 2001-2002, pp. 63-182.

C. SCRIERI LITERARE ŞI ALTELE

Poezii în limba română în: *Jurnalul literar, Cuget Moldovenesc, Moldova, Viaţa Basarabiei* (1939-1940).

Critică literară şi eseuri în: *Jurnalul literar* şi *Moldova*, Iaşi (1939-1940), precum şi în *El Debate*, Montevideo (1950-1951).

Povestiri şi istorioare în italiană în: *Corriere Lombardo* şi *L'Europeo* (1946-1950), adunate în volumul *La stagione delle piogge. Racconti e schierzi*, Tübingen, 1988; traducere în română: *Anotimpul ploilor (povestiri şi glume)*, Clusium, Cluj-Napoca, 1992, traducere de Adriana Gorăscu, cu o postfaţă de Cornel Mihai Ionescu. Alte traduceri în limba română: *Omul cu floarea în buzunar*, *Cronica*, Anul XXVI, nr. 25, 1-15 sept. 1991, p. 7 şi Proză: *Cinema*, *Îmi spun inginer*, *Cele trei surori*, *Umflătura* (după vol. La stagione delle piogge, Racconti e scherzi, Tübingen, 1988), *Cronica*, anul XXVII, 1992, nr. 9, p. 7; trad. D. Irimia; *Cai negri pe drumul spre Petersburg*; *Pata. Lupul. Anotimpul ploilor*; *Omul cu floarea în buzunar*; *Inocentiştii* în rev. *Limba română*, XII, nr. 10, 2002, pp. 156-162.

Traduceri literare din diferite limbi, mai ales în: *Corriere Lombardo* şi *L'Europeo* (1946-1950).

Critică literară şi cronici de artă în *Corriere Lombardo* (1947) şi în *El Debate, El País, Il Corriere degli Italiani, El Plata, Marcha,* Montevideo (1950-1952).

Numeroase contribuţii la *Enciclopedia Hoepli* şi multe altele.

OPERE CITATE DE AUTOR*)

Albrecht, J., *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen, 1980

Albrecht, J. (1988, ed.), *Schriften von Eugenio Coseriu* (1965-1987) [= Jörn Albrecht / Jens Lüdtke / Harald Thun (editori): *Energeia und Ergon*, Studia in honorem Eugenio Coseriu, vol. I, Tübingen, 1988]

Altuchow, N., *El Tarkasamgraha de Annambhatta*, Montevideo, 1959

Alonso, A.; Henríquez Ureña, P., *Gramática castellana. Primer curso*, Buenos Aires, 1947

Annambhatta, *Tarkasamgraha*

Aristotel, *Categoriae*

Aristotel, *De anima*

Aristotel, *Peri Hermeneias* (*De interpretatione*)

Aristotel, *De memoria*

Aristotel, *Metaphysica*

Arnauld, A.; Lancelot, C., *Grammaire générale et raisonée*

Bach, E. „Nouns and noun phrases", în *ULT*, pp. 90-112

Bacon, F., *Novum Organum*

Balmes, J., *Lógica*, Paris, f.a.

Bally, Ch., *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950

Benveniste, É., *Structure des relations des personnes dans le verbe*, în BSLP, XLIII, 1948

Bergson, H., *La pensée et le mouvant*, Paris, 1934

Berkeley, G., *Human Knowledge*

Bertoldi, V., *Il linguaggio umano nella sua essenza universale e nella storicità dei suoi aspetti*, Napoli, 1949

Bertoldi, V., *La parola quale mezzo d'espressione*, Napoli, 1946

Black, M., *Language and Philosophy*, trad. it. *Linguaggio e filosofia*, Milano, 1953

Bloch, B.; Trager, G.L., *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942

*) În paranteze pătrate apar completările noastre.

Bloomfield, L. (1933/73): *Language*, London, 1973, ediția I, New York, 1933

Bloomfield, L., *Linguistic Aspects of Science*, Chicago, 1947

Bocheński, I.M., *Anciental Formal Logic*, Amsterdam, 1951

Brøndal, V., *Ordklasserne. Partes Orationis*, Copenhaga, [1928]

BSLP = *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, Paris, 1871 şi urm.

Bühler, K., *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, 1934. Trad. sp. *Teoría del lenguaje*, Madrid, 1950

Buyssens, E., *La conception fonctionnelle des faits linguistique*, în *Grammaire et psychologie*, Paris, 1950

Buyssens, E., *Les langages et le discours*, Bruxelles, 1943

Calogero, G., *Estetica, semantica, istorica*, Torino, 1947

Carabellese, P., *Critica del* concreto,1921

Carnap, R., *Foundations and Mathematics*, Chicago, 1947

Carnap, R., *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass., 1948

Carnap, R., *Logische Syntax der Sprache*. Trad. engl. *The Logical Syntax of Language*, Londra, 1951

Cassirer, E., *Essay on Man*, 1944. Trad. sp. *Antropología filosófica*, Mexico, 1945

Cassirer, E., *El lenguaje y la construcción del mundo de los objetos*. Trad. sp. în *Psicología del lenguaje*, Buenos Aires, 1952

Cassirer, E., *Philosophie der symbolischen Formen*, I, Oxford, 1954

Cassirer, E., *Zur Logik der Kulturwissenschaften*. Trad. sp. *Las ciencias de la cultura*, Mexico, 1951

Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., 1965

Chomsky, N. (1966/71): *Cartesianische Linguistik. Ein Kapitel in der Geschichte des Rationalismus*, Tübingen, 1971; originalul american, 1966

Chomsky, N., *Current Issues in Linguistic Theory*, Haga, 1964

CILUP = *Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris*

Collinson, W.E., *Indication. A Study of Demonstratives, Articles and other „Indicaters"*, Baltimore, 1937

Coseriu, E., *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în *Sprachwissenschaft und Übersetzen*, publ. de P. Hartmann şi H. Vernay, München, 1970, pp. (trad. sp. în *PSE*)

Coseriu, Eugenio, *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck, 1973 (trad. sp. *La situación en la lingüística*, în *El hombre y su lenguaje*, Madrid, 1977)

Coseriu, Eugenio (1974/88): *Die sprachlichen (und die anderen) Universalien*, în: Albrecht, (1988, ed.), pp. 233-262, ediție franceză 1974

Coşeriu, Eugeniu, *Filozofia limbajului*, în vol. *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994

Coseriu, Eugenio, *Der Mensch und seine Sprache*, în „Ursprung und Wesen des Menschen", editat de H. Haag şi F.P. Möhres (curs ţinut la Tübingen în semestrul de vară 1966), 1968

Coseriu, E., 1955-1956, *Determinación y entorno*, în *RJb*, VII, 1955-56, (reimpr. în *TLLG*)

Coseriu, Eugenio, *El hombre y su lenguaje*, Gredos, Madrid, 1991

Coseriu, Eugenio, *Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, I^2, 1975

[Coseriu, Eugenio, *Geschichte der Sprachphilosophie.* Von den Anfängen bis Rousseau, Neu bearbeitet und erweitert von Jörn Albrecht, Mit einer Vor-Bemerkung von Jürgen Trabant, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2003]

Coseriu, E., *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen* Begriffes, în Archiv f. das Studium der neueren Sprachen u. Lit., 204 (1967)

Coseriu, E., *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1957 (reimpr. în *TLLG*)

Coşeriu, Eugenio, *Naturbild und Sprache*, în *Das Naturbild des Menschen*, ed. J. Zimmermann, 1982

[Coşeriu, Eugen(iu), *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994]

Coseriu, Eugenio (1978^3): *Sincronía, Diacronía e Historia.* El problema del cambio lingüístico, Madrid; ed. I, Montevideo, 1958, ed. a II-a, Madrid, 1973. [Versiune rom. de Nicolae Saramandu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, Bucureşti, 1997]

Coseriu, Eugenio (1994), *Textlinguistik, Eine Einführung*, Herausgegeben und bearbeitet von Jörn Albrecht, Tübingen, 1994

Coşeriu, E., *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, în *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Düsseldorf, 1970

Croce, B. (1902), *Estetica comme scienza dell'espressione e linguistica generale: teoria e storia*, Milano
Croce, B., *Filosofía práctica*, Madrid, 1926
Croce, B., *Il linguaggio come errore*, în „Conversazioni critiche", I, Bari, 1924
Croce, B., *La Poesia*, Bari, 1953
Croce B., *Logica come scienza del concetto puro*. Trad. sp. *Lógica como ciencia del concepto puro*, Madrid-Buenos Aires, 1933
Croce, B., *Sulla natura e l'ufficio della linguistica*, în *Letture di poeti*, Bari, 1950
Croce, B., *Problemi di estetica*, Bari, 1949
Croce, B., *„Questa tavola rotonda è quadrata"*, în *Problemi di estetica*, Bari, 1949
Dante, *Divina Commedia*
Delacroix, H., *El lenguaje*; *Las operaciones intelectuales*, în G. Dumas, *Nuevo Tratado de Psicología*
Dewey, J., *Logic. The Theory of Inquiry*, trad. sp. *Lógica. Teoría de la investigación*, Mexico, 1950
Duijker, H.C.J., *Extralinguale elementen in de spraak*, Amsterdam, 1946
Dumas, G., *Nouveau Traité de Psychologie*. Trad. sp. *Nuevo Tratado de Psicología*, V, Buenos Aires, 1952
Ferguson, Ch.A., *Assumptions about Nasals: A Sample Study in Phonological Universals*, în *UL*
Frei, H., *La grammaire des fautes*, Paris-Geneva-Leipzig, 1929
Gabelentz, G. von der, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*[2], Leipzig, 1901
Galichet, G., *Essai de grammaire psychologique du français moderne*, Paris, 1950
Gardiner, A., *The Theory of Speech and Language*, 1932. Altă ed. cit.: Oxford, 1951
Gardiner, A., *The Distinction of „Speech" and „Language"*, în Atti del 3. congr. Internaz. di lingvisti, Florența, 1935
Gentile, G., *Teoria generale dello spirito come atto puro*, Florența, 1944
Gentile, G., *Sommario di pedagogia*, I[5], Florența, 1954
Greenberg, J.H., *Language Universals*, Haga, 1966
Greenberg, J.H., „Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements", în *UL*

Groot, A.W. de, *Structurele Syntaxis*, Haga, 1949
Hartmann, N., *Das Problem des geistigen Seins*, Berlin, 1949
Havers, W., *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931
Havers, W., *Neuere Literatur zum Sprachtabu*, Viena, 1946
Hegel, G.W.F., *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, 1830
Hegel, G.W.F., *Wissenschaft der Logik*, 1812-1816
Heidegger, M., *Sein und Zeit*, 1927, Trad. sp. *El Ser y el Tiempo*, Mexico, 1951 [Trad. rom. *Ființă și timp*, trad. de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Humanitas, București, 2003]
Heidegger, M., *Hölderlin und das Wesen der dichtung*. Trad. fr. în *Qu'est-ce que la métaphysique?*, Paris, 1951
Heidegger, M. (1959), *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen, 1959
Herder, J. G., *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1772
Hjelmslev, L., *Le verbe et la phrase nominale*, în *Mélange Marouzeau*, Paris, 1948
Hjelmslev, L., *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928
Hockett, Ch. F., „The Problem of Universals in Language", în *UL*
Hönigswald, R., *Philosophie und Sprache*, Basel, 1937
Householder, F., „What must a language be like?", *Linguistic Speculations*, Cambridge, 1971
Humboldt, W. von, *Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation*, 1812
Humboldt, W. von, *Über das Entstehen der grammatischen Formen*, 1822
Humboldt, W. von, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* [1836], în W. v. H., *Werke in fünf Bänden*, vol. III, *Schriften zur Sprachphilosophie*, Stuttgart, 1963. [Ediție românească: *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, Humanitas, București, 2008]
Humboldt, W. von, *Werke in fünf Bänden*, III, Stuttgart, 1963
Husserl, E. (1950/1992): *Cartesianische Meditationen*. Eine *Einleitung in die Phänomenologie*, în: Elisabeth Ströker (ed.), Edmund

Husserl: *Gesammelte Schriften*, Tübingen, Bd. 8, pp. 3-164; originalul francez, 1950

Husserl, E., *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik,* Hamburg, 1948

Husserl, E., *Ideen zu einer reinen Phönomenologie und phänomenologischen Philosophie.* Trad. sp. *Ideas relativas a una fenomenología pura y una filosofía fenomenológica*, Mexico, 1949

Jaberg, K., *Spiel und Scherz in der Sprache*, Tübingen, 1930

Jakobson, R., *Implications of Language Universals for Linguistics*, în *UL*

Joad, C.E.M., *A Critique of Logical Positivism*, Londra, 1950

Jordan, L., *La lógica y la lingüística*, în vol. *Psicologia del lenguaje*, Buenos Aires, 1952

Jordan, L., *Los elementos lingüísticos de la lógica.* Trad. sp., Córdoba (Argentina), 1938

Kafka, *Metamorfoza*

Kainz, F., *Psychologie der Sprache*, I. *Grundlagen der allgemeinen Sprachpsychologie*, Stuttgart, 1941

Katz, J.J. şi Postal, P.M., *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge, Mass., 1964

Korzybski, A., *Science and Sanity*, Lancaster Pa., 1933

Kuryłowicz, J., *Universaux linguistiques*, în „Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists", I, Bologna, 1974

Lacoutere, C. P. F.; Grootaers, L., *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het nederlands*, Louvain-Groningen, 1948

Larochette, J., *Les deux oppositions verbo-nominales*, în *Grammaire et psychologie*, Paris, 1950

Lambert, J.H., *Neues Organon*, 1764

Lázaro Carreter, F., *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, 1953

Lecoutere, C.P.F.; Grootaers, L., *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het nederlands*, Louvain-Groningen, 1948

Ljunggren, K.G., *Towards a Definition of the Concept of Proposition*, în SL, V

Locke, John (1690/1975): *An Essay Concerning Human Understanding*, edited with a foreword by Peter H. Nidditch, Oxford, 1975; ediția I, 1690

Lotze, H., *Logik*, Leipzig, 1880
Lotze, H., *Mikrokosmos*, Leipzig, 1884
Martinet, A., *Le problème de l'opposition verbo-nominale*, în *Grammaire et psychologie*, Paris, 1950
Mauthner, F., *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, III, Berlin, 1902
Meillet, A., *Quelques hypothèses sur des interdictions de vocabulaire dans les langues indo-européens*, în *Linguistique historique et linguistique générale*. I, ediție nouă, Paris, 1948
Meiner, J.W., *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder philosophische und allgemeine Sprachlehre*, Leipzig, 1781
Menarini, A., *Profili di vita italiana nelle parole nuove*, Florența, 1951
Menéndez Pidal, R., *Orígenes del español*, ediția a III-a, Madrid, 1950
Meringer, R., *Aus dem Leben der Sprache*, Berlin, 1908
Meringer, R.; Mayer, K., *Versprechen und Verlesen*, Stuttgart, 1895
Merleau-Ponty, M., *Sur la phenomenologie du langage*, în *Problèmes actueles de la phénoménologie*, Bruxelles, 1952
Migliorini, B., *Lingua contemporanea*, ed. III, Florența 1953
Migliorini, B., *Saggi sulla lingua del Novecento*, ediția a II-a, Florența, 1942
Moravcsik, J.M.E., „Linguistic Theory and the Philosophy of Language", în *FL*, 3, 1967
Morris, Ch., *Signs, Language and Behavior*. Trad. ital. *Segni, linguaggio e comportamento*, Milano, 1949
Nebrija, A. de, *Gramática de la lengua castellana,* Salamanca, 1492
Ogden, C.K.; Richards, I.A., *The Meaning of Meaning*, 1923. Trad., sp. *El significado del significado*, Buenos Aires, 1954
Osgood, Ch. E., „Language Universals and Psycholinguistics", în *UL*
Pagliaro, A., *Corso di glottologia*, I, Roma, 1950
Pagliaro, A., *Glottologia*, Roma, 1955 (*Parte speciale. Linguistica della „parola"*)
Pagliaro, A., *Il capitulo linguistico della „Poetica" di Aristotele*, RicL, III, 1945
Pagliaro, A., *Il linguaggio come conoscenza*, Roma, 1951
Pagliaro, A., *Il segno vivente*, Napoli, 1952
Pagliaro, A., *Logica e grammatical*, RicL, I, 1950
Pagliaro, A., *Sommario di linguistica arioeuropea*, I, Roma, 1930

Paul, H. *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1920
Pavlov, I., *I riflessi condizionati*. Trad. din rusă, Torino, 1943
Perrot, J., *Morphologie, syntaxe, lexique*, în *CILUP*, XI, 1953
PSE = Coseriu, E., *Principios de semántica estructural*, Madrid, 1978
Piccardo, L.J., *El concepto de „partes de la oración"*, Montevideo, 1952
Pisani, V., *Actes du Sixième Congrès International de Linguistes. Raports*, Paris, 1948
Pisani, V., *La lingua e la sua storia*, în *Linguistica generale e indoeuropea*, Milano, 1947
Pisani, V., *L'etimologia*, Milano, 1947
Platon, *Cratylos*
Platon, *Sofistul*
Pos, H.J., *Les fondements de la sémantique*, în *Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes*, Copenhaga, 1938
RicL = *Ricerche Linguistiche*, Roma, 1950 şi urm.
Robins, R. H., *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe*, Londra, 1951
RJb = *Romanstiches Jahrbuch*, Hamburg
Rogger, K., *Langue-Parole und die Aktualisierung*, în ZRPh, 70, 1954
Rosser, J.B; Turquette, A.R., *Many-valued Logics*, Amsterdam, 1958
Russel, B., *Introduction to Mathematical Philosophy*, Londra, 1919. Trad. sp.: *Introducción a la filosofía matemática*, Buenos Aires, 1945
Sánchez Ruipérez, M., *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo*, Salamanca, 1954
Sapir, E., *Language*, New York, 1921
Saporta, S., *Phoneme Distribution and Language Universals*, în *UL*
Saussure, F. de, *Cours de linguistique générale*, Lausanne şi Paris, 1916. *Cours de linguistique générale* publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, 1971[3]. Trad. sp. *Curso de lingüística general*, Buenos Aires, 1945.
Scarpat, G., *Il discorso e le sue parti in Aristotele*, Arona-Milano, 1950
Schlauch, M., *The Gift of Tongues*, Londra, 1949
Schuchardt, H., *Brevier: Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Halle, 1928 (ed. I, 1922)

Schürr, F., *Sprachwissenschaft und Zeitgeist*, Marburg, 1925
Sechehaye, A., *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1962
Serrus, Ch., *La langue, le sens, la pensée*, Paris, 1941
Serrus, Ch., *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, 1933
Skalička, V., *The need for a linguistics of „la parole"*, în *Recueil linguistique de Bratislava*, I, Bratislava, 1948
Simon, Josef, *Philosophie des Zeichens*, Berlin/New York, 1989
SL = *Studia Linguistica*, Lund, 1947 şi urm.
Stebbing, L.S., *A Modern Introduction to Logic*, Londra, 1950
Steinthal, H., *Die Classification der Sprachen dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*, Berlin, 1850
Steinthal, H., *Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt*, Berlin, 1884
Steinthal, H., *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, I^2, Berlin, 1890
Tagliavini, C., *Introduzione alla glottologia*, ediția a IV-a, Bologna, 1950
TLLG = Coseriu, E., *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1973
Toma d'Aquino, *In libros Peri Hermeneias et Posteriorum Analyticorum Expositio*
Tucci, G., *Storia della filosofia indiana*, Bari, 1957
UL = *Universals of Language*, ed. J.H. Greenberg, Cambridge, Mass., 1963
Urban, W.M., *Language and Reality*, 1939. Trad. sp. *Lenguaje y realidad*, Mexico, 1952
ULT = *Universals in Linguistic Theory*, ed. E. Bach şi R.T. Harms, New York, 1968
Vendryes, J., *Le langage*, Paris, 1950
Vives, J.L., *De censura veri in enuntiatione*, în J.L. Vives., *Opera omnia*, ed. Mayáns, vol. III, Valentiae Edetanorum, 1782
Vossler, K., *Algunos caracteres de la cultura española*, Buenos Aires, 1942
Vossler, K., *Gesemmelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*. Trad. sp. *Filosofía del lenguaje*, Buenos Aires, 1947
Vossler, K., *Frankreichs Kultur und Sprache*, Heidelberg, 1929. Trad. sp. *Cultura y lengua de Francia*, Buenos Aires, 1955

Vossler, K., *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenchaft*. Trad. sp. *Positivismo e idealismo en la lingüística*, Madrid, 1929

Whitehead, A.N., *Process and Reality*, 1929. Trad. sp. *Proceso y realidad*, Buenos Aires, 1956

Wilamowitz-Moellendorff, U. von, *Platon*, I, *Leben und Werke*, Berlin, 1919

ZRPh = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Tübingen, 1949 şi urm.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE TEMATIC

A
ablativ 102, 242
abreviere 152, 176
act, ~ creator 42, ~ de audiție 168, ~ de creație 11, 174, 175, 180, 195, ~ de comunicare 215, ~ de cunoaștere 11, 258, ~ de înțelegere 172, ~ de libertate 246, ~ de limbaj 305, 306, 309, ~ de numire 140, ~ de vorbire 37, 39, 42, 94, 101, 116, 123, 145, 151, 169, 172, 175, 184, 200, 241, 243, 250, 261, 263, 270, 272, 288, 309, 335, ~ lingvistic 42, 51, 80, 86, 151, 165, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 178, 180, 184, 250, ~ mental 326, 335, ~ pur intuitiv 153, 258, ~ verbal 225, ~ul verbalizării 168
activitate , ~ cognitivă 172, 174, 177, ~ creatoare 9, 13, 33, 42, 43, 47, 87, 111, 144, 145, 146, 183, 283, 174, 176, 305, 319, 323, ~ culturală 9, 10, ~ imaginativă (poetică) 178, 195, ~ intersubiectivă 159, 238, ~ liberă 9, 42, 44, 144, 159, 191, ~ lingvistică 86, 171, 178, 195, 200, 201, 204, ~ non-reflexivă 152, ~ practică 11, 34, 237, ~ productivă 305, ~ repetată 175, ~ simbolică 171, ~ umană 170, 171, 176, ~ universală 201, 302, 303, ~a de a vorbi 42, 85, 86, 136, 200, 201, 221, 259, 283, 294, 295, 296, 298, 302
actualizare 206, 207, 208, 209, 210, 211, 215, 216, 217, 220, 230, 302, 313, 334
actualizator 93, 207, 208, 209, 210, 215, 217, 219
adevăr, ~ al cuvîntului 57, ~ul lucrurilor 57, 144, 146, 157, 278, nivelul de ~ 221, noțiunea de ~ 258, 276, valoarea de ~ 58, 59, 229, 257, 279
adevărat 12, 45, 54, 57, 58, 59, 68, 144, 145, 152, 158, 165, 237, 239, 256, 258, 261, 275, 276, 277
adjectiv 38, 62, 78, 79, 93, 95, 97, 98, 110, 142, 162, 170, 179, 186, 203, 215, 217, 218, 220, 230, 235, 240, 241, 242,

244, 249, 251, 252, 279, 345, ~ atributiv 99, ~ calificativ 98, funcţie ~ală 170, ~ posesiv 272, ~ predicativ 99, ~ „semantic" 101, ~ *simbolic* 171, ~ „verbal" 345, ~itate 95, 96
adoptare 108, 203, 323, 324, 325, 326, 335
ad placitum 60, 61
afirmaţie 74, 81, 90, 97, 98, 117, 119, 127, 171, 175, 201, 229, 232, 237, 251, 256, 257, 271, 276, 277, 283, 313, 329
alteritate 9, 10, 11, 14, 33, 51, 80, 165, 298, 323, 326
alogicitate, ~ a limbajului 247
aluzie 191, 226
analitic 14, 74, 107, 150, 155, 179, 217, 221, 230, 295, 319, gramatică ~ă 108, 291, proces ~ 217,
analiză 58, 78, 90, 92, 93, 96, 107, 144, 152, 153, 167, 261, 276, ~a discursului 15, ~ a metalimbajului 296, ~ gramaticală 230, 280, ~ lingvistică 25, 50, 94, ~ logică 290, ~ sintactică 290
analogie 56, 58, 61, 74, 91, 106, 107, 110, 111, 155, 179, 192, 193, 246, 262, 263
antifrază 187, 188
antilogicism 18, 24, 77, 234, 243, 247, 248, 250, 253, 255, 258
antropocentrism 87
antropologic 17, 170, înţelegere ~ă 136, 154
apelativ 48, 177, 178, 246
aplicabilitate 100, 212, 263
aplicare 43, 48, 151, 212, 242, 263, 289, 302, 305, 319, 328, 329, 330, 331, 332
apodoză 348
appellationes 94
arbitrar 38, 39, 45, 54, 59, 60, 61, 62, 89, 128, 138, 142, 184, 244, 262, 263, 265, 266, 307, non-~ 122
arbitrarietate 121, 122
argou 149, 191
aristotelic 13, 42, 54, 59, 144, 191, 201, 235, 236, 245, 251, 284, 340
artă 8, 9, 10, 11, 33, 43, 51, 135, 136, 137, 147, 148, 162, 318
articol 72, 93, 149, 206, 207, 209, 213, 214, 217, 218, 272, 276, 296, 304, 313, 314, 342, ~ul definit sau hotărît 71, 209, 214, 272, 313, 314, ~ul nehotărît 209, 214
articularitate 127, 129, 130, ~ a limbajului 127
ascultător 161, 168, 172, 174, 177, 214, 219,
asertoric, exprimare ~ ă 114
aserţiune 141, 144, 153, 256, 275, 276, 277, 278, 313
asistematicitate 240
asociaţie 184, 185, 186, 195, 196, 226, ~ formală 225, ~ semantică 225
atribut 78, 98, 99, 167, 218

autosuficiență, ~ lexicală 223,
a avea 109, 115, 120, 191, 213, 301, 310

B
behaviorism 87, 120, 168, 246
bloomfieldian 73

C
cadru 11, 23, 24, 162, 195, *205-232*, ~ non-verbal 229, 230, 231
calitate 57, 79, 98, 113, 114, 115, 122, 128, 235, 241, 242, 251, 274, 320, 324, 342,
categorem 230
categorie 11, 40, 60, 77, 79, 86, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 109, 139, 147, 203, 209, 218, 223, 230, 237, 238, 239, 240, 242, 245, 248, 249, 251, 252, 284, 318, 336, 345, ~ a declinării 272, ~ funcțională 76, ~ gramaticală 230, ~ lingvistică 40, 73, 75, 149, 239, 243, 254, ~ semantică 63, 247, 253
cauzal 16, 39, 44, 56, 58, 121, 203, 246
cauzalitate 58, 317, 318, 319, 331
cauză 53, 56, 58, 167, 235, 319, 320, 323, 332, 338, ~ eficientă 318, 323, 321, ~ formală 318, ~ finală 318, ~ materială 318
chose 120
circumstanță 168, 205, 216, 221, 227, 319, 352
cîmp 110, 222, 225, 271, 279, ~ de semnificație 225, ~ lexical 110, 269
clasă 12, 68, 69, 76, 80, 81, 84, 95, 97, 126, 130, 143, 149, 171, 172, 211, 212, 215, 219, 235, 248, 250, 263, 266, 268, 270, 310, 313, 326, 332
clasificare 13, 14, 62, 63, 67, 70, 130, 142, 174, 187, 192, 265, 266, 349
cod 41, 232, 236, 249,
coerență 90, 158, 255, 259, 271, 272, 273, 275, 311, 312, norme de ~ 271, 272, 273, suspendare a normelor de ~ 273, 274
cognitiv 31, 66, 105, 171, 172, 174, 177, 178, 179
comentariu 59, 79, 231
comparație 71, 107, 110, 180, 208, 226, 280, 330, 336, 349
competență 28, 225, 300, 301, 303, 315, 320, 323, ~ elocuțională 13, 260, 261, 271, 273, ~ expresivă 13, 262, ~ idiomatică 13, 207, 261, ~ lingvistică 262, 301, 308, 326
compunere 179, 180, 186, 256
a (se) comunica 38, 250
comunicare 10, 25, 26, 38, 45, 51, 86, 137, 138, 139, 154, 159, 165, 168, 169, 174, 177, 215, ~ a ceva cuiva 51, ~ cu altul 10, 147, 165, ~ cu celălalt 51, ~a practică 38, 45, 137, 139, 147,

comunitate 10, 45, 52, 66, 71, 147, 152, 154, 168, 169, 175, 186, 223, 228, 297, 304, 306, 323, 324, 328, ~ idiomatică 46, 137, ~ istorică 10, ~ lingvistică 34, 71, 154, 295, 303, 304, 320, 324, 325
concept 13, 14, 16, 29, 39, 55, 60, 65, 71, 75, 77, 78, 114, 118, 120, 121, 122, 123, 141, 149, 154, 167, 170, 171, 172, 188, 207, 208, 210, 217, 226, 234, 235, 236, 239, 241, 244, 247, 248, 249, 251, 282, 283, 284, 285, 286, 291, 293, 294, 313, 317, 318, 338, ~ul de formă lingvistică 282 ~ul de limbaj 75, 78, 89, 90, ~ ul de limbă 29, 75, 78, 85, 308, ~ul de semn 115, ~ul de semnificat 120, 151, ~ul de timp 338, 283, 284, ~ul de univers de discurs 229, ~ gramatical 100
conceptual 45, 60, 75, 76, 84, 92, 93, 97, 100, 109, 137, 140, 157, 161, 162, 208, 210, 243, 249, 252, 331
condiţional 348
condiţionare 39, 65, 129, 318, (definiţie) 319
configuraţie 66, ~ gramaticală 63, ~ lingvistică 48, ~ii ale semnificatului 139
cognatio litterarum 89
consoană 81, 90, ~ nazală 81, ~ sonoră 64, ~ surdă 64, 65
consonantic, grup ~ 65, relaţii ~e 64
constatare 11, 36, 37, 38, 39, 116, 117, 119, 139, 142, 144, 147, 149, 151, 171, 173, 178, 201, 247, 249, 254, 328, 330
construcţie (lingvistică) 68, 98, 101, 102, 212, 213, 236, 272, 287, 288, 309, 310, 331, 334, ~ condiţională 348, ~ ergativă 104, 105, ~ fixă 15 (v. şi *discurs repetat*), ~ istorică a limbilor 331, ~ predicativă 98, ~ primară 68, ~ subiectivă 104, ~a limbii 327, ~a lumii 337, ~a sp. *con x* 102, 287, 288, 289, 310, ~a sp. *se* + *verb* 287, 288
conţinut 10, 15, 33, 39, 46, 47, 54, 56, 77, 79, 98, 99, 117, 118, 119, 122, 125, 128, 129, 132, 151, 152, 153, 155,157, 165, 184, 276, 277, 278, 290, 314, 343, ~ al gîndirii 98, 100, 102, 107, 125, 291, 310, ~ de conştiinţă 145, 148, 199, 238, 338, ~ de desemnare 257, 278, 279, ~ evocativ 162, ~ gramatical 63, 88, ~ idiomatic 117, 127, 131, 149, 284, 285, 287, 288, ~ intuitiv 51, 165, 174, ~ lexical 63, 88, 125, 149, 184, ~ lingvistic 11, 57, 98, 116, 117, 119, 128, 149, 263, 279, 309, 310

(v. şi *semnificaţie*), ~ logic 262, 279, 281, ~ mediat 286, ~ mental 57, 58, 59, 140, 334, ~ semantic 250, ~ sintactic 285, ~ subiectiv 140, ~ul discursului (textului) 11, 85, 119, 151, 166, 274, 278, 315 (v. şi *sens*), ~ul lui *a spune* 11, ~ul unui semn 101, 115, 124, 151 (v. şi *semnificat*), ~ul simbolului 171, straturi de ~ 13, 14, 117, 317, *substanţa* ~ului 129,
context (v. şi cadru) 11, 34, 42, 116, 137, 143, 151, 161, 162, 174, 178, 191, 207, 222, 227, 231, 232, 233, *198-233*, 282, 287, 288, 304, 309, 311, 324, 331, 352, ~ al vorbirii 42, 225, ~ cultural 228, ~ determinat 137, ~ empiric 227, ~ existenţial 116, ~ extraverbal 225, 226, 228, 311, ~ fizic 227, 231, ~ idiomatic 222, 225, ~ istoric 34, 228, ~ narativ 352, ~ natural 227, 228, ~ „nelimitat" 346, ~ practic (ocazional) 227, ~ tematic 226, ~ verbal 109, 213, 222, 223, 225, 228, 231, 232, (ca discurs) 226, ~ verbal mediat 226, ~ verbal nemediat 226, ~ negativ 226, ~ pozitiv 226, ~ „real" 138, ~ tematic 226, ~ temporal 346, ~ „universal trecut" 228, ~ univoc 118, ~ vital (situaţional) 222, ~ele textului 163, teorii ale ~ului 221, 222
contextual 131, 150, 217, 222, 226, 232, 346, 347
convenţie 54, 55, 56, 57, 90, 124, 175, 240, 243, 244, 256
convenţional 54, 59, 123, 142, 152, 158, 178, 180, 185, 195, 206, 208, 236, 244, 245, 249, 255, 256
correlatum 90
a crea 9, 33, 44, 111, 175, 223, 232, 278, 321
creativitate 9, 10, 14, 80, 284, 307, 317, 318, 321, 322, 323, 328 (v. şi *enérgeia*)
creaţie (lingvistică) 11, 41, 43, 51, 130, 145, 165, 167, 170, 174, 175, 178, 179, 180, 185, 186, 191, 192, 195, 196, 203, 319, 322, 328, 337, ~ de conţinut şi expresie 47, ~ de semnificate 47, 50, 144, 164, ~ de semnificaţii 13, ~ de sens 15, ~ „involuntară" 175, ~ metaforică 184, 186, 187, 188, 190, 191, 195, *167-197*, re-~ 174, 197, vorbirea ca ~ 147
cuantificare 209, 211, 212, 216
cuantificator 207, 209, 212, 213, ~ de clasă 212, ~ definit 212,

~ de materie 212, ~ nedefinit 212
culoare *64-67*, 91, 101, 110, 189, 226, 274
cultură 7, 8, 9, 48, 148, 155, 156, 162, 176, 177, 185, 223, 280, 305, 318, 321, 327, 328, 337
cunoaştere 7, 8, 11, 13, 16, 17, 30, 31, 40, 47, 49, 53, 114, 144, 153, 159, 171, 172, 174, 187, 208, 221, 230, 238, 247, 258, 302, 305, 307, 336, 337, 339, 341, ~ clară şi sigură 41, ~ „clar-confuză" 41, ~ creatoare 176, 305, ~ de sine 238, ~ distinct-adecvată 41, ~ „distinct-inadecvată" 41, ~ elocuţională 307, 308, 312, 313, 314, 315, 316, ~ empirică 162, ~ expresivă 307, 309, 312, 313, 314, 315, ~ generală a realităţii 109, ~ idiomatică 303, 307, 308, 309, 311, 312, 314, 315, ~ intuitivă 11, 329, ~ lingvistică 47, 63, 71, 107, 172, 175, 179, 244, 296, 301, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 314, 334, 335, ~ logică 172, ~a „lucrurilor" 11, 131, 141, 270, 288, 295, 296, 298, 308, ~a lumii 141, 238, 308, 309, 311, ~ metaforică 179, ~ obiectivă 224, ~ ştiinţifică 71, 80, 300, 301, ~ tehnică 41, 49, 320, ~ teoretică 41, ~ verbală 54, ~a cadrelor 11, 231, ~a discursului 307, ~a limbajului 107, 253, 294, 295, 307, 315, ~a normelor 261,
cuvinte-cheie 150
cuvînt 22, 29, 36, 42, *48-57*, *63-66*, 79, 92, *112-134*, *140-157*, *172-196*, 200, 213, 218, *222-265*, 301, 315, 325, 334, 337, *340-345*, 351, ~ abstract 250, ~ compus 61, 70, 144, 146, ~ derivat 61, 70, 144, 146, 196, ~ din metalimbaj 296, ~ lexematic 95, 96, ~ nobil 196, ~ onomatopeic 61, ~ tehnic 224, ~ uzual 224, ~ vulgar 196, ~ul ca semn lingvistic 124, 126, 184, ~ul ca unitate lexicală 79, adevăr al ~ului 57, clase de cuvinte 80, 235, 250, conţinutul ~ului 125, 151, ~e afective 189, ~e descriptive 179, 196, ~e metaforice 196, ~e primare 126, ~e-semn 302, ~e vulgare 196, distincţia dintre ~ şi enunţare 57, formarea ~elor 84, formă sonoră a ~ului 53, 55, 56, 57, 58, 59, 124, 125, 185, 196, grup de ~ e 345, jocuri de ~e 181, 225, 274, magie a ~elor 187, modul semnificativ al unui ~ 243, motivare etimologică a unui ~ 56, ordinea ~elor 88,

semnificantul ~ului 62, semnificație a ~ului 53, 58, 62, 63, 67, 117, 124, 125, 128, 133, 224, 247, valoarea evocativă a ~ului 225, valoarea logică a unui ~ 240

D
dativ 109, 242
deducție 29, 83, 84, 138, 248, 258
a defini 30, 40, 49, 77, 202, 234, 284, 252
definit 252
definiție 77, 78, 80, 85, 93, 115, 171, 173, 179, 203, 247, 248, 249, 250, 253, ~ a fonemului 90, ~ a limbajului 8, 170, 171, 245, „~" a limbii 46, ~ a omului 36, 170, 238, ~ ca atare 78, ~ conceptuală 249, ~ descriptivă 249, ~ formală 244, ~ logicistă 253, ~ ontologică 250, ~ semantică 250, 253, ~ universală 78, 252, ~a categoriilor semantice 247, ~a numelui 252, ~a semnului 115
deictic (*deixis*) 12, 70, 110, 123, 126, 214, 215, 216, 217, 227, 230, ~ situativ 93, grade ~e 214, situator ~ 214
delimitare 11, 12, 13, 29, 36, 47, 49, 55, 57, 62, 63, *67-71*, 108, 112, 116, 125, 126, 128, 129, 132, 133, 139, 141, 142, 144, 151, 172, 178, 206, 217, 218, 265, 305, ~ idiomatică 39, ~ lingvistică 48, 66, 68, ~a categoriilor verbale 244, ~a funcțiilor idiomatice 290, ~a lexemelor 230, ~a lucrurilor (prin intermediul limbajului) 141, criterii de ~ 70
delimitator 218, 219
denominație 217, 218, ~ primară 140
a denota 208
denotare 208, 210, 211, 217, 219, 251
deontologic 257, 258
dependență 109, 214
derivare 84, 95, 179
derivat 9, 12, 36, 37, 61, 70, 71, 95, 99, 118, 144, 146, 181, 182, 183, 185, 187, 191, 193, 196, 330, 342, 343
descriere 41, 49, 66, *89-100*, 155, 171, 230, 247, 249, 253, 254, 296, 298, 312, 313, 317, 319, 336, ~ a categoriilor 40, ~ a cuvîntului 57, 249, ~ a limbajului 173, ~ a limbilor 14, 40, 44, 92, 93, 96, 100, 108, 203, 253, 261, 280, 311, ~ analitică 179, ~ lexicologică 185, ~ lingvistică 90, 247, 279, 280, 297, 298, 313, ~ structurală 298, ~ și analiză 90, ~ și istorie 336
descriptiv 13, 14, 74, 90, 95, 180, 182, 186, 204, 205, 230, cuvinte ~e 179, 196, definiție

~ă 249, desemnare ~ă 56, gramatica ~ă 249, 254, 259, lingvistică ~ă 155, 202, 204, 209, 308, 311, 312, timp ~ 345, ~ şi analitic 221, 230, 319
a desemna 107, 108, 109, 110, 118, 142, 180, 188, 190, 230, 241, 343
desemnare *11-15*, *46-48*, *56-70*, *96-128*, *140-143*, 151, 158, 161, 166, 208, 211, 217, 219, 247, 257, *263-290*, *309-316*
desemnat 38, 118, 120, 125, 130, 131, 133, 134, 141, 151, 165, 170, 274, 288, 297, fapte extralingvistice ~e 104, 132, lucru (obiect) ~ 38, 39, 45, *55-67*, 118, 120, 125, 126, 130, 141, 144, 157, 180, 263, 285, 288, realitate ~ă 96, 97, *100-111*, 265, 266, 271, 274, universalitatea ~elor 100
designatum 96, 101, 103, 104
determinant 116, 122, 125, 135, 138, 215, 220, 226, termen de ~ 135, 136
determinare 15, 24, 36, 37, 44, 45, 46, 50, 58, 60, 61, 64, 68, 77, 85, 111, 115, 118, 119, 122, 133, 140, 143, 147, 161, 162, 167, 170, 171, 173, 174, 198, 205, 206, 214, 216, 219, 220, 221, 223, 237, 238, 258, 270, 275, 286, ~ adjectivală 304, ~ adverbială 335, ~ nominală 205, 206, ~ temporală 345, ~a ca specificare distinctivă 219
determinat 38, 42, 52, *81-84*, 88, 95, 107, 112, 116, 123, 126, 127, *135-160*, 168, 202, 203, 206, 207, *215-228*, 236, 240, 245, 246, 253, 259, 267, 269, 271, 277, 283, 297, 302, 326, 328, act ~ 237, act de vorbire ~ 101, 241, entităţi ~e 213, 214, limbaj ~ 43, 147, 162, limbă ~ă 38, 39, 40, 51, 73, 96, 107, 117, 127, 203, 242, 253, 328, ne~ 92, 95, 96, 147, 158, 215, 232, 238, 258, 259, 261, tehnică ~ă 38
determinativ, funcţie ~ă 206, 207, 216, operaţie ~ă 207, 211, proces ~ 217
determinator 206, 207, 214, 220, ~i „interni" (inerenţi) 220, ~i nominali 206, 218, ~i verbali 221
deviere 163, 164
diacronic 42, 43, 169, 204, 335, 336, lingvistică ~ă 87, 202, 230, structuralism ~ 200, 296, universalii ~e 87
diacronie 14, 17, 43, 75, 181, 200, 204, 295, 314, 317, 330, 335, 341, ~ „actuală" 296, 298, 299, ~ „perimată" 296
diafazic 14, 297
dialect, dialectal 183, *187-189*, 193, 194, 225, 297, 299, 324
dialectologie 7, 14, 89, 298, 299, „~ structurală" 298

diateză activă 97
diatopic 14, 297, 299
diastratic 14, 297
dicendum 334
dicibile 45, 92, 120, 121, 278
dictio 121
dictum 92
difuzare 176, 191, 193, 194, 323, 324, ~a creației metaforice 187, 191
dimensiune 17, 33, 34, 52, 67, 145, 155, 314, 335, 338, 339, 349, ~ a limbajului 32, 33, 51, 52, 165, ~ a spațiului 343, ~ intersubiectivă 32, 33, 34, 147, ~ istorică 155, ~ obiectivă 32, 34, 125, ~ viitoare 329, 335, 344, ~a omogenității 298, 299, ~a varietății 298, 299, ~a alterității 15, 33, 165, 323, ~i ale discursului 349, ~i ale omului 9, 337, ~ ale timpului 341
direcție 29, 59, 60, 64, 69, 110, 112, 119, 143, 155, 179, 199, 215, 299, 327, 334, 344, 350, 351
disciplină lingvistică 7, 8, 14, 28, 29, 89, 155, 178, 204, 247, *254-259*, 298, 299, 311, 312, 314, 336
discriminare 206, *211-212*, 217, 219
discriminator 211, 212, 219
discurs 11, 14, 15, 36, 57, 85, 114, 117, 119, 161, *199-232*, *256-262*, *269-279*, 291, 294, 295, 296, 306, 307, *310-316*, 324, 325, 333, 335, 345, *348-352*, ~ absurd 274, ~ apofantic 257, 276, 280, ~ enunțiativ 275, 276, ~ metalingvistic 274, ~ narativ 349, 352, ~ poetic 275, 276, ~ repetat 7, 15, 295, 296, 297, 299, ~ științific 280, analiza ~ului 15, 204, 279, categorii ale ~ului 311, circumstanțe ale ~ului 214, 216, 221, 222, fonetică a ~ului 314, inovația în ~ 323, lingvistica ~ului (textului) 295, 312, norme de ~ 309, sensul ~ului 37, 274, 350, spațio-timpul ~ului 222, subiectul ~ului 222, timpul ~ului 349, 350, 352, univers de ~ 222, 228, 229, 275, 277
discursiv, funcție ~ă 310, 314, gîndire ~ă 9, lingvistică ~ă 312
distanță 136, 137, 146, 152, 215
distincție 14, 43, 62, 63, 65, 72, 75, 80, 82, 86, 91, 94, 97, *101-104*, 109, 112, 116, 118, 128, 150, 173, 178, 192, 200, 201, 203, 206, 208, 209, 213, 215, 244, 249, 258, 284, 291, 301, 302, 308, 311, 312, 314, 341, 343, ~a „actualizare”-„caracterizare” 206, ~a adevărat-fals 12, 45, 51, 165, 258, ~a „apofantic”-

„pragmatic" 258, ~a competență-performanță 303, 305, 311, ~a concept-obiect 149, ~a conținutul gîndirii-formă interioară a limbajului 102, ~a cuvînt-enunțare, a numi-a spune 57, ~a *Darstellung* (reprezentare)-*Breicht* (informație) 178, ~a dependență-interdependență 109, ~ desemnare-semnificație 57, 100, 102, 119, 120, 129, 151, 310, 315, ~ ergon-enérgeia 42, ~ esență-existență 209, ~ existență-inexistență 12, 45, 47, 51, 142, 146, 263, ~ fabulă-subiect 349, ~ fenotip-genotip 87, ~ „ființare"-„entitate" 149, ~ „formal universals"-„substantive universals" 86, ~ funcție substantivală-funcție adverbială 80, ~ *Gemeinsprache-Sprache* 198, ~ gramatică sintetică-gramatică analitică 108, ~ inovație-adoptare 325, ~ langue-parole (limbă-vorbire) 42, 170, 198, 199, 202, 210, 302, 303, ~lexic-gramatică 10, ~ limba ca activitate-limba ca tip de cunoaștere 305, ~ limbaj-limbă 38, ~ limbaj enunțiativ-limbaj emotiv 177, ~ lingvistică diacronică-lingvistică descriptivă 202, ~ logicism-antilogicism 255, ~ morfologie-sintaxă 244, 245, ~ „natură"-„cultură" 318, ~ *necesitate-libertate* 318, ~ nivel universal-nivel istoric-nivel individual 306, ~ nume-verb 79, 80, ~ *meaning* („Bedeutung")-*thing meant* („Bezeichnung") 129, ~ „particular"-„singular" 213, ~ plan universal-plan istoric-plan individual 259, ~ problemele istorice-problemele universale 203, ~ realitatea gîndită-realitatea naturală 242, ~ „remă"-„temă" 79, ~ *rerum nomina (nomina absoluta)-appellationes* 94, ~ „semn"-„simbol" 208, ~ semnificație-desemnare-sens 128, ~ semnificație-sens 311, ~ sens „instrumental"-sens „medial" 146, ~ sincronie-diacronie 330, 335, ~ singular-plural 271, 310, ~ sistem-normă 269, ~ situație-context 222, ~ tehnică liberă a limbajului-discurs repetat 296, ~ „termeni singulari"-„termeni de clasă" 313, ~ „uzual"-„ocazional" 198, ~ „virtual"-„actual" 210
distribuție încrucișată 334
diversitate 14, 133, 167, 286, 290, ~ a limbilor 40, 56, ~a naturală 56, ~a structurală a limbilor 42, 284, ~a

„structurii limbajului uman" 289
doctrină 60, 111, 253, ~e filozofice 294, ~e lingvistice 294
domeniu 7, 8, 28, 36, 46, 64, 84, 88, 113, 115, 129, 132, 138, 145, 157, 169, 170, 173, 223, 224, 254, 284, 318, ~ al faptelor 115, ~ al universaliilor lingvistice 97, ~ ambiental 225, ~ de creație metaforică 190, ~ dialectal 225, ~ funcțional 330, ~ idiomatic 225, ~ interidiomatic 225, ~ lexical 132, 284, 321, ~ semantic 66, 280, ~ul cuantificării 212, ~ul culturii 148, ~ul determinării 206, ~ul empiric-generalului 28, ~ul empiricului și al inducției 29, ~ul filozofiei 112, ~ul fonologic și cel morfologic 175, ~ul gramaticii propriu-zise 204, 284, ~ul limbajului 46, ~ul limbii 321, ~ul lingvisticii 83, 223, 298, 299, 324, ~ul naturii 319, ~ul numelor culorilor 64, ~ul practic 62, ~ul pur material 66, ~ul semnelor 114, ~ul științelor generalului 28, ~ul științelor particulare 113, ~ul teoriei și al deducției 29, ~ul trăsăturilor fonetice distinctive 83
dýnamis 283, 305, 307, 314

E

economie (a limbii) 66, 90, 332
el hablar 23, 200, 201
elipsă 222, ~ intenționată 222, ~ involuntară 222
eliptic 221, 222, 276, caracterul ~ al limbajului 221
empiric 13, 40, 52, 65, 66, 75, 77, *80-85*, 87, 91, 147, 167, 168, 208, 227, 229, 307, 308, 322, cercetare ~-istorică 327, 332, context ~ 227, 231, cunoaștere ~ă 162, disciplină ~ă 28, domeniul ~-generalului 28, 63, domeniul ~ și al inducției 29, expresie ~o-subiectivă 37, generalitate ~ă 40, 75, 100, non-~ 229, univers ~ 227, 229, universalii ~e 64, 67, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 86, 100
enérgeia 9, 13, 42, 43, 44, 47, 144, 145, 173, 284, 305, 307, 314, 317
entitate 12, 47, 48, 52, 88, 93, 140, 142, 146, 149, 151, 208, 209, *211-214*, 261, *ens rations* (~ a rațiunii) 211, ~ autonomă 185, ~ 211, 214, ~ individuală 213, ~ izolată 185, ~ în general 211, ~ particulară 211
enunț 50, 57, 71, 92, 94, 95, 97, 118, 119, 129, 144, 146, 211, 226, 228, 229, 232, 257, 278,

285, 288, 291, 296, 307, ~ afirmativ 59, 114, ~ asertiv 152, ~ lingvistic 278, ~ matematic 212, ~ negativ 59, nivelul de adevăr al ~urilor 221
enunţiativ 177, 256, discurs ~ 275, 276, limbaj ~ 177, 178, 206, propoziţie ~ă 276, 277, 278, 278, rostire ~ă 256, 257
epistemologie, epistemologic 8, 13, 30, 31, 244, 280, 302, 317
ergativ, construcţie ~ă 104, 105
ergon 42, 173, 305, 307, 314, 317, 322
Erzeugung 282
esenţă 8, 9, 49, 113, 122, 125, 142, 146, 152, 159, 170, 172, 174, 177, 179, 208, 209, 237, 246, 250, 258, 290, 332, 334 ~ funcţională a semnelor lingvistice 54, 55, ~a esenţei 49, ~a limbii 65, 66, ~a limbajului 37, 38, 39, 44, 154, 161, 237, ~a lingvisticii 30, ~a lucrurilor 38, 154
esperanto 149
estetică 202, 234, 237, 241, 250, 256, 273, 326
etimologic 56, 59, 61, 128, 146, 180, 182, 189, 190, 195, sens ~ 144, 178, 241
etimologie182, 185, 225, ~ populară 185
eu 52, 140, 222, 287, 308, ~ actual 345, ~ în trecut 345, mediere între ~ şi *tu* 130, relaţia ~ - *tu* 215
eufemism 187, 190, ~ vulgar 191
euristic, euristică 66, 78, 83
a evoca 180, 184, 185, 196, 224
evocare 161, 183
evocativ, conţinut ~ 162, valoare ~ă 225
existenţă 12, 30, 48, *68-71*, 78, 79, 93, 119, 129, 135, 138, 139, 140, 142, 147, 152, 173, 184, 208, 209, 227, 260, 261, 263, 268, 318, 325, 337, 341, ~a lucrurilor 12, 47, 119, 142, 144, 146, 151, 152, ~ actuală 150, in~ 12, 72, 319, distincţia între ~ şi inexistenţă 12, 45, 47, 51, 142, 146, 149, 165, 263, tipuri de ~ 62
experienţă 39, 47, 48, 82, 116, 139, 140, 142, 152, 161, 221, 223, 246, 283, 337, 338, 354, ~ lingvistică 161, 224, ~ semantică 152, ~ sensibilă 9, 337, ~ umană 139, 151, 283, 333, 354
explicare 63, 218, 327, ~a faptelor lingvistice 44
explicator 218
expresie 15, 36, 37, 38, 45, 50, 53, 56, 77, 88, 92, 98, 101, 104, 107, 108, 109, 115, 124, 125, 137, 138, 144, 145, 148, 151, 152, 158, 159, 161, 164, 166, 168, 172, 176, 177, 179, 180, 183, 185, 188, 190, 195,

203, 205, 210, 211, 215, 227, 228, 229, 232, 243, 245, 252, 259, 260, 263, 269, 271, 275, 276, 278, 285, 289, 296, 297, 304, 307, 308, 309, 311, 312, 315, 316, 334, 347, 349, conținut și ~ 46, 47, 79, conținutul unei ~ii 118, descrierea ~ei 40, formă și ~ 52, 278, insuficiență a ~ei 260, linearitatea materială a ~ei 334, mijloace de ~ 270, ~ adverbială 39, ~ a intersubiectivității 52, ~ cu conținut 115, ~ cu/și semnificat 46, 137, 138, 144, ~ lexicalizată 28, ~ lingvistică 138, 159, 232, 235, 257, 271, 309, 349, ~ logică 243, ~ materială 138, 334, ~ metaforică 190, ~ paradigmatică 330, ~ perifrastică 330, ~ practică 243, ~ primară 263, ~ semantică 237, ~ semnificativă 237, ~ sonoră 55, ~ și semnificație 124, ~ tehnică (aristotelică) 42
expresiv 13, 37, 106, 175, 192, 272, 273, activități ~e complementare 37, 205, 221, competență ~ă 15, 262, cunoaștere ~ă 307, 309, *312-315*, funcție ~ă 178, in~ 187, 196, limbaj ~ 177, valoare ~ă 181, 185, 199
expresivitate 181, 186, 187, 192, 196, ~ metaforică 180
exterioritate 341, ~a limbajului 80
extralingvistic 11, 15, 39, 40, 46, 48, 57, 71, 97, 98, 106, 111, 117, 129, 130, 132, 141, 150, 159, 285, 286, 319, desemnarea ~ului 46, 47, fapte ~e 104, 286, lumea ~ă 48, 71, 130, 161, 286, „realitate" ~ă 40, 96, 97, 101, 103, 263, 283, stare de lucruri ~ă 285, 310, univers ~ 161

F

fabulă 188, 349, 350, 351 (v. și *subiect*)
fals, falsitate 12, 45, 54, *57-60*, 68, 78, 83, 97, 100, 144, 146, 152, 158, 160, 165, 182, 184, 226, 229, *236-239*, 253, *256-261*, *275-279*, 287, 294, 323, 342 (v. și adevărat, adevăr)
fapt 79, 84, 86, ~ afectiv 347, ~ conceptual 45, ~ de discurs 324, ~ de creație 175, ~ de cultură 185, ~ de deviere 320, ~ de gîndire 276, ~ de limbaj 257, 276, 337, ~ de limbă 105, 145, 200, 221, 264, 277, 302, 322, 325, ~ de normă 270, ~ de vorbire 102, 199, 209, 223, 227, 302, 305, ~ diacronic 42, 43, ~ extern 88, ~ extralingvistic 97, 104, 286, ~ fiziologic 65, ~ formal

278, ~ general, universal 76, 81, 83, ~ istoric 39, ~ lingvistic 15, *44-46*, 50, 64, 71, 139, 152, 157, 166, 247, 331, ~ material 39, ~ narat 350, 351, ~ nelingvistic 96, ~ particular 86, 198, 283, ~ primar 12, 49, 263, 321, ~ psihologic 155, ~ real 241, 333, 349, ~ secundar 49, 263, ~ semantic 245, ~ sincronic 41, ~ social 51, 155, ~ virtual 277, ~ul de a fi al lucrurilor 48, 99, 109, 110, 112, 120, *123-128*, 131, 132, 134, 140, 170, 340, ~ul de a şti 301
feminin 268, substantiv ~ 209
fenotip 87
a fi, faptul de ~ 48, 99, 109, 110, 112, 120, *123-128*, 131, 132, 134, 140, 170, 340, modul de ~ 8, 38, 39, 48, 49, 112, 113, 114, 131, 132, 144, 151, 165, 342, raţiunea de ~ 173, 279, verbul ~ 71, 92, 93, 98, 345
ficţiune 352
filozofie 8, 9, 32, 35, 43 48, 49, 50, 54, 69, 71, 112, 113, 128, 129, 132, 133, 137, 145, 153, 156, 248, 318, 340, ~ aristotelică 191, ~ „directă" a limbajului 30, ~ „indirectă" a limbajului 30, 31, 122, ~ ocultă 157, ~ scolastică 228, 31, ~a limbajului 7, 13, 16, 18, 19, *28-34*, 49, 112, 124, 127, 156, 157, 164, 171, 179, 337, ~a semnului 112, 125, 127, istoric al ~ei 52
fiinţare 11, 12, 50, 68, 70, 146, 147, 149, 340, ~a lucrurilor 70, delimitare a ~ii 57, 67, fiinţa unei ~i 341, forme de ~ 68, modalităţi virtuale ale ~ii 11, 12, 120, sensul ~ii 49, 69, tipuri de ~ 67, 68, tipuri virtuale de ~ 68
fiinţă 29, 36, 38, 50, 51, 52, 112, 113, 126, 131, 132, 133, 146, 148, 158, 168, 171, 177, 184, 208, 238, 252, 266, 267, 294, 340, 341, 353, ~ a desemnatului 133, ~ a limbajului 125, ~ ca atare 113, ~ ca esenţă 146, ~ biologică 337, ~ concepută prin limbaj 131, ~ culturală 337, ~ determinată 127, ~ fabuloasă (imaginară) 68, 119, 229, ~ gînditoare 255, 337, ~ istorică 52, ~ socială 170, ~ vorbitoare 9, 36, 148, 170, 238, ~a însăşi 50, 133, 144, ~a lucrurilor 112, 132, 133, 146, ~a unei fiinţări 341, cuvîntul ~ 50, 133, înţelegere a ~ei 51, 52, 153, 165, modalitate a ~ei 114, 118, 125, 126, 131, 132, 337
finalitate 11, 44, 58, 86, 87, 107, 138, 167, 169, 177, 237, 245, 246, 272, 318, 323, 326, 331, ~a discursului 11, 273, ~ a limbajului 37, 246, ~

expresivă 37, ~ obiectivă 323, 326, 327, 332, ~ reală 326, ~ semnificativă 237, 245, 246, ~ subiectivă 326, 327, 332
fonem 73, 81, 90, 91, 224, 304, 334, ~ nazal 64
fonematic 196, natură ~ă 62, schimbare ~ă 324, segment ~ 90
fonetică 65, 183, 314, alteraţie ~ 188, evoluţie ~ 187, lege ~ 89, 325, schimbare ~ 79, 320, 324, variaţie ~ 79
fonologie 7, 83
formal 15, 43, 55, 84, 88, 114, 169, 177, 179, 184, 185, 186, 190, 198, 203, 219, 220, 225, 230, 253, 278, 318, 321, „~ universals" 86, clase ~e 332, decizie ~ă 90, 91, 97, definiţie ~ă 203, 244, logică ~ă a semnificării 280, modalitate ~ă 255, 256, noţiune ~ă 89, 90, 330, relaţie ~ă 49, 69, schemă ~ă 203, 230, 242, 243, 245, 247, 252, 253, trăsătură ~ă 206, 207
formalism 253, ~ lingvistic 206, 230, disciplină formalistă 247, formaliştii ruşi 349
formarea cuvintelor 83
formant 282
format 282
formă 9, 10, 13, 18, 32, 34, 45, 47, 54, 62, 84, 94, 100, 119, 125, 149, 150, 152, 156, 157, 170, 174, 175, 183, 184, 185, 190, 193, 212, 215, 219, 221, 223, 225, 228, 238, 243, 244, 247, 248, 257, 258, 272, 278, 279, 283, 291, 292, 302, 303, 304, 309, 310, 315, 319, 324, 325, 326, 330, 331, 332, 337, 338, 342, 344, 345, 353, ~ abstractă 244, 249, ~ cazuală 330, ~ a creaţiei 174, ~ a discursului 256, 257, 275, ~ a gîndirii 132, 157, 159, 238, ~ de cunoaştere 40, 172, 174, 303, ~ de fiinţare 68, ~ derivată 99, ~ dialectală 188, ~ exterioară (a limbii) 284, 334, ~ gramaticală 287, ~ interioară (a limbii) 284, 285, 286, 287, 289, ~ istorică a limbajului 34, 45, ~ lexicală 80, ~ lingvistică 30, 282, 283, 309, 319, ~ materială 62, ~ mentală 253, ~ modală 341, ~ particulară a universaliilor 87, ~ plurisemantică 219, ~ pură 49, 69, ~ sintopică 291, ~ sonoră 53, *56-59*, 125, ~ şi categorie 248, 249, ~ şi conţinut 184, 250, ~ şi expresie 52, 245, ~ şi funcţie 206, ~ şi semnificat 60, 240, 248, ~ şi substanţă 205, 234, 236, 247, 250, 252, ~ a tehnicii lingvistice 155, ~a culturii 9, 177, 162, 321, 328, 337, ~a cuvîntului 55, 62, 176, 185, 196, 240, 249, 250,

251, ~a generică 11, ~a interioară a limbajului 18, 25, 102, 282, conceptul de ~ 283, limba ca ~ 283, limbajul ca ~ 42, 147, 159, 174, semnificaţia ~ei la Humboldt 282, simbolul ca ~ 171
frază 172, 222, 227, 229, 233, 236, 311, 345, 348, 352, ~ a mitologiei 229, ~ deviantă 304, nivelul ~ei 334, numele ~ei 233, producerea ~ei 329
funcţie 44, 76, 79, 88, 92, 97, 99, 101, 102, *107-110*, 122, 129, 160, 162, 163, 169, 177, 178, 206, 207, *213-217*, 230, 264, 268, 289, 290, 292, 312, 329, ~ a limbajului 10, 34, 37, 44, 47, 57, 133, 138, 141, 145, 159, 167, 169, 177, 178, 290, 344, ~ a limbii 31, 62, 108, 292, 312, 329, 344, ~a lingvisticii 280, ~ general-lingvistică 62, ~ generală 109, 111, 289, ~a numelui 57, 209, ~a ocaziei 231, ~a semnului 121, ~ adjectivală 170, ~ apelativă 178, 246, ~ cauzală 272, ~ copulativă 92, 167, ~ de atribut 98, ~ de conţinut 314, ~ de desemnare 122, 310, ~ delimitativă 210, ~ de reprezentare 123, ~ de sens 311, ~ determinativă 206, 207, 216, ~ discursivă (textuală) 310, 314, 345, 349, ~ expresivă 178, ~ externă 336, ~ile cadrelor 206, ~ile limbajului la Karl Bühler 177, 178, ~ile semnului lingvistic 161, ~ile vorbirii 205, ~ fatică 245, ~ figurativă 349, ~ gramaticală 79, 100, 101, 227, 264, 273, 310, ~ lexicală 109, 290, 310, 345, ~ lingvistică 100, 108, 140, 268, 279, 281, 290, 314, ~ localizatoare 209, 217, ~ icastică (imitativă) 62, 161, ~ idiomatică 289, 290, 292, ~ informativă 178, ~ indicială 116, ~ instrumentală 102, ~ internă 336, ~ morfematică 207, 218, ~ non-relaţională 150, 330, ~ opozitivă 297, 299, ~ poetică 162, 163, ~ predicativă 98, 99, 210, ~ prepoziţională 219, ~ relaţională 150, 330, ~ semantică 80, 88, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 110, 161, 235, 249, ~ semnificativă 13, 14, 44, 46, 47, 312, ~ stilistică 207, ~ unitară 289, ~ substantivală 80, 251, ~ verbală 80, 92, 251, ~a actelor de vorbire 37, ~a ablativ 102, ~a activităţii nonverbale 205, ~a articolului 206, 207, 209, 313, ~a contextului natural 227, ~a deicticelor 93, ~a

determinărilor 206, formă şi ~ 206, limba ca sistem de ~ii 290, 291, limbajul ca ~ 44, tipuri de ~ii 37
funcţional 11, 13, 15, 55, 56, 73, 76, 77, 86, 96, 108, 110, 149, 150, 155, 163, 164, 168, 169, 205, 217, 219, 222, 276, 289, 290, 294, 326, 329, 330, 335, autonomia ~ă a limbajului 14, gramatica ~ă 107, 259, 290, 291, 292, limbaj ~ 155, 162, limbă ~ă 295, 297, 300, lingvistica ~ă 105, 106, 230, 291, lingvistica structural - ~ă 312, niveluri de limbi ~e 14, perspectivă ~ă 59, 121, perspectivă ~ - sincronică 61, semantică ~ă 276, 280, sistem ~ 14, 269, 295, structură ~ă 258, 262, 266, 270, 280, 289, triadă ~ă 177, valoare ~ă 318, vocale ~e 81, 91
funcţionalism 206
funcţionalitate 199, 205, 221, ~a deicticelor 217

G

gen 164, 209, 296, 330, ~ gramatical 148, ~ lingvistic 272, ~ literar 164, ~ natural 272, categoria ~ului 336
generalitate 29, 51, 76, 80, 81, 85, 86, 103, 234, 241, 324, ~ absolută 75, ~ a universaliilor empirice 81, ~ a universaliile esenţiale 81, ~ empirică 40, 75, 100, ~ extrinsecă 81, ~ intrinsecă 81, ~ istorică 75, 243, 252, ~ obiectivă 78, 85, ~ relativă 75, grad de ~ 100, 328
generare 282
generative process 282
generative rules 282
genetic 59, 99, 216, *ad placitum* ~ 61, direcţia ~ului 59, perspectiva ~ului 59, *secundum placitum* ~ 60
genotip 87
gest 106, 205, 211, 215, 222
gestică 123
gîndire 15, 31, 45, 67, 119, 125, 128, 134, 158, 159, 168, 232, 235, 236, 252, 255, 256, 259, 275, 276, 291, 294, 308, 309, 310, ~ absurdă 275, ~ apofantică 258, ~ conceptuală 157, ~ exprimată 256, ~ „idiomatică" 235, ~ intuitivă 35, ~ lingvistică 97, 257, 258, 262, 268, ~ logică 45, 103, 158, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 255, ~ nelingvistică 97, ~ organizată lingvistic 97, ~ poetică 238, 256, ~ postlingvistică 102, ~ practică 238, 256, ~ prelingvistică 102, 103, 106, ~ raţională 9, 45, 243, 255, 256, ~ reflexivă 133, 153, 160, 132, ~ „universală" 106,

111, ~a ca gîndire exprimată 256, ~a grecească 54, conținut al ~ii 98, 100, 102, 107, doctrina ~ii 111, facultatea de ~ 238, materie a ~ ii 102, mod de ~ 238, procesul de ~ 68
glotogonic, sens ~ 93
gnoseologic 131, perspectivă ~ă a limbajului 131, valoarea pur ~ă 114
grai 225
gramatical 11, 34, 62, 63, 73, 148, 206, 212, 216, 241, 258, 268, 284, 287, 291, 298, 313, 336, 346, analiză ~ă 230, 280, antilogicism ~ 255, categorie ~ă 73, 230, 234, concept ~ 100, 234, construcție ~ă 287, 289, conținut ~ 63, 88, descriere ~ă 298, formă ~ă 287, funcție ~ă 100, 101, 227, 264, 273, 310, 313, logica ~ă 235, logicism ~ 251, 255, model ~ 292, ne~ 304, 309, nivel ~ 73, non-~ 294, opoziție ~ă 347, organizare ~ă 79, schimbare ~ă 320, 324, semnificat ~ 288, sistem ~ 90, 241, structură ~ 62, 110, 258, 303, teorie ~ă 7, 100, 230, timp ~ 346, 347
gramatică 10, 18, 24, 39, 60, 62, 64, 77, 83, 86, 89, 90, 98, 100, 107, 108, 110, 163, 204, 229, 230, 232, 234, 242, 244, 247, *253-255*, 258, 259, 268, *271-273*, 280, *290-292*, *297-299*, 306, 312, 344, ~a de la Port-Royal 100, 279, ~ a limbilor 204, 291, ~ analitică (semantică) 108, 291, ~a unei limbi anume 34, 303, 304, 311, 315, ~ a vorbirii 204, 205, 291, ~ a vorbitorilor 41, ~ descriptivă 95, 249, 254, 259, ~ funcțională 107, 259, 290, 291, 292, ~ generală 100, 163, 230, 234, 279, ~ generativă 74, 94, *97-99*, 103, 108, 312, 318, ~ a gramaticienilor 41, ~ istorică 7, 89, 254, ~ logică 234, 235, 243, 253, 254, 259, ~ logicistă 241, 257, 259, 278, ~ „psihologică" 247, ~ relațională 292, „~ sintetică" (onomasiologică) 99, 107, 108, 291, ~ structurală *290-292*, ~ tradițională 107, 289, 290, ~ transformațională 261, *282-292*, ~ universală 34, 74, 83, 100, logica ~i 18, 25, 241, 255, logică şi ~ 255, 257, 273, model de ~ 100, teoria ~ii 99

H

hapax 175, 305
humboldtian 13, 42, 43, 73, 125, 173, 282, 284, 289

I
identificator 219, 220
ido (limbă artificială) 149
ille 217
imperfect 269, 347, 348, ~ „de indulgență" („afectiv") 348, ~ „de politețe" 348, „~ (pre) ludic 329, 348, ~ romanic 329, 330, 347, funcția de „~" 264
implicație 43, 76, 84, 88, 91, 276, 323, ~ a lingvisticii 91, ~ bilaterală (reciprocă) 84, ~ empirică 84, ~ teoretică 83, 84, ~ unilaterală 84
incoerență 236, 240, 246, 266, *273-275*, ~ a limbilor istorice 269, ~a limbilor naturale 158, 266, ~e de gîndire 235
indicație 70, 123, 293, ~ (ca unitate a textului) 117, 119, ~ (prin gest) 215
indiciu 113, 116, 117, 125, 138, 245, ~ semantic 62
individualizare 211, 212, 214, 227, 230, ~ istorică 140, operațiunea de ~ 48, 70, 140
individuator *212-217*
inductiv 28, 81, 258
inducție 29, 75, 81, 168, 260
inexistență (la Aristotel) 12, 45, 47, 51, 142, 146, 165, 263, ~ a schimbării lingvistice 319
inferență 116, 138, 258
infix 77, 83
inovație (lingvistică) 149, 186, 187, 196, *323-327*, 332, 334
insinuare 226
instrumental, instrumentalitate 44, 46, 49, 102, 146, 157, 169, 207, 237, 246, 253, 289, 310
intenționalitate 115, 116, ~ semnificativă 245
interdependență 30, 109, 205, relație de ~ 172, 214
interpret 113, 115, 116
interpretare 22, 38, 42, 44, 59, 60, 62, 66, 67, 89, 91, *93-97*, 99, 116, 121, 133, 134, 137, 146, 157, 159, 209, 210, 222, 252, 257, 282, 312, *329-331*, 335, 341, ~a ființei 50, ~ a lucrului 152, ~ a limbajului 36, 52, 131, 156, ~ a lumii 15, 159, 162, 165, ~ a operei 231, ~ a schimbării lingvistice 41, 325, ~ a semnificației 246, ~ a semnului *113-115*, ~ a textelor 163, ~ a timpului 339, ~ ca vorbire 159, ~ în limbaj și prin limbaj 159, ~ lingvistică 92, 138, 302, ~ „sintetică" 95, teoria ~ii literare 231
intersubiectiv 32, 34, 51, 130, activitate ~ă 159, 238, dimensiune ~ ă 32, 33, 34, *logos* ~ 52
intersubiectivitate 34, 52, 130, 147, 250
ipoteză 55, 59, 65, 71, *81-83*, 91, 262, 276, 328, ~a Humboldt – Sapir – Whorf 97, 124

ipseitate 208, 320
istoricitate 9, 10, 34, 80, 147, 154, 164, ~ a limbajului 28, 140, 148, ~ a limbii 200, ~ a omului 52, 147, 154, 159, 250, ~ a vorbirii 203, ~ lingvistică 10, 221
istorie, ~ a limbii 28
izoglosă 223

Î
împrumut 187, 188
înţelegere 9, 66, 133, 136, 152, 153, 290, 291, 320, ~ a existenţei (umane) 32, 152, 153, ~ a fiinţei 51, 52, 146, 153, 165, ~ a fiinţării 147, ~ a limbajului 45, 135, 152, 157, 158, 173, 301, 307, 317, ~ a lumii 15, 159, 165, ~ a *quidităţii* 60, ~ a distincţiei *langue-parole* 198, ~a limbii 155, 204, ~ raţională 135, 147, 283, ~ a realităţii *32-34*, ~ a schimbării lingvistice 308, 318, 319, 324, ~ a universului 48, ~ (existenţială) a omului 22, 135, 136, 142, 153, 154, 158, 159, ~ obiectivă (antropologică) 136, ~ raţională 135, ~ subiectivă (autoînţelegere a omului) 136, 153, ~ unitară 58, ~a ca reinterpretare 331, 332, act de ~ 172, limbajul ca ~ 145, vorbire şi ~ 305
învăţare 351, ~ a limbii 107, 308, 326, ~ a limbilor 7, 62, 74, 107, teoriile ~ii 314

J
joc 188, 257, 329, 343, ~uri de cuvinte 181, 192, 225, 274, 343, ~ uri verbale 125, ~urile copiilor 329
judecată 45, 60, 157, 256, *276-279*, 315, 316

L
langage 20, 21, 25, 34, 242, 245
langue 34, 188, 199, 234, 239, 290, 303, 305, distincţia ~ parole 42, 198, 199, 202, 206, 223, 301, 302
lapsus linguae 325
lege 54, 57, 114, 184, 191, ~ fonetică 64, 89, 325
légein 10
lexem 64, 65, 93, 96, 110, 269, delimitarea ~elor 230
lexematic, cuvinte ~e 95, 96, elemente ~e 93
lexic 80, 110, 150, 155, 196, 268, 290, 292, 321, 344, ~ primar 263, 270, ~ şi gramatică 10, 83, ~ul limbajelor logice 270, ~ul non-terminologic 263, istoria ~ului 230, paradigme ale ~ului 110
lexical 11, 90, 99, 150, 223, 266, 270, 288, 320, 346, 347, cîmp ~ 110, 269, clase ~e 80, 95, 97, 203, conţinut ~ 88, 125,

domeniu ~ 132, 284, forme ~e 80, funcție ~ă 109, 310, 345, nivel ~ și gramatical 62, 63, 68, semantică ~ă 7, 64, 89, semnificat ~ 92, *94-96*, 101, 149, 251, 284, 288, semnificație ~ă 123, 126, 218, 223, 224, 230, unitate ~ă 79
lexicologie 298, descriere ~că 185, expresie ~că 182
lexicon 290
libertate 318, 319, 327, ~a limbajului 52, 327, ~ a omului 52, 159, ~ istorică 52, ~ lingvistică 204, ~ „rațională" 66, act de ~ 246, necesitate și ~ 318
limbaj *passim*, conceptul de ~ 75, 78, 89, 90, definiție a ~ului 8, 9, 170, 171, 245, filozofie a ~ului 7, 13, 16, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 49, 112, 127, 157, 164, 171, 179, 337, teorie a ~ului 28, 29, 40, 175, 199, 205, 220, 229, 232, 234, 237, 244, 269, 303, 323, 338
limbă *passim*, conceptul de ~ 29, 75, 78, 85, 308, definiție a ~ii 46, filozofie a ~ii, teorie a ~ii 7, 63, 113, 128
linear 195, 237, text ~ 352, timp ~ 347
liniaritate 334, 338, 350, ~ a „lucrurilor" 351, ~ a semnului lingvistic 334, ~a vorbirii 338, *350-352*, ~ dinamică 352, ~ infinită 343, ~ materială a expresiei 334
lingvistică *passim*, ~ generală 28, 29, 66, 113, 114, 163, 175, 178, 205, 220, 234, 238 localizare 209, 211, 214, 215, 216, ~ determinată 215, ~ nedeterminată 215, ~ negativă 215, ~ pozitivă 215
logic 236, 240, 241, 247, 248, 257, 258, 262, analiză ~ă 276, 290, condiție ~ă 81, cunoaștere ~ă 172, debilitate ~ă 236, diferență ~ă 77, expresie ~ă 232, 243, finalitate ~ă 237, gîndire ~ă 103, 234, *237-240*, 242, gramatică ~ă 234, *253*-255, 259, gramatică „i~ă" 259, i~ 232, lingvistică „~ă" 280, mentalitate ~ă 235, natura a~ă a limbajului 255, natura ~ă a limbajului 255, natură „ne~ă" a limbajului 236, obiect ~ 248, operație ~ă 168, orientare ~ă 238, pre~ 235, tipologie ~ă 280, universalie ~ă 239, valoare ~ă 240, 276
logică 15, 31, 129, 172, *234-238*, 240, *246-249*, *254-258*, 262, 268, 277, 279, 280, ~ a discursului 257, ~ a gîndirii poetice (intuitive) 35, 256, ~ a gramaticii 15, 18, 25, 235, 241, 255, ~ a limbajului 15, 18, 25, 155, 255, ~ apofantică *257-259*, 261, 266, 268, 275,

~ aristotelică 236, ~ a semnificatelor 280, „~ a timpurilor verbale" 279, ~ a vocabularului 241, ~ formală a semnificării 280, ~ generală 258, 259, ~ inductivă 258, „~ în general" 255, „~ în particular" 255, ~ multiplă 280, ~ particulară 256, ~ pozitivistă 141, ~ şi gramatică 255, 257, 273, domeniul ~ii 284, metalogica logicilor semnificatelor 280, ~ metalogică 280, sensul cuvîntului ~ 255
logicism 18, 24, 75, 77, 234, 235, 243, 250, 253, 255, 258, ~ gramatical 251, 255, ~ lingvistic 236, 255
logos 45, 52, 144, 238, 245, ~ *apofantikos* 12, 237, 256, 258, ~ intersubiectiv 52, ~ pragmatic (practic) 258, ~ propoziţional 45, 239, ~ raţional 45, ~ semantic 45, *237-239*, 243, 245, 258
lume *10-12*, *45-47*, 62, 66, 68, 117, 127, *130-132*, 137, 141, 144, *148-150*, 158, 159, 171, *193-195*, 227, 336, 238, 247, 278, 283, 286, 318, 337, 340, altă ~ 68, 165, 296, 309, 353, ~ actuală 280, ~ ca obiect al cunoaşterii 339, ~ a culturii 318, ~ a existenţelor concrete 126, ~a experienţei sensibile (fizice) 9, 10, 47, 48, 62, 68, 126, 139, 142, ~ extra-lingvistică 48, 71, 130, 161, 289, ~ a gesticii 123, ~ a lucrurilor (obiectelor) 12, 46, 48, 68, 70, 141, 142, 229, 263, ~ mijlocită (configurată) lingvistic 67, 70, 127, 129, 130, 132, ~ a posibilităţilor fiinţei 126, ~ a semnalelor 138, ~ a semnificatelor (semnificaţiilor) 48, 68, 138, 141, 148, ~ a vorbitorului 62, ~ anglofonă 318, ~ construită (creată) de om cu ajutorul limbajului 333, ~ de referinţă 229, ~ empirică 229, 308, ~ exterioară 148, ~ gîndită 9, 68, 333, 337, ~ imaginabilă 68, ~ istorică 229, ~ înţeleasă 148, ~ lingvistică 52, ~ lingvistică intermediară 141, ~ materială 68, ~ modernă 153, ~ naturală 229, ~ posibilă 15, 165, ~ reală 12, 278, 298, 305, 337, ~ spirituală 126, 337, ~ „structurată" 48, cunoaşterea (empirică) a ~ii 162, 238, 308, 309, 311, interpretare a ~ii 148, 159, 162, înţelegere a ~ii 159, relaţia ~ - limbaj 15, 66, 132, 141, 142, 149, 165

M

masculin 267, 268, 296
materie 103, 106, 211, 212, 252, *287-289*, 318, 349, ~a gîndirii 102, ~ a semnului 117, ~ a *signifiant*-ului 121,

cuantificatori de ~ 212, limba ca ~ 328
meaning 117, 128, 129, 235, 285, 286
mediu 192, *223-225*, 231, 232, 246, (definiție) 223, tip sistematic de ~ 232
mesaj 85, 163, relația cod-~ 41
metaforă 141, 180 (definiție), 181, 182, 187, 188, *191-193*, 195, 201, 208 (definiție), ~ convențională 180, istoria ~ei 181
metaforic 180, 181, 192, 193, 264, 274, asociație ~ă 186, creație ~ă 23, 167, 183, 184, *186-188*, *190-193*, 195, cunoaștere ~ă 179, cuvînt ~ 196, desemnare ~ă 151, eufemism ~ 190, expresie ~ă 190, expresivitate ~ă 180, nume ~ 189, semn ~ 181, semnificat ~ 182, 191, 195, sens ~ 274, suspendare ~ă 274, valoare ~ă *180-182*, viziune ~ă 185
metalimbaj 7, 15, 105, 233, 244, 296, 298, diferențierea între limbaj primar-~ 295, 296, structura ~ului 268, ~ științific 280
metalogică 280
metateorie, ~a universaliilor 99
metodă 49, 89, 90, 149, 152, 246, 262, 285, 305, ~ generică de interpretare a textelor 163, ~ inductivă 28, ~ onomasiologică 280, ~e „pre-științifice" 28
mimică 123, 205
minciună 158, 226
mit 8, 182, 183, 228, apariția ~ului 183, preexistența ~ului 182, ~ și simbol 183, ~ul ca fapt de cultură 185, ~ul și universul de discurs 229
mitologie 228, 229
mod 12, 36, 42, 88, 94, 97, 106, 124, 129, 149, 151, 169, 173, 174, 195, 201, 203, 217, 225, 241, 245, 246, 251, 252, 258, 260, 262, 266, 273, 286, 312, 327, 328, 335, 336, 343, 344, 348, ~ al ființei 131, 132, ~ de a fi 8, 38, 39, 48, 49, 70, *112-114*, 131, 144, 151, 165, 337, ~ arbitrar 128, 262, 307, ~ de gîndire 238, 282, ~ deictic 124, ~ de vorbire 39, 137, 151, 201, 202, 208, 223, 299, 300, 347, 348, ~ empiric 208, ~ fantastic 243, ~ formal 43, ~ logic 84, 262, ~ imediat 154, ~ istoric 43, ~ natural 39, 127, 208, ~ universal 40, 78, 252, ~ verbal 39, ~uri de a face față 43, 145, ~uri de substituire a cuvintelor 188, ~uri formale ale expresiei 203, ~uri „mixte" 63, ~uri semnificative 203, 243, 244, 248, 249, 250, 253

modal, forme ~ale 341, semnificaţie ~ală 235, 341, timp ~al 341
modalitate 39, 145, 162, 163, 166, *168-171*, 205, 255, 258, 298, 311, 337, 342, ~ a fiinţării 11, 120, ~ a fiinţei 114, 118, 125, 126, 337, ~a semnificării 77, ~ a vorbirii 39, 335, ~ de exprimare 297, ~ expresivă 37, ~ formală 255, 256, ~ semantică 11, ~ virtuală 12, ~i ale existenţei 12, ~i ale limbajului 43
modi essendi 32, 62, ~ *intelligendi* 32, 62, ~ *significandi* 32, 62
monovalenţă 217
morfem 207, 209, 334
morfematic, funcţie ~ă 207, 218, natură ~ă 62
morfologic, abstracţiuni structurale ~e 241, analogie ~ă 61, domeniu ~ 175, relaţie ~ă 186, structuri ~ă 61
morfologie, distincţia ~-sintaxă 244, 245
motivare 56, 58, 61, 82, 84, 336
motivat 39, 41, 59, 82, 94, 144, 153, 262, 265, 273, 338, ~ cauzal 56, ~ intern (structural) 149, ~ istoric 59, ~ natural *54-56*, 60, ~ obiectiv 61, 132, 142, ~ prin scopuri 144, ~ prin text 163, 231, caracter ~ al semnului 62, ne~ (non-~) 60, 62, universalii ~e 82, 87
motivaţie 147, 323, *326-328* (clasificare), 331, 332, ~a schimbării lingvistice 325, 331, ~ istorică 82, ~ obiectivă 326, ~ subiectivă 326
muncă 9, 337
mutaţie 7, 324 (definiţie)
muzică 106

N

natural 39, *54-56*, *60-70*, 114, 127, 139, 175, 208, 227, 229, 272, 320, context ~ 227, 228, delimitare lingvistică ~ă 66, 139, diversitate ~ă 56, limbaj „~" 67, 68, 126, 240, 250, 263, 276, 290, limbă ~ă 38, 82, 90, 103, 129, 142, 158, 240, 266, 270, 280, motivare ~ă *54-56*, 60, 61, non-~ 66, 68, realitate ~ă 242, 250, 252, ştiinţe ~e 48, 156, 184
natură *54-57*, 59, 60, *66-68*, 70, 122, 137, 144, 148, 177, 190, 247, 263, 319, 337, ~ a cuvintelor 56, ~ a limbajului 132, 136, 173, 174, 184, 238, 307, 323, 328, ~ a limbii 335, ~ a lucrurilor 56, 57, 60, 61, 68, ~ a opoziţiilor lingvistice 155, ~ a sunetelor 56, ~ a schimbării lingvistice 324, 331, ~ a timpului 338, ~ a vorbirii 338, ~ cognitivă 172, 178, ~ creatoare 298, ~

fonematică 62, ~ lingvistică 156, 171, 306, ~ morfematică 62, ~ (ne)logică a limbajului 236, 255, ~ nonlingvistică 152, 226, ~ semantică 110, ~ şi cultură 318, ~ umană 56,~ universală 262, non~ 60, 61, relaţia ~-limbaj 66
nivel 15, 25, 49, 76, 79, 85, 86, 89, 93, 96, 97, 100, 103, 111, 113, 133, 166, 192, 230, 265, *273-275*, 295, 297, 298, 302, *306-308*, 314, 316, 322, 323, 327, 329, 330, 331, 334, 342, 343, ~ al structurii gramaticale 68, 73, 79, 297, 298, 324, ~ de adîncime 280, ~ de desemnare 98, 273, 274, ~ lexical 68, ~ logic 265, ~ istoric 85, 92, 204, 306, 307, ~ particular al discursului (sau al „textului") 85, 204, 275, 314, 306, ~ universal 77, 85, 203, 204, 302, 306, 307, ~ul analizei (conceptuale) 89, 92, 94, ~ul competenţei lingvistice 308, 326, ~ul cunoaşterii idiomatice 309~ul cuvîntului 79, 334, ~ul de adevăr al enunţurilor 221, ~ul descrierii 89, 92, 97, ~ul individual 306, 307, ~ul lingvisticii 34, 92, 312, 314, ~ul obiectului descris 92, ~ul istoric al limbajului 295, ~ul istoric al limbilor 295, 306~ul semnificaţiilor 63, 274, ~ul sensului textului 274, ~ul textului 85, 117, 274, ~ul timpului lingvistic 330, ~ul vorbirii 121, 229, 302, 303, ~uri de conţinut lingvistic 309, ~urile limbajului 85, 97, 117, 295, ~urile limbii 14, 85, 97, 108, 127, 294, 295, 297, 299, 301, 303, 306, 308, 309, *314-316*
necesitate 76, 86, 91, 198, 255, 294, lege de ~ 191, ~ăţi de desemnare 69, ~ăţile lingvistice 89, 90, ~ de substituire 188, ~e expresivă 175, ~e raţională 75, *80-82*, 86, ~e şi libertate 318
nomenclatură 12, 39, 46, 50, 139, 142, 270, ~i arbitrare 38, ~i materiale 149
nomina absoluta 94
nomina adiecta 94
normă 43, 65, 67, 68,87, 111, 175, 184, 198, 240, 260, 261, *268-271*, 295, 296, 303, 304, 324, 327, 329, 332, diacronie a ~ei 330, distincţia ~-normă 269, lingvistică a ~ei 14, ~a de simplificare 327, ~a limbajului 86, 296, ~a limbajului ştiinţific 298, ~a limbii 14, 43, 66, 162, 235, 240, *329-331*, ~ ale textului 309, ~ de coerenţă 255, *271-274*, ~ de discurs 309, ~ de realizare 269, ~ elocuţională 272, ~ generală 66, 255, ~ practică 66, ~ sintactică 260, ~ universală 260, 262, ~e ale competenţei elocuţionale 260,

261, 271, 273, ~e ale discursului 262, ~e ale discursului repetat 299, ~e ale gîndirii logice 258, 268, 280, ~e ale schimbării lingvistice 332, ~e ale vorbirii 332, ~e de conformitate 259, ~e logice 259, 260, ~ele gîndirii raționale 256, ~ele metalimbajului 298, ~ele tehncii libere 299, schimbare a ~ei 330, vorbire ca ~ 202,
noțiune 89, 90, 93, 251, 263, 300, 313, 331, 332, 343, ~ formală 89, 90, 330, ~ intuitivă 78, ~ reală 89, 90, ~ științifică 89, ~a de adevăr 256, 258, 276, ~a de cauzalitate 318, 319, 331, ~a de fonem 90, ~a de generalitate 85, ~a de *langue* și *parole* 301, ~a de limbaj 84, ~a de limbă 84, 271, ~a de logică 255, ~a de motivație 331, ~a de opoziție 89, ~a de plural inclusiv 100, ~a de predicat 79, ~a de remă 79, ~a de schimbare lingvistică 322, ~a de structură de adîncime 97, 99, ~a de structură gramaticală 79, ~a de subiect 79, ~a de substantiv 272, ~a de temă 79, ~a de transformare 97, 99, ~a de universalitate 85, 89, ~a de verb 92, ~i ale lingvisticii 89, 91, 99
novial 149
număr 83, 209, *212*, 216, 310, 330, 336
nume 11, 12, 49, 53, *55-59*, 78, 92, 122, 124, 142, 172, 182, 184, 190, 193, 194, *207-212*, 218, 220, 227, 228, 230, 236, 252, 253, 257, 264, 265, 284, 286, 304, 345, adevărul ~lui 57, 59, 60, caracterul arbitrar al ~lor 54, 56, categoria ~lui 86, corectitudinea ~lor 55, 57, definiția ~lui 252, definiția ~ului 36, 44, 52, 148, 170, 171, 238, dimensiunile existenței ~ului 9, 337, distincția ~-verb 79, falsitatea ~lui 59, 60, funcția ~lui 57, funcționarea ~lui 56, geneza ~lor 55, non-~ 55, ~ abstracte 69, ~ actual 218, ~ compus 220, ~ comun 208, 220, 227, 239, ~ de botez-~ de familie 220, ~ de clase 69, ~ de culori 64, 66, 110, 226, ~ de materie 211, ~ geografic 220, ~ „individuat" 216, ~e metaforice 189, ~ originar 56, ~ predicativ 98, 167, 210, ~ proprii 12, 48, 69, 140, 143, 208, 209, 211, 213, 219, 220, *223-225*, 227, 228, 230, 249, ~le frazei 233, relația ~-lucru 53, 55, 56, 58, 67, 140, 187, supra~ 220

O

om 8, 9, 44, 48, 52, 65, 82, 126, 135, 136, 144, 148, 153, 154, 156, 159, 171, 177, 178, 193, 195, 207, 208, 211, 215, 218, 238, 266, 268, 318, 333, 337,

346, ~ actual 135, 136, 147, 148, ~ istoric 52, 147, 152, 154, 159, 238, 250, 336, ~ ca ființă gînditoare 337, ~ ca ființă istorică 52, ~ ca subiect creator 323, activitatea poetică a ~lui 178, activitățile libere ale ~lui 9, 35, 36, 43, 145, 159, alteritatea ~lui 10, 51, autoînțelegerea ~lui 136, 153, înțelegerea ~lui 135, 136, 153, 158, modul de a fi al ~ lui 8, posibilități culturale ale ~ lui 9, relația ~ului cu ființa 52, simțurile ~lui 82, științele ~lui 327, dimensiunile ~ului după Hegel
omofonie 266
onomázein 10
ordinea cuvintelor 88
organe articulatorii 64, 65
orizont de așteptare 66

P

pancronic 74
paradigmatic 203, 330, comportament ~ 77, definiție ~ă 203, expresie ~ă 330, structură ~ă 98
paradigmă 110, ~a limbii 108, ~e ale lexicului 110, ~e distincte ale limbii 291, ~e sintactice 99
parafrazare 105, tehnica ~ării 105
parafrază 105, 285, 289, 291
parole 198-200, 202, 301, 303, „~ française" 303, ~ *non-organisée* 290, ~ *organisée* 290, disctincția *langue*-~ 42, 198, 199, 202, 206, 223, 301, 302
parte de vorbire 62, 92, 241, 256
particularizator 209, 212, 213
pasiv 127, 174, diateză ~ă 97, 287, 288, ~itate 288, 290, propoziție ~ă 99, 285, ~ul latin 336
perifrastic, determinări ~e 336, expresii ~e 330, ne~ 336
perifrază 187, ~ verbală 269
persoană 45, 51, 124, 136, 139, 151, 186, 228, 309, 353, ~a a treia 215, 217, ~a implicată în discurs 214, ~ (gramaticală) 81, 83, 110, non-~ 79, ~ reală 349, ~ele dialogului 79, 306, ~ele întîi și a doua 119, 214
pictură 106
plan 14, 89, 100, 106, 138, 142, 156, 164, 167, 170, 173, 201, 204, 227, 230, 242, 244, 246, 249, 256, ~ fonetic 64, ~ idiomatic 14, ~ material 138, ~ semantic 250, ~ semiotic 85, 88, ~ structural 155, ~ universal 14, 201, 323, ~ul cauzalității 58, ~ul cunoașterii 41, ~ discursului (textului) 262, 272, 279, 295, ~ul finalității 58, 167, 169, 237, 246, ~ul funcțiilor idiomatice 285, ~ul individual al limbajului 15, 167, 201, 258, ~ul limbii 203, 230, 279, ~ul lingvisticii 165, 248, 255, 258, ~ul modalității 168, ~ul normei de relizare 269, ~ul

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

semnificației obiective 211, ~ul sensului textului 15, 165, ~ul substanței 235, ~ul sistemului funcțional 269, 295, ~uri ale competenței 13, 261, ~uri ale limbajului 14, 170, 172, 206, 237, 248, 255, 259, 261, 294, 295, ~uri ale semnificației 285, ~uri temporale 347, 353
platonic, discurs ~ 57, existență de tip ~ 173, pre~ 56
pleorematic, organizare ~ă a limbilor 83
plural 44, 63, 88, 101, 137, 212, 214, 268, 271, 304, 310, 331, 334, 343, opoziția singular~ 271, 343, „~ inclusiv" 100, ~ul numelor proprii 211, 220
pluralitate 63, 268, 308, 310, desemnarea ~ii prin plural 271, ~ reală 101
plurisemantic 219
plurivalență 217
poetic, activitate ~ă 178, 195, coerență ~ă 274, discurs ~ 275, 276, ermetism ~ 231, funcție ~ă 162, 163, gîndire ~ă 238, 256, limbaj ~ 11, *162-164*, *logos* ~ 258, intuiție ~ă 180, 183, moment ~ inițial 179, viziune ~ă 231, vorbire ~ă 163
poetică 237, 239, 256, 266
poezie 9, 11, 15, 35, 46, 51, *145-147*, 162, 163, 165, 231, 243, , 274, 311, 316, 354, distincția limbaj~ 165, 243, identitatea limbaj~ 11, 15, 46, 51, 146, 161, *163-165*, 238, logică a ~ei 256, relația limbaj~ 11, 15, 22, 23, 46, 51, 147, 161, 164, 165, 238, 257, 274, ~a ca „deviere" 163, ~a ca limbaj absolut 51, 146, 162, 165, ~ „de sugestie" 226, ~ epică 231, ~ ermetică 231, ~ lirică 231
polisemie 266
posesiv 109, 214, 215, 219, adjectiv ~ 272, ~ antepus 215, ~ postpus 215, pronume ~ 99, 109, situare ~ă 214
postulat 89, 90, 242, ~ al lui Saussure 202, ~ de coerență 311
predicat 58, 79, 94, noțiunea de ~ 79
predicativ 345, adjectiv ~ 99, construcții ~e 98, funcție ~ă 98, 99, 210, nume ~ 98, 167
predicație 59, 92
prefix 83, ~ al pluralului 331, ~ negativ 163
presupunere 38, 117, 119, 310, 313, 323
preterit 337, 344, 346, „~ al prezentului" 347, „~ al ~ului prezentului" 347
prezent *338-341*, *344-348*, funcția „~" 264, ~ al inactualului 347, ~ „etern" 346, timpul ~ 257, 269, 336, 337, 339, 342, 344, 346, 348, opoziția gramaticală ~/trecut-viitor 347, opoziția lexicală ~/trecut/viitor 347, ~ul gramatical 346, preterit al ~ului

347, preterit al preteritului ~ului 347, protaza condiţională la ~ 348
procedeu 79, 88, 89, 132, 142, 163, 179, 290, 319, 325, 328, 329, 335, 336, limba ca sistem de ~e 319, 328, 329, ~e ale limbajului 242, ~e ale lingvisticii 99, 105, 145, ~e de limbă 98, 99, 243, 329, 331, ~e de subordonare 99, ~e materiale (de expresie) 76, 83, 88, 98, ~e semantice 230, ~e structurale 335, ~ de producere 318, 319, 324, 329, 330, 331, ~ de semnificare 230, ~ discursiv 258, 349, ~ empiric 82, 83, ~ lingvistic de abreviere 152, ~ sistematic 324, ~ tehnic 336, ~ traductologic 18, ~ universal al expresiei 77
proces 53, 79, 133, 232, 233, 241, 244, 251, 278, 305, 314, *319-321*, 325, 351, limba ca ~ 242, ~ analitic 217, ~ cognitiv 132, ~ de determinare 217, ~ de gîndire 68, ~ de interpretare 114, ~ de producere 321, ~ de schimbare lingvistică *321-324*, ~ determinativ 217, ~ extralingvistic 11, ~ logico-ontologic 15
produs 174, 201, 284, 306, *318-321*, 323, 326, 329, limba ca ~ 41, 43, 44, 87, 124, 173, 201, 262, 305, 307, 308, 319, 321, 322, 328, 329, limbajul ca ~ (ergon) 10, 42, 45, 173, 201, 236, 239, 243, timpul ca ~ produs al limbajului 337, vorbirea ca ~ text 201, 303, 305
producere 41, 94, 145, 168, 282, 307, 318, 329, 330, actul ~ii 168, finalitatea activităţii de ~ 318, limbajul ca ~ 41, 286, procedee de ~ 318, 329, 330, 331, proces de ~ 321, reguli de ~ 43, sistem de ~ 43, 44, ~ de enunţuri 94, 95, ~ de limbaj 323, 329, ~ de semne materiale 47, ~ lingvistică 43, 145, 156, 284, 319, 330, ~a actului lingvistic 168, ~a limbii 283, 284, 321, 323, 327, 329, ~a propoziţiilor 93, 283, 290, 315, ~a semnului 246, ~ a textului 303, 304, 309
pronume 83, 223, ~ demonstrativ 140, ~ de persoana 3-a 217, ~ personal 79, 99, 140, 230, 272, 330, 345, ~ posesiv 99, 109, ~ relativ 342
propoziţie 12, 29, 45, 73, 78, 79, 90, 98, 102, 105, 107, 108, 116, 117, 119, 229, 237, 240, 243, 264, *277-280*, *284-286*, 303, 304, 310, 311, 313, 315, 316, ~ activă 99, ~ atributivă 218, ~ „corectă" 307, 315, ~ enunţiativă *276-279*, ~ incorectă 304, 316, ~ pasivă 99, ~ relativă 94, 213, „*meaning*-ul" ~ilor 285, „producerea ~ilor" 93, 283,

290, sensul informativ al ~ei 286, tip de ~ 73, 278
propoziţional 257, limbaj ~ 45, „limbă ~ă" 150, logos ~ (apofantic) 45, 239, semnificaţie ~ă 123, 286
protază 348, ~ condiţională 348
proprietate 75, 76, 78, 82, 318, ~a de „adevărat" sau „fals" 276, ~ a enunţurilor 278, ~i ale limbajului 76, 88, 89, 100, ~i ale lingvisticii 89, ~i ale lucrurilor 131, ~i universale 75, 77, 79, 87, relaţia de ~ 109
psihologic 155, 177, 253, gramatică „~ă" 247, limbajul ca fapt ~ 155, scală cognitiv-~ă 66
psihologie 254, ~ behavioristă 168

R

raport 28, 267, 273, 296, 318, 335, 336, 338, 343, 347, ~ extralingvistic 57, ~ul cuvînt-lucru 57, ~ul discurs-logică 259, ~ul limbaj-logică 258, ~ul limbă-gîndire 238, ~ul lingvistică generală-istorie lingvistică 328, ~ul logică-gramatică 257, ~ul masculin-feminin 268, ~ul obiect-semnificaţie 265, ~ul realitate-limbi 105, ~ul semn-semn lingvistic 121, ~ul singular-plural 268, ~ul structurant-structurat 282, ~ul proză artistică-poezie lirică 231, ~ul timp-limbaj 333, ~ul timp interior-timp exterior 338, ~ul timp obiectiv-subiect vorbitor 344, ~ul timp-schimbare lingvistică 333, ~ul vorbire-logică 259
ratio, ~ existenţei cuvîntului 56, ~ limbajului 54, ~ lingvisticului 54
raţional 45, 66, 71, *78-81*, 83, 96, 119, 129, 248, 258, 260, 263, „animal ~" 238, 346, gîndire ~ă 9, 35, 45, 243, 255, 256, justificare ~ă 83, i~ 234, 248, înţelegere ~ă 135, 147, 283, *logos*-ul ~ 45, necesitate ~ă 75, *80-82*, 86, operaţie ~ă 247, problema universalităţii ~e 77, succesiune ~ă 289
realitate 32, 89, 96, 103, 104, *107-109*, 153, 168, 169, 171, 192, 195, 201, 223, 242, 255, 256, 265, *274-276*, 283, 296, 313, 315, 333, 338, 341, 247, clasificarea ~ăţii 179, limbajul ca înţelegere a ~ăţii *32-34*, 174, planul ~ăţii empiric verificabile 167, ~a limbajului 90, 173, 177, 186, 197, 201, 243, 244, 258, 294, ~a lucrurilor 50, ~ desemnată 96, 97, *100-106*, 108, 110, 111, 265, 266, 271, 274, ~-discurs 274, 275, 277, ~ extralingvistică 31, 40, 96, 97, 101, 103, 263, 283, 310, ~ lexicologică 182, ~ lingvistică 247, ~ naturală 242, 250, 252, ~

numită 274, ~ obiectivă 97, 106, 108, 224, ~ semnificată 233, ~ socială~ individuală 173, ~a categoriilor 235, ~a contextului 225, ~a gramaticală 258, 259, categorii ale ~ății 241, 251, analiza ~ății 63, 107, corespondență ~ desemnată-funcție semantică 110, ~i ale vorbirii 244, 294, cunoașterea generală a ~ății 109, identitatea ~ății 111, relația limbă~ 63, 101, *105-108*, 172, 242, structura ~ății 62, substanțe ale ~ii 252
realizare 14, 15, 18, 145, 164, 173, 174, 202, 207, 288, 305, 307, 315, 319, 334, normă de ~ 269, ~a limbajului 39, 130, 162, 174, ~a limbii 169, 335, ~a semnelor 117, ~ circumstanțială a limbilor 41, ~ concretă a sistemului 170, 174, 200, ~ concretă a individului 170, ~ de forme ideale 170, ~ posibilă 335
redundanță 266, ~a limbilor „naturale" 266
referință 96, 106, 108, 117, 161, 217, 285, 309, 310, 346, act concret de ~ 208, cadru de ~ 66, 134, 302, 307, lumi de ~ ale vorbirii 229, ~a cuvîntului 250, ~a semnului 206, ~ la lucruri 11, 151, 285, 288, 294, ~ implicită 276, 294, ~ intersubiectivă 51, 130, ~ obiectivă 51, ~ pură 125
referențial, posiblități ~e 211, 218
regiune 215, 222, 223 (definiție), 224, tip de ~ regiune 223
regularitate 61, 65, 325, ~a schimbării lingvistice 324
relație 11, 32, 33, 42, 51, 52, 58, 59, 61, 68, 85, 88, 90, 94, 97, 99, 108, 109, 116, 125, 135, 136, 150, *161-163*, 165, *167-169*, 171, 180, 181, *184-186*, 195, 199, 200, 220, 223, 226, 231, 256, 257, 267, 287, 288, 310, ~ de desemnare 101, 102, 105, ~ de semnificare 101, ~ determinată 116, ~ genetică de conținut 99, ~ semantică 101, ~ semiotică 120, ~ sintactică 97, ~a categorii verbale-clase lexicale 80, ~a cod-mesaj 41, ~a creator de limbaj-creație 51, 165, ~a formă sonoră-lucru 58, 59, ~a formă sonoră-semnificație 53, 58, 62, 125, ~a limbajului cu extralingvisticul 40, 106, 125, 142, 283, ~a limbă-vorbire 41, ~ile între categorii 40
remă 71, distincția „~"-„temă" 79
replică 11, 68, 151, 311
rerum nomina 94
res 120
rostire 256, 257, ~ enunțiativă 256, 257
rugăminte 11, 151, 237, 256, 275, 278

S
saussurian 200, distincție ~ă 199, 200, 302, 335, interpretare ~ă 335, lingvistică ~ă 24, 199, lingvistică post~ă 24, 200, post~ă 292, 301, 355, principii ~ene 199, ~ism 200, schema ~ă 199, 200, sens ~ 198, teze ~ene 199, 200, tradiție ~ă 74, viziune ~ă 13, 355
schimbare 13, 43, 79, 153, 196, 197, 314, *319-322*, *324-326*, *329-331*, 343, 353, 354, ne~ 353, 354, non~ 319, 329, ~ fonemică 324, ~ fonetică 79, 320, 324, ~ gramaticală 324, ~ în limbă 323, ~ în norma limbii 330, ~ lingvistică 27, *41-43*, 148, 149, 302, 314, 317, *219-324*, 326, 327, 329, *331-333*, 335, 358, ~ semantică 79, 153, ~a la nivelul normei 330, ~ a normei 330, proces de ~ lingvistică *319-321*
selectare 212, 323, 324
selector 212, 214
selecție 76, 175, 205, 209, 269, 324, 325, creația ca ~ liberă 174, logos-ul ca ~ 144, semn ~onat 216, ~ (individualizare) 216
semantic 66, 84, 106, 107, 152, 167, 184, 185, 195, 207, 219, 222, 225, 230, 237, 238, 241, 243, 245, *250-252*, 280, 342, 351, adjectiv ~ 101, analiză ~ă 106, a~ 97, 273, categorii ~ 63, 247, 253, clasificare ~ 62, comparație ~ă a limbilor 107, 111, confuzia dintre logic și ~ 243, contaminare ~ă 183, conținut ~ 250, corectitudine ~ă 55, definiție ~ă 250, 253, funcție ~ă 80, 88, 101, *102*, *103*, 105, 107, 108, 110, 161, 227, 235, 249, genitiv ~ 99, gramatica ~ă 108, 273, expresie ~ă 237, formă pluri~ă 219, identitate ~ă 110, indicii ~e 62, latura ~ă a limbii 62, logos ~ 45, *237-239*, 243, 245, 258, modalitate ~ă 11, nuanță ~ă 224, opoziție ~ 84, 225, organizare ~ă a limbajului 289, reguli ~e 304, 308, relație ~ă 101, 161, 163, 180, schimbare ~ă 79, 153, 196, sin~ 222, strat ~ al sensului 15, structurare ~ă 15, structuri ~e 62, 97, 98, 103, teoria descrierii ~e funcționale 280, universalii ~e 88, valoare ~ă 240
semantică 18, 25, 247, 282, ~a unei limbi 62, 303, ~ a funcțiilor gramaticale 273, ~ a timpurilor verbale 279, ~ generală a formelor de discurs 257, ~ funcțională 280, ~ lexicală 7, 64, 89, ~ structurală 298
semanticitate 9, 10, 14, 240, 243, ~ pură 243, ~a semnului 245
semantism 80

semiotic 113, 350, sistem ~ 114, 115, plan ~ 85, 88, model ~ 117, relație ~ă 120
semiotică 114, 115, ~ lingvistică 112, ~ medievală 114, limbajul ca ~ specială 115
semn 9, 11, 22, 46, 47, 50, 51, 51, 58, 59, 60, 61, 101, *112-129*, 133, 134, 161, 163, 168, 180, 181, 182, 185, 195, 206, 208, 210, 216, 218, *220-227*, 245, 246, 263, 270, 308, 317, 334, 351, 357, ~ lingvistic *54-62, 114-117, 121-124, 161-169, 245-263, 270-334*, 351, ~ metaforic 180, 181, ~ simbolic 122, 172, 180, ~ virtual 206, 208, arbitrarietatea ~ului 121, expresivitatea ~ului 186, filozofia ~ului 112, 125, 127, producerea ~ului 246, relația ~-simbol 122, 245, semnificația ~ului 9, 117, 126, 133, 134, 181, 210, 226, 263, universul ~elor 114, 116, 117
semnal 123, 137, 138
semnificant 47, 62, 118, 166, 266, 274, ~ material 10, relația ~-semnificat-desemnare 15, 166, ~-desemnare 46, 58, 120, 165, 334, ~ simbolic
semnificare 13, 101, 120, 146, 168, 209, 266, modalitate universală a ~ării 77, funcție de ~ 62, logica formală a ~ării 280, relație de ~ 101, relație desemnare-~ 108, sistem de ~ 146, 158, 281, structura ~ării 98, procedee de ~ 230, confuzia ~-denotare 251, zonă de ~ 267, intenție de ~ 272
semnificat 9, 37, *46-48*, 84, 95, 96, 101 (definiție), 106, 107, 136, *138-146*, 149, 150, 151 (definiție), 153, 156, 162, 167, 176, 181, 184, 188, 191, 192, 195, 208, *263-267*, 270, 285, 289, 291, 334, 337, 343, 345 ~ categorial 11, 94, 95, 97, 251, ~ lexical 11, 92, *94-96*, 101, 149, 251, 284, 288, ~ gramatical 11, 284, 288, ~ ontic 11, relația semnificant-~-desemnare 15, 151, 166, ~ lingvistic 37, 47, 103, 142, 143, 151, 162, 267, 274, 276, 280, 287, ~ obiectiv 37, 137, expresie cu/și ~ 46, 137, 138, 334, semnificant-~ 46, 47, 334, creație de ~e 47, 50, 144, 164, universalitatea ~elor 100, distincția realitatea desemnată-~ 101, 102, limbajul ca ~ 136, 137, 141, 166, lumea ~elor 138, 141, 148, ~ „structural" 285, 286, 288, configurații ale ~ului 139, ~ și desemnare 140, 142, 151, 270, 274, 285, ~ desemnat 141, structura idiomatică a ~elor 284, ~ul ca logos 144, sistem de ~ 145, trăsăturile ~ului 147, limba ca ~ 149, delimitarea ~-sens 151, ~e nonlingvistice 52, ~ conceptual 161, 162, ~

nonconceptual 162, ~ poetic 165, ~ ironic 180, ~ primar 181, 182, 289, ~ secundar 181, 182, ~ metaforic 181, 182, 191, 195, sunet şi ~ 184, ~ general 264, caracterul arbitrar al ~ului 265, 266, identitatea ~ului 266, ~ analog 266, ~e diferite cu acelaşi semnificant 266, ~ generic 269, ~ specific 269, ~e de text 274, ~e de limbă 274, 277, ~e de vorbire 277, logica ~elor 280 (v. şi *semnificaţie*)
semnificativ 32, 80, 196, 237, 246, 256, 257, moduri ~e 203, 243, 244, *248-250*, 253, funcţie ~ă 13, 14, 44, 46, 47, universalii ~e 80, expresie ~ă 152, 237, varietate ~ă 167, etimologii populare ~e 184, relaţii ~e 186, intenţie ~ă 211, identificarea ~ului cu logicul 237, finalitate ~ă 237, 245, 246, limbajul ca fapt ~ 245, intenţionalitate ~ă 245, ansamblu ~ 285, structură ~ă 286
semnificaţie *9-13*47, 51, *53-60*, 62, 63, 67, 68, 70, *115-117*, 119, 120, 123, 125, 126, 128 (definiţie), *130-133*210, 213, 218, 219, 225, 226, 232, 233, 241, 243, *246-248*, 250, 251, 310, 316, 322, ~ şi fiinţare 11, ~a unui nume 12, creaţia de ~i 13, desemnare-~-sens 14, *57-59*70, 114, *117-120*, 126, 128, 162, 233, 263, *309-312*, 315, lingvistică a ~ei 14, ~ conceptuală 45, limbajul ca ~ 48, 70, 126, lumea ~ilor 48, 68, ~ a cuvîntului 53, 62, 63, 67, 117, 124, cauza ~ei 56, semn cu ~ 126, ~ etimologică 59, ~ lexicală 62, 122, 123, 126, 218, 223, 224, 230, ~ gramaticală 62, 63, ~a sensului 117, 121, 133, 134, 210, 263, relaţia simbol-~ 122, ~ verbală 122, ~ propoziţională 123, 285, 286, sistem de ~i 126, 127, 136, 223, 228, 229, ~a unei limbi 127, 128, omogenitatea ~ilor 130, ~ile în traducere 131-132, 315, ~ ştiinţifică 132, ~ lingvistică 133, 134, 264, 310, ~ universală 140, 219, ~ virtuală 207, 210, 219, 240, 241, ~ nominală 208, ~ categorială 209, 218, 223, 230, 240, 245, ~ „obiectivă" 211, atribuire de ~ 219, ~ modală 235, 341, ~ relativă 235, ~ ireală 235, ~ intenţională 246, ~a ~ei 246, sistemul ca instrument al ~ ei 246, ştiinţa ~ei 247, intersubiectivitatea ~ei 250, limbile ca sisteme de ~ 279, ~a pragmatică 286, ~ instrumentală 289, categorii de ~ 310, funcţie de ~ 312, ~ temporală 340, 341 (v. şi *semnificat*)
signa, ~ *artificialia* 60, ~ *naturalia* 60
signandum 46

signifiant 118, *120-122*, 124, 125, 128, 129
significatum 101, 120, 126, 129
signifié 118, 120, 121, 124, 129, 356
silabă 81, 256, 349, ~ deschisă 64, 81, ~ închisă 64, 66, structură ~ică 90
simbol 22, 58, 112, 119, *121-123*, 152, 154, *171-175*, *184-186*, 245, 274, crearea şi re-crearea ~urilor 185, cunoaştere prin ~uri 114, distincţia semn-~ 122, 245, matematic 152, 249, relaţia ~-semnificaţie 122, ~ lingvistic 183
simbolic 103, 122, 167, activitate ~ă 171, adjectiv ~ 171, dansul „~" al albinelor 137, semn ~ 122, 172, 180, semnificat ~ 274, sisteme logico-~e 249
simbolizare, ~ directă 167
simptom 116 (la Karl Bühler)
sincronic 164, 204, 283, 336, descriere lexicologică ~ 185, fapt ~ 41, funcţionare ~ă 43, 335, interpretare ~ă 204, lingvistică ~ă 14, 292, perspectivă funcţional-~ă 61
sincronie 17, 43, 75, 204, 296, 314, 317, 330, ~ vs. diacronie 43, 181, 200, 295, 330, echivalenţa limbă-~ 200, poli~e 296, serie de ~ii 296
sinfazic 297
singular 213, 214, 313, 343, ~ul pluralităţii 268, distincţia particular-~ 213, distincţia ~-plural 271, 310, 343
singularizare 212, 227
sinonime 29, 115, 121, 285, 313, ~ cognitive 105
sinpractic 222
sinsemantic 222
sinstratic 297
sintagmatic 61, 77, 203, 266, 330, asociaţii ~e 226
sintaxă 390, ~ a numelor referitoare la părţile corpului 304, ~ funcţională 110, 393, 397, distincţia morfologie-~ 244, 245
sintactic 98, 279, analiză ~ă 290, comportament ~ 94, conţinut ~ 285, norme ~e 260, paradigmă ~ă 99, regulă ~ă 308, relaţii ~ 97, 186, structură ~ă 110, structură ~o-semantică 97, 98
sinteză 8, 15, 93, 94, 288, ~ *apriorii* 82, analiză şi ~ă 58, 59, 78, 96, condiţie necesară a ~ei 98
sintopic 297
sistem 10, 13, 43, *43-45*, 87, 90, 105, 130, 142, 145, 162, 169, 170, 173, 174, 178, *180-182*, 187, 191, 196, *198-200*, 223, 225, 228, 236, 240, 249, 250, 253, 254, 269, 270, 276, 294, 295, 297, 298, 303, 308, 319, 324, *328-332*, 347, ~ de comunicare 137, ~ dedus din vorbire 202, ~ de deictice 110, ~ de desemnare 46, 62, 67, 103,

106, 129, 142, 158, 269, 279, 281~ de opoziţii funcţionale 13, 14, 329, ~ de posibilităţi 145, 147, 269, ~ de semne (semiotic) 114, 115, 124, 128, 130, 161, 167, 170, 171, 317, ~ de semne nonlingvistice 123, 126, ~ de semnficare 146, 158, ~ de semnificaţii 126, 127, 138, 229, 279, 281, ~ dinamic 13, 145, 335, ~ expresiv 106, ~ fonic 79, ~ fonologic 87, ~ funcţional 269, 290, 291, 295, ~ generativ 90, ~ gramatical 90, 241, ~ lingvistic *73-75*, 86, 87, 95, 98, 128, 131, 247, 296, ~ static concret 197, ~ structurat 155, ~ verbal 284, 319, ~ vocalic 64, 65, ~e de exprimare 266, ~e logico-simbolice 249, ~ele persoane 110, distincţia ~-normă 269, limba ca ~ 40, 43, 202, 284, 291, 329, limba ca ~ de producere 43, 44, 156, 290, limba ca ~ deschis 335, limba ca ~ de tradiţii 322, limba ca ~ social ideal 170

sistematicitate 202, 240

situare 212, 214 (definiţie), ~ de localizare (deictică) 214, ~ posesivă 214, ~ progresivă 215

situator 212, 214

situaţie 42, 119, 123, 137, 141, 143, 150, 151, 161, 165, 174, 178, 179, 222 (la Ch. Bally), 222 (definiţie), 223, 228, 276, 277, 288, 297, 306, 310, 311, 325, 327 ~ mediată 223, ~ nemediată 223, 231, ~a vorbirii 42, 140, ~i desemnate 105

sociolingvistică 7, 14, 298, 299, ~ structurală 298

solidaritate, ~ lexicală 266, 264, 385, ~ sintagmatică 266

specializare 218

specializator 218

specie 10, 67, 68, 70, 124, 126, 127, 130, 271, 291, ~ lingvistică *68-70*, 127, ~ logică 63, ~a ca modalitate a fiinţei 125, ~a naturală 70, 127, 139, ~ a fiinţei 126, ~i de lucruri 126, 127

specificare 218, complemente de ~ 213, ~ distinctivă 219, ~ informativă (identificare) 219, ~a „faptelor" 86

specificator 218, ~ distinctiv 213, 214

stil, ~ de limbă 297, ~uri în artă 10

stilistică 198, ~ „deviaţională" 164, ~a limbii 7, 14, 299, ~a vorbirii (ca lingvistică a textului) 204, analiză ~ă 161, explicaţii „semantico-stilistice" 342, funcţie ~ 207, 227, intenţie ~ 206, varietate ~ 14

structuralism 18, 26, 73, 74, 200, *294-298*, 300, ~ diacronic 200, 296, ~ fizicist 293, ~ lingvistic european 267, curente ale ~ului 73

structurant 282, relaţia ~-structurant 282

structural 149, 155, 295, 298, 310, 312, abstracțiune ~ă morfologică 241, descriere ~ă 298, dialectologie ~ă 298, diversitate ~ă a limbilor 284, 340, gramatică ~ă 259, *290-292*, lingvistică ~ă 14, 73, 89, 312, nivel ~ 324, procedeu ~ 335, semantică ~ă 298, semnificat ~ 285, 286, 288, sociolingvistică ~ă 298
structură 56, 58, 61, 62, 73, 74, 90, 94, 97, 98, 104, 155, 244, 253, 258, 262, 280, 285, 289, 291, 294, 295, *297-299*, 340, ~ de adîncime (profundă) *97-99*, *103-106*, 248, 285, 289, 291, ~ de suprafață 98, 286, ~ gramaticală 110, ~ idiomatică 290, ~ lexematică 385, ~ lingvistică 97, 99, 280, 291, 298, ~ logică 280, ~ semantică 62, 103, ~ opozitivă 295, 299, ~ sintactico-semantică 97, ~ „prelingvistică" 98, ~ semnificativă 286, ~ sintactică 110, ~ile tehnicii libere 299, macro~ textuală 309
subiect 32, 33, 51, 52, 79, 88, 93, 145, 148, 165, 208, 225, 263, 288, 296, 299, 300, 310, 330, 332, 334, ~ absolut 11, 32, 33, 51, 52, 146, 147, ~ creator 50, 51, 147, 165, 318, 323, ~ cu alteritate 11, 165, ~ istoric 147, ~ lingvistic 80, 237, ~-predicat 58, ~ul discursului 222, alteritatea ~ului 51, 165, distincția fabulă-~ *349-351*, relația ~-obiect 213, 229
substantiv 62, 77, 78, 90, *93-95*, 98, 101, 110, 179, 182, , 191, 209, 211, 223, 235240, 241, 244, 248, 249, 251, 252, 272, 296, 314, ~ul-definiție 179, complement al ~ului 218, funcție ~ală 80, 251
substantivare 98, ~ a adjectivelor 179
substituire 94, 187, 188
sufix 83
sugestie 226, poezie „de ~" 226
sunet 58, 73, 184, 205, 246, ~ natural 56, natura ~elor 56, ~ material 58, ~ natural 56, ~ și semnificat 184, ~ele limbajului 234, ~ele limbii 39, 61, 73

Ş

școală (lingvistică) 7, 8, 16, 43, 156, 188, 223, ~a „aristotelică" 235, ~a de la Copenhaga 173, ~a de la Geneva 199, ~a de la Praga 163, 173, ~a generativistă 43, ~a idealistă 198, ~a Nyāya 53
știință 7, 9, 11, 12, 30, 43, *48-50*, 63, *68-71*, 89, 91, 106, 112, 113, 116, 132, 133, 137, 141, 142, 144, 145, *152-155*, 157, 159, 204, 205, 208, 221, 225, 228, 247, 248, 255, 256, 262, 301,

302, 311, 318, 327, 335, 336, ~ idiomatică 225, ~ populară 50, 63, ~ a culturii 176, 179, 318, ~ a limbajului 7, 16, 172, 201, 258, ~a limbii 68, 198, 200, „~" lingvistică 202, 301, ~ a lucrurilor 46, 50, 141, ~ a vorbirii 13, 15, 201, ~e naturale 48, 156, 184, 327, ~ particulare 112, 113, 156, ~ umaniste 82, 128, 327, ~ele generalului 48, 49, 69, ~ele matematice 49, 69, 31, limbajul ~ei 142, relaţia ~-limbaj 49

T

tabu, ~ lingvistic 187, 189, 190
Tätigkeit 42, 173, 284
tautologic 106, 128, 262, afirmaţie ~ă 81, implicaţie ~ă 91, operaţie ~ă 262
tautologie 217, non-~ 259
a tăcea 36
tăcere 37, 205, ~a lucrurilor 36, ~a oamenilor 36
tehnicism 151
temă, distincţia între „remă" şi ~ 79,
teorie 18, 29, 82, 89, 90, 91, 98, 163, 222, 254, 258, 273, 301, 317, 8, 92, 96, ~ a deducţiei 258, ~ a traducerii 118, ~ lingvistică 82, 89, 90, 234, 252, 282, 112, ~ literară 161, ~ transformaţională 282, ~a categoriilor lingvistice 254, ~a învăţării 314, ~a gramaticală 99, 100, 230, ~ a limbajului, 40, 100, 120, 175, 199, 338, 9, ~ii ale contextelor 221
terminologic 55, vocabular ~ 100, cuplu ~ 129, limbaj non-~ 263, 13
terminologie 13, 29, 50, 76, 117, 118, 128, 141, 142, 152, 213, 225, 270
tertium comparationis 67
text 13, 14, 51, 105, 107, 114, 117, 119, 123, 161, 162, 163, 164,166, 201, 202, 228, 230, 304, 305, 307, 320, 340, 352, ~- bază 18, ~ literar 163, 164, analiza gramaticală a ~lui 230, analiza ~ului 204, 205, 231, fragment de ~ (hapax) 305, funcţiile ~uale ale timpurilor 345, efectele ~ului 163, interpretare a ~ului 163, lingvistica ~ului 7, 14, 15, 22, 33, 85, 155, 163, 164, 166, 204, 273, 295, lingvistica generală a ~ului 163, macrostructuri ~uale 309, nivelul ~ului 85, 117, *posibilităţile* ~ului 163, producerea ~ului 303, 304, 309, semnificaţia de ~ 274, sensul ~ului 15, 85, 151, 162, 165, 274, 315, tipuri de ~ 309, traducerea ~ului 314, 315, unitatea ~ului 164, unităţi ~uale 119, universalii ale ~ului 85

timp 222, 333, 334, 336-347, 352-354, ~ autonom 342, ~ circular 353, ~ „circumstanţial", ~ descriptiv 345, ~ discursiv 349, ~ exterior 338, 341, 342, ~ generic 342, ~ „gol" 344, 354, ~ gramatical 150, 257, 318, 319, 346, 347, ~ imobil 344, ~ interior 338, 339, 341, ~ lexical 346, 347,~ „meteorologic" 343, ~ „modal" 341, ~ narativ 345, 349, 350, ~ obiectiv 337, 338, 342-344, 349, 350, ~ oprit 352, 354, ~ ramificat 353, ~ trăit 339, ~ universal 353, ~ verbal 330, 343, 345, 346, ~ul care trece 343, 354, ~ul fabulei 349, 350, ~ul lucrurilor 353, 351, ~ul narat 353, ~ul subiectului 349, ~uri paralele 353, conceptul de ~ 338, diviziunea ~ului 341, poziţie în ~ 344, semantica ~urilor verbale 279, sisteme fără ~ 249, spaţializarea ~ului 342, spaţio-~ul discursului 222
tip 67, 68, 73, 75, 76, 85, 88, 90, 92, 97, 98, 99, 100, 107, 109, 111, 119, 123, 151, 173, 177, 212, 218, 219, 220, 222, 225, 226, 255, 259, 263, 264, 265, 270, 277, 278, 280, 291, 292, 302, 305, 307, 308, 311, 315, 316, ~ de discurs (text) 15, 164, 256, 257, 262, 278, 306, 309, ~ lingvistic 14, 43, 150, 155, 283, 295, 327, 329, 330, 331, 332, 336
tradiţie 8, 38, 50, 52, 59, 60, 118, 128, 149, 169, 180, 180, 195, 199, 201-203, 221, 228, 229, 240, 295, 305, 320-322, 324, 328, ~aristotelică 340, ~ bloomfediană 73, ~ culturală 9, 153, 228, ~ discursivă 295, ~ humboldtiană 73, ~ idiomatică 38, 224, 266, 309, ~ istorică 137, 147, 148, 270, ~ lingvistică 50, 151, 178, 223, 271, 319-322, 327, 328, ~ literară 228, 296, ~ saussuriană 74, ~a limbii 295, 297, 316, 321
traducere 94, 105, 107, 118, 119, 131, 132, 186, 186, 194, 229, 255, 287, 302, 308, 314, 315
trecut 148, 228, 299, 336-342, 344-347

U

univers 159, 229, 232, ~ de discurs 228, 229, 277, ~ extralingvistic 161
universalii 9, 10, 21, 25, 68, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 85, 86, 90, 99, 109, 111, 143, 286 ~ ale limbajului 73, 74, 85, 86, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 104, 106, 108, 111 ~ ale lingvisticii 29, 73, 74, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,

97, 98, 99, 100, 111, 239, 303 ~ ale vorbirii 85, 86, ale textului 85, ~ conective 88, diacronice 87, ~ dinamice 87, 88, ~ empirice 64, 67, 75, 76, 77, 80, 81, 82 ~ esenţiale, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 84, ~ ale descrierii 93, ~ generice 78, 86, 109, ~le limbilor 85, ~ implicative (implicaţii) 76, 91 ~ lingvistice, ~ materiale, 88, metateoria ~lor 99, ~le desemnării 108, 109, 110, ~e umană 111, încrucişare de ~ 126, ~ negative 64, 88, 109, ~ posibile 76, 82, ~ pozitive 88 ~ selective 76, 83, ~ semantice 88, ~ sintetice 82, 87, ~ specifice 86, ~ statistice 74, 80, 82, 86, 87, ~ statice 74, 80, 82, 86, 87

universalitate 29, 81, 85, 89, 95, 100, 128, 239, ~ ca generalitate istorică (empirică) 75, ~ conceptuală 75, 243, ~ esenţială (ca necesitate) 75, 76, 111, ~a limbajului 34, ~a limbii 73, ~a desemnatelor 100, 217, ~a semnificatelor 100, ~a termenilor de specialitate 128, ~a vorbirii 203

V

valoare 31, 143 180, 198, 211, 215, 219, 223, 240, 241, 247, 248, 256, 263, 267, 270, ~ absolută 326, ~ cognitivă 31, ~ culturală 318, ~ de adevăr 58, 59, 229, 257, 279, ~ de adjectiv 240, ~ de limbă 343, ~ descriptivă 182, ~ de semn 115,~ de substantiv 241, ~ etimologică 146, ~ evocativă 225, ~ expresivă 181, 185, 199, ~ generală 29, ~ gnoseologică 114, ~ ironică 151, ~ logică 240, 276, ~ „medievală" 146, ~ metaforică 180, ~ morală 342, 181, 182, 208, ~ ontică 286, ~ pragmatică 279, ~ semantică 219, 225

verb 39, 62, 88, 90, 92, 93, 95, 97, 109, 110, 118, 119, 182, 185, 186, 191, 203, 213, 215, 225, 241, 242, 248, 251, 256, 257, 272, 276, 287, 288, 301, 309, 310, 313, 319, 331, 345, ~- adjective 345, ~e substantive 190, ~ul „a fi" 71, 92, 93, 98, 345, distincţia nume-~ 79

verbal 39, 180, 205, 216, 221, 284, 345, 347, act ~ 225, adjectiv ~ 345, aspectul ~ 345, cadre ~e 214, 230, categorii ~e 77, 80, 86, 92, 95, 96, 97, 100, 203, 226, 230, 234, 235, 241, 243, 244, 249, 251, 253, concepte ~e 154, context ~ 222, 223, 225, 226, 228, 231, 232, cunoaştere ~ă 54, deixis ~ 215, derivat ~ 118, determinator ~ 221, expresie ~ă 53, funcţie ~ă 80,

205, 251, instrumente ~e 206, 207, 208, 209, 211, 212, 214, 218, 230, jocuri ~e 125, perifrază ~ă 269, semnificație ~ă 122, timp ~ 279, 330, 343, 345, 346
verbum 120, 121
viitor 335-347, ~ anterior 347, ~ apropiat 348, ~ cronologic 336, ~ „debil" 342, ~ obiectiv 336, 338, ~ real 348, ~ul ca atare 336, anticipare a ~lui 341, memoria ~ului 340, moment ~ 334, timpul ~ 318, 337, 341, 346, 347
vocabular 29, 62, 149, 378, ~ lingvistic de specialitate 63, ~ terminologic 100, interdicția de ~ 190, logică a ~lui 241
vocală 81, 85, 90, 91, 92, 187, ~le funcționale 81, 91
vocalic 79, 82, sistem ~ 64, 65, element ~ 81
vorbire 13, 14, 15, 23, 24, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 65, 70, 97, 98, 99, 117, 119, 121, 124, 130, 131, 132, 141, 145, 147, 150, 158, 159, 185, 191, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 220, 221, 223, 225, 229, 232, 235, 240, 241, 244, 249, 250, 259, 260, 261, 269, 291, 294, 295, 302, 305, 306, 307, 312, 314, 315, 316, 334, 335, 338, ~ a copiilor 348, ~ ca creație 147, ~ ca enérgeia 221, ~ ca „produs" (textul) 201, categorii de ~310, ~ concretă 39, 178, 199, 205, 216, 230, 232, 305, context al ~ii 225, 227, ~ cu altul 37, 38, 214, ~ curentă 141, 192, 227, ~ despre 15, 233, 244, ~ în general 14, 114, 259, 260, 261, 272, 294, 295, 307, 314, 316, linearitate a ~ii 338, 350, 351, 352, ~ neorganizată 98, 102, ~ poetică 163, acte de~ 37, 39, 42, 94, 101, 116, 123, 145, 151, 169, 172, 175, 184, 241, 243, 250, 261, 263, 270, 272, 288, 309, activitate de ~ 42, 85, 86, 200, 221, 294, 296, 298, 302, circumstanțele ~ii 14, 230, distincția limbaj - ~ 158, 201, 202, 238, finalitățile ~ii 14, funcțiile ~ii 205, 235, gramatică a ~ii 204, 205, 291, insuficiența ~ii 273, ~ interioară 210, istoricitatea ~ii 203, lingvistică a ~ii 198, 199, 200, 203, 208, 294, non - ~ 36, 37, modalități ale ~ii 154, momentul ~ ii 119, 212, 300, 344, 345, 346, 348, norme universale ale ~ii 262, orizontul spațio-temporal al ~ii 223, părți de ~ 62, 92, procedee semantice ale ~ii 230, 241, 256, relația limbă - ~ 41, 169, 170, 173, 198, 199, 200, 202, 203, 205, 210, 221, 232, 261, 283, 284, 286,

290, 291, 292, 301, 302, 303, 305, 328, scopurile ~ii 39, semnificate de ~ 277, sistematicitatea ~ii 200, 202, situaţia de ~ 140, stilistică a ~ii 204, substitute ale ~ii 37, tehnica generală a ~ii 155, 205, tehnicile istorice ale ~ii 39, 272, 290
vorbitor 14, 16, 37, 38, 40, 51, 62, 93, 94, 108, 111, 136, 138, 146, 153, 161, 168, 169, 171, 173-175, 177, 178, 181, 182, 184-186, 189, 196, 202, 209, 214-216, 221, 225-228, 243, 263, 296, 298, 299-304, 306, 309-313, 315, 316, 319, 320, 323-329, 331, 332, 334, 344, 345, ~ nativ 287, 316, ~ plurilingv 154, 175, 225, deficienţă a ~ului 222, gramatica ~ilor 41, ne~ 154, orizont vital al ~ului 223, sentiment al ~ului 243, 247, ştiinţa idiomatică a ~ului 225, 247

Z

zonă 137, 188, 189, 223 (definiţie), 224, deosebirea între ~ şi domeniu 224, ~ de semnificare 267, ~e de interes 132

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE DE AUTORI

A
Aichinger, I. 351
Albrecht, J. 19, 349
Alceu 349
Alonso, A. 234
Altuchow, N. 54
Ammonius 55, 59
Annambhatta 53, 54
Aristotel *8-10*, 12, 30, 42, 45, *55-59*, 62, 92, 112, *119-121*, 140, 144, 157, 202, 227, 236, 237, 239, 245, 252, *256-258*, 263, 264, 283, 318, 339, 340, 345
Arnauld, A. 251, 278
Aquino, Toma d' 59, 263
Augustin, Sfintul 120, 121, 217, 339, 340

B
Bach, E. 89, 93, 95, 97, 104
Bacon, F. 237
Bally, Ch. 199, 204, 206, 210, 211, 218, 220, 222, 226, 227
Balmes, J. 213
Benveniste, É. 215
Bergson, H. 232, 252
Berkeley, G. 237
Bertoldi, V. 182, 193, 194
Bertsch H. 347
Black, M. 236
Bloch, B. 77, 253
Bloomfield, L. 7, 8, 30, 81, 204, 206, 214, 249
Bochenski, I.M. 275
Boëthius 59
Bojoga, E. 4, 16, 17, 19, 21, 23
Borcilă, M. 7, 13, 16
Borges, J.L. 353
Bröcker, W. 210
Brøndal, V. 240
Bühler, K. 116, 123, 177, 178, 204, 205, 215, 222, 227, 228
Buyssens, E. 241, 245, 251

C
Calogero, G. 241
Carabellese, P. *339-341*
Carnap, R. 45, 237, 240
Cassirer, E. 171, 238, 239, 246, 254
Cervantes, M. de 218, 228
Chomsky, N. 7, 16, 30, 43, 86, 90, 98, 272, *282-284*
Collinson, W.E. 206, 211
Condillac E. B. 61
Coşeriu, E. (Coseriu. E.) 7, 8, *13-19*, 32, 33, 43, 49, 51, 61, 62, 162, 205, 236, 259, 266, 292, 301
Courtenay, B. de 61

BOOK CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Croce, B. 8, 35, 157, 165, 175, 234, 236, 238, 239, 242, 248, 250, 273, 301

D

Dante 56, 164, 233
Delacroix, H. 239, 242
Democrit 55
Dewey, J. 49, 51, 157, 240, 245, 250
Duijker, H.C.J. 205
Dumas, G. 239, 242

E

Elizondo, S. 352
Elwert, W.Th. 266, 365, 375
Eminescu, M. 164
Epicur 56

F

Ferguson, A. 76, 78, 81
Fichte, J.G. 61
Finck, F.N. 198
Fînaru, D. 4, 19, 20, 22, 23, 25, 27
Fortunatov, F. 61
Frege, G. 118, 129
Frei, H. 199, 251

G

Gabelentz, G. von der 108, 198, 291, 292
Gadamer, H.-G. 157
Galichet, G. 241, 252
Gardiner, A. 129, 204, 302, 303
Gentile, G. 52, 250
Gilliéron, J. 187
Goethe, J.W. von 273, 274
Góngora, L. de 228
Grammont, M. 64
Greenberg, J.H. 81, 84, 88, 104
Groot, A.W. 249
Grootaers, L. 238
Grootaers, W. 377

H

Haag, H. 20, 71
Hamann, J.G. 337, 338
Harms, R.T. 89
Harris, J. 61, 100
Hartmann, N. 238
Hartmann, P. 270
Havers, W. 187, 223
Hegel, G.W.F. 8, 9, 61, 63, 71, 112, *121-123*, 125, 128, 157, 240, 263, 264, 337
Heidegger, M. 31, 51, 146, 157, 238, 245, 250, 339, 340, 341
Henríquez, P. 234
Herder, J.G. 63, 82, 337, 338
Hervás, L. 63
Hieronymus 118
Hjelmslev, L. 7, 115, 117, 234, 235, 251
Hockett, F. 76, *78-81*, 85, 90
Holt, J. 344
Homer 228
Hönigswald, R. 239
Householder, F.W. 76, 80, 82, 104
Humboldt, W. von 8, 9, 16, 40, 42, 43, 63, 92, 93, 97, 102, 111, 112, 124, 125, 144, *200-202*, *282-287*, 318, 329
Husserl, E. 8, 33, 97, 213, 242, 251

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I
Irimia, D. 4, 17, 19, 20, 27
Isidor, Sfîntul 184, 185

J
Jaberg, K. 192
Jakobson, R. 7, 73, 81, 83, 148, 163
Joad, C.E.M. 246
João de São Tomás (Johannes a Sancto Thoma) 114
Jordan, L. 240
Joyce, J. 349

K
Kafka, F. 166
Kainz, F. 178
Kant, I. 8, 318, 338
Katz, J.J. 83, 86, 90
Korzybski, A. 235, 236
Kuryłowicz, J. 86, 87

L
Lakoff, G. 285
Lambert, J.H. 114
Lancelot, C. 251, 278
Landgrebe, L. 213, 251
Larochette, J. 251
Lázaro Careter, F. 215
Lecoutere, C.P.F. 238
Leibniz, G.W. 8, 41, 61, 63, 294
Lessing, G.E. 352
Lévy-Bruhl, L. 235
Ljunggren, G.K. 244
Locke, J. 31, 60, 63, 114, 237
Lohmann, J. 210
Lotze, H. 239

M
Madvig, J.N. 61
Malinowski, B. 245
Marouzeau, J. 251
Martinet, A. 7, 64, 247, 292
Marty, A. 61, 198, 242
Mauthner, F. 236
Meillet, A. 188
Meiner, J.W. 93, 100
Menarini, A. 176
Menéndez Pidal, R. 8, 189
Meringer, K. 175
Meringer, R. 175
Merleau-Ponty, M. 242, 250
Migliorini, B. 176
Möhres, F.P. 20, 71
Moravcsik, J.M.E. 76, 80, 82
Morris, Ch.W. 120, 129, 246
Munteanu, E. 4, 17, 19, 21, 22, 26, 42, 284

N
Narr, G. 292
Nebrija, A. 99
Newton, G. 314
Noica, C. 257
Noreen, A. 61

O
Ogden, C.K. 235, 245, 246
Oliveira, F. de 61
Osgood, Ch.E. 73, 80, 87

P
Pagliaro, A. 7, 8, 33, 198, 199, 203, 236, 237, 238, 239, 249, 250
Parmenide 229

Paul, H. 8, 61, 87, 198, 202, 220, 251
Pavlov, I. 16, 246
Pedrolo, M. de 351
Perrot, J. 245
Petersen, U. 292
Piccardo, L.J. 226
Pisani, V. 27, 182, 202, 242, 245, 317
Platon 8, 10, 11, 30, 53, 54, *56-58*, 120, 236, 238, 246, 277, 344
Pos, H. J. 247
Postal, P.M. 83, 86, 90
Priscian 99
Proclus 55

R
Rebreanu, L. 218
Richards, I.A. 235, 245, 246
Robins, R.H. 237
Rogger, K. 206
Rosales, L. 354
Rosser, J.B. 276
Russel, B. 229

S
Sánchez Ruipérez, M. 84
Sapir, E. 7, 97, 234, 235, 242
Saporta, S. 75, 76, 77, 82
Saramandu, N. 4, 16, 17, 19, 24, 43, 75, 204, 317, 341
Saussure, F. de 8, 14, 30, 42, 60, 74, 115, 118, *120-123*, 173, 181, *198-200*, 202, 292, 302, 303, 306, 324, 330, 333
Scarpat, G. 237
Schelling 42
Schlauch, M. 236
Schlegel, A. W. 150
Schleiermacher, F.D.E. 63
Schottelius, G.J. 60
Schuchardt, H. 234, 247, 335
Schürr, F. 239
Sechehaye, A. 199, 239, 252, 290
Serrus, Ch. 234, 239
Shakespeare, W. 164
Simon, J. 22, 125, 134
Skalička, V. 198, 199, 200, 215
Smith, A. 150
Socrate 210, 213, 243, 311
Spinoza 252
Stalin, J.V. 149
Stebbing, L.S. 229
Steinthal, H. 102, 111, 273, 275, 282

T
Thun, H. 299
Titus Livius 191
Trager, G.L. 77, 253
Turgot, A.R.J. 61
Turquette, A.R. 276

U
Urban, W.M. 46, 221, 222, 236, 238, 239, 246

V
Vendryes, J. 242
Vernay, H. 270
Vico, G. 8, 30, 31
Vives, J.L. 94
Vossler, K. 209, 213, 234, 235, 247, 248, 273

W
Whitehead, A.N.232, 233
Whitney, W.D. 61
Whorf, B.L. 97
Wilamowitz-Moellendorff, U. von 57
Wilder, T.N. 352
Wolff, Chr. 61, 144

Z
Zimmermann, J. 62

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
700511 Iași, Păcurari 9, tel./fax 0232 314947
Format: 61×86/8
Apărut: 2009
Comanda: 261

Informații și comenzi:
www.editura.uaic.ro
editura@uaic.ro

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

L O G O S

Prin Colecția **LOGOS** se vor pune în circulație rezultate ale cercetărilor realizate de exegeți români și străini care au aprofundat cunoașterea limbii ca sistem semiotic esențial în devenirea omului, precum și a diferitelor ipostaze ale raportului dintre limbă și ființa umană: studii de filozofia limbajului, de teoria limbii și de lingvistică aplicată, studii de teoria stilurilor și de stilistica întrebuințării limbii în diferite domenii ale cunoașterii și ale așezării omului în societate, studii de poetică.

Dumitru Irimia

Dacă e *să spunem lucrurile așa cum sînt*, atunci trebuie să afirmăm foarte clar că, în perioada postsaussuriană, Eugeniu Coșeriu este cea mai importantă și mai complexă personalitate a științelor limbajului din secolul al XX-lea iar opera sa, așa cum remarca Mircea Borcilă, a însemnat „o mutație radicală a orizonturilor teoretice ale lingvisticii contemporane și, ca atare, o adevărată *revoluție*, mult mai profundă și mai vastă decît oricare alta efectuată sau numai produsă în această *disciplină pilot* a științelor umane".

Prin fabuloasa cunoaștere a cîtorva zeci de limbi clasice și moderne, prin anvergura deschiderii către tot ceea ce înseamnă cultură, printr-o viziune integrală asupra lingvisticii și a limbajului, viziune care include și perspectiva filozofică și care îmbină originaritatea cu originalitatea, tradiția cu noutatea, Coșeriu nu poate fi integrat în nici o orientare, școală sau curent aflate succesiv la modă și cu care nu a ezitat să polemizeze, cel mai adesea reproșul său vizînd excesiva îngustare a perspectivei.

Situat *peste mode și timp*, Eugeniu Coșeriu este autorul unei opere cu adevărat geniale care, *pe cît se poate omenește prevedea*, va influența decisiv și pentru totdeauna lingvistica și toate științele limbajului.

Dorel Fînaru

www.editura.uaic.ro

9 789737 033864

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași

BCU IASI/CEL